

Pázmány Péter Katolikus Egyetem
Jog- és Államtudományi Doktori Iskola

Berkes Lilla

**A kanadai multikulturalizmus mint sajátos társadalomszervezési politika és módszer.
Létrejötte, alanyi köre, működése és hiányosságai.**

Doktori értekezés

Témavezető:

Dr. Varga Zs. András tanszékvezető egyetemi tanár

Budapest

2020

Tartalomjegyzék

Tartalomjegyzék	1
Bevezetés: a témaválasztás indoka, a kutatás tárgya, módszerei, tézisek ..	4
A multikulturalizmus kérdésének dogmatikai megalapozása	13
Bevezetés.....	13
A kultúra fogalma, jelentősége.....	14
Kultúra és identitás	21
Az állam és a közigazgatás kapcsolata a kultúrákkal	26
Az eltérő kultúrák kezelésének módozatai: asszimiláció és integráció	33
A multikulturalizmus kritikája.....	55
A kanadai multikulturalizmus kialakulásának történeti előzményei	64
Bevezetés.....	64
A kanadai identitás-probléma háttere	65
Kanada felfedezése, az első felfedezőutak Észak-Amerikába	67
A kolonializmus korszaka. A gyarmatok feletti uralom elméleti megalapozása.	71
Az első tartós francia kolóniák	82
Coutume de Paris	88
Angol letelepedés, Hudson’s Bay Company	89
A hétéves háború	92
Alkotmányos fejlődés a hétéves háborút követően: Kanada az önálló államiság útján, az angol-francia viszony alakulása.....	95
Az 1763-as királyi proklamáció	99
A Québec-törvény (1774)	102
Alkotmányos törvény (1791)	104
Egyesülési törvény (1840)	107

A Brit Észak-Amerika Törvény (1867)	111
Westminsteri statútum (1931).....	120
A multikulturalizmus megvalósítása Kanadában	122
Bevezetés.....	122
Út a multikulturalizmushoz	125
A bevándorlás szerepe a multikulturalizmus kialakulásában.	126
A kanadai nemzeti kultúra megjelenése. A jogok forradalma.	133
Az angol-francia viszony szerepe a multikulturalizmus kialakulásában.	135
A B and B Commission mint a multikulturalizmus előszobája	138
A kétnyelvűvé váló Kanada	145
A multikulturalizmus mint hivatalos állami politika	153
Törvény Kanadáról, a kanadai alkotmány, illetve a Kanadai Jogok és Szabadságok Chartája (1982). Alkotmánymódosítási és újabb szecessziós kísérletek.	158
Szemelvények a multikulturalizmus megvalósítása köréből.....	168
A multikulturalizmus alkotmányos elismerése. A multikulturális örökség mint értelmezési klauzula a Legfelsőbb Bíróság gyakorlatában.....	175
Az oktatás szerepe a multikulturalizmus megvalósításában	187
A multikulturális oktatás fogalma, kialakulása és tartalma	188
A multikulturális oktatás Kanadában	193
A bevándorlók igazgatása: állampolgárság, idegenrendészet, menekültügy	202
Bevezetés.....	202
Első szakasz: bevándorlás a B.N.A. Act-től a 20. század elejéig.....	205
Második szakasz: bevándorlás az 1906-os Immigration Act-től a második világháború végéig	207
Harmadik szakasz: a második világháború befejeződésétől az 1980-as évekig.....	212
Negyedik szakasz: az 1980-as évektől napjainkig.....	228
Canadian Immigrant Integration Project (CIIP)	248

Private Sponsorship of Refugees Program.....	255
Akik kimaradtak a multikulturalizmusból: őslakos követelések.....	259
Az őslakosok és az alapító nemzetek viszonya, az őslakosokat ért történelmi sérelmek gyökerei.....	260
Az őslakos népek jelenlegi helyzete	268
A kanadai multikulturalizmus kritikája	276
Francia reakció a multikulturalizmusra: az interkulturalizmus elmélete.	277
Rasszizmus és diszkrimináció	280
Integrációs problémák.....	281
Következtetések	287
Felhasznált irodalom.....	297
Felhasznált, de nem hivatkozott irodalom.....	330
Jelentések, egyéb kormányzati iratok	332
Jogszabályok és egyéb, kötőerővel bíró jogi dokumentumok.....	334
Bírói döntések.....	336
A szerző által a témában közölt publikációk listája.....	338

Bevezetés: a témaválasztás indoka, a kutatás tárgya, módszerei, tézisek

A kultúra, mint egy, minden emberben jelen lévő, annak viselkedését öntudatlanul is befolyásoló, őt a közösség részévé tevő jelenség, összességében, illetve egyes elemein – mint a nyelv, a vallás, a szokások, a szimbólumokon keresztül való kifejeződés – keresztül is, jelentős mértékben történelmi meghatározottságától függően egy adott társadalmon belül összeköt egymással vagy elválaszt egymástól egyes közösségeket. Ebbéli minőségében állami beavatkozás, igazgatás tárgyát képezheti, különösen abban az esetben, ha a közösségeket elválasztó tényezők kapnak nagyobb hangsúlyt. Ebben az esetben ugyanis a különbözőségek olyan konfliktusokat is szülhetnek, amelyeknek már lehet hatása a legfontosabb közügyre, az állam elsődleges céljára, vagyis a társadalmi béke biztosítására. Azon államokban ezért, ahol több, erős kultúra van jelen, a 20. század második felére – felváltva a korábbi asszimilációs, vagy éppen szegregációs megoldásokat – a közösségek közötti szolidaritás megteremtése révén a társadalomhoz és azon keresztül az államhoz való lojalitás biztosítása, egy összetartó társadalom védelme, illetve megvalósítása lett az állami beavatkozás célja. A dolgozat alapvetően ezen helyzet kialakulásával és az ehhez kapcsolódó egyik lehetséges megoldással, a multikulturalizmus politikájával foglalkozik, az első, hivatalosan is multikulturális politikát folytató állam, Kanada vonatkozásában.

Hangsúlyozandó, hogy a multikulturalizmus vonatkozásában legalább három jelentésirányról beszélhetünk: a deskriptív változat a társadalom etnikai-vallási változatosságának tényeként fogja fel a fogalmat, függetlenül attól, hogy alkalmaz-e az állam multikulturális megoldásokat, és ha igen, miket, a multikulturalizmus mint policy viszont a kormányzati cselekvést jelenti, amellyel az ilyen jellegű különbözőségekre reagál, míg az ideológiai változat inkább arra tér ki, hogy milyen legyen a multikulturalizmus, vagy filozófiaként milyen jelentéstartalom tulajdonítható neki. Ebből is fakadóan a téma több tudományterület szemszögéből is vizsgálható, mindemellett az is kiemelendő, hogy a kulturális eltérésekből fakadó összeütközések, súrlódások társadalmi problémát keletkeztetnek, ezért a téma alapvetően igényli a társadalmi kontextusban való elhelyezést és így az ahhoz kapcsolódó módszerek alkalmazását. Ahogy Mark Van Hoecke, az egyik legismertebb kortárs komparativista is kiemeli, alapvetően a kutatás célja és a kutatási kérdés határozza meg, hogy mely módszerek lehetnek hasznosak, a különféle módszerek

továbbá kombinálhatók, mivel kiegészítik és nem kizárják egymást.¹ A dolgozat maga ugyan nem összehasonlító jogi, mivel alapvetően csak Kanadával foglalkozik, ugyanakkor elfogadja az összehasonlító jogi kutatások egyik fontos tanulságát: a történelmi-kulturális közeg ismerete nélkül nem kapható helytálló és kellő mélységű ismeret a vizsgált megoldásokról. Mindezt kiegészíti azzal, hogy a téma jellegénél fogva a közigazgatást, mint állami cselekvést nemcsak az államban, hanem a társadalomban is elhelyezi. A társadalomtudományok azt kutatják és írják le, hogy milyen a társadalom, míg a társadalmat a kívánatos állapot felé előmozdító állami cselekvés irányairól való döntéshozatal, illetve annak végrehajtása a jogalkotás és a közigazgatás területe, vagy legalábbis szorosan kapcsolódik ahhoz. Mindezekből együttesen fakad, hogy módszertanát tekintve a dolgozat alapvetően multidiszciplináris jellegű, az multidiszciplinaritás ugyanis alkalmas az olyan széleskörű és komplex problémák vizsgálatára mint az eltérő kultúrák jelenléte és a hozzájuk való alkalmazkodás kérdésköre.

A dolgozat első nagy szerkezeti egysége a dogmatikai kérdésekre tér ki, elsőként a kultúra fogalmát vizsgálva. A kultúra olyan alapfogalom, amelyet mindenki használ, ugyanakkor nincsen széles körben elfogadott általános definíciója. E két jellemzőjéből fakadóan kézenfekvőnek kínálkozik, hogy pusztán adottként fogadjuk el és ne foglalkozzunk a jelentésével, tartalmával, specifikumaival. Számos, multikulturalizmussal foglalkozó mű ennek megfelelően cselekszik, sőt, a Royal Commission on Bilingualism and Biculturalism jelentésében a fogalmi bizonytalanságokra hivatkozással maga is kifejtette, hogy felesleges a fogalommeghatározással törődni. A kulturális antropológiai kutatások ugyanakkor mást mutatnak: a kultúra, működésének, az emberi magatartásra gyakorolt komplex hatásának megismerése képessé teheti a döntéshozót annak felismerésére, hogy mely kulturális elemek mentén alakulnak ki konfliktusok, azok hogyan függenek össze egymással, illetve a megoldások alapjául is szolgálhatnak. Megteremthető általa továbbá egy hatékonyabb kultúrák közötti párbeszéd is, mely nemcsak a konfliktusok elsimításának, de a kultúrák, kulturális elemek védelmének alapja is.

A dolgozat ezért rövid áttekintést ad az alapvető kulturális antropológiai műveket alapul véve a kultúra fogalmáról, jelentéstartományairól, arról, hogy a kultúra hogyan befolyásolja az egyes embert és a közösséget, vagyis az emberi viselkedésre, illetve az emberi identitásra gyakorolt hatásáról, illetve a társadalom és a kultúra összefüggéséről,

¹ Mark Van Hoecke: Methodology of Comparative Legal Research. Law and Method December, 2015 <https://www.bjutijdschriften.nl/tijdschrift/lawandmethod/2015/12/RENM-D-14-000011-35.>, 1.

összekötve azt az állam előtt álló dilemmával: minden társadalom megpróbálja megőrizni a meggyőződését és szokásait, nyelvét és vallását, de egy társadalmon belül több kultúra is létezik, amelyek kihatással vannak a társadalomra, pozitív, vagy negatív módon, az államnak pedig meg kell választania a módszert, amivel erre reagál.

Ez utóbbit tekintve a dolgozat kitér arra, hogy ha az idegen kultúrák megjelenésére adott társadalmi reakció negatív, akkor az milyen, az előítéletességből fakadó cselekedetekben nyilvánul meg, illetve az állam milyen módszerekkel él az inkluzív, kultúrák békés egymás mellett élését elősegítő társadalom koncepciójának megjelenéséig a különbözőségek kezelésére, különös tekintettel a Milton M. Gordon szociológus által leírt asszimilációs folyamatokra. Az első részt a multikulturalizmus mint ideológiának, árnyalatainak és kritikáinak ismertetése zárja.

A multikulturalizmus egyik legismertebb teoretikusa, Will Kymlicka és szerzőtársai kidolgoztak egy szempontrendszert, amely alapján mérhető, hogy a multikulturális megoldások alkalmazását illetően egy állam mennyire tekinthető erősnek. Nyolc megoldást nevesítettek: (1) a multikulturalizmus alkotmányos, törvényi vagy parlamenti megerősítése központi és/vagy regionális és önkormányzati szinten; (2) a multikulturális szemlélet elfogadása az iskolai tantervben; (3) az etnikai képviselet/érzékenység beépítése a közszolgálati médiába vagy a médialicenccekbé; (4) az öltözködési szabályok, vasárnapi zárvatartás stb. alóli mentességek (akár törvényben, akár bírósági döntések révén); (5) kettős állampolgárság engedélyezése; (6) az etnikai csoportok szervezeteinek finanszírozása a kulturális tevékenységek támogatása érdekében; (7) a kétnyelvű oktatás vagy anyanyelvi oktatás finanszírozása; (8) megerősítő intézkedés a hátrányos helyzetű bevándorló csoportok számára. A módszert alkalmazva Kanada és Ausztrália kapta az erős minősítést, míg mérsékelt minősítést kapott többek között Új-Zéland, Svédország, Belgium, vagy éppen Nagy-Britannia.² A dolgozat a multikulturalizmus dogmatikájának irodalmát, illetve Kymlickáék szempontrendszerét is figyelembe véve helyezte Kanadát a középpontjába: nemcsak azért, mert elsőként valósították meg az állami multikulturalizmus politikáját, hanem mert a multikulturális megoldásokat tekintve az egyik legfejlettebb eszközrendszerrel rendelkező államról beszélünk.

² Keith Banting, Richard Johnston, Will Kymlicka, and Stuart Storoka: Do multiculturalism policies erode the welfare state? An empirical analysis. In: Keith Banting and Will Kymlicka (ed): *Multiculturalism and The Welfare State: Recognition and redistribution in contemporary democracies*. Oxford University Press New York, 2006 49-91., 56-58.

A dolgozat felépítése és a középpontba állított kérdések vizsgálata részben a dogmatikai rész adta tapasztalatokon alapul, ebből fakadóan két alapvető tényezőn keresztül vizsgálja a kanadai típusú multikulturalizmust. Egyrészt nagy hangsúlyt fektet a történelemre, az ugyanis kiemelkedő jelentőséggel bír egy adott néphez tartozó kulturális minták kialakulásában. Ahogyan a dolgozat is rámutat, a történelem és a kultúra kapcsolatát illetően két magyarázási irány is lehetséges: lehet a történelemmel magyarázni, illetve lehet a történelmet magyarázni. Kanada tekintetében különösen jelentős ez a kérdés, nemcsak azért, mert a nemzeti identitást befolyásolja a történelem, illetve a közösség életét és magatartását befolyásolva a kultúra kihat a történelmi folyamatokra is, hanem mert Kanadában eleve egyszerre több nemzet van jelen, akik ugyanazokat a történelmi eseményeket, vagy éppen a társadalmuk helyzetét, az állam életében betöltött pozícióját is teljesen más szemszögből látták és ítélték meg, ez pedig determinálta az egymáshoz való viszonyukat, amely aztán elvezetett a multikulturalizmus mint állami politika bevezetéséhez. Másrészt a másik alapvető szempont, ami végigvonul a dolgozaton, a multikulturalizmus alanyi körének kérdése. Az ideológiai multikulturalizmus szerint ugyanis azt egyaránt lehet alkalmazni a nemzeti és etnikai kisebbségekre, a bevándorlók közösségeire, illetve az őslakos nemzetekre, népekre is, ezért a dolgozat e három alanyi kör történelmére, a kanadai nemzetben betöltött szerepükre, illetve a rájuk vonatkozó szabályozásokra, gyakorlatokra fókuszál, annak feltárása érdekében, hogy megvalósítását tekintve valóban egy ernyő alá lehet-e vonni e három alanyi kört, vagyis hogy a multikulturalizmus üzenete, eszközei és eredményei egyaránt előmozdítják-e mindhárom csoport helyzetét.

Mindezek alapján a dolgozat második része történelmi rész, amely történettudományi és alkotmánytörténelmi kutatások, szakirodalom és módszertan alapul vételével alapvetően a brit-francia kapcsolatok történelmi háttérét mutatja be. A dolgozat nem itt, hanem csak egy későbbi fejezetben tér ki a másik személyi kör, vagyis az őslakos nemzetek és a telepes nemzetek egymáshoz való viszonyára. Ennek alapvetően az az indoka, hogy történelmileg teljesen eltérő hatalmi pozícióban voltak a britek, a franciák és az őslakos nemzetek, utóbbiak csak kb. az 1970-es évektől kerültek olyan helyzetbe, amely kihatással lehetett az állami működésre. Ezt megelőzően hatalmas asszimilációs nyomás alatt álltak, a társadalom peremére szorulva, annak nem egyenrangú részeként léteztek. Ennek megfelelően a dolgozat történelmi része a brit-francia viszony történelmi változásaira, annak indokaira, illetve a két nemzet közötti kulturális eltérésekre összpontosít, egyenesen haladva a kanadai nemzeti kultúra 20. századi mesterséges megkonstruálásáig, majd a multikulturalizmus, mint a

kanadai identitás szintén konstruált alapjának kidolgozásáig. Ez utóbbihoz kapcsolódóan, szintén külön fejezetekben tér ki a dolgozat a bevándorlók szerepére is és csak ezt követően kerül sor az őslakos nemzetek helyzetének elemzésére, mely jelenleg is egyike a Kanada előtt álló legnagyobb kihívásoknak.

A történelem, a társadalom és a kultúra összefüggésein alapulnak a dolgozat alapvető tézisei is. Meglátásom szerint a multikulturalizmust mint állami politikát kőbe vésett felfogások és eszközök rendszere helyett egy folyamatosan hullámzó skálaként érdemes felfogni. Hullámzó egyrészt azért, mert a kultúra maga is folyamatosan változik, másrészt pedig abból kifolyólag, hogy a történelmi események, azok társadalomra gyakorolt hatása szükségszerűen kihat a multikulturalizmusra, annak megítélésére és a tartalmát kitöltő eszközrendszerre. További tézise a dolgozatnak, hogy Kymlicka álláspontjával szemben, mely szerint kizárólag a szerencsén múlott a kanadai multikulturalizmus sikeressége – ugyanis olyan helyen és időben született meg, ahol és amikor minden feltétel adott volt³ –, álláspontom szerint a történelmi háttér e kérdést is determinálja abból fakadóan, hogy Kanada történelme sok tekintetben a francia nemzethez való alkalmazkodás történeteként is felfogható, mely megfelelő alapját képezhette a multikulturalizmus politikájának bevezetéséhez.

A dolgozat harmadik része magának a multikulturális politikának a megszületéséről, eszközeiről és értelmezéséről szól. A kérdéskör meglehetősen parttalan, ugyanis rengeteg leágazása lehet, ez kiviláglik Kymlickáék fent hivatkozott szempontrendszeréből is. A multikulturalizmus átfogja, vagy legalábbis alapvető működéséhez át kell, hogy fogja az élet minden területét: az iskolai, munkahelyi és családi kapcsolatokat, az életvitelt, a szűkebb és tágabb (lakó)környezetet, a lehetőségekhez, illetve erőforrásokhoz egyenlő eséllyel való hozzáférést. A dolgozat egyrészt a kiváltó okokra, a társadalmi diverzitás kialakulására, illetve az angol-francia viszony 20. századi változásaira, másrészt a nyelvi kérdésekre, az oktatás szerepére, illetve mindezek alapján a multikulturális programok típusaira, illetve a multikulturalizmus alkotmányos elismerésének jelentőségére fókuszál ebben a részben, mint olyan elemekre, melyek mind hozzájárultak a kanadai mozaik és annak igazgatási módozata, a multikulturalizmus létrejöttéhez.

Itt jelenik meg a dolgozatban egy újabb tézis: mivel minden kultúrában vannak azonos elemek, a multikulturalizmus alkalmazhatósága attól függ, mekkora ez a közös rész.

³ Will Kymlicka: The Canadian Model of Diversity in a Comparative Perspective. In: Stephen Tierney (ed): Multiculturalism and the Canadian Constitution. UBC Press 2007 61-90., 83-84.

Ha kevés az eltérés, ami jellemző lehet a honos nemzetiségek és a többségi kultúra vonatkozásában, nagy valószínűség szerint nem lesz szükség a multikulturalizmus nemzetiségekre való kiterjesztésére. A multikulturalizmus bevezetése ugyanis olyan társadalomszervezési politika, melynek lényege az alkalmazkodás (*accommodation*): a többségi társadalom enged jogaiból és hatalmi pozíciójából a kisebbségben lévő kultúráknak a társadalomban való jobb elhelyezése, helyzetük javítása érdekében. Azonban ha a többség hajlamos az alkalmazkodásra, akkor mire megjelenik a multikulturalizmus a politikai gondolkodásban, illetve megvalósítandó policyként, addigra a nemzetiségek már eleve széleskörű jogosultságokat harcoltak ki maguknak, így álláspontom szerint számukra a multikulturalizmus csak kis mértékben jelenthet előrelépést. A skála másik végletéhez tartoznak azok a kultúrák, ahol a domináns kultúrával⁴ a kisebbségben lévő kultúrák kisebb átfedést mutatnak, itt ugyanis olyan nagyfokú alkalmazkodásra lehet szükség, amely a többségi kultúra alapértékeivel, mint alapvető korláttal nem fér össze. Számos olyan kulturális szokás létezik ugyanis a világon, amit a nyugati kultúrkörben elfogadhatatlannak nyilvánítanak, vagy annak kell nyilvánítani. E végletet akár – Huntington nyomán – civilizációs különbségnek is nevezhetjük.⁵

⁴ A domináns kultúra fogalma mögött a kultúra és a hatalom összekapcsolódásának kérdése húzódik meg: minden társadalom politikailag és gazdaságilag szervezett, a hatalom birtokában kerül sor a szükséges erőforrások elosztására, illetve a vezető csoport, amely hatalommal bír határozza meg a tradíciókat és terjeszti el a népesség körében, vagyis mondhatni meghatározza a társadalmat átható kultúrát és ezáltal befolyásolja a társadalmat. Más formában meghatározva domináns kultúra alatt értjük azt a kultúrát, amely képes értékeinek, nyelvének, magatartásmintáinak gazdasági vagy politikai hatalma révén az alárendelt kultúrára kényszerítésére. John Scott, Gordon Marshall: *A Dictionary of Sociology*. Oxford University Press 2009 190., Elaine Baldwin, Brian Longhurst, Greg Smith, Scott McCracken, Miles Ogborn: *Introducing Cultural Studies*. Peking University Press, 2006 17.

⁵ A civilizáció fogalma a tények széles körére vonatkozik: a technológia szintjére, a viselkedések típusaira, a tudományos ismeretek feljetttségére, a vallási felfogásokra és szokásokra stb.. Ugyanakkor a kultúra, a társadalom és a civilizáció fogalma kölcsönösen átfedik egymást, tartalmuk és terjedelmük voltaképpen azonosnak is tekinthető. Ha el akarjuk egymástól határolni őket, akkor a civilizáció fogalmát tekintve alapul vehető a hagyományos angol és francia, a német, illetve a modern amerikai-angol fogalom is. A civilizáció hagyományos angol és francia fogalma gyakorlatilag a civilizált társadalom felfogásához kapcsolódik, a civilizálatlan szembehelyezve, a német fogalom különválasztja a civilizációt és a kultúrát, előbbi inkább külső formákat, míg utóbbi inkább belső értékeket jelöl, a civilizáció ebben az értelmében az emberi lét meghatározása, míg a kultúrát használják önmaguk meghatározására. A civilizáció modern amerikai-angol fogalma a civil társadalommal kapcsolódik össze, a civilizáció az emberi társadalom, gazdaság, kultúra, technika olyan fejlődését jelenti, amely a társadalomban mind nagyobb szerepet hagy meg a civilitásnak. A civilizáció és a kultúra fogalmát szinonim kategóriaként használó nézetek a civilizációt egy nagyobb kiterjedésű kultúráként fogják fel. Huntington szerint az egyes civilizációkban, melyeket sajátos kultúrájuk határoz meg, a meghatározó értékek, a filozófiai feltevések, a társadalmi kapcsolatok, a szokások és az élet egészéről alkotott általános nézetek alapvetően különböznek. Ezen alapvető különbségek, amennyiben áthidalhatatlanok, nevezhetők akár civilizációs különbségnek is. Samuel P. Huntington: *A civilizációk összecsapása és a világrend átalakulása*. Európa Kiadó, 1998 25-26., Vitányi Iván: *Globalizáció és civilizációk*. Magyar Tudomány 2002/6. <http://www.matud.iif.hu/02jun/vitanyi.html>., Rostoványi Zsolt: *A civilizáció(k) globalizálódása, avagy a globalizáció (de)civilizálódása?* Magyar Tudomány 2002/6. <https://epa.oszk.hu/00700/00775/00043/785-799.html>, Norbert Elias: *The civilizing process. Sociogenetic and Psychogenetic Investigations*. Revised edition. Blackwell Publishing, 2000 5-6.

Mindebből kiindulva a dolgozat következő része a bevándorlóknak és menekülteknek a kanadai társadalmi diverzitás kialakulásában játszott szerepét, illetve a hozzájuk való alkalmazkodás szintjeit vizsgálja. Álláspontom szerint ugyanis a bevándorlók kultúrája helyezkedhet el (bár nem feltétlenül) az említett skála középső részén, vagyis ahol kölcsönös együttműködésben, az alkalmazkodás révén megteremthető a közösségek közti szolidaritás és az állam, illetve társadalom iránti lojalitás, mint a multikulturalizmus működésének lényege. A multikulturalizmus három alanyi köréből legnagyobb mértékben jellemzően a bevándorlók változtatják meg egy társadalom kulturális szövetét. Ellentétben a másik két csoporttal, az ő vonatkozásukban kevésbé dominálnak az állammal való történelmi kapcsolatok, évszázados sérelmek, viszont szélesebb körű az állami szuverenitásból adódó diszkrecionalitás lehetősége, vagyis az állam sokkal inkább alakítója lehet a folyamatoknak. Mégis azt látjuk, hogy sokszor inkább tehetetlen tárgya annak – amikor intézkedéseinek nem szándékolt hatásával szembesül, vagy az elégtelen intézkedéseiből fakadóan nem tudja kontroll alatt tartani a folyamatokat, esetleg a munkaerőhiány miatti kényszerből fogadja el a társadalom diverzitásának növekedését és csak követi a változásokat. A dolgozat ebben a részben ezért áttekinti, hogy a kanadai állam hogyan viszonyult a bevándorlókhoz, menekültekhez, e viszonyulást milyen tényezők befolyásolták, illetve milyen eszközökkel élt az állam a kanadai társadalom bevándorlásra keresztül való sokszínűvé válása vonatkozásában, egyáltalán mekkora a szerepe a sokszínűvé válásban. A dolgozat kitér egyszersmind arra is, hogy a diverzitás igazán széleskörűvé válásával, illetve elmélyülésével összefüggésben az állam hogyan próbálja a bevándorlók társadalmi integrációját előmozdítani.

A dolgozat ezt követően tér ki az őslakos nemzetekre és az állam viszonyára e közösségekhez, illetve hogy a kanadai multikulturalizmus, a történelmi előzmények, illetve a jelentős kulturális eltérések tükrében vajon alkalmazható-e rájuk. A dolgozatot a kritikai rész zárja, ezen belül is egyrészt a multikulturalizmusra adott francia reakcióval, a kulturálisan eltérő közösségek tagjait érő rasszizmussal, mint a kanadai társadalom árnyoldalával foglalkozik, illetve olyan eseteket említ meg, amely alapján a többség kétségbe vonta az alkalmazkodás szükségességét és úgy ítélte meg, hogy e szokások a társadalom ellenében hatnak, rámutatva a multikulturalizmust övező feszültségekre.

A dolgozat inkább szinonimaként használja a kultúra és a civilizáció fogalmait, nem használja e különbségtételt, mivel egyrészt a kultúra emberi viselkedést és a közösségi identitását befolyásoló jellemzőjét hangsúlyozza és alapvetően nem célja az áthidalhatatlan kulturális különbségek nevesítése, másrészt a civilizált népek–civilizálatlan népek 19. századból ismert megkülönböztetésének áthallását el kívánja kerülni.

A dolgozat dogmatikai része kulturális antropológiai, szociológiai, politikai filozófiai, illetve közigazgatási elméleti műveken alapul. Mivel előbbiek alapvetően nem tartoznak a jogtudomány körébe, ezért itt az alapvetőnek elfogadott irodalmakat használtam fel, illetve szerzőket hivatkoztam, megállapításaikat használtam fel. Az alapvető kiindulópont, nevesül a közigazgatás és a kultúra kapcsolata, Tamás András közigazgatási jogi elméletének része, amely hallgatóként determinálta gondolkodásomat. A történeti rész részben jogtörténeti, részben történettudományi kutatások felhasználásával készült. Utóbbi vonatkozásában nagy hangsúlyt fektettem a fellelt forrásokban nevesített tények ellenőrzésére, Kanada felfedezése vonatkozásában ugyanis hamar megtapasztaltam a közhelyes mondás igazságát, miszerint semmi sem változik gyorsabban, mint a történelem, több, közelmúltbeli kutatás fedett fel ugyanis korábban nem ismert tényeket. Másrészt a történeti rész középpontjában lévő brit-francia konfliktus miatt figyelemmel kellett lenni a nézőpontok eltérésére is, ezért a sarkalatosabb kérdéseknél igyekeztem francia szerzőt is hivatkozni, ha nem is feltétlenül francia nyelven írott művét. A dolgozat többi része alapvetően a jogtudományi módszerekkel dolgozik, leíró-elemző, helyenként szociológiai elemek is áthatják, társadalmi kontextusba helyezve a jogszabályi változásokat, ezzel egyszersmind jogszociológiai módszert is alkalmazva. Zsinórmértékként vettem figyelembe, hogy az alapvető szakirodalom felhasználásán túl a kifejezetten kanadai vonatkozású részekhez elsődlegesen és minél nagyobb arányban kanadai szerzők munkáit használjam fel. Magyarországon a témához szorosan kapcsolódóan a Feischmidt Margit által Multikulturalizmus címmel szerkesztett 1997-es szöveggyűjteményt, Molnár István János doktori disszertációját (A Québec-kérdés főbb aspektusai Kanada alkotmányos szabályozásának a tükrében), illetve a Kanada történelméről íródott és 2017-ben megjelent nagyszabású könyvét (Kanada története. A kezdetektől a konföderációig.) vettem figyelembe.

A nézőpontról: tökéletesen objektív nézőpont nem létezik, törekedni ugyanakkor lehet és kell is rá, a megértésben való elfogultság ugyanis torzíthatja az eredmények feltárását. Esetemben meghatározó tényező, hogy magam is éltem multikulturális, rendkívül színes összetételű környezetben és hatalmas élményként éltem meg. Figyelembe kellett ugyanakkor vennem azt a tényt, hogy válogatott környezetben voltam, a világra, eltérő kultúrákra és személyiségekre nyitott emberek között, vagyis a multikulturalitás rendkívül ideális közegét tapasztalhattam meg, amit nem szabad egy az egyben a társadalmi valóságra vetítenem. A témaválasztást ugyanakkor befolyásolta e tapasztalat, mint ahogyan a közigazgatási jog elmélete körébe tartozó tanulmányaim is. Másrészt a dolgozatot térben és

időben is el kell helyezni: Magyarországon készült, 2019-ben, az itteni domináns, ezer éves gyökerekkel rendelkező kultúrában felnövő szerzőtől. Ebből fakadóan a dolgozatnak nem is az a célja, hogy kanadai viszonyok között helyeződjön el, sokkal inkább az itteni perspektívához kíván sarokpontokat nyújtani.

A multikulturalizmus kérdésének dogmatikai megalapozása

Bevezetés

Huntington elmélete szerint a hidegháború utáni világban a világpolitika sokpólusúvá és sokcivilizációjúvá vált, ebben a világban pedig a népek közötti legfontosabb megkülönböztető jegyek immár kulturálisak, nem pedig ideológiaiak, politikaiak, vagy gazdaságiak. Leghíresebb művében amellett érvel, hogy a legmélyebb, legfontosabb és legveszélyesebb konfliktusok különféle kulturális entitásokhoz tartozó népek között alakulnak ki: a legfontosabb államcsoportokat a világ hét vagy nyolc fő civilizációja alkotja, a nyugati társadalmak mellett a nem nyugati társadalmak egyre erőteljesebben hangoztatják a maguk kulturális értékeit, és elutasítják azokat, amelyeket a Nyugat korábban rájuk oktrojált, ez pedig végső soron konfliktusokhoz vezet.⁶ Ezt az elméletet annyiban semmiképpen sem tudjuk kétségbe vonni, hogy magunk is láthattuk vagy akár meg is tapasztalhattunk, hogy ezek az eltérések milyen sokrétű, esetenként extrém konfliktusokhoz is vezethetnek, azonban nem szükségszerű, hogy ezek a konfliktusok be is következzenek, de legalábbis nem minden kultúra vonatkozásában és az sem szükségszerű, hogy a konfliktusok súlyos társadalmi, vagy az államot veszélyeztető kihatással bírjanak. A többkultúrúság, az eltérő kultúrájú csoportok igénye sajátosságaik megőrzésére és megélésére, illetve az egy-egy országon belül bekövetkező kulturális különbségek fennálló tények, így a fókusz sokkal inkább arra kell, hogy essen, hogy ha a különbségek pozitív vagy negatív tartalmú beavatkozási szükségességet váltanak ki, akkor azokat az egyes országok hogyan kezelik.

A többkultúrúság fennálló tényként való elfogadása meglehetősen új keletű gondolat: az elmúlt, kb. hat évtizedet leszámítva sokkal jellemzőbb volt az eltérő népek lehetőség szerinti beolvasztása, a különbözőség miatti szegregáció, diszkrimináció, vagy legalábbis a különbözőségeknek kizárólag a magánszféra területére való szorítása, mint az az elképzelés, hogy a többség valamilyen formában elismerje a kulturálisan eltérő közösségeket, illetve akár alkalmazkodjon is azok bizonyos igényeihez, végső soron pedig támogassa a csoportidentitás fennmaradását. Ennek ellene hatott egyébként a modernizmus

⁶ Samuel P. Huntington: A civilizációk összecsapása és a világrend átalakulása. i. m. 49-50.

is, amely a hagyományos közösségek, kultúrák, szokások fennmaradásának esélyét csökkentette az univerzalizmus erősödése révén.

A második világháborút követően ugyanakkor hatalmas társadalmi, politikai, filozófiai változásoknak lehettünk tanúi, amely változás magában foglalja a rendkívüli változatosságot mutató posztmodern filozófiák⁷ megjelenését, az emberi jogok védelmének erősödését, egyes emberi jogok univerzalizmusát, illetve az univerzalizmusban való feloldódás helyett a különbözőség elismerését. Ezen időszakban jelent meg a kulturális diverzitásra fókuszáló multikulturalizmus mint ideológia is.

A dolgozat ezen része elméleti keretként, egyfajta felvezetésként szolgál a *kanadai típusú multikulturalizmus mint állami politika (policy)* meghatározására, e minőségében ismerteti magának a *multikulturalizmusnak mint ideológiának* a tartalmát és a multikulturalizmus vonatkozásában felmerülő olyan főbb fogalmakat, mint a kultúra, vagy az identitás. Az ismertetés ugyanakkor nem kimerítő, a fogalmi tisztázás szinte lehetetlen, egyik fogalom tartalma sem alkot ugyanis zárt rendszert. A dolgozat ezért nem is törekszik arra, hogy a fogalomalkotás minden aspektusát kimerítse, a szempont, ami alapján sor került a legfontosabb fogalmak ismertetésére alapvetően az állami döntéshozó szemszöge volt, vagyis hogy a döntéshozatali folyamatban a probléma felismerése és a megoldandó feladat, illetve az ahhoz szükséges eszközrendszer meghatározásakor mik azok az alapvető ismeretek, amivel a döntéshozónak célszerű rendelkeznie.

A kultúra fogalma, jelentősége

A kultúra olyan alapfogalom, amelyet mindenki használ, ugyanakkor nincsen széles körben elfogadott általános definíciója. Jelentőségét az adja, hogy az ember a kultúra révén tanulja meg, hogy mit és hogyan szabad megtennie, hogyan közeledhet egy másik emberhez, hogyan nyilváníthatja ki érzéseit, a kultúra segíti őt az őt körülvevő világ, események, tárgyak, emberek értelmezésében, tanítja meg számára, hogy hogyan adaptálódjon az őt körülvevő világ jelenségeihez.^{8 9} Társadalom-lélektani funkcióval is bír, melynek lényege a

⁷ Varga Csaba például „intellektuális vitákban született mentális projekció”-nak nevezi a posztmodernitást, amelyben a merőben lehetséges, a bármifajta, tetszőlegesen „más”-t posztulálják. És valóban, a posztmodern elméleteket olvasva kézenfekvő következtetésnek tűnik, hogy nem létezik olyan gondolat, amely ne öltött volna még testet valamilyen posztmodern filozófia képében. Varga Csaba: *Jogfilozófia az ezredfordulón. Minták, kényszerek – múltban, jelenben.* Szent István Társulat Budapest, 2004 15-16.

⁸ Kisdi Barbara: *A kulturális antropológia története, elméletei és módszerei.* Egyetemi jegyzet. Pázmány Péter Katolikus Egyetem Budapest, 2012 20.

⁹ A kultúra fogalmának használata értelemszerűen kockázatokkal is jár. Paul Bohannon és Mark Glazer *Mérföldkövek a kulturális antropológiában* című alapműjükben azt írják, hogy a kultúra olyan mint az élet,

harmónia megteremtése, biztosítása a közösségen belül, az alkalmazkodás folyamatának biztosítása által.¹⁰ A kultúra átfogó keret az emberi viselkedés megismerésére, gyakorlatilag egy olyan intézmény, amely az emberek által alkotott társadalom működésének alapja is egyben. Ebbéli jellegzetességéből fakadóan pedig egyrészt relevanciával bír az állam szempontjából is, másrészt alapfogalom jellegéből következően olyan kategóriaként is használható, amely megkönnyíti a jelenségek leírását, hiszen bár pontos tartalmat nem tudunk hozzá kapcsolni, de megközelítő tartalommal mindenki ismeri és képes értelmezni.

A kultúra háló, amely átszövi az ember életét.¹¹ Fontos jellemzője, hogy egységesít, minden kultúrának vannak ugyanis sajátos céljai, a nép pedig ezeknek engedelmeskedik, mely során a viselkedések heterogén rendszere egyre inkább egységesül.¹² Ezek az egységes elemek azok, amelyek meghatározzák a közösséget és azon keresztül a társadalom működésében is meghatározó tényezőként jelentkeznek. A társadalom szerveződése és léte ugyanis a kultúrán múlik, kultúra nélkül az egyének egy csoportja nem társadalom, hanem csak egy aggregátum. A közösen birtokolt elgondolások, szokások, attitűdök, érzelmi reakciók stb. teszik lehetővé, hogy az egyének egy csoportja társadalomként szerveződjön meg és működjön.¹³

A kultúra az egyén és a társadalom szintjén is meghatározó befolyással bír. A kultúrának az emberi viselkedésre való hatásgyakorlása az, ami a politikai döntéshozatal, a programalkotás, illetve a szabályozások kidolgozása és végrehajtása szempontjából jelentős: ha a döntéshozó megismeri a kultúrában gyökerező alapvető viselkedésmintákat, általa képessé válhat az egyes potenciális konfliktusok előrelátására és a megfelelő cselekvés eldöntésére. A vizsgálat tárgya, vagyis a kultúrában gyökerező viselkedésminták azonosítása azonban nem könnyű feladat, de a kulturális antropológiai kutatások közelebb

ellenáll a meghatározásnak és mégis, a kultúra eszménye olyan egyszerű, és annyira magától értetődőnek tűnik, hogy divatba jött a fogalom meghatározása. A kultúráról való gondolkodás azonban magában rejti annak a veszélyét, hogy a kultúrát összekeverjük a leszármazással és egy misztikus, nárcisztikus aurát adunk neki – mert öntudatlanul átváltunk *a* kultúráról *egy* kultúrára –, amellyel aztán eljutunk a rasszizmusig. Ennek elkerülése érdekében pedig mindenképpen indokolt a fogalom meghatározás. Paul Bohannon és Mark Glazer: Bevezetés. In: Paul Bohannon és Mark Glazer (szerk.): Mérföldkövek a kulturális antropológiában. Második, javított kiadás. Panem Kiadó Budapest, 2006 15-29., 24-25.

¹⁰ Boglár Lajos: Mit jelent a kulturális antropológia? In: Boglár Lajos – Papp Richárd (szerk.): A tükör két oldala. Bevezetés a kulturális antropológiába. Nyitott Könyvműhely Budapest, 2007 15-18., 15-16.

¹¹ Clifford Geertz: The Interpretation of Cultures. Selected Essays. Basic Books, Inc., Publishers New York, 1973 5., 89.

¹² Ruth Benedict: Patterns of Culture. Eighteenth Printing. Houghton Mifflin Company, 1960 53.; Ruth Fulton Benedict: A kultúra integrációja. In: Paul Bohannon és Mark Glazer (szerk.): Mérföldkövek a kulturális antropológiában. Második, javított kiadás. Panem Kiadó Budapest, 2006 254-263., 255.

¹³ Ralph Linton: Culture and Normality. In: George Devereux (ed): Culture and Mental Disorders. Charles C. Thomas Springfield, 1956 1-63., 3.; Ralph Linton: Kultúra és normalitás. In: Paul Bohannon és Mark Glazer (szerk.): Mérföldkövek a kulturális antropológiában. Második, javított kiadás. Panem Kiadó Budapest, 2006 285-293., 286.

vihetnek e viselkedésminták és azok okainak azonosításához. A kultúrával, annak összetevőivel, az egyes kulturális mintákkal, a kultúra és a társadalom összefüggéseivel a tudományterületek közül elsődlegesen ugyanis a kulturális antropológia foglalkozik részletesen.¹⁴ ¹⁵ Noha a kultúra fogalmának van egy köznapi értelme, a kulturális antropológia tárgya az emberi létezés kultúrája, vagyis az antropológiai értelemben vett kultúra.¹⁶ A kulturális antropológia egyik feladata, hogy a kultúra és annak elemei vizsgálatán keresztül „felkészítsen a különbözőség befogadására, hogy megérthetővé váljon a sajátos, a különös, az egzotikus”.¹⁷ Ismeretének jelentőségét az adja, hogy általa megérthetjük, mik az emberi magatartások, illetve azt, hogy mi az emberi gondolkodás gyökere, mi motiválja az embereket. A különböző kultúrák együttélése, az ebből fakadó konfliktusok és az ehhez kapcsolódóan felmerülő állami feladatok szempontjából a kulturális antropológiai, illetve az arra épülő kutatások rámutathatnak azokra a kulturális elemekre, amelyek mentén a konfliktusok kialakulhatnak, azok működésére, arra, hogy miért pont ezen elemek mentén alakulnak ki konfliktusok, illetve a megoldások alapjául is szolgálhatnak. Mindezt alapul véve a dolgozat ezen része erőteljesen támaszkodik a kulturális antropológia megállapításaira.

A kultúra fogalmának vizsgálatakor érdemes abból kiindulni, hogy e fogalom „általános használatában egy meglehetősen homályos absztrakció”¹⁸, nem meglepő tehát,

¹⁴ A kulturális antropológia kialakulását – ami a 19. századra, illetve leginkább annak második felére tehető – követően (különösen az evolucionista és strukturális antropológiai irányzatok) jelentős részben a természeti társadalmakkal, és azon keresztül az emberiség fejlődésével, a szokások, gondolkodásmód kialakulásával, kulturális sajátosságai fejlődésével, társadalmi berendezkedéseikkel foglalkozott, a 20. század második felében viszont már elterjedtek a kifejezetten a komplex társadalmak egyes társadalmi csoportjaira, vagy a városokra, az etnikumok, a kultúrák találkozásának vizsgálatára fókuszáló vizsgálatok is. Bali János – Boglár Lajos: A kulturális antropológia története dióhéjban. In: Boglár Lajos – Papp Richárd (szerk.): A tükör két oldala. Bevezetés a kulturális antropológiába. Nyitott könyvműhely Budapest, 2007 19-32., 21-22., 31-32.

¹⁵ Jelentőségét tekintve az antropológiai irányzatok közül ide sorolható még a szociálintropológia és a politikai antropológia is. Előbbi a társas viszonyokkal, társadalmi keretekkel, a belső összefüggések és kapcsolatok fenntartásával foglalkozik, az emberi létben és a társas együttélés szabályozottságában fedez fel rendszert. A politikai antropológia pedig foglalkozik például az ideológiával, mely része a kultúrának, a hatalom működésével, annak szereplőivel és magatartásukkal, a politikai változásokkal. A. Gergely András: A kulturális antropológia főbb részterületei. Szociálintropológia. In: Boglár Lajos – Papp Richárd (szerk.): A tükör két oldala. Bevezetés a kulturális antropológiába. Nyitott könyvműhely Budapest, 2007 87-97., 87. ; A. Gergely András: A kulturális antropológia főbb részterületei. Politikai antropológia. In: Boglár Lajos – Papp Richárd (szerk.): A tükör két oldala. Bevezetés a kulturális antropológiába. Nyitott könyvműhely Budapest, 2007 98-108., 98., 102-103.

¹⁶ Prónai Csaba: A kulturális antropológia módszertana. In: Boglár Lajos – Papp Richárd (szerk.): A tükör két oldala. Bevezetés a kulturális antropológiába. Nyitott könyvműhely Budapest, 2007 33-75., 35.

¹⁷ Boglár Lajos: Előszó. In: Boglár Lajos – Papp Richárd (szerk.): A tükör két oldala. Bevezetés a kulturális antropológiába. Nyitott Könyvműhely Budapest, 2007 9-11., 9.

¹⁸ A. R. Radcliffe-Brown: Structure and Function in Primitive Society. Essays and Addresses. With a Foreword by E. E. Evans-Pritchard and Fred Eggan. The Free Press Glencoe, Illinois, 1952 190.; A. R. Radcliffe-Brown: A társadalmi struktúráról. In: Paul Bohannan és Mark Glazer (szerk.): Mérföldkövek a kulturális antropológiában. Második, javított kiadás. Panem Kiadó Budapest, 2006 419-434., 420.

hogy a széleskörű kutatások ellenére nincsen egységesen elfogadott definíciója, bár definíciós kísérlet több is akad. Minden, kultúrával foglalkozó mű megemlíti például, hogy Alfred Kroeber és Clyde Kluckhohn 1952-ben már 164 kultúrafogalmat gyűjtött össze, amely önmagában elégséges tény annak bemutatására, hogy bizonytalan fogalommal vagyunk kénytelenek dolgozni. Ráadásul ez a szám mára valószínűleg ezer fölé emelkedett¹⁹, a kultúra újabb és újabb jellemzőinek kutatása nyomán. A dolgozat ezen része ezért az alapvető meghatározásokat ismerteti.

Az első kultúra-fogalom Edward Burnett Tylortól származik, amely meghatározást azóta is a kultúra alapvető definíciójának és kiindulópontnak tartják az antropológusok²⁰ és egyébként számos mű, amely általánosságban foglalkozik a kultúrával ezt, vagy egy ehhez hasonló kultúra-fogalmat használ. Tylor szerint „a kultúra vagy civilizáció, tágabban vett etnográfiai értelemben, az a komplex egész, amely magában foglalja a tudást, a hitet, a művészetet, az erkölcsöt, a törvényt, a szokást és minden más képességet és sajátosságot, amelyre az ember a társadalom tagjaként tesz szert.”²¹ Tylor definíciója kiemeli a társadalmak komplexitását, felsorol több olyan, a társadalmak által létrehozott és szabályozott intézményt, amelyek egyedi módon jellemeznek egy-egy közösséget, és amelyben az egyén az adott közösség tagjaként ismerheti meg, és sajátíthatja el annak normáit, ezzel kiemelve, hogy a kultúra a tanult viselkedésre vonatkozik, illetve a kultúrát az ember azon képességei alapján határozza meg, amelyek csakis rá jellemzőek.²²

Kroeber és Kluckhohn közös tanulmányukban 1952-ben az alábbi kultúra-definíciót határozták meg: „A kultúra olyan viselkedési és viselkedést szabályozó, explicit és implicit mintákból áll, amelyeket az emberek szimbólumok használata útján sajátítanak el és közölnek egymással. A kulturális minták az emberek csoportjainak sajátos teljesítményét, valamint e teljesítmények tárgyokban való megtestesüléseit hozzák létre. A

¹⁹ Letenyey László: Kulturális antropológia. Elmélettörténet. Typotex Kiadó, 2012 26.

²⁰ Paul Bohannan és Mark Glazer: Edward Burnett Tylor (1823-1917). Élete és munkássága. In: Paul Bohannan és Mark Glazer (szerk.): Mérföldkövek a kulturális antropológiában. Második, javított kiadás. Panem Kiadó Budapest, 2006 108-110., 109.

²¹ Edward B. Tylor: Primitive Culture: Researches into the Development of Mythology, Philosophy, Religion, Language, Art, and Custom. London: John Murray Albemarle Street, 1871 Vol. 1. 1.; Edward Burnett Tylor: A primitív kultúra. In: Paul Bohannan és Mark Glazer (szerk.): Mérföldkövek a kulturális antropológiában. Második, javított kiadás. Panem Kiadó Budapest, 2006 111-130., 111. (Tylor Primitive Culture című könyve 1871-ben jelent meg Londonban, ekkor még nem számított politikailag vállalhatatlannak primitívnek nevezni egy népet és annak kultúráját.)

²² Kisdí Barbara: A kulturális antropológia története, elméletei és módszerei. i. m. 21. A Tylor-féle definíció átfogó képet nyújt a kultúra egyes elemeiről, ugyanakkor pont ez a megoldása – vagyis az, hogy pszichológia elemeket (pl. hitvilág) és külső elemeket (pl. művészet) zsúfol egy fogalomba – vált utóbb módszertani kritika tárgyává. Jesse Prinz: „Culture and Cognitive Science”. The Stanford Encyclopedia of Philosophy (Fall 2016 Edition), Edward N. Zalta (ed.) <https://plato.stanford.edu/archives/fall2016/entries/culture-cogsci/>

kultúra lényegi magja tradicionális (történetileg származtatott és szelektált) gondolatokból és különösen a hozzájuk rendelt értékekből áll. A kulturális rendszerek felfoghatók úgy is, mint cselekvések termékei, de úgy is, mint a további cselekvések alapjai.”²³ E fogalom már tartalmazza azokat a legfontosabb jegyeket, amelyeket a legtöbb kultúra-meghatározás azóta is elfogad: a kultúra szimbólumokban nyilvánul meg, amely szimbólumok²⁴ társadalmilag konstruáltak. Ezek a társadalmilag konstruált jelképek pedig az egyén számára adottak, egyben befolyásolják viselkedését.²⁵ Másrészt az, hogy a kulturális rendszert egyszerre a cselekvés alapjaként és egyben annak termékeként is megnevezik, rámutat nemcsak a kultúra változó jellegére, hanem arra is, hogy az emberi magatartással való összefüggése kölcsönös folyamat, vagyis nemcsak a kultúra befolyásolja az emberi magatartást, hanem az emberi magatartás is a kultúrát, sajátos dinamizmust képezve.

A kultúra olyan mentális és fizikai reakciók és tevékenységek összessége, amelyek a társadalmi csoportokat alkotó egyének viselkedését jellemzik, egyénileg vagy csoportosan, más csoportokkal és egyénekkkel, illetve saját csoportjukhoz tartozó egyénekkel szemben is. Adolf Bastian, Franz Boas és Margaret Mead kultúra-fogalmát alapul véve azonban annyi mindenképpen rögzíthető, hogy a kultúra nemcsak elválaszt, nemcsak elhatárolja egymástól az említett csoportokat, hanem egyben össze is köt. Vannak ugyanis olyan hagyományos viselkedési formák, kulturális minták is, amelyek az egész emberi fajra jellemzőek és amiket minden egyes nemzedék megtanul.²⁶

Ami kulturálisan elkülöníti az egyes közösségeket egymástól, az alapvetően a környezeti és történeti hatások eredménye. Franz Boas szerint a kultúra megismeréséhez, kialakulása okainak megismeréséhez három tényezőt kell megvizsgálni: a történeti kapcsolatokat, amelyek hatással bírtak az adott kultúrára nézve, a környezeti elemeket, amelyek a kulturális elemeket létrehozták vagy módosították, illetve azokat a pszichológiai tényezőket, amelyek a kultúra formálásában közreműködtek. Ezen elemek közül a környezet

²³ Alfred L. Kroeber and Clyde Kluckhohn: Culture: A Critical Review of Concepts and Definitions. Papers of the Peabody Museum of American Archeology and Ethnology, Harvard University, Cambridge, Vol. XLVII., No. 1. 1952, 181. <http://www.pseudology.org/Psychology/CultureCriticalReview1952a.pdf>

²⁴ A szimbólumok – ahogyan Clifford Geertz megfogalmazta – örökölt fogalmak rendszere, amelyekkel az emberek kommunikálnak, megörökítik és kialakítják tudásukat az életről és attitűdjüket az élethez kapcsolódóan, és ezáltal a kultúra történelmileg áthagyományozódott jelentéseinek mintáját jelenítik meg. Clifford Geertz: The Interpretation of Cultures. Selected Essays. Basic Books, Inc. Publishers New York, 1973 89.

²⁵ Letenyey László: A jelentésháló pókja. Adalék a kulturális antropológia érvényességi határának kérdéséhez. Elhangzott a Bertalan László Emlékkonferencián, Budapesten, 2002. március 25-26., 6. https://www.uni-corvinus.hu/index.php?id=41618&type=p&file_id=774

²⁶ Letenyey László: Kulturális antropológia. Elméletörténet. i. m. 27. Letenyey Adolf Bastian Allgemeine Grundzüge der Ethnologie, Franz Boas The Mind of Primitive Man, illetve Margaret Mead Cooperation and Competition among primitive peoples című alapműveiből idéz.

pusztán korlátozott hatással van az emberi kultúrára, ugyanis azonos földrajzi körülmények között jelentősen eltérő kultúrájú és nyelvű népek élnek. Ezzel szemben az egyes kultúrák története – melyben benne foglaltatnak a pszichológiai adottságok is – elvezet a társadalom megismeréséhez.²⁷ Minden egyes kulturális csoportnak megvan ugyanis a maga egyedi történelme, amely részben a társadalmi csoport sajátos belső fejlődésén alapul, részben azoktól a külső hatásoktól függ, amelyeknek a csoport ki van téve.²⁸

Robert H. Lowie Boashoz hasonlóan a történeti múlt szerepét emelte ki, amely a kultúra meghatározója, a kulturális jelenségek ugyanis csak az előzetes körülmények egyedi kombinációjával is számolva magyarázhatók meg. Ilyen körülménynek tekinthető a kultúra diffúz jellege, vagyis a népek érintkezése és ezáltal egy-egy kulturális jelenség átvétele. A pszichológia, a rassz sajátosságai és a földrajzi környezet viszont önmagukban mind elégtelenek a kulturális jelenségek magyarázatára. Ebből azt a következtetést vonta le, hogy a kultúra sui generis jelenség, amelyet csak a saját kategóriáiban lehet megmagyarázni.²⁹

Alfred Louis Kroeber szerint a kultúra társadalmi és pszichoszomatikus tényezőkön alapul és azok által meghatározott. Egyik legjellegzetesebb sajátossága rendkívüli változatosága és képlékenysége: a kulturális tartalom egyes elemei hosszú időn keresztül fennmaradhatnak, míg mások a kultúrák egymásra hatása, az emberi cselekedet, vagy szervetlen jelenségek (pl. klimatikus változások) eredményeként megváltoznak vagy eltűnnek.³⁰

²⁷ Franz Boas: *The Limitations of the Comparative Method of Anthropology*. *Science*, Vol. 4, Issue 103, 18 December 1896, 901-908., 905-907.; Franz Boas: *Az összehasonlító módszer korlátai az antropológiában*. In: Paul Bohannon és Mark Glazer (szerk.): *Mérföldkövek a kulturális antropológiában*. Második, javított kiadás. Panem Kiadó Budapest, 2006 137-148., 143-146.

²⁸ Franz Boas: *The Methods of Ethnology*. *American Anthropologist* Vol. 22. No. 4. October-December, 1920 311-321., 316-317.; Franz Boas: *Az etnológia módszerei*. In: Paul Bohannon és Mark Glazer (szerk.): *Mérföldkövek a kulturális antropológiában*. Második, javított kiadás. Panem Kiadó Budapest, 2006 148-157., 153. Boas e megállapításaival lefektette a történeti partikularizmus alapjait és abból fakadóan hozzájárult a kulturális relativizmus mint irányzat megjelenéséhez, mely már gyökeresen más szemmel tekintett a vizsgált kultúrákra: egyenrangúnak tekintette őket, elterjedt módszerként a terepmunka (a kulturális antropológia legfontosabb módszere a résztvevő megfigyelés), illetve a kulturális antropológusok már nem a gyarmatosítók érdekeit szolgálják. A kulturális relativizmus megjelenésével elterjedt az a nézet, hogy a kultúrák mássága nem azt jelenti, hogy egy-egy kultúra jobb vagy rosszabb lenne, az antropológiának pedig nem az a dolga, hogy igazságot tegyen, hanem az egyes, embereket foglalkoztató jelenségek vizsgálata. Letenyei László: *Kulturális antropológia. Elmélet-történet*. i. m. 104-112., Prónai Csaba: *A kulturális antropológia módszertana*. i. m. 65-66.

²⁹ Robert H. Lowie: *Culture & Ethnology*. Douglas C. McMurtrie New York, 1917 66-67., 90.; Robert H. Lowie: *A kultúra meghatározói*. In: Paul Bohannon és Mark Glazer (szerk.): *Mérföldkövek a kulturális antropológiában*. Második, javított kiadás. Panem Kiadó Budapest, 2006 191-207., 191-192., 204.

³⁰ Alfred Louis Kroeber: *A kultúra fogalma a tudományban*. In: Paul Bohannon és Mark Glazer (szerk.): *Mérföldkövek a kulturális antropológiában*. Második, javított kiadás. Panem Kiadó Budapest, 2006 160-188., 170., 182-183.

A kultúrára tehát nem lehet statikus tényként tekinteni, számos tényező (pl. a történelmi háttér, vagy éppen a más kultúrákkal való találkozás³¹) gyakorol rá hatást, amely eredményeként a kultúra, vagy inkább annak egyes elemei (nyelv, vallás, szokások stb.) változnak és velük változnak az emberi viselkedésminták és végül maga a társadalom is. A változás körkörös folyamat, ahogy megjelenik az impulzus, ami változáshoz vezet, megváltozik a kultúra és azon keresztül az emberi magatartás, az emberi magatartás pedig visszahat a kultúrára és így változást idéz elő abban. Ez a dinamika pedig értelemszerűen kihat a társadalom igazgatására is, vagyis megjelenik az állami tevékenységek mozgatórugójaként is.

A társadalom igazgatása, ha a kultúra változásának szempontjából nézzük, sokszor csak folyamatkövető: a változás felismerését követi – ha szükséges – az eszközrendszer változásokhoz való alakítása. Az állam ugyanakkor mindig is bírt azzal az igénnyel, hogy befolyásolja a társadalmat, meghatározza a cselekvési kereteket és az éppen aktuális politikai hatalom által meghatározott ideának megfelelően alakítsa a társadalmi folyamatokat. A kultúrára, illetve annak elemeire kiható tényezők ismerete és tudatos figyelemmel kísérése segítségére lehet az államnak annak eldöntésében, hogy az egyes kultúrákhoz, az azokból fakadó különbözőségekhez hogyan viszonyuljon, maga is képessé válhat ezáltal a változások valamilyen szintű befolyásolására, és nem válik kitétté azoknak (hiszen nemcsak az állam hat a társadalomra, hanem a társadalom is az államra). A legkézenfekvőbb példa erre a bevándorlás kérdése: potenciálisan képes megváltoztatni a nép összetételét és a befogadó állam kultúráját (extrém példa erre Indonézia, ahol valaha a lakosság jellemzően buddhista, illetve hindu vallású volt, ma pedig szinte teljes egészében muszlim), de legalábbis okozhat konfliktusokat. Amennyiben az adott állam elzárkózik az ilyen irányú változásoktól, akkor az idegenrendészeti szabályozás révén szigorúan felügyeli, kik lép(het)nek a területére, mennyi ideig tartózkodhatnak ott, eldönti, hogy biztosítja-e a családegyesítés lehetőségét, illetve a letelepedést és különböző eszközökkel előmozdítja-e az inkulturációt.

A kulturális különbségek előtérbe kerülésével a 20. század végére az általános kultúra-fogalom helyett az egyes kultúrák, a társadalmi és kulturális, illetve ezekhez kapcsolódóan az identitásbéli különbségek vizsgálata került előtérbe: megjelentek a

³¹ A kultúrák egymásra hatásával több kutatás is foglalkozik: a folyamat egyik jelentős sajátosságaként nevesítik, hogy az átvevő kultúra nem vesz át mindent a másik kultúrából, hanem sor kerül egyfajta kiválasztásra, mely során a nem hozzáillő elemeket a kultúra elveti, vagy saját maga számára megfelelően módosítja. ld. pl. Robert H. Lowie: *Culture and Ethnology* i. m. 91., Ruth Fulton Benedict: *Patterns of Culture*. i. m. 54.

pluralitás, a multikulturalitás, az interkulturalitás, a hibriditás, a kulturális sokféleség és kulturális sokszínűség elméletei.³²

Kultúra és identitás

Az identitás meghatározható olyan, egyszerre koherens és formázható társadalmi konstrukcióként, amely egy közös kultúrával és nyelvvel rendelkező csoport, közösség része.³³ A kultúra és az identitás egymást átölelő jelenség, mindkettő befolyásolja ugyanis az emberi személyiséget, viselkedést. Pszichológiai kutatások szerint minden egyén, minden kultúrában, legalább két énnel rendelkezik: egy független és egy kölcsönösen függő énnel (*an independent self and interdependent self*). Utóbbi annak terepét fogja át, hogy hogyan viszonyulunk egymáshoz, míg előbbi független a társadalmi kontextustól, illetve a szituációs korlátoktól. Az, hogy melyik én dominál akkor, amikor kifejezzük magunkat, vagyis hogy mi befolyásolja a magatartásunkat az egyes interakciókban változó, általában olyan, előzetesen jelenlévő tényezők befolyásolják, mint például a kultúra. A hagyományokból és vallásokból (pl. buddhizmus, kereszténység), az életfilozófiákból (pl. konfucianizmus, felvilágosodás), valamint a szocializációs folyamatokból (pl. a gyermeknevelés módja) fakadó kulturális különbségek tehát ezen befolyásolás révén válnak a személyiségjegyeink formáló erőivé.³⁴ Ez a befolyás pedig hozzájárul az identitás kialakításához, vagyis az identitás alapjai erőteljesen kötődnek a kultúrához.

A kultúra és az identitás közé ugyanakkor nem tehető egyenlőségjel, sokkal inkább két olyan jelenségként foghatók fel, amelyek kölcsönösen hatnak egymásra. Elsőként az rögzíthető, hogy nagy vonalakban leírva a kultúra szokások, hit és jelentések mélyen rögzült gyakorlata, míg az identitás egy közösséghez való tartozás érzését jelenti³⁵, az ember közösségigénye jelenik meg benne motívumként³⁶. A közösséget azonban átszövi a kultúra hálójába és ezáltal pótolhatatlan szerepet tölt be a közösségek fennmaradásában: az identitás

³² Lurcz Zsuzsanna: Kulturális identitás és de(kon)strukció. Egyetemi Műhely Kiadó, Bolyai Társaság – Kolozsvár 2014 114-115.

³³ Shannon Conway: From Britishness to Multiculturalism: Official Canadian Identity in the 1960s. (De la britannicité au multiculturalisme: l'identité officielle du Canada dans les années 1960.) Études canadiennes / Canadian Studies. Revue interdisciplinaire des études canadiennes en France. 84 | 2018, Le Canada et ses définitions de 1867 à 2017: valeurs, pratiques et représentations (volume 2) 9-30., 10.

³⁴ Jennifer Aaker, Bernd Schmitt: Culture-dependent Assimilation and Differentiation of the Self. Preferences for Consumption Symbols in the United States and China. Journal of Cross-cultural Psychology, Vol. 32. No. 5., September 2001 561-576., 562.

³⁵ Alejandro Grimson: Culture and identity: two different notions. Social Identities, 16:1, 2010 61-77., 63.

³⁶ Hódi Sándor: A nemzeti identitás zavarai. Forum Könyvkiadó Újvidék, 1992 23.

alapként lehetővé teszi az önmeghatározást és a másoktól való elhatárolódást.³⁷ A kultúra tekinthető egyfajta csoportidentitásnak, illetve leginkább annak meghatározójaként, vagyis e felfogás szerint a kultúra határozza meg egy-egy közösség identitását. A kultúra ugyanakkor megragadható az identitás oldaláról is, vagyis felfogható az identitások eredményeként is. E felfogás szerint a kultúra egy identitáscsoport által elfogadott és elvárt, tanult, a csoporthoz kapcsolódó felfogások mintája, amely magában foglalja a verbális és nonverbális nyelvet, attitűdöket, értékeket, hitrendszereket, hitetlenségi rendszereket és viselkedéseket is.³⁸

Az identitás tehát egyrészt az „én”-ről, az egyén saját magáról és a társadalomban betöltött szerepéről szól, másrészt a közösségről, annak önmeghatározásáról, ugyanakkor mindegyik értelmében az identitás meghatározója a kultúra.³⁹ Az identitáselemek egy része egyéni, míg másik részük kollektív. Sokféle identitás létezik, ezek között említhetjük a nemzet, a vallást, az osztály- és réteghovatartozást, vagy éppen a politikai vagy erkölcsi identitáselemet.⁴⁰ Megjegyzendő, hogy a posztmodern korszakban az identitás egyre változékonyabb, egyre kevésbé rögzült, egyszerre több kultúra is befolyásolhatja.⁴¹

A két fogalom elhatárolásának problémája egyrészt a fogalmi bizonytalanságokra vezethető vissza. Láthattuk, hogy a kultúrának eleve nincs egy elfogadott definíciója, összességben csak saját magával magyarázható, összetevői ráadásul folyamatosan változnak. Hasonlóképpen, az identitás fogalma is változékony, bizonytalan, széles körben használták a társadalomtudományokban már azelőtt is, hogy átfogóan vizsgálták volna, így egy általánosan elfogadott meghatározás nélkül vált alapfogalommá. Emellett az identitás fogalmát jellemzően ideológiai-politikai diskurzusokban használják, így a felhasználás célja is befolyást gyakorol a fogalom tartalmára.⁴² Az értelmezést nehezíti végül az is, hogy a kultúra és az identitás fogalma – ahogy láthattuk – átfedést mutat, és emiatt sokszor felcserélve használják őket.⁴³

³⁷ Egedy Gergely: (Multi)kultúra–konzervatív olvasatban.

http://www.magyarszemle.hu/szamok/2001/2/multi_kultura

³⁸ Definitions of Culture. In: John R. Baldwin, Sandra L. Faulkner, Michael L. Hecht, Sheryl L. Lindsley (ed): Redefining Culture Perspectives Across the Disciplines. Lawrence Erlbaum Associates, Inc. London, 2006 139-226., 156., 200., 205., 211.

³⁹ Bakk Miklós: Politikai közösség és identitás. Komp-Press Kiadó Kolozsvár, 2008 25-27.

⁴⁰ Koller Boglárka: Nemzet identitás, politika Európában. L'Harmattan Kiadó – Zsigmond Király Főiskola Budapest, 2006 46-47.

⁴¹ Stuart Hall: The Question of Cultural Identity. In: Stuart Hall, David Held and Tony McGrew (ed): Modernity and its Futures. Polity Press in Association with the Open University, Cambridge, 1992 273-325., 277.

⁴² Lurcza Zsuzsanna: Kulturális identitás és de(kon)strukció. i. m. 16.

⁴³ Alejandro Grimson: Culture and identity: two different notions. i. m. 62.

A kultúra és az identitás közti kapcsolatot a szocializációs folyamat hozza létre, melynek eredményeként az emberi személyiség, az ember identitása a kultúra által befolyásoltta válik. A szocializáció az értékek és normák elsajátítási módja, mely során az egyén utánzás révén magáévá tesz bizonyos viselkedési mintákat, illetve reagál bizonyos szituációkra, megtanul alkalmazkodni a környezet általi kihívásra, illetve megértésre törekszik, mely során kialakul az értékrendszere. A szocializációs folyamat végigkíséri az ember egész életét: a legtöbb minta már gyermekkorban rögzül és felnőttkorra a legfontosabb identitáskérdések is tisztázódnak (ez azonban nem jelenti azt, hogy a személyiség ne változhatna felnőttkori hatások eredményeként).⁴⁴ Összefoglalásként megállapítható, hogy az egyén a szocializációs folyamat során személyiségének egyedi vonásait, hajlamait, tulajdonságait a társadalmi kerethez igazítja. A társadalomban, melynek tagja az egyén, az egyén és a társadalom viszonyát az azonosságtudat tartja fenn és egyben szabályozza azt. Az identitást ez az azonosságtudat képezi.⁴⁵ Amikor pedig a szocializáció során az egyén valamely csoport részévé válik és kialakul az ahhoz kapcsolódó identitása, azzal a kultúra és a társadalom összetevőinek részévé is válik.⁴⁶

A kultúra és az identitás kapcsolatában hangsúlyos elemként tekinthetünk az etnicitásra. Az etnikum az emberek olyan meghatározott, történetileg kialakult csoportja, amely közös hagyományvilággal, kulturális vonásokkal és a saját közösséghez való tartozást, illetve a többi etnikus csoporttól való különbözőséget kifejező azonosságtudattal rendelkezik. Az azonosságtudat és ezen keresztül az emberi identitás meghatározó összetevője az etnikum történeti folytonosságérzete. Ami összetartja az etnikus közösséget és tagjainak identitását e közösséghez köti, az az összetartozás tudata, a saját csoporttal való azonosulás érzete, ennek tudatos vállalása, illetve kifejezése.⁴⁷

Társadalmilag az etnikai hovatartozás, az etnikai identitás ismerete elősegíti annak az eldöntését, hogy milyen viselkedés számít megfelelőnek és milyen nem a másik személlyel való interakcióban. Az etnikai csoportok kulturális önmeghatározása és a köztük való – a „mi” és az „ők” különbségtételén alapuló – kapcsolat nélkül etnicitásról nem is beszélhetünk. Ezen etnikai csoportok közé tartoznak a bevándorlók csoportjai, az őslakosok,

⁴⁴ Zsolt Péter: Szociálpszichológia. Proszociális és antiszociális alapviselkedések. EU-Synergon Kft. Vác, 2005 35-37.

⁴⁵ Papp Richárd: A kulturális antropológia főbb részterületei. Identitás és etnicitás. In: Boglár Lajos – Papp Richárd (szerk.): A tükör két oldala. Bevezetés a kulturális antropológiába. Nyitott könyvműhely Budapest, 2007 109-112., 109-110.

⁴⁶ Reginald Byron: Identity. In: Dr. Alan Barnard, Jonathan Spencer (ed): Encyclopedia of Social and Cultural Anthropology. Routledge 2002 441-442., 442.

⁴⁷ Papp Richárd: A kulturális antropológia főbb részterületei i. m. 109.

az állammal nem rendelkező nemzetek (pl. kurdok), a plurális társadalmak (tipikusan volt kolóniák) etnikai csoportjai, illetve a volt rabszolgák leszármazottai, akiket őseik kényszerített áttelepítése és szenvedéseik közös története köt össze, az interakciók pedig magukban foglal(hat)ják az adaptálódás nehézségeit, vagy éppen az etnikai diszkriminációt.⁴⁸ Az ilyen típusú elkülönülés, vagyis amikor az azonosságtudat révén kialakulnak a „mi” és az „ők” csoportjai tesz egy társadalmat etnikailag, vallásilag, kulturálisan változatossá. Ugyanakkor az elkülönülés nem feltétlenül éles: a csoportok közötti etnikai határok esetenként átjárhatóvá válnak, sőt, el is mosódhatnak. A kultúra adaptív képessége révén ugyanis egy etnikum úgy tud átvenni bizonyos elemeket és hatásokat egy másik kultúrából, hogy ezzel együtt saját kultúrája fennmarad.⁴⁹

Az etnicitás fogalma csak az 1960-as évektől került a szociális antropológiai kutatások előterébe, amelyek az etnicitásra olyan csoportok közötti kapcsolat aspektusaként tekintenek, amelyek önmagukat kulturálisan különállónak tekintik és ilyennek tekintik őket mások is.⁵⁰ Arra vonatkozóan, hogy az etnicitásban megnyilvánuló különállásnak a gyökerei honnan erednek, három megközelítése ismert: a primordialista, az instrumentalista és a konstruktivista. A primordialista irányzat szerint az etnikai hovatartozás a csoporthoz vagy egy kultúrához való ősi kötődésen alapul, az instrumentalista megközelítés az etnicitást a politikai vezetők és mások által a saját érdekeik megvalósítására való pragmatikus törekvésben felhasznált politikai eszközként kezelik, míg a konstruktivista nézet inkább az etnicitás változékonyságát hangsúlyozza és az etnikai identitást a konkrét társadalmi és történelmi kontextus által meghatározott jellemzőnek tekinti.⁵¹

Az egyéni és közösségi identitást meghatározó kultúra összekapcsolódott a nemzetépítési folyamattal, a nemzeti egységről alkotott képpel is,⁵² befolyásolva a nemzeti közösséghez, a nemzeti-etnikai csoporthoz kapcsolódó érzelmi-tudati viszonyt, vagyis a nemzeti identitást⁵³. A származás, az anyanyelv, a kulturális értékek és normák elfogadása

⁴⁸ Thomas Hylland Eriksen: *Ethnicity and Nationalism. Anthropological Perspectives*. Pluto Press 2010, 18-20., 28.

⁴⁹ Papp Richárd: A kulturális antropológia főbb részterületei i. m. 109-110.

⁵⁰ Thomas Hylland Eriksen: *Ethnicity and Nationalism. Anthropological Perspectives*. i. m. 5.

⁵¹ Sergey Sokolovskii and Valery Tishkov: *Ethnicity*. In: Dr. Alan Barnard, Jonathan Spencer (ed): *Encyclopedia of Social and Cultural Anthropology*. Routledge 2002, 290-295., 290-291.

⁵² Nicolae Gheorghe–Thomas Acton: A multikulturalitás problémái: kisebbségi, etnikai, nemzetiségi és emberi jogok. *Replika* 1996, 23-24. szám, 207-218., 207.

⁵³ Gereben Ferenc *Nemzeti és vallási identitás kisebbségi és többségi helyzetben*. http://terd.unideb.hu/doc/konyv/4/v_gereben.pdf 1.

a kultúrnemzeti identitás alapja⁵⁴, melyben a közösség (elvi szinten) kulturális egységéhez idővel kapcsolódott a politikai dimenzió, a politikai meghatározottság, végül pedig a nacionalizmus általi meghatározottság.⁵⁵ A kultúra és a politika ebbéli találkozásaként határozható meg a nemzet fogalma, melyet jellemzően egyrészt egy állam területéhez, másrészt az állam egységesítő politikájához kapcsolódik.⁵⁶ Ezen elemek mentén használható a többségi és a kisebbségi nemzet fogalma is, bár a megkülönböztetés itt is politikai, alapvetően szimbolikus, egyfajta klasszifikációs harc eredménye.⁵⁷ A nemzet fogalmát illetően számtalan felfogás ismert, általános érvényű meghatározás nincs, de kiemelhető az említett politikai meghatározottságon túl a közös történelmi múlthoz való kötődés, másrészt az összetartozás tudata, mely az adott területen élő népességen belül a közösség többsége kulturális, származási, esetleg politikai, illetve intézményes alapon kötődik a közösséghez.⁵⁸

Mivel az identitás változhat, felmerül a kérdés, hogy lehet-e, akár teljes mértékben is, szabad választás kérdése az identitás kulturális aspektusa. Ennek megítélése részben attól függ, hogy az identitást miként fogjuk fel: vannak olyan nézetek, amelyek szerint az identitás az egyén aktuális interakcióiból, teljesítményéből áll elő és ezért csak mint egy folyamatosan változó folyamatként képzelhető el.⁵⁹ E felfogással harmonizál az identitásválasztás szabadságának elképzelése is. Amennyiben jogként tekintünk a szabad identitásválasztásra, akkor annak lényege, hogy megteremti annak a lehetőségét az egyének számára, hogy valamely csoport tagjaként határozzák meg magukat, és amibe az államnak nincsen beleszólása mindaddig, amíg pozitív jogok biztosítását nem követelik tőle.⁶⁰ Egyes szerzők szerint valamely nemzeti csoporthoz való tartozás megválasztható, sőt, az ahhoz fűződő köteleket is lehet egyénileg definiálni: az egyén felülvizsgálhatja valamely kulturális közösséghez való kapcsolatát és ennek eredményeként akár el is hagyhatja azt.⁶¹ E nézet

⁵⁴ Gödri Irén: Bevándorlás és etnicitás – összefüggések nyomában. In: Hárs, Ágnes; Tóth, Judit (szerk.) *Változó migráció, változó környezet*. Budapest, Magyarország: MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, 2010 87-124., 104.

⁵⁵ E. J. Hobsbawm: *Nations and nationalism since 1780. Programme, myth, reality*. Second edition. Cambridge University Press, 1992 9-13., 18.

⁵⁶ Rogers Brubaker: A nemzet mint intézményesült forma, gyakorlati kategória, esetleges esemény. In: Kántor Zoltán (szerk.): *Nacionalizmuselméletek (szöveggyűjtemény)*. Rejtjel Kiadó Budapest, 2004 387-395., 390-392.

⁵⁷ Kántor Zoltán: Nemzet és intézményesülés. In: Fedinec Csilla (szerk.): *Nemzet a társadalomban*. Teleki László Alapítvány Budapest, 2004 275-290., 276-277.

⁵⁸ Koller Boglárka: Nemzet identitás, politika Európában. i. m. 12., 19.

A dolgozat alapvetően az egyes kultúráknak a közösséget befolyásoló jellegét veszi alapul, az ehhez kapcsolódó eltérő identitások, a nemzet, illetve a nemzeti identitás a dolgozat szóhasználatában ezt a kulturális befolyásoltságot jelenti.

⁵⁹ Hódi Sándor: A nemzeti identitás zavarai. i. m. 7.

⁶⁰ Pap András László: Zsidónak (nem) lenni: az identitás megválasztásához fűződő jog. http://real.mtak.hu/18625/1/pap_gyp_fin.pdf 2.

⁶¹ Steven C. Roach: *Cultural Autonomy, Minority Rights and Globalization*. Ashgate 2005, 37-38.

szerint tehát kizárólag az egyén szabad akaratától függ, hogy mely politikai rendszer, erkölcsi norma, vallási meggyőződés vagy kulturális értékek elfogadása mellett dönt, és ezek közül melyiket teszi magáévá a részvétel által.⁶²

Más nézet szerint ugyanakkor egy csoporthoz való tartozás inkább meglévő adottság, mint teljesítmény, törekvés kérdése: ha valaki változtatni szeretne a csoporthovatartozásán, annak meg kell változtatni a szokásait, ízlésvilágát, át kell vennie a másik csoport kultúráját, ami hosszadalmas és ritkán teljes folyamat. E folyamat mögött egyébként állhat az is, hogy az egyén nem tud a saját kultúrájához szocializálódni, vagy maga a csoport nem tekinti a részének. Végző soron azonban a kultúra mélyen áthatja az ember identitását, az identitás legalapvetőbb rétege a kulturális hovatartozás, ami meglehetősen szilárd tényező, míg a teljesítmény (vagyis az, hogy az egyén hogyan cselekszik, mit képes elérni stb.) csak az identitás ezen rétegeire épül rá.⁶³

Az állam és a közigazgatás kapcsolata a kultúrákkal

Alapvetően az emberek és az állam sincs teljesen tudatában kulturális meghatározottságának: amíg a társadalmak viszonylag homogének voltak, ez a kérdés fel sem merült, így az állam nem is foglalkozott vele, előtérbe a társadalmak diverzitásával került. A kultúra, amiben felnövünk, igen mélyen belénk épül és a mindennapi élet legkisebb dolgaiban is összeütközéseket eredményezhet, ha a másik ezekben a dolgokban másként jár el. A kultúrák egymáshoz való igazodását ugyanakkor megkönnyítheti a különbségekre való odafigyelés készsége.⁶⁴ A kultúra, illetve ahhoz kapcsolódóan az identitás és ezek különbözősége állami szemszögből két dimenzióval bír: lehet magánügy, amivel az államnak nem kell foglalkoznia, illetve közügy. Abban az esetben, ha a különbözőség meghaladja a magánügy kereteit, túlmutat az egyéni érdekeken, ha már kihat az egész közösségre, vagy annak egy jelentősebb részére, illetve az ország működ(tet)ésére, akkor olyan üggyé – közüggyé⁶⁵ – válik, amire az államnak reagálnia kell. Másrészt beavatkozási

⁶² Bíró Gáspár: Az identitásválasztás szabadsága. In: Molnár Gusztáv – Bíró Gáspár [szerk.] : Autonómia és integráció. Magyar Szemle könyvek, Magyar Szemle Alapítvány: Magyarországért Alapítvány, Budapest, 1993 18-63., 23-24.

⁶³ Avishai Margalit and Joseph Raz: National Self-Determination. The Journal of Philosophy, Vol. 87, No. 9 (Sep., 1990), 439-461., 444., 446-447.

⁶⁴ Boglár Lajos: A tolerancia tudománya. Sztereotípiák és tipikus jelenségek. In: Boglár Lajos – Papp Richárd (szerk.): A tükör két oldala. Bevezetés a kulturális antropológiába. Nyitott könyvműhely Budapest, 2007 130-149., 130-131.

⁶⁵ Közügy ugyanis a közösségre kiható általános érdekű ügy, olyan ügy, amely túlmutat az egyéni érdekeken, és azokkal szemben is megérdemli a közhatalom birtokában végzett érvényesítést. Varga Zs. András: A közigazgatás és a közigazgatási jog alkotmányos alapjai. Dialóg Campus Kiadó Budapest, 2017 78.

igény merülhet fel az állam részéről akkor is, ha éppen az eltérést akarja védelemben részesíteni. A szokások gyakorlása, az identitás kinyilvánítása, annak szabad megélése sok tekintetben azon múlik, hogy az állam milyen társadalmat tekint ideálisnak és kívánja ennek megvalósulását előremozdítani, vagyis elsődlegesen politikai döntéshozatal tárgya – az állam biztosíthatja a kereteket, amely határon belül gyakorolhatók, de el is nyomhatja azokat.

Tradicionalisan az állam a működés szempontjából alapvetően a társadalom bizonyos szintű homogenitását részesíti előnyben, melynek megvalósításához (*homogenizálás*) aktív eszközökkel is hozzájárul. Ide tartozik a kulturális homogenitás megteremtése a 17-18. századtól kezdődően (pl. nemzeti alapú népiskolai oktatás bevezetése, kulturális intézmények létrehozása, a népesség-nyilvántartás kialakítása, nyelvújítás stb. révén), illetve a hagyományos etnikumok nemzetekké formálása (etnikai homogenizálás, ahol szintén szerepet játszott a nyelvi egység megteremtése), tipikusan asszimiláció útján, modern formájában a 19. századtól kezdődően. A homogenizálás további fázisai közé tartozik a vallási és szociális egységesítés, vallási háborúk, az államegyházak megteremtése, továbbá társadalmi mozgalmak útján. E homogenizálási tendenciák sokszor össze is kapcsolódtak, egymásra hatottak. A 20. századra aztán, többek között az erőszakos asszimiláció sikertelensége következményeként az államok jellemzően lemondtak a nemzeti homogenizációról.⁶⁶

A társadalom oldaláról nézve is megállapítható, hogy minden társadalom megpróbálja megőrizni a meggyőződését és szokásait, nyelvét és vallását, valamint gazdasági és politikai függetlenségét.⁶⁷ Ahogyan arról már volt szó, a kultúra a társadalom egyik attribútuma, ezért a kultúra és a társadalom összekapcsolódik, ugyanakkor egy társadalmon belül több kultúra is létezhet és ez a kultúra vagy kultúrák határozzák meg a társadalmat.⁶⁸ E a meghatározás megnyilvánulhat úgy is, hogy a kultúrák keveredése alakítja ki a társadalom formáját, de a több kultúra jelenléte okozhatja a társadalom fragmentációját is.

A kultúra magánszférából való kilépésére jellemzően annak átpolitizálódásával kerül sor, amikor az adott kulturális közösséghez tartozó emberek észlelik, hogy a

⁶⁶ Gulyás Éva: *Etnikai konfliktusok és válsághelyzetek a nemzetállamban. Állam, xenofóbia, genocídium. Doktori értekezés.* Budapest, 2018

https://www.uni-nke.hu/document/uni-nke-hu/Gulyas-Eva_Doktori-ertekezes_2018.pdf 21-25.

⁶⁷ Irina Frasin: *Identity and Cultural Diversity Arising From Globalization.* European Journal of Science and Theology, September 2012, Vol. 8, No. 3, 37-45., 38.

⁶⁸ Wolfgang Fikentscher: *Law and Anthropology.* Verlag der Bayerischen Akademie der Wissenschaften in Kommission beim Verlag C. H. Beck München, 2009 108.

kultúrájukat ignorálják és ez a hátrányukra válik, ha marginalizálódik a kultúrájuk és javarészt nem tehetnek ez ellen semmit. Ezekben az esetekben a kultúra ignorálása a kulturális integritás tagadását jelenti, így ilyenkor a kultúra erőteljesen összekapcsolódik az identitás kérdésével és politikai kérdéssé válik.⁶⁹ A kérdés jelentőségét mutatja, hogy végső esetben ez a fajta háttérbe szorítás, ami elnyomásban és a politikai szabadságjogok hiányában is kicsúcsosodhat, elvezethet akár az államhoz való lojalitás elvesztéséhez is.⁷⁰

Az adott kultúrához tartozás átpolitizálódása aktivizálja azt a közösséget, melynek kultúráját meglátásuk szerint ignorálták. Ezek a tendenciák jelen voltak már a 19. században, amikor megjelent a nemzet modern fogalma, a nemzeti és etnikai kisebbségek egyre erőteljesebb politikai fellépése formájaként, majd a 20. század második felében új formát öltöttek, amikor a bevándorló közösségek is felléptek elismerés iránti igényükkel, illetve az asszimilációs folyamat szintén ekkor megjelenő visszafordulásaként újabb közösségek határozták meg önmagukat eltérőként. Ha az adott közösség fellép kultúrájának védelmében azokkal szemben, akik ignorálják a kultúrájukat, az már olyan tényezővé válhat, amely felkelti az állami reagálás igényét. Az így kialakuló konfliktushelyzetek ugyanis végső soron veszélyeztetik a társadalmi békét, aminek biztosítása az egyik legerőteljesebb indok volt, amiért maga az állam létrejött.

Az állami reagálás a klasszikus állami eszközökkel, jogalkotással, igazgatással, továbbá az állami intézményrendszer, illetve mindezekon keresztül a társadalom tagjai (legyenek azok a többséghez, vagy valamely eltérő csoporthoz tartozók) magatartásának befolyásolása révén valósulhat meg, pusztán ennyit kijelenteni ugyanakkor végtelen leegyszerűsítése lenne a kérdésnek.

Ahogy arról már volt szó, számtalan, a kultúrát meghatározó, azt befolyásoló és ezen keresztül az identitásra, végső soron az emberi magatartásra kiható tényező létezik, ráadásul ezek a tényezők változnak. Az állam szempontjából azonban ezek nem mindegyike bír relevanciával, így nem is kell mindegyikkel foglalkoznia. Azon tényezők, amelyek a magánélet szférájában maradnak, nem tárgyai az állami beavatkozásnak, míg amelyek közüggé válnak, vagyis kihatással bírnak a közösségre, beavatkozási igényt keletkeztethetnek. Az, hogy melyek ezek a releváns tényezők, jelentős mértékben eltérhetnek az egyes államokban, a történelmi háttér, az állami berendezkedés, illetve a

⁶⁹ Anthony P. Cohen: Culture as Identity: An Anthropologist's View. New Literary History Vol. 24, No. 1, Culture and Everyday Life (Winter, 1993), 195-209., 199.

⁷⁰ Jakab András: Az európai alkotmányjog nyelve. 129., 64. lj.
http://real-d.mtak.hu/836/7/dc_781_13_doktori_mu.pdf

társadalom függvényében, ráadásul idővel e tényezők jelentősége változhat is ld. pl. a nyelv és a vallás kérdését. Az állam azon kulturális elemekre kell, hogy fokozottan figyelemmel legyen, amelyek a politikai diskurzus részévé válhatnak vagy már váltak is.

Az állami döntéshozatal, illetve az állam eszközrendszerének alkalmazása demokratikus berendezkedés keretei között nem korlátlan, az állami hatalom nem abszolút hatalom, azzal együttjárnak a mindenkori kötöttségek pl. alkotmányos korlátok, nemzetközi kapcsolatok, politikai tendenciák is. Ma már demokratikus berendezkedés keretei között nem lehet erőszakosan asszimilálni, kényszerkitelepítéssel, a nyelvhasználat, vallásgyakorlás teljes megtiltásával a többségbe való beolvadásra kényszeríteni a kulturálisan eltérő közösségeket. Az, hogy az állam milyen eszközökkel él behatárolt⁷¹ és ebből fakadóan a diverzitás ellenében ható kívánt hatás sem feltétlenül érhető el teljes mértékben.

Mivel a közigazgatás, ahogy Patyi András fogalmaz, a racionális együttműködés elérésének szándékával végzett cselekvést valósít meg⁷², ezért szükséges, hogy funkciói közé az eltérő kultúrák jelenléte által keletkező, a társadalomra és az állami működésre kiható kérdések igazgatása is beletartozzon. Ezzel a közigazgatás ugyanakkor olyan tényezők működésébe avatkozik, amelyeknek maga is részese. Hiszen a közigazgatás – amely az állami beavatkozás eszköze – maga is a kultúrára épül, és egyben összetevője is annak. Működése, a társadalom befolyásolásának képessége is a kultúrától függ: „a fogékonyság, az engedelmesség, illetőleg az együttműködési készség, vagy annak hiánya, szolidaritás és sok más szempont tényleges érvényesülése nem a közigazgatás szervezeti felépítéséből, vagy anyagi jogi szabályaiból következik közvetlenül, hanem bizonyára a kultúrából”.⁷³ Emellett a közigazgatás nem egy értéksemleges entitás, tevékenysége nem pusztán a jogszabályok objektív szempontú végrehajtásában merül ki. A közigazgatás hozzájárul a társadalom működéséhez a közjó, illetve a közérdek megvalósítása, illetve az abban való közreműködés által, lehetővé teszi az egyes jogok és érdekek érvényesülését, védelemben részesíti azokat, továbbá részt vesz a kisebbségek védelmében is.⁷⁴ Ennek megfelelően a közigazgatás az az eszköz, amely lehetővé teszi a kisebbségekhez való

⁷¹ Jó példa erre az alapvető jogok tartalma, amely mára sok tekintetben univerzalizálódott: az alapvető jogok „nem a szuverén adományai, ezért lényeges tartalmuk nem is határozható meg szabadon, ennek kötelező minimumát a nemzetközi közösség meggyőződése biztosítja”. Varga Zs. András: A közigazgatás és a közigazgatási jog alkotmányos alapjai. i. m. 124.

⁷² Patyi András: A közigazgatási működés jogi alapjai. Dialóg Campus Kiadó, 2017 10.

⁷³ Tamás András: Magyar közigazgatási szervezeti jog. Szent István Társulat Budapest, 2005 10.

⁷⁴ Torben Beck Jørgensen, Barry Bozeman: Public Values. An Inventory. Administration & Society, May 2007, 39(3):354-381., 360-361.

alkalmazkodás politikájának érvényesülését is pl. az idegenrendészeti, kulturális, nemzetiségi, oktatási stb. igazgatás formájában és e képében nemcsak eszköz, hanem egyben értékek hordozója is.

A posztmodern korban a globalizáció és annak részeként a népességmozgás eredményeként politikai diskurzus tárgyává vált a kulturális sokféleség és vagy annak valamilyen szintű fenntartása, vagy a többséggel való keveredés. A ténylegesen homogén nemzetállam gondolatának fenntartása szinte lehetetlenné vált ott, ahol az eltérő kultúrák aktivizálták magukat kultúrájuk fenntartása érdekében. Ezekben az esetekben az asszimilációs hatások valószínűleg elenyészőek lesznek – legalábbis azon közösségek viszonylatában, amelyek aktívan védik kultúrájukat –, és az állam kénytelen egyéb eszközökhöz folyamodni.

A társadalmi hatás megvalósulása az állami eszközrendszer alkalmazásán túl természetesen a befolyásolni kívánt társadalmon, a társadalmi valóságon is múlik. Először is, az állam működése szempontjából a kultúra feltételrendszer, mely behatárolja a társadalomra kiható cselekvési lehetőségeket.⁷⁵ Ehhez kapcsolódik egyben az is, hogy a saját kultúra hatása jellemzően nem is tudatosul, mivel a szocializáció során személyiségünk immanens részeivé válnak a kulturális minták. Előfeltevéseink, amelyekkel leírjuk a minket körülvevő világot és amelyen keresztül megítéljük a tőlünk eltérőket, e kulturális függőség függvényei.⁷⁶ E gondolkodási behatároltságot is figyelembe kell venni a döntéshozatali mechanizmusban.

A beavatkozás eszközrendszerének összhangban kell lennie a fennálló domináns kultúrával, arra reflektálva kell megválasztani, különben nem fog érvényesülni: hiába vezet be az állam új magatartási szabályokat, ha az alapvetően idegen a domináns kultúrától, a társadalomban ténylegesen nem fog érvényesülni. Másrészt az elismerésért küzdő kulturális közösség főbb jellegzetességeit is azonosítani kell. Mindez behatárolja a politikai döntéshozatalt abból a szempontból is, hogy ugyan a politikai hatalmat gyakorlók köre változik, így a célok kijelölése is változhat, de a társadalmi valóságot, a társadalom karakterisztikáját – mely nagyrészt a történelmi fejlődés eredménye –, annak főbb elemeit nem lehet figyelmen kívül hagyni. Ugyanezen tényezőn alapul az is, hogy végső soron a jog mint eszköz szerepe is korlátos: hiába általánosan kötelező szabály, ha a társadalmi

⁷⁵ Tamás András: A közigazgatási jog elmélete. Szent István Társulat Budapest, 2005 137.

⁷⁶ Varga Csaba: A jogi gondolkodás paradigmái. Szent István Társulat Budapest, 2006 172-173.

ellenállás miatt ténylegesen nem érvényesül, vagy nem a jogalkotó céljainak megfelelően érvényesül.

A diverzitásból fakadó problémák megoldása módszertani oldalról nézve részben antropológiai (illetve szociológiai, társadalompszichológiai, gazdasági, politikai stb.) kutatást, másrészt pedig a jog, az állami intézmények és az egyes közösségek hatékony közreműködését igényli. A folyamat során mindenképpen el kell kerülni azt a gyakori hibát, hogy a kultúrával, szokásokkal, viselkedésmintákkal stb. kapcsolatos leegyszerűsítő, szűklátókörű feltételezésekre alapozva kerüljön sor a döntéshozatalra.

A kulturális antropológia az állam részéről való felhasználása nem újkeletű: fontos szerepet játszott a gyarmatosítás 19. századi szakaszában, feladata az elfoglalt területek lakosságának, az őslakosoknak a megismerése volt, amely révén a gyarmatosító országok szolgálatukba állíthatták az őslakosokat, illetve élhettek a küldetésükkel, hogy – akkori felfogás és szóhasználat szerint – terjesszék az európai civilizációt a primitív kultúrák között⁷⁷. Hasonló feladatot töltött be a 20. század háborúi során is.⁷⁸ Szükséges tehát a megértési igény, illetve a viselkedési és gondolkodási szokások megismerése, ha az államnak a saját határain belül kell a többségi társadalmat jellemző kultúrától eltérő kultúrájú közösségeket igazgatnia. Minél nagyobb az eltérés, annál nagyobb az igény az ilyen típusú vizsgálatokra, az érintett kultúrákban rejlő közös, illetve eltérő elemek és azoknak az emberi viselkedésben betöltött szerepének azonosítására.

Ezt kiegészítendő mindenképpen üdvös út az érintett közösségek vezetői, szószólói bevonása is a döntéshozatalt előkészítő mechanizmusokba, hiszen így az adott közösség nem passzív résztvevője a folyamatoknak, hanem alakítója is. Hátrányt jelent ugyanakkor, hogy a közösségi vezetők véleményalkotása nem feltétlenül objektív és nem is feltétlenül képviseli a közösség egészének igényeit, fennáll a kockázata ugyanis annak, hogy az adott közösségen belül háttérbe szorult csoportok nem kapnak esélyt arra, hogy hallassák hangjukat.

⁷⁷ Letenyei László: Kulturális antropológia. Elméletörténet. i. m. 57.

⁷⁸ Csak egy példát kiemelve: Ruth Benedict az amerikai Háborús Innovációs Irodában dolgozva írt jelentéseket Thaiföldről, vagy éppen Romániáról, majd Japánról, ami aztán elvezetett az egyik legnagyobb jelentőségű antropológia mű, a Krizantém és Kard megszületéséhez. (Prónai Csaba: Távol és mégis közel. Ruth Benedict és Japán. In: Ruth Benedict – Mori Szadahiko: Krizantém és Kard. A japán kultúra újrafelfedezése. Nyitott Könyvműhely Budapest, 2009, 9-19., 13.) Benedict a következő felvezetéssel kezdi könyvét: „Japán volt a legidegenebb ellenség, akivel az Egyesült Államok valaha is totális harcot vívott. Egyetlen más jelentős ellenféllel vívott háború sem tette szükségessé, hogy ennyire eltérő viselkedési és gondolkodási szokásokat kelljen számításba venni. (...) A legfőbb kérdéssé az ellenség természete vált. Meg kellett értenünk a viselkedésüket, hogy szembeszállhassunk velük.” (Ruth Benedict: Krizantém és Kard. A japán kultúra mintái. In: Ruth Benedict – Mori Szadahiko: Krizantém és Kard. A japán kultúra újrafelfedezése. Nyitott Könyvműhely Budapest, 2009, 23-233., 25.)

A kultúra külső és belső tényezők hatására változik, és hasonlóképpen a kultúra fogalma is változik vele együtt. Mindemellett a kultúra fogalma egyre több tudományterületen jelenik meg, lesz tárgya az adott tudományterület kutatásainak, módszereinek és kérdésfeltevéseinek, amellyel szintén együtt jár a fogalom változása.⁷⁹ Ha mindezt együttesen figyelembe vesszük kijelenthető, hogy minél hatékonyabb kíván lenni az állam, annál sokrétűbb folyamatokra, információkra alapozva kell, hogy megszülessen a döntése arról, hogy a kulturális-identitási (etnikai, vallási) eltéréseket hogyan kezelje. Ez a komplexitás valamilyen szinten már meg kell, hogy jelenjen az elérni kívánt cél meghatározásánál, vagyis a politikai döntés meghozatalánál, máskülönben megvalósíthatatlan célt hajszol az egész állam, de különösen a megvalósítási fázisban (pl. oktatásra vonatkozó jogszabályalkotásban és igazgatásban, egyenlő bánásmóddal kapcsolatos szabályozáskor, konfliktuskezelési módozatok kidolgozásakor, helyi közügyek igazgatásában stb.). Talán magától értetődőnek tűnik annak kijelentése, hogy a döntéshozatalt kellő részletességű előkészítés kell, hogy megelőzze, azonban a valóság sokszor impulzív döntéshozatalt, külföldi minták meggondolatlan átvételét mutatja, a tudatosság, vagyis önmagunk és a társadalom korlátai felismerésének hiányára, illetve hiányos információkra alapozott következtetésekre mutat rá. A megfelelő előkészítés hiánya jelentős mértékben veszélyezteti a kívánt hatás elérésének esélyét, illetve növeli a nemkívánt hatások kialakulásának veszélyét. A társadalom és a kultúra hatalmas komplexitással rendelkező entitások, és ha e két entitás kapcsolatába akar belenyúlni az állam, azt csak nagyfokú gondosság mellett lehet végrehajtani.

A disszertáció Kanada vonatkozásában kíván foglalkozni ezekkel a kérdésekkel, Kanada volt ugyanis az első olyan állam, ami hivatalos állami politikává tette a multikulturalizmust és jogrendszerét, intézményrendszerét annak szolgálatába állította, ténylegesen megvalósítva azt. A multikulturalizmus mint állami politika vizsgálata Európa számára is bírhat relevanciával, hiszen Európa államaiban is számtalan kultúrához tartozó etnikai csoport él.⁸⁰ Ezek az országok nem voltak már a kezdetektől feltétlenül kulturálisan

⁷⁹ Renato I. Rosaldo: Foreword: Defining Culture. In: John R. Baldwin, Sandra L. Faulkner, Michael L. Hecht, Sheryl L. Lindsley (ed): Redefining Culture Perspectives Across the Disciplines. Lawrence Erlbaum Associates, Inc. London, 2006 IX-XIII., XI.

⁸⁰ Az európai államok rendkívül változatosak ezen a téren, itt is találhatóak őshonos népek (pl. számik), nemzeti és etnikai kisebbségek, volt kolóniákról betelepült bevándorlók, vagy éppen a vendégmunkásként érkező, de végül letelepedő csoportok, majd a koloniális bevándorlókat és a vendégmunkásokat követő hozzátartozóik, ezek leszármazottai, illetve a több hullámban érkező menekültáradat is növelte az egyes országok diverzitását. Randall Hansen: Migration to Europe since 1945: Its History and its Lessons. In: Sarah Spencer (ed.): The Politics of Migration: Managing Opportunity, Conflict and Change. Blackwell Publishing 2003 25-38., 36.

sokszínűek mint Kanada, azonban utóbb, részben a bevándorlás hatására ez a jellegük előtérbe került, amellyel együtt járt, hogy a társadalmat megannyi konfliktus kezdte feszegetni: őshonos népesség – bevándorlók, bevándorlók – kisebbségek, kisebbségek – őshonos népesség, bevándorlók – bevándorlók közötti súrlódások, ellenségeskedések váltak a mindennapok részeivé. Mindemellett pedig „a bevándorló idegenekkel egy időben megjelennek, elismertetésük újabb formáit keresik azok is, akik ugyan eddig is „itt” voltak, de a társadalom meghatározó diskurzusai elnémították, a nyilvánosságtól távoli szférában felejtették őket: az őshonos vagy régen bevándorolt etnikai kisebbségek is.⁸¹

Ezeket a különbségeket változatos eszközökkel kezelik az egyes államok, melyek többségét multikulturálisnak hívja a köznyelv, a több kultúra egyidejű jelenléte miatt, ugyanakkor mégsem nevezhetők feltétlenül multikulturalizmusnak az alkalmazott politikák (pl. Franciaország, amely csak a franciát ismeri el politikai nemzetnek). Az azonos megoldások az egyes országokban más-más eredménnyel bírhatnak, hiszen eltérő a történelem, a kultúra, a szokások, a lakosság összetétele, eltérőek a nemzeti kultúra alapvető elemei⁸² és az eltérő kultúrákhoz való hozzáállás is. Ebből fakadóan nagyfokú bizonyossággal kijelenthető, hogy univerzálisan hatékony multikulturális megoldások csak kis számban létezhetnek.

A dolgozat célja az, hogy a kanadai típusú multikulturalizmus főbb elemeit nevesítse. Ehhez egyrészt a történelmi környezet bemutatásával vizsgálja, hogy a kulturálisan eltérő francia közösség kultúrájának mely eleme mentén alakult ki konfliktus köztük és a többség között, másrészt vizsgálja azt is, hogy Kanada és azon belül is a brit többség hogyan kezelte ezeket az eltéréseket és az abból fakadó politikai aktivizmust, továbbá az újonnan betelepülő, kulturálisan eltérő csoportokat hogyan kezelték, illetve kezelik napjainkban, végezetül pedig az őslakos közösséghez való viszonyulást.

Az eltérő kultúrák kezelésének módozatai: asszimiláció és integráció

Az idegen kultúra megjelenése mindig is potenciális feszültségforrás volt a társadalomban, illetve az állam számára is. A feszültség forrása a szuverenitás-igény fenntartása a befogadó részéről, valamint az autonómia-igény megőrzése az idegen részéről. A különbségek (nyelv,

⁸¹ Feischmidt Margit: Multikulturalizmus: Kultúra, identitás és politikai új diskurzusa. i. m. 7.

⁸² Nem magától értetődő ugyanis, hogy különböző nemzetek önazonosságának hasonló központi elemei legyenek: sok közép-európai ország számára az önazonosság meghatározó eleme a nemzeti nyelv, míg máshol nem játszik központi szerepet. Schanda Balázs: Globalizáció és nemzeti identitás. In: Csink Lóránt – Schanda Balázs: Összehasonlító módszer az alkotmányjogban. Pázmány Press Budapest, 2017 31-44., 31.

hitélet, rítusok, mindennapi életvitel stb.) élménye törést idéz elő mindkét fél eredeti homogenitásélményében és felveti annak kérdését, hogy a másik szavai és tettei vajon mit jelentenek, az idegen fenyegetés-e a befogadó számára, illetve a befogadó veszélyforrás-e az idegen számára.⁸³ Ehhez kapcsolódik az is, hogy az állami autoritás a globalizáció jelenségeinek eredményeként csökken, ami felerősíti a félelmet, hogy az idegen kultúrák jelenléte a szuverenitás ellenében hat.⁸⁴

Társadalmi oldalról nézve, az idegen kultúrák megjelenése bizonyos, ezen kultúrákkal kapcsolatos – megalapozott vagy megalapozatlan – sztereotípiák kialakulásához vezetett.

A sztereotípiák egy olyan, emberek, tárgyak és jelenségek valamely csoportjára vonatkozó, sematikus és leegyszerűsített kép, amely a világban való könnyebb eligazodásunkat szolgálja, amely az észlelés ökonómiájából adódik, és amely a csoport minden tagjára vonatkozóan, általánosítva alkalmazunk, figyelmen kívül hagyva az egyes csoporttagok sajátosságait. Az ember az őt körülvevő világ információit, jelenségeit csak úgy képes befogadni, ha valamilyen szelekciós kritérium szerint kategóriákba rendezi azokat, e kategorizálás pedig szoros összefüggésben áll minden egyén saját kultúrájával. Ezen mentális klisék nagyfokú közmegegyezésen alapulnak, és időben tartósan fennmaradnak.⁸⁵ Az előítélet tehát nem feltétlenül bír negatív, ellenséges tartalommal.

Ha a csoportok közötti különbözőség idegenként, másságként hat, az kiválthatja a negatív előítéletes gondolkodást, amely konfliktushelyzetekhez vezethet. Gordon W. Allport skálája szerint az előítéletekből fakadó negatív cselekedetek első szintje a negatív verbális megjegyzések szintje (*antilocution*). A következő lépés a nem kedvelt csoport tagjainak elkerülése (*avoidance*), amit a diszkrimináció követ, ami már a csoportra irányuló aktív magatartás, intézményesített változata a szegregáció. A negyedik szint a fizikai támadás, ami már erőszakos magatartás, a legsúlyosabb szint pedig a megsemmisítés lincselés, pogromok, mészárlás, népirtás formájában.⁸⁶ Az ellenségeskedés alapja a csoportok közötti, identitáson alapuló, sokszor az erőforrásokhoz való hozzáférésért folytatott verseny. Ha a csoportok között verseny alakul ki, az előítéletességhez és

⁸³ Biczó Gábor: Asszimilációkutatás – elmélet és gyakorlat. MTA Politikai Tudományok Intézete Etnoregionális Kutatóközpont Budapest, 2004 19.

⁸⁴ Richard Falk: An Emergent Matrix of Citizenship: Complex, Uneven and Fluid. In: Nigel Dower & John Williams (ed): Global Citizenship. A Critical Introduction. Routledge New York, 2002 15-29., 17., 23.

⁸⁵ Dranik Réka: Változó előítéletek, alakuló identitások Korunk, 2009 május
<http://epa.oszk.hu/00400/00458/00149/index87bc.html>

⁸⁶ Gordon W. Allport: The Nature of Prejudice. Text Edition. Addison-Wesley Publishing Company, Inc., Cambridge, Massachusetts 1954, 14-15.

diszkriminációhoz vezet, míg a csoportok közötti együttműködés csökkenti az előítéletességet és előmozdítja az integrációt.⁸⁷

Állami szinten az idegen kultúrák jelenlétére és megjelenésére többféle megoldások születtek, a kirekesztés különböző válfajaitól kezdve az asszimiláción át, az olvasztótégelyen keresztül egészen a kulturális pluralizmusig, illetve ezek egyes módozatáig.⁸⁸

A kirekesztés egyik formája a szegregáció, vagyis jogellenes elkülönítés, a közvetlen hátrányos megkülönböztetés egyik fajtája. Lényege, hogy személyeket, vagy személyek csoportját, jellemzően egy hátrányos helyzetű faji-etnikai csoport tagjait, elkülönítenek, például az oktatás vagy bizonyos szolgáltatások igénybevétele során, vagy lakóhelyi szegregációra kényszerítenek.⁸⁹ A szegregáció tagadja a sokféleség létjogosultságát, a társadalmat részegységekre tagolja, és ezt az erőszakkal való fenyegetés révén tartotta fenn, melynek eredményeként a társadalom formálisan – és erőszak következtében – viszonylag önálló, uralkodó és alárendelt csoportokra szakad szét. Mind az uralkodó, mind az alárendelt csoport éles megosztottságban és kulturális elkülönülésben él – nem önkéntes választás és önszabályozás, hanem hatósági rendelkezések és kényszer folytán. A két csoport kapcsolata a minimumra szorítkozik, kivéve a gazdaság és a politika terét, ahol némileg hatniuk kell egymásra. A rasszista ideológiák azért keletkeznek, hogy biztosítsák a fajok elkülönítését, megakadályozzák a kisebbség részvételét a társadalomban, és megerősítsék az uralkodó csoportnak a gazdaság és az elosztás ellenőrzésében elfoglalt helyét. A kölcsönhatásokat nem szabályozza sem elfogadott értékrendszer, sem társadalmi norma, hanem fizikai erőszakkal való fenyegetéssel kényszerítik ki, hogy biztosítsák az uralkodó csoport gazdasági és politikai hatalmát.⁹⁰

Kirekesztési megoldás továbbá a munkaerőpiacon az üvegplafon jelenség, amely a hierarchiában való előmenetelt teszi lehetetlenné, illetve azok a megoldások, amelyek révén az adott közösség tagjai csak meghatározott – „alantas” – munkákat láthatnak el, a rasszista megnyilvánulások, az ártalmas sztereotipizálás az élet minden területén, vagy éppen a

⁸⁷ Victoria M. Esses, Lynne M. Jackson, John F. Dovidio, and Gordon Hodson: Instrumental Relations Among Groups: Group Competition, Conflict, and Prejudice. 227-243., 227.

⁸⁸ Naomi Carmon: Immigration and Integration in Post-Industrial Societies: Quantitative and Qualitative Analyses. In: Naomi Carmon (ed): Immigration and Integration in Post-Industrial Societies Theoretical Analysis and Policy-Related Research. Macmillan Press Ltd 1996 13-29., 23.

⁸⁹ Pap András László: Az egyenlő bánásmód követelménye. In: Lamm Vanda (szerk.): Emberi jogi enciklopédia. HVG-ORAC Budapest, 2018 95-101., 98-99.

⁹⁰ Augie Fleras – Jean Leonard Elliott: A multikulturalizmus Kanadában: A sokféleség felmagasztalása. In: Feischmidt Margit: Multikulturalizmus. Budapest: Osiris Láthatatlan Kollégium 1997, 29-38., 35.

gazdasági és egyéb nehézségek esetén a kulturálisan eltérő közösségek bűnbaknak való kikiáltása.⁹¹

A következő megoldási módozat az asszimiláció. Ennek során a bevándorlók átveszik a többségi társadalom kultúráját és szokásait (*akkulturáció*) olyan módon, hogy az végül elvezet a beolvadáshoz, vagyis az újonnan érkezők elkülönült csoportként való létezésének eltűnéséhez. A folyamatot a többségi kultúrával való minél gyakoribb és szélesebb körű kapcsolat, illetve a domináns kultúra számszerű fölényének a mértéke nagyban befolyásolja e folyamat gyorsaságát.⁹² Az asszimilációs folyamatnak az egyik leginkább hivatkozott szociológus, Milton M. Gordon hét lépcsőfokát különböztette meg:

1. akkulturáció, amely során a kulturális minták a befogadó társadalom kultúrájához igazodnak,
2. strukturális asszimiláció, amely lehetőséget biztosít a befogadó társadalom intézményeibe (klubokba, klubokba stb.) való széleskörű belépésre,
3. házasság útján való asszimiláció,
4. identifikációs asszimiláció, amely már összetartozás-érzéssel is együtt jár,
5. attitűdelfogadási asszimiláció, ami az előítéletek hiányát jelenti a kisebbségi csoport irányában,
6. viselkedéselfogadási asszimiláció, ami a diszkrimináció mentességét jelenti,
7. civil asszimiláció, az érték- és hatalmi konfliktusok hiánya.⁹³

A kultúravesztéshez alapvetően négy tényező, illetve azok gyengülése járul hozzá: a független gazdasági alap, a demográfiai szint, a hagyományok, illetve a nyelv megőrzésének képessége. Ezek közül a legkönnyebben a gazdasági függetlenség elvesztésére kerül sor és az eredeti nyelv az, ami az integrálódás végső stádiumában is fennmaradhat.⁹⁴

Az asszimiláció a modern állam azon törekvéséből származik, hogy a fennhatósága alá tartozó népeket nyelvileg, kulturálisan és ideológiailag egységesítse, nacionalizálja. Hátterében az a gondolat állt, hogy a kulturális különbözőségek, vagyis a hatalom támogatta kulturális mintától eltérő vagy ahhoz nem igazodó szokások a nemzeti és a politikai egység felforgatására is alkalmasak lehetnek. E folyamatban a politikai hűség és megbízhatóság a

⁹¹ Daina C. Chiu: The Cultural Defense: Beyond Exclusion, Assimilation, and Guilty Liberalism. California Law Review Volume 82., Issue 4. 1053-1125., 1089-1093. A szerző alapvetően az ázsiai amerikaiak helyzetét vizsgálja, de általános megállapításai használhatók más kulturális közösségek helyzetére is.

⁹² Naomi Carmon: Immigration and Integration in Post-Industrial Societies: Quantitative and Qualitative Analyses. i. m. 23.

⁹³ Milton M. Gordon: Assimilation in American Life. The Role of Race, Religion, and National Origins. Oxford University Press New York, 1964 71.

⁹⁴ Boglár Lajos: Az adaptáció művészete. In: A. Gergely András (szerk.): Kulturális antropológia. <http://mek.niif.hu/01600/01668/01668.htm>

kulturális megfeleléssel ötvöződött, az állampolgárság és a kulturális megfelelés egyesült, a kulturálisan eltérő csoportok pedig a jogokból és javakból való részesedés érdekében (vagy ahogy Bauman fogalmaz: hogy kiválóságukat bizonyítsák) feladták eredeti kulturális szokásaikat.⁹⁵ Az asszimiláció megvalósításának szándéka mögött változatos érdekek húzódnak meg: kiindulópontja nem feltétlenül az állam, vagy a domináns kulturális csoport, lehet a kisebbségi csoport szándéka is, illetve spontán, szándékolatlan végeredmény is.⁹⁶ Sőt, bár amikor az asszimilációs folyamatról beszélünk, jellemzően a befogadó többség és az asszimilálódó kisebbség relációban gondolkodunk, történelmileg léteznek példák a befogadó asszimiláló kisebbség és az idegen asszimilálódó többség, a befogadó asszimilálódó kisebbség és idegen asszimiláló többség, illetve a befogadó asszimilálódó többség és az idegen asszimiláló kisebbség relációjára is.⁹⁷

Az asszimiláció iránti elkötelezettség nem feltétlenül törekszik a főáramba való teljes beolvasztásra, a nyugati civilizációval összeegyeztethető szokásokat megtűrik, ha azok a magán- vagy személyes életre korlátozódnak, nem sértik mások jogait, összhangban állnak a törvény betűjével és szellemével és fenntartják a polgári társadalom elveit.⁹⁸

Az asszimilációs törekvéseknek történetileg két fő modelljét különböztethetjük meg: az *amerikai olvasztótégelyt* és a *francia típusú asszimiláció politikáját*. A francia modell a kisebbségi közösségek megszüntetésével akadályozná meg, hogy azok állammá váljanak az államban, s emellett hagyományosan nem fogadják el az asszimilációt segítő pozitív intézkedéseket sem. Ez a politika ugyanakkor mindenki számára felkínálja a francia politikai nemzethez való tartozást. Ezzel szemben az amerikai olvasztótégely politikája vagy elmélete a pozitív megkülönböztetés eszközeivel (például kvótarendszer alkalmazása) igyekszik megteremteni mindenki számára a társadalomba való beilleszkedése esélyét. Az asszimiláció e modellje arra is ügyel, hogy a kisebbséghez tartozók ne szakadjanak le. Azaz minden etnikumhoz tartozó számára egyaránt lehetséges legyen a felemelkedés amiatt, hogy a szegénység, a kirekesztettség érzése és az etnicitás (vagy más identitásalelem) ne kapcsolódhasson össze.⁹⁹

⁹⁵ Zygmunt Bauman: Modernség és ambivalencia. In: Feischmidt Margit: Multikulturalizmus. Budapest: Osiris Látáthatatlan Kollégium 1997, 47-59., 54-55.

⁹⁶ Terrence E. Cook: Separation, Assimilation, or Accommodation. Contrasting Ethnic Minority Policies. Praeger Publishers 2003, 61-65.

⁹⁷ Biczó Gábor: Asszimilációkutatás – elmélet és gyakorlat. i. m. 20.

⁹⁸ Augie Fleras – Jean Leonard Elliott: A multikulturalizmus Kanadában: A sokféleség felmagasztalása. i. m. 35.

⁹⁹ Majtényi Balázs: A nemzetállam új ruhája. A többkultúrájú politikai közösség magyarországi intézményesülése. 24-25.

Miközben az asszimiláció egyoldalú folyamat, az olvasztótégely megváltoztatja a domináns kultúrát is: a bevándorlók nem passzív tárgyai, hanem alakítói a folyamatnak. Végeredményét tekintve a társadalom kulturálisan és etnikailag homogén (mert a különbségeket nem veszik figyelembe), viszont megengedi a vallási eltéréseket.

Jürgen Habermas különbséget tesz az asszimiláció két fokozata között:

1. az alkotmány elveinek jóváhagyása azon az interpretációs játéktéren belül, amelyet a polgárok etikai-politikai önértelmezése és az ország politikai kultúrája határoz meg; ez tehát egy olyan típusú asszimilációt jelent, amelynek révén a bevándorló elfogadja azt, ahogyan a befogadó társadalomban a polgárok autonómiája intézményesült, s ahogy itt „az ész nyilvános használata” történik;
2. egy további fokozatot jelent az akkulturációra való készség, azaz a már nemcsak felszínes alkalmazkodás, hanem a helyi kultúra életmódjának, gyakorlatainak és szokásainak begyakorlása; ez olyan asszimilációt jelent, mely leér az etikai-kulturális integráció szintjére, és ezzel a bevándorlók eredeti kultúrájának kollektív identitását mélyebben érinti, mint az első pontban követelt politikai szocializáció.”

Álláspontja szerint a két integrációs szint szétválasztását komolyan vevő demokratikus jogállam a bevándorlóktól csak az első értelemben vett politikai szocializációt követelheti meg (és pragmatikusan ezt is csak a második generációtól várhatja el). Ezen a módon képes a közösség a saját – a bevándorlás során sem megsérthető – identitását megóvni, ugyanis „az identitás a politikai kultúrában meggyökeresedett alkotmányos elvekhez és nem az egyes országokban uralkodó kulturális életforma etikai alaporientációihoz kapcsolódik.”¹⁰⁰ Eszerint a bevándorlóktól csak azt kell elvárni, hogy készek legyenek új otthonuk politikai kultúráját elfogadni anélkül, hogy fel kellene adniuk szülőhazájuk kulturális életformáját. „A demokratikus önmeghatározás joga magában foglalja a polgár jogát arra, hogy ragaszkodjon saját, inkluzív jellegű politikai kultúrájához; ez biztosítja a társadalmat a szegmentálódás – az idegen szubkultúrák kirekesztése vagy az elkülönült szubkultúrák szétesése – veszélyével szemben. A politikai integráció (...) kizárja a fundamentalista bevándorló-kultúrákat, azonban nem igazolja az adott országban uralkodó kulturális életforma fenntartása érdekében kikényszerített asszimilációt.”¹⁰¹

<https://kisebbssegkutato.tk.mta.hu/uploads/files/olvasoszoba/multikulturalizmus/Majt%C3%A9ny%20nemzet%C3%A1llam.pdf>

¹⁰⁰ Jürgen Habermas: Harcok az elismerésért a demokratikus jogállamban. In: Feischmidt Margit: Multikulturalizmus. Budapest: Osiris Láthatatlan Kollégium 1997, 153-172., 170.

¹⁰¹ Jürgen Habermas: Harcok az elismerésért a demokratikus jogállamban i. m. 171.

A kulturális összeolvadás viszonylagos zavartalanságát több generációra kiterjedő, költséges és hosszantartó szocializáció teheti lehetővé.¹⁰² Kérdéses ugyanakkor, hogy ténylegesen mennyire sikeresek az asszimilációs politikák, legyen a kiindulópontjuk akár az állam (amelyik asszimilálni akarja a kisebbségeket), vagy maga a kisebbségi kultúra (amelyik asszimilálódni akar). Az asszimiláció ugyanis valójában csak akkor jelent tényleges beolvadást, ha a domináns csoport teljes mértékben elfogadja, magához tartozónak és nem „más”-nak tekinti azokat, akik korábban eltértek tőle. Ha a domináns kulturális csoport nem fogadja el az asszimilációt, az könnyedén elvezethet a beolvadni szándékozók egyenlőségének csorbításához.¹⁰³

A francia (és összességében a többi, bevándorlásnak kitett európai ország által alkalmazott) asszimilációs megoldás például sok tekintetben kudarcot mutat, részben mert a bevándorlás nem azt a tendenciát mutatta, mint amire eredetileg számítottak (ti. hogy a vendégmunkások majd hazamennek), ehelyett az 1970-es-80-as évekre nyilvánvalóvá vált, hogy a vendégmunkások nem szándékoznak hazatérni, sőt, családtagjaikat is maguk után hozzák, amivel párhuzamosan érezhetően megnövekedett az európai nagyvárosokba az Európán kívülről érkezők száma, amely folyamatok révén erősödött az etnikai (és vallási) sokféleség, a nagyvárosokban kialakultak a bevándorlók lakta negyedek, megjelentek az egymástól mélyen különböző kulturális hagyományok, az azokban gyökerező, gyakran egymástól jelentősen eltérő, esetleg szembenálló érték- és normarendszerek.¹⁰⁴ Ezen bevándorlók leszármazottainak alapvető tapasztalata pedig az lett, hogy a társadalom megkülönbözteti őket. „Ezeknek a fiataloknak az a meghatározó közös élményük, hogy a társadalom őket a banlieue¹⁰⁵ etnikai sokféleségtől, az ott élő emberek etnikai, vallási különbségeitől vagy éppen a politikai ideológiáktól, szocializációs mechanizmusoktól függetlenül egységesen kulturálisan idegennek tekinti, s ezen az alapon hátrányosan megkülönbözteti. Ezt a megkülönböztetést azért tekintik különösen sérelmesnek, mert az

¹⁰² Kiss Gabriella: Multikulturalizmus – korunk alapszava? In: Kiss Gabriella (szerk.): Multikulturalizmus. Konferencia-sorozat I. Debrecen, 1997 19-39., 29-30.

¹⁰³ Terrence E. Cook: Separation, Assimilation, or Accommodation. i. m. 15., 32.

¹⁰⁴ Mészáros Margit: Nemzeti sokszínűség – multietnicitás – multikulturalitás. Egy biztonságosabb Európa felé. Kutatási füzetek 6. Budapest, Magyarország: Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem, (2005) 53. és Niedermüller Péter: Európai tévhitek. <http://beszelo.c3.hu/cikkek/europai-tevhitek>

¹⁰⁵ Kivülállók, a külvárosokban lakó idegeneket, illetve magukat a külvárosokat nevezi így a francia irodalom. Leginkább Párizs külvárosai kapcsán kerül említésre, hiszen a 2005-ös zavargások ezen területekről indultak ki. Különlegessége Párizsnak, hogy adminisztrációs határai az 1860-as hausmanni bővítések óta nem változtak, ugyanakkor a népesség folyamatosan nőtt. Az adminisztrációs határoknak az agglomerációra való kiterjesztése, ami Berlinben 1920-ban, Londonban 1965-ben, Budapesten 1950-ben végbement, itt elmaradt. Ennek okai politikaiak: a mindenkor párizsi városvezetés ezzel kívánta távol tartani a politikailag veszélyes, jellemzően kommunista többségű lakosságot a döntéshozataltól. Polyák Levente: A szerelem sugárútja és a gyűlölet lakótelepei. In: Lettre 60. szám, 2006. tavasz <http://epa.oszk.hu/00000/00012/00044/polyak.html>

idősebb generációkkal szemben legfontosabb életcéljuk éppen az volt, hogy olyanok legyenek mint a többiek, hogy őket is franciának tekintsék.”¹⁰⁶ Az amerikai modell kudarcra hasonló kiindulópontok mentén tetten érhető a bevándorlók, illetve kulturálisan eltérő csoportok lakónegyedeiben, a gettókban. Végző soron, „noha hatékonyan elidegenítette az érintetteket eredeti közösségüktől, az asszimiláció nem jelentette a teljes és feltétel nélküli befogadást az uralkodó nemzet részéről. Az asszimilánsok keserűen döbrentek rá, hogy valójában csak az asszimilációs folyamathoz asszimilálódtak. Csak a többi asszimilánssal voltak közös problémáik, aggodalmaik és gondjaik.”¹⁰⁷

Az asszimilációs politika mellett a másik megoldási módozat az integráció volt. „Az integráció olyan sajátos meggyőződések és feltevések foglalatában, amely megkülönböztetik azt a sokféleség kezelésének egyéb stílusaitól. Az asszimilációval ellentétben az integráció kétirányú folyamatnak tekinthető, melynek során az uralkodó és az alárendelt szektorok egymásra hatásából új egység születik. (...) Olyan új kulturális egység születik ebben az ötvözési formában, amely elvben magán viseli minden kultúra nyomát (vegyes házasságok, oktatás).”¹⁰⁸

Az asszimilációs kísérletek sikertelensége olyan társadalomszervezési módszereket, integrációs kísérleteket hozott magával, amely során az idegenekhez, kulturálisan eltérőkhöz valamilyen módon (akár morális, akár intézményesített elismerés, jogok biztosítása révén) igyekszik alkalmazkodni a többség. A szemléletmód annyiban tér el az elkülönítéstől és az asszimilációtól, hogy elutasítja a két végletet, vagyis nem tekinti a kisebbségi csoportot sem teljesen különbözőnek, sem pedig potenciálisan azonosnak, sokkal

¹⁰⁶ Mészáros Margit: Nemzeti sokszínűség – multietnicitás – multikulturalitás. i. m. 54.

Az utóbbi évek terrorcselekményei, illetve a hirtelen érkező tömeges bevándorlás mindenképpen negatívan befolyásolta az eltérő kultúrájú, bevándorló háttérrel rendelkezők megítélését. Ugyanakkor kedvezőbb környezetben, 30 évvel ezelőtt is kimutathatóak voltak az idegenekkel szembeni fenntartások: a kulturális különbségek fennmaradását elfogadták, ha a magánéletre szorítkoztak, de elutasították, ha állami közreműködést igényeltek. Egy 1990-es francia kutatás amerikai példából kiindulva egy franciaországi kisvárosban vizsgálta közép- és munkásosztály-béli családok multikulturalizmussal, illetve asszimilációval kapcsolatos attitűdjét. A végeredmény hasonló lett az alapul vett észak-amerikai kutatáshoz. A kutatásban résztvevők szerint Franciaország előnyére válhat a bevándorlás, ugyanakkor az a vélekedés is domináns volt, hogy a kulturális és nyelvi különbségek a nemzet egységét veszélyeztethetik. Elfogadták a kultúra és a nyelv családon belüli megőrzését, de megkérdőjelezték a kulturálisan eltérő értékrendszer fenntartását. Támogatták a közösségi, illetve az egyház által szponzorált oktatást a kulturális örökségről, illetve a nyelvórákat, de nem az állami oktatásban. Az egyes csoportokhoz való hozzáállást tekintve a legkevésbé támogató volt a Maghreb országokból érkező arabokhoz való hozzáállás, míg a „minta” bevándorló délkelet-ázsiaiakhoz való hozzáállás volt a leginkább pozitív. Wallace E. Lambert, Fathali M. Moghaddam, Jean Sorin, Simone Sorin: Assimilation vs. Multiculturalism: Views from a Community in France. Sociological Forum, Vol. 5, No. 3 (Sep., 1990), 387-411., 387., 407.

¹⁰⁷ Zygmunt Bauman: Modernség és ambivalencia. i. m. 55.

¹⁰⁸ Augie Fleras – Jean Leonard Elliott: A multikulturalizmus Kanadában: A sokféleség felmagasztalása. i. m. 34.

inkább bizonyos tulajdonságaiban hasonlónak, másokban pedig különbözőnek. Maga az alkalmazkodás (*accommodation*) széles spektrummal bírhat: lehet ideiglenes megoldás, amit később visszavonnak, megnyilvánulhat néhány alapvető jog biztosításában (pl. eltűrik a nyelvhasználatot, vagy a vallásgyakorlást, ha az a magánéletre szorítkozik), diszkrimináció-tilalom, illetve pozitív diszkrimináció, hatalomdecentralizáció (pl. a helyi vezetők a kisebbségi csoportból kerülnek ki) formájában is, de anélkül, hogy a helyben koncentrált etnikai kisebbség számára ténylegesen bármilyen jogosultságot biztosítanának, illetve a központi hatalom kisebb fokú megosztása (pl. a kisebbségek kapnak néhány parlamenti helyet) képében. Ezek tipikusan olyan eszközök, amit az állam biztosít, míg a kisebbségi követelések ezen túlra is mutathatnak pl. teljes jogazonosság, igazságtétel (pl. a földek visszaadása az őslakosoknak), föderalizmus, autonómia, vagy éppen a központi hatalom megosztása (pl. pozíciók elosztása).¹⁰⁹

Etnikai kisebbségi választások és a lehetséges következmények¹¹⁰

Domináns magatartás

Alárendelt csoport választása	Elkülönülés	Asszimiláció	Alkalmazkodás
Elkülönülés	Kivándorlásuk nem jelent problémát, ha nincs szükség a munkaerejükre. Elszakadási/önállósodási kísérleteiket a domináns csoport elnyomja.	Ha a népcsoport elkülönülve akar maradni, vagy ki akar válni, megbüntethetik azokat a tagjaikat, akik a domináns csoport nyomásának engedve, asszimilálódnak.	A domináns csoport a közösség megtartása érdekében garanciális lépéseket tesz, míg a kisebbség megkísérli az elszakadást.
Asszimiláció	A kisebbségi csoportot frusztrálja, hogy az előnyökért való versenyben szegregációval, vagy legalábbis üvegplafon jelenséggel kell szembesülnie.	Amikor a domináns csoport asszimilál egyeseket, azzal meggyengíti az alárendelt csoportot anélkül, hogy biztosítaná a kívánt egyenlőséget. Agresszív asszimilációra vagy népirtásra is törekedhetnek.	A domináns csoport minimális jogokat, vagy akár formális egyenlőséget is biztosít azoknak, akik asszimilációnak vannak kitéve.

¹⁰⁹ Terrence E. Cook: Separation, Assimilation, or Accommodation. i. m. 105-134.

¹¹⁰ Terrence E. Cook: Separation, Assimilation, or Accommodation. i. m. 107.

Alkalmazkodás	A domináns csoportnak nem áll szándékában megállapodni a kisebbséggel.	Noha a domináns csoport kiválaszt néhány alárendelt csoportot, de nem biztosít számukra valódi egyenlőséget, sőt, megpróbálhatják a kulturális különbségeket is eltörölni.	Nehéz a megegyezés, mivel a domináns csoport minimális engedményeket biztosít, míg az alárendeltek a maximum megszerzésére törekednek.
----------------------	--	--	--

Az alkalmazkodási spektrumban a multikulturalizmus azon megoldások közé tartozik, amely a leginkább alkalmazkodó, széleskörű jogosultságokat biztosítja a kisebbségeknek. A pluralitás mozaikját választja, ami azt jelenti, hogy a minden etnikai-kulturális csoportot egyenlőnek tart. Azt vallja, hogy minden egyes egyénnek jogában áll azonosulni és társulni az általa választott kultúrával, és mégis teljes mértékben élhet a gazdasági és társadalmi egyenlőség lehetőségeivel. Egyetlen kulturális entitásnak sincs előjoga valamely másikkal szemben, sőt, mivel gazdagítja a társadalmat, mindegyiket tiszteletben kell tartani és támogatni kell.¹¹¹

Az eltérő kultúrák kezelésének módozatai: multikulturalizmus

A multikulturalizmus jelentésének több szintje van, megközelíthetjük ideológiai szempontok alapján, de tekinthetünk rá fennálló tényként, vagy policyként, gyakorlatként, esetleg kritikai diskurzusként is. Ideológiként elgondolás, eszme, policyként viszont a társadalmi egyenlőséget, kulturális diverzitást és a nemzeti érdekeket előremozdító kormányzati kezdeményezés. Kritikai diskurzus minőségében a kulturális hatalom elosztásának átalakítása a társadalomban.¹¹² Mindezek együttesen azzal a céllal bírnak, illetve annak kívánalmát igyekeznek előremozdítani, hogy tisztességes és egyenlő módon jelenhessenek meg az egyes kulturális csoportok az állami, illetve a magán intézményi környezetben.¹¹³

¹¹¹ Augie Fleras – Jean Leonard Elliott: A multikulturalizmus Kanadában: A sokféleség felmagasztalása. i. m. 29., 37.

¹¹² John Biles: A Hopeful Tale of Disempowerment and Despair. History of Intellectual Culture 2001 Vol. 1. <https://www.ucalgary.ca/hic/issues/vol1/11>

¹¹³ Steven C. Roach: Cultural Autonomy, Minority Rights and Globalization. i. m. 36.

Tény	Ideológia	Policy	Kritikai diskurzus
deskriptív kijelentések arról, hogy mi a multikulturalizmus	eszme, különböző szellemi irányzatok elméletei arról, hogy milyen legyen a multikulturalizmus	kormányzati intézkedések és kezdeményezések a kulturális sokszínűség védelmére és előmozdítására	fennálló kulturális hatalom megkérdőjelezése

A dolgozat a multikulturalizmus policyként való megjelenésével és gyakorlati megvalósulásával Kanada vonatkozásában foglalkozik a későbbiekben, így a jelen rész leginkább az ideológiai-filozófiai kereteket ismerteti azzal, hogy annyira széleskörű a multikulturalizmus irodalma, hogy abban pusztán bepillantás nyerhető.

A multikulturalizmus fogalma szerzőnként igencsak eltérő. Giddens például egyenesen arra tesz javaslatot, hogy vessük el a fogalmat: egyrészt az elmúlt években túl sokszor éltek vissza vele, ami által beszennyeződött, másrészt „*laissez-faire*” multikulturalizmussá, vagyis a virágozzék minden virág koncepciójává vált, ahelyett, hogy egy gazdag és kifinomult fogalomként bontakozott volna ki, harmadrészt pedig idejétmúlt kultúrafogalommal operál. Utóbbi alatt azt érti, hogy a multikulturalizmus támogatói abból a feltételezésből indultak ki, hogy az egyes kultúrák, beleértve az etnikai kultúrákat is, világos határokkal bírnak, idővel nem változnak és nem is megosztottak belsőleg. Ez a feltételezés viszont nyilvánvalóan nem felel meg a valóságnak.¹¹⁴ Új fogalomként ezért az interkulturalizmust javasolja. Giddens kritikája helytálló, ugyanakkor az új elnevezés bevezetése nem garancia arra, hogy sor kerüljön az újradefiniálására is és az új fogalomhoz ne a problematikus régi tartalom – vagy még inkább feltételezések halmaza – társuljon, ráadásul a multikulturalizmus fogalmának deskriptív jellege a közbeszéd és a politikai döntéshozatal számára még mindig könnyebben szintetizálható, mint bármely más fogalom.

A legelfogadottabb meghatározás általában negatív, ebben a formájában különbözőséget jelent, szemben az azonossággal, eltérést, szemben az egységgel.¹¹⁵ Ideológiaként olyan kulturális és politikai platform különféle elvek, elgondolások, illetve irányvonalak számára, amelyek célja, hogy elősegítse minden kulturális csoport tisztességes és egyenlő megjelenését az állami és a magán intézményi környezetben¹¹⁶, hogy

¹¹⁴ Anthony Giddens: *Turbulent and Mighty Continent. What Future for Europe?* Polity Press Cambridge, 2014 142-143.

¹¹⁵ Douglas Hartmann – Joseph Gerteis: *Dealing with Diversity: Mapping Multiculturalism in Sociological Terms.* *Sociological Theory*, Vol. 23, No. 2 (Jun., 2005), 218-240., 219.

¹¹⁶ Steven C. Roach: *Cultural Autonomy, Minority Rights and Globalization.* i. m. 36.

megteremtse az egyensúlyt fajok, vagy nyelvek között¹¹⁷. A multikulturalizmus politikai keretet szolgáltat a szociális egyenlőségnek, illetve a kulturális különbségeknek mint a szociális rend integráns részeinek. Stratégiai vezérelvet kínál, hogy megformázza, újradefiniálja és megoldja a faji és etnikai különbségeket.¹¹⁸

Mivel az ideológia elemei, megközelítési módozatai nagyfokú változatosságot mutatnak, a Stanford Encyclopedia of Philosophy multikulturalizmus szócikkét¹¹⁹ veszi a dolgozat alapul, amely az alábbi tartalmi elemeket emeli ki.

A kortárs politikai diskurzusban és a politikai filozófiában a multikulturalizmus elméletének lényege, hogy hogyan lehet megérteni és reagálni a kulturális és vallási különbségek jelentette kihívásokra. A multikulturalizmus kortárs elméleti a bevándorlók etnikai és vallási csoportjaira, a kisebbségi nemzetekre (pl. baszkok, katalánok, kanadai franciák), illetve az őslakosokra fókuszálnak.

A multikulturalizmus elutasítja a beolvadást, illetve az összeolvadást, ehelyett annak biztosítását részesíti előnyben, hogy a kisebbségi csoportok megtarthassák jellegzetes csoportidentitásukat és gyakorlataikat. Az elv nem pusztán azt követeli, hogy ezeket a csoportokat tekintsék egyenlőnek, hanem ezen túlmenően a csoportok elismerését és a hozzájuk való alkalmazkodás gyakorlatának megvalósítását is. A csoportok számára e körben biztosított jogok (Kymlicka szóhasználatával identitásalapú jogok, „*group-differentiated rights*”) egyrészt az egyének valamely csoport tagjaként tudják gyakorolni, ilyen pl. a nyelvhasználat az oktatásban, míg más jogokat inkább maga a csoport tud gyakorolni pl. kisebbségek önrendelkezési joga. Tipikus példái ezen jogoknak, amikor az adott közösség tagjai felmentést kapnak valamely kötelezettség alól (pl. vallási okból való kivétel meghatározása), annak támogatása, hogy élhessenek olyan lehetőséggel, amivel a többség segítség nélkül is tud élni (pl. anyanyelvi oktatás), kormányzati szervekben való reprezentáció, jogi megoldások elismerése (pl. vallási bíróságok családi jogi joghatósága), önkormányzatiság.

A multikulturalizmus követeléseai alcím alatt rögzíti a szócikk a fogalom tartalmának azt a legalapvetőbb felfogását, miszerint az átfogja egyrészt a közösségek elismerés iránti igényét, másrészt magukban foglalja e csoportok gazdasági és politikai

¹¹⁷ J. A. Laponce: *The Protection of Minorities*. Berkeley: University of California Press, 1960, 1.

¹¹⁸ V. Seymour Wilson: *The Tapestry Vision of Canadian Multiculturalism*. *Canadian Journal of Political Science/Revue canadienne de science politique*, Vol. 26, No. 4 (Dec., 1993) 645-669., 654.

¹¹⁹ Sarah Song: „Multiculturalism”. *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Spring 2017 Edition), Edward N. Zalta (ed.) <https://plato.stanford.edu/archives/spr2017/entries/multiculturalism/>

hátrányainak kiküszöbölését is. Itt tér ki a kultúra mint alapfogalom felhasználásával kapcsolatos problémára is. Van ugyanis egy alapvető inkonzisztencia a multikulturalizmussal foglalkozó szakirodalomban a kultúrával összefüggésben. Egyrészt nem feltétlenül kísérlik meg definiálni magát a fogalmat, hanem adottnak veszik azt, másrészt a különbségek vonatkozásában kulturális és faji, vagy éppen kulturális és vallási közösségek elismerés iránti igényéről beszélnek, vagyis e két elemet jellemzően kiveszik a kultúra fogalma alól. Erre a jelenségre a hivatkozott szócikk is kitér azzal a megjegyzéssel, hogy e fogalmakon keresztül lehet meghatározni, hogy pontosan milyen igények is merülnek fel egy adott csoport vonatkozásában. Ehhez azért annyit érdemes hozzátenni, hogy a kultúra ugyan nyitott fogalom, nem is jellemző és nem is lehetséges elemeinek kimerítő felsorolása, ugyanakkor az egyes elemek között lehet szoros kapcsolat, így önmagában az, hogy a vallást külön nevesítjük, nem jelenti azt, hogy egy vallási csoport elismerés iránti igényeihez nem kapcsolódnak más kulturális elemek is.

Külön alcím foglalkozik a multikulturalizmus igazolásának filozófiai elméleteivel.

A *kommunitárius felfogás* (pl. Charles Taylor) a multikulturalizmust szembehelyezi a liberalizmussal, annak individualista, a személyt a közösség elé helyező felfogásával, ehelyett a személyt a közösség részeként fogják fel. Taylor szerint a személy identitása csak más személyek vonatkozásában definiálható és ha a másik személy nem ismeri el ezt az identitást, az súlyos töréshez vezethet az egyénben. A liberalizmus ugyan megköveteli az egyenlő tiszteletet, ugyanakkor ragaszkodik az alapvető jogokban rejlő szabályok egyenlő alkalmazásához és gyanakvóan tekint a kollektív célokra. Az elismerés politikája ezzel szemben azon döntésekre épül, amelyek megteremtik a jó életet, a döntésben pedig a kultúrák integritása fontos helyet foglal el. Taylor szerint a kultúrák nélkülözhetetlen szereppel bírnak az emberi fejlődésben, illetve az identitás fejlődésében, ezért minden kultúra azonos értékű vélelmét kell elfogadnunk.

A *liberális egalitárius felfogás* (pl. Will Kymlicka) az autonómia és egyenlőség értékeit összekötötte a kulturális hovatartozás értékével. Kymlicka elmélete az egyenlőség egalitárius felfogásából indul ki. Álláspontja szerint a kulturális hovatartozás az emberi autonómia fontos feltétele és az önmeghatározásban is jelentőséggel bír. Mivel a kisebbségi kulturális közösségek tagjai hátrányos helyzetben vannak a saját

kultúrájukhoz való hozzáférés vonatkozásában, ezért speciális védelemre jogosultak. Az egalitárius felfogásból fakad, hogy az egyén felelős azokért a körülményeiért, amiket maga teremtett (pl. bevándorlás mellett dönt), viszont amelyekre nincs ráhatása (pl. szegény családba született, őslakos, nemzeti kisebbség), azok esetében támogatásra jogosult. Kymlicka szerint utóbbi körbe tartozik a kulturális hovatartozás is. Mivel Kymlicka a bevándorlókra vonatkozó multikulturalizmust az egyén által befolyásolható tényezőkön alapulónak tekinti, ezért szerinte a követelések, illetve a biztosítandó lehetőségek és jogok köre arra kell, hogy kiterjedjen, hogy ezek a csoportok tisztességes feltételek mellett integrálódhassanak a társadalomba.

Vannak olyan nézetek, amelyek szerint akkor vagyunk szabadok, ha mentesek vagyunk az uralom alól (*uralom alóli szabadság*). E nézet teoretikusai (pl. Frank Lovett) szerint az uralom csökkentésére kell törekedni és az állam nem támogathat olyan gyakorlatokat, amik az uralmat erősítik. Hasonlóképpen, az alkalmazkodás is akkor támogatandó, ha nem jár együtt uralommal, hanem sokkal inkább csökkenti azt. Szemben a liberális egalitárius nézetekkel, e felfogás inkább a csoportokon belüli, illetve az azok közötti erőviszonyokra koncentrál, az előbbi jogok elosztásával kapcsolatos érvelése helyett az érintettek közötti kapcsolatok erkölcsi minőségét helyezi a vizsgálatok középpontjába.

Egy további nézetrendszer, ami a multikulturalizmus támogatja, a *posztkolonialista perspektívát* alkalmazóké, akik a multikulturalizmusban a történelmi igazságtalanság ellentételezését és az őslakosok szuverenitásának és önkormányzásának biztosítékát látják. E nézetek előtérbe helyezik az interkulturális dialógust, a kultúrára jellemző kifejezésmódok és magatartások figyelembe vételét.¹²⁰

Magyarországon a Feischmidt Margit által szerkesztett, 1997-ben megjelent szöveggyűjtemény helyezte talán elsőként a figyelem középpontjába a multikulturalizmus ideológiai diskurzusait, Augie Fleras és Jean Leonard Elliott, továbbá Frank-Olaf Radtke, Zygmunt Bauman, Stuart Hall, Henrietta L. Moore, Anthony P. Cohen, Terence Turner, Charles Taylor, Jürgen Habermas és Joseph Raz írásait magyar nyelven közzétéve. Áttekintve e kötetben foglalt tanulmányokat, számtalan perspektíva ismerhető meg.

A legátfogóbb megközelítés Augie Fleras és Jean Leonard Elliott közös tanulmányában olvasható, amely megfogalmazása szerint „a multikulturalizmus ideológiája

¹²⁰ Sarah Song: „Multiculturalism”. The Stanford Encyclopedia of Philosophy i. m.

előírja a gondolkodás vagy a cselekvés kívánatos irányát, amely megfelel a kulturális pluralizmus, illetve a szabadság, a tolerancia és az egyéni különbségek iránti tisztelet elvének.” Ideológiai síkon tehát az a cél, hogy minden kultúrát egyenlő tiszteletben kell részesíteni, s ha ez így van, akkor ugyanez vonatkozik ezen kultúra részére, tagjára is. „A multikulturalizmus minden etnikai-kulturális csoportot egyenlőnek tart. Azt vallja, hogy minden egyes egyénnek jogában áll azonosulni és társulni az általa választott kultúrával, és mégis teljes mértékben élhet a gazdasági és társadalmi egyenlőség lehetőségeivel. Egyetlen kulturális entitásnak sincs előjoga valamely másikkal szemben, sőt, mivel gazdagítja a társadalmat, mindegyiket tiszteletben kell tartani és támogatni kell.” A multikulturalizmust, amely azon a meggyőződésen alapul, hogy ha a pluralizmus elvét a társadalom minden szektorában alkalmazzák, akkor „a kulturális és nyelvi kisebbségek megtalálhatják a beilleszkedés és a kölcsönös megértés kielégítő szintjét.”¹²¹

Frank-Olaf Radtke a fogalom kapcsán pedagógiai programról és az abból levezetett társadalomtechnikáról beszél. Tagadja, hogy az eszme központi eleme a munkaerőpiacok nemzetközivé válásával, valamint a bevándorlók és a menekültek megjelenésével a társadalom meghatározó tényezőivé váló és tartósan jelenlévő idegenek lennének. „A multikulturalisták is etnikai megkülönböztetésekkel dolgoznak, hogy a diszkriminációk tematizálásán keresztül pedagógiai kommunikációba kezdjenek a társadalommal. A társadalomnak meg kell tanulnia, hogy az etnikai különbségekkel kapcsolatban a tolerancia és a kölcsönös tisztelet szellemében járjon el; morális érvekkel meg kell győzni arról, hogy az etnikai különbséget ne a társadalmi diszkrimináció forrásaként használja fel. A kulturálisan egységes, nemzetileg homogén társadalom elavult modelljével a multikulturalizmus az etnikai sokszínűség vízióját állítja szembe, amelyet a számos konfliktus ellenére – a kölcsönös megértés szellemében gazdagodásként kellene megélniük az embereknek.” Radtke a multikulturalizmus négy formája között tesz különbséget: a pedagógiai multikulturalizmus programja; kulináris – cinikus multikulturalizmus; demográfiai – instrumentális multikulturalizmus; reaktív – fundamentalista multikulturalizmus.

A pedagógiai multikulturalizmus programja a bevándorlók és az őslakosok közötti konfliktusokra kíván választ adni azáltal, hogy hangsúlyozza az egyenlő értékűnek tekintett kultúrák – a bevándorlók és az őslakosok kultúrájának – egyenértékűségét. Érzékelteti

¹²¹ Augie Fleras – Jean Leonard Elliott: A multikulturalizmus Kanadában: A sokféleség felmagasztalása. i. m. 29-31.

ugyanakkor az ebben rejlő kockázatot is, amikor úgy fogalmaz, hogy „a multikulturalizmus e moralizáló formája hajlamos a társadalom virulens ellentmondásainak szociális-romantikus átszellemítésére, hajlik a strukturális adottságokat és a materiális konfliktusokat alulértékelő kulturalizmusra, és végül ki van téve a folklorizálás veszélyének.”

A kulináris-cinikus multikulturalizmus a „fiatal szolgáltatók és a modernizáció nyertesének számító középrétegek programja. A korszellemet képes újságok képviselik, melyek a multikulturális jövőbe tett utazást pozitív gondolkodással kötik össze. Elképzelésük szerint a különidejűségek egyidejűsége növeli a sokféleséget, fokozza az életformák pluralitását a metropolisokban, és így főként a művészetekben és a zenében, a divatban, a konyhaművészetben stb. gazdagodáshoz vezet.” Egy pillanatra megállva Radtke tipológiájának ezen eleménél, észre kell, hogy vegyük, hogy a multikulturalizmusnak ez az összetevője áll talán legközelebb a mindennapi élethez: az emberek túlnyomó többsége pozitívként tekint arra, ha hozzáférhető más nemzetek kulináriája, műalkotásai stb., a más kultúrák jelenlétének ekkénti leképeződése önmagában nem is vált ki konfliktust – ugyanakkor nem is feltétlenül tudatosul a multikulturalizmus megjelenésének egy formájaként.

A demográfiai – instrumentális multikulturalizmus képviselői szükségből állnak ki a multikulturalizmus mellett, kiindulópontjuk ugyanis a népesség elöregedtségének figyelembe vétele. „Tekintettel az elháríthatatlan demográfiai, gazdasági és szociálpolitikai szükségszerűségekre, a gazdaság által propagált multikulturalizmus olyan ideológia, amelynek elfogadhatóvá kell tennie az egységes piacú társadalomra vonatkozó új perspektívákat azon népesség számára, mely az idegen bevándorlóokra szorongással, bizonytalansággal és ellenségesen reagál, mert azt látja, hogy a munkaerő-, a lakás- és az oktatási piacon konkurenciának van kitéve, továbbá kulturális hegemóniája is veszélyben forog.” A multikulturalizmus e típusa nélkülözi a filozófiai, humánus indokokat, pusztán gazdasági szükségszerűség motiválja a megvalósítását, és magában foglalja a multikulturalizmus kialakulásának egyik történelmi gyökerét, a gazdasági szükségből való betelepítéseket, így az egyes bevándorlóországok vonatkozásában ez a típus mutat az egyik legnagyobb kapcsolatot a realitással.

Végül a reaktív – fundamentalista multikulturalizmus „azoknál a bevándorlóknál alakul ki, akiket meggyőzött a pedagógiai multikulturalizmus, vagy ellenkezőleg, csalódtak benne. (...) Ezek a csoportok az ellenségesként és elutasítóként megélt többségi társadalommal szemben a 'kulturális identitás' autenticitásába vonulnak vissza. Az intézményesített diszkriminációval a periferiális (infra)struktúrák önszerveződés révén

szállnak szembe, mely társadalom alatti szintekbe (gettók) és önálló hatalmi potenciálba (klánok) torkollik.”¹²² E forma a legrombolóbb a társadalmakra és a multikulturalizmus-kritikák során leggyakrabban előkerülő politikai elem, amellyel az egész eszme elutasítása mellett érvelnek.

Ismert megközelítés még a szimbolikus, strukturális és dialogikus multikulturalizmus közötti megkülönböztetés:

- a szimbolikus multikulturalizmus az etnikai örökség kultúrájának ünneplését jelenti azáltal, hogy az etnikai csoportok szimbólumait (például ruhájukat, ételüket és zenéjüket) tekintik az adott kulturális csoport meghatározó jellemzőjeként, majd ezek ünneplését és élvezetét teszik lehetővé mások számára különféle multikulturális fesztiválokon, tanítják multikulturális oktatás révén az iskolákban, valamint támogatják és népszerűsítik a kulturális központok révén. A cél a kulturális különbségek megőrzése és védelme.
- a strukturális multikulturalizmus inkább azon mélyebb, mögöttes politikai, gazdasági és társadalmi hátrányok és egyenlőtlenségek kezelésére helyezi a hangsúlyt, amelyeket a kisebbségi csoportok rendszeresen megtapasztalnak. Magában foglalja a diszkrimináció elleni fellépést, a társadalmi-gazdasági hátrányban lévő csoportok számára nyújtott támogatást, az oktatási hátrányok orvoslását, valamint a csoport alapú igazságtalanságok és a hátrányos megkülönböztetés miatti jogorvoslat nyújtását. Az állam megfelelő forrásokat biztosít az oktatási, foglalkoztatási és gazdasági egyenlőség, valamint a közszolgálatok és a törvény általi egyenlő bánásmód elérése céljából.
- a dialogikus multikulturalizmus viszont arról szól, hogy egy adott társadalom részét képező kulturális közösségek hogyan kapcsolódnak egymáshoz. Központi megközelítése, hogy azoknak a normáknak, amelyeknek a kultúrák közötti viszonyt kell szabályozniuk, nem egyetlen kultúrából kell származniuk, hanem az egymás közötti nyílt és egyenlő párbeszéd révén kell megszületniük. Ezért megkísérli meghatározni azokat az etikai normákat, alapelveket és intézményi struktúrákat (alkotmányjogi, egyéb jogi és polgári szabályokat, értékeket), amelyek szükségesek az ilyen párbeszéd kialakításához és amelyek meghatározzák azokat a feltételeket, amelyek érvényesülése mellett a kulturális konfliktusok megoldhatók.¹²³

¹²² Frank-Olaf Radtke: Az idegenség konstrukciója a multikulturalizmus diskurzusában. In: Feischmidt Margit: Multikulturalizmus. Budapest: Osiris Láthatatlan Kollégium 1997 39-46., 40-41.

¹²³ Marty Barrett: Interculturalism and multiculturalism: Concepts and controversies. In: Martyn Barrett (ed): Interculturalism and Multiculturalism: Similarities and Differences. Strasbourg: Council of Europe Publishing. 2013 15-41., 20-21

A multikulturalizmus posztmodern jelenség, amely szoros kapcsolatot mutat a globalizmussal, annak homogenizáló jelenségével.¹²⁴ A modernitás eredendően globalizáló hatású¹²⁵, mely hatás az 1970-es évek óta mind hatókörében, mind pedig léptékében megnövekedett, felgyorsítva a homogenizációs folyamatokat. Stuart Hall három megállapítást tesz a globalizációnak a kulturális identitásokra tett hatásával kapcsolatban: egyrészt a nemzeti identitások szétmállanak a kulturális homogenizáció növekedése és a globális posztmodern következtében, másrészt a nemzeti és más helyi vagy partikuláris identitások megerősödnek a globalizációval való szembenállás hatásaként, végezetül pedig a nemzeti identitások gyengülnek, de új, hibrid identitások veszik át a helyüket.¹²⁶

A globalizáció magával hozta a népességmozgást és a kultúrák keveredését, és az azokra gyakorolt homogenizáló hatást, de ahogyan arról a kulturális identitással összefüggésben már szó volt, a kultúra ilyen módon való marginalizációja ellenhatást is kiválthat, erre mutat rá Hall is. A multikulturalizmus megfogalmazható tehát a globalizációs törekvések ellenpontjaként is. Az eszme kialakulásának indoka tehát kettős: hozzájárult egyrészt az alkalmazott asszimilációs-integrációs politikák kudarca, másrészt pedig a globalizmus homogenizáló hatása által kiváltott válaszreakció.

Joseph Raz a liberalizmussal veti össze a multikulturalizmust. A politikai ideológiák terepében a multikulturalizmus a liberalizmushoz annyiban mindenképpen köthető, hogy a tolerancia, a kisebbségvédelem és az emberi jogok gyakorlásának előmozdításának hangsúlyozása közös tényező, vannak azonban elhatároló tényezők is. Raz szerint a társadalmi különbözőségekből fakadó problémákra a liberalizmus mindaddig háromféle választ adott. Az elsőt toleranciának nevezi, amely a kisebbségeket mindaddig nem tekinti különbözőnek, amíg nem kerülnek összetűzésbe a többség kultúrájával. Ez többnyire azzal járt, hogy korlátozták a kisebbségeket a nyilvános terek és a média használatában, illetve hogy tevékenységüket kénytelenek voltak saját forrásból finanszírozni. A második válasz az egyéni jogokat hangsúlyozza a nemzeti, vallási, nemi és szexuális irányultságon alapuló megkülönböztetéssel szemben. Ez a megoldás a toleranciánál jóval messzebb megy, ellenőrzést enged bizonyos jogok felett: a kisebbség tagjait többé nem szabad kizárni az iskoláiból, a lakókörnyezetéből, a munkahelyéről stb. A harmadik liberális megközelítést pedig a multikulturalizmus modellje jelenti, amely

¹²⁴ Feischmidt Margit: Multikulturalizmus: Kultúra, identitás és politika új diskurzusa. In: Feischmidt Margit: Multikulturalizmus. Budapest: Osiris Láthatatlan Kollégium 1997 6-28., 28.

¹²⁵ Anthony Giddens: Consequences of Modernity. Cambridge: Polity Press 1990 63.

¹²⁶ Stuart Hall: A kulturális identitásról In: Feischmidt Margit: Multikulturalizmus. Budapest: Osiris Láthatatlan Kollégium 1997 60-85., 62.

azokban az államokban alkalmazható, ahol több szilárd kulturális közösség él, amelyek képesek a fennmaradásra és törekednek is rá. Nem alkalmazható viszont ott, ahol sok, különböző kultúrákból származó bevándorló van, de minden kultúrából kevés, vagy pedig nem akarják megőrizni identitásukat.¹²⁷ Utóbbi elemhez érdemes hozzátenni azt is, hogy a fennmaradást és a csoportként való hatékony fellépést, vagyis a szilárd kulturális közösségként való létezését a nagyobb létszámban való jelenlétén túl nagyban elősegíti a területi egység is, vagyis ha az adott közösséghez tartozók egymáshoz közel élnek, amivel értelemszerűen együtt jár a folyamatos nyelvhasználat, vallásgyakorlás, kulturális események stb.

A multikulturalizmus egyik legismertebb teoretikusa, a már hivatkozott Charles Taylor ugyanakkor szembehelyezi a liberalizmust és a multikulturalizmust. Arra mutat rá, hogy a liberalizmus eszméje uralkodó kultúrák politikai hatalommal való felruházása, amely így lényegéből adódóan elnyom más, kevésbé jelentősnek ítélt kultúrákat. „A liberalizmus nem az összes kultúra lehetséges találkozási pontja, hanem kultúrák egy csoportjának politikai kifejeződése, és mint ilyen, összeegyeztethetetlen más kultúrákkal.”¹²⁸ Ezzel szemben a multikulturalizmus a különböző kultúrák egyenértékűségét hirdeti, nem tesz különbséget közöttük és legfőképpen nem jelöl meg uralkodó kultúrát. „A multikulturalizmus döntő fontosságúnak tekinti, hogy a polgár elsődleges lojalitása a társadalomnak szóljon, de megtűri és támogatja, hogy a másodlagos lojalitás valamely különleges örökséget illessen, minthogy ez hozzátartozik az állampolgári „csomaghoz”.¹²⁹ Ezt az elképzelést erősíti az a felfogás is, miszerint az individualizmus, az egyén értékével kapcsolatos, jellemzően jelenlévő aggodalmakkal kombinálva kifejezetten romboló hatású a többségi vagy domináns kultúrán túli kultúrákra.¹³⁰

Will Kimlycka, mint a multikulturalizmus ideológiájának másik legismertebb teoretikusa a multikulturalizmus definiálása során a nacionalista mozgalmak két különböző és gyakran egymással szembehelyezkedő módjából indul ki és tesz közöttük különbséget. Egyfelől az államok nemzetépítési politikát alkalmaztak, amelynek célja a közös nyelv, identitás és kultúra biztosítása az állampolgárok számára; másfelől egy terjedelmesebb

¹²⁷ Joseph Raz: Multikulturalizmus – liberális szempontból In: Feischmidt Margit: Multikulturalizmus. Budapest: Osiris Láthatatlan Kollégium 1997, 173-189., 175.

¹²⁸ Charles Taylor: Az elismerés politikája. In: Feischmidt Margit: Multikulturalizmus. Budapest: Osiris Láthatatlan Kollégium 1997 124-152., 145.

¹²⁹ Augie Fleras – Jean Leonard Elliott: A multikulturalizmus Kanadában: A sokféleség felmagasztalása. i. m. 36.

¹³⁰ Vernon Van Dyke: The Individual, the State and Ethnic Communities in Political Theory. World Politics, Vol. 29., Issue 3., April, 1977 343-369., 365.

állam etnikulturális kisebbségei léptek fel saját állam létrehozása érdekében. „Nevezzük az elsőt ’többségi nacionalizmusnak’, a másodikat pedig ’kisebbségi nacionalizmusnak’. A liberális nacionalizmus keretében e törekvéseket próbálják egyeztetni az államon belül. Az erre irányuló politikát pedig a multinacionalizmus politikájának is nevezhetjük, s ha ennek a feltételei adottak az államon belül, az elvezethet a multikulturalizmus megvalósításához.”¹³¹

A multikulturalizmus alanyi köre, ahogyan arról már röviden volt szó, három csoportból áll: a bevándorlók etnikai és vallási csoportjaira, a kisebbségi nemzetek (pl. baszkok, katalánok, kanadai franciák), illetve az őslakosok. Mindhárom csoport változatossá tesz egy államot, ugyanakkor követeléseik merőben eltérőek és ekként más-más megoldást kínálnak számukra a multikulturalizmus.

Will Kymlicka a kulturális diverzitás két forrását különböztette meg 1995-ös könyvében: a korábban önkormányzatisággal rendelkező és területileg koncentráltan jelen lévő kulturális csoportot, amit egy állam utóbb inkorporált (nemzeti kisebbség), illetve a bevándorló csoportokat. A különbségtétel jelentősége, hogy az igények eltérőek a két csoport esetében: az előbbi sajátos társadalomként fogja fel magát és az önkormányzás, illetve az autonómia valamely formájának megteremtését kívánja saját maga számára, míg utóbbi a társadalom egyenértékű tagjaként kíván a társadalomba integrálódni, így e csoportok követelése nem az önkormányzatiság megszerzésére, sokkal inkább olyan jogi környezet és intézményrendszer létrehozatalára irányulnak, amelyek elősegítik a társadalom alkalmazkodóbbá válását. A szakirodalomban utóbb harmadikként megjelenő csoport, az őslakosok vonatkozásában pedig arra mutat rá, hogy az őslakosokra tradicionálisan úgy tekintettek az államok, mint egy csoport, ahol nincs jelen olyan politikai fejlődés, amely révén nemzetként lehetne felfogni őket, képtelenek az önkormányzásra, és paternalista védelemre szorulnak. E nézet csak lassan tűnik el, de helyébe alapvetően nem az azonos rangú, eltérő kultúrájú csoportként való felfogás lépett, hanem ehelyett az őslakosokra mint szerencsétlen sorsú etnikai csoportra, vagy faji kisebbségre tekintettek, amelyeket integrálni kell a társadalomba.¹³² Eredetileg egyébként az őslakos követeléseket nem is tekintették a multikulturalizmussal összeegyeztethetőnek, mert azok a történelmi igazságtételre és a

¹³¹ Will Kymlicka – Christine Straehle: Kozmopolitanizmus, nemzetállamok, kisebbségi nacionalizmus. In: Kántor Zoltán – Majtényi Balázs (szerk.): Szöveggyűjtemény a nemzeti kisebbségekről 17-42., 24.

¹³² Will Kymlicka: Multicultural Citizenship. A Liberal Theory of Minority Rights. Clarendon Press Oxford, 1995 10-11., 22.

földtulajdon visszaszolgáltatására fókuszáltak, nem pedig a diszkrimináció tilalmán túlmutató jogok biztosítására.

Utóbb Kymlicka mindezt kiegészítette azzal, hogy őslakosok önrendelkezés iránti igényének alapja a szakirodalom szerint kettős: egyrészt történelmük során már gyakoroltak szuverenitást (bár annak formája, illetve ténylegessége vitatható), amitől utóbb megfosztották őket, másrészt pedig az önrendelkezés gyakorlása révén meg tudták őrizni premodern életmódjukat. Igényeiket nemcsak az erősíti, hogy jogaikat szisztematikusan sértették, sokkal nagyobb mértékben, mint más csoportokét, hanem az is, hogy továbbra is ki vannak téve sérelmeknek. Mindezeket túl viszont létszámukban kisebbek és földrajzilag izoláltak, így sokkal kisebb veszélyt jelentenek az államra nézve, mint más csoportok, amelyek potenciálisan akár elszakadásra is képesek lehetnek. Noha jellemzően a történelmi sérelmek ellentételezésének szükségességét hozzák fel az őslakos követelések kielégítésére, Kymlicka inkább amellet érvel, hogy a kulturális különbségeknek sokkal nagyobb jelentőségük van: a többség és az őslakos csoportok közötti kulturális különbségek jelentősek, az őslakosok egy teljesen eltérő kultúrát képeznek a premodern életvitelükkel, amit számtalan hatástól kell megvédeni, úgy mint modernizáció, nyugatiasodás, urbanizáció, szekularizáció stb.¹³³

Kymlicka emellett foglalkozik a bevándorlás kérdésével is: a bevándorlás, az állampolgárság és multikulturalizmus kapcsolatát háromlábú székhez hasonlítja, ahol mindegyik láb erősíti – vagy éppen gyengíti – a másikat. Ha az egyik láb gyenge, az kihat a másik kettőre is: az emberek elkezdenek aggódni a másik két láb motivációi és következményei miatt is. Ugyanígy, ha valamelyik láb biztosan működik, az a másik kettő iránti bizalmat és optimizmust is erősíti. A három fogalomnak tehát egyensúlyban kell állnia.¹³⁴

Jürgen Habermas is a követelések változatosságát elemzi. „A multikulturális társadalom emancipációs mozgalmi nem alkotnak egységes jelenséget. Más követelésekkel élnek aszerint, hogy az endogén kisebbségek ébrednek-e tudatára identitásuknak vagy a bevándorlás révén keletkezett új kisebbségek; aszerint, hogy ezzel a feladattal olyan államok konfrontálódnak-e, melyek történelmük és politikai kultúrájuk alapján már bevándorlóországnak (*Einwanderungsland*) számítanak, vagy olyanok, melyek nemzeti

¹³³ Will Kymlicka: Theorizing indigenous rights. The University of Toronto Law Journal Vol. 49, No. 2 (Spring, 1999), 281-293., 286-287., 288-289.

¹³⁴ Will Kymlicka: Immigration, Citizenship? Multiculturalism: Exploring the Links In: Sarah Spencer (ed): The Politics of Migration: Managing Opportunity, Conflict and Change. Blackwell Publishing, 2003 195-208., 203-204.

önértelmezését az idegen kultúrák integrációjához utólag kell hozzáigazítani.” A követelmény annál nagyobb, minél mélyebbek az áthidalandó vallási, faji vagy etnikai különbségek vagy a történeti-kulturális egyenlőtlenségek; s annál fájdalmasabb, minél inkább fundamentalista-elhatároló jellegűek az önmeghatározás tendenciái, akár azért, mert „az elismerésért küzdő kisebbség a tehetetlenség tapasztalatai elől regresszióba menekül, akár azért, mert csak a tömegek mozgósítása útján lehet felébreszteni a tudatot egy újonnan létrehozott identitás artikulációja érdekében.”¹³⁵

Összességében elmondható, hogy a multikulturalizmusnak három releváns vetülete van. Egyrészt szóba jöhet olyan államokban, amelyek eleve sokszínűek. Ezekben az esetekben az egyes kisebbségi törvények tartalmaz(hat)nak garanciális rendelkezéseket jogaik gyakorlásának biztosítására. A másik vetület azon államokban releváns, amelyek tradicionálisan bevándorló-országok, tehát ahol a bevándorlók, befogadottak száma magas. A két terület közötti lényeges különbség az, hogy a kisebbségek az adott ország kultúrájában szocializálódtak: ott jártak iskolába, beszélnek a nyelvet és ismerik a helyi szokásokat. A bevándorlókról ugyanez nem mondható el. Ők származási országuktól eltérő országban letelepedve elszakadnak a gyökereiktől, kikerülnek a számukra biztonságosnak tűnő közegből, amely frusztráló tényezőként hat rájuk. Harmadik eset lehet azon államok csoportja, ahol e két személyi körön kívül őslakosok közösségek élnek. Mindegyik esetben fontos feltétel a szilárd közösségek fennállása, amelyek ragaszkodnak kultúrájuk fennmaradásához és elismeréséhez.

A multikulturalizmus ideológiája választ kínál e csoportok problémáira azzal, hogy kultúrájukat értékesnek tekinti és tiszteletben tartja szokásaikat. Nem arra törekszik tehát, hogy beolvassza őket a társadalomba, hanem hogy fenntartsa az általuk képviselt sokszínűséget, ezáltal téve a különböző kultúrákhoz tartozókat lojálissá. Taylor szerint a társadalomhoz, de helyesebb inkább azt mondani, hogy a társadalomhoz és azon keresztül az államhoz, amely társadalmának a részét képezik. Az aktív kulturális kisebbség és a társadalom többi részének relációjában ugyanis elképzelhetetlen az állami közrehatás hiánya, hiszen végső soron az állam az, amely elköteleződik valamely politika mellett és amely eldönti, milyen keretek között működjön a társadalom.

Annak érdekében, hogy a multikulturalizmus céljai – legyen az akár a sokszínűség gazdasági hasznosítása, a történelmi sérelmek kompenzálása, vagy éppen a kulturális konfliktusok kezelése – megvalósulhassanak, szükség van mind az állam, mind pedig a

¹³⁵ Jürgen Habermas: *Harcok az elismerésért a demokratikus jogállamban*. i. m. 159.

társadalom tevékeny hozzájárulására. Államilag egyrészt biztosítani kell a jogszabályi keretet, mely megvalósulhat egyrészt az alkotmányok szintjén, melyek az egyes kultúrák értékes mivoltát hangsúlyozzák és alapvető, egyéni és csoportjogokat biztosítanak tagjaik számára, illetve egyéb jogszabályi szinteken, melyek a diszkrimináció-mentesség megvalósulását irányozzák elő, illetve kézzelfogható támogatást nyújtanak a kultúra megőrzéséhez, gyakorlásához (pl. autonómia, nyelvi jogok stb.). További elem a gazdasági támogatásnyújtás is. Társadalmilag a tolerancia növelése révén lehet változást elérni, mely széles körű, minden korosztályt érintő tájékoztatás (pl. oktatás, kulturális programok, infokommunikációs eszközök), illetve érzékenyítés révén valósítható meg. Az eszközrendszer kiválasztása az állam feladata, a társadalmi-politikai realitások adta keretek között. Az, hogy az állam milyen mértékben kívánja előmozdítani a kulturális csoportok igényeihez való alkalmazkodást, alapvetően egy észszerűségi hozzáállást követel meg, amely viszont elvezet a multikulturalizmus kritikájának kérdéséhez, annak középpontjában ugyanis éppen az áll, hogy a több kultúra jelenléte, illetve ezek védelemben részesítése negatív hatással is bír(hat) a társadalomra.

A multikulturalizmus kritikája

A multikulturalizmus ideológiája a 20. század második felében alakult ki és élte virágkorát, ugyanakkor visszatekintve az elmúlt 30 évre megállapítható, hogy egyre inkább visszaszorulóban van és újra az integráció kezd előtérbe kerülni.¹³⁶ Ez nem jelenti azt, hogy az államok ne élneek multikulturális megoldásokkal, az integráció itt sokkal inkább azt jelenti, hogy nem feltétlenül nyújtanak segítséget az államok ahhoz, hogy az adott kultúrához tartozók közösségként fennmaradhassanak. Jellemzően a politikai beszéd szintjén van jelen egyfajta konszolidációs törekvés, illetve előtérbe kerültek azok a viták, amelyek akörül forognak, hogy egy adott kultúrát feltétlenül teljes egészében kell-e védelemben részesíteni, vagy pedig, mivel bizonyos elemei összeegyeztethetetlenek a nyugati kultúrával, hogyan lehet ezt kezelni, például egy amúgy kikristályosodott alapjogi környezetben. A multikulturalizmus-kritikák áttekintéséhez a dolgozat ismét a Stanford Encyclopedia of Philosophy már hivatkozott multikulturalizmus szócikkét¹³⁷ veszi alapul, amelyet áttekintve az alábbi kritikai elemek emelhetők ki.

¹³⁶ Tariq Modood: Muslims and the Politics of Difference. In: Sarah Spencer: The Politics of Migration: Managing Opportunity, Conflict and Change. Blackwell Publishing, 2003, 100-115., 101.

¹³⁷ Sarah Song: „Multiculturalism”. The Stanford Encyclopedia of Philosophy i. m.

Az egyik ismert kifogás a kultúra fogalmához köthető: a kultúrák változnak, keverednek, kozmopolitává válnak és az egyénekre is egyszerre több kultúra hat. Valamely kultúra megőrzése azzal jár, hogy a kultúra egy meghatározott állapotát részesítik előnyben, amivel kizárják a kultúrát az adaptáció lehetőségéből. Emellett az egyén lehetőségei nemcsak egy adott kultúrából származhatnak. Más, liberális kritikák a csoportjogok szükségességét tagadják, álláspontjuk szerint ezek biztosításával az állam túllép a szerepén: a kulturális jogok biztosítása helyett indifferensnek kellene lennie minden csoporttal szemben. A harmadik kritikai elem az elismerés politikáját kifogásolja, mivel az elvonja a figyelmet az újraelosztás politikájáról, vagyis a gazdasági egyenlőtlenség felszámolása helyett kulturális és szimbolikus eszközökkel él. Ráadásul kimutatták a kapcsolatot a faji és etnikai sokszínűség és a szociális bizalom csökkenése között, ami a jóléti megoldások visszaeséséhez vezetett (bár számos kutatás ezzel ellentétes következtetésre jutott).

A negyedik kritikai elem az egyenlőség felfogásával áll összefüggésben, összeütközésbe került ugyanis az egyenlőség univerzális, illetve csoportfüggő felfogása, ami a multikulturalizmushoz köthető. A fogyatékoság például korlátozza az embert és ezért jogosultságot keletkeztet a támogatásra, ezzel szemben a vallás, a hitvilág, illetve a kultúra nem ilyen tényező, azokért az egyén felelőssé tehető. Az egyenlőség nem vonatkozhat minden egyes választásra és végkimenetelre.

A posztkolonialista teoretikusok szerint a multikulturalizmus nem feloldja, hanem fenntartja az őslakosok és a betelepülők közötti történelmi különbséget, amivel egyben el is mulasztja a gazdasági hátrányokkal való szembenézést. Az őslakosok elnyomott kisebbségek, akik nem voltak a kolonializáló hatalmakkal sosem egyenrangúak, így egyrészt nem áll meg a multikulturalizmusban jelen lévő azon elképzelés, miszerint az egyes kultúrák egyenlők és kölcsönösen elismerik egymást, hiszen a betelepülőknek nem volt szükségük az őslakosok elismerésére. Ezért az őslakosoknak nem is tőlük kell várniuk az elismerést, hanem maguknak kell megerősíteniük saját magukban, hogy szabadok, méltósággal bírnak és sajátos résztvevői az emberiségnek.

Léteznek mindezekon túl feminista kritikák is, azon az alapon, hogy az egyes kultúrák elismerése elismeri az adott kultúrán belüli elnyomást is. A multikulturalizmus teoretikusai inkább a kultúrák közötti különbségekre fókuszálnak, nem pedig a csoporton belüli egyenlőtlenségekre. Ilyen, csoporton belüli sérülékeny szubcsoportok a nők, a gyerekek, a szexuális kisebbségek és a csoporttól eltérő vallásúak.¹³⁸

¹³⁸ Sarah Song: „Multiculturalism”. The Stanford Encyclopedia of Philosophy i. m.

A multikulturalizmus nem szándékolt következményei közé tartozhat, hogy a származások pluralizmusa jön létre, illetve a szolidaritás helyébe a kulturális identitás autenticitásába történő visszavonulás lép (pl. „feketék asztalai a menzán”, „ázsiai lakóházak”, a fajok szerint elkülönült ünnepek).¹³⁹

A konzervatív álláspont kialakítására törekvő Egedy Gergely abból indul ki, hogy a kultúrák egyediségét fenyegető globalizációs folyamatok nyomásának a nemzet tud a legjobban ellenállni, a nemzeti kultúrákat ezért feltétlenül védeni kell. Felhívja a figyelmet arra, hogy a globalizációban érdekelt csoportok a multikulturalizmus felkarolását kiegészítik a nagyobb társadalmi egyenlőség és a globális jólét bizonytalan ígéreteivel, amiért viszont a szubkultúráknál számukra jóval veszélyesebb nemzeti szintű kultúrákról való lemondást kérik. Álláspontja szerint a konzervatívok elveik feladása nélkül ebbe az alkuba sehol sem mehetnek bele.¹⁴⁰

Egyes nézetek szerint a multikulturalizmus sok tekintetben hasonlatosságot mutat a kommunizmussal. Ha a gazdasági egyenlőség nem is valósult meg, a kultúrák egyenlőségéről még lehet beszélni. Tendenciává vált Európa-szerte ugyanis, hogy számos szélsőbalos aktivista csatlakozik különféle antirasszista mozgalmakhoz: az elégedetlen és sokszor munkanélküli bevándorlótömegek kapóra jönnek a nyugati baloldal számára, mert jól helyettesítik a proletariátus után maradt vákuumot. „A baloldal a bevándorlókat használja fel a tradicionális zsidó-keresztény értékek szétveréséhez az antiszemitizmussal fertőzött, demográfiaileg meggyengült Európában. A multikulturalizmus Európában az antiszemitizmus, az Amerika-ellenesség, a palesztinok iránti fanatikus rajongás, az erkölcsi relativizmus és az identitásvesztés alapja lett. Jelen van az egyetemeken is, ahol a tanárok és a diákok kulturális dzsihadot folytatnak a nyugati értékekkel szemben.”¹⁴¹

Van olyan kritika, amely szerint az eszme mögött nem az értékek pluralizmusa, hanem érték-relativizmus húzódik meg, és a multikulturalizmus bővületében már erkölcsi kérdésekben sem lehet megnyilvánulni. Az ellenzők legfontosabb indokai a következők:

- a multikulturalizmus megszünteti a nemzeti kultúrára alapozott politikai intézmények legitimitációját;

¹³⁹ Frank-Olaf Radtke: Az idegenség konstrukciója a multikulturalizmus diskurzusában. i. m. 45.

¹⁴⁰ Egedy Gergely: (Multi)kultúra – konzervatív olvasatban. i. m.

¹⁴¹ A valódi dzsihad – Európa nem veszi észre, merre halad. SZOMBAT. ZSIDÓ POLITIKAI ÉS KULTURÁLIS FOLYÓIRAT. 2010. november 10.

<https://www.szombat.org/archivum/a-valodi-dzsihad-%E2%80%93-europa-nem-veszi-eszre-merre-halad-1373029109>

- a multikulturalizmus jegyében megfosztják a többségi társadalom tagjait az összetartozásuk alapjául szolgáló kultúrától;
- a multikulturalizmus összekeveri az identitásokat, a „multiidentitás”, vagyis inkább identitás nélküli, többnyire semmilyen azonosságtudattal sem rendelkező személyek típusát neveli ki, akiket könnyűszerrel lehet manipulálni;
- a kisebbségi kultúrákat kijátsszák a nemzeti kultúrákkal szemben;
- globalizáció káros hatásainak csak a nemzeti kultúra tud ellenállni;
- nem minden kultúra egyformán jó és értékes.¹⁴²

A kérdést meg lehet közelíteni úgy is, hogy a multikulturalizmus növeli a nemzetállamok fenyegetettségét, veszélyezteti a politikai rendszerek stabilitását azáltal, hogy serkenti a bevándorlási kedvet, ezáltal növeli a munkanélküliséget, a bűnözést és a társadalmi feszültséget; lehetőséget ad a fundamentalista csoportok befolyásának megerősödésére a társadalomban, illetve nagyobb teret biztosít a terrorista csoportok működésének célországokban.¹⁴³

Schöpflin György az asszimiláció vizsgálata során arra a következtetésre jutott, hogy az államok túlzott leegyszerűsítéssel kezelték a problémát. A II. világháború után ugyanis már aligha akadt olyan csoport, amely ne rendelkezett volna az etnikai öntudat bizonyos elemeivel. Az államok az 1960-as évektől kezdődően pedig elutasították a korábban alkalmazott asszimilációs politikát, mert egyrészt úgy gondolták, az asszimiláció befejeződött, másrészt mert az újonnan érkezőket eleve nem tartották asszimilálhatónak. Az Európába vándorlókat pusztán mint nem fehéreket azonosították és figyelmen kívül hagyták a társadalmi-gazdasági helyzetüket. Elvárták tőlük, hogy érett, önálló állampolgárként integrálódjanak a társadalomba, azonban az újonnan érkezők parasztok voltak, akik modernitás előtti falusi környezetből érkeztek az ultramodern városi miliőbe és nem adták fel egyik pillanatról a másikra falusi értékrendjüket. Mivel a baloldal a multikulturalizmus hívévé vált, az asszimiláció a jobboldal ügyévé vált. A beolvadás elutasításával ugyanakkor a baloldal kényelmetlen helyzetbe került: elvetette annak lehetőségét, hogy a nem fehérek is asszimilálódhatnak.¹⁴⁴

Az elmúlt 30, de különösen az elmúlt 20 évben – nagyrészt a fundamentalista háttérű erőszakcselekmények miatt – a multikulturalizmus viták keresztútjába került. A

¹⁴² Mészáros Margit: Nemzeti sokszínűség – multiethnicitás – multikulturalitás. i. m. 51.

¹⁴³ Mészáros Margit: Nemzeti sokszínűség – multiethnicitás – multikulturalitás. i. m. 52.

¹⁴⁴ Schöpflin György: Ráció, identitás és hatalom. In: Regio. Kisebbség, politika, társadalom. 1998/2. 3-32., 9-10.

kezdeti asszimilációs törekvések elbuktak, hiszen a II. világháború után érkező tömegek kultúrája sok tekintetben olyannyira ellentétben állt a nyugati országokban megszokottával, hogy lehetetlen volt őket beolvasztani, ugyanakkor az integrációs elképzelések sem értek célt, ugyanis a többség több helyen kizárta ennek a lehetőségét és/vagy maga az adott kisebbség nem akart a többség részévé válni. Ezt követően jelent meg a multikulturalizmus eszméje, amely elvetette az előző két módszert és azt hirdette, hogy minden közösség egyenlő és egyenlő tiszteletben kell őket részesíteni, hiszen mindegyik kultúra értékes és egyik sem értékesebb a másiknál, ebből adódóan pedig ugyanazokat a jogokat is kell biztosítani számukra.

Ugyanakkor nem feltétlenül sikerült megtalálni az egyensúlyi helyzetet a kultúrák egymás mellett élésében. Érdekes itt felhívni Bernhard Schlink német jogtudós 1997-ben, a *Fundamentumban* megjelent cikkét, melyben különbséget tett a multikulturalizmus kétféle társadalmi hatása között.

„A multikulturalizmusnak két típusát különböztethetjük meg: multikulturalizmus mint elkülönülés, és multikulturalizmus mint differenciálódás. Multikulturalizmusról mint differenciálódásról akkor beszélhetünk, amikor új formák és struktúrák jelennek meg a vallás és a kultúra társadalmi szférájában anélkül, hogy bárki is megkérdőjelezné a társadalmi differenciálódás létjogosultságát. Ezzel szemben a multikulturalizmus mint elkülönülés párhuzamosan létező és egymással szemben álló kulturális egységeket jelent, amelyeknek mind saját etnikailag vagy vallásilag meghatározott oktatási, kulturális és gazdasági rendszerük van, és esetleg még politikai autonómiát is élveznek. Leegyszerűsítve, a multikulturalizmus mint elkülönülés a gettót jelenti, míg a multikulturalizmus mint differenciálódás olyan társadalmat jelent, amely nyitott, sokszínű, és több hangon szólal meg. A multikulturalizmus mint differenciálódás jól megfér a szekularizációval, ugyanakkor a multikulturalizmus mint elkülönülés ellentmond mind a társadalmi differenciálódásnak, mind a társadalmi integrációnak.”¹⁴⁵ Ennek megfelelően differenciált formájában a multikulturalizmus nem kerül szöges ellentétbe az adott állam jogrendjével, képes hatékonyan működni a fennálló keretek között is, míg ha elkülönült kultúrák, párhuzamos társadalmak alakulnak ki, az szükségszerűen konfrontációhoz vezet.¹⁴⁶ A két fogalom szembeállítása gyakorlatilag a *diversity* és a *heterogeneity* fogalmának elkülönítését takarja, amely fogalmakat egyébként vegyesen használja a szakirodalom, általában nem tesznek

¹⁴⁵ Bernhard Schlink: Szekularizáció és multikulturalizmus között. *Fundamentum* 1997/2. sz. 30-34., 33.

¹⁴⁶ Erre lehet példa a női nemi szervek csonkítása, vagy éppen a család becsületének megóvása érdekében végrehajtott gyilkosság, míg előbbire lehetne a fejkendőviselés.

különbséget a kettő között. Ha mégis, eltérés van abban is, hogy a kettő közül melyik a pozitív fogalom. Van olyan tanulmány, amely szerint a heterogenitás képes különböző emberek, identitások, perspektívák integrálására, míg a diverzitás egyszerűen csak eltérés, ami nem képes a társadalmi igazságtalanságnak ellenállni.¹⁴⁷ Schlink viszont inkább fordítva használja a kettőt. Az általa használt megkülönböztetés ugyanakkor elvezethet minket ahhoz a kérdéshez, hogy hol húzhatók meg a multikulturalizmus határai, amennyiben nem a Giddens által említett multikulturalizmus, mint virágozzék minden virág koncepcióját fogadjuk el.

A Habermas által említett elhatároló jelleg (a vallási, faji vagy etnikai különbségek, történeti-kulturális egyenlőtlenségek és az önmeghatározás fundamentalista jellege) súlyossága az, ami álláspontom szerint kijelöli az elismerés és azon keresztül a multikulturalizmus határait. Hiába tekinti ugyanis – ideológiailag legalábbis – a kultúrákat egyenlőnek és várja el a többségi társadalomtól, vagyis a domináns kultúrától, hogy alkalmazkodással tegye lehetővé a kisebbségi kultúrák (etnikumok, vallások stb.) megmaradását és jogaik gyakorlását, az nem várható el, hogy a társadalom feladja a domináns kultúrája legfontosabb kulturális jegyeinek irányadó jellegét ebben az alkalmazkodási folyamatban. Önmagában az a gondolat, hogy a multikulturalizmus megvalósulása esetén nincsen domináns kultúra (Taylor), ellentmond a társadalmi-politikai realitásoknak, hiszen a domináns kultúra az, amely összekapcsolódik a társadalommal és a társadalmi intézményekkel, ami a kisebbségi kultúrák vonatkozásában legfeljebb akkor adott, ha területi autonómiával bírnak (vagyis egy meghatározott területen élnek az adott kultúrához tartozó egyének, saját intézményrendszerrel és jogosultságokkal), de akkor sem egyenlő hatalmi potenciállal. Egyéb esetekben a kisebbségi kultúra csak saját érdekérvényesítő képességében bízhat. A többségi kultúra kezében van emellett a politikai irányítás, még akkor is, ha úgy dönt, hogy alkalmazkodik és hatalma egy részéről lemond a kisebbségi csoportok javára. Abból tehát, hogy a kultúrák egyenértékűek, egyik sem jobb vagy rosszabb a másiknál, nem következik, hogy a politikai hatalmuk, érdekérvényesítő képességük is egyenlő lenne, vagy kellene, hogy legyen. A történelmileg domináns kultúra, még ha csökkenti is erőfölényes helyzetét, annyira nem fogja, hogy a politikai döntések meghozatalában, vagyis a kormányzásban ne legyen hangsúlyos a jelenléte. Végző soron a

¹⁴⁷ Anat Kolombus, Ayelet Shavit and Aaron M. Ellison: Two Roads Diverge in a Wood: Indifference to the Difference Between ‘Diversity’ and ‘Heterogeneity’ Should Be Resisted on Epistemic and Moral Grounds. <http://philsci-archive.pitt.edu/12432/>

domináns kultúra döntésén múlik, hogy milyen szinten alkalmazkodik a kisebbségi kultúrák igényeihez.

Az alkalmazkodás határainál tudatosítani érdemes, hogy a multikulturalizmus a nyugati világ ideológiája, azon nyugati világé, amelynek a gyökerei Európából erednek és amely magában hordozza a görög, római, keresztény, zsidó, humanista háttérű hagyományokat és a felvilágosodás következményeit. Ez a háttér így együttesen semelyik másik, nem nyugati kultúrában sincs jelen. Ha az állam a nagyobb fokú alkalmazkodás politikáját választja is, akkor sem következik abból feltétlenül, hogy ezeket a gyökereket fel kellene adnia.

A kulturális antropológiai kutatások egyik hozadéka annak felismerése, hogy az egyes kultúrákban meglepően sok azonosság található, ami mindenképpen megkönnyíti az együttélést és az elismerést. Az eltérések esetében is azok az elemek, amik mások életét nem zavarják különösebben (pl. turbán viselése a munkahelyen, nyelvhasználat, vagy éppen a speciális étkezési igények), könnyen lehetnek az elismerés tárgyai. A korábban ismertetett ideológiai irányzatok túlnyomó többségéből emellett nem következik az, hogy minden olyan magatartást is el kell fogadni (tűrni), amely olyan gyökeres ellentétben áll az európai eredetű nyugati kultúrával, hogy az már rombolólag hat a társadalomra, vagy az államra.

Mivel a társadalmi béke fenntartása az elsődleges cél, ez felülírhatja a különböző szokások elismerése iránti igényt, illetve behatárolja az alkalmazkodás ésszerűségének szintjét is. E viszonyban amit tehet a domináns kultúra, az az, hogy áttekinti saját értékrendjét és kijelöli, hogy melyek az abszolút korlátok, amelyek a társadalom alapját kell, hogy képezzék és ezért vonatkoznuk kell minden kulturális csoportra. Nagyon sokáig ennek akadályát képezte a különbözőségek feltétlen tolerálása, a kulturális érzékenység egyoldalú és leegyszerűsítő szemléletmódja, ugyanakkor mostanra egyre több kritika középpontjában megjelenik a korlátok meghatározásának igénye. E követelményekben lehetnek akár eltérések is, ez az adott társadalomtól és az irányadó politikai erőktől is függ. E vonatkozásban mindenképpen kiemelendő a férfi és a nő egyenlősége, amely lehet, hogy nem valósul meg tökéletesen, de mivel több mint száz éves küzdelem eredményeként vitán felül elfogadottá vált a nők önrendelkezési joga, az, hogy nem kényszeríthetők házasságra, a házassággal nem kerülnek férjük uralma alá, lehet beleszólásuk a gyermekük nevelésébe, megtarthatják vagyonukat, azzal rendelkezhetnek, tanulhatnak, dolgozhatnak, szavazhatnak, vagy éppen részesei lehetnek a politikai életnek, ezért ez az elem mindenképpen korlátként kell hogy jelentkezzen, akkor is, ha ellenében hat a vallásszabadságnak vagy az őslakosok jogai védelmének.

További, a (multikulturalizmus részét is képező) lojalitási követelménnyel összeegyeztethetetlen elem az olyan típusú elismerés iránti igény, ami az állam ellen hat. A nemzeti kisebbségek autonómia iránti igénye nem sérti e követelményt (már amennyiben nem nélkülözi a lojalitást) és mint olyan, lehet alkalmazkodás, elfogadás tárgya. Az elszakadási, kiválási igények azonban nem. Nyilvánvalóan nem várható el az államtól, a multikulturalizmus politikáját megvalósítótól sem, hogy támogassa a területi egysége ellen ható kiválási törekvéseket (bár beletörődhet), illetve az olyan típusú autonómiákat, amik kvázi állam az államban képében működnek. Jó példa az előbbire Kanada, ahol pont a francia szecessziós kísérletek ellenében vezették be a multikulturalizmus politikáját.

A társadalmi együttélés kereteit az állam határozza meg. Hasonlóképpen az előző példához, amennyiben az elismerés iránti igénnyel fellépő csoportok nem ismerik el az állam ebbéli elsőbbségét, nem vetik alá magukat e kereteknek, az szintén a lojalitás követelménye ellen hat, illetve társadalmi fragmentációhoz vezet.

A multikulturalizmus határai meghatározásában nemcsak az abszolút értékek kijelölése, illetve a lojalitás léte fontos tényező, hanem a csoportok közötti szolidaritás is, amely segít megteremteni az egyensúlyi állapotot. E csoportok együtt alkotják a nemzetet, ha nem köti őket össze a szolidaritásnak, ha nem is mindenén átívelő, de legalább egy bizonyos szintje, akkor az a társadalom széteséséhez is vezethet.¹⁴⁸

Mindemellett azt is hozzá kell tenni a kérdéshez, hogy a kultúra nem állandó, elemei folyamatosan változnak, így egyrészt nem egy statikus állapotát kell elismerésben részesíteni, pontosabban az éppen aktuális állapotát kell elismerésben részesíteni, másrészt nem kell elvetni a befolyásolás lehetőségét. A multikulturalizmus egy egyensúlyi állapotot kell, hogy megteremtsen a társadalomban, aminek nem pusztán a többségi kultúra alkalmazkodása kell, hogy eszköze legyen pusztán amiatt, mert ők a domináns csoport, illetve történelmi okokból kompenzálniuk kellene az okozott sérelmeket, hanem valamilyen szintű alkalmazkodás elvárható az elismerésüket követelőktől is, vagyis kompromisszumos egyensúlyra kell törekedni, amelyet áthat a közösségek egymás közti szolidaritása és a társadalomhoz, illetve az államhoz való szolidaritás. E kompromisszum részét képezheti, hogy nem minden kulturális elemet részesíthetnek védelemben, támogatásban. Ráadásul mivel a társadalom, a kulturális közösségeket körülvevő környezet, a politikai tér is változik,

¹⁴⁸ A szolidaritás szerepeiről ld. Schanda Balázs: Globalizáció és nemzeti identitás. i. m. 41., illetve Varga Zs. András: Vallásszabadság a demokratikus társadalmakban. In: Resperger István – Ujházi Lóránd (szerk.): A vallási elemek jelentősége napjaink fegyveres konfliktusaiban és biztonsági kihívásaiban. Dialóg Campus Kiadó Budapest, 2019 17-24., 19.

ezért az egyensúlyi állapot is mindig más és más, a kihívás ezen változó tényezők felismerése és súlyozása.

A kanadai multikulturalizmus kialakulásának történeti előzményei

Bevezetés

Ahogy arról érintőlegesen már esett szó, egy adott néphez tartozó kulturális minták kialakulásában fontos szerepet játszik a történelem. Ugyanakkor a történelem több értelmezési tartományt fed: egyrészt az események egymásra következése és annak elbeszélő formába öntése, másrészt sajátos kulturális kapcsolat is az időbeli egymásra következéssel. A történelem és a kultúra kapcsolatát illetően két magyarázási irány is lehetséges: lehet a történelemmel magyarázni, illetve lehet a történelmet magyarázni. Ugyanakkor a történelem nem kizárólagos forrása a társadalmi gondolkodásnak és így a kultúrának, a történelem és a kultúra sokkal inkább egymást kiegészítő elemek.¹⁴⁹

Egy adott nép kultúráját kimerítően leírni az azt befolyásoló tényezők komplexitása miatt alapvetően lehetetlen, ugyanakkor a történeti események ismerete közelebb visz minket a megértéshez. Kanada tekintetében különösen jelentős ez a kérdés, nemcsak azért, mert a nemzeti identitást befolyásolja a történelem, hanem mert Kanadában eleve egyszerre több nemzet volt jelen, akik ugyanazokat a történelmi eseményeket, vagy éppen a társadalmuk helyzetét, az állam életében betöltött pozícióját is teljesen más szemszögből látták és ítélték meg. Kanada olyan kolónia volt, amely a kezdetektől fogva bírt bizonyos fokú diverzitással, mind az őslakosok jelenléte, mind pedig az elfoglalt francia területek miatt, bár az őslakosokra a figyelem csak jóval a második világháborút követően irányítódott, a kanadai történelem középpontjában így sokáig csak az angol-francia viszony helyzete állt. Ebből kiindulva a diverzitásra természetes jelenségként, az élet megszokott velejárójaként is tekinthetünk, illetve levonhatjuk akár azt a következtetést is, hogy a multikulturalizmus – azon értelmében, hogy egy adott területen több, eltérő kultúrájú közösség él – gyakorlatilag az európai telepések megjelenése óta tényként létezik¹⁵⁰, még ha annak egy szűkebb, európai (vagyis gyakorlatilag egymáshoz hasonló fehér embereken

¹⁴⁹ Anne-Christine Taylor: A történelem megértési modelljei. In: Philippe Descola – Gérard Lenclud – Carlo Severi – Anne-Christine Taylor: A kulturális antropológia eszméi. Osiris-Századvég Budapest, 1994. 185-236., 187., 190., 222-223.

¹⁵⁰ Richard J. F. Day: Multiculturalism and the history of Canadian diversity. University of Toronto Press Incorporated 2000 4., 6.

alapuló) változatról is beszélünk, vagyis valójában a diverzitás tényének elfogadása része a Kanadában kialakult nemzeti identitás(ok)ak.

A történelmi események, ahogyan azt látni fogjuk, az angol-francia viszonyban meghatározó szerepet játszanak (vagyis a történelemmel magyarázhatók az összeütközések, illetve az identitáshoz való ragaszkodás is), míg a multikulturalizmus kialakulása szempontjából jelentős másik csoport, vagyis a bevándorlók közösségei és azok többségi társadalomhoz való viszonyukban ez a tényező kevésbé jelentős. A történelmi szemléletet követve ezért a dolgozat először megkísérli a kanadai angol-francia viszonyt befolyásoló legfontosabb történelmi eseményeket és azoknak e közösségekre, valamint egymáshoz való viszonyukra gyakorolt hatását bemutatni, kiegészítve mindezt azon társadalmi tényezők felvázolásával, amelyek eltérése fontos elemet jelentett a két kultúra viszonyában, míg a bevándorló közösségek, illetve az őslakosok és az állam viszonyával a dolgozat külön részei foglalkoznak.

A kanadai történelmet vizsgálva meg kell jegyezni továbbá két befolyásoló tényezőt is. Az egyik, hogy a 21. századból és Magyarországról történik a vizsgálat. Tökéletes objektivizmus nem létezik, számtalan elem befolyásolja a látásmódot, ami így természetesen szükségszerűen áthatja a dolgozatot is, így a legtöbb, ami elérhető, az a kellő távolságtartásra való törekvés. Ehhez kapcsolódik a másik tényező is: Kanada történelmének leírásában dominál az angolszász irodalom és az angolszász látásmód, így a szakirodalom felhasználása során kellő figyelmet kellett fordítani az ilyen szempontú forráskritikára is.

A kanadai identitás-probléma háttere

A dolgozat következő fejezeteiben bemutatandó kanadai történelmet vizsgálva számtalan olyan feszültségforrással és kisebb-nagyobb krízissel találkozhatunk, amely hatással volt a jelenlegi – multikulturális – Kanada kialakulására. A 15-17. században mind az angolok, mind pedig a franciák a gyarmatosítások révén birodalommá nőttek ki magukat, amelyek azonban az egyes európai konfliktusokban (százéves háború, itáliai háborúk, kilencéves háború, spanyol és osztrák örökösödési háborúk) jellemzően ellentétes oldalon álltak. Tovább növelte a két királyság közötti ellentétet az is, hogy VIII. Henrik angol király 1538-ban elhagyta a katolikus egyházat, az angolok áttértek a protestáns hitre, míg a katolikus franciák az ellenreformáció éllovasai lettek.

A konfliktusok az észak-amerikai gyarmatokat sem kerülték el, ahol az első összeütközések még a területi igények mentén zajlottak. A tordesillasi szerződés és az azt

megalapozó pápai bullák felosztották a gyarmatosítható területeket a spanyolok és portugálok között, így sem az angolok, sem a franciák nem bírtak pápai felhatalmazással, helyette különböző elméleteket dolgoztak ki, amire alapozhatták az Újvilágban megszerzett birtokaik feletti szuverenitásukat. A szuverenitás fennállását és a területekhez fűződő jogokat ugyanakkor többször is, kölcsönösen kétségbe vonták, a 17. századot megelőzően ugyanis a gyarmatosítás eshetőleges volt, nem létesültek állandó települések és a gyarmatosított területen élők száma is elenyésző volt, semmiképpen sem elégséges a szuverenitás tényleges fennállásához. Vita volt azzal kapcsolatban is, hogy egy-egy területen ki jelent meg először, ki vette birtokába azt.

Az észak-amerikai francia és brit gyarmatok megerősödése a 18. századra tehető, ekkorra nagyobb francia és brit közösségek léteztek már a gyarmatokon, franciák a mai Québec területén, míg az angolok Új-Fundlandon, a Hudson-öböl mentén, illetve a francia területektől keletre és délre (13 brit provincia). A konfliktus a hétéves háborúban csúcsosodott ki, melynek kezdeti szakaszában a franciák diadalmaskodtak, végül azonban a britek elfoglalták Québecet és Montréal is, ezzel a francia területek végérvényesen brit uralom alá kerültek.

Ahogy azt látni fogjuk, mindkét társadalomnak megvoltak a saját jellemzői, a francia területek elfoglalásával a protestáns britek egy homogén, franciául beszélő, francia szokásjog mentén élő, a francia igazgatás eredményeként szigorúan katolikus, feudális berendezkedésben élő közösség felett kellett volna, hogy uralmat gyakoroljanak, mindezt úgy, hogy hamarosan kitört az amerikai függetlenségi háború, amely során elvesztették területeik nagy részét és amely az északi területekre való kiterjedéssel is fenyegetett. Brit uralom alatt a franciák örök félelme volt az asszimiláció, vagyis hogy elveszítik nyelvüket, szokásaikat, vallásukat, azonban ezt a britek végül nem tudták megvalósítani, részben a függetlenségüket elnyert brit gyarmatokból létrejövő – és katonai fenyegetést jelentő – Amerikai Egyesült Államoktól való félelem miatt, ami többször is engedmények megtételére sarkallta a brit vezetést, másrészt ugyanakkor az is látható, hogy brit és francia oldalon is jellemzően mérsékelt politikusok gyakoroltak hatást a gyarmat életére, ami egyrészt hozzájárult a francia kultúra megőrzéséhez, másrészt nem vezetett el a szecessziót követelők jelentős túlsúlyához.

A kanadai multikulturalizmus ideológiájának hátterében elsődlegesen a britek és franciák közötti – a gyarmatosítástól és különösen a hétéves háborútól kezdődően jelenlévő – történelmi konfliktus állt. 1760-tól fogva a központi kérdés, ami meghatározta Kanada működését, gyakorlatilag ez a konfliktus volt és ez vezetett utóbb a kétnyelvű és

multikulturális Kanada fogalmának, illetve ahhoz kapcsolódóan a multikulturalizmus mint politikai ideológia és mint policy kidolgozásához is – más kérdés, hogy a megvalósításban, ahogy látni fogjuk, már kevés szerephez jutott. A dolgozat jelen része ezért a francia-brit konfliktus történelmi hátterét ismerteti, a kanadai területeknek a kanadai emlékezetpolitika¹⁵¹ szempontjából jelentős kérdésként nevesíthető felfedezésétől és az azokkal kapcsolatos területi igények megjelenésétől a huszadik század közepéig terjedő időszakig. Ezen időszakot a brit-francia viszonyt tekintve két szempont mentén vizsgáltam: egyrészt az identitásbeli különbségek nevesítése és az említett történelmi eseményeknek a két közösségre gyakorolt hatását a történettudományi kutatások felhasználásával, majd pedig a 19. század második felétől előtérbe kerülő területi autonómia, önkormányzás, illetve hatáskörmegosztás kérdésének alkotmánytörténeti, alkotmányjogi elemzésével. A multikulturalizmus mint hivatalos állami ideológia megvalósítása (1971), illetve Kanada törvényhozási függetlenségének 1982-es kialakítása külön szerkezeti egységbe került a dolgozatban.

A francia és brit letelepedés egyes jelentős eseményein túl a dolgozat e része a társadalmi jellemzőkre, illetve az alkotmányos berendezkedés egyes kérdéseire is fókuszál, utóbbiaknak a dolgozatban való kiemelését részben a 20. századi francia elszakadási kísérletek indokolják, részben pedig annak bemutatása, hogy hogyan és miért jelent meg a kollektív jogok biztosítása a francia közösség számára. Ki kell emelni ugyanakkor már most, hogy az, hogy Kanada végül mozaik lett és nem pusztán egy angol-francia kétnyelvű és kétkultúrájú állam (vagyis multikulturális és nem bikulturális, mint ahogyan azt a franciák és az angol politikai erők is eredetileg elképzelték), a 20. századi bevándorlásnak és az így megjelenő sokféle, politikailag aktív kisebbségi csoportnak köszönhető, akikkel külön fejezet foglalkozik majd.

Kanada felfedezése, az első felfedezőutak Észak-Amerikába

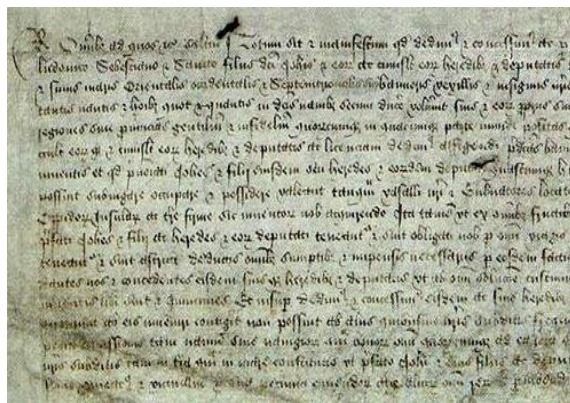
A kanadai angol és francia közösség közötti súrlódások alapvetően történelmi gyökerűek, melyek visszanyúlnak egyrészt a terület meghódításáig, másrészt az anyaországok közötti európai konfliktusokig. A kanadai identitás, illetve identitáspolitika szempontjából alapvető jelentőségű időszakot – hisz mely nép számára ne lenne fontos, hogy őseik hogyan

¹⁵¹ Az emlékezet az identitásképzés fontos eleme, hiszen az összetartozás-tudatot erősíti, az emlékezetpolitika ekként politikai célokat is képez (hasznos múlt fogalma). Pataki Ferenc: Kollektív emlékezet és emlékezetpolitika. Magyar Tudomány 2010/7., 778-799., 785-786.

telepedtek meg későbbi hazájukban – az utóbbi évtizedekben több fontos kutatás is érintette, melyek az első felfedezőutakra, mint a történelmi Kanada létrejöttének első lépéseire koncentráltak, különös tekintettel arra, hogy egyébként meglehetősen kevés forrás maradt fenn erről az időszakról, így például az sem teljesen egyértelmű, hol léptek az első angol felfedezők szárazföldre.

1494. június 7-én Tordesillas városában II. Ferdinánd aragóniai király, I. Izabella kasztíliai királynő és II. János portugál király megállapodást kötött, amely új demarkációs vonalat jelölt ki a két királyság között, az Északi-sarktól a Déli-sarkig, illetve a Zöld-foki szigetektől 964,6 tengeri mérföldre nyugatra¹⁵². Az ettől nyugatra eső területek a spanyolok, a keletre esők pedig a portugálok érdekszférájába kerültek. A szerződés, amely gyakorlatilag felosztotta az ismert világot a két nagyhatalom között, kizárva a többi európai hatalmat a felfedezésekből, a spanyol származású VI. Sándor pápa bulláin alapult.¹⁵³ Az új területek hasznáiból szintén részesedni kívánó, új tengeri hatalmakat (Anglia, Franciaország és Hollandia) azonban nem tartotta vissza a szerződés, maguk is tengeri felfedezésekbe kezdtek.

A kanadai területeken már a 15. század végén, 16. század elején megjelentek az angol és francia gyarmatosítók. Míg a spanyolok kezdetben az észak-amerikai kontinens délebbi területeit hódították meg, a velencei származású felfedező, John Cabot (Giovanni Caboto), VII. Henrik angol király megbízásából 1497-ben partra szállt Kanadában.¹⁵⁴ VII. Henrik az 1496. március 5-én kibocsátott pátensében hatalmazta fel John Cabotot és annak három fiát a keresztények számára ismeretlen területek felfedezésére.¹⁵⁵ Kevés információ maradt fent Cabot útjáról – sőt, az Újvilág

(Patent Granted by King Henry VII to John Cabot and his Sons, March 1496)

¹⁵² nyugati hosszúság 48°

¹⁵³ Tordesillasi szerződés

<http://www.unesco.hu/kommunikacio-informacio/vilagemlekezet-program/tordesillasi-szerzodes>

VI. Sándor három bullát („adományozási bullák”) adott ki: Eximiae devotionis, Inter caetera, Dudum Siquidem¹⁵⁴ ezzel elsőként – a csak a karibi szigetvilágig eljutó Kolumbuszt is megelőzve – lépve az amerikai kontinensre

¹⁵⁵ A keresztények számára eddig ismeretlen területek meghódítása egyben azt is jelentette, hogy a spanyolok és a portugálok által uralt területeket nem érinthette az expedíció. A területeket ugyan az uralkodó számára hódították meg, de a javak John Cabotot és fiait, Sebastian, Lewist és Santiust (Sancio) illették, mindösszesen azok ötödét kellett a királynak befizetniük, továbbá a meghódított területekre az ő engedélyük nélkül nem léphetett az uralkodó egyetlen alattvalója sem. Patent Granted by King Henry VII to John Cabot and his Sons, March 1496. <https://www.heritage.nf.ca/articles/exploration/1496-cabot-patent.php>

felfedezésének ezen részlete és időszaka összességében rendkívül felderítetlen –, gyakorlatilag arról sincsenek meggyőző bizonyítékok, hogy pontosan hol szállt partra.¹⁵⁶ Matthew nevű hajóján 1497 májusában hajózott ki Bristol kikötőjéből és 1497. június 24-én pillantotta meg a partokat, a helyet a *prima vista*-nak nevezve el.¹⁵⁷ Cabot és társai egy hónapot töltöttek el az újonnan felfedezett területen, majd visszatértek Bristolba. A sikeres utat követően VII. Henrik újabb engedélyokmányt bocsátott ki, 1498. február 3-án, melyben immár hat hajót bocsátott Cabot rendelkezésére az újabb útjához.¹⁵⁸ Erről az útról ugyanakkor nem áll rendelkezésre sok információ, egyes nézetek szerint Cabot hajói viharba kerültek és elpusztultak Cabottal együtt, míg a bristoli felfedezőutak kérdéskörét az 1960-as évektől uraló Alwyn Ruddock történész professzor úgy vélte, Cabot visszatért Angliába.¹⁵⁹

Az angolokat mintegy két évtizeddel később követték a franciák. Míg az angolok az északnyugati átjárót keresték Ázsiába és ezért indultak felfedezőútra, a franciákat legalább annyira, vagy még inkább a nyugati területek kiaknázása motiválta. Mindkét állam felfedezéseire igaz ugyanakkor, hogy – szemben a spanyolokkal és portugálokkal, ahol a hódító utakat elsődlegesen missziós cél motiválta – a terjeszkedés alapja a kereskedelem volt, így a profit inspirálta. A hajókon jellemzően kereskedők utaztak, akik az újonnan felfedezett területeken kis enklávékat hoztak létre.¹⁶⁰

Az első expedíciót La Dauphine nevű hajóján a firenzei születésű Giovanni da Verrazzano vezette, akit I. Ferenc király 1524-ben megbízott, hogy keressen átjárót a Csendes-óceánra. Az átjárót ugyan ő sem találta meg, de hat hónapot töltött az észak-amerikai partvidék felfedezésével, a mai Észak-Karolinától haladva egészen a Cape Breton-szigetig, a területet Franciaországnak nyilvánítva, és támogatójának tiszteletére Francescának nevezve el. E terület tekinthető Új-Franciaországnak, vagyis Franciaország

¹⁵⁶ Documents describing the voyage of John Cabot in 1497. In: Albert Bushnell Hart and Edward Channing (ed): American History Leaflets. Colonial and Constitutional. 1893, 1-14., 1.

VII. Henrik halála után a felfedezőutak abbamaradtak VIII. Henrik meglehetősen visszafogott érdeklődése miatt. Sebastian Cabot. <https://www.heritage.nf.ca/articles/exploration/sebastian-cabot.php>
Heather Dalton: Merchants and Explorers. Roger Barlow, Sebastian Cabot, and Networks of Atlantic Exchange 1500–1560. Oxford University Press 2016, 37-39.

¹⁵⁷ W. L. Griffith: Dominion of Canada. McClellan and Goodchild limited publishers, Toronto, 1911 1.

¹⁵⁸ Second Letters Patent to John Cabot 3 February, 1498

<https://www.heritage.nf.ca/articles/exploration/cabot-patent-1498.php>

¹⁵⁹ Id. pl. W. L. Griffith: Dominion of Canada. i. m. 1-2.. Ruddock azt állította, hogy bizonyítékokat talált arra, hogy Cabot 1500 tavaszán visszatért második útjáról, azonban a történész sajnálatos módon 2005-ben elhunyt ezirányú kutatásának publikálása előtt és végakarátának megfelelően a jegyzeteit megsemmisítették.

John Cabot's Voyage of 1498 <https://www.heritage.nf.ca/articles/exploration/cabot-1498.php>

¹⁶⁰ Bernardino Bravo Lira: Vom Recht zu den Staaten: Universalismus und Pluralismus in der Weltordnung. RECHTSTHEORIE 25 (1994), 311 – 334., 327-328.

első észak-amerikai kolóniájának. Verrazano volt nagy valószínűség szerint az első európai, aki feltérképezte a New York Harbor, a Hudson-folyó, Block Island, Narragansett Bay, Cape Cod és Main partvidékének területeit. Szintén első európaiként járt a Pamlico Sound-nál. Azzal, hogy az egész területet elnevezte Francescának, megteremtette az Újvilág egy meglehetősen nagy szelete feletti francia követelések alapját, ami később, a britekkel való konfliktusok során hivatkozási alappá is vált. Jelentőségét mutatja továbbá, hogy ő volt az első európai, aki Észak-Amerikát nem egy szigetcsoportként írta le, mint azt sokan hitték akkoriban, hanem egybefüggő szárazföldi területként – az ezt ábrázoló első térképet is a vele utazó testvére, a térképész Girolamo da Verrazzano állította össze.¹⁶¹ Hazatérése után szeretett volna még egy utat megszervezni, azonban I. Ferenc az V. Károly német-római császár elleni háborújára készült és úgy ítélte meg, hogy szüksége lesz az eredetileg Verrazzanonak ígért hajókra is, így e második expedíció elmaradt. Még két utazást tett nyugatra, mindkettőt inkább a déli területek irányába, azonban 1528-as útja során elhunyt.¹⁶²

A Habsburgokkal folytatott itáliai háború visszavetette az észak-amerikai francia törekvéseket: legközelebb 1534 áprilisában indult felfedezőút a francia király támogatásával, Jacques Cartier vezetésével. A tordesillasi szerződés továbbra is hatályban volt, így akadályát képezhette a francia hódításoknak. Ekkora azonban már nem a spanyol VI. Sándor, hanem a firenzei VII. Kelemen volt a pápa, akit a franciák 1533-ban meggyőztek arról, hogy a pápai bullák csak a már felfedezett területekre vonatkoznak, a még felfedezetlenre nem, így legalábbis Cartier útja elől elhárult az akadály.¹⁶³

Cartier Új-Fundlandhoz és Labradorhoz hajózott, majd a Szent Lőrinc-öbölhöz, egészen a Gaspé-félszigetig, ahol július 24-én felállított egy 30 láb magas keresztet, melyhez a király pajzsát rögzítette, a tetejére pedig belevészte a *Vive le Roi de France* (Éljen Franciaország királya) feliratot. Cartier ezzel az egész területet I. Ferenc tulajdonává nyilvánította. 1535-ben újabb expedíciót indított, mely során felhajózott a Szent Lőrinc-folyón a Hochelaga nevű indián faluig (közel a mai Montréalhoz). Noha Cartier részben szintén az északnyugati átjárót kereste, a francia érdeklődés ekkora már a területek megszerzése felé fordult, így Cartier harmadik útjának (1541) célja már a kolonizáció volt.

¹⁶¹ Ronald S. Love: *Maritime Exploration in the Age of Discovery, 1415–1800* Greenwood Press London, 2006 70., 133-134.

¹⁶² Halálának körülményei nem teljesen tisztázottak, Morison arról ír, hogy egy, Girolamonak tulajdonított elbeszélés maradt fenn, mely szerint a mai Guadeloupe szigetén megölték és megették a helyi őslakosok. Verrazzano útjai során többször is találkozott indiánokkal, akik kedvesek és ártalmatlanok voltak, a karibi szigetvilág lakosainak erőszakosságáról és kannibalizmusáról nem tudott semmit, így váratlanul érte a támadásuk. Samuel Eliot Morison: *The Great Explorers. The European Discovery of America. The European Discovery of America.* Oxford University Press 1978 164-165.

¹⁶³ Samuel Eliot Morison: *The Great Explorers. The European Discovery of America.* i. m. 172.

Ennek megfelelően magával vitt mindegy 200 telepest, akik létrehozták Charlebourg Royal kolóniáját, nem messze a mai Québectől. A kolónia azonban nem tudott megbirkózni az időjárás viszontagságaival, két év után elhagyatottá vált, a franciák pedig egészen a 17. század elejéig nem is jártak sikerrel a kanadai területek kolonizációjában.¹⁶⁴

A korszakot illetően összességében megállapítható, hogy John Cabot felfedezőútját követően az európai államok rendszerbe foglalt elképzelések nélkül hajtottak végre feltáró missziókat, változó területeket érintve. A 17. századot megelőzően így állandó nem, csupán szakaszos európai jelenlét jött létre ezeken a területeken, mégis, egy-egy ilyen jelenlét a későbbiekben területi igények alapjaként jelent meg.¹⁶⁵ Az északi területek iránti érdeklődés látványos visszaesésének hátterében leginkább a déli irányú felfedezőutak hatalmas sikere állt.¹⁶⁶ A gyarmatosítás mellett a korszak másik fontos tényezőjévé az Európán belüli vallási konfliktusok váltak: a korszakot meghatározta a reformáció, majd az ellenreformáció, vallásháborúk törtek ki, illetve ekkor lépett ki a katolikus egyházból VIII. Henrik, létrehozva az anglikán egyházat. Az Európában egyre jobban kiéleződő vallási különbségek a későbbiekben megjelentek a gyarmatokon is.

A kolonializmus korszaka. A gyarmatok feletti uralom elméleti megalapozása.

A felfedezések kora rendkívül nagy jelentőségű időszak az újkori világtörténelemben, az európai államok ismeretlen földrészeket fedeztek fel és minden kontinensre kiterjedően bővítették uralmukat, a világkereskedelem fejlődésnek indult és a gyarmatok javai révén jelentős gazdagodás következett be a hódító államokban. Nehéz nem lenyűgözve tekinteni erre a teljesítményre. Ugyanakkor a felfedezések együtt jártak a kolonializmus módszerével is, amely révén az európai államok kegyetlen eszközökkel szereztek uralmat a felfedezett területek felett és amely visszafordíthatatlan károkat okozott az őslakosok körében.

A kolonializmus fogalma olyan folyamatok, politikák és ideológiák együttesét jelenti, amelynek célja gyarmatok létrehozása, meghódítása, kormányzása, illetve gazdasági kiaknázása. A nyugati gyarmatosítás korában, de korábban is, a gyarmatosítás nemcsak a más népek feletti uralkodást jelentette, hanem a saját lakosság kolóniákra telepítését is.¹⁶⁷

¹⁶⁴ Ronald S. Love: *Maritime Exploration in the Age of Discovery, 1415–1800*. i. m. 70-71.

¹⁶⁵ Luc Huppe: *L'établissement de la Souveraineté Européenne au Canada*. *Les Cahiers de Droit*, vol. 50, no 1, mars 2009, 153-206., 155.

¹⁶⁶ Samuel Eliot Morison: *The Great Explorers. The European Discovery of America*. i. m. 77.

¹⁶⁷ Thomas Benjamin: *Preface*. In: Thomas Benjamin (ed): *Encyclopedia of Western Colonialism since 1450*. Thomson Gale 2007, XIII-XVIII., XV.

A gyarmatosítás volumenét jól mutatja, hogy 1500 környékén az európai hatalmak még csak a világ 7%-át uralták, ez az arány 1775-re 35%-ra növekedett. Az európai uralkodók az 1500-as évekre konszolidálták politikai hatalmukat, egyrészt a pápával és a császárral, másrészt pedig a belső hatalmasságokkal szemben. Létrejött egy olyan államtípus, amely egyszerre világnézetileg elkötelezett és abszolút, amelyben az uralkodó tart kezében minden hatalmat.¹⁶⁸ Az így konszolidálódott államok gazdasági érdekei – a gazdagságra és profitra való törekvés, a nemesfémek iránti egyre növekvő kereslet, a kereskedelmi előnyök megvalósítása annak érdekében, hogy a más európai hatalmakkal való intenzív versenyben előnyre tudjanak szert tenni – pedig kulcsfontosságú impulzusnak bizonyultak a tengerentúli expanzióra. Ekként a területi hódítások és a kapitalizmus fejlődése összekapcsolódott.¹⁶⁹

Gyarmatosításra a 16. századot megelőzően is volt példa, elég csak a Római Birodalomra, Dzsingisz Kánra, vagy az Azték Birodalomra gondolni, azonban a korai hódítások és a modernkori gyarmatosítás között jelentős eltérések mutathatók ki, melyek általános felfogás szerint a kapitalizmusban gyökereznek. Míg az elődök pusztán megsarcolták az elfoglalt területeket, a modern kolonializmus átalakította a gazdaságukat és létrehozta a személyek és természetes erőforrások áramlását a kolóniák és az azokat uraló államok között.¹⁷⁰ Az 1500-as évektől kezdődően a kapitalizmus, amely korábban csak kisebb befolyással bírt a gazdaságra és a társadalomra elkezdett terjeszkedni az újonnan létrehozott világkereskedelmi rendszerben, új határokat lépett át a termelés területén, és a társadalom egésze számára fontos tényezővé vált, különösen Hollandiában és Angliában. Ettől az időszaktól kezdődően Nyugat-Európa a kapitalizmus történetének vezető régiójává vált.¹⁷¹

A kolonializmus mint a birodalmi kormányzás elve és egyben a kapitalista terjeszkedés hatékony stratégiája, ezért kifejezetten egy nyugat-európai, modern találmány, amely a 15. századot követően jelent meg. Egyszerre tekinthető gyakorlatnak és világnézetnek is: gyakorlatként magában foglalja egy társadalom feletti uralmat egy másik társadalom telepesei által, világnézetként pedig egy globális geopolitikai, gazdasági és kulturális doktrína, amely a nyugat-európai kapitalizmus világméretű terjeszkedésében gyökerezik. A kolonializmus részét képezi más társadalmak, a világ régióinak és e régiók

¹⁶⁸ Bernardino Bravo Lira: Vom Recht zu den Staaten: Universalismus und Pluralismus in der Weltordnung. i. m. 322.

¹⁶⁹ Jürgen Kocka: Capitalism. A Short History. Princeton University Press 2016. 54-56.

¹⁷⁰ Ania Loomba: Colonialism/Postcolonialism. Routledge, London and New York, 2000 2-4.

¹⁷¹ Jürgen Kocka: Capitalism. A Short History. i. m. 54-56.

erőforrásainak tartós, erőszakos kisajátítása, konkrét ideológiával alátámasztva. Az uralom a politikai-gazdasági, társadalmi-intézményi és reprezentációs-szimbolikus elemek kombinációjából állt. A kolonializmus módszerei közé tartozott – többek között – a felfedezők érintkezése az őslakosokkal, majd azok erőszakos leigázása, nyugat-európaiak letelepedése, olyan termelő vállalkozások (ültetvények, bányák, nyersanyag-kitermelés stb.) beindítása, amelyekben az őslakosokat munkaerőként használták fel, gyarmati jog bevezetése, gyarmati igazgatás és specifikus adóztatás kialakítása a fosztogató és fegyelmező jellegű apparátusok működtetéséhez, a gyarmati elit, a tömegoktatási rendszer és a közkultúra kialakítása, amelyek előmozdították a nyugati civilizáció elismerését és az ahhoz való igazodást, illetve ezekkel együtt az „európai felsőbbrendűség” és a gyarmati viszonyok elfogadtatása.¹⁷²

A gyarmatosítás egyik központi kérdése az őslakosok megítélése volt: a gyarmatosítók, illetve az európai közvélemény ész nélküli lényeknek tartotta az indiánokat, ami befolyásolta helyzetük és jogaik megítélését is. A gyarmatosítók célja a meghódított területek kizsákmányolása volt, amely elképesztő kegyetlenséggel járt együtt, amelynek elfedésére a gyarmatosítók a hittérítést használták fel indokként, mely az egyházzal való ütközéshez vezetett.¹⁷³

1494-re, illetve azt követően a kánonjog, illetve az ekkor kialakuló, az Egyház, Portugália és Spanyolország által meghatározott nemzetközi közjog négy ponton nyugodott a gyarmatosításokkal összefüggésben. Elsőként emelendő ki, hogy az Egyház rendelkezett azzal a hatalommal, hogy a keresztény uralkodók számára címet és szuverenitást biztosítson az őslakosok felett.¹⁷⁴ Második elem, hogy a gyarmatosítás az egyház a hittérítő tevékenységének a világ minden területére való kiterjesztését támogatta. Harmadik elemként jelenik meg, hogy Portugália és Spanyolország a pápai bullák felhatalmazásának hála kizárólagos jogokat vindikált magának a világ meghódítására. Széles körben elterjedt nézet, hogy ez a felhatalmazás politikai jellegű volt, vagyis annak birtokában került sor a hódításra, azonban a felhatalmazás nem a területszerzésre és kizsákmányolásra, hanem valójában a hittérítésre vonatkozott¹⁷⁵, VI. Sándor bullái is a gyarmatosítás alapvető és

¹⁷² József Böröcz and Mahua Sarkar: „Colonialism.” Encyclopedia of Global Studies. Ed. Helmut K. Anheier, Mark Juergensmeyer, and Victor Faessel. Thousand Oaks, CA: SAGE, 2012. 229-34. SAGE Reference Online. Web. 22 Mar. 2012. 229.

¹⁷³ Bartusz-Dobosi László: Az indiánok lelkéről. Egyháztörténeti Szemle IV. évf. 1. szám, 2003 <http://www.uni-miskolc.hu/~egyhtort/cikkek/bartuszdobosi.htm>

¹⁷⁴ Tim Alan Garrison: The Legal Ideology of Removal. The Southern Judiciary and the Sovereignty of Native American Nations. The University of Georgia Press 2009, 61.

¹⁷⁵ Monostori Tibor: A Las Casas és Sepúlveda közötti vita előzményei (1493-1551). Kút 2007/3. 1-42., 24.

elsődleges okaként az indiánok megtérítését jelölték meg. Az álláspont háttérben jellemzően az áll, hogy a szerzők nem veszik figyelembe a kapcsolódó egyházi dokumentumokat és teológiai álláspontokat, így elmosódik a gyarmatosítás területszerző és hittérítő oldala közötti különbség (ténylegesen ellentét). Márpedig a hittérítő tevékenység eredményességét a bennszülött papság hiánya mellett leginkább a gyarmatosítók kegyetlenkedései akadályozták.¹⁷⁶ Negyedik elemként pedig a földterület feletti tulajdon létrejöttéhez önmagában elégségesnek tekintették az adott terület Portugália vagy Spanyolország által való felfedezését, illetve a földterületen való valamely szimbolikus aktus gyakorlását.¹⁷⁷

A meghódított területek nem keresztény lakosságának politikai jogaival, illetve tulajdonukkal és ahhoz kapcsolódóan a földterület feletti tulajdonnal kapcsolatban már az újkori gyarmatosítások idejét megelőzően is folyt vita. Legalább a keresztes hadjáratok, illetve az amerikai területek meghódítása óta küzdöttek a politikai teoretikusok azzal a nehézséggel, hogy összeegyeztessék az igazságosságról és a természetjogról alkotott elképzeléseket a nem európai népek feletti európai szuverenitás gyakorlásával.¹⁷⁸

Két fő álláspont létezett, amiből ki lehetett indulni. A IV. Ince pápa nevéhez fűződő álláspont szerint a nem-keresztények megtarthatják jogaikat, amennyiben betartják a természeti törvényeket.¹⁷⁹ Ince pápa 1245-ös kommentárja szerint a keresztényeknek jogában áll behatolni olyan területekre, amelyeket hitetlenek birtokolnak, annak érdekében, hogy megvédjék a kereszténységet vagy visszaszerezzék a keresztény területeket. Emellett ugyanakkor azt is megállapította, hogy a természeti törvények a hitetlenek számára is biztosítják a tulajdont és az önkormányzáshoz való jogot és ezt a keresztényeknek el kell ismerniük.¹⁸⁰ IV. Ince elmélete értelmében csak akkor lehet erőszakot alkalmazni, ha a hitetlenek megsértik a – mindenkire kötelező – természeti törvényeket. A hitetlenek legitím uralommal rendelkeznek önmaguk és vagyonuk felett, azonban ez a hatalom megszűnik, ha képtelennek bizonyulnak önmaguk kormányzására a minden észszerű ember által felismert elvek szerint.¹⁸¹

¹⁷⁶ Szántó Konrád: Egyháztörténelem. Jel Kiadó Budapest, 2014 180.

¹⁷⁷ A négy elem megfogalmazására ld. Robert J. Miller: *The International Law of Colonialism: A Comparative Analysis*. Lewis & Clark Law Review Vol 15:4 (2011), 847-922., 860.

¹⁷⁸ Margaret Kohn and Kavita Reddy: „Colonialism”. *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Fall 2017 Edition), Edward N. Zalta (ed.), <https://plato.stanford.edu/archives/fall2017/entries/colonialism/>

¹⁷⁹ Edward Keene: *Beyond the Anarchical Society*. Grotius, Colonialism and Order in World Politics. Cambridge University Press 2004 56.

¹⁸⁰ Miller: *The International Law of Colonialism: A Comparative Analysis*. i. m. 855-856.

¹⁸¹ Margaret Kohn and Kavita Reddy: „Colonialism”. i. m. Az őslakosok észszerűségével kapcsolatos kérdés jelentőségét az adja, hogy a természetes ész meglétének hiányában az őslakosokra úgy tekintettek, hogy azok

A Ferdinánd által a meghódított gyarmatok számára kiadott 1512. évi burgosi törvények rögzítették, hogy az indiánok szabadok és észszerű lények, akiket meg kell tanítani a hitre, illetve joguk van a tulajdonhoz. III. Pál pápa 1537-ben kiadott *Veritas ipsa* kezdetű bullájában megerősítette ezt az álláspontot, kijelentve, hogy az indiánokat nem szabad megfosztani szabadságuktól és tulajdonuktól, mivel ők is emberek és képesek a hit és az üdvösség befogadására. Rabszolgaság helyett prédikációval és jó példával kell őket ösztönözni a keresztény életre. E felfogás eredménye volt továbbá az *encomienda* rendszere, amelynek értelmében a telepesek csak használták az őslakosok földjét és munkaerejét, amiért cserébe gondoskodtak róluk, noha ez a rendszer leginkább csak elméletben működött.¹⁸²

A pápai hivatal álláspontjával szemben azonban egyes középkori kánonjogászok (pl. IV. Ince tanítványa, Hostiensis) teljes egészében tagadták a nem-keresztények jogainak fennállását, pusztán amiatt, mert nem vették fel a keresztséget. Hostiensis – bár eredeti álláspontja szerint a hitetlenekre nem terjed ki a pápai hatalom és szuverenitásuk nem veszélyeztethető – arra az álláspontra jutott, hogy Krisztus születésével minden „*honor, principatus, dominium, et iurisdictio*” a keresztényekre szállt.¹⁸³ A hitetlenek, pusztán abból az okból, hogy nem keresztények, bűnösök, így amikor Krisztus megjelent, a hitetlenek automatikusan elvesztették jogukat a tulajdonra és az uralomra. Mivel Péter és utódai Krisztus lelkipásztorai voltak, hatalmukban áll megfosztani a hitetleneket földjeiktől és hivataluktól. A pápának joga van közvetlenül beavatkozni a hitetlen társadalmak ügyeibe, mert a hitetlen uralkodók bitorolják azokat a földeket és hatalmat, amelyek most már jogszerűen a keresztényeket illetik.¹⁸⁴ Alapvetően a hostiensisi elvek felhasználásán nyugodott a spanyol gyarmati uralom.¹⁸⁵

A spanyol hódítás kegyetlen valóságával szembesülő dominikánus szerzetesek révén a 16. század elejére azonban megjelent egy gyökeresen eltérő, kritikus álláspont is.

nem rendelkeznek ugyanazokkal a jogokkal, mint a hódítóik. Ha nem tekinthetők embernek, könnyebb tagadni az emberi minőséggel együttjáró tulajdonságokat: a névadásra, tulajdonra és az önkormányzásra való képességet. A kolonizáció legitimizálását megkönnyítette az őslakosok jogainak ilyen módon történő gyengítése. Tracy Lindberg: *The Doctrine of Discovery in Canada*. In: Robert J. Miller, Jacinta Ruru, Larissa Behrend, Tracey Lindberg: *Discovering Indigenous Lands. The Doctrine of Discovery in the English Colonies*. Oxford University Press 2010 89-125., 100.

¹⁸² Gárdonyi Máté: *Bevezetés a Katolikus Egyház történetébe*. Jel Kiadó Budapest, 2012 253.

¹⁸³ Ken Pennington: *Henricus de Segusio (Cardinal Hostiensis)*. 14-16.

https://www.academia.edu/37630075/Henricus_de_Segusio_Cardinal_Hostiensis

¹⁸⁴ James Muldoon: *Popes, Lawyers, and Infidels The Church and the Non-Christian World, 1250-1550*. University of Pennsylvania Press 2015 15-17.

¹⁸⁵ Hans S. Pawlisch: *Sir John Davies and the Conquest of Ireland*. Cambridge University Press 1985, 9.
Nasser Hussain: *The Jurisprudence of Emergency. Colonialism and the Rule of Law*. The University of Michigan Press 2003, 24.

Bartholomé de las Casas annak szentelte az életét, hogy kritizálja a spanyol uralmat és ezáltal javítson az őslakosokkal szembeni bánásmódon. Elsőként azonban Francisco de Vitoria volt az, aki már 1539-ben e kérdéstről tartott előadást a tanítványainak.¹⁸⁶

Vitoria amellet érvelt, hogy a keresztség felvételének hiánya még önmagában nem elég ahhoz, hogy valakinek ne legyenek jogai. Álláspontja szerint az amerikai őslakosok lehetnek jogok alanyai, és semmilyen bizonyíték sincs, ami alátámasztaná, hogy az őslakosok észszerű gondolkodásra képtelenek lennének, ami szintén megalapozhatta volna a jogaiktól való megfosztást.¹⁸⁷ Hasonlóképpen elutasította a felfedezés és foglalás (*occupatio*) jogcímét is, álláspontja szerint a bennszülöttek jogszerű hatalommal rendelkeznek területeiken.¹⁸⁸

Vitoria kiindulópontja tehát az volt, hogy minden emberi lény észszerű, és ebből az észszerűségből természetes jogok fakadnak mindenki számára. Emellett kétségbe vonta a keresztény uralkodók és a pápa jogát az őslakosok természeti törvények megsértése miatti megbüntetésére is. Álláspontja szerint a pápának arra sincs joga, hogy háborút folytasson a keresztények ellen vagy elvegye a tulajdonukat pusztán amiatt, mert csalók vagy tolvajok, ráadásul a hitetlenek felett még kisebb a hatalma, hiszen kívül esnek a keresztény közösségen, ami a pápai hatalom területe. Összességében azonban mégsem vonta teljes mértékben kétségbe a tengerentúli területek feletti spanyol uralmat, ugyanis elismerte az erőszak alkalmazásának lehetőségét, amennyiben az őslakos közösségek megsértették a népek jogát, vagyis azon elveket, amelyek a természetes észből fakadnak és ezért univerzálisan kötelezők.¹⁸⁹ Az indiánok elleni háború Vitoria ebbéli rendszerében azért lehet igazságos, mert a társadalmak közötti érintkezést lehetővé kell tenni, az evangélium hirdetése mindig jogos, védelmezni kell a megtért barbárokat, a pápának jogában állhat keresztény fejedelmet kinevezni, a barbár fejedelmek zsarnoksága ellen be kell avatkozni, maguk az indiánok is önként behódoltak, a szövetségesek megsegítése is indokoltá teheti a háborút, illetve indokolt lehet a barbárok feletti gyámkodás. A népek jogának megsértése abban áll, hogy ha az indiánok elzárkóznak a kapcsolatfelvételtől, az ellene hat a természetjognak, mint az emberek egyetemes közössége eszméjének, amiből az idegen föld felkeresésének, illetve az ott-tartózkodás, továbbá a kereskedés joga fakad.¹⁹⁰

¹⁸⁶ Richard Waswo: The Formation of Natural Law to Justify Colonialism, 1539-1689. *New Literary History* Vol. 27, No. 4, Literature, Media, and the Law (Autumn, 1996), 743-759., 744.

¹⁸⁷ Edward Keene: Beyond the Anarchical Society. Grotius, Colonialism and Order in World Politics. i. m. 56.

¹⁸⁸ Monostori Tibor: A Las Casas és Sepúlveda közötti vita előzményei (1493-1551). i. m. 34.

¹⁸⁹ Margaret Kohn and Kavita Reddy: „Colonialism”. i. m.

¹⁹⁰ Monostori Tibor: A Las Casas és Sepúlveda közötti vita előzményei (1493-1551). i. m. 34.

Bartholomé de las Casas IV. Ince azon gondolatából indult ki, hogy minden emberi társadalomban biztosított a jog arra, hogy megválasszák a saját vezetőiket, melyhez a *quod omnes tangit debet ab omnibus* (ami kiterjed mindenkire, azt mindenkinek jóvá kell hagynia) jogi doktrínáját párosította. Ebből levezetve tagadta a pápa azon jogát, hogy megfossza a hitetlen uralkodót a hatalmától és lecserélje egy spanyol uralkodóra.¹⁹¹ A rabszolgaság és a kényszermunka eltörlését szorgalmazta arra hivatkozással, hogy azok akadályozzák a hittérítő munkát, illetve, mivel az indiánok nem voltak hozzászokva a kemény, kétkezi munkához, ezért az tönkreteszi őket, megtöri az indián társadalmi struktúrát, ami pedig békétlenséget szül. Kimondta, hogy a rabszolgatartó és kegyetlenkedő spanyoloknak bűneik alól nem adható feloldozás.¹⁹²

Az Egyház végül úgy döntött, hogy a gyarmatokon zajló missziós munkát komolyabb felügyelet alá helyezi: 1622-ben XV. Gergely létrehozta a Sacra Congregatio de Propaganda Fide központi hivatalát, amely az egész világon irányította a hittérítést, és így a térítő munka elvált a gyarmatosítástól.¹⁹³

A tordesillasi szerződés (illetve a pápai bullák) valóban kényszerhelyzetbe hozta a többi, tengeri felfedezésekre pályázó hatalmat: amennyiben elfogadják az abban foglalt területi felosztást, azzal elzárták volna magukat a felfedezőutaktól (*zárt tenger doktrínája*), viszont ha mégis területeket foglalnak el, a területek feletti konfliktus felmerülése esetén valamilyen módon kétségbe kellett vonniuk a spanyolok és portugálok hatalmának jogalapját, mivel pedig a pápai hatalom támogatásával nem bírtak, szükségük volt olyan indokokra, amelyek észszerű alapját képezhették az észak-amerikai területek feletti uralmuknak. Ezen elméletek azonban már a reformáció megjelenése és a kialakuló szekularizáció hatására egyre inkább mellőzték a vallási érveket.¹⁹⁴ Mivel a terület feletti tulajdon kérdése szorosan összekapcsolódott az uralom fennállásának kérdésével, ezért a hivatkozási alapok jellemzően a terület hovatartozására, annak tulajdonjogi vonatkozására koncentráltak.

A korszak egyik leghíresebb jogásza, Hugo Grotius *Mare Liberum* és *De Jure Pradae* című művei egyik céljának lehet tekinteni a Kelet-Indiai Társaság támogatását annak alátámasztásával, hogy a hollandoknak legalább annyi joguk van a Kelet-Indiákon

¹⁹¹ James Muldoon: *Popes, Lawyers, and Infidels. The Church and the Non-Christian World, 1250-1550.* i. m. 151.

¹⁹² Monostori Tibor: *A Las Casas és Sepúlveda közötti vita előzményei (1493-1551).* i. m. 35-36.

¹⁹³ Szántó Konrád: *A Katolikus Egyház története. II. kötet. Ecclesia Szövetkezet Budapest, 1984* 194.

¹⁹⁴ Lorenzo Cotula: *Land, Property and Sovereignty in International Law.* *Cardozo Journal of International & Comparative Law* Vol. 25 2017, 219-286., 229.

kereskedni mint a portugáloknak és a spanyoloknak. Grotius különbséget tett mobilis és immobilis dolgok között, míg az elmozdítható dolgok felett azok fizikai megszerzésével lehet tulajdont szerezni, addig az elmozdíthatatlanok (pl. ingatlan) felett ilyen módon nem lehet tulajdont szerezni, szükséges azok valamilyen elhatárolása (pl. bekerítés vagy építkezés) is. Mivel a tenger nem lehatárolható és építeni sem lehet rá, ezért mindenki számára szabadon igénybe vehető, vagyis egyetlen államnak sincs joga megtiltani másoknak, hogy a tengeren hajózzanak és kereskedjenek.¹⁹⁵ Szabad az út tehát az Újvilág felé.

Grotius tiszta természetjogi elmélete az őslakosok jogaival kapcsolatban ugyan közel állt IV. Ince pápáéhoz annyiban, hogy elismerte az őslakosok jogait, azonban más szempontokat vett figyelembe. Nála a kérdés nem az, hogy az őslakosok rendelkeznek-e tulajdonjoggal, illetve a jogaik gyakorlásához szükséges belátással, vagy erkölccsel, hanem hogy ténylegesen megszerezték, gyakorolták-e a jogukat. Grotius amellet is érvelt, hogy a tulajdon megszerzése más uralkodó uralma alatt is megvalósulhat, két elemre bontotta ugyanis az *occupatio* fogalmát, amely így egyrészt a szuverén közjogi jogosítványainak (vagyis az impériumnak), másrészt a tulajdonos magánjogi jogosultságainak alapja.¹⁹⁶

Pufendorf álláspontja ezzel szemben kritikus. Az amerikai őslakosokra nemzetek tagjaiként tekintett, nem pedig a természeti állapotban élő személyekre, mint Grotius vagy Locke. Álláspontja szerint ezekkel a személyekkel ugyanolyan tisztelettel kell bánni mint az európai államok lakóival. Nem osztotta Grotius szabad tengerekkel kapcsolatos nézetét, hanem levezette, hogy az őslakosok megtámadhatnak mindenkit, aki a területükre lép, hacsak nem egy vihar sodorta oda őket, vagy ártalmatlan vendégek. Elmélete szerint a földterületek eredetileg senkinek a tulajdonában sem álltak, azt az ember kapta Istentől, hogy használja. A használat és a tulajdon megszerzése ezért nála kettéválik, a tulajdon megszerzéséhez a közösségen belüli megállapodás szükséges, a pusztá használat nem elégséges, hiszen annak lehetősége adott mindenki számára. Ebből következik egyben az is, hogy ha felfedeznek valamely gazdátlan területet, ami nem áll senki magántulajdonában, az

¹⁹⁵ Barbara Arneil: John Locke and America. The Defense of English Colonialism. Clarendon Press Oxford, 1996 47-48. Más nézetek szerint ez a felfogás radikális kiterjesztése Grotius eredeti álláspontjának, és egyáltalán nem egyértelmű, hogy feltétel nélkül támogatta volna a tengerentúli területek feletti tulajdonszerzést és az európai államok uralmát. Mindez nem változtat ugyanakkor azon a tényen, hogy idővel szoros kapcsolat jött létre a grotiusi elméletek és a kolonializmus gyakorlata között. Edward Keene: Beyond the Anarchical Society. Grotius, Colonialism and Order in World Politics. i. m. 60.

¹⁹⁶ Edward Keene: Beyond the Anarchical Society. Grotius, Colonialism and Order in World Politics. i. m. 55-56., 102.

nem tekinthető automatikusan szabadon elfoglalhatónak, hanem a közösség tulajdonában lévő területnek tekintendő.¹⁹⁷

Lockenál a tulajdon megelőzi a használatot. Elsődlegesen minden dolog minden ember számára közös, de amint bárki hozzáadja a munkáját az adott dologhoz, azzal a saját tulajdonává teszi azt.¹⁹⁸ A tulajdon forrása Isten, ő adta a földet az embernek, azonban ahhoz, hogy a dolog feletti magántulajdon megteremtődjön, nincs szükség konszenzusra, hiszen lehetetlen mindenki egyetértését megszerezni. A tulajdon bennünk van és a testünk és a kezünk munkája hozzánk tartozik, ezért amit megmunkálunk, az a miénk.¹⁹⁹ Más szavakkal: a tulajdon a dolgok megmunkálásával – vagyis az előzetesen tulajdonolt munka és a tulajdonos nélküli dolgok keveredésével – keletkezik.²⁰⁰ Ellentétben Pufendorffal és Grotuisszal, nála a tulajdon megszerzésének nem feltétele a másokkal való konszenzus. Elméletének újdonsága, hogy a tulajdon nem annak megszerzésével és tényleges birtoklásával, hanem munka révén keletkezik, ami lehet a gyümölcs leszedése, az állat leölése, míg földterület esetében annak megművelése, vagyis agrárcélú hasznosítással. Az őslakosok területei feletti tulajdon megszerzésének alapja így nála az, hogy az őslakosok nem határolták le a földterületeket és nem művelték meg azt.²⁰¹

Az észak-amerikai hódítások elméleti megalapozásához a tordesillasi szerződésben nem részes hatalmak egyrészt a *terra nullius doktrínáját* használták fel.²⁰² A *terra nullius* egy lakosság nélküli terület, amely nem volt elfoglalva vagy amelyet korábban nem ismertek el valamely politikai entitáshoz tartozó területnek.²⁰³ Ugyan az elfoglalt területeken éltek őslakosok, így elhagyatottnak nehezen voltak tekinthetők, de összességében nem ez a tényező volt döntő, hanem az, hogy az adott terület nem tartozott még elismerten egy hatalomhoz sem. Ennek érdekében azt kellett kijelenteni, hogy az eredeti lakosság nem rendelkezett politikai jogokkal, vagy olyan jogcímmel, amit el kellett volna ismernie a

¹⁹⁷ Barbara Arneil: John Locke and America. The Defense of English Colonialism. i. m. 54-60.; Georg Cavallar: Vitoria, Grotius, Pufendorf, Wolff and Vattel. Accomplices of European Colonialism and Exploitation or True Cosmopolitans. Journal of the History of International Law 10 (2008) 181-209., 198-200.

¹⁹⁸ William Archibald Dunning: History of Political Theories from Luther to Montesquieu. Macmillan 1905 347.

¹⁹⁹ William Uzgalis: „John Locke”. The Stanford Encyclopedia of Philosophy (Spring 2019 Edition), Edward N. Zalta (ed.) <https://plato.stanford.edu/archives/spr2019/entries/locke/>

²⁰⁰ Adam Mossoff: Locke's Labor Lost. University of Chicago Law School Roundtable Vol. 9, Issue 1, 2002 155-164., 157. <https://chicagounbound.uchicago.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1475&context=roundtable>

²⁰¹ Barbara Arneil: John Locke and America. The Defense of English Colonialism. i. m. 61-64.

²⁰² Gerald Taiaiake Alfred: Colonialism and State Dependency. Journal de la santé autochtone, novembre 2009 42-60., 45.

²⁰³ Ez az elmélet tükröződik vissza VII. Henrik John Cabot számára kiadott pátensében is.

gyarmatosítóknak.²⁰⁴ A második gyakran felhívott elv az *első felfedezés elmélete*, amely többször visszaköszön az észak-amerikai gyarmatokkal kapcsolatos francia és brit vitákban. A harmadik elv szerint pedig a terület elfoglalását és poszesszióját, vagyis tényleges birtoklását tekintették a tulajdonjog és így az uralom alapjának.²⁰⁵ Erre hivatkozott I. Erzsébet, majd I. Jakab is, amikor azt követelték, hogy a spanyolok és portugálok ténylegesen birtokoljanak egy területet, ha meg akarják akadályozni Anglia felfedezésekkel kapcsolatos követeléseit.²⁰⁶

Robert J. Miller az amerikai gyarmatokhoz kapcsolódó *felfedezési doktrína* – amely a „legalitás patinájával” próbálta bevonni hódításokat²⁰⁷ – tíz elemét, hivatkozási alapját különbözteti meg:

- első felfedezés: az első európai állam, amely felfedezi a területet, tulajdont és szuverén jogokat nyer el a terület felett. Nem jár együtt a tényleges birtoklással, ezért többször kétségbe vonják mint a jogok alapját.
- tényleges elfoglalás és birtoklás: az első felfedezést tényleges tulajdonná teszi a fizikai birtoklás, mely általában úgy valósult meg, hogy valamely épületet létesítettek. Az elfoglalást követő észszerű időn belül kellett megvalósulnia.
- elsőbbségi jogok (elővásárlási jog): a felfedező államnak kizárólagos joga van földvásárlásra az őslakosoktól, ami kizárja más államok vagy személyek földszerzését.
- indián tulajdon: az első felfedezést követően az őslakosok elvesztették a tulajdonnal kapcsolatos jogaikat és tulajdonosi minőségüket és csak használhatják a földet. Ha mégis adásvételre kerül sor, csak az elővásárlási joggal rendelkező állammal állapodhattak meg.
- korlátolt törzsi szuverén és kereskedelmi jogok: az első felfedezést követően az őslakosok elvesztették szuverén jogaikat a kereskedelemre vagy éppen a diplomáciai kapcsolatokra, csak azzal a kormányzattal lehettek kapcsolatban, amelyik elsőként felfedezte őket.
- szomszédos területek: az európaiak igénye létesítményeikkel, településeikkel, illetve ténylegesen birtokolt földterületeikkel szomszédos, illetve azt körülvevő területekre. Ez akkor nyert jelentőséget, amikor az egyes államok egymáshoz közel eső területeket

²⁰⁴ Michael Asch: From Terra Nullius to Affirmation: Reconciling Aboriginal Rights with the Canadian Constitution. *Canadian Journal of Law and Society / Revue Canadienne Droit et Société*, 2002, Volume 17, no. 2, 23-39., 24.

²⁰⁵ Miller: *The International Law of Colonialism: A Comparative Analysis*. i. m. 71. lábjegyzet 860.

²⁰⁶ Miller: *The International Law of Colonialism: A Comparative Analysis*. i. m. 861-865.

²⁰⁷ Robert J. Miller: *The Doctrine of Discovery*. In: Robert J. Miller, Jacinta Ruru, Larissa Behrend, Tracey Lindberg: *Discovering Indigenous Lands. The Doctrine of Discovery in the English Colonies*. Oxford University Press 2010, 1-25., 6.

birtokoltak. Ebben a helyzetben mindegyik állam fenntartotta a jogát a szomszédos gazdátlan területeknek a két létesítmény közötti távolság közepéig. Az elv magában foglalta azt is, hogy a folyó torkolatának felfedezése megalapozta mindazon terület feletti igényt, amin a folyó keresztülfolyt.

- *terra nullius*: más néven *vacuum domicilium*. Ha a területet elhagyatott volt, nem használta senki, vagy nem európaiak foglalták el, de nem úgy használták, mint amit elfogad az európai jogrendszer (nem megfelelő használat), akkor területszerzés tárgya lehetett.

- kereszténység: a nem-keresztények nem rendelkeznek azonos jogokkal, szuverenitással és önrendelkezéssel mint a keresztények.

- civilizáció: Isten arra utasította őket, hogy elvigyék a civilizált viselkedést, az oktatást, és a vallást az őslakos népeknek, illetve gyámkodjanak felettük.

- hódítás: katonai győzelem. Sajátossága, hogy az Európán belüli hódításokkal ellentétben – ahol a legyőzöttek nem veszítették el a tulajdonukat, hanem lassanként beolvadtak a győztes állam kultúrájába – itt tulajdonelvonás is megvalósul.²⁰⁸

A felfedezés doktrínája, amely az európai hódítások alapját képezi, tehát több elemből állt, amelyből az európai hatalmak gyakorlatilag érdekeiknek megfelelően válogattak. Cabot útjára az angolok mint első felfedezésre hivatkoztak, míg az 1640-es években az első felfedezés, elfoglalás és birtoklás elvére. A franciák ugyanakkor kétségbe vonták az angol első felfedezést arra hivatkozva, hogy valójában ők fedezték fel és birtokolták elsőként a vitatott területeket. Hollandia a tényleges elfoglalást és birtoklást tekintette jogalapnak és mivel Anglia nem birtokolta az a földterületet, ahol a hollandok letelepedtek, ezért álláspontjuk szerint arra kiterjedhettek a követelései. Az angolok viszont az első felfedezésből fakadó elsőbbségi jogaikra hivatkoztak, melyek kizárják, hogy a hollandok földet vegyenek az indiánoktól vagy kereskedjenek velük. Szintén ez az érv merült fel a később részletezendő 1763-as királyi proklamációban is, együtt az indián tulajdon elvével és az indiánok jogai korlátozottságának felfogásával. A *terra nulliusra*, a kereszténységre és a hasonlóképpen a katonai hódításra való hivatkozás ugyanakkor Kanada angol uralma esetén ritka, utóbbira nem került sor, előbbiekre nem volt szükség.²⁰⁹

Francia részről XIII. Lajos 1627-ben vitatta meg és foglalta össze az Újvilágban Franciaország által felfedezett földekkel kapcsolatos kérdéseket. Ez, illetve az új-

²⁰⁸ Robert J. Miller: *Native America, Discovered and Conquered*. Thomas Jefferson, Lewis & Clark, and Manifest Destiny. Praeger Publishers 2006, 4-5.

²⁰⁹ Miller: *The International Law of Colonialism: A Comparative Analysis*. i. m. 863-864., 869., 875., 877., 904., 906-907., 920-921.

franciaországi jezsuita-tevékenységek részletes beszámolóit azt mutatják, hogy a nem-keresztények által lakott terület esetében az első felfedezésre és tényleges birtoklásra alapították a franciák a jogukat. Franciaország és Anglia nem tudták rendezni a területi vitáikat, ami így 1756–1763-ban az indián háborúba (a hétéves háború részeként) torkollott.²¹⁰

Az európai hatalmak tehát megteremtették a meghódított területek feletti uralmukat, az őslakosok jogait el nem ismerve, vagy legalábbis sajátosan értelmezve, de egyenlő partnerként semmiképpen sem tekintve rájuk. Kanada vonatkozásában ez azzal járt, hogy a mindenkori állam és az őslakosok közötti kapcsolatok központi kérdése kezdetektől a földek feletti tulajdon lett, amihez hamar csatlakozott az őslakos közösségek asszimilációját célzó politika, mindezek hatása pedig jelenleg is élesen mutatkozik.

Az első tartós francia kolóniák

A kanadai területek nem ígértek akkora haszonnal járó befektetésnek mint a dél-amerikai hódítások, ahonnan arannyal és értékes fűszerekkel tértek vissza a hajók. Északról leginkább halakat, prémet, illetve faanyagot lehetett Európába szállítani. Új-Fundland és Labrador vizei gazdagok voltak tőkehalban, amit könnyen lehetett tartósítani és szállítani, ezért a 16. századtól kezdődően egyre nagyobb igény mutatkozott iránta az európai piacokon. Ezt az igényt elsőként a franciák ismerték fel, akik a 16. században elkezdtek hallal és prémmel kereskedni, uralva a piac ezen szegletét mintegy két évszázadig.²¹¹ 1602-1603-ban Dieppe kormányzója, Aymar de Chaste roueni kereskedők egy csoportjából társaságot alapított, hogy szervezetté tegye az addigi esetleges szőrmekereskedelmet, e lépését a kanadai francia kolonizáció kezdetének lehet tekinteni.²¹² A francia halászati túlsúly egészen az 1713-as utrechti békéig tartott, melynek részeként Franciaország átengedte Angliának Új-Fundland szigetét, Új-Skóciát és Új-Brunsvikot és ezzel a halászati lehetőségeik nagy részét is.

A kiterjedt gyarmati birodalmak létrehozása ebben az időszakban még nem merült fel Európában megvalósítható megoldásként, sokkal inkább a föld hasznainak begyűjtése, illetve új birodalmak felderítése volt a motiváció. Ennek megfelelően a legtöbb ember, aki

²¹⁰ Miller: *The Doctrine of Discovery* i. m. 17.

²¹¹ *Origins of Migratory Fishery*. <https://www.heritage.nf.ca/articles/exploration/origins-migratory-fishery.php>

²¹² Charles R. Tuttle: *Short History of the Dominion of Canada from 1500 to 1878; with the Contemporaneous History of England and the United States, Together with a Brief Account of the Turko-Russian War of 1877, and the Previous and Subsequent Complications between England and Russia*. Boston: Lee and Shepard; 1878 47-48.

a tengerentúlon kívánt letelepedni, vagy gazdasági veszteségek miatt döntött e lépés mellett, vagy pedig azért, mert valamilyen – például vallási – konfliktus miatt kellett távozniuk.²¹³

De Chaste-nak volt egy víziója Amerikáról: egyik életcélja volt, hogy francia kolóniát alapítson, Új-Franciaországra a prosperitás és harmónia terepeként tekintett és szilárd meggyőződése volt, hogy a területet képessé lehet tenni önellátásra. Az uralkodó, IV. Henrik támogatta az elképzeléseit, Új-Franciaország urává tette, még kereskedelmi és kolonizációs monopóliumot is kapott (kivéve halászat), az északi szélesség 46 fokától a 40 fokig. A társaság rendkívül tapasztalt normandiai kereskedőkből állt, de nem ez volt a fő sajátossága, hanem az, hogy tagjai elfogadták, hogy nem kizárólag kereskedelmi célból hajóznak ki, hanem hogy felfedezzék és kolonizálják az országot.²¹⁴ Gyakorlatilag ezek azok az események, amelyeken aztán a francia területi igények alapultak, egyben megalapozzák a kanadai francia identitást. De Chaste-hoz csatlakozott 1603-ban Samuel de Champlain – vagy ahogy később nevezték, Új-Franciaország atyja.

Samuel de Champlain, Québec alapítójának jelentősége kiemelkedő Új-Franciaország történetében, nyugodtan nevezhető az első kanadainak is. Benjamin Sulte kanadai francia történész lelkes szavaival élve, de Champlain negyed évszázad alatt egyedül legyőzött annyi akadályt, ami előtte elretentett ötven kereskedőt, tíz felfedezőt és négy vagy öt herceget.²¹⁵ 1603-as első útját követően számtalan felfedezőutat tett Észak-Amerikába, majd 1608. július 3-án megalapította Québec városát.

De Champlain visszatérve Franciaországba prezentálta az eredményeit IV. Henriknek, aki kedvezően fogadta a híreket és támogatásáról biztosította, noha egyszersmind úgy ítélte meg, hogy nem indokolt kivéreztetnie a kincstárát egy kis jelentőségű befektetésért. Még szkeptikusabb volt Henrik jobbkeze, Sully grófja, aki attól tartott, hogy Franciaország elnéptelenedik és elszegényedik, ha megindul a kivándorlás.²¹⁶

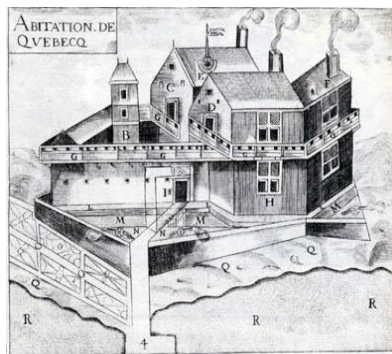
²¹³ James Hannay: History of Acadia, from Its First Discovery to Its Surrender to England by the Treaty of Paris. St. John, N. B. : Printed by J. & A. McMillan, 1879. 59-60.

²¹⁴ David Hackett Fischer: Champlain's Dream. Simon and Schuster 2008, 121-123.

²¹⁵ „Lui seul pouvait surmonter, un par un, durant plus d'un quart de siècle, autant d'obstacles qu'il en fallut pour décourager cinquante marchands, dix coureurs d'aventures et quatre ou cinq princes du sang.” Benjamin Sulte: Histoire des Canadiens-Français 1608-1880: Origine, Histoire, Religion, Guerres, Découvertes, Colonisation, Coutumes, vie Domestique, Sociale et Politique, Développement, Avenir. Wilson & Cie Éditeurs, Montréal 1882 41.

²¹⁶ Benjamin Sulte: Histoire des Canadiens-Français 1608-1880. i. m. 50-51. Sulte Sully visszafogottságában, a megszokotthoz való ragaszkodásában látta annak az okát, hogy végül lemaradtak Angliához képest. Uo. 52.

De Champlain ezután még több utat tett Kanadába, nagy területeket térképezve fel, utazásai eredményeként került sor először 1604-ben Port-Royal (Acadia központja), majd 1608. július 3-án Québec megalapítására. Elsőként kezdetleges építményeket húztak fel, hogy ideiglenes védelmet nyújtsanak a felfedezőknél, de nem sokkal később már erődítményt emeltek (amit de Champlain „*abitation*”-nak hívott²¹⁷) és megkezdték a földek talajműveléshez szükséges megtisztítását.²¹⁸

(az „*abitation*”: részben erődítmény, részben falu, galéria vette körbe és galambdúc díszítette, amit Franciaországban csak nemesek állíthattak fel)

A kanadai francia közösség identitása szempontjából alapvető jelentőségű volt a katolikus vallás, illetve a katolikus egyház jelentős fokú társadalmi szerepe.

Ennek gyökerei egyidősek a kanadai területeken való 16. századi tartós letelepedéssel, mely során megjelentek a katolikus misszionáriusok, elsőként a rekollektusok (ferencesek) Acadiában már 1611-ben, a jezsuiták pedig 1625-ben (nekik volt korábban egy kísérletük, hogy Monts-Déserts szigetén felállítsanak egy missziót, de ezt az angolok megakadályozták).²¹⁹ 1639-ben már ápoló és tanító nővérek is érkeztek. Volt kísérlet katolikus hittérítők részéről egyfajta keresztény utópia megvalósítására is, indiánok és franciák részvételével, Montréal (akkori nevén Ville-Marie) szigetén, 1642-ben.²²⁰ A jezsuiták főleg a huron indiánok körében értek el sikereket, egészen a huronok és az irokézek között kitörő háborúig. Az irokézek 1649-ben Jean de Brébeuf jezsuita szerzetest és hét társát kegyetlenül megkínózták, majd meggyilkolták²²¹, amit követően a hittérítők Québecbe húzódtak vissza, ahol 1658-ban apostoli helynökséget is alakult, ami 1674-től püspökség lett. Az újbóli térítésnek 1665-ben fogtak hozzá.²²²

A ferenceseket 1624-ben a skótok elűldözték Acadiából, ahová csak 1630-ban tértek vissza, a köztes időben Québecben térítettek a jezsuitákkal. A hároméves (1629-1632) angol uralom után francia kézbe visszakerülő Québecet Richelieu bíboros a jezsuitákra bízta,

²¹⁷ James H. Marsh: Samuel de Champlain and the Founding of Québec.

<https://www.thecanadianencyclopedia.ca/en/article/champlain-and-the-founding-of-Québec-feature>

²¹⁸ Charles R. Tuttle: Short History of the Dominion of Canada from 1500 to 1878. i. m. 51.

²¹⁹ John George John George Bourinot: Canada under British Rule 1760-1900. Toronto: Copp Clark, 1901 9., 11.

²²⁰ Allan Greer: Company of New France. In: Thomas Benjamin (ed): Encyclopedia of Western Colonialism since 1450. Thomson Gale 2007 273-274., 274.; Cornelius J. Jaenen: The Role of the Church in New France. Canadian Historical Association, Historical Booklet No. 40, Ottawa, 1985, 6.

²²¹ Őket az Egyház 1930-ban szentté avatta.

²²² Szántó Konrád: A Katolikus Egyház története. i. m. 198.

így a ferencesek itteni tevékenysége megszűnt.²²³ Ettől az időtől kezdve a kanadai francia területek nagy részén a jezsuiták jelentették a katolikus egyházat, amely egészen az 1960-es évekig jelentős befolyással bírt a kanadai francia identitásban, illetve Québec társadalmának működésében.

A jezsuita misszionáriusokat nem fogadták a helyi hivatalnokok túlzottan szívélyesen, jelentős részben azért, mert a kereskedelem nagyrészt a hugenották – mint a terület első telepesei – kezében volt a gyarmaton. 1627-ben azonban Richelieu bíboros megalapította a Compagnie du Canada-t²²⁴ annak érdekében, hogy ösztönözze az Új-Franciaországban való letelepedést és befektetést. A szervezet szőrmekereskedelmi monopóliumot és minden kereskedelemre kiterjedő kontrollt kapott, illetve egy hatalmas területet, amely Floridától az Északi-tengerig, és a Szent Lőrinc-öböltől a Huron-tóig terjedt. Élén maga Richelieu állt. Ettől kezdve hugenotta nem léphetett a kolónia területére.²²⁵ A Társaság széleskörű jogaiért cserébe vállalta, hogy évi 300 telepest visz Új-Franciaországba, akiknek római katolikusnak kellett lenniük, ezt a Társaság alapítólevelében is rögzítették, azonban utóbb nem tartották be. Az első utánpótlással megrakott hajó a telepésekkel 1628-ban indult útnak.²²⁶ A szervezet az elkövetkező 15 évben mintegy 4000 embert telepített le, illetve megteremtette az alapjait a feudális földbirtokrendszernek és előkelő rétegnek (*seigniorial tenure*, amelyet csak 1854-ben töröltek el²²⁷).²²⁸

De Champlaine kinevezték altábornagynak (formálisan nem, de ténylegesen ő lett a kormányzó), a letelepedést földadományozással támogatták, és mivel megtiltották, hogy nem katolikus letelepedjenek, a protestánsok (jellemzően hugenották) áttérés helyett inkább az angol területeken telepedtek le. Az oktatás francia uralom alatt a katolikus egyház kezében volt, a jezsuiták, ferencesek és más rendek alapítottak iskolákat. 1635-ben a jezsuiták főiskolát alapítottak Québecben, ugyanitt az Orsolya-rend zárdát nyitott 1639-ben. Marguerite Bourgeoys nővér 1659-ben megalapította Montréalban a Mi Asszonyunk Nővérei Gyülekezete iskoláját lányok számára, nem kolostorként működő intézményként. Létezett emellett világi oktatás is, összességében ugyanakkor az oktatás terén nem értek el

²²³ Cornelius J. Jaenen: The Role of the Church in New France. i. m. 9.

²²⁴ Más néven Compagnie des Cent-Associés vagy Compagnie de la Nouvelle-France.

²²⁵ A hugenották szabad vallásgyakorlását az 1598-as nantes-i edictum biztosította ugyan, azonban ebben az időszakban újra üldözni kezdték őket.

²²⁶ Molnár István János: Kanada története. A kezdetektől a konföderációig. Patrocinium Kiadó Budapest, 2017 68., 78.

²²⁷ Jeremy Webber: Canada's Agonistic Constitution. ELTE Law Journal 2017/2. 13-30., 17.

²²⁸ John George John George Bourinot: Canada. G. P. Putnam's Sons New York, 1905 85-87.

nagy sikereket a franciák, a lakosság nagy része alig tudott írni és nem is érdeklődött az iránt, hogy önmagát vagy a gyermekeit művelje.²²⁹

A betelepülések és a missziós tevékenység eredményeként három típusú katolikus csoport élt Új-Franciaországban: a klérus, a betelepülő katolikusok, illetve a megtérített őslakosok. A klérus követte a trentói zsinaton megfogalmazott egyházszerkezeti, liturgikus és dogmatikus reformokat, míg a betelepülők a zsinat előtti időszakban megszokottak szerint élték életüket. Az őslakosokkal összefüggésben a misszionáriusok célja azok megtérítése volt, ennek egyik eszközeként támogatták az őslakosokkal való keveredést, amely azonban magával hozta azt a problémát, hogy sok francia inkább átvette az indiánok szokásait és elfordult hitétől, mintsem megismertette volna azzal az őslakosokat.²³⁰

A katolikus egyház gyarmati tevékenysége gyakorlatilag átfogta a lakosság életének minden területét, beleértve a társadalmi, gazdasági, politikai, demográfiai és természetesen vallási viszonyait. A misszionárius papság részt vett a kolonizációban, a helyi igazgatásban, valószínűleg még a szőrmekereskedelemben is. Az egyház hatása olyan erős volt, hogy történészek szerint domináns erőnek számított a gyarmaton, ráadásul ezt az időszakot a franciák utóbb egyfajta aranykornak fogták fel. A Római Katolikus Egyház ebben az időszakban Franciaország és kolóniáinak nemzeti egyháza is volt, a király irányította, ő jelölte a püspököket, kontrollálta a vallási intézményeket és hivatalnokain keresztül felügyelte az összes, egyházi működtetésű oktatási, karitatív és büntető jellegű intézményt. Az Újvilág is az uralkodón keresztül került keresztény uralom alá, nem pedig az 1622-ben újraalapított pápai intézmény, a Népek Evangelizációjának Kongregációja által. Az állammal szorosan összefonódó egyház szerepe a polgári és társadalmi lelkiismeret, valamint a gyarmatosítók lelki életének fejlesztése volt.²³¹

Azzal, hogy az egyház és az állam ilyen erősen összefonódott és mert tilos volt a hugenották betelepülése, a kanadai francia területeken a brit hatalomátvétel idejére egy erősen centralizált, kulturálisan homogén és az egyházhoz lojális társadalom alakult ki, amit nagyrészt a feudális urak (*seigneur*) és az egyházi vezetők (*cure*) irányítottak szoros szövetségben.²³² A kulturális homogenitást illetően érdemes megjegyezni, hogy az nem fedte le a lakosság 100%-át, a franciák keveredtek az őslakosokkal, illetve kis mértékben

²²⁹ John George Bourinot: Canada under British Rule i. m. 33-35.

²³⁰ Daniel A. Scalberg: Challenge to Missionaries: The Religious Worlds of New France. Vincentian Heritage Journal. Vol. 14., Issue 1. 1993, 127-139., 131.

²³¹ Cornelius J. Jaenen: The Role of the Church in New France. i. m. 3-5.

²³² Roozbeh (Rudy) B. Baker: Racial Formation in Québec: A Legal Retrospect. Journal of Law in Society, Vol. 10., Number 1., Fall, 2008 1-30., 8-9.

ugyan, de más nemzetekhez tartozó személyek is letelepedtek Új-Franciaországban, bár számuk elenyésző maradt és csak a brit hatalomátvételt követően kezdett el emelkedni. Jelen voltak olaszok, elsősorban hittérítőként, német és vélhetőleg cseh bányászok, volt egy vagy két zsidó család is Montréalban, holott az ő betelepülésük is tiltott volt, egészen a brit hatalomátvételig. Néhány brit és holland munkás is bejutott, illetve írek és fekete rabszolgák, bár sokkal jellemzőbb volt az indiánok rabszolgaként való tartása. Érdekesség, hogy a betelepülők között volt öt magyar is, három jezsuita és két protestáns. Az egyik jezsuita, Konosak Nándor később Budapesten publikált is egy részletes leírást az indiánokról. Az egyik protestáns, Joós Áron pedig forradalmi tevékenység miatt állt bíróság előtt 1757-ben Montréalban, míg egy másik protestáns, Vass István egy pamfletben publikálta nézeteit 1758-ban.²³³

1663-ban XIV. Lajos visszavette a kolónia feletti hatalmat a Compagnie du Canada-tól és a kereskedelem lebonyolítására 1664-ben létrehozta a Nyugat-indiai Társaságot, az erre vonatkozó rendeletében egyszersmind kijelentette, hogy a francia jog (vagyis a párizsi szokásjog) alkalmazandó a kanadai gyarmatokon.²³⁴ Ezzel megjelent a nyelv és a vallás mellett a kanadai francia identitás harmadik alapja, a francia szokásjog alkalmazása.

A Társaság ugyanakkor nem volt sikeres, így 1674-ben meg is szűnt és innentől fogva a gyarmati vezetés kontrollálta a kereskedelmet és pénzügyeket, azonban számottevő változás nem következett be, a gyarmat továbbra is szegény maradt. A király kormányzót, illetve intendánst jelölt ki a gyarmat élére és létrehozta a Szuverén Tanácsot, hogy irányítsa a kolóniát.²³⁵ A Szuverén Tanács egyrészt legfelsőbb bírósággént működött polgári és büntetőügyekben, másrészt vele kellett megtárgyalni a fontos gazdasági- és közügyeket is. E szerv megjelenésével létrejött az első szervezett polgári kormányzat Új-Franciaországban.²³⁶ A Szuverén Tanács gyűjtötte be az a gyarmat bevételeit is, adókivetési joga azonban nem volt. A kolóniát ugyanakkor ténylegesen a kormányzó, a püspök és a királyi intendáns hármasa uralta.²³⁷

²³³ Stanley B. Ryerson: *The Founding of Canada. Beginnings to 1815*. Progress Books 1960 171.

²³⁴ Jacques Vanderlinden: *La Réception des Systèmes Juridiques Européens au Canada*. *Revue de la common law en français*, Vol. 1:1 1996 1-43., 3.

²³⁵ John George Bourinot: *Canada*. i. m. 161-164.

²³⁶ N. W. Hoyles: *The Civil Code of the Province of Québec*. *Canadian Law Times*, Vol. 23, Issue 3 (March 1903), 73-91., 77.

²³⁷ D. A. O'Sullivan: *Government in Canada: The Principles and Institutions of Our Federal and Provincial Constitution*. *The B. N.A. Act, 1867, Compared with the United States Constitution, With a Sketch of the Constitutional History of Canada*. Toronto: Carswell & Co., 1887. 251.

Coutume de Paris

Ahogy a fenti fejezetben is szó esett róla, a kanadai francia identitás alapja a nyelv, a katolikus vallás, illetve a szokásjog (*coutume*) hármasa volt. A *coutume* jelentése szokásjog, vagyis olyan íratlan normák összessége, amelyek a hagyományokon keresztül, hosszú időn át keletkeznek és örökdnek meg és amelyeket a bíróságok ténylegesen jogforrásként fogadtak el. Alapvetően feudális jellegű magánjogi szabályokat tartalmaz. Jelentőségét az adja, hogy nemcsak Franciaországban, hanem a párizsi szokásjogot Kanadában is alkalmazták, még a brit hatalomátvételt követően is, és ezáltal a mai québeci polgári jog alapjává vált.²³⁸ E formájában a kanadai francia kultúra és identitás egyik kiemelt elemének is tekinthető.²³⁹ A szokásjoghoz való ragaszkodás talán nem is meglepő, ha figyelembe vesszük, hogy az természete szerint inkább egyfajta közös megállapodás, egybehangzó közös akarat, a nemzet döntése, mint a szuverén parancsa.²⁴⁰

Új-Franciaország, illetve leginkább Acadia jogi kultúráját a polgári jog vonatkozásában a párizsi szokásjog²⁴¹ (*Coutume de Paris*), illetve inkvizitórius büntetőjog alkalmazása jellemezte. A párizsi szokásjogot elsőként 1510-ben gyűjtötték össze, majd 1580-ban sor került az átfogó felülvizsgálatára is. Legtöbb szabálya a tulajdoni és a családjogi viszonyokat rendezte. A Coutume de Paris 16 címből állt, ebből 6 családjogi és öröklési jogi rendelkezéseket tartalmazott, öt a tulajdonjogot, négy pedig hitelbehajtást szabályozta. A szabályok az apa családfői pozícióját, illetve az ingó és ingatlan vagyon feletti jogait erősítették. A házasság előtt megszerzett vagyon különvagyon maradt, de a férj igazgatta, ugyanakkor nem volt joga elidegeníteni azt. A nők férjük hatalma alá tartoztak, nem hozhattak döntéseket férjük beleegyezése nélkül, kivéve ha a nőnek volt különálló üzleti tevékenysége. Lehetőség volt bíróság előtt elválni, ha a nő bizonyította, hogy a férje

²³⁸ N. W. Hoyles: The Civil Code of the Province of Québec. i. m. 75-76.

²³⁹ Catherine Valcke: Québec Civil Law and Canadian Federalism. Yale Journal of International Law, Vol. 21, Issue 1 (Winter 1996), 67-122., 88-89.

²⁴⁰ Edmond Lareau: Histoire du Droit Canadien: Depuis les Origines de la Colonie Jusqu'à nos Jours. Montréal Librairie Générale de Droit et de Jurisprudence 1888 139.

²⁴¹ A feudális Franciaországban a szokásjog volt az alapvető jogforrás, ami azonban nem vált országos szinten egységessé, a területi széttagoltság miatt minden tartomány más szokásjog szerint élt, amiket aztán a 13. századtól kezdődően elkezdtek kodifikálni. A 16. századra a szokásjog hivatalos összefoglalásaként mintegy 260 joggyűjtemény készült el. Zlinszky János: A jogegység és kodifikáció szerepe a középkori jogfejlődésben. In: Gönczi-Horváth-Révész-Stipta-Zlinszky: Egyetemes jogtörténet I. Nemzeti Tankönyvkiadó Budapest, 1997 147-161., 153-154. A párizsi szokásjog alapvetően a betelepülők révén, illetve utóbb, királyi utasításra lett az alkalmazandó jog, de leginkább Acadiában, azon belül is leginkább Québec területén érvényesült, egy kutatás szerint Port-Royalban, vagy Saint-Jean szigetén már a házassági jogban jelentős eltérések láthatók. Jacques Vanderlinden: Acadie: A La Rencontre De L'histoire Du Droit Avant Le Dérangement. Manitoba Law Journal, Vol. 23 (1995) 79-102., 86., 88.

nem képes a vagyon igazgatására. Az özvegyek viszont mentesültek házastársuk adóssága alól (mivel nem volt beleszólásuk a döntésekbe), illetve az öröklési jog is kedvező volt rájuk nézve. A nagykorúság kezdete a 25. életév betöltése volt. A gyereket nem lehetett kitagadni, kivéve ha a szülei akarata ellenére házasodott vagy elhagyta a római katolikus egyházat. Tilos volt az ágyasoknak és illegitim gyermekeknek való ajándékozás. Nemesek esetén az örökösök számának tükrében a cím mellett a földek felét vagy kétharmadát elsőszülött fiú örökölte, nem nemesek esetében pedig a férfiak és nők között egyenlő módon történt az öröklés. A kereskedelem ösztönzése érdekében az ingó vagyont nem lehetett záloggal terhelni, és nem tartották fenn kizárólag személyes használatra, hacsak nem ekként szerepelt a házassági szerződésben. A földbirtokosoknak (*seigneur*) a föld eladása esetén az ár egyötödét adóként be kellett fizetniük a királynak. A hűbérúr jogosultságai közé tartozott a halászat, vadászat, a víz és a termények hasznosítása. A parasztok bérleti díjat fizettek. A kereskedelmi tranzakciókkal és hitelbehajtással foglalkozó négy cím kánonjogi gyökerekkel bírt, így tiltotta az uszorát és alapvetően a kamatot is, amit csak bírói rendelkezés alapján lehetett követelni. A Coutume de Paris ugyanakkor a kereskedelmi jogot, vagy éppen az úr és a szolga közti viszonyokat kevésbé vagy egyáltalán nem rendezte, így előbbire az 1673-es Code Marchand, utóbbira pedig helyi rendeletek vonatkoztak.²⁴² Hasonlóképpen nem szabályozta a kötelezettségeket, vagy éppen a deliktuális felelősséget sem.²⁴³ Azokban az esetekben, amikor a Coutume de Paris nem tartalmazott szabályt valamely kérdésre, a római joghoz mint kiegészítő joghoz (*droit commun suppletif*) nyúltak vissza, illetve alkalmazandók voltak az uralkodó által kiadott jogi aktusok (*Lois et Ordonnances*) is.²⁴⁴

Angol letelepedés, Hudson's Bay Company

Az angol kolonizációt erőteljesen akadályozta a 16. század közepi európai vallási helyzet. Európa a reformáció eredményeként vallási konfliktusokkal terhelt volt, Anglia helyzete – VIII. Henrik protestáns fordulatát követően – szintén bizonytalan volt, nemcsak az anglikánok és a katolikusok közötti feszültség miatt, hanem mert kívülről fenyegette a katolikus Franciaország és Spanyolország is. A század végére azonban Anglia megerősödött

²⁴² John A. Dickinson: New France: Law, Courts, and the Coutume de Paris, 1608-1760. *Manitoba Law Journal*, Vol. 23. 1995, 32-54., 32., 38-43.

²⁴³ G. V. V. Nicholls: The Civil Law of Québec: Some Disjointed Notes for a Lecture. *Dalhousie Law Journal*, Vol. 1, Issue 2 (December, 1973), 336-348., 344.

²⁴⁴ N. W. Hoyles: The Civil Code of the Province of Québec. i. m. 76.

és figyelmét a kolonizáció felé fordította: megkezdődtek az újabb felfedezőutak, Francis Drake, Martin Frobisher, illetve Sir Walter Raleigh vezetésével.²⁴⁵

Az angolok a 17. század elején kezdtek tartós kolóniákat létrehozni Amerikában, először 1607-ben Virginiában. Hamarosan megindult a bevándorlás, angolok, skótok, írek, illetve puritánok érkeztek a területekre. A területszerzést, letelepítést, a területek igazgatását, illetve tartós kiaknázását különböző vállalatokra bízta (London Company, Plymouth Company), amelyek tevékenysége révén jött létre végül a 13 brit kolónia, melyek aztán a 18. században erőteljes fejlődésen mentek keresztül.²⁴⁶

1621-ben Sir William Alexander, Sterling grófja privilégiumot kapott I. Jakab királytól Új-Skócia (Acadia) területére, ezt később I. Károly is megújította. Alexander egyik célja volt kiűzni a franciákat Észak-Amerikából, ebből a célból megalapította a Kanada Kalandorai nevű társaságot, mely 1628-ban meg is támadta az egyik francia telepet, illetve az érkező francia flottát is, sikerrel. Az angolok 1629-ben újabb sikeres támadást indítottak, aminek következtében a franciák megadták magukat és Québec angol kézre került. A terület csak az 1632-es St. Germain-en-Laye-i szerződéssel került vissza a franciákhoz.²⁴⁷

A korszak brit társadalmát illetően megállapítható, hogy a társadalmi rétegek nem voltak élesen elválasztva, volt lehetőség másik osztályba lépni, így a társadalmi struktúrák nem merevedtek be. Az ipari forradalomnak köszönhetően lassan átalakult a gazdaság, a földművelés helyett egyre többen az iparban kezdtek el dolgozni. Az angol társadalom kapitalista, materialista, piacorientált, világi, pragmatikus, a gazdasági erőkre reagáló társadalommá vált, ami ekként meglehetősen nagy kontrasztot képezett a fent részletezett gyarmati francia társadalommal. Az észak-amerikai kolóniák gyorsan bővültek, nagyrészt a bevándorlás következményeként. Míg 1700-ban a lakosságuk 340 ezer fő volt, 1760-ban már 1,2 millió. A tengerentúli angol gyarmatokon nem érvényesült szigorú brit uralom, így az ottani társadalom egyfajta kötöttségektől mentes nyílt változata alakult ki, skótokkal, írekkel, korlátlan mennyiségű földdel, rabszolgákkal és kisajátítható indiánokkal.²⁴⁸

Ugyanakkor a kanadai területek egy részét a franciák uralták, a britek csak Új-Fundlandon voltak jelen, míg az északi, illetve északnyugati területek elhagyatottak voltak. Itt jelent meg 1670-ben egy csapat kereskedő Rupert herceg és tizenhét „nemes és úriember”

²⁴⁵ John E. Findling and Frank W. Thackeray: What happened? An Encyclopedia of Events That Changed America Forever. Volume I: Through the Seventeenth Century. ABC-CLIO Santa Barbara, 2011 100-101.

²⁴⁶ Jack P. Greene: Pursuits of Happiness. The Social Development of Early Modern British Colonies and the Formation of American Culture. The University North Carolina Press 1988, 7-8.

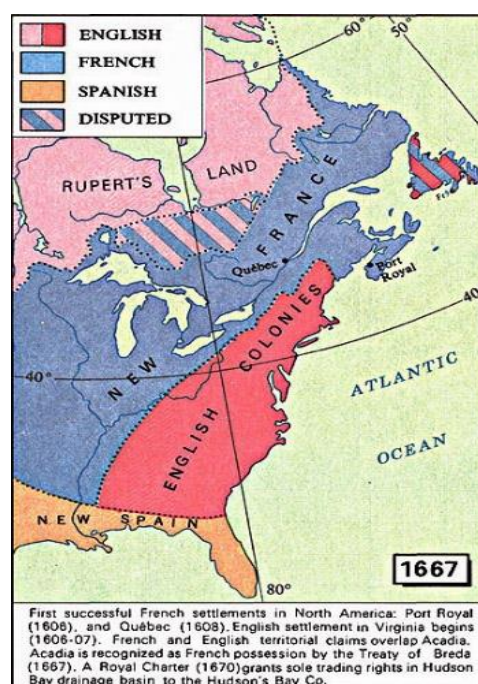
²⁴⁷ Molnár István János: Kanada története. A kezdetektől a konföderációig. i. m. 70.

²⁴⁸ Roy Porter: English Society in the Eighteenth Century. Penguin Books London, 1991 36., 48-49.

társa vezetésével, akiket az uralkodó feljogosított a terület indián lakosságával való szőrme- és bőrkereskedelemre. Ezzel jött létre a Hudson's Bay Company, melynek tevékenysége a nevében is megjelenő területre terjedt ki, amit innentől fogva Rupert Földjének (Rupert's Land) neveztek és ahol a Hudson's Bay Company 200 éven keresztül kereskedett.²⁴⁹

A társaság tevékenysége a kereskedelem (és a kezdetekben természetesen az északnyugati átjáró megtalálása) köré összpontosult, ellentétben a franciákkal, hittérítőket nem vittek magukkal. Elsődlegesen fegyvert és fémeket szállított a helyi indiánoknak, akik szőrmevel, bőrrrel, illetve hódprémekkel fizettek.²⁵⁰ A társaság jelenléte gyakorlatilag az egyetlen akadályát képezte a hétéves háborúig a francia terjeszkedésnek a Hudson-öböl környékén.²⁵¹

A társaság számára juttatott terület nemcsak a Hudson-folyó öblét, hanem az azzal határos hatalmas területet is magában foglalta. E földek a társaság tagjainak tulajdonába kerültek, a földek és a lakosság is a társaság fennhatósága alatt álltak, amely jogosult volt akár fegyveres erőt is fenntartani, illetve erődítményeket emelni. Az adomány ugyanakkor nem terjedt ki azokra a területekre, amelyeket már más keresztény uralkodók vagy államok alattvalói birtokoltak. Utóbbtól függetlenül a társaságnak juttatott területek egy részét IV. Henrik francia király 1598-as adománylevele lefedte, ami miatt később több súrlódás, illetve összecsapás volt a franciák és az angolok között, a területhez kapcsolódó első felfedezés elvére és az abból fakadó jogokra hivatkozva.^{252 253}

A társaság a kezdetekkor még baráti viszonyt ápolt francia szomszédaival. 1682-ben azonban a franciák – a korszak hadviselési szabályait megsértve – meglepetésszerűen behajóztak Port Nelson-ba, amit felkészületlenül ért a támadás, így megadta magát, a

²⁴⁹ W. L. Griffith: Dominion of Canada. i. m. 62.

²⁵⁰ Alan Taylor: American Colonies: The Settling of North America. The Penguin History of the United States, Volume 1., Penguin Books New York, 2002 415-417.

²⁵¹ Molnár István János: Kanada története. A kezdetektől a konföderációig. i. m. 348.

²⁵² George E. Ellis: The Hudson Bay Company. In: Justin Winsor: Narrative and Critical History of America Vol. VIII., The Riverside Press, Cambridge, 1889, 1-80., 5-7.

²⁵³ térkép forrása: Maps 1667-1999

<http://www.bac-lac.gc.ca/eng/discover/politics-government/canadian-confederation/Pages/maps-1667-1999.aspx>

társaság szolgálait pedig a franciák magukkal vitték fogolynak. Az épülőfélben lévő erődöt végül a francia király visszaadta az angoloknak és kompenzációt ígért. A társaság ezt követően erődítményeket kezdett építeni, amire válaszul a franciák 1686-ban ismét meglepetésszerű támadást intéztek, mely során Pierre de Troyes kapitány és csapata, arra hivatkozva, hogy a területek a francia uralkodóhoz tartoznak, elfoglalta Moose Factory, Rupert House és Fort Albany területeit és lerombolta a társaság állásait. A francia király ezen erődöket is visszaadta, Rupert House kivételével, amin keresztül szuverenitási igényt támasztott a környező területekre. Nem sokkal később, az 1688-1697 közötti kilencéves háború (vagy más néven pfalzi örökösödési háború), majd pedig a spanyol örökösödési háború (1701-1714) alatt is több összecsapás történt a térségben.²⁵⁴

A hétéves háború

Az angol-francia konfliktus egyik legjelentősebb alapja a hétéves háború és az abban elszenvedett francia vereség lett. A hétéves háborút megelőzően több területi konfliktus is volt az észak-amerikai gyarmatokon Anglia és Franciaország között, melyek jellemzően valamelyik európai háború vagy konfliktus tengerentúlra való kisebb áttérjedésének voltak következményei.²⁵⁵

A hétéves háború (1756-1763) alapvető jelentőségű a kanadai angol-francia viszonyban, gyakorlatilag a konfliktusok egyik legfontosabb gyökere, amely kihatott a mai politikai gondolkodásra is. Bár a nyelv is fontos tényező a francia és angol kanadaiak közötti különbségek terén, eredetileg mégis a történelem volt az, ami igazán elválasztotta őket. Kanada történelmének központi eseménye az 1760-as brit hódítás, amely mind a kanadai francia, mind az angol nacionalizmust táplálta, egyiket a győztes oldalhoz tartozás érzete révén, míg a másik oldalon a dicsőség iránti vágyakozás képében. Ez a kettősség a kanadai angol és francia filozófiában is megjelenik. Mivel ebben a viszonylatban a francia kanadaiak

²⁵⁴ George Cawston, A. H. Keane: *Early Chartered Companies (A. D. 1296-1858)*. Edward Arnold, Publisher to the India Office, 1896 162-166.; George E. Ellis: *The Hudson Bay Company*. i. m. 5-7.

²⁵⁵ Az első olyan szerződés, amely amerikai területre vonatkozott, az 1632-ben megkötött St. Germain-en-Laye-i szerződés volt, amelyben az angolok visszaadták az 1629-ben elfoglalt Québecet. 1670-ben II. Károly kanadai területeket adott át a Hudson's Bay Company-nek, de az adománylevelben rögzítették, hogy az nem terjed ki olyan területekre, amelyek valamely keresztény uralkodó vagy állam alattvalói birtokában állnak. A kilencéves háborút lezáró rijswijki békében (1697) Anglia és Franciaország megállapodott, hogy visszaadják a meghódított területeket, így Franciaország visszakapta Új-Skóciát, továbbá visszaadta a Hudson's Bay Company-től megszerzett területeket. A spanyol örökösödési háborút lezáró 1713-as utrechti békével pedig Franciaország átengedte Nagy-Britanniának Új-Fundlandot, Új-Skóciát (Acadia), illetve a Hudson-öböl mentén elfoglalt területeket. D. A. O'Sullivan: *Government in Canada: The Principles and Institutions of Our Federal and Provincial Constitution*. i. m. 252-253.

a meghódított közösség és kisebbségi csoport, ezért mindig is mélyen foglalkoztatta őket a kollektív jogok kérdése. Ezzel szemben az angol kanadaiak sokkal inkább az egyéni jogok, illetve az egyenlőség és az esélyek kérdése fókuszálnak, ekként hajlamosak a kollektív jogokra úgy tekinteni, hogy azok nemkívánatosak és nem is demokratikusak. Míg a franciák igazságosabbnak tartják a közösségek képviselőit és úgy tekintenek Kanadára, mint ahol két közösség van, az angolok ezt a felfogást veszélyesnek tartják Kanadára nézve.²⁵⁶

A hétéves háborút többen a valódi első világháborúnak tekintik, az európai hatalmak konfliktusa ugyanis túllépett a kontinens határain és kiterjedt a gyarmatokra is. Előzményei között ki kell emelni egyrészt a régóta rossz francia-angol kapcsolatokat, melynek 1688 és 1815 közötti időszakát akár a második százéves háború névvel is lehet illetni, hiszen a két birodalom hét háborút is vívott egymás ellen ekkor. A kolóniákon túl ellentétes oldalon álltak a mediterráneumban, a Baltikumban, és különösen a Hollandiában való befolyásszerzésben. A mélypont akkor következett be, amikor VI. Károly fiúörökös nélkül halt meg, utódja Mária Terézia lett és kitört az osztrák örökösödési háború (1740-1748), amelyben a franciák és a britek szintén ellentétes oldalon álltak. A háborút lezáró aacheni (más néven aix-la-chapelle-i) békében Franciaország ugyan sikerként könyvelhette el, hogy sikerült az osztrákok európai pozícióját meggyengítenie, másrészt viszont rengeteg embert vesztett és a háború hatalmas pénzüsségeket emésztett fel, ami utóbb, a hétéves háborúban meg is bosszulta magát.²⁵⁷

Az aacheni szerződés csak látszólagosan hozta el a békét, valójában nem oldotta meg Európa problémáit, csupán visszaállította a status quo-t.²⁵⁸ Az új háború nyitánya a porosz uralkodó, Nagy Frigyes szászországi hadjárata volt. A háborúba hamarosan minden számottevő európai erő belépett, Franciaország az osztrákok, Anglia pedig a poroszok oldalán.

Ellentétben az azt megelőző 18. századi európai konfliktusokkal, a hétéves háború Franciaország teljes vereségét és a hatalmi egyensúly drámai átrendeződését hozta magával, nemcsak Európában, hanem az észak-amerikai gyarmatokon is. Az észak-amerikai francia birodalom megsemmisülése egyben magával hozta a franciák megtorlás iránti vágyát is, ami meghatározta az elkövetkező kétszáz év francia külpolitikájának irányát.²⁵⁹

²⁵⁶ Ramsay Cook: The Canadian Dilemma. *International Journal* Vol. 20. Issue 1, 1965 1-19., 3-4.

²⁵⁷ Jonathan R. Dull: The French Navy and the Seven Years' War. University of Nebraska Press 2005, 1-6

²⁵⁸ Jürgen Luh: Frederick the Great and the First 'World' War. In: Mark H. Danley, Patrick J. Speelman (ed): *The Seven Years' War. Global Views*. Brill Leiden, Boston 2012, 1-21., 8-9.

²⁵⁹ Fred Anderson: *Crucible of War. The Seven Years' War and the Fate of Empire in British North America, 1754-1766*. Vintage Books 2001 XVIII.

A hétéves háborút megelőzően Észak-Amerikában az angolok, franciák és a két hatalomtól független és neutrális Irokéz Konföderáció közötti, háromoldalú egyensúly nagyrészt visszafogta a konfliktusokat, így nem tört ki nagyszabású háború²⁶⁰, noha Új-Franciaország és a 13 brit kolónia gyakorlatilag 1608 óta konfliktusban állt egymással. A helyzet akkor eszkalálódott, amikor Virginia és Pennsylvania 1747-ben megalapította az Ohio Company-t, a kereskedelmi és stratégiai szempontból jelentős Ohio folyó torkolatánál, ami hamarosan területi konfliktusokhoz vezetett. Az első összecsapásra 1755. július 6-án került sor, ahol a franciák az indiánok segítségével legyőzték az angolokat. Ebben az évben még kétszer került sor összecsapásra, kisebb angol sikerrel.²⁶¹ 1756-1757 jelentős része francia sikerekkel telt, 1758 ugyanakkor elhozta a fordulópontot. Francia oldalon két egymást követő évben maradt el a betakarítás, a tengeri blokád miatt nem jutottak el hozzájuk a kereskedők, sem az erősítés, ráadásul a helyi hivatalnokok korrupciója hihetetlen kiadásokhoz vezetett az élelmiszerbeszerzés terén. 1748-ban a francia kincstár 2 millió livres-t költött a kanadai gyarmatokra évente, 1755-ben ez az összeg már 6 millióra, 1757 végére pedig 12 millióra emelkedett. Tovább súlyosbította a helyzetet, hogy a francia udvar figyelme az európai hadszíntéren volt, a gyarmati harcokat jelentéktelennek tartották – a franciák célja az volt, hogy megtartsák európai befolyásukat, míg az angolok meg akartak hódítani egy birodalmat.²⁶²

Az angolok 1758 közepére elfoglalták Louisbourgot, 1759-ben Québecet, 1760-ban pedig Montréal. A háború döntő ütközete Québec elfoglalása, vagyis az Ábrahám-síksági csata volt, 1759. szeptember 13-án, az itt elszenvedett vereséget a franciák sosem heverték ki. Nem túlzás azt állítani, e csata döntötte el, hogy Amerika francia legyen-e vagy angol és egyben elvezetett ahhoz a kérdéshez is, hogy az Amerikában letelepedett angolok telepések legyenek-e, vagy állampolgárok.²⁶³ Az 1759. szeptember 18-án aláírt kapitulációs dokumentumban rögzítették, hogy a lakosok és a tisztek megtarthatják ingatlanjaikat és szokásos kiváltságaikat, az angolok engedélyezik és egyben biztosítják a római katolikus vallás szabad gyakorlását mindaddig, amíg a Kanada feletti uralom kérdést az uralkodók el

²⁶⁰ Fred Anderson: *Crucible of War. The Seven Years' War and the Fate of Empire in British North America, 1754-1766.* i. m. 35.

²⁶¹ Daniel Marston: *Essential Histories. The Seven Years' War.* Osprey Publishing 2001, 10-12.

²⁶² Fred Anderson: *Crucible of War.* i. m. 232-240.

²⁶³ George Hodges: *The Battle of Québec and What it Meant.* In: *Stepping-stones in American History.* W. A. Wilde Company 1904, 173-190., 190.

nem döntenek. Hasonló megállapodást kötöttek Montréal kapitulációjakor is, ami egyben az egész francia terület kapitulációját jelentette.²⁶⁴

A hétéves háború észak-amerikai részét lezáró 1763. február 10-i párizsi békeszerződés értelmében Franciaország átadta a briteknek többek között Kanadát, Cape Breton-szigetet, a Szent Lőrinc-öböl szigeteit, illetve Louisiana keleti részét, Nagy-Britannia pedig többek között átadta Franciaországnak az új-fundlandi halászati jogokat. Noha a szerződés kedvezőbb volt Franciaországra nézve, mint amit a helyzetük indukált volna, azonban kétség sem férhet hozzá, hogy összességében abszolút katasztrófa volt a Bourbon-házra nézve.²⁶⁵

A hétéves háború elvesztése örökre túske maradt a franciákban, van azonban olyan – nem meglepő módon angolszász – nézet is, amely szerint az Ábrahám-síksági csata valójában felszabadította francia Kanadát a francia abszolútizmus alól és elindította az önkormányzás és politikai szabadság útján.²⁶⁶ Az 1763-as párizsi békeszerződésig Kanada jelentős része francia uralom alatt állt, így azzal, hogy ezek a területek brit fennhatóság alá kerültek, megváltozott a francia társadalom, egyben megjelentek a kanadai kétnyelvűség, illetve bikulturalizmus alapjai is.

Alkotmányos fejlődés a hétéves háborút követően: Kanada az önálló államiság útján, az angol-francia viszony alakulása

A brit uralom alá került Kanada alkotmányos fejlődése az 1763-as királyi proklamációval kezdődött. E dokumentum ugyan nem felel meg a modern értelemben vett alkotmány fogalmának, nem tisztáz ugyanis alapvető államszervezeti kérdéseket, illetve rendelkezései sosem érvényesültek igazán, ettől függetlenül az első olyan aktus, amely a meghódított gyarmat működésének alapvető szabályait kívánta rendezni. Ettől az időszaktól kezdve Kanada különféle jogállási változásokon esett át a brit hatalomátvételt követő jó 150 évben, mire a westminsteri statútummal megteremtődött – nagyrészt – a törvényhozási önállósága, amit végül az 1982-es Kanada törvény és az annak részét képező kanadai alkotmány teljesített ki.

²⁶⁴ D. A. O'Sullivan: *Government in Canada: The Principles and Institutions of Our Federal and Provincial Constitution*. i. m. 253-256.

²⁶⁵ Patrick J. Speelman: *Conclusion: Father of the Modern Age*. In: Mark H. Danley, Patrick J. Speelman (ed): *The Seven Years' War Global Views* Brill Leiden, Boston 2012 519-536., 532.

²⁶⁶ John George Bourinot: *Canada under British Rule* i. m. 35.

A változások háttérében folyamatosan a franciák és britek közötti – előbb identitásalapú, majd az alkotmányos berendezkedéssel kapcsolatos – ellentétek kezelése állt, mely ugyan az enervált asszimilációs kísérletektől indult, azonban meglehetősen hamar átfordult a francia lakosság számára különböző kollektív jogok (nyelvhasználat, vallásgyakorlás, francia magánjog alkalmazása) biztosítására, amit jellemzően a történelmi szükségszerűség – általában az amerikai uralomtól való félelem – motivált, bár asszimilációs kísérletek ezt követően is történtek. Ez a különbség jelentős tényező a kanadai alkotmányosság, illetve berendezkedés vonatkozásában. A bevándorlás 20. századi felerősödésével ugyanakkor a kanadai társadalmat alapjaiban befolyásoló újabb elem is megjelent, ami jelentős lélekszámának és politikai aktivizmusának hála képes volt befolyással bírni mind a kanadai társadalomra és identitásra, mind pedig a jogi berendezkedésre. Időben legutoljára e tényezőkhöz csatlakozott az őslakos közösségek fellépése is.

A kanadai alkotmányos berendezkedés a brit westminsteri típusú kormányzati rendszeren alapul, melynek jellemzője a meglehetősen nagy összefonódás a törvényhozó és a végrehajtó hatalom között, kormányzati dominancia a jogalkotásban, felelős kormányzat, illetve a parlament működését meghatározó erős, összetartó pártok jelenléte.²⁶⁷ Másrészt ugyanakkor hatással volt rá az amerikai alkotmányos fejlődés, illetve leginkább a föderatív berendezkedés, még ha annak egyes elemeit (pl. erős elnöki hatalom, jelentős hatáskörök az államok kezében) elrettentőnek is találták.²⁶⁸

²⁶⁷ Janet L. Hiebert: Parliamentary bills of rights: have they altered the norms for legislative decision-making? In: Gary Jacobsohn, Miguel Schor (ed): Comparative Constitutional Theory. Edward Elgar Publishing Cheltenham, UK, Northampton, MA, USA 2018 123-145., 127.

²⁶⁸ Föderális államban az alkotmány a központi szövetségi kormány és az államok közötti hatalmat oly módon osztja el, hogy mindegyik független a saját szférájában, és egyik sem bírhatja felül a másikat. A föderalizmus tehát a köztársasági értékeket juttatja érvényre a hatalommegosztás egy formájaként. A föderalizmus lehetővé teszi a különböző egységek számára, hogy megőrizzék a különféle identitásaikat, ugyanakkor egyszersmind előremozdítja az egységet is ott, ahol vannak közös érdekek. A föderalizmus akkor kivitelezhető, ha az alkotóelemek gazdaságilag és kulturálisan rendelkeznek elégedő közös jellemzővel – például közös történelem vagy nyelv –, amely lehetővé teszi számukra az együttműködést, ugyanakkor minden egység kellőképpen eltérő ahhoz, hogy önálló közösséget alkosson. Ehhez meg kell találni a kellő egyensúlyt. A föderalizmus előnye egyben hátránya is lehet, ha az említett összekötő elemeket, illetve a hatalmi egyensúlyt nem sikerül megtalálni. A tartományi parlamentek saját népüket képviselik, illetve a tartományi politikai erők befolyásolják őket, így könnyedén előfordulhat, hogy az egyes tartományok egymás igényeit kétségbe vonják, illetve a szövetségi miniszterelnök sem tudja egyszerre mindegyiküket megszólítani. Ha mindenki csak a maga partikuláris ügyeivel foglalkozik, azzal gyengül a szövetségi jelentőségű ügyek reprezentációja is. Kanadára is jellemző, hogy az angol és a francia nyelvű közösségek közötti törés miatt kevésbé sikeres egy ilyen típusú berendezkedés. John Adler: General Principles of Constitutional and Administrative Law. Fourth Edition. PALGRAVE MACMILLAN 2002, 147.; Bruce A. Ackerman, Robert E. Charney: Canada at the Constitutional Crossroads. University of Toronto Law Journal Vol. 34., 1984 117-135., 122.

Amerikához hasonlóan Kanada is törvényben (1867-es és 1982-es alkotmányokban) határozza meg a legtöbb alkotmányos szabályt, ugyanakkor nem kizárólag az írott alkotmányok foglalják magukban Kanada alkotmányát, hanem brit mintára íratlan alkotmánnyal²⁶⁹ is rendelkezik az ország: számos szabály nem az alkotmányban, hanem organikus törvényben jelenik meg – amelyek azonban természetüket tekintve alkotmánynak tekinthetők (pl. *Parliament of Canada Act, Court of Justice Act*) –, vagy éppen alkotmányos elvként, szokásként, gyakorlatként létezik, illetve alkotmányos megegyezés tárgya.²⁷⁰

A kanadai alkotmányosság egyik központi kérdése – az önkormányzás egyik legfontosabb eszközeként – a felelős kormányzat megvalósítása volt, mely a 19. század közepén mind a franciák, mind a britek részéről hangsúlyos követeléssé és emiatt elhúzódó viták tárgya is vált, ugyanakkor közös célként a két közösséget összetartó tényezőként is megjelent. A felelős kormányzat fogalma nem jelent meg egyik kanadai alkotmányos törvényben sem a gyarmati időkben, ugyanakkor 1848-at követően közmegegyezés tárgyává vált.²⁷¹ A gyarmati berendezkedés miatt Kanadában a végrehajtó hatalmat lényegében az

²⁶⁹ Az alkotmányjogi szakirodalom viszonylag kiterjedten foglalkozik az íratlan alkotmány(osság) fogalmával, az írott és az íratlan normák között formai és tartalmi különbséget is téve. Eszerint tartalmilag az íratlan jog és az íratlan alkotmányosság szubsztantív elképzeléseket és módszereket foglal magában, illetve az írott és íratlan jogot fel lehet fogni akként is, hogy az értelmezés különböző módszereit írják le, illetve megvalósítják a legalitást, amely áthatja az alkotmányosság minden formáját. Az íratlan jog értelmezési módszerként használható joghézagok kitöltésére, vagy a jog tartalmának kibontására. Mindezeket túl az írott jog felfogható az akarat szuverenitásaként (vagyis az írott jog a szuverén akaratának megjelenése), míg az íratlan az értelem szuverenitásaként (vagyis egyfajta észszerűségként) is. Janet McLean: The unwritten constitution. In: Gary Jacobsohn, Miguel Schor (ed): *Comparative Constitutional Theory*. Edward Elgar Publishing Cheltenham, UK, Northampton, MA, USA 2018 395-414., 403., 404.

Az íratlan alkotmányos elveket, szokásokat a bíróság fedezi fel, azonban a Supreme Court gyakorlatával szemben is megfogalmazódott már olyan kritika, hogy megtalálás helyett inkább feltalálja ezeket, amivel gyakorlatilag módosítja az alkotmányt. Jeffrey Goldsworthy: *Constitutional Interpretation*. In: Michel Rosenfeld and András Sajó (ed): *The Oxford Handbook of Comparative Constitutional Law*. Oxford University Press 2012, 611-639., 619.

²⁷⁰ A fő különbség az alkotmányos szokás (*constitutional customs*) és az alkotmányos megegyezés (*constitutional convention*) között, hogy előbbiek olyan organikus szabályok, amelyek a kormányzat működését mozdítják elő, olyan jogi szokások, amelyek részei a common law-nak, a természetjogon és az észszerűségeen nyugszanak és néha bírói döntések is elismerik őket, illetve bírói úton ki is kényszeríthetőek. Az alkotmányos megegyezések viszont olyan, kormányzati intézmények közötti politikai kapcsolatokra vonatkozó organikus szabályok, amelyeket nem lehet kikényszeríteni bírói úton. Ilyen alkotmányos megegyezés tárgyat képezik a jó kormányzás, illetve a felelős kormányzatra vonatkozó szabályok is. Patrick Malcolmson and Richard Myers: *The Canadian Regime. An Introduction to Parliamentary Government in Canada*. Fifth Edition. University of Toronto Press Incorporated 2012 16-19., 22.

John Remington Graham: Québec, Canada, and the Glorious Revolution. *Cahiers de Droit*, Vol. 37, Issue 4 (Decembre 1996), 1015-1036., 1025.; *Constitutional Law in Canada*. https://www.constitutional-law.net/index.php?option=com_content&view=article&id=5&Itemid=8

²⁷¹ Ennek lényegét öt alkotmányos megegyezés képezi. Az első szerint a Korona, ami formálisan a végrehajtó hatalom, csak a miniszterei tanácsára cselekszik. A második értelmében a Korona csak olyan személyeket nevez ki miniszternek, akik tagjai a parlamentnek, ahol így elérhetővé válnak a többi képviselő számára, hogy azok kérdéseket tehessenek fel, vagy éppen kritizálhassák őket. A harmadik szerint a minisztereket egymás tetteiért kollektív felelősség terheli. A negyedik értelmében a Korona csak olyan személyeket nevez ki miniszterré, akik bírják a Képviselőház többségének bizalmát. Az ötödik megegyezés értelmében pedig, amennyiben a miniszterek elveszítik a Képviselőház bizalmát, a miniszterelnöknek vagy le kell mondania,

uralkodót képviselő kormányzó gyakorolta, az általa kinevezett személyekből álló Végrehajtó Tanács (kvázi kormány) segítségével. A kormányzó az uralkodó képviselőjeként nem felelt a törvényhozó hatalomnak, így nem alakult ki a parlamentnek felelős kormányzat, vagyis a birodalom és a gyarmat közötti sajátos hatalommegosztás miatt a törvényhozó és a végrehajtó hatalom teljesen elválasztva működött. Mivel így a parlamentek számos esetben nem tudták keresztülvinni akaratukat, komoly feszültség alakult ki a provinciákban, mely során 1837-1838-ban lázadásra is sor került. A Brit Parlament végül 1848-ban döntött úgy, hogy bevezeti a felelős kormányzatot az észak-amerikai provinciákban. Azzal, hogy megvalósult a felelős kormányzat, az unió, majd az annak helyébe lépő konföderáció immár hatékonyan tudta kormányozni saját magát, ami nagy előrelépés volt a Brit Birodalomtól való eltávolodás terén.

A brit uralommal beköszöntő időszakban az alábbi dokumentumok határozták meg az állami berendezkedést, a franciák jogállását, illetve a polgárok bizonyos alapvető jogait és kötelességeit: 1763-as királyi proklamáció (*The Royal Proclamation of 1763*); a Québec-törvény (*The Québec Act, 1774*); az Alkotmányos törvény (*The Constitutional Act, 1791*); az Egyesülési törvény (*The Act of Union, 1840*); a Brit Észak-Amerika Törvény (*The British North America Act, 1867*); a Westminsteri statútum (*The Statute of Westminster, 1931*); illetve a Törvény Kanadáról (*The Canada Act, 1982*), a kanadai alkotmány (*The Constitution Act, 1982*) és a Kanadai Jogok és Szabadságok Chartája (*Canadian Charter of Rights and Freedoms, 1982*).²⁷²

A fejezet alapvetően az alkotmányos berendezkedés alapjaival és a változások mögött meghúzódó konfliktusokkal foglalkozik, azzal ugyanakkor, hogy egyes központi eseményeket – csendes forradalom, bevándorlás hullámai, multikulturális igazgatás kialakulása, elszakadási törekvések –, mivel ezek kibontása szétfeszítené e fejezet kereteit, külön fejezet mutatja be.

vagy új választások kiírását kell kérnie. Ezen elvek révén a végrehajtó hatalmat gyakorló személyek teljesen elszámoltathatók a nép választott képviselői által. A felelős kormányzat bevezetése révén tehát a kormányzó immár nem dönthette el szabadon, hogy kit nevez ki tanácsadójául, hanem a demokratikusan megválasztott képviselők közül kellett választania. Patrick Malcolmson and Richard Myers: *The Canadian Regime. An Introduction to Parliamentary Government in Canada.* i. m. 39-41.

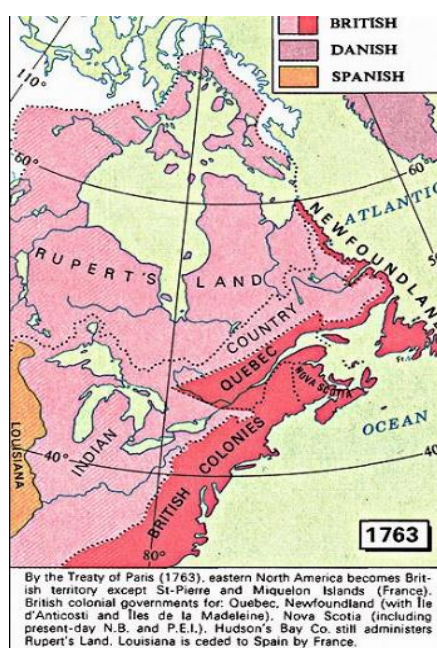
²⁷² Érdekes megjegyezni, hogy e törvények brit mintára sokáig nem tartalmaztak alapjogi katalógust, ugyanakkor egy *Bill of Rights*-hoz hasonló törvényt sem fogadtak el. Ennek hátterében az áll, hogy tradicionálisan az angolszász országok nem ismerték el értéként az alapjogi katalógus meglétét, az ugyanis a bírói hatalom előtérbe helyezésével szemben állt a parlamenti szupremácia elvével és gyakorlatával. Kanadában ezért az alapjogi törvény elfogadására egészen 1960-ig kellett várni (*Canadian Bill of Rights*), amely ugyanakkor még nem rendelkezett alkotmányos státusszal, ilyenkor csak a Kanadai Jogok és Szabadságok Chartája bír. Janet L. Hiebert: *Parliamentary bills of rights: have they altered the norms for legislative decision-making?* i. m. 123-124.

Az 1763-as királyi proklamáció

A párizsi szerződéssel a területekkel együtt mintegy 60 ezer francia került brit fennhatóság alá, ők gyakorlatilag ott is maradtak – a Franciaországba visszatérő katonákat leszámítva pusztán csak 279 fő távozott.²⁷³ A hétéves háborút lezáró békeszerződés nem rendezte a brit uralom alá került területek igazgatásának részletkérdéseit, így bizonytalan volt, hogy a francia népesség milyen jog alapján, milyen jogállással és berendezkedés alatt fog tovább élni. Az 1763. október 7-én III. György által kiadott királyi proklamáció e kérdéseket rendezte azzal az egyértelmű céllal, hogy az újonnan megszerzett francia kolóniát anglicizálja.²⁷⁴

Az elsődleges cél tehát az asszimiláció volt, melyhez a proklamáció először is négy területre osztotta a megszerzett gyarmatot, négy kormányzósággal²⁷⁵: Québec, Kelet-Florida, Nyugat-Florida és Grenada. A kormányzók teljes hatalmat kaptak, hogy a lakossággal tárgyaljanak és megállapodjanak. Az uralkodó megjutalmazta továbbá a háborúban részt vett katonákat, az indián törzsekről pedig kijelentette, hogy a védelme alatt állnak, a számukra kijelölt területeken nem lehet őket zavarni, e területek nem szerezhetők meg, akik pedig eddig ott éltek, el kell hagyniuk e területeket.²⁷⁶ Elrendelte továbbá, hogy állítsanak fel egy Közgyűlést

(*Assembly*), hogy az alkotson jogot, amennyire csak lehetséges az angol joghoz hasonló tartalommal, a többi kolóniában alkalmazott szabályozással és korlátozásokkal együtt. A kormányzóknak jogukban állt bíróságokat is felállítani. A polgári jogi és büntetőügyek a brit

²⁷³ Arthur Beauchesne: Events Which Led to Confederation, *The Canadian Bar Review* Feb., 1932, 101-110., 101.

²⁷⁴ Calvin R. Massey: The Locus of Sovereignty: Judicial Review, Legislative Supremacy, and Federalism in the Constitutional Traditions of Canada and the United States. *Duke Law Journal* Vol. 1990 1229-1310., 1256.

²⁷⁵ térkép forrása: Maps: 1667-1999

<http://www.bac-lac.gc.ca/eng/discover/politics-government/canadian-confederation/Pages/maps-1667-1999.aspx>

A térkép Grönlandot jelzi dán kolóniának, ahol 1721 óta volt tartós dán jelenlét.

²⁷⁶ The Royal Proclamation – October 7, 1763 http://avalon.law.yale.edu/18th_century/procl1763.asp Az indiánok számára fenntartott terület az Appalache-hegységtől nyugatra eső terület volt. A döntés meglehetősen népszerűtlen volt és a háború okozta veszteségek fedezése érdekében bevezetett új adókkal együtt hamarosan az amerikai brit kolóniák lázadásához vezetett.

jog alapján dőltek el, a hivatalos nyelv az angol volt, a római katolikusok pedig nem vehettek részt az esküdszékek munkájában.²⁷⁷

A proklamáció általános tiltakozást váltott ki a franciák között, hiszen identitásuk három legfontosabb elemével, az anyanyelvükkel, a vallásukkal, illetve a szokásaikkal szemben intézett támadást. Noha a párizsi békeszerződés biztosította számukra a tulajdonuk biztonságát és a szabad vallásgyakorlást, azonban az új kolóniákat a brit joggal összhangban kellett kormányozni, az pedig megtiltotta, hogy katolikusok szavazzanak és hivatalt viseljenek.²⁷⁸ Ez egyszersmind azt is jelentette, hogy a mintegy 60 000 franciát érintően kizárólag a protestáns britek alkothattak törvényeket.²⁷⁹ Ki kell emelni ugyanakkor azt is, hogy a brit jog bevezetése nem terjedt ki azonnal a magánjogi viszonyokra, ugyanis bevett szokás szerint minden olyan esetben, amikor egy ország a brit Korona uralma alá kerül, az nem érintette a meglévő polgári jogot és tulajdoni szabályokat mindaddig, amíg új jogot nem alkotnak e körben.²⁸⁰

A common law kiterjesztése, a nyelvi és vallási diszkrimináció gyakorlatilag a francia közösség identitásának alapjait sértette. A franciák asszimilációját nem pusztán a proklamáció, hanem még inkább az egyéb dokumentumok célozták. A Murray kormányzó számára adott Utasítások (*Instructions*)²⁸¹ például tartalmazta, hogy szüntesse meg a kanadai (katolikus) vallást, a 32. cikk szerint nem ismerheti el a katolikus egyházi fennhatóságot, a 33. cikk pedig egyértelműen rögzítette, hogy biztatni kell a lakosságot a protestantizmusra

²⁷⁷ Sidney T. Miller: Development of the Canadian Legal System. University of Pennsylvania Law Review And American Law Register Vol 61 OCTOBER, 1913, 625-646., 627-629.; Brian M. Mazer: Sovereignty and Canada: An Examination of Canadian Sovereignty from a Legal Perspective. Saskatchewan Law Review Vol 42. 1977, 1-15., 9.

Kivételként említendő, hogy a francia inkvizitórius rendszert felváltó common law már ismerte a Habeas Corpus-t és elvetette a kínzást mint bizonyítási eszközt, így ennek bevetése népszerű intézkedés volt. Molnár István János: Kanada története. A kezdetektől a konföderációig. i. m. 263.

²⁷⁸ Fred Anderson: Crucible of War. i. m. 570. A katolikusok hivatalviselése tilalmának alapjai egészen az 1660-as Stuart-restaurációig nyúlnak vissza. II. Károly francia segítséggel került hatalomra és titkos megállapodásban ígéretet tett arra, hogy visszaállítja Angliában a katolikus egyházat, a parlament viszont erős nyomást gyakorolt rá a protestantizmus megőrzése érdekében, így az elképzelés nem járt sikerrel, sőt, szigorításokat vezettek be. Az 1661-es Corporations Act az anglikán vallás szerinti eskütételt írt elő a helyhatósági hivatalnokok számára, az 1673-as Test Act már minden hivatalnokra (polgárra és katonaira is) kiterjesztette az eskütételi, illetve úrvacsora vételi kötelezettséget, továbbá az átlényegülés megtagadásának kötelezettségét, míg az 1678-as Test Act hasonló követelményeket írt elő a parlament tagjai és a főnemesek számára is. Ezeket a kötelezettségeket csak az 1828-as Sacramental Test Act oldotta fel. Enid Campbell: Oaths and Affirmations of Public Office under English Law: An Historical Retrospect. Journal of Legal History, Vol. 21, Issue 3 (December 2000), 1-32., 9-11., 19.

²⁷⁹ Molnár István János: Kanada története. A kezdetektől a konföderációig. i. m. 258.

²⁸⁰ Rupert Righton: The Origins of the Québec Legal System. University of Toronto, School of Law Review Vol. 8:2 1950 11.

²⁸¹ Documents Relating to the Constitutional History of Canada 1759-1791. Selected and Edited with Notes by Adam Shortt and Arthur G. Doughty. Ottawa, 1918 181-205.
http://eco.canadiana.ca/view/oocihm.9_03424/200?r=0&s=1

való áttérésre és hogy gyermekeiket is ennek megfelelően neveljék, illetve szükség van protestáns iskolák felállítására is. A 38. cikk a londoni püspök engedélyétől tette függővé, hogy ki taníthat. Ezek az eszközök alkalmasnak bizonyulhattak volna a lakosság asszimilációjára, azonban összességében megállapítható, hogy a királyi proklamáció, illetve az asszimilációt célzó rendelkezések nem érvényesültek a gyakorlatban.²⁸²

A hatalomátvételt követően ezeken az intézkedéseken túlmenően az új hatalom megpróbált a többi gyarmatról angolul beszélő telepeseket átcsábítani Québecbe, amely szintén hatékony eszköze az asszimilációnak. A homogén, az egyházához és szokásaihoz ragaszkodó francia közösség azonban ennek hatására még erősebben ellenállt az asszimilációs kísérleteknek, még jobban megerősödött a francia nyelvhez és a katolikus valláshoz való ragaszkodásuk. A brit vezetők hamar rájöttek, hogy a québeci franciák eltérő társadalmat és kultúrát képeznek, amit nem tudnak a más gyarmatokon megszokott módszerekkel irányítani.²⁸³

Az újonnan kinevezett kormányzó, James Murray érzekelte annak a veszélyét, hogy egy teljesen homogén, és ellenálló lakosságot kell igazgatni, ezért inkább nem hívta össze a Közgyűlést és megengedte, hogy a lakosság továbbra is a francia szokásjog szerint élje az életét.²⁸⁴ Ez az időszak azonban meglehetősen kétarcú volt: a bíróságok hol elfogadták, hol pedig indokolás nélkül elvetették a francia jog alkalmazását, a lakosság sem tudta követni a változásokat, az angol bírók figyelmen kívül hagyták a francia joggyakorlatot, illetve a franciáktól idegen volt az eskürendszer is.²⁸⁵ Ugyanakkor viszonylag jó kapcsolatok alakultak ki a franciák és a brit helyőrség között, részben azért, mert a britek között sok katolikus skót és ír volt, másrészt a helyőrség megosztotta fejadagját a szegényekkel, amivel nagy tiszteletet váltottak ki.²⁸⁶

A franciáknak tett engedmények ugyanakkor nagy felháborodást váltottak ki a brit lakosságból. A britek nagy része kereskedő volt, akik abban bíztak, hogy ugyanazokkal a jogokkal bírnak majd, mint amit más kolóniákon is biztosítottak számukra. Elégedetlenek voltak amiatt is, mert náluk szállásolták el a brit katonákat, a katonai kormányzatot pedig

²⁸² William C. Conklin: Constitutional Ideology, Language Rights and Political Disunity in Canada, 28 U.N.B. Law Journal Vol. 39 1979, 39-65., 49-51.

²⁸³ Roozbeh (Rudy) B. Baker: Racial Formation in Québec: A Legal Retrospect. i. m. 11.

²⁸⁴ Calvin R. Massey: The Locus of Sovereignty: Judicial Review, Legislative Supremacy, and Federalism in the Constitutional Traditions of Canada and the United States. i. m. 1256.

²⁸⁵ Dr. Molnár István János: Québec és a francia-kanadai jog. Magyar Jog 39. évfolyam 5. szám 1992. május, 308-312., 309.

²⁸⁶ Molnár István János: Kanada története. A kezdetektől a konföderációig. i. m. 254.

elnyomónak tartották. Saját gyűlést akartak, azt követelték, hogy katolikusok ne lehessenek esküdtek, nyíltan kritizálták a kormányzót, amiért enged a franciáknak.²⁸⁷

A britek Murray eltávolítását követelték, amire 1768-ban sor is került, de utódja, Guy Carleton ezredes követte elődje gyakorlatát, mivel felismerte annak a veszélyét, hogy a franciák a kitörni készülő amerikai háborúban az amerikaiak oldalára állhatnak, illetve azt is, hogy a franciák számára nyelvük, vallásuk és jogrendszerük megóvása a legfontosabb és ha ez megvalósul, megakadályozható az átállás. Ebből fakadóan javaslatot tett a gyarmat helyzetét átfogóan rendező törvény kidolgozására, amely eredményeként került sor a Québec-törvény 1774-es elfogadására.²⁸⁸

A Québec-törvény (1774)

A törvény visszavonta az 1763-as királyi proklamációt, és megőrizte francia Kanada vallásának, jogának és szokásainak több jelentős elemét. Jelentőségét az adja, hogy ez volt az első olyan törvény, amely a francia kulturális, vallási és nyelvi kisebbséghez való alkalmazkodást célozta²⁸⁹, első olyan dokumentumként, amely elismer bizonyos kollektív jogokat²⁹⁰.

Elfogadásának indokai közül csak az egyik volt a gyarmati igazgatás hatékonyabbá tétele, a Brit Parlament tekintettel volt az amerikai gyarmatokon kialakult krízisre is – abban bíztak, hogy ha eleget tesznek a franciák követeléseinek, az amerikai lázadás nem terjed ki Kanadára. Ezzel a törvény ugyanakkor kizárta annak a lehetőségét, hogy kialakulhasson egy egységes gyarmati alkotmányos struktúra. Megmaradt, illetve immár az uralkodó által is elismertté vált a kettős jogrendszer: a francia polgári jog és a brit büntetőjog egyszerre érvényesült. Visszaálltak a katolikus egyház jogosultságai is, szedhettek tizedet, elismerték a fennálló földbirtokrendszert, biztosítottá vált a lakosság számára a katolikus vallás szabad gyakorlása (ellentétben a korabeli Angliával), illetve a katolikusok számára is engedélyezetté vált a hivatalviselés (ez sehol máshol nem volt

²⁸⁷ Michel Morin: The Discovery and Assimilation of British Constitutional Law Principles in Québec, 1764-1774, *Dalhousie Law Journal* Vol. 36. (2013) 581-616., 602-603.

²⁸⁸ Calvin R. Massey: The Locus of Sovereignty: Judicial Review, Legislative Supremacy, and Federalism in the Constitutional Traditions of Canada and the United States. i. m. 1256-1257.; Molnár István János: Kanada története. A kezdetektől a konföderációig. i. m. 262.

²⁸⁹ Calvin R. Massey: The Locus of Sovereignty: Judicial Review, Legislative Supremacy, and Federalism in the Constitutional Traditions of Canada and the United States. i. m. 1257.

²⁹⁰ Hon. Robert K. Rae: Courts and Group Right in Canada. *St. Louis University Law Journal* Vol. 42 1997-1998, 539-544., 539.

biztosítva akkor a Brit Birodalomban).²⁹¹ Mindezzel egyben elismerték azt is, hogy a franciák társadalmilag és kulturálisan eltérnek tőlük. Meg kell jegyezni, hogy a franciák és a britek közötti eltérés nem pusztán az eltérő érdekekre volt visszavezethető, a francia igények ezen jóval túlmentek, saját világnézetük és társadalmuk elismerését és védelemben részesítését követelték.²⁹²

A törvény felváltotta az addig működő Közgyűlést a kijelölt tagokból álló Jogalkotó Tanáccsal (*Legislative Council*), aminek a feladata a kormányzó jogalkotásban és igazgatásban való támogatása volt²⁹³, és aminek munkájában már katolikusok is részt vehettek, illetve kitolta a gyarmat határait az Ohio-folyó völgyének jobban termő területeire.²⁹⁴ Az újonnan bevezetett Jogalkotó Tanács a kormányzó egyetértésével rendeleteket adhatott ki, amit aztán a Koronának is jóvá kellett hagynia. A rendeletekkel sor kerülhetett a francia polgári jog, illetve a brit büntetőjog szabályainak megváltoztatására. Mindegyik rendelet franciául és angolul is elkészült és a Tanács vitáiban is lehetett mindkét nyelvet használni.²⁹⁵ A törvény ugyanakkor ezeken túlmenően nem garantálta a franciák anyanyelvi jogait, illetve nem teremtette meg az önkormányzatot sem a gyarmat részére²⁹⁶, bár mindkét elem korlátozottan jelen van benne.

Itt érdemes kiemelni a kanadai fejlődés sajátos karakterisztikáját: a briteknek a francia gyarmatok megszerzésével egy viszonylag nagy létszámú, homogén francia, katolikus lakosság került az uralma alá, amelynek ugyan tervbe vették az asszimilációját, de erre akkor nagyrészt a történelmi körülmények – a hétéves háború miatt kiürült kincstár, majd az amerikai gyarmatok lázadása – miatt nem kerülhetett sor, ehelyett ténylegesen már a kezdetektől biztosítottak bizonyos jogosultságokat a közösség számára pl. francia szokásjog alkalmazása, vallásszabadság, korlátozottan ugyan, de hivatalviselés lehetősége, amely jellegzetesség a Québec-törvényt követő jogalkotásban is jelen volt. A kétnyelvű és kétkultúrájú Kanada gondolata tehát mintegy 200 éves gyökerekkel bír. Ugyanígy, a francia magánjog alkalmazhatóságának elismerése révén Québecben egy sajátos magánjogi

²⁹¹ Clark R. Cahow: Comparative Insights into Constitutional History: Canada, the Critical years, *Law & Contemporary Problems*. Vol. 45: No. 4 1982, 33-52., 43-44.; David M. Brown: Freedom from or Freedom for: Religion as a Case Study in Defining the Content of Charter Rights. *University of British Columbia Law Review*, Vol. 33, Issue 3 2000, 551-616., 554.

²⁹² Roozbeh (Rudy) B. Baker: Racial Formation in Québec: A Legal Retrospect. i. m. 11.

²⁹³ William Paul McClure Kennedy: *Constitution of Canada; an Introduction to Its Development and Law*. London; Toronto: Oxford University Press 1922, 51.

²⁹⁴ Calvin R. Massey: The Locus of Sovereignty: Judicial Review, Legislative Supremacy, and Federalism in the Constitutional Traditions of Canada and the United States. i. m. 1257.

²⁹⁵ Sidney T. Miller: Development of the Canadian Legal System. i. m. 630.

²⁹⁶ Dr. Molnár István János: A Québec-kérdés főbb aspektusai Kanada alkotmányos szabályozásának a tükrében. PhD értekezés Miskolc, 2002 15-16. <http://midra.uni-miskolc.hu/document/5744/1160.pdf>

fejlődést vált lehetővé, ami mind a mai napig fennáll. Ez egyszersmind azt is jelenti, hogy a nyelvi és kulturális eltéréseken túl a jogi kultúra is a kezdetektől eltérő.²⁹⁷

A bevezetett változásokat a kanadaiak túlnyomó többsége elfogadta, a kanadai gyarmat területének kibővítése ugyanakkor kedvezőtlen volt a brit kolóniákra nézve és az vált az általános nézetté, hogy a Korona túl sokat enged meg a franciáknak. Az amerikai forradalom hatására 17 év alatt mintegy 10 ezer amerikai települt át Kanadába²⁹⁸, részben Új-Skóciába – amelynek hatására megalakult új provinciaként Új-Brunswick 1784-ben –, illetve részben Québec nyugati részébe. Az újonnan betelepültek saját területet akartak egyházi korlátozások nélkül és a brit jogrendszer védelmével, ezért hamarosan megnőtt az elégedetlenség a Québec-törvénnyel szemben, ráadásul az 1789-ben kitört francia forradalom miatti félelem sem kedvezett a franciák autonómiájának. Mindezek együttesen elvezettek végül az 1791-es alkotmányos törvény kibocsátásához.²⁹⁹

Alkotmányos törvény (1791)

A Kanadába az amerikai gyarmatokról beáramló királpártiak, valamint menekültek és a franciák között megsaporodtak a súrlódások. A francia és az angol polgári jog párhuzamos alkalmazása egyre nehezebben volt megvalósítható, a francia földesúri rendszer és az angol *freehold* rendszere³⁰⁰ abszolút összeegyeztethetetlen volt, illetve az angolok egyre inkább szorgalmazták a tartományi parlament felállítását, amivel szemben viszont a franciák bizalmatlanok voltak. A presbiteriánusok pedig létre akarták hozni a skót egyházat, ami viszont nem tetszett az anglikán egyháznak.³⁰¹

A további konfliktusokat megelőzendő a Brit Parlament által elfogadott és 1791. december 26-án hatályba lépett alkotmányos törvény Québec provinciát két részre, Felső- és Alsó-Kanadára osztotta.³⁰² Alsó-Kanada (Québec és környéke) alapvetően megtartotta a

²⁹⁷ Catherine Valcke: Québec Civil Law and Canadian Federalism. i. m. 88-89.

²⁹⁸ Érdekeség, hogy a betelepülő, királpárti amerikaiak jelentős része valamilyen kisebbségi csoport – pl. német vallási kisebbség, katolikus írek és skótok, az őslakosok, illetve a felszabadított rabszolgák – tagja, vagyis kulturálisan meglehetősen vegyes összetételű csoport volt. John Ralston Saul: The Roots of Canadian Law in Canada. McGill Law Journal Annual Lecture Series Vol. 54. 2009, 671-694., 682.

²⁹⁹ Clark R. Cahow: Comparative Insights into Constitutional History: Canada, the Critical years. i. m. 44. Kinvin L. Wroth: Notes for a Comparative Study of the Origins of Federalism in the United States and Canada. Arizona Journal of International and Comparative Law, Vol. 15, Issue 1 (Winter 1998), 93-124., 112.; Grant H. Carlton: When Reality Sets In: Why Québec Could Not Exist as an Independent Nation. Journal of International Law and Practice Vol. 7, Issue 3 1998 465-490., 467.

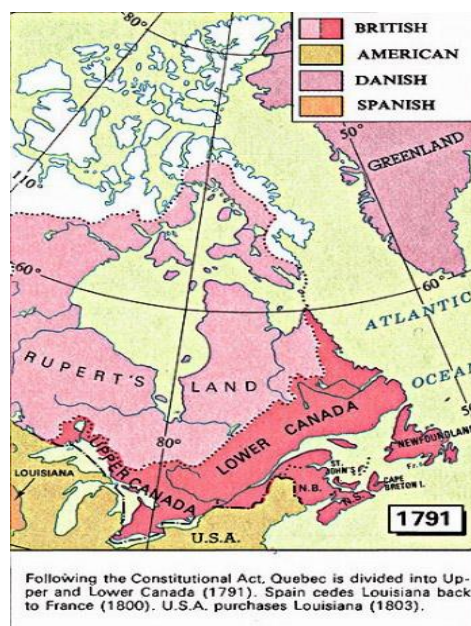
³⁰⁰ A *freehold* szabad jobbágytelek, a tulajdonoson kívül másnak nem volt jogosultsága a föld felett.

³⁰¹ Molnár István János: Kanada története. A kezdetektől a konföderációig. i. m. 292-293.

³⁰² térkép forrása: Maps: 1667-1999

<http://www.bac-lac.gc.ca/eng/discover/politics-government/canadian-confederation/Pages/maps-1667-1999.aspx>

Québec-törvényben lefektetett berendezkedést, míg Felső-Kanadában (a mai Ontario és környéke) a brit jog érvényesült, a földtulajdonra pedig a *freehold* szabályai vonatkoztak. Mindkét tartományban kétkamarás parlamentet vezettek be, választott alsóházzal és delegált felsőházzal. A parlamentek lehetőségei azonban korlátozottak voltak: a kormányzó a brit kormánynak, nem pedig a parlamenteknek volt felelős, vétójoggal rendelkezett és félretehett törvényeket, illetve a Brit Parlament is megtilthatott intézkedéseket. Bevezették továbbá a protestáns egyház javára kivetett tizedet.³⁰³ Alsó-Kanada első Gyűlése (alsóháza) 34 francia és 16 angol anyanyelvű képviselőből állt. A kisebbségben lévő angol tagok megkísérelték ugyan keresztülvinni az akaratukat a *speaker* megválasztásakor, de nem jártak sikerrel, hasonlóképpen a francia többség akarata érvényesült az angol és a francia nyelv egyenrangú használatára vonatkozóan is a gyakorlatban, habár a hivatalos nyelv továbbra is kizárólag az angol volt.³⁰⁴

Noha az alkotmányos törvény fő célja a franciák és angolok békés egymás mellett élésének biztosítása volt, másodlagos célként jelen volt továbbra is a franciák asszimilációja. Az asszimilációnak nem éppen a legsikeresebb eszköze a lakosság homogenitásának fenntartása és a parlamenti képviselet biztosítása, így nem meglepő módon ez a cél nem valósult meg. Sőt, éppen ellenkező hatást értek el, az alsó-kanadai gyűlés a franciák brit uralom elleni panaszainak fórumává vált.³⁰⁵ Másrészt ugyanakkor sikeres volt a törvény annyiban, hogy a republikánus követelések nem nyertek számottevő támogatást a lakosság körében. Összességében a tartomány két részre osztása és a parlament bevezetése nem oldotta fel a franciák és az angolok közötti súrlódásokat, melyek ebben az időben a megválasztott gyűlések és a kormányzat közötti kapcsolat teljes hiányára, illetve a nyelvi jogok helyzetére voltak visszavezethetők.³⁰⁶

³⁰³ Clark R. Cahow: Comparative Insights into Constitutional History: Canada, the Critical years. i. m. 44-45.

³⁰⁴ Stanley B. Ryerson: The Founding of Canada. Beginnings to 1815. i. m. 228-229.

³⁰⁵ Jeffrey J. Cole: Canadian Discord over the Charlottetown Accord: The Constitutional War to Win Québec. The North American Free Trade Agreement (NAFTA) Symposium: Comment. Dickinson Journal of International Law, Vol. 11, Issue 3 (Spring 1993) 627-652., 631.

³⁰⁶ Clark R. Cahow: Comparative Insights into Constitutional History: Canada, the Critical years. i. m. 45.

Az 1790-es évektől megindult a bevándorlás, a Prince Edward-szigetre katolikus írek, és skótok részéről, Alsó-Kanadába a Brit-szigetéről és Amerikából is érkeztek bevándorlók, különösen miután felfejlődött a faipar és a mezőgazdaság, illetve a szőrmekereskedelem is újra virágzásnak indult. Miközben Európában a napóleoni háborúk folytak, a kanadai gyarmat gazdasága fejlődött, a lakosságszám folyamatosan növekedett, különösen a bevándorlással leginkább érintett Új-Brunswick és Alsó-Kanada esetében, utóbbiban az angol nyelvű lakosság aránya elérte a 15%-ot. Sem a francia forradalom, sem a napóleoni háborúk nem gyakoroltak túl nagy hatást a gyarmat életére, előbbi részben azért, mert a franciaországi egyházi vagyon elvétele nagyfokú ellenségességet váltott ki a kanadai francia papság körében, részben pedig az amerikai beolvasztástól való félelmük miatt. Tisztában voltak ugyanis azzal, hogy a brit uralom biztosíthatja csak számukra a kulturális és nyelvi önállóságuk védelmét, amit amerikai uralom alatt nem kapnának meg. Másrészt azonban 1807 és 1812 között a kifejezetten franciaellenes beállítottságú Sir James Craig volt a kormányzó, aki nyíltan a francia kanadaiak elnyomására és a katolikus egyház hatalmának letörésére törekvő tanácsadókkal vette körül magát, illetve petícióval fordult a brit parlamenthez az alkotmányos törvény visszavonása érdekében is (e kérésének azonban nem tettek eleget). Mindez visszavetette a franciák helyzetét.³⁰⁷

Az alsó-kanadai társadalomban egyre növekedtek az ellentétek, egyrészt a jómódú montréalai, jobbára angol kereskedők és a vidéki franciák között, az egyes régiók között, a protestánsok és a katolikusok között, illetve a régi és az új elit között is.³⁰⁸ A felelős kormányzat hiánya újabb és újabb konfliktusokhoz vezetett a Képviselőház és a gyakorlatilag élethosszig kinevezett tagokból álló Végrehajtó Tanács között.³⁰⁹

Az Alkotmányos törvényt érintő első reformista hangok 1805-től kezdődően jelentek meg, mind Alsó-, mind pedig Felső-Kanadában. Egészen 1828-ig a követeléseik arra korlátozódtak, hogy valósuljon meg a kormányzat feletti valós kontroll miniszteri felelősség, impeachment eljárás, vagy éppen költségvetési management útján, vagyis olyan eszközök bevezetését szorgalmazták, amelyek a Brit Parlament esetében már adottak voltak. Ugyanakkor követeléseik hiábavalónak bizonyultak, ezért mind az alsó-kanadai patrióták,

³⁰⁷ Molnár István János: Kanada története. A kezdetektől a konföderációig. i. m. 299-306.

³⁰⁸ Molnár István János: Kanada története. A kezdetektől a konföderációig. i. m. 420.

³⁰⁹ Emellett Alsó-Kanadában a „Bürokraták” (*Bureaucrats*), vagy más néven a *Château Clique*, Felső-Kanadában pedig az úgynevezett „Családi Tömörülés” (*Family Compact*) nevű csoportosulások uralták a parlamentet, ami hamarosan elvezetett az ellenzéki tömörülések kialakulásához is: Alsó-Kanadában a Joseph-Louis Papineau vezette Patrióták (*les Patriotes*), Felső-Kanadában pedig a William Lyon Mackenzie körül csoportosuló Reformerek képezték az ellenzék fő erejét. Molnár István János: 1848 Kanadában. A felelős kormányzat megteremtése. Világtörténet 8. (40.) évfolyam 2018. 1. 5-22., 10-11.

mind a felső-kanadai radikálisok a republikanizmus ideológiája felé fordultak (abból is az amerikai példára hivatkoztak, nem pedig a sikertelen, terrorba, majd restaurációba forduló franciára). Alsó-Kanadában a patrióták a felelős kormányzat megvalósításáért kampányoltak, 1837-ben megszervezték a brit termékek bojkottját, felállítottak egy milíciát, gyűlést szerveztek, ahol már megjelentek az első hangok az erőszakos ellenállásra. Felső-Kanadában amellet érveltek, hogy a kanadaiaknak joguk van eldönteni, hogy milyen formában működjön a kormányzat, és itt is megjelent a forradalom gondolata. Ekkor kapcsolódott össze az amerikai forradalomban hirdetett egyenlőség és a szabadság elve Kanadában. A patrióták és a radikálisok is úgy vélték, hogy lehetetlen megvalósítani az egyéni szabadságot, ha az egyének között túl nagy a gazdasági egyenlőtlenség, szükségesnek látták továbbá a politikai jogok mindenkire történő kiterjesztését is. Követelései sikertelensége miatt az alsó-kanadai patrióták 1837 novemberében, a felső-kanadai radikálisok pedig decemberben fellázdak. Mindkét lázadást leverték a britek, ahogyan a második alsó-kanadai felkelést és a felső-kanadai zavargásokat is, 1838-ban.³¹⁰

Egyesületi törvény (1840)

1838-tól kezdődően a Nagy-Britanniában lassú változások következtek be, az 1832-es reformtörvény (*Reform Act*) által bevezetett széleskörű választási reform elvezetett a felelős kormányzás gyakorlati megvalósításához is. A felelős kormányzástól fakadóan az uralkodó csak a miniszterek tanácsának megfelelően, azzal egyetértésben cselekedhet, a minisztereknek pedig bírniuk kellett a Képviselőház többségének bizalmát, ha azt elvesztették, annak következményeként le kellett mondaniuk. Mivel a felelős kormányzat központi kérdése volt 1837-1838-as sikertelen kanadai forradalmaknak, ezért a követelésekre válaszul a királynő kinevezte John Lambton, Durham grófját az összes észak-amerikai gyarmat kormányzójának, és megbízta, hogy tegyen ajánlásokat a gyarmati kormányzatok reformjára. Durham grófja elemezte a politikai, gazdasági és társadalmi helyzetet a gyarmatokon és arra a következtetésre jutott, hogy ott is be kell vezetni a felelős kormányzat intézményét, illetve egyesíteni kell Felső- és Alsó-Kanadát.³¹¹

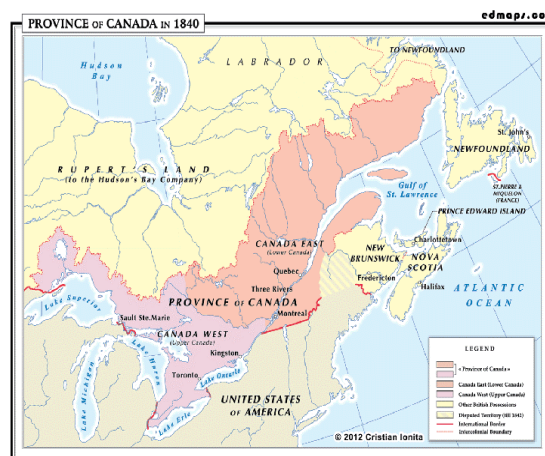
Durham grófja arra a felismerésre jutott, hogy a kanadai probléma „faji” eredetű, a franciák és britek karakterben és temperamentumban is teljesen eltérőek, abszolút

³¹⁰ Michel Ducharme: Closing the Last Chapter of the Atlantic Revolution: The 1837-1838 Rebellions in Upper and Lower Canada. Proceedings of the American Antiquarian Society. American Antiquarian Society 2006, 413-430.; Molnár István János: Kanada története. A kezdetektől a konföderációig. i. m. 421.

³¹¹ Kinvin L. Wroth: Notes for a Comparative Study of the Origins of Federalism in the United States and Canada. i. m. 113.

elválasztja őket a nyelv, a törvények, vagy éppen az, ahogy élnek az életüket. A franciák által aranykornak tekintett korszakot a jelentés úgy írja le, mint ahol az egész berendezkedés elnyomta az intelligenciát és a szabadságot, ahol centralizált, rosszul szervezett, fejlődésképtelen és elnyomó despotizmus alatt éltek az emberek. A francia részt összességében elmaradott területként írta le, ahol ősi előítéletek, ősi szokások és törvények uralkodnak, nem azért, mert ezeknek jótékony hatása lenne a társadalomra, hanem az iskolázatlan, régimódi emberek észszerűtlen makacssága miatt. A lakosság az *ancient régime* franciáira emlékeztette. Durham grófja megoldási javaslatok között említi, hogy földhöz kell juttatni a lakosokat és a bevándorlókat, illetve Felső- és Alsó-Kanada unióját, ami álláspontja szerint a brit többség és a betelepülő britek miatt lassan ahhoz vezethető, hogy a franciák szükségszerűen felhagynának nacionalizmusukkal (vagyis lassan asszimilálódnának), továbbá az unió alkalmas lehetne az Egyesült Államok növekvő befolyásának ellensúlyozására is. A felelős kormányzat mellett javaslatot tett továbbá egy legfelső fellebbviteli bíróság létrehozatalára, illetve hogy a katolikus egyház meglévő jogait törvény védje.³¹²

Durham grófjának javaslatok közül elfogadták az unióra vonatkozót, 1841-ben egyesült Felső- és Alsó-Kanada³¹³, ugyanakkor a felelős kormányzatot nem, arra egészen 1848-ig várni kellett.³¹⁴ Az egyesüléskor a szövetségi berendezkedés gondolatát elvetették, az egyesítés mozgatórugója ugyanis a franciák asszimilációja volt. A tartományt kormányzó irányította az uralkodó nevében. A kétkamarás parlament a Törvényhozó Tanácsból (*Legislative Council*) és a Törvényhozó Gyűlésből (*Legislative Assembly*) állt, utóbbiban mindkét tartomány egyenlő számú, vagyis 42-42 képviselővel reprezentálhatta magát. Ez az összetétel ugyanakkor nem tükrözte a lakosság számát, Felső-Kanada lakossága ugyanis ekkor kb. 480 000 főből állt, míg Alsó-Kanadéé kb. 510 000 franciából és 160 000 angolból, vagyis az angol nyelvű lakosság nagyobb többségbe került a Törvényhozó Gyűlésben annál, mint ami

³¹² Report on the Affairs of British North America, from the Earl of Dunham, Her Majesty's High Commissioner, 1839 3-107., 9-10., 46., 99., 104. <https://urlzs.com/GLqQ5>

³¹³ térkép forrása: Historical Maps of Canada. https://www.edmaps.com/html/canada_1840.html

³¹⁴ David Mills, Richard Foot: Durham Report 2017 <https://www.thecanadianencyclopedia.ca/en/article/durham-report>

indokolt lett volna. Emellett a vagyoni cenzus jelentős emelésével a legtöbb francia elesett a választójogtól is. A Törvényhozó Tanács tagjait az uralkodó nevében a kormányzó jelölte ki és hívhatta is vissza. A Gyűlés tagjait négyévente választották és legalább évente egyszer üléseznie kellett. A törvényalkotás egyetlen hivatalos nyelve az angol lett, ezt ugyanakkor 1848-ban visszavonták. 1854-ben a Gyűlést törvényben jogosította fel a Brit Parlament, hogy megváltoztassa a Tanács összetételét, így 1856-tól a felsőház tagjait is választani lehetett, 8 évre. 1862-ig a *spekert* a Korona nevezte ki, onnantól a Tanács tagjai maguk közül választhatták meg.³¹⁵

Bár Kanada az egyesülést követően elvben egységes formában működött, a gyakorlatban mégis két különálló részre oszlott, Nyugat-, illetve Kelet-Kanadára, lényegében a korábbi Felső- és Alsó-Kanada határait követve. A kormányzatban is kettős vezetés valósul meg: a miniszterelnök pozícióját mindig az egyik Kanada politikai vezetője töltötte be, míg a másik Kanadán az ő helyetteseként dolgozott, és a minisztériumoknak is kettős vezetése volt, a törvényjavaslatokat pedig kettős többséggel kellett elfogadni.³¹⁶

Noha a cél továbbra is a francia asszimiláció volt, az unióról szóló törvény végső soron mégis együtt járt a francia kultúra védelmével. Ugyan a jogalkotás nyelve az angol volt, de nem tiltotta meg a dokumentumok franciára fordítását, vagy a francia nyelv használatát a vitákban. Nem érintette a bírósági tárgyalótermekben történő francia nyelvhasználatot sem. A Törvényhozó Gyűlés minden birodalmi és kanadai törvény esetében elrendelte azok francia nyelven való közzétételét is. Az első *speaker* is francia volt. Visszatértek ahhoz a korábbi gyakorlathoz is, hogy a Gyűlés elé kerülő minden dokumentumot le kell fordítani franciára, illetve minden korábbi törvényt és rendeletet is újrapublikáltak franciául. Az 1848-as döntést követően pedig újra egyenrangú lett a két nyelv a jogalkotásban.³¹⁷ A francia magánjog továbbra is használatban maradt, mivel azonban eddigre átláthatatlanná váltak már a forrásai, ezért 1857-ben elrendelték az egy törvénykönyvbe való kodifikációját, a francia Code Civil mintájára. A törvénykönyv 1866-ban lépett hatályba.³¹⁸

³¹⁵ John George John George Bourinot: Manual of the Constitutional History of Canada. From the Earliest Period to the Year 1888. Including the British North American Act, 1867, and a Digest of Judicial Decisions on Question of Legislative Jurisdiction. Montréal: Dawson Brothers 1888 34-36., 47-48.; Molnár István János: Kanada története. A kezdetektől a konföderációig. i. m. 458-459.

³¹⁶ Molnár István János: 1848 Kanadában. A felelős kormányzat megteremtése. i. m. 16.

³¹⁷ William C. Conklin: Constitutional Ideology, Language Rights and Political Disunity in Canada. i. m. 54-55.

³¹⁸ G. V. V. Nicholls: The Civil Law of Québec: Some Disjointed Notes for a Lecture. i. m. 345.

Az Egyesített Kanada Tartomány első kormányának nem volt francia tagja, ami értelemszerűen hatalmas felháborodást váltott ki a franciák körében, hiszen addigra több mint 500 ezer francia élt a gyarmaton.³¹⁹ 1842-ben aztán a francia reformer Louis-Hippolyte LaFontaine és a brit reformer Robert Baldwin alakíthattak kormányt, de ez is csak egy évig állt fenn. Mindketten a felelős kormányzat hívei volt, ez a meggyőződésük vezetett ahhoz, hogy végül 1848-ban együtt alakították meg az első kanadai felelős kormányt.

LaFontaine a korszak – és Kanada egész történelmének – kiemelkedő politikusa volt. Az unióról szóló törvény elfogadását követően, 1840. augusztus 25-én nagyhatású beszédet tartott Terrebonne megye választói előtt. A beszéd alapvető jelentőségű a modern kanadai politikai filozófiában, mivel azzal, hogy a két nemzetet összekötő elemekre helyezte a hangsúlyt, megfogalmazza azt, amit ma Kanada és a kanadai identitás lényegének tekintünk.³²⁰

Beszédében az egyesített Kanada előtti lehetőségekre fókuszált, nem pedig a lakosságot elválasztó körülményekre, és a társadalmi egyenlőség, illetve politikai szabadság megvalósítása mellett érvelt. Hangsúlyozta, hogy Kanada hazája azoknak, akiknek már az őseik is itt éltek, de azok hazája is kell, hogy legyen, akik a világ különböző részeiről érkeztek és telepedtek ott le. Mindannyiuk közös vágya és érdeke a fejlődés és a boldogság. Ahhoz pedig, hogy megvalósíthassák a kanadai jólétet, Amerikához hasonlóan társadalmi egyenlőségre van szükség, ami elvezet a politikai szabadsághoz, vagyis a békéhez és boldogsághoz a kolóniákon. Ehhez a nép támogatását kell megszerezni az elfogadott jogszabályokhoz, a népnek befolyással kell bírnia a kormányzatra és alkotmányos kontrollal rendelkezni felette, vagyis felelős kormányzatra van szükség. Az Unió ugyan az igazságtalanság és despotizmus aktusa, ami megfosztja Alsó-Kanadát a megválasztott képviselői helyeitől, a jogalkotásban való francia nyelvhasználatától, ellentétben a korábbi szerződésekkel és a kormányzó ígéretével, mégis, először várni kell, nem pedig azonnal követelni az Unió eltörlését. Alsó- és Felső-Kanadában is a reformerek vannak többségben, így mindkét tartomány reformereinek érdeke, hogy a jogalkotás terén találkozzanak békében, egységben, barátságban és testvériségben.³²¹ LaFontaine tehát egyrészt

³¹⁹ Arthur Beauchesne: Events Which Led to Confederation. i. m. 105.

³²⁰ John Ralston Saul: The Roots of Canadian Law in Canada. i. m. 682.

³²¹ Address to the Electors of Terrebonne. Text of 1840 speech by Louis-Hippolyte LaFontaine promoting responsible government. In: Debra Thompson; François Rocher; Peter Russell: Essential Readings in Canadian Government and Politics, 2nd Edition Emond Montgomery Toronto, 2015 4-7.
<https://canadiancourse readings.ca/product/essential-readings-in-canadian-government-and-politics-2nd-edition/>

LaFontaine javaslatára fogadták el továbbá 1849-ben az 1837-1838-as lázadás okozta anyagi károk megtérítéséről szóló törvényt is (*Rebellion Losses Bill*), ami a felelős kormányzat első igazi tesztje volt, addig

megfogalmazta Kanada karakterisztikáját az ottélő népek sokféleségéről, akik mind kanadaiak és egyenlők, másrészt olyan felelős kormányzat képét festette le, amely a jólétet és politikai szabadságot kell, hogy megvalósítsa, a néppel egyetértésben. A népre visszavezethető hatalom és a boldogságra törekvés amerikai hatást mutat.

A Brit Észak-Amerika Törvény (1867)

Az unió nem hozott hosszútávú megnyugvást. Már 1843-ban kisebb válság bontakozott ki, amikor a kormányzó a tanács megkérdezése nélkül döntött személyi kérdésben, aminek következményeként lemondtak a miniszterek. Az 1850-es, '60-as évekre újra megnövekedett az angolok és a franciák közötti etnikai ellentét, az angol lakosság száma erőteljesen megnövekedett, ami miatt nagyobb reprezentációt akartak a Törvényhozó Gyűlésben, míg a franciák féltették a jogait, nyelvüket, intézményeiket. A Törvényhozó Gyűlés faji, és egyéb klikkekre oszlott, állandósultak a kormányválságok, Kanada pedig kettészakadt politikailag, vallásilag, gazdaságilag és társadalmilag egyaránt.³²² A válságot tovább súlyosbította az amerikai polgárháború, amely azzal a veszéllyel járt, hogy áterjed a kanadai területekre is, továbbá a polgárháború végeztével széles körben elterjedt az a félelem is, hogy a megerősödött Amerika megpróbálja majd elfoglalni a darabjaira hullott kanadai tartományokat.³²³

ugyanis a gyakorlatban nem tisztázódtak a kormányzó hatalmának korlátai. A korábbi gyakorlat szerint a Gyűlés csak egy elem volt a kormányzatban, a kormányzó bármikor dönthetett úgy, hogy nem szentesíti az ott elfogadott törvényeket, most azonban győzött a többségi elv és a kormányzó erre hivatkozással aláírta a törvényt. Arthur R. M. Lower: *Colony to Nation. A History of Canada*. Longmans, Green & Company Toronto, 1946, 275.; Ged Martin: *The Canadian rebellion losses bill of 1849 in British politics*. *The Journal of Imperial and Commonwealth History* Volume 6, Issue 1 1977, 3-22., 3.

A korszak jelentős jogszabálya még az 1865-ben elfogadott gyarmati törvények érvényességéről szóló törvény (*Colonial Laws Validity Act*). Megalkotásának háttérében az állt, hogy nehéz volt összeegyeztetni a Brit Parlament és a kolóniák törvényhozásainak aktusait. A törvény szerint a birodalmi törvények hatálya kiterjed a kolóniákra is, amennyiben a törvényből kifejezetten kiderül ez, vagy pedig abból szükségszerűen következnek. E jogszabályokkal a kolóniák jogalkotása nem lehet ellentétes, vagyis a kolóniák jogosultak voltak ugyan önmaguk kormányzására, de a rájuk vonatkozó brit törvényeket nem módosíthatták, illetve nem helyezhették hatályon kívül. Kinvin L. Wroth: *Notes for a Comparative Study of the Origins of Federalism in the United States and Canada*. i. m. 114.

³²² Dr. Molnár István János: *A Québec-kérdés főbb aspektusai Kanada alkotmányos szabályozásának a tükrében*. i. m. 19-20.; George Bryce: *Canada from 1763-1867*. In: Justin Winsor: *Narrative and Critical History of America Vol. VIII., The Riverside Press, Cambridge, 1889, 131-190., 164., 167-168.*

Az amerikai fenyegetettség jelentős tényező volt a kanadai politikai gondolkodásban. A fenyegetés egy része katonai volt: 1812-ben, 1838-ban és 1866-ban sor került katonai összecsapásokra is. Elsődlegesen ugyanakkor a diplomáciai és gazdasági nyomásgyakorlás volt az Egyesült Államok Kanadával szembeni fő eszköze, így a kanadaiak a gazdasági függőségben is olyan eszközt láttak, amely politikai dominanciává válhat. Ez a mélyen gyökerező félelem a 20. század során is több súrlódáshoz vezetett a két állam között. Michael Barkway: *Canada Rediscovered Its History*. *Foreign Affairs* Vol. 36., 1958 409-417., 414.

³²³ Általánosan elfogadott nézet szerint mintegy 40 ezer québeci francia harcolt az amerikai polgárháborúban, alapvetően az abolícionizmus támogatása miatt, noha 1861 óta törvény tiltotta bármely amerikai katonai erőbe való belépést, sőt, a québeci püspökök is tiltották azt. Ugyanakkor néhány Uniópárti francia liberálist

A legfontosabb kanadai vezető politikusok (a nyugat-kanadai liberális-konzervatív John Alexander Macdonald pártja, a szintén nyugat-kanadai liberális George Brown és a kelet-kanadai George-Étienne Cartier) úgy vélték, hogy Kanada politikai gondjait a brit gyarmatok (Új-Brunswick, Új-Skócia, Prince Edward-sziget, Nyugat-Kanada) uniója oldhatja meg. A folyamatos politikai bizonytalanság mellett a népesség gyors ütemű növekedéséből származó demográfiai nyomás, a gazdasági nacionalizmus, és a gazdasági fejlődés iránti vágy, valamint az egyes brit észak-amerikai tartományokat összekötő gyarmatközi vasútvonal megépítésének a szükségessége is az unió melletti érveként jelent meg.³²⁴

Mindezek miatt megerősödtek a föderális berendezkedés mellett érvelő hangok, mely végül elvezetett a később Kanada alkotmányává nyilvánított, módosításaival együtt ma is hatályos Brit Észak-Amerika Törvény (*British North America Act*, vagy ahogyan sok helyen hivatkozzák: B.N.A. Act) 1867-es elfogadásához, amely létrehozta a Kanadai Konföderációt, melynek szervezetrendszerét részben amerikai mintára dolgozták ki.³²⁵

A B.N.A. Act megosztotta a hatalmat a szövetségi és a tartományi kormányok között, de a szövetség javára, ugyanakkor nem tartalmazott a szuverenitásra, a hatalom alapvető jogokkal összefüggésben történő korlátozására vagy nemzeti elvekre vonatkozó rendelkezéseket.³²⁶ A hatalommegosztás ezen rendszere, illetve a népszuverenitás elvetése alapvető különbség az amerikai berendezkedéshez képest.

Az érintett provinciák (Kanada, Új-Skócia és Új-Brunswick) közül egyedül a kanadai parlamentben volt lehetőség arra, hogy részletes vitát folytassanak egy lehetséges föderációról. Erre 1865-ben került sor, az előző évben megtartott – tartalmát tekintve szintén a konföderáció lehetséges megoldásaival foglalkozó – Québeci Konferencián elfogadott, 72 pontból álló Québeci Határozatok mentén.³²⁷ A vita két fő szónokának szavaiból jól

leszámítva inkább az az álláspont dominált Québecben, hogy a korábban Amerikába települt québeci franciákat megfosztották katolikus vallásuktól, nyelvüktől, kultúrájuktól és a háború alatt immár a szabadságuktól is, ebből fakadóan pedig a közvélemény Québecben inkább Konföderáció-párti volt. Québecből nézve az amerikai polgárháború egyfajta forradalmi, ateista, vagy éppen protestáns agresszió és önhittség megnyilvánulása volt, ami közvetve veszélyeztette a québeci katolikus tradíciót. Preston Jones: *Civil War, Culture War: French Québec and the American War Between the States*. *The Catholic Historical Review*, Volume 87, Number 1, January 2001, 55-70., 58., 60-61., 69-70.; George Bryce: *Canada from 1763-1867*. i. m. 169.

³²⁴ Molnár István János: 1848 Kanadában. A felelős kormányzat megteremtése. i. m. 20.

³²⁵ Stephen Tierney: *Federalism and constitutional theory*. In: Gary Jacobsohn, Miguel Schor (ed): *Comparative Constitutional Theory*. Edward Elgar Publishing Cheltenham, UK, Northampton, MA, USA 2018 45-65., 47-48.

³²⁶ Clark R. Cahow: *Comparative Insights into Constitutional History*. i. m. 33.

³²⁷ Dr. Molnár István János: A Québec-kérdés főbb aspektusai Kanada alkotmányos szabályozásának a tükrében. i. m. 21.

kirajzolódnak az amerikai föderációval kapcsolatos ellenérzések és egyben azok az indokok, amelyek rámutatnak, miért lett eltérő a kanadai berendezkedés.

A vitában John Macdonald, későbbi miniszterelnök, az alkotmány egyik szellemi atyja kifejtette, hogy ha nagy nemzet kívánnak lenni, ami képes megvédeni önmagát, ha a kormányzás egységes rendszerét kívánják, illetve korlátozások nélküli kereskedelmi uniót az öt tartomány népei között, akik ugyanahhoz a nemzethez tartoznak, ugyanannak a szuverénnek az uralma alatt állnak, ugyanazzal a hűséggel tartoznak neki, illetve nagyrészt ugyanazzal a vérrel és származással rendelkeznek, akkor mindezt csak egyfajta unión keresztül lehet megvalósítani. Álláspontja szerint tanultak az amerikai alkotmány – amit az emberiség egyik legnagyobb munkájának tekintett – hibáiból, így nem egy – a despotizmusra hajlamos – elnököt tennének a végrehajtó hatalom fejévé, hanem a királynőt és megtartanák a felelős kormányzat koncepcióját is. Emellett – szemben az amerikai példával – kifejezetten erősíteni szükséges a szövetségi parlamentet³²⁸. A vitában George-Étienne Cartier, a francia konzervatívok vezetője, patrióta politikus, az alkotmány másik atyja pedig arra emlékeztetett, hogy Alsó- és Felső-Kanada uniója idején ellene volt a lakosság számon alapuló képviselőnek, mert az szükségszerűen a gyengébb (vagyis Québec) veszteségéhez vezetett volna, azonban jelen esetben öt kolónia egyesülne, ami kiegyenlítené az erőviszonyokat, másrészt ha most nem állapodnak meg és hozzák létre a konföderációt, akkor az Amerikai Konföderációba fognak beolvadni. Ő is kitér az amerikai berendezkedésre, amit a csöcselék uralmának (*mob rule*) nevez, ahol túlzottan erős az elnöki hatalom és amely rendszer végül polgárháborúhoz vezetett. Hangsúlyozza, hogy az öt provincia a Korona uralma alatt akar élni. Ha egyesülnek, egy politikai nemzetet alkotnak, amibe sem a nemzeti származás, sem a vallás nem avatkozna be. A „fajok” egységét utópiának tekinti, a különbözőség a fizikai, a morális és a politikai világ része, Nagy-Britanniát hozza fel példának, mint amit a diverzitása nem akadályozott meg a fejlődésben, hanem az egyes népek mind hozzájárultak ahhoz. Ekként Kanadában is a katolikusok és protestánsok, angolok, franciák, írek és skótok teljesítménye és sikere növelni fogja majd az új Konföderáció gazdagságát. Hangsúlyozta, hogy az ellenzők, akik radikálisok, francia és brit oldalon is jellemzően a vallásukat féltik, ugyanakkor a papság is a konföderáció gondolatát támogatta, mert ezt tartotta biztonságos és igazságos megoldásnak, ami végre véget vet az elmúlt évek politikai nehézségeinek.³²⁹

³²⁸ „make the Confederation one people and one government, instead of five peoples and five governments”

³²⁹ The Confederation Debates in the Province of Canada. Excerpts of parliamentary debates by John A. Macdonald and George-Étienne Cartier from 1865 regarding the proposed federal union. In: Debra Thompson;

Mivel a vezető politikusok alapvetően arra vezették vissza az amerikai polgárháború kitörését, hogy az államok túl nagy hatalommal bírnak, ezért – ellentétben az amerikai alkotmánnyal, amely szerint minden olyan hatáskör, ami nincsen fenntartva a szövetségi kormánynak, az egyes államok hatáskörébe tartozik – a B.N.A. Act a kanadai parlament jogalkotási elsőbbségét mondja ki, vagyis hogy minden olyan törvényt jogosult megalkotni, ami nincs tartományi jogalkotási hatáskörbe utalva. A másik nagy eltérés a hatalom forrására vonatkozik: az amerikai alkotmány a népre, míg a B.N.A. Act a királynőre utal.³³⁰ A kanadai megoldás tehát egy olyan központi kormányzat lett, amely széleskörű jogalkotási hatáskörrel rendelkezik, amely hatáskör forrása a Brit Parlament, nem pedig a tartományi törvényhozás.³³¹ A B.N.A. Act megalkotásának hátterében három cél megvalósítása állt. Egyrészt ki kellett dolgozni egy működő kormányzati modellt, másrészt egyesíteni kívánták a tartományokat, a harmadik cél pedig a birodalmi kapcsolat fenntartása volt. A B.N.A. Act révén mindhárom cél sikeresen megvalósult.³³²

Az államszerkezetet³³³ tekintve az elfogadott alkotmányos törvény Kanada provincia (a korábbi Felső- és Alsó-Kanada, illetve az unió alatti elnevezéssel Nyugat- és Kelet-Kanada), valamint a hozzá csatlakozó Új-Skócia és Új-Brunswick egyesítésével létrehozta a Kanadai Domíniumot, amely négy tartományból állt: Ontario, Québec, Új-Skócia és Új-Brunswick.

Eredetileg a Prince Edward-sziget is csatlakozott volna ötödikként, erre végül 1873-ban került sor. Ezt megelőzően az 1868-as *Rupert's Land Act*-el a királynő visszavette

François Rocher; Peter Russell: Essential Readings in Canadian Government and Politics, 2nd Edition Emond Montgomery Toronto, 2015, 10-17.

<https://canadiancourserreadings.ca/product/essential-readings-in-canadian-government-and-politics-2nd-edition/>

Geoge-Étienne Cartier és John A. Macdonald a liberális George Brownnal együtt ebben az időszakban tagjai voltak a 1864-ben alakult nagykoalíciónak, ami a konföderáció létrehozatalát célozta.

³³⁰ John Remington Graham: Québec, Canada, and the Glorious Revolution. i. m. 1023. A népszuverenitás gondolatának elvetése megjelenik Alexander Galt, Cartier és John Ross 1858-as, a londoni Colonial Office vezetőjéhez címzett levelében is, mely szerint az amerikai alkotmány módosíthatatlan, mert a nép hatalmára van visszavezetve, míg az általuk javasolt alkotmány a Brit Parlament fogadná el, ami így lehetővé tenné a jövőben a hibák kijavítását. Emellett a tartományi parlamenteknek sem lenne olyan szuverén hatalmuk, mint ami problémát okoz Amerikában. „Not Derived from the People”: Letter from the Fathers of Confederation to the British Colonial Secretary. In: Debra Thompson; François Rocher; Peter Russell: Essential Readings in Canadian Government and Politics, 2nd Edition Emond Montgomery Toronto, 2015 8-9.

<https://canadiancourserreadings.ca/product/essential-readings-in-canadian-government-and-politics-2nd-edition/>

³³¹ Jennifer Smith: Canadian Confederation and the Influence of American Federalism. Canadian Journal of Political Science/Revue canadienne de science politique, XXI:3. (September/septembre 1988) 443-463., 445.

³³² Molnár István János: Kanada története. A kezdetektől a konföderációig. i. m. 501.

³³³ térképek forrása: Maps: 1667-1999

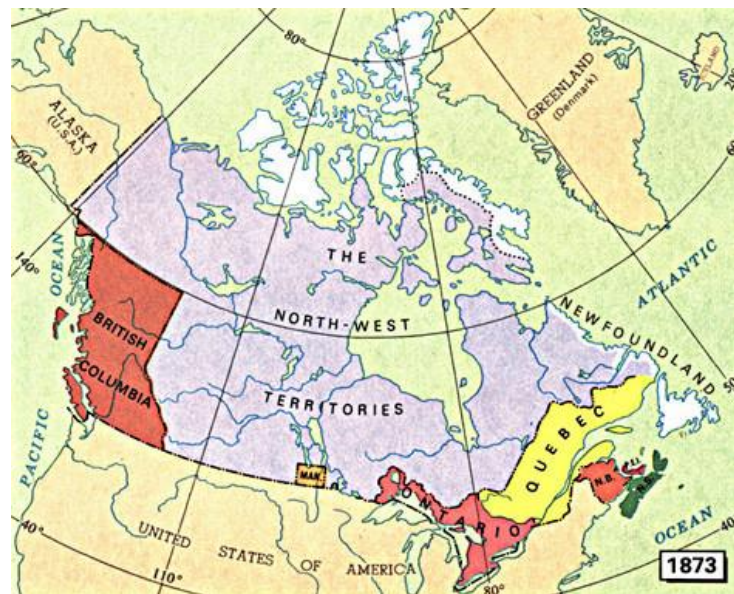
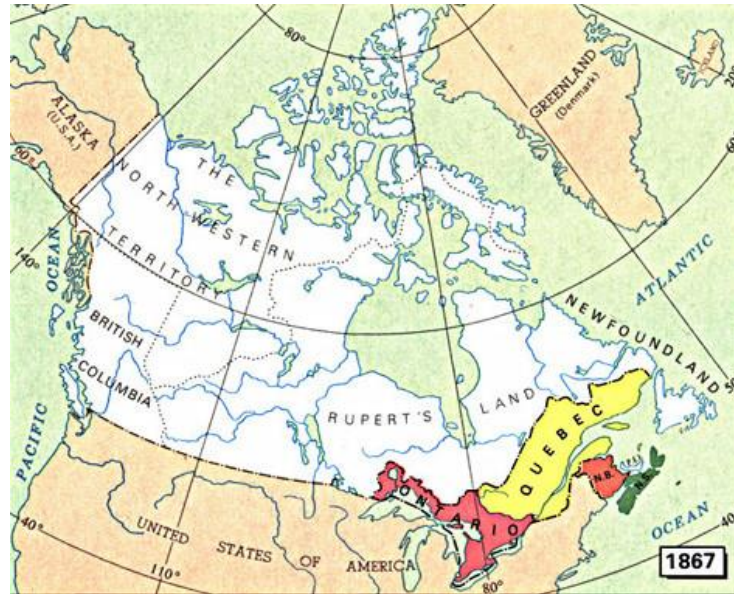
<http://www.bac-lac.gc.ca/eng/discover/politics-government/canadian-confederation/Pages/maps-1667-1999.aspx>

a Hudson's Bay Company területeit, és az 1870-es *Manitoba Act*-el a Rupert's Land-et, illetve az Északnyugati Területet (*North-Western Territory*) a domíniumhoz csatolta Északnyugati Területek (*Northwest Territories*) néven, illetve a terület egy kisebb részéből létrejött Manitoba tartomány. 1871-ben Brit Kolumbia is csatlakozott tartományként.

Az 1871-ben módosított B.N.A. Act biztosította Kanada parlamentje számára új tartományok létrehozatalát és azok szabályozását. Az *Alberta Act* (1905) és a *Saskatchewan Act* (1905) ilyen új tartományokat hozott létre, az Északnyugati Területek egy részéből. 1905-re így összesen kilenc tartományból (Ontario, Québec, Új-Skócia, Új-Brunswick, Manitoba, Brit Kolumbia, Prince Edward-sziget, Alberta és Saskatchewan) állt Kanada, ezen túl az Északnyugati Területek mellett territórium jogállással bír 1898 óta Yukon.

A domíniumban továbbra is az uralkodóé a végrehajtó hatalom, de hatalmát a kormányzó útján gyakorolja, aki – többek között – az uralkodó nevében jóváhagyja a törvényeket, kinevezi az alkormányzókat, illetve a felsőbbíróságok, kerületi bíróságok és megyei bíróságok bíráit. A kormányt a Privy Council mintájára tanácsadó testület segíti. A törvényalkotás a kétkamarás (Szenátus és Képviselőház) parlament hatáskörébe tartozik, a törvényeket az uralkodó nevében alkotják. A Szenátus tagjainak száma 72 lett, ebből 24-24-et Québec és Ontario adhatott. A Képviselőház 181 tagból állt, ebből 82-t Ontario, 65-öt Québec, 19-et Új-Skócia és 15-öt Új-Brunswick választ meg, 5 évre. A provinciákban a kormányzó által kinevezett egy-egy alkormányzó, illetve a Végrehajtó Tanács látja el a végrehajtó hatalom feladatait. Ontarioban egykamarás, Québecben kétkamarás parlament látja el a törvényalkotási feladatokat. Az alkotmányos törvény meghatározta, hogy mely területek szabályozása tartozik a kanadai parlament és melyek a provinciák parlamentjeinek hatáskörébe. A nyelvhasználatot illetően kimondta, hogy bárki használhatja az angol vagy a francia nyelvet a kanadai és a québeci parlament vitáiban, a házak vonatkozó nyilvántartásaiban és folyóirataiban mindkét nyelvet kell használni, továbbá bárki használhatja e nyelvek bármelyikét a kanadai, illetve québec-béli bíróságok előtt. A kanadai parlament és a québeci jogalkotási aktusokat mindkét nyelven ki kell nyomtatni és közzétenni. A törvény biztosította továbbá a kisebbségi oktatási jogokat is.

A B.N.A. Act megosztotta tehát a hatalmat a központi és a tartományi szint között, ugyanakkor nem határozta meg a felelős kormányzatot, bár implicit módon tartalmazza azt, amikor a preambulumban megállapítja, hogy a provinciák az Egyesült Királyság alkotmányához és annak elveihez hasonló alkotmányt akartak. Nincsen benne egy, a Bill of Rights-hoz hasonló alapjogi katalógus és nem biztosít lehetőséget a domínium számára az

alkotmány módosításra.³³⁴ A kanadaiak továbbra is a brit Korona alattvalói voltak, külpolitikájukat a brit parlament irányította, jogvitákban pedig a Privy Council Bírói Bizottsága volt a végső fórum.³³⁵ Másrészt ugyanakkor a B.N.A. Act által Nagy-Britannia lemondott a helyi ügyek ellenőrzéséről: az 1867-1914 közötti időszakban tisztán kanadai kérdésekben nem történt beavatkozás, így a belügyeket tekintve 1914-re gyakorlatilag megvalósult a kanadai autonómia.³³⁶

A B.N.A. Act értelmében a tartományok hatáskörében maradt a magánjog legtöbb területe³³⁷, így Québec megtarthatta sajátos magánjogi berendezkedését is, míg a büntetőjog, bankjog, csődjog területeit a szövetségi szint, vagyis a kanadai parlament szabályozta, a common law-nak megfelelően. Québec egyebekben nemcsak az alkalmazott jog vonatkozásában számít vegyes berendezkedésű területnek, hanem intézményi szinten is. Az igazságszolgáltatás intézményrendszere – melynek mai formája a B.N.A. Act elfogadását követően alakult ki – egységes Kanadában, így Québecben is az angol szisztéma szerint működnek, ugyanakkor az eljárásjog francia, bár a bizonyítás inkább angolszász jellegű, az ítéletek pedig hasonlóan néznek ki mint az angolszász rendszerben születettek, azonban a stare decisis rendszerét nem vették át. Voltak egységesítő törekvések, elsődlegesen a Supreme Court részéről, bírāja és később elnöke Henri-Elzéar Taschereau idejében (1878-1906). Azonban a kísérlet meglehetősen egyoldalú volt, mert ugyan megpróbálták bevinni a common law elveit a francia magánjogba, fordítva viszont erre nem került sor. Az egységesítési kísérletek erős diverzifikációt váltottak ki. Ennek képviselői (pl. Pierre-Basile Mignault, aki szintén a Supreme Court bírāja volt, 1918 és 1929 között) arra hivatkoztak, hogy a magánjog Québec ősi örökségének része és általa lehet megőrizni identitásukat, eredetiségüket, integritásukat. Québec öröksége, társadalma, kultúrája és a magánjog szorosan kapcsolódik egymáshoz – mondták – és mindezt veszélyezteti a common law befolyás. A 20. század első felében ez az álláspont abszolút domináns volt, amely ekként hozzájárult Québec magánjogi tradícióinak megőrzéséhez.³³⁸

A francia kanadaiakat bizonytalansággal töltötte el annak a ténye, hogy Québec egy nagyobb nemzet része lesz, de bíztak a B.N.A. Act nyújtotta garanciákban, abban, hogy

³³⁴ Brian M. Mazer: Sovereignty and Canada: An Examination of Canadian Sovereignty from a Legal Perspective. i. m. 11.

³³⁵ Patrick Malcolmson and Richard Myers: The Canadian Regime. An Introduction to Parliamentary Government in Canada. i. m. 23.

³³⁶ Brian M. Mazer: Sovereignty and Canada. i. m. 11.; Patrick Malcolmson and Richard Myers: The Canadian Regime. i. m. 37.

³³⁷ A házasságra és válásra vonatkozó szabályozás került szövetségi szintre.

³³⁸ Rosalie Jukier: Canada's Legal Traditions: Sources of Unification, Diversification, Or Inspiration, 11 Journal of Civil Law Studies Vol. 11. (2018) 75-104., 78-81., 83-84., 86.

megőrizhetik nyelvüket, vallásukat és kulturális értékeiket.³³⁹ A franciák meggyőződése volt továbbá, hogy a B.N.A. Act a britek és franciák, mint két alapító nemzet közötti megállapodás, még ha ezt rajtuk kívül nem is gondolták így mások és a bírói gyakorlat sem erősítette meg.³⁴⁰ Az a gondolat, hogy az angolokkal egyenrangú alapító nemzet a francia – nem pedig nemzeti kisebbség – különösen a 20. század második felében vált élessé, amikor ütközésbe került a föderalizmus és Québec, illetve a francia közösség autonómia –, vagy legalábbis szélesebb jogosítványok iránti igénye.

A brit és francia alapító nemzetek gondolatának (*deux nations elmélet*) egyik legnagyobb szószólója, egyben szellemi atyja Henri Bourassa volt, aki a 20. század eleji québeci politika egyik kiemelkedő – imperializmus-ellenes és kanadai nacionalista – szereplője volt. Nacionalista irányultságát tekintve Bourassa a Brit Birodalomból kiváló, önálló, föderális Kanada megvalósítása mellett érvelt, amely két nemzet szabad és önkéntes társulásaként kell, hogy megvalósuljon. E társulásban pedig álláspontja szerint a két nemzet egyenlő nyelvi, vallási és polgári jogokat kell, hogy élvezzen.³⁴¹

Hasonló gondolatokat fogalmazott meg Bourassa az első Kanadai Francia Nyelvi Kongresszuson³⁴², 1912. június 28-án elhangzott beszédében – melynek témája a francia nyelv jövője volt – is, ahol a nyelven keresztül az egységes brit-francia Kanada gondolatát helyezte középpontba. Kiindulópontja szerint az angol és a francia nyelv egyenrangúságát elismeri a kormányzat, és nem csak Québecet illetően, amit egyébként elégségesnek minősít. Az 1867-es alkotmányt dicsérve Macdonald szavait idézi, mely szerint 1867-et követően Kanadában immár nincs meghódított nép és győztes nép, uralkodó és alávetett nép, hanem teljes egyenlőség van a két nép között a politikai, társadalmi és morális jogokat, és különösen a két nyelv nyilvános és magánéletbeli használatát illetően. Bourassa a francia nyelv kanadai fennmaradását az elkülönült iskolákban való francianyelvű oktatásban, illetve a szülőföldről való táplálkozásban, vagyis a franciaországi kapcsolatokban látja. Ez utóbbi vonatkozásában felismeri a Kanadán belüli elszigetelődés esélyét mint lehetséges következményt, ezért a kapcsolatokat a nyelv fejlesztési eszközöként látja: álláspontja szerint a nyelvnek mindinkább (franciaországi) franciának kell lennie formában, ugyanakkor tartalmában

³³⁹ Susan Lavergne: The Future of Canadian Federalism. Georgia Journal of International and Comparative Law Vol. 23., Spring, 1993 63-88., 68.

³⁴⁰ Gregory Marchildon and Edward Maxwell: Québec's Right of Secession Under Canadian and International Law. Virginia Journal of International Law Vol. 32., Spring, 1992 583-623., 593.

³⁴¹ Dr. Molnár István János: A Québec-kérdés főbb aspektusai Kanada alkotmányos szabályozásának a tükrében. i. m. 45.

³⁴² *Congrès de la langue française au Canada*; célja a kanadai francia nyelv és irodalom fejlődése, kultúrája és védelme kérdéseinek vizsgálata volt.

kanadainak pl. azáltal, hogy a kanadai irodalmat színesíti. A nyelv egyben eszköze annak is, hogy a franciák jobban megértsék a kanadai törvények és az alkotmány szövegét, illetve szellemiségét. Számára pedig az a szó, hogy kanadai nemcsak az adott tartományt és az adott népet jelenti, hanem magában foglalja az összes népet, akik Kanadába élnek. Kanada egységének fennmaradását abban látja, ha megőrzik és fejlesztik a francia nyelvet mindegyik tartományban, illetve fenntartják a brit intézményeket. A Kanadai Konföderáció ugyanis a francia és az angol nemzet szerződésének eredménye, ami az egyenlőségen és az egyenlő jogokon és kölcsönös kötelezettségeken alapul, a Kanadai Konföderáció pedig csak addig marad fenn, ameddig a jogok ezen egyenlőségét egész Kanadában elismerik. Végezetül kitér az amerikai hatásra is, amit a kanadai egység legnagyobb ellenségének nevez. Amerikai ideál alatt az aranyborjú kultuszát, a kereskedelem és ipar nyereségét érti. Álláspontja szerint úgy lehetne ez ellen védekezni, ha francia-kanadai csoportokat telepítenének az amerikai hatásnak leginkább kitett tartományokba, saját francia iskolával és francia papokkal, így sok kis Québec jönne létre, ugyanis a francia nyelv révén Québec volt az, amely legjobban meg tudta magát védeni az amerikai hatástól.³⁴³

A társadalmat illetően 1871-ben a franciául beszélő kanadaiak a lakosság 31%-át tették ki, míg az angolul beszélők 60,5%-ot. A domínium lakosságának 42%-a volt katolikus, 81% városokon kívül élt. Québec nem sokat változott, a lakosság nagy része mezőgazdaságból élt, megmaradt az egyházi dominancia is. Ontarioban szintén a mezőgazdaság dominált, de az 1850-es évek végétől már elkezdtek gyárak is épülni.³⁴⁴

A B.N.A. Act elfogadását követő száz évben jelentős változások befolyásolták Kanada jövőjét: a bevándorlás hullámai, a kanadai nemzeti identitás kialakulása, de területenként eltérő tartalma, a Nagy-Britanniától való eltávolodás, az iparosodás és városiasodás gyors fejlődése, az őslakosokhoz való viszony előtérbe kerülése és a jogok forradalma (*rights revolution*).³⁴⁵ Mindez alapvetően befolyásolta mind az alkotmányosságot, mind pedig a kanadai társadalmat.

³⁴³ The French Language and the Future of Our Race. Text of 1912 speech by Henri Bourassa promoting the preservation of the French language in Canada. Debra Thompson; François Rocher; Peter Russell: Essential Readings in Canadian Government and Politics, 2nd Edition Emond Montgomery Toronto, 2015, 18-22. <https://canadiancoursereadings.ca/product/essential-readings-in-canadian-government-and-politics-2nd-edition/>

³⁴⁴ W. G. Hardy: From Sea unto Sea: Canada – 1850 to 1910: The Road to Nationhood. Doubleday & Company New York, 1960 185-186.

³⁴⁵ Jeremy Webber: Canada's Agonistic Constitution. i. m. 17.

Westminsteri statútum (1931)

A westminsteri statútumot megelőzően szuverenitási szempontból jelentős döntésként a Korona osztottá vált, vagyis az uralkodó mindig az adott domínium minisztereinek tanácsára cselekedett, külön volt Koronája Kanadának, Új-Zélandnak, vagy éppen Ausztráliának. Az 1926-os Birodalmi Konferencián kiadott Balfour-nyilatkozat már rögzítette, hogy összességében értelmetlen közös alkotmány kidolgozása, a Brit Birodalom egyes részei ugyanis nagyon eltérő jellegzetességekkel, történelemmel, illetve fejlődési fázissal bírnak, míg egységben a birodalom nem hasonlít semmilyen másik rendszerhez. A domíniumok a Brit Birodalom részét képező, autonóm közösségek, melyek státuszukban egyenlők, semmilyen tekintetben sincsenek alávetve egymásnak bel-, illetve külügyekben, ugyanakkor összeköti őket a Koronához való közös hűség, a Brit Nemzetközösség tagjaként.³⁴⁶

A Balfour-nyilatkozat, illetve az 1926-os és 1930-as Birodalmi Konferenciákon kidolgozott westminsteri statútum révén Kanada szinte teljes törvényhozási és végrehajtási autonómiához jutott, hozzájárulása nélkül berendezkedésén nem lehetett változtatni – noha az elvi lehetősége megvolt a Brit Parlamentnek arra, hogy bármikor visszavegye a hatalmát a korábbi kolóniáktól, de ezzel a lehetőséggel nem élt.³⁴⁷ Megerősítették, hogy a Brit Parlament csak a domínium kérésére és beleegyezésével fogadhat el a domíniumra vonatkozó törvényeket, enélkül nem avatkozhat be annak működésébe, a kormányzó és a Privy Council nem tagadja meg hozzájárulását a törvények elfogadásához, illetve a kormányzó kinevezésére a kanadai kormány tanácsával kerül sor. Megszűnt büntetőügyekben a Privy Council Bírói Bizottságához való fellebbezés lehetősége is. A statútum hatályon kívül helyezte a gyarmati törvények érvényességéről szóló törvényt, ezzel immár lehetővé vált, hogy a domínium módosítsa vagy hatályon kívül helyezze a birodalmi törvényeket – kivéve B.N.A. Act-et és módosításait –, vagy a birodalmi törvényekkel ellentétes törvényeket fogadjon el.³⁴⁸

³⁴⁶ They are autonomous Communities within the British Empire, equal in status, in no way subordinate one to another in any aspect of their domestic or external affairs, though united by a common allegiance to the Crown, and freely associated as members of the British Commonwealth of Nations.

³⁴⁷ Peter C. Oliver: *The Constitution of Independence. The Development of Constitutional Theory in Australia, Canada, and New Zealand.* Oxford University Press 2005 124-125.

³⁴⁸ Kinvin L. Wroth: *Notes for a Comparative Study of the Origins of Federalism in the United States and Canada.* i. m. 120.

Anne Twomey: *Royal Succession, Abdication, and Regency in the Realms.* Special Issue: *The Crown in the 21st Century.* *Review of Constitutional Studies*, Vol. 22, Issue 1 (April 2017), 33-54., 37.

Noha Kanada a westminsteri statútummal szinte teljesen szuverén állammá vált, az alkotmánymódosításra való felhatalmazással azonban még mindig nem bírt, mivel az egyes tartományok nem bírtak megállapodni az alternatívában.³⁴⁹ Erre egészen 1982-ig kellett várni, a köztes időszakban megközelítőleg tizenöt alkalommal nem sikerült megállapodniuk a tartományoknak az alkotmánymódosítás szabályairól.³⁵⁰ Az alkotmánymódosításra való felhatalmazás hiánya miatt volt szükség 1982-ban arra, hogy Kanada a „honosítás” során a brit parlamenttől kérje a *Canada Act* és azzal együtt az 1982-es kanadai alkotmány törvénybe iktatását.³⁵¹

³⁴⁹ Jeffrey J. Cole: Canadian Discord over the Charlottetown Accord. i. m. 635.

³⁵⁰ Richard Albert: Constitutional Amendment and Dismemberment. *Yale Journal of International Law*, Vol. 43, Issue 1 (Winter 2018), 1-84., 35.

³⁵¹ Brian Bird: The Unbroken Supremacy of the Canadian Constitution. *Alberta Law Review*, Vol. 55, Issue 3 (2018), 755-776., 761.

A multikulturalizmus megvalósítása Kanadában

Bevezetés

Szakirodalmi közhely, hogy a multikulturalizmus mintaállamának Kanadát tekintjük. Ahogyan eddig láthattuk, a terület brit okkupációjától kezdődően alapvetően a francia nemzet helyzete volt az egyik központi kérdés Kanada életében, a kérdés tehát az, hogyan jutott el innen az ország a multikulturális állammá válásig és vajon ténylegesen mit is jelent a kanadai típusú multikulturalizmus. Nem elhanyagolandó tényező, hogy Kanadában előbb jelent meg a multikulturalizmus állami politikája, mintsem hogy ideológiaként az elterjedt volna a világban.

A multikulturális állammá válás egy sajátos állami és társadalmi folyamat eredménye volt. Kezdetben a kanadai társadalom identitástudata a két alapító nemzetre, a britre és a franciára épült (jelentős angol túlsúllyal), jelentős brit túlsúllyal. A brit többség identitását tekintve a Brit Birodalom részének érezte magát, és a brit identitás védelme fontos szerepet játszott életében, egészen a Brit Birodalom összeomlásáig.³⁵² Ezt követően a kanadaiak identitása megváltozott és elindult egy multikulturális, több etnikumra alapozott, kanadai identitássá válás útján³⁵³, majd mára egy soknemzetiségű, többvallású, multietnikus, multikulturális társadalommá vált. A brit identitást könnyedén felváltott a narratíva, miszerint mindannyian bevándorlóként érkeztek, ami végül megnyitotta az utat a multikulturalizmus felé.³⁵⁴ A multikulturális társadalom legfőképpen azt jelenti, hogy minden kanadai bekapcsolódhat a társadalom életébe, kultúrájától, nemzetiségétől vagy etnikai származásától, vallásától, fajától és bőrszínétől függetlenül.³⁵⁵ Ebben a formájában a multikulturalizmus lehetővé teszi az egyes kultúrák egymás mellett élését, anélkül, hogy ezen kultúrák mindegyike sajátos társadalmat is kialakítana magának.³⁵⁶

A dolgozat ezen részében, illetve a későbbiekben, a bevándorlással kapcsolatos fejezetekben láthatjuk majd, hogy nem teljes mértékben a társadalom multietnikussá

³⁵² János Kenyeres: Aspects of Canadian Multiculturalism: History, Policy, Theory and Impact. The Central European Journal of Canadian Studies, Volume 9 (2014) 27-44., 31.

³⁵³ Augie Fleras – Jean Leonard Elliott: A multikulturalizmus Kanadában: A sokféleség felmagasztalása. i. m. 33.

³⁵⁴ János Kenyeres: Aspects of Canadian Multiculturalism: History, Policy, Theory and Impact. i. m. 32.

³⁵⁵ Mészáros Margit: Nemzeti sokszínűség – multietnicitás – multikulturalitás. Egy biztonságosabb Európa felé. Kutatási füzetek 6. Budapest, Magyarország: Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem, 2005 49-50.

³⁵⁶ Lance W. Roberts and Rodney A. Clifton: Exploring the Ideology of Canadian Multiculturalism. Canadian Public Policy/Analyse de Politiques, Vol. 8., No. 1., (Winter, 1982) 88-94., 92.

válásának végeredménye, egyfajta szükségszerű következménye volt a multikulturalizmus állami kimondása és megvalósítása, sok tekintetben inkább a francia követelések feloldásának eszközéül szánták, illetve amiatt, hogy leválasztották róla a nyelvhasználati kérdéseket, egyszersmind az egyes etnikai csoportok, bevándorló közösségek követeléseit neutralizáló módszerként is felfogható. A kanadai multikulturalizmussal szembeni kritikák egy része pont ebből a két trükkből fakad. Másrészt pedig a '60-as évek második felében, illetve a '70-es évek elején ugyan Kanada etnikailag változatos volt, de ez a változatosság a legnagyobb részt európai eredetű bevándorlásnak volt köszönhető, vagyis a kanadai társadalom megközelítőleg sem bírt még olyan széleskörű és elmélyült diverzitással, mint ami a bevándorlási szabályozás ebben az időszakban bekövetkező liberalizálásának eredményeként később megvalósult, vagyis ebben a vonatkozásban a multikulturalizmus politikájára sokkal inkább a multikulturális társadalom megvalósulásának mozgatórugójaként, mintsem eredményeként lehet tekinteni. A dolgozat következő részei alapvetően ezekre a kérdésekre fókuszálnak, egyrészt a francia közösség helyzetén keresztül, ami nagyrészt autonómiatörekvésekben csúcsosodott ki, másrészt a diverzitás kialakulásának körülményeire, illetve az őslakosok helyzetére, azonosítva a kanadai multikulturalizmus sajátos körülményeit. A dolgozatot a felmerülő kritikák ismertetése zárja.

A fókuszunk kiindulópontjaként érdemes rögzíteni, hogy a kanadai identitástudat angol (brit) és francia nemzetre épülése azt jelentette, hogy valójában sokáig nem létezett kifejezetten kanadai kultúra- és identitástudat. Kanada alapvetően brit országgént tekintett magára, a gazdasági és politikai elit jelentős része is brit gyökerekkel bírt.³⁵⁷ Ezzel áll összefüggésben, hogy noha az államok a nemzeti kultúrájukat – mivel az saját fennmaradásuk alapja – jellemzően őrzik pl. szimbolikus kommunikáció, közoktatás, vagy éppen közszolgálati tömegtájékoztatás útján³⁵⁸, ezen elemek előtérbe kerülése Kanadában csak a második világháborút követő időszakban valósult meg, a Brit Birodalomtól való 20. századi, fokozatos elkülönülés, a kanadai állampolgárság intézményének bevezetése (1947), a kanadai zászló kialakítása, a kanadai kultúra (történelem, hagyományok, szokások) felfedezése és népszerűsítése, illetve intézményrendszerének támogatása révén. Erre az

³⁵⁷ John Meisel: Human Rights and the Transformation of the Multicultural State: The Canadian Case in a Global Context. In: Kulcsár Kálmán, Denis Szabo: Dual Images. Multiculturalism in Two Sides of the Atlantic. The Royal Society of Canada, Magyar Tudományos Akadémia Budapest, 1996 19-40., 22.

³⁵⁸ Schanda Balázs: Az Alkotmány megújításának kihívása. Közösségek és értékek az alkotmány mögött. In: Schanda Balázs – Varga Zs. András: Látletek közjogunk elmúlt évtizedéből. PPKE JÁK Budapest, 2010 53-60., 56.

időszakra tehető tehát a tudatos kanadai nemzetépítés megjelenése. Mindehhez a '60-as években csatlakozott a társadalmi mozgalmak aktivizmusa, a toleráns légkör kialakulása, a népi kultúrák, köztük a bevándorlók kultúrájának felfedezése, amely révén az addigi, britekre, franciákra és igen korlátozottan az őslakosok kultúrájára fókuszáló kanadai nemzettudat végül (nagyreszt) átalakult, és kialakult a kanadai kultúra mint mozaik felfogása.

Kanada ezzel egyébként nem lógott ki a '60-as évek nemzetközi tendenciáiból, amelyet áthatott a társadalmi mozgalmak – köztük az antikolonista, az új baloldali, etnikai-faji identitási vagy éppen feminista mozgalmak³⁵⁹ – egyre intenzívebb jelenléte, illetve részben ezek eredményeként is a kisebbségi jogok forradalma: az euroatlanti övezetben ebben az időszakban terjedt el és vált gyakorlatilag univerzális emberi joggá (ld. pl. ENSZ Alapokmány, Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata, Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya, Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya stb.) a diszkrimináció tilalma³⁶⁰, mely az egyik alapvető elemévé vált a multikulturalizmus működésének is.

Mindezzel összhangban valójában tehát nem is 1971-től, a multikulturalizmus állami politikává válásától datálhatjuk annak kialakulását Kanadában, hanem sokkal inkább a '60-as évekre tehető kialakulásának gyökerei: ekkor vitatták meg érdemben, hogy a francia kanadaiak sajátos nemzetnek minősülnek-e, illetve ehhez kapcsolódóan a

³⁵⁹ Szabó Máté tipológiáját követve a '60-as években, illetve az akkori események eredményeként megjelenő mozgalmak az alábbiak szerint csoportosíthatók:

- diákmozgalmak: az egyetem- és oktatáspolitikai célok és azon túlmutató általános társadalom- és politikai célkitűzések,
- a széles értelemben vett ellen-kulturális mozgalmak: egy ifjúsági generáció szokás, kultúra és erkölcs keresztmetszetét változtatták meg a mindennapi élet, a fogyasztási és együttélési formák területén,
- új baloldali mozgalmak: a gazdaságban, az oktatásban és a politikában egyaránt, politikai tiltakozó kampányok,
- feminista mozgalmak: a mindennapi élet és a kultúra, valamint a nemi szerepek átalakítása, újraértelmezése,
- antikolonialista, antiimperialista és háborúellenes mozgalmak: egyben szolidaritási mozgalmak is voltak, amelyek az amerikai imperializmus által elnyomott és veszélyeztetett területek és lakosság megsegítését, rehabilitálását és integrálását tűzték ki célul,
- a nemi szerepek átalakítását, az együttélési formák átalakítását célul tűző mozgalmak,
- etnikai-faji identitási mozgalmak
- a „rászoruló csoportok” egyenjogúsítására irányuló kulturális, tudományos és politikai mozgalmak
- az új spiritualizmus különféle formái, főként keleti vallások nyomán kialakuló közösségformákkal,
- alternatív életforma-mozgalmak.

A csoportosítás önmagában bepillantást enged a korszakot átható szellemiségbe, illetve e csoportok változatos követeléseibe, amelyek aztán átadták az egyes államok politikai életét, így Kanadában is immanens részét képezték az ún. jogok forradalmának (*rights revolution*). Szabó Máté: Fél évszázad múlt el azóta...1968 jelentősége a civil társadalom és a mozgalomkutatás számára. *Civil Szemle* XV. évfolyam I. szám, 2018. 5-34., 7-9.

³⁶⁰ John D. Skretny: *The Minority Rights Revolution*. The Belknap Press of Harvard University Press, 2002 3.

konföderáció unitárius, illetve ún. egyezményes felfogását (*compact theory*), azt, hogy milyen jogokat biztosítsanak a francia kanadaiaknak, illetve kapjanak-e speciális státuszt, illetve az egyéb etnikai csoportok, vagyis a bevándorlók közösségei milyen jogosultságokhoz jussanak, illetve jussanak-e egyáltalán.³⁶¹

Út a multikulturalizmushoz

A multikulturalizmus kialakulása részben organikus fejlődés eredménye volt Kanadában. Az ország történelmét áttekintve kellő magabiztossággal kijelenthető ugyanis, hogy folyamatosan jelen volt (még ha negatív kilengésekkel is) a francia kanadaiak pacifikálására való törekvésének, közösségként való elismerésüknek és számukra közösségi jogok biztosításának kérdése – vagyis az angol és a francia nemzet kompromisszumokon alapuló sajátos együttélése, amit így mindenképpen a multikulturalizmus kialakulásához vezető út alapjának kell tekintenünk, még akkor is, ha a társadalmi többség, illetve a kormányzatok inkább a protestáns, angol életmódot létesítették előnyben. Emellé csatlakozott a második világháborút követően a bevándorlók közösségeinek elismerése, a hozzájuk való alkalmazkodás formájában. Ez utóbbi viszonyában ugyanakkor a multikulturalizmus politikájának bevezetése forradalmi paradigmaváltás is, mert noha a francia közösséghez való viszonyulás eredményeként jelen volt a többség részéről az alkalmazkodásra való képesség, illetve hajlandóság, az a legkevésbé sem terjedt ki a bevándorlók közösségeire, sőt, eredetileg számításba sem kívánták venni őket, amikor a kanadai államot a két alapító nemzet egyenlő partnerségére alapozva kívánták továbbfejleszteni.

A multikulturalizmus tehát forradalmi váltás is, hiszen a bevándorlókhoz, kulturálisan eltérő csoportokhoz való viszonyulás Kanadában (nem egyedülálló módon, sőt, leginkább illeszkedve a korszellembé) a 20. század első felében meglehetősen negatív volt, ezen a téren jelentős fordulat csak a második világháborút követően, azokban a bizonyos '60-as években következett be. Ez belső feszültség érzetét is kölcsönzi az intézménynek: míg a francia közösséghez való alkalmazkodás változó léptékekkel, időközönként visszalépésekkel tarkítva ugyan, de folyamatosan jellemezte a kanadai történelmet, a bevándorlókhoz való hozzáállás jóval vegyesebb képet mutatott: a kulturálisan nem, vagy csak kevésbé eltérő személyek bevándorlását támogató 19. századi hozzáállást – ami így lehetett volna az alkalmazkodás politikájának gyökere – a 20. század első felében egy

³⁶¹ Michael Temelini: Multicultural Rights, Multicultural virtues: A History of Multiculturalism in Canada. In: Stephen Tierney (ed): Multiculturalism and the Canadian Constitution. UBC Press 2007, 43-60., 45.

széleskörű, negatív előítéletes, kirekesztő hozzáállás követte és vált általánossá. Ennek tükrében meglehetősen éles váltás a multikulturalizmusra jellemző nagyfokú alkalmazkodás gondolatának megjelenése a '60-as években, majd állami politikaként való bevezetése 1971-ben.

A képet tovább árnyalja a multikulturális politikák harmadik célcsoportjának, vagyis az őslakosoknak a helyzete, közösségeiket ugyanis nem tekintették olyan tényezőknél, amikre figyelemmel kellene lenni a kanadai kultúra és nemzet definiálásakor. Az őslakosok helyzete az 1970-es éveket megelőzően gyakorlatilag nem képezett jelentős kérdést a nyugati államokban, így Kanadában sem, előtérbe csak ennek az évtizednek a végétől kezdett kerülni a nemzetközi fórumokon³⁶², így nem meglepő, hogy a multikulturalizmus kialakulásakor még nem merült fel, hogy bevonják őket a folyamatba, pontosabban mondva az állam elzárkózott ennek gondolatától, és ugyan az őslakosok és képviselőik kifogásolták a kétkultúrájúság elképzelését (amit a '60-as évek közepén vizsgált a Royal Commission on Bilingualism and Biculturalism) és amelyből aztán kinőtt a multikulturalizmus, de utóbbi vonatkozásában nem jelentkeztek hangsúlyosan a követeléseikkel, illetve ahogy látni fogjuk, a későbbiekben elutasították a státuszuk megváltoztatásával kapcsolatos kormányzati tapogatózásokat is.

A bevándorlás szerepe a multikulturalizmus kialakulásában.

A korábbi fejezetekben már volt szó a francia-angol kapcsolatok alakulásáról 1763-tól kezdve a huszadik század első feléig, a kanadai multikulturalizmus fő terepének, vagyis a bevándorlásnak a kérdésköre viszont alapvetően a 20. századra vált jelentőssé. Bár a 19. századot megelőzően is volt bevándorlás a kanadai gyarmatokra, azonban a statisztikákat alapul véve megállapítható, hogy a B.N.A. Act elfogadásakor a lakosság csupán 8%-a nem tartozott sem a francia, sem pedig a brit népesség körébe.³⁶³ A 19. században, 1815 és 1850 között mintegy 800 ezer bevándorló érkezett Kanadába, ezeknek nagy része azonban brit volt.³⁶⁴

Kanadai statisztikák szerint viszont 1867-től máig mintegy 17 millióan vándoroltak be, legtöbben a második világháborút követően. Ezt megelőzően egy kiemelkedő időszak

³⁶² Cher Weixia Chen: Indigenous Rights in International Law. Oxford Research Encyclopedia, International Studies <https://oxfordre.com/internationalstudies/view/10.1093/acrefore/9780190846626.001.0001/acrefore-9780190846626-e-77>

³⁶³ Howard Palmer: Mosaic versus Melting Pot: Immigration and Ethnicity in Canada and the United States. International Journal Vol. 31, Issue 3 (Summer 1976), 488-528., 491.

³⁶⁴ Beverley McLachlin: Canadian Constitutionalism and the Ethic of Inclusion and Accommodation. Western Journal of Legal Studies, Vol. 6, Issue 3 (2015), 1-12., 5.

volt még, az 1900-as évek eleje, amikor Kanada a gyéren lakott nyugati területeire való betelepülést promotálta. Az 1871-es népszámlálás szerint 594 207 külföldön született személy élt akkor Kanadában, az első világháborút megelőző utolsó, 1911-es szerint viszont már 1 586 961 fő, akik a lakosság 22%-át tették ki. 1951-ben ez a szám már 2 059 911 fő volt, 2011-ben pedig 6 775 770. Lakosságarányosan a nem Kanadában születettek aránya az elmúlt 150 évben 13% és 22% között mozgott. Az 1871-es népszámláláskor a bevándorlók 83,6%-a brit volt (496 600 fő), 10,9%-uk amerikai (64 600 fő), 4,1%-uk német és 0,5%-uk francia.³⁶⁵

Hangsúlyozandó, hogy ahogyan a statisztikákból is kitűnik, egészen az 1970-es évekig a multikulturalizmus alapja a javarészt fehér, európai bevándorlók által kialakult diverzitás volt, a bevándorlási szabályozás ugyanis, ahogyan azt majd látni fogjuk a későbbiekben, alapvetően az ő betelepülését támogatta. A nem brit európaiak betelepülése három szakaszra osztható, mely a 19. század végével vette kezdetét és leginkább a második világháborút követően vált számottevővé.

Az *első hullámban* (1800-as évek vége, 1900-as évek eleje) Kelet-Európából oroszok, lengyelek és ukránok (1911-es census szerint 191 100 kelet-európai) jöttek, illetve Skandináviából (1911-es census szerint 72 300 fő) és Nyugat-Európából (1911-es census szerint 100 700) érkeztek még letelepedni szándékozók. A *második hullám* a második világháborút követte, Németországból, Hollandiából, Olaszországból, Portugáliából és Jugoszláviából érkeztek először tömegek, az 1951-es census szerint 780 600 fő vallotta magát valamely Nagy-Britannián kívüli, európai államban születettnek. Ez a szám 1961-ben 1 414 900 fő volt, amivel párhuzamosan egyébként 1 000 600 fő volt az, aki Nagy-Britanniában született és 283 900 fő pedig Amerikában. Az 1956-os forradalmat követően egyébként 37 500 magyar is Kanadába menekült. Az 1971-es census idején a bevándorlók 28,3%-a az Egyesült-Királyságban született, 51,4%-uk pedig valamely másik európai államban. A *harmadik hullám* pedig a keleti blokk összeomlásakor érkezett.³⁶⁶

Ezzel szemben az Európán kívüli bevándorlók és menekültek száma az 1960-as évektől kezdett csak el növekedni, köszönhetően az őket korábban javarészt kizáró, diszkriminatív bevándorlási szabályozás eltörlésének. Az 1970-es években 60 000 fő származott Vietnamból, Kambodzsából, illetve Laoszról, az 1980-as években 85 000 fő

³⁶⁵ 150 years of immigration in Canada. <https://www150.statcan.gc.ca/n1/pub/11-630-x/11-630-x2016006-eng.htm#def2>

³⁶⁶ 150 years of immigration in Canada. <https://www150.statcan.gc.ca/n1/pub/11-630-x/11-630-x2016006-eng.htm#def2>

érkezett a karibi térségből és Bermudáról, míg Hongkongból a visszacsatolást megelőző 10 évben mintegy 225 000 fő települt át Kanadába. A 2000-es években 800 000 kínai, indiai, illetve fülöp-szigeteki érkezett. Az 1990-es évektől a kelet-európaiakat leszámítva az európai bevándorlás jelentősen visszaesett, a 2011-es census szerint ugyanakkor a külföldön született lakosok közel 40%-a valamely ázsiai államban született.³⁶⁷ Az európai kultúrkörből nagyobb fokban eltérő kultúrák megjelenése tehát csak erre az időszakra tehető.

A következő oldalon látható két, eredeti változatában interaktív térkép a 2011-es népszámlálás adatai alapján modellezi az egyes bevándorló közösségek területi elhelyezkedését Kanadán belül. Az első térképen láthatóak a brit, amerikai és francia bevándorlók is, míg a második kizárja e három csoportot.³⁶⁸

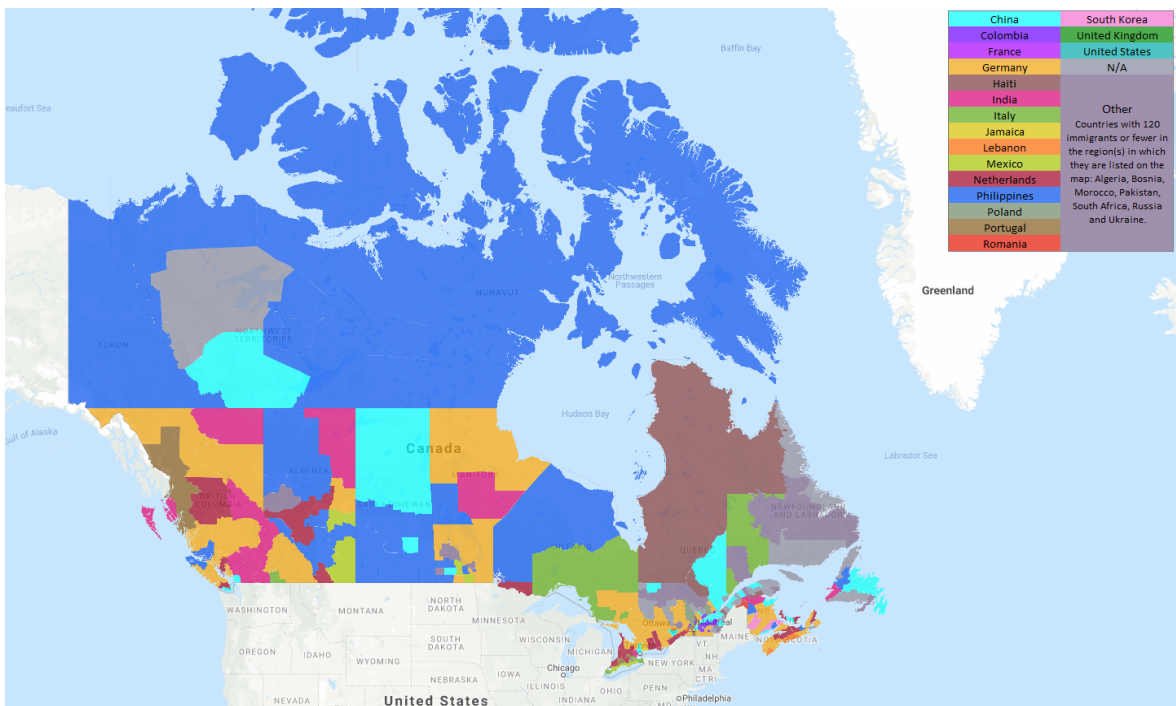
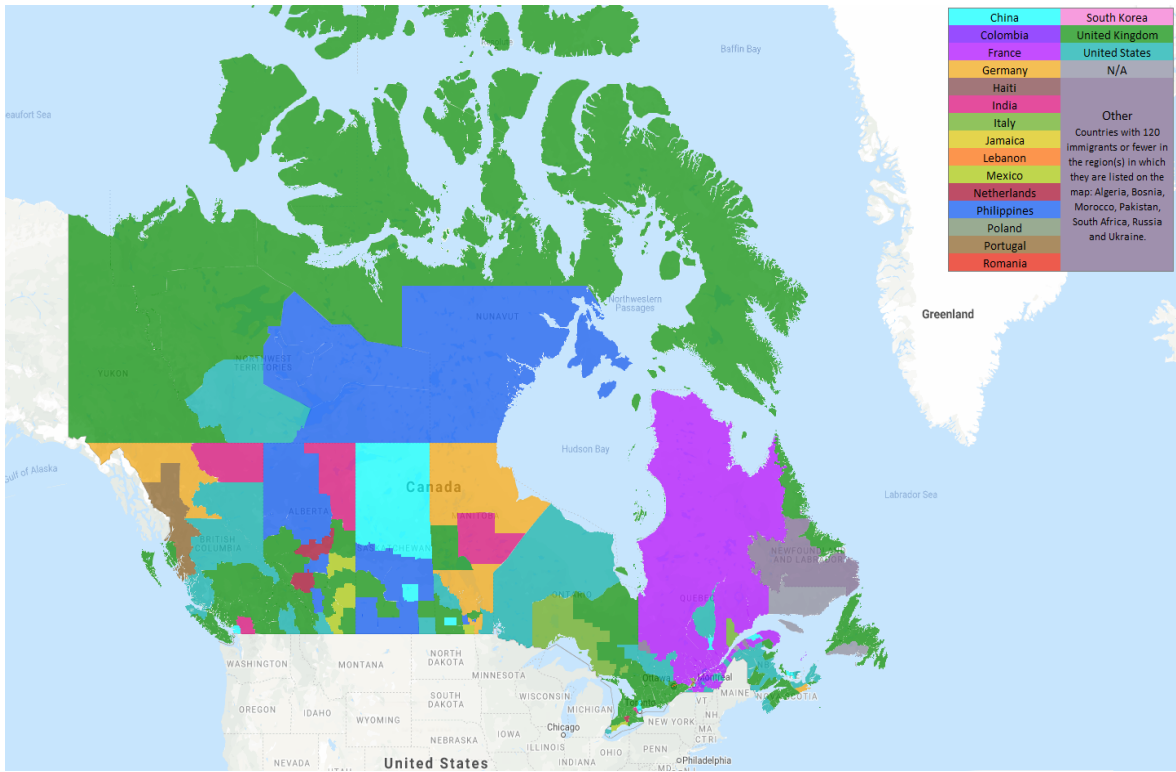
Ahogy arról már volt szó, a multikulturalizmus leginkább a legnagyobb kanadai városokban tapasztalható meg. A fenti térképek alapjául szolgáló kutatás is kiemeli, hogy Torontóban, amely kulturálisan a legváltozatosabb kanadai város 140 nyelvet és dialektust beszélnek, és a lakosság több mint fele külföldön született. A legnagyobb közösség, több mint 130 000 tagjával a kínai, amely létszám kb. 600 000, ha a város tágabb régióját is figyelembe vesszük. A régió lakosságának ráadásul több mint kétharmada látható kisebbségnek minősül. A kutatás rámutat arra is, hogy a rendkívül multikulturális Toronto mellett már Montréal is egyre változatosabb etnikailag, lakosságának harmada ugyanis Kanadán kívül született. A legnagyobb bevándorló gyökerekkel bíró közösség az olasz, őket követik a haiti közösség, amelynek tagjai a kétezres évek második felétől és különösen a 2010-es földrengést követően kezdtek betelepülni. A kutatás említi még a libanoni francia nyelvű közösséget, akiknek közvetlen közelében telepedtek le szírek és egyiptomiak is a közelmúltban, illetve a spanyolajkú közösséget, akiket legnagyobb létszámban kolumbiaiak tesznek ki.³⁶⁹

A 2016-os census szerint a lakosság 21,9%-a nyilatkozta, hogy bevándorlóként érkezett, vagy állandó tartózkodási engedéllyel tartózkodott Kanadában, ami az ország történetében a második legmagasabb eredmény, az arány ugyanakkor csak részben tudható be a bevándorlók megnövekedett számának, érzékelteti magát a termékenységi ráta csökkenése, illetve a halálozási mutatók emelkedése is. A népszámlálás évében 1 212 075 új bevándorló volt az országban, akik 2011 és 2016 között telepedtek le, 60,3%-uk gazdasági

³⁶⁷ 150 years of immigration in Canada. <https://www150.statcan.gc.ca/n1/pub/11-630-x/11-630-x2016006-eng.htm#def2>

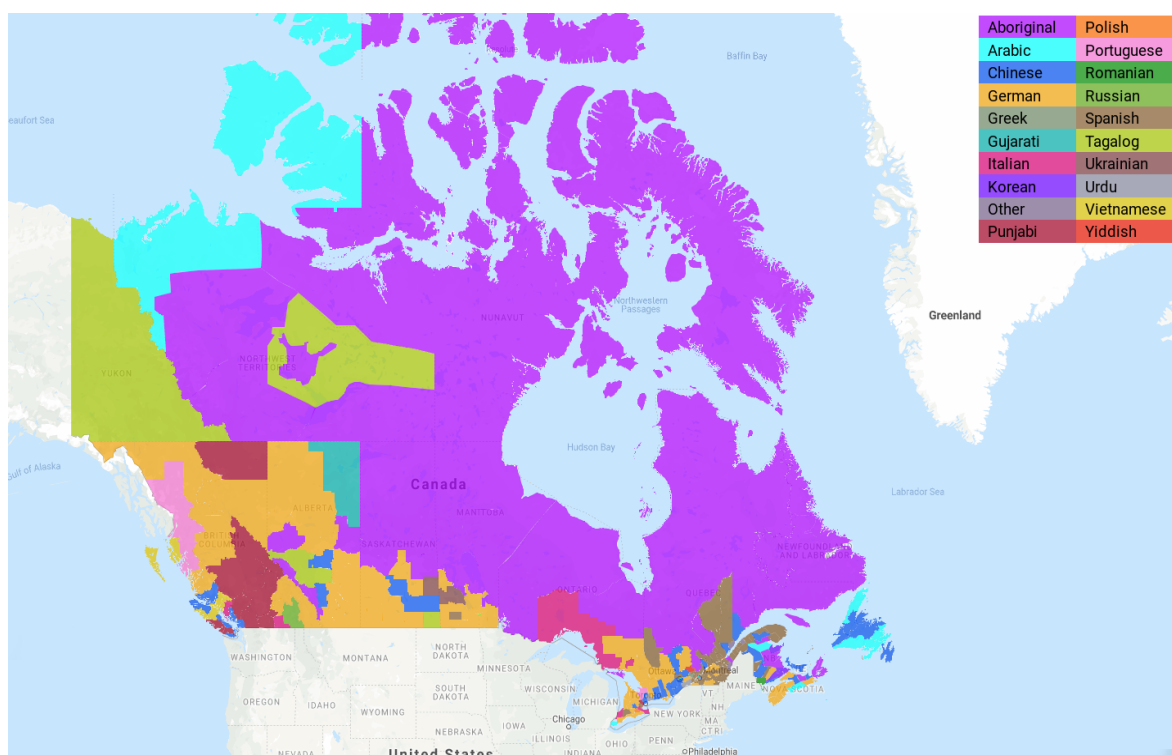
³⁶⁸ http://the10and3.com/immigrant_map.htm

³⁶⁹ Michael Kuzmin, Arik Motskin and Zack Gallinger: Mapping Canada's Mosaic of Immigrant Communities. <http://www.the10and3.com/mapping-canadas-mosaic-of-immigrant-communities/>

bevándorló (ebből 48% a *skilled workers program*, vagyis a képzett munkavállalók programján keresztül érkezett, míg 27,3% valamely tartományi vagy területi program részeseként), 26,8% családi kapcsolatok révén (*family class*) érkezett, 11,6% pedig menekült. A legtöbb bevándorló ázsiai (61,8%), viszont most elsőként a második helyre az afrikaiak kerültek, 13,4%-al. Ahogyan korábban, most is Toronto, Vancouver és Montréal a fő letelepedési célpont, de megnövekedett a Préri-tartományokban és északon letelepedők száma is.³⁷⁰

A kanadai multikulturalizmus rendkívül változatos mozaikját a fenti két térképen kívül jól mutatja a nyelvi közösségek változatossága is.³⁷¹

A már hivatkozott szerzők kutatása kiemeli Alberta északi részén a gujarati nyelvet beszélőket, az urdut a torontói régióban, a filippínót Yukonban, Québecben a spanyolt, Új-Brunswickban a koreait, Brit-Kolumbiában pedig a punjabit, mint a leginkább elterjedt délázsiai nyelvet, illetve a veszélyeztetett nyelvek közül a Montréal környéki yiddish közösséget, amely már alig létezik. A térkép színben ugyan nem tesz különbséget, de a részletes adatoknál már láthatóak az egyes őslakos nyelvi közösségek is [a kb. 60 őslakos nyelv közül leginkább a cree (krí), inuktitut, innu, atikamekw, ojibwa (odzsibva,) dene,

³⁷⁰ Immigration and ethnocultural diversity: Key results from the 2016 Census.
<https://www150.statcan.gc.ca/n1/en/daily-quotidien/171025/dq171025b-eng.pdf?st=iMSW893S>

³⁷¹ <http://the10and3.com/canada-languages.htm>

slavey, stoney (sztóni), mi'kmaq (mikmak) nyelvek], amelyek közül a creet beszélik a legtöbben, kb. 120 000-en, területileg Alberta nyugati részétől Kelet-Québec-ig.³⁷²

Az elmúlt 100 évben a kanadai bevándorolt populáció öt alapvető jellemzője alakult ki. A bevándorlás jelentősége Kanada népességnövekedésében ingadozó módon jelentkezett, az évente érkező bevándorlók száma ugyanis végig változékony volt, időközönként gyengült, illetve erősödött. Második tényező, hogy a bevándorlók leginkább Kanada legnagyobb városaiban telepedtek le. A harmadik jellemző, hogy mivel nőtt a családok migrációja, a férfiak túlsúlya a felnőtt bevándorlók körében csökkent, illetve a nők a bevándorlók valamivel több mint felét képviselték. Negyedik elem, hogy a bevándorlók származási országának széleskörűvé válása növelte a kanadai társadalom etnikai sokféleségét. Az utolsó jellemző pedig az, hogy azzal párhuzamosan, hogy Kanada mezőgazdasági államból tudásalapú állammá változott, a bevándorlók is egyre inkább a gazdaság gyártási és szolgáltatási szektorában helyezkedtek el.³⁷³

A multikulturalizmus kialakulása szempontjából fontos elem, hogy a legtöbb külföldön született bevándorló a múlt század elején ugyan Ontarióban élt, azonban később egyre többen települtek nyugatra. 1911-re a bevándorló lakosság 41%-a élt a kanadai prériken (Préri-tartományok: Alberta, Saskatchewan és Manitoba), ami magával vonta azt, hogy Manitoba lakosságának 41%-a, Saskatchewan lakosságának 50%-a, míg Alberta és Brit-Kolumbia lakosságának 57%-a volt bevándorló. Québec esetén ez az arány 10%, Ontarióban pedig 20% volt.³⁷⁴ Emellett folyamatosan jelent volt a nagyvárosokban, összefüggő közösségekben való letelepedés is. Az eltérő kultúrák területileg tehát nem elszórtan voltak megtalálhatóak Kanadában, ami megkönnyítette volna az asszimilációjukat, hanem éppen ellenkezőleg, közösségbe tömörülve, több tartományban pedig kifejezetten magas számban voltak jelen.

A bevándorlók igazgatására vonatkozó vitákat három teória uralta az elmúlt évszázadban: elsőként az anglo-konformitás (vagyis gyakorlatilag asszimiláció), amely megkövetelte a bevándorlóktól ősi kultúrájukról és hagyományaikról való lemondást az angolszász közösség viselkedésének és értékeinek javára (a franko-konformitás viszont nem volt jellemző, mert Québecbe alig érkezett bevándorló); másodikként az olvasztótégely

³⁷² Michael Kuzmin, Arik Motskin and Zack Gallinger: Arabic Beyond the Arctic Circle? Canada's Far-Flung Language Enclaves Will Surprise You. <http://the10and3.com/arabic-beyond-the-arctic-circle-canadas-far-flung-language-enclaves-will-surprise-you/>

³⁷³ Monica Boyd and Michael Vickers: 100 years of immigration in Canada. <https://www150.statcan.gc.ca/n1/en/pub/11-008-x/2000002/article/5164-eng.pdf?st=qF-4gjjj>

³⁷⁴ Beverley McLachlin: Canadian Constitutionalism and the Ethic of Inclusion and Accommodation. i. m. 3.

(*melting pot*), amely a bevándorlók és a helyi lakosság keveredését és kultúráiknak egy új, kanadai kultúrába olvadását tervezte; míg harmadikként a „kulturális pluralizmus” (vagyis a kanadai mozaik vagy multikulturalizmus), amely feltételezi a bevándorló kultúra és a közösségi élet egyes aspektusainak megőrzését, a kanadai állampolgárság és a kanadai társadalomhoz való politikai és gazdasági integráció keretein belül. A brit közösség gazdasági, szociális és politikai dominanciája, illetve Kanada Nagy-Britanniához fűződő gyarmati kapcsolatai miatt a második világháborúig az anglo-konformitás volt a fő megközelítés és Kanada kifejezetten bátorította is a brit bevándorlást. A briteken kívül még a skandinávokat fogadták tárt karokkal, mivel úgy tartották, kulturálisan hasonlóak, míg jelentős ellenérzésekkel viseltettek az ázsiaiakkal és a többi európai néppel szemben, akikről azt tartották, hogy nem asszimilálhatók és veszélyeztetik a brit intézményrendszert. E felfogásból fakadóan adóztatták meg a kínai bevándorlókat, illetve korlátozták az indiaiak bevándorlását is. A túl eltérőnek tartott népcsoportokhoz tartozókat számtalan területen érte diszkrimináció, és különösen az első világháború idején nőtt meg a konformizációs-asszimilációs nyomás. Az asszimilációs intézkedések azonban nem jártak sikerrel, túl nagy számban voltak ugyanis jelen nem-brit csoportok, ráadásul nem szétszórtan telepedtek le, hanem egy adott területen, homogén csoportként éltek, mindezekon túl pedig a befogadó közösség sem volt felkészülve a nagyobb létszámú és tőlük olyannyira eltérő csoportok beolvasztására.³⁷⁵ Ezek a csoportok képezték utóbb az ún. Harmadik Erőt (*Third Force*³⁷⁶), amely aktívan részt vett a multikulturalizmus mint a bevándorló gyökerekkel rendelkező, eltérő kultúrájú csoportokra is vonatkozó állami politika kialakításának kiharcolásában.

A bevándorlók, illetve összességében az alapjogi kultúra helyzete meglehetősen rossz volt a 20. század első felében. A kulturálisan eltérőnek és nem asszimilálhatónak tekintett csoportokat számtalan hátrány érte ebben az időszakban. Jó példa erre a később részletezendő századeleji bevándorlási szabályozások (*Natal Acts*) köre, amelyek a kutatások szerint a Jim Crow törvények³⁷⁷ mintájára készültek (a diszkriminatív szabályozás egészen 1967-ig érvényesült), a japánok beutazásának korlátozása (a japán császárral 1908-ban kötött „Gentlemen’s Agreement”, vagy más néven Hayashi-Lemieux megállapodás

³⁷⁵ Howard Palmer: *Mosaic versus Melting Pot* i. m. 489-498.

³⁷⁶ A *Third Force* leghangosabb szószólói az ukrán bevándorlók leszármazottai voltak, akik a kanadai politikai, gazdasági és társadalmi életbe való integrációjukat hangoztatták azzal, hogy amellet megőrizték a történelmi és kulturális örökségüket és rámutattak, hogy nem minden kanadai tartozik az angol vagy a francia közösség kötelékébe. Patricia E. Roy: *Multiculturalism and the English Canadian Identity*. *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, Vol. 538, *Being and Becoming Canada* (March, 1995) 199-209., 200.

³⁷⁷ A Jim Crow törvények olyan állami és helyi jogszabályok voltak az Egyesült Államokban, amelyek legalizálták a feketék szegregációját.

alapján), vagy éppen a kínaiak beutazásának kifejezett tilalma (1923). Vancouverben már 1907-ben ázsiai-ellenes faji zavargások törtek ki. A második világháború alatt a japán kanadaiakat otthonuk elhagyására kényszerítették, javaikat elkobozták és értékesítették, később ki is telepítették őket és 1949-ig nem is térhettek haza.³⁷⁸ Jelen volt a feketékkel szembeni szegregáció is³⁷⁹, illetve azok a korlátozások, amelyek etnikai, faji, illetve vallási alapon különböztettek a lakókörnyezetben. A második világháború alatt Kanada egyike volt a zsidó menekültekkel szembeni legkevésbé nyitott országoknak, pusztán 5000 főt fogadtak be. Az antiszemitizmus, rasszizmus, szegregáció és diszkrimináció széleskörű volt, amelyeknek nemcsak a bevándorlók, hanem az őslakosok is kárvallottjai voltak.

Paradigmaváltás csak a második világháborút követően következett be, ahogyan azt majd a dolgozat idegenrendészeti részénél látni lehet, lassú lépésekben. 1947-ben hatályon kívül helyezték a kínai bevándorlást tiltó törvényt, 1949-ben pedig a japán kanadaiak jogait korlátozó törvényt³⁸⁰, a '60-as években sor került a bevándorlás tudatos alakítását célzó tervek, programok kidolgozására is (mely hiányzott a megelőző két évtizedben), megjelentek az alapvető szociális jogok és a személyiségvédelem eszközei, az 1969-es *Official Languages Act* pedig a nyelvi jogokat biztosította.

A kanadai nemzeti kultúra megjelenése. A jogok forradalma.

A második világháborút követően jelent meg egyre nagyobb mértékben a kanadai nemzeti kultúra iránti igény is, többek között a kulturális élet aktivizálódásával. A kormány 1949-ben megalapította a Massey Bizottságot (*Royal Commission on National Development in the Arts, Letters and Sciences*). A Bizottság felállításának elrendelésekor rögzítették a felállítás okát: mivel kívánatos, hogy a kanadaiak a lehető legtöbbet megtudjanak a saját országukról, annak történelméről, tradícióiról, a nemzeti életről és közös eredményeiről, továbbá nemzeti érdek, hogy ösztönözzék azokat az intézményeket, amelyek kifejezik a nemzeti érzetet, elősegítik a közös megértést, és növelik a kanadai élet változatosságát és gazdagságát, mind a vidéki, mind a városi életben, szükséges annak vizsgálata, hogy hogyan

³⁷⁸ John Price: Canada, White Supremacy, and the Twinning of Empires. *International Journal* 68(4) 2013, 628-638., 632.-633.

³⁷⁹ Felhozható példaként Dresden városa, ahol a feketékkel szemben súlyos szegregációt alkalmaztak (a lakosság 20%-a ugyan fekete volt, de tilos volt a fehérek által látogatott templomba belépni, nem szolgálták ki őket a fehér kereskedők és még 1949-ben is egy helyi népszavazáson 5:1 arányban szavazták le a diszkriminációt tiltani kívánó javaslatot. Dresden and Racial Discrimination. <https://historyofrights.ca/encyclopaedia/main-events/dresden-racial-discrimination/>

³⁸⁰ Ami egyszersmind azt is jelentette, hogy ellentétben az Egyesült Államokkal, ahol hasonló táborok működtek, Kanada csak jóval a világháború lezárását követően szüntette meg a japánok internálását.

lehet támogatni a már meglévő szövetségi intézményeket e nemzeti érdekek előmozdításában. Rögzítették továbbá az elérendő célt: a Bizottságnak ajánlásokat kellett tennie a kulturális politika elveire, különös tekintettel a rádiós és televíziós műsorszolgáltatásra, intézmények felállítására, kutatások finanszírozásának módszereire, illetve Kanada és az ENSZ oktatásügyi szervezete, illetve a kanadai kormány és az egyes ügynökségek és önkéntes csoportok közti kapcsolatra, együttműködésre.³⁸¹ A Bizottság felállításának célja tehát a nemzeti kulturális politika kidolgozása volt, korábban ugyanis, ahogyan erről már volt szó Kanada nem bírt az angolhoz vagy a franciához hasonló értékkel bíró nemzeti kultúrával. Az, hogy a 20. század közepén ezeket a célokat kellett megfogalmazni, mutatja az ezt megelőző időszak saját nemzeti identitás iránti közömbösségét, de azt is, hogy a kanadai kultúra mint olyan, sokkal kevésbé volt domináns szerepben, amikor előtérbe kerültek az egyes kulturális közösségek elismerés iránti igényei, ami elősegíthette a multikulturális politika térnyerését.

A Bizottság jelentésének (1951) – mely meghatározó jelleggel bírt az elkövetkező 25 év kulturális politikájában – általános konklúziója az volt, hogy a kormánynak tevékenyen közre kell működnie a kultúra, művészetek és egyetemek fejlesztésében, mivel ezek révén fejleszthető a nemzeti kultúra.³⁸² A jelentés javaslatot tett a műsorszolgáltatásokra vonatkozó elvek és szabályozás kialakítására, egy nemzeti televíziós csatorna, illetve egy nemzeti könyvtár létrehozatalára, a meglévő kulturális szervezetek erősítésére és újak létrehozatalára, a történelmi helyszínek megőrzésére, illetve az anyagi támogatások emelésére is. Ezzel párhuzamosan az egyes tartományok is elkezdtek a saját, illetve a kanadai kultúra népszerűsítését.³⁸³ A Bizottság tehát jelentős szerepet játszott az önálló, az angol és a francia nemzeti kultúrától eltérő, kanadai nemzeti kultúra és identitás kialakulásában, az ahhoz szükséges kommunikációs eszközök, szimbólumok megteremtésével, illetve hangsúlyozásával, továbbá az ezekhez kapcsolódó intézményrendszer támogatásával.

A nemzeti identitás kialakulásának időszakával hamarosan átfedésbe került a '60-as években megkezdődő ún. jogok forradalmának (*rights revolution*) nevezett mozgalom, illetve eseménysor. A jogok forradalmának négy eleme emelhető ki: a parlamenti

³⁸¹ Report. Royal Commission on National Development in the Arts, Letters and Sciences. 1949-1951. <https://www.collectionscanada.gc.ca/massey/h5-403-e.html>

³⁸² The Massey Report and Cultural Production. <http://canlitguides.ca/canlit-guides-editorial-team/introduction-to-producing-and-evaluating-canadian-texts/the-massey-report-and-cultural-production/>

³⁸³ J. M. Bumsted: The Peoples of Canada. A Post-Confederation History. Oxford University Press Toronto, 1992 382-383., 386-390., 394.

szupremácia változása, az állam és az innováció egyre nagyobb szerepe, a társadalmi mozgalmak aktivizmusa, illetve a szabadsággal és egyenlőséggel szembeni hozzáállás megváltozása. Utóbbi két elem volt a jogok forradalmának leghangsúlyosabb része: az egyes jogvédő, illetve társadalmi szervezetek rámutattak a legsúlyosabb emberi jogi jogsértő helyzetekre, illetve társadalmi változások elérését követelték. A követelések kiterjedtek a gazdasági, társadalmi és kulturális jogokra, amiket az emberi szabadság kiteljesedésének részeként fogtak fel.³⁸⁴ A jogok forradalmának egyik kimeneteleként kell tekintenünk a multikulturalizmus politikájának megjelenésére is, az eltérő kultúrákkal szembeni korábbi kirekesztő politikák helyébe ugyanis, ahogyan a későbbiekben látni fogjuk, a jogok forradalmából eredő nyomás, illetve az abból fakadó társadalmi szemléletváltás eredményeként lépett egy támogató, befogadó légkör, jogszabályi környezet, illetve állami politika.

Az angol-francia viszony szerepe a multikulturalizmus kialakulásában.

A multikulturalizmus mint állami politika kialakításának közvetlen mozgatórugója a fentieket figyelembe véve mégis alapvetően a brit-francia viszony 20. századi megromlása volt, mely az 1960-70-es években csúcsosodott ki. A francia közösség identitása több elemben is különbözött az angol közösségtől: a francia nyelv fennmaradásuk alapja volt és az észak-amerikai kontinensen egyetlen francia nyelvi közösségként folyamatosan az anglicizálódás potenciális veszélyének volt kitéve, eltértek továbbá vallásukban, illetve elkülönülésük harmadik eleme az anyaországgal való kapcsolatban állt. Ezeken túl komoly tényezőt képeztek a történelmi sérelmek is.

Az angol és a francia közösség közötti viszony második világháborút követő megromlásának közvetlen kiváltó oka a szövetségi kormány egyre nagyobb centralizációs törekvése volt (pl. megszűnt a Privy Council bírói testületéhez való fellebbezés lehetősége, a szövetségi kormány kultúrpolitikájának megjelenése, a tartományi adóztatás lehetőségének szűkítése stb.), ami a '30-as évektől folyamatosan erősödött, veszélyeztetve a tartományi autonómiát és amely leginkább Québec elszigetelődésével fenyegetett. 1953-ban ezért Maurice Duplessis, Québec miniszterelnöke elrendelte az ún. Tremblay Bizottság (*Royal Commission of Inquiry on Constitutional Problems*) felállítását. A Bizottság fő célja

³⁸⁴ Dominique Clément: *Canada's Rights Revolution. Social Movements and Social Change, 1937-82*. UBC Press Vancouver, Toronto 2008 4-5., 7., 17-18.

a Massey Bizottságra, illetve a Rowell-Sirois jelentésre³⁸⁵ való válaszadás volt, feladatául alapvetően az adóztatási kérdések vizsgálatát, illetve általánosságban az alkotmányos problémákra való javaslatok megtételét jelölték ki. A Bizottság szakértőket bízott meg, megtartott 97 közmeghallgatást, számtalan összefoglalót és tanulmányt készített, mire 1956-ra elkészült az öt kötetre és 10 mellékletre rúgó jelentésével. E jelentés kitért a szövetségi rendszerre (amely erodálódik, ezért meg kell védeni, mert így lehet megóvni a helyi kultúrákat), a fiskális kapcsolatokra, illetve megkísérelte bemutatni francia Kanada kultúráját és több javaslatot is tett arra, hogyan lehetne azt megőrizni. A jelentés Kanadát két nép és kultúra országaként fogta fel, vagyis visszaköszön belőle a két nemzet (*deux nations*) elmélet³⁸⁶. A francia és az amerikai kultúra összevetésével hangsúlyozza a francia kultúra erényeit: arra a következtetésre jut, hogy míg Észak-Amerikát a materiális siker, az ambíció, a hatékonyság, az intelligencia és a kezdeményezőkézség jellemzi, addig francia Kanada az igazságosságban, türelemben, jótékonyságban és áldozatosságban hisz, továbbá Québec elhivatott a személy és a család védelmében, ami nem jellemzi a kontinens többi részét. Hangsúlyozták, hogy mindezen sajátosságok miatt meg kell védeni a tartományi kultúrát, illetve a társadalmi, kulturális és oktatási területeken reformokra van szükség, amit a tartományi kormányokra kell bízni. A jelentés rövidtávon nem aratott osztatlan sikert, csak kis számban jelentették meg, utóbb azonban, amikor Jean Lesage került kormányra Québecben, jelentős mértékben támaszkodtak az abban foglaltakra.³⁸⁷

Az utókor úgy tekint a Tremblay-jelentésre, mint az egyik legkiemelkedőbb kormányzati dokumentumra Kanada történelmében, amely bemutatta a francia közösség filozófiai és morális alapjait és tisztázza létének lényegét. Emellett elvezetett a konföderáció ún. egyezményes teóriájához (*compact theory of confederation*, a compact szó itt leginkább egyezményes jelentéssel bír), melynek lényege, hogy a konföderáció az azt létrehozó négy tartomány megállapodásán alapult, melyek a konföderációba meghatározott feltételek és

³⁸⁵ A szövetség és a tartományok közötti gazdasági kapcsolatokat vizsgálta, 1940-ben adta ki a *Royal Commission on Dominion-Provincial Relations*.

³⁸⁶ A két nemzet elmélet képviselői számára az ideális állami berendezkedésben egy közös központi kormányzat mellett (amelyben a két nemzet egyenlő képviselőkkel rendelkezik, és amelynek hatásköre csak a külügyekre, a honvédelemre, a külkereskedelemre, a postára, a közlekedésre és a pénzügypolitikára terjed ki) a két nemzet szuverén és saját önkormányzatisággal rendelkezik. Másik álláspont szerint a képviselőház felépítése nem kell, hogy megváltozzon, de érvényesülnie kell a két nemzet vétónak, továbbá a szenátus a két nemzet egyenlő képviselőkkel elve alapján működött volna. Mivel azonban a két nemzet elméletet a szövetségi kormány és a többi tartomány is elutasította, a '70-es évektől háttérbe szorult. Dr. Molnár István János: A Québec-kérdés főbb aspektusai Kanada alkotmányos szabályozásának tükrében. i. m. 46-48.

³⁸⁷ Claude Bélanger: Tremblay Report And Provincial Autonomy In The Duplessis Era (1956). <http://faculty.marianopolis.edu/c.belanger/Québechistory/readings/tremblay.htm>

garanciák mellett léptek be és a szövetség, illetve a szövetségi kormány tőlük kapja a hatalmát.³⁸⁸ Ez az elképzelés a nacionalista teóriák alapja lett a későbbiekben.

Másrészt kiemelendő az is, hogy innentől egyre erőteljesebben jelentkezett az igény a tartományi hatáskörök bővítésére, egy szélesebb körű autonómiára, szemben a szövetségi hatalom erősödését célzó törekvésekkel. Québec pozícióját erősítette, hogy 1960-ban a liberálisok kerültek hatalomra a tartományban és elkezdődött a csendes forradalomnak (*quiet revolution*) nevezett időszak, amely alapvető társadalmi és politikai változásokat hozott és amely eredményeként a korábbi, viszonylagosan elmaradott tartomány komoly fejlődésen esett át.

A Lesage-kormány két év alatt jelentős változásokat vezetett be: közkórházak hálózatát, kulturális minisztériumot, illetve a föderális és tartományi kapcsolatokért felelős minisztériumot hozott létre, befektetési társaságot alapított, átalakították a választási körzeteket és a választási támogatások rendszerét, növelték a költségvetési bevételeket. A reformok eredményeként az állam egyre nagyobb szerepet vállalt nemcsak a gazdasági, hanem a társadalmi és a kulturális életben is, ami megerősítette a nemzeti tudatot.³⁸⁹ Az iparosítás és városiasodás eredményeként erőteljesen visszaesett a mezőgazdasággal foglalkozók száma, a lakosság nagy része pedig már városokban élt, továbbá jelentős népességnövekedés és gazdasági fejlődés következett be. A katolikus egyház elveszítette addigi hagyományos társadalmi vezető szerepét és kénytelen volt teljesen kivonulni a politikából. A nagyobb autonómiáért folytatott harcban megjelent a nemzetek elidegeníthetetlen önrendelkezési jogára való hivatkozás is. Ezzel párhuzamosan nemcsak Québecben, hanem a többi tartományban is az autonómia kiszélesítése mellett és a szövetségi kormány centralizációs törekvései ellen folytak viták. Québec a hatáskörmegosztás újratárgyalása, illetve a szövetségi intézményekben való nagyobb québeci részvétel mellett kezdett el érvelni. Lesage 1963-ban egyértelműen kinyilvánította az autonómia melletti elkötelezettségét. A francia követelések részben teljesültek, egyrészt a hatáskörmegosztás vonatkozásában, másrészt nagyobb együttműködés formájában, elsősorban gazdaságpolitikai területen, ettől függetlenül a krízis nem csillapodott, a

³⁸⁸ David Kwavnick: Tremblay Report. McLelland and Stewart Toronto, 1973 VIII-X.

A compact theory gyökerei a westminsteri statútumot követően alakultak ki. Ugyan a B.N.A. Act elfogadásakor még csak négy tartomány alkotta Kanadát, ez azonban nem képezte akadályát annak, hogy az elmélet az utóbb csatlakozott tartományokra is kiterjedjen. Az elmélet, elfogadása esetén elvezethetett volna a brit parlamenttől független alkotmánymódosítás hatásköri megalapozásához, azonban széles körben támadták, így nem nyert jelentős támogatottságot. Peter C. Oliver: The Constitution of Independence. The Development of Constitutional Theory in Australia, Canada, and New Zealand. i. m. 143-144.

³⁸⁹ René Durocher, Dominique Millette: Quiet Revolution. Canadian History.
<https://www.britannica.com/topic/Quiet-Revolution>

szeparatista csoportok pedig egyre erősödtek. Erre az időszakra tehető a francia terrorizmus megjelenése is: a *Front de Libération du Québec* nevű szervezet 1963-tól több robbantásos merényletet is végrehajtott.³⁹⁰ Ezzel egyidejűleg más frankofónokat (Jean Marchand, Gérard Pelletier, Pierre Elliott Trudeau, vagyis a „három bölcs ember”) egyre jobban aggasztotta a növekvő nacionalizmus. A szövetségi Liberális Párt és a miniszterelnök, Lester B. Pearson, felfigyelt a québeci ellenzékre és meggyőzte a három bölcset, hogy lépjenek be a Liberális Pártba, hogy ezzel növelje a szövetségi kormányban való frankofón jelenlétet, másrészt viszont ezzel próbálták megnyugtatni a québeci politikai erőket.³⁹¹ A három bölcs ettől kezdve fontos kormányzati pozíciókat töltött be, Trudeauból utóbb miniszterelnök is lett, egyben ő számít a kanadai multikulturalizmus atyjának is.

A B and B Commission mint a multikulturalizmus előszobája

A csendes forradalom részét képezte a nyelvi jogokért való küzdelem is. Noha bizonyos fokú nyelvhasználati jogosultsága volt a franciáknak Québecben, mivel a B.N.A. Act 133. cikke a törvényhozás és a bírászkodás területén is biztosította a francia nyelvhasználatot, ez azonban nem jelentette azt, hogy az élet minden más területén, különösen a gazdaságban ne az angol nyelv dominált volna. Hatványozottan rosszabb helyzetben voltak mindezekén túl a más tartományban élő francia kanadaiak. A nyelvhasználattal kapcsolatos elégedetlenség a szeparatizmus fontos mozgatórugója lett.

A probléma kezelésének és egyben a szeparatizmus visszafogásának céljából 1963-ban létrehozták a Kétnyelvűség és Kétkultúrájúság Királyi Bizottságát (*Royal Commission on Bilingualism and Biculturalism*, más néven *B and B Commission*), amelynek az volt a feladata, hogy javaslatot tegyen arra vonatkozóan, milyen lépések révén lehet a kanadai államot a két alapító nemzet egyenlő partnerségére alapozva továbbfejleszteni, mindezt alapvetően a kétnyelvűség promotálása eszközeinek kidolgozásával, emellett ugyanakkor a mandátuma kiterjedt az egyéb etnikai csoportok vizsgálatára is. A Bizottság tehát alapvetően a két alapító nemzetre (bár a *deux nations* elméletet elvetve), illetve az „egyéb etnikai csoportokra” fókuszált, utóbbi alatt azokat értve, akik az alapítást követően érkeztek az országba.

³⁹⁰ Dr. Molnár István János: A Québec-kérdés főbb aspektusai Kanada alkotmányos szabályozásának a tükrében. i. m. 36-43., 54.

³⁹¹ René Durocher, Dominique Millette: Quiet Revolution. Canadian History. i. m.

A Bizottság az eredeti tervek szerint nem foglalkozott volna az egyéb etnikai csoportok szerepével sem, ez csak azért került előtérbe, mert a nagyobb etnikai-kulturális csoportok tiltakoztak a marginalizálódásuk miatt, illetve egyet nem értésüket fejezték ki a kétnyelvűség és kétkultúrájúság felfogásával szemben.³⁹² Az a gondolat ugyanis, hogy Kanada két nemzeten alapul, magában hordozta azt az üzenetet, hogy a többi kulturális közösség kvázi másodrendű, illetve alárendeltje az alapító nemzeteknek. A legerősebb szószóló az ukrán közösség volt. Az ukrán szülők gyermekeként, már Kanadában született szenátor, Paul Yuzyk, akit a multikulturalizmus atyjaként is emlegetnek, a Szenátus előtti bemutatkozó beszédében (1964) hangsúlyozta, hogy rengeteg etnikai csoport volt, akik közreműködtek Kanada létrehozatalában, hogy az indiánok és az eszkimók őslakosok, mégsem tud róluk a közvélemény és a kormányzat semmit. Elutasította a bikulturalizmust, hiszen Kanada sosem volt bikulturális, ott vannak az őslakosok – mondja –, illetve a brit közösség is összetett, angolok, skótok, írek, walesiek alkotják, továbbá az egyéb etnikai csoportok, amelyek Kanada nem egészen egyharmadát adják, a társadalom ténylegesen multikulturálissá vált. Nem bikulturalizmusra van szükség, hanem egy olyan alap kell a nemzetnek, amely a társadalom minden elemét egyesíti.³⁹³ Az erős lobby hatására a Bizottság vizsgálatát kiterjesztették a Yuzyk által harmadik elemnek nevezett csoportokra is. Miután bekerültek a Bizottság fókuszába, az elkészült jelentés már akként jellemzi őket, hogy e csoportok létezése mindenképpen előnyére válik az országnak.³⁹⁴

Az őslakosokat viszont tudatosan mellőzték arra hivatkozással, hogy nem minősülnek alapító nemzetnek és az egyéb etnikai csoport kategóriába tartozásukat is bizonytalanak minősítették.³⁹⁵ Ennek megfelelően a Bizottság tagjai között sem kapott

³⁹² G. Laing, Celine Cooper: Royal Commission on Bilingualism and Biculturalism.

<https://www.thecanadianencyclopedia.ca/en/article/royal-commission-on-bilingualism-and-biculturalism>

³⁹³ Maiden Speech – Canada: A Multicultural Nation March 3, 1964. In: Senator Paul Yuzyk (1913-1986). Father of Multiculturalism. 5-15., 6., 7. http://www.yuzyk.com/Paul%20Yuzyk%20Book_Final.pdf

³⁹⁴ Report of the Royal Commission on Bilingualism and Biculturalism. General Introduction. Book I. The Official Languages. XXV. <http://epe.lac-bac.gc.ca/100/200/301/pco-bcp/commissions-ef/dunton1967-1970-ef/dunton1967-70-vol1-eng/dunton1967-70-vol-part1-eng.pdf>

³⁹⁵ „We should point out here that the Commission will not examine cultures the question of the Indians and the Eskimos. Our terms of reference contain no allusion to Canada's native populations. They speak of 'two founding races', namely Canadians of British and French origin, and 'other ethnic groups', but mention neither the Indians nor the Eskimos. Since it is obvious that these two groups do not form part of the 'founding races', as the phrase is used in the terms of reference, it would logically be necessary to include them under the heading 'other ethnic groups'. Yet it is clear that the term 'other ethnic groups' means those peoples of diverse origins who came to Canada during or after the founding of the Canadian state and that it does not include the first inhabitants of this country.” Report of the Royal Commission on Bilingualism and Biculturalism. General Introduction. Book I. The Official Languages. XXVI.

helyt őslakos.³⁹⁶ Ezzel a multikulturalizmus kialakulásából a három alanyi kör (nemzetiségek, bevándorlók, őslakosok) egyikét ki is zárták. 1969-ben ugyanakkor a kormány fehér könyvet adott ki (*Statement of the Government of Canada on Indian policy, 1969*), melynek célja az őslakos közösségek és a kormány kapcsolatának újraértelmezése volt. Ekkor még hatályban volt az 1874-es indián törvény (*Indian Act, 1874*), amely az őslakosokat gyakorlatilag olyan státuszú személyként kezelte, mint a gyermekeket, vagyis gyámságot, felügyeletet igénylő személyként tekintett rájuk. A Fehér könyv ezzel szemben a teljesen egyenrangú állampolgárként való kezelésüket célozta, elismerte a sajátos identitásukat, illetve kulturális közreműködésük értékét, mégis hatalmas ellenállásba ütközött az őslakosok részéről, így a kormány végül visszavonta, ezzel pedig az őslakoskérdés rendezése elodázódott.³⁹⁷ Az ellenállás mögött az eltérő célok álltak: míg a kormány minden más állampolgárhoz hasonlóan kezelte volna őket, amely egyszersmind azt is jelentette, hogy elvetették volna a speciális, például a földekkkel kapcsolatos igényeiket, az őslakos közösségek a föderáción belüli státuszuk felülvizsgálatát kívánták, korábbi jogaik megtartása mellett. Ez utóbbi, speciális státusz gondolatát ugyanakkor Trudeau elvetette, mivel diszkriminatívnak tartotta, illetve a franciához hasonló nacionalista veszélyt látott benne, noha az őslakosok helyzete sokkal kedvezőtlenebb volt gazdaságilag, demográfiaileg és politikailag is, mit a franciáké.³⁹⁸

Fontos kiemelni, hogy legkésőbb az 1930-as évektől az angol elit fontosabb szereplői már felismerték, hogy a francia elem fontos része a kanadai identitásnak és alapvető jelentőségű abból a szempontból, hogy ennek révén egyértelműen elhatárolható Kanada Nagy-Britanniától és az Egyesült Államoktól.³⁹⁹ A kétnyelvűség bevezetése ezen felismerés egyik folyamányaként is értelmezhető.

A Bizottság 1967 és 1970 között készült el jelentésével, mely hat könyvből áll: az első a nyelv és kultúra kérdéseivel foglalkozott (*The Official Languages, 1967*), a második a kisebbségi nyelven való oktatással (*Education, 1968*), a harmadik a munka világával (*The Work World, 1969*), a negyedik az egyéb etnikai csoportokkal (*The Cultural Contribution*

³⁹⁶ A Bizottságot Arnold Davidson Dunton és André Laurendeau elnökölte, tagja volt továbbá Jean-Louis Gagnon, Rev. Clement Cormier, Royce Frith, Gertrude Laing, Jean Marchand, Jaroslav Bohdan Rudnycky, Frank Reginald Scott és Paul Wyczvki. A tagok az egyes tartományokat képviselték.

³⁹⁷ Hugh Donald Forbes: Trudeau as the First Theorist of Canadian Multiculturalism. In: Stephen Tierney (ed): *Multiculturalism and the Canadian Constitution*. UBC Press 2007, 27-42., 31.

³⁹⁸ Alain G. Gagnon: Canada: Unity and Diversity. *Parliamentary Affairs*, Volume 53, Issue 1, January 2000, Pages 12–26., 17-18.

³⁹⁹ Jane Jenson: Fated to Live in Interesting Times: Canada's Changing Citizenship Regimes. *Canadian Journal of Political Science / Revue canadienne de science politique*, Vol. 30, No. 4 (Dec., 1997), 627-644., 634.

of the Other Ethnic Groups, 1969), az ötödik a fővárossal (*The Federal Capital*, 1970), a hatodik pedig az önkéntes szervezetek szerepével (*Voluntary Associations*, 1970).

A jelentés a francia és az angol nemzet kapcsolatát a kétnyelvű és kétkultúrájú Kanada keretein belül képzelte el. Kétnyelvűség alatt két elemet ért: egyrészt az egyéni kétnyelvűséget, vagyis annak elősegítését, hogy az egyének angol és francia nyelvtudás birtokában is legyenek, másrészt az institutionális kétnyelvűséget, amely értelmében az alapvető köz- és magánintézmények mindkét nyelven képesek legyenek szolgáltatást nyújtani.

A kultúra vonatkozásában saját fogalmat használtak, amely talán Tyloréhoz áll a legközelebb. Eszerint a kultúra létezés, gondolkodás és érzés módja, egy olyan hajtóerő, amely emberek – a közös nyelv, szokások, viselkedés és tapasztalatok által egyesített – csoportját mozgatja⁴⁰⁰. Ekként a nyelv a kultúra egyik fő eleme, egyben alapvető kifejezési módja és ezért védelemben kell részesíteni. A kétkultúráság vonatkozásában pedig megállapítja, hogy az angol és a francia eltérő kultúra, bár sok a közös elem, de egyben eltérő társadalom (*distinct societies*) is, Kanada kettős kultúráját pedig nem szabad keveredésként felfogni, még ha folyamatosan hatnak is egymásra.⁴⁰¹

A két nemzet kapcsolatát mint egyenlő partnerséget kellett kidolgoznia a Bizottságnak, ami magában foglalta nemcsak a két nyelv és a két kultúra elismerését, hanem a konföderáció ezen az alapon való továbbfejlesztését is. Ezt egyrészt az egyének közötti, jogokban és lehetőségben (esélyekben) való egyenlőség megvalósításaként képzelték el, azzal a megkötéssel, hogy tisztában vannak a realitásokkal, miszerint sosem lesz lehetséges, hogy a két fő kulturális csoport tagjai egyenlő alapon részesüljenek az előnyökből az ország egész területén, de a realitás és az elvek közötti távolság csökkentésére törekedni kell. Másrészt közösségi jogként, mivel a nyelv és a kultúra alapvetően csoportjellemző és az individuális egyenlőség csak akkor valósulhat meg, ha az egyes közösségek az egész országban rendelkeznek eszközökkel a saját kultúrájukban való fejlődésre és a kultúrájuk kifejezésére. E célból saját intézményeket kell létrehozni bizonyos területeken, míg más területeken biztosítják, hogy kielégítő feltételek mellett vehessenek részt a közös intézményekben és ügynökségekben.⁴⁰²

⁴⁰⁰ „culture is a way of being, thinking, and feeling, a driving force animating a significant group of individuals united by a common tongue, and sharing the same customs, habits, and experiences”

⁴⁰¹ Report of the Royal Commission on Bilingualism and Biculturalism. General Introduction. Book I. The Official Languages. XXVIII., XXXI., XXXIII.

⁴⁰² Report of the Royal Commission on Bilingualism and Biculturalism. General Introduction. Book I. The Official Languages. XXXIX., XLII., XLIV.

Mindezeket alapul véve a jelentés többek között az alábbi javaslatokat tette: legyen mind az angol, mind pedig a francia a kanadai parlament, bíróságok, a szövetségi kormány és közigazgatás hivatalos nyelve; a tartományok közül Új-Brunswick és Ontario is ismerje el a két nyelvet hivatalosként; minden tartomány, ahol a hivatalos-nyelvi kisebbség eléri vagy meghaladja a lakosság 10%-át, ismerje el az adott, angol vagy francia nyelvet hivatalosnak; Új-Brunswick, Ontario és Québec kivételével a többi tartomány biztosítson megfelelő francia nyelvű szolgáltatást a francia kisebbségnek; a tartományi kormányok bontsák le a két nyelv használata előtt akadályokat a helyi önkormányzatokban, a fővárosban a közoktatás franciául is legyen elérhető, ugyanolyan színvonalon, mint az angol nyelvű; a szülők dönthessék el, hogy melyik hivatalos nyelven oktassák a gyermeküket, a kisebbségi lakosság koncentrációjától függően; mindegyik tartománynak a megfelelő területen, illetve kétnyelvű körzetekben működtetni kell angol és francia nyelvű általános és középiskolát is.⁴⁰³

A második kötet az oktatással foglalkozik: egyrészt az egyes tartományok angol vagy francia nyelvi kisebbségének oktatásával, másrészt az angol vagy francia nyelv második nyelvként való oktatásával, ami a kétnyelvűség elérése szempontjából volt jelentős kérdés, harmadrészt pedig az egyéb kulturális csoportok oktatásával. A jelentés az oktatás jelentőségét abban látja, hogy az oktatási intézmények azért léteznek, hogy mind a nyelvet, mind pedig a kultúrát továbbítsák a fiatalabb generációk számára és ezzel támogassák a fejlődésüket, hozzájárulva ezzel az angol, illetve francia kultúra fennmaradásához. Másrészt azt is kiemelik, hogy az iskola csak egyike azon intézményeknek, amelyeknek tükrözniük kell a nyelvi és kulturális dualitást. A jelentés a kisebbségi csoportok igényeinek megfelelő oktatás bevezetését támogatta: kiemelte, hogy a kisebbségi gyermek saját kulturális örökséggel és tapasztalattal rendelkezik, ami megkülönbözteti őt más gyermekektől és a képzésnek erre figyelemmel kell lennie, ha az egyenlő partnerséget kívánják megvalósítani.⁴⁰⁴ Másrészt arra is rámutattak, hogy az angol és a francia kulturális csoportokon kívüli más csoportokkal korábban vagy nem nagyon foglalkoztak, vagy pedig az asszimilációs képességeiket hangsúlyozták.⁴⁰⁵

A megfogalmazott javaslatok célja mindezekből kiindulva annak a biztosítása, hogy a két nagy nyelvi közösség olyan oktatáshoz férjen hozzá, amely biztosítja számukra

⁴⁰³ Report of the Royal Commission on Bilingualism and Biculturalism. General Introduction. Book I. The Official Languages. 147-149.

⁴⁰⁴ Report of the Royal Commission on Bilingualism and Biculturalism. Book II. Education. 3-4., 8-10.

⁴⁰⁵ Report of the Royal Commission on Bilingualism and Biculturalism. Book II. Education. 282.

anyanyelvük használatát és fejlesztését, ugyanakkor ezzel egyidőben a két társadalom közötti kommunikációt is. Ennek érdekében biztosítani kell, hogy a szülő jogát arra, hogy eldönthesse, mely hivatalos nyelven történjen gyermeke oktatása, illetve biztosítani kell a másik nyelv oktatásának lehetőségét is. A megfelelő nyelvi oktatás lehetővé teszi, hogy az állam polgárai mindkét társadalom résztvevői lehessenek, és ugyan a javaslat nem követeli meg mindenkitől a kétnyelvűséget (bár az iskolákban kötelezővé tenné a második nyelv oktatását), de szükségét látja a megfelelő nyelvi programok bevezetésének, amely előmozdítja az állampolgárok kétnyelvűségét.⁴⁰⁶ A jelentés egyik jelentős megállapítása, hogy a javaslatok a nyelvoktatás vonatkozásában többször is utalnak arra, hogy nem idegen nyelvként kell a második nyelvet tanítani, hanem a kanadai miliőre tekintettel, ezért nagyobb hangsúlyt kell fektetni a kanadai szerzők oktatására is.⁴⁰⁷

A negyedik kötet foglalkozott az egyéb etnikai csoportokkal, akiket kulturális csoportokként kezel, amelyek társadalmi közreműködésének pozitívuma, hogy gazdagítják a két domináns kultúrát és ezzel a két társadalmat. Látható tehát, hogy kulturálisan ugyan fontosnak tekintette a bizottság ezeket a csoportokat, ugyanakkor társadalmi és politikai súlyukat tekintve nem számítottak jelentősnek a szemükben.

A könyv, szerkezetét illetően, bevezetővel indul, mely általános leírást tartalmaz Kanada helyzetéről, az akkulturációról, diszkriminációról, vagy éppen a bevándorló közösségeknek a társadalom életében való kulturális közreműködéséről. Az első fejezet foglalkozik a bevándorlás történelmi hátterével, a második a gazdasági, politikai és társadalmi mintákkal, a harmadik a politikai életben való részvétel mintáival, az egyes politikai szubkultúrákkal, illetve mindennek az intézményi oldalával. A negyedik fejezet a társadalmi mintákat vizsgálja. Négy részre oszlik a fejezet: vizsgálja a családot – rokonságot, házasságot, illetve a generációs változásokat –, a vallást, az oktatást, illetve az önkéntes szervezeteket. Az ötödik fejezet nyelvi kérdésekkel foglalkozik, külön kitér a német, az ukrán, az olasz, illetve a holland nyelv helyzetére. A hatodik fejezet az oktatásra fókuszál, azon belül is a hivatalos nyelveken kívüli nyelvek iskolai oktatására, a tananyagra, a kanadai történelem tanítására, illetve az egyes oktatási intézmények helyzetére. Az utolsó két fejezet a médiával, illetve a művészetekkel foglalkozik. A könyv tehát rendkívül széles körben mutatja be a bevándorló közösségek életének jellemzőit, az őket jellemző főbb kulturális

⁴⁰⁶ Report of the Royal Commission on Bilingualism and Biculturalism. Book II. Education. 295-296.

⁴⁰⁷ Report of the Royal Commission on Bilingualism and Biculturalism. Book II. Education. 296., 303.

elemeket, illetve az őket foglalkoztató olyan alapvető kérdéseket mint a nyelvhasználat, illetve az iskolai oktatás.

A bizottság az egyéb etnikai csoporthoz tartozás alapjaként az adott csoporthoz tartozás érzetét emelte ki, nem pedig a vérségi vagy nyelvi kapcsolatokat, másrészt a csoportok vonatkozásában a fennmaradásra irányuló akaratot. Beszédes, hogy rögtön a kötet elején az integrációról esik szó, és megfogalmazzák, hogy mindegyik etnikai csoport számára adott a jog és a szabadság, hogy a két társadalom valamelyikébe integrálódjanak és ezen társadalom keretein belül kell, hogy biztosított legyen minden kanadai számára a természetes és polgári jogaik gyakorlása. Az integráció olyan megvalósulását képzelik el, melyben az integráció szabad választás kérdése, ugyanakkor elméletileg nem jár az egyén identitásának, vagy a nyelvének és kultúrájának elvesztésével – ugyanis ha elszakítják az embert a gyökereitől, az lerombolja a személyiségét, ami a társadalom számára is veszteségekkel járhat. Rámutatnak ugyanakkor arra is, hogy a társadalomban valamilyen szintű – pl. a munkahely, az iskolák, a napi társadalmi kapcsolatok eredményeként megvalósuló – akkulturáció mindenképpen tetten érhető. A bizottság az integráció szorgalmazása mellett viszont elvetette az asszimilációs politikákat, azzal ugyan, hogy az asszimiláció is bekövetkezhet természetesen szabad választás eredményeként. Fontos felismerése a jelentésnek, hogy az egyéb közösségek alapvetően idegenkednek a dualista felfogás elfogadásától, helyette inkább egy általános kanadai identitást fogadnak el.⁴⁰⁸

Az etnikai közösségek kultúrájának megőrzését célként határozza meg tehát a jelentés, a fenti rendszerben, melynek eléréséhez alapvetően az oktatásra helyezi a hangsúlyt. Három általános elvet fogalmazott meg a bizottság: ha elégséges érdeklődést mutatnak ezek a közösségek, akkor meg kell teremteni annak a lehetőségét, hogy a kultúrájukat és nyelvüket az oktatási rendszer keretei között is megőrizhessék, ahol viszont a köztámogatás is érintett, ott a nyelv és a kultúra megőrzésének igénye a kétnyelvűség és kétkultúrúság keretei között valósítandó meg, vagyis pl. a harmadik nyelv tanítása nem veszélyeztetheti a második (vagyis hivatalos) nyelv tanítását, továbbá legfőképpen az általános iskolai oktatás során kell mindezt megvalósítani.⁴⁰⁹

A javaslatok egy része a diszkrimináció csökkentését, illetve eltörlését célozta pl. a lakhatás, munkáltatás területein, illetve annak intézményi oldalán is, ugyanis azt is

⁴⁰⁸ Report of the Royal Commission on Bilingualism and Biculturalism. Book IV: The Cultural Contribution of the Other Ethnic Groups. 5-6., 8.

⁴⁰⁹ Report of the Royal Commission on Bilingualism and Biculturalism. Book IV: The Cultural Contribution of the Other Ethnic Groups. 138-139.

megfogalmazták a tartományok felé, hogy teljes munkaidős ügyintézőket kellene foglalkoztatniuk az emberi jogi jogsértések vizsgálatára. Ide sorolható az a javaslat is, mely szerint származásuktól függetlenül, azonos feltételekkel juthassanak állampolgársághoz, szavazati joghoz, illetve a közhivatal viselésének jogához az egyes bevándorlók. Az oktatást illetően az alsófokú közoktatási programok részeként legyen lehetőség a két hivatalos nyelvtől eltérő más nyelv és kulturális tárgyak tanulására is, amennyiben megfelelő igény mutatkozik ezekre. Hasonló javaslatot tettek a másodfokú közoktatásra vonatkozóan is. Az egyetemek számára több nyelv tanítását, illetve az angol és francia kultúrákon kívüli más kultúrák oktatását is javasolták, a társadalomtudományok részeként. A harmadik javaslatcsoport a médiához és az idegennyelvű tartalomközvetítés, illetve az egyéb etnikai csoportok bemutatásának előmozdításához kapcsolódik. A negyedik csoport pedig a különböző ügynökségek támogatását célozta, hogy azok kutatásokat folytathassanak az egyes kulturális közösségekre vonatkozóan, illetve a Canadian Folks Art Council és a National Museum of Man támogatására tett javaslatot.⁴¹⁰

A kétnyelvűvé váló Kanada

A nyelv „a tapasztalatok rendszerezésének komplex, szimbolikus rendszere és a gondolat átörökítésének egyik legfontosabb eszköze”. A nyelv és a kultúra kölcsönösen összefügg egymással, a nyelv továbbá befolyásolja a gondolkodásmódunkat, a világról alkotott képünket.⁴¹¹ A nyelv megőrzése képességének elvesztése a kultúrávesztés egyik legfontosabb okozója.⁴¹² Nem meglepő tehát, hogy a francia közösség nyelvének védelmében látta fennmaradása és kulturális egysége megmaradásának alapját. Ebből fakadóan egyszersmind hatékony eszköznek kínálkozott a francia nyelv kiemelt védelme a két nemzet közötti konfliktus lecsendesítésére.

A B and B Commission javaslatait elfogadva 1969-ben el is fogadták a hivatalos nyelvekről szóló törvényt (*Official Languages Act*), amely mind az angol, mind pedig a francia nyelvet hivatalos nyelvvé nyilvánította a szövetségi intézményekre – a Parlamentre, a kormányzatra, illetve a szövetségi bíróságokra és kvázi bírói szervekre – vonatkozóan, illetve kinyilvánította a két nyelv egyenlőségét.⁴¹³ Utóbbi nemcsak az ítéletek kihirdetésére

⁴¹⁰ Report of the Royal Commission on Bilingualism and Biculturalism. Book IV: The Cultural Contribution of the Other Ethnic Groups. 228-230.

⁴¹¹ Balázs Géza-Takács Szilvia: Bevezetés az antropológiai nyelvészetbe. Pauz-Westermann – Inter – PREAE.HU, Budapest, 2009 39., 45., 46-47.

⁴¹² Boglár Lajos: Az adaptáció művészete. i. m.

⁴¹³ *Official Languages Act, 1969 2.*, szakasz

és megszövegezésére vonatkozott, hanem előírta a tárgyalásokon való tolmácsolás kötelezettségét is.⁴¹⁴ A törvény bevezette az ún. kétnyelvű kerületeket (*bilingual districts*) azokon a tartományi területeken (pl. iskolai körzet, helyi önkormányzat területe, választási körzet stb.), ahol a lakosság legalább 10%-ának anyanyelve a hivatalos nyelvi kisebbséghez tartozik. Az adatokat a népszámlálás alapján állapították meg.⁴¹⁵ Ezeken a területeken (illetve a fővárosi régióban) biztosítani kellett, hogy a szolgáltatásokat mindkét nyelven igénybe lehessen venni, illetve mindkét nyelven kapjanak az emberek információkat. A kétnyelvű kerületeken kívül erre csak akkor került sor, ha igény mutatkozott rá, és egyébként megvalósítható volt.⁴¹⁶ Mindezekon túl létrehozta a Hivatalos Nyelvek Biztosának intézményét (Commissioner of Official Languages): a biztos panaszeljárásokat folytathatott le, feladatai közé tartozott többek között a törvény betartásának ellenőrzése és a nyelvhasználat előmozdítása, jelentések, illetve ajánlások formájában.⁴¹⁷ A törvény a két nyelv egyenlősége és egyenlő tisztelete mellett az angol és a francia nyelvi kisebbségi közösségek fejlődésének támogatását, illetve e két nyelv használatának előmozdítását célozta, újdonsága leginkább abban állt, hogy a teljes szövetségi kormányzatra kiterjesztette a kétnyelvűséget.

Az új rendszer működése ugyanakkor nem volt problémamentes. Sok kanadai támogatóan állt hozzá a változásokhoz, az angolok elkezdtek franciául tanulni, a két közösség közelebb került egymáshoz a mindennapokban, illetve a kultúrában és a politikában is. A Trudeau vezette kormány több fontos pozíciót is francia anyanyelvű személyre bízott, az első nyelvjogi biztos 1974-ben bevezetett egy kétnyelvű társasjátékot (*Oh! Canada*), amely hatalmas népszerűséget szerzett, 1977-ben pedig angol anyanyelvű szülők vezetésével megalakult a Canadian Parents for French szervezet, amelynek célja a gyermekek személyiségének gazdagítása volt a francia nyelv tanulásának támogatásával.⁴¹⁸ Másrészt viszont több támadás is érte a törvényt, javarészt az angol anyanyelvű kanadaiak részéről, leginkább azon az alapon, hogy általa elvesztették a társadalomban betöltött privilegizált helyzetüket. E csoport az országot alapvetően egy angol nyelvű brit domíniumnak tekintette, amit így nézetük szerint támadás ért. Ugyanakkor, noha sokan voltak elégedetlenek a változással, mégis kevesen tették azt szóvá, visszatartotta őket

⁴¹⁴ *Official Languages Act, 1969* 5. szakasz

⁴¹⁵ *Official Languages Act, 1969* 13. szakasz

⁴¹⁶ *Official Languages Act, 1969* 9. szakasz

⁴¹⁷ *Official Languages Act, 1969* 19-34. szakasz

⁴¹⁸ Xavier Gélinas: *The Official Languages Act: The Early Years (1969-1977)*.

<https://www.historymuseum.ca/blog/the-official-languages-act-the-early-years-1969-1977/>

ugyanis a szeparatista veszélytől való félelem. A kritikák másik része szerint úgy tűnt, Kanada maga mögött hagyja a brit identitását és egy olyan országgá válik, ami két nemzeten alapul és minden más nemzet nekik van alárendelve.⁴¹⁹

Sokan háborogtak, mert azt hitték, kötelezővé tették a francia nyelv tanulását, Québecben viszont attól tartottak, hogy kétnyelvűvé kívánják tenni a tartományt. A viták elvezettek az 1975-1976-os *Gens de l'air* krízishez, melynek kiváltó oka az volt, hogy Québecben részlegesen ugyan, de lehetővé tették a francia nyelv használatát a repülésben, amelyre biztonsági okokra való hivatkozással tiltakoztak az angol nyelvű pilóták, a viták végül tiltakozási hullámba torkolltak.⁴²⁰ Francia álláspont szerint a két közösség viszonya aszimmetrikus, a francia nyelv és kultúra továbbra sem egyenlő az angol nyelvvel és kultúrával.⁴²¹ Felmerült a törvény alkotmányellenessége is, arra való hivatkozással, hogy a B.N.A. Act értelmében a tárgykör nem tartozik a kormány hatáskörébe, ugyanakkor a Legfelsőbb Bíróság elutasította ezt az érvelést a *Jones v. New Brunswick-ügyben*⁴²².

A tartományok között is eltérőek voltak a reakciók: Új-Brunswick még 1969-ben elfogadta a saját nyelvjogi törvényét, bevezetve a hivatalos kétnyelvűséget, ami utóbb a Chartába is bekerült, míg Ontario csak korlátozottan biztosította a francia nyelv használatát.⁴²³ Québec 1977-ben elfogadott nyelvjogi chartája (*Charter of French Language*), amely előírta, hogy a tartományi törvényeket csak franciául kell írásba foglalni, a Legfelsőbb Bíróság *Québec (AG) v. Blaikie (No 1)* döntése⁴²⁴ értelmében alkotmányellenes, ellentétes volt ugyanis a B.N.A. Act-el. Manitoba ellenállása szintén egészen a Supreme Court-ig jutott, amely az 1979-es *Attorney General of Manitoba v. Forest* ügyben nyilvánította a B.N.A. Act-el ellentétesnek, vagyis alkotmányellenesnek a francia nyelvhasználatot egyáltalán nem biztosító hivatalos nyelvi törvényt.⁴²⁵ 1985-ben a *Re Manitoba Language Rights* tanácsadó döntésében⁴²⁶ a Legfelsőbb Bíróság azt is kimondta, hogy a B.N.A. Act-ből az következik, hogy az angol és a francia nyelv tiszteletben tartása kötelező, a törvényeket és rendeleteket mindkét nyelven közzé kell tenni, ami nemcsak kötelezettség, hanem egyben érvényességi kellék is, bár a korábban elfogadott törvények, azok lefordításáig gyakorlati okokból érvényesnek tekintendők.

⁴¹⁹ Hugh Donald Forbes: Trudeau as the First Theorist of Canadian Multiculturalism. i. m. 31.

⁴²⁰ Xavier Gélinas: The Official Languages Act: The Early Years (1969-1977). i. m.

⁴²¹ Alain G. Gangnon: Canada: Unity and Diversity. i. m. 19.

⁴²² *Jones v. New Brunswick (AG)*, [1975] 2 S.C.R. 182

⁴²³ Paul Laurendeau, Celine Cooper: Official Languages Act (1969).

<https://www.thecanadianencyclopedia.ca/en/article/official-languages-act-1969>

⁴²⁴ *Québec (AG) v. Blaikie (No 1)*, [1979] 2 S.C.R. 1016

⁴²⁵ *Attorney General of Manitoba v. Forest*, [1979] 2 S.C.R. 1032

⁴²⁶ *Re Manitoba Language Rights*, [1985] 1 S.C.R. 721

Mivel a történelmi hátteren túl a nyelvi jogok biztosításának hiánya, mint a francia identitás megvédésének legfőbb eszköze miatti elégedetlenség volt a szeparatizmus fő mozgatórugója, kézenfekvőnek tűnt, hogy ha a B and B Commission-nek a francia közösség bevonásával lefolytatott vizsgálatát követően tett széleskörű ajánlásait jogszabályi szinten is megjelenítik és alapvető nyelvhasználati jogosultságokat biztosítanak a francia közösségnek, azzal jelentős mértékben kifogják a szelet a szeparatizmus vitorlájából. A várakozások ugyanakkor nem igazolódtak: hiába fogadta jelentős részben pozitív hozzáállás a nyelvi törvénynek a szövetségi intézményekre vonatkozó részét, az aszimmetrikusnak vélt pozíciók sokkal inkább az elégedetlenséget növelték, a szeparatizmus tovább virágzott, a helyzet folyamatosan romlott, 1980-ra sor került egy elszakadásról szóló népszavazás megtartására is, vagyis hiába mondott le az angolnyelvű közösség az egynyelvű és egykultúrájú identitásáról és fogadta el Kanada hivatalos kétnyelvűségét, Québec nem tért le az elszakadásra törekvés útjáról, noha a mindennapokban az angolok és a franciák közötti kapcsolatok javulásnak indultak.

A kétnyelvűség ugyanakkor a kanadai identitás részévé vált, ennek megfelelően a nyelvi jogok az 1982-es Kanadai Jogok és Szabadságok Chartájának is integráns részét képezik. Azzal, hogy az erre vonatkozó rendelkezések bekerültek a Chartába, alkotmányos szinten rögzítették, hogy az angol és a francia egyaránt hivatalos nyelvek, egyenlő státusszal, egyenlő jogokkal és privilégiumokkal, Kanada (illetve Új-Brunswick) minden parlamenti és kormányzati intézménye vonatkozásában.⁴²⁷ A Charta mind a Parlament, mind pedig a kormányzati intézmények működésével összefüggésben rögzítette a kétnyelvűséget, utóbbi vonatkozásában két esetre vetítve, egyrészt ha jelentős igény mutatkozik az adott nyelv használatára, másrészt ha az adott hivatal természete miatt ésszerű a kétnyelvű kommunikáció, illetve szolgáltatásnyújtás.⁴²⁸ Biztosítja továbbá a kisebbségi nyelvű oktatással kapcsolatos jogokat is.⁴²⁹

Az alkotmányos követelmények és a megváltozott körülmények hatására 1988-ban új hivatalos nyelvi törvényt fogadtak el (*Official Languages Act, 1988*), amely ma is hatályos. A törvény a Parlamentben, valamint a Korona vállalataiban, és a szövetségi kormányzat intézményeiben, illetve a szövetségi bíróságokon teszi lehetővé a két hivatalos nyelv használatát. Az értelmező rendelkezések részletesen felsorolják, pontosan mely intézményekre terjed ki a törvény és melyekre nem:

⁴²⁷ *Charter of Rights and Freedoms, 1982* 16. cikk

⁴²⁸ *Charter of Rights and Freedoms, 1982* 17-20. cikk

⁴²⁹ *Charter of Rights and Freedoms, 1982* 23. cikk

- a Korona vállalatai (állami vállalatok; *Crown corporations*): olyan vállalatok, amelyek a miniszter útján felelősek a Parlamentnek, illetve a Korona tulajdonában álló anya- és leányvállalatok,
- szövetségi intézmények: Szenátus, Képviselőház, Országgyűlési Könyvtár, a Szenátus etikaügyi tisztviselőjének, illetve az összeférhetlenségi és etikai biztosok hivatalai, a Parlamenti Védelmi Szolgálat, illetve a parlamenti költségvetési tisztviselő hivatala,
- minden szövetségi bíróság,
- bármely testület, bizottság vagy tanács, vagy más szerv vagy hivatal, amelyet kormányzati funkció ellátására hoztak létre,
- a szövetségi kormány minisztériumai,
- minden más olyan szerv, amit törvény hoz létre az uralkodó ügynökeként, vagy a kormány (*Governor in Council*), vagy a Korona miniszterének irányítása alatt áll,
- nem terjed ki ugyanakkor Yukon, Nunavut és az Északnyugati Területek törvényhozó gyűléseire és kormányzataira, illetve bármely indián szervezetre, amelyet kormányzati feladat ellátására hoztak létre.⁴³⁰

A parlamenti eljárásokat illetően mindenki használhatja a hivatalos nyelvek egyikét, ehhez szimultán tolmácsolást biztosítanak, illetve minden hivatalos jelentést lefordítanak a másik nyelvre.⁴³¹ A törvény előírja továbbá a jogszabályok egyszerre mindkét nyelven való becikkelyezését és publikálását, itt szintén kivétel Yukon, Nunavut és az Északnyugati Területek, illetve az indián szervezetek jogalkotása. Külön kiemeli a törvény, hogy a szövetségi bíróságok előtti eljárásra vonatkozó minden szabályt mindkét hivatalos nyelven kell elfogadni és közzétenni. A nemzetközi szerződések és egyezmények vonatkozásában pedig a kormány minden tőle telhetőt megtesz, hogy mindkét hivatalos nyelven hitelesítve legyenek. A szövetség és a tartományok közötti megállapodások jelentős része is kétnyelvű kell, hogy legyen. A kormányzati rendeletek vonatkozásában pedig vagy eleve mindkét nyelven kell elfogadni őket, vagy legalább a közzétételükkor már kétnyelvűnek kell lenniük, esetleg kérésre le kell őket fordítani.⁴³² Hasonlóképpen, mindent olyan hirdetményt, reklámot vagy más anyagot, melynek közzétételét törvény rendeli el, az adott terület hivatalos nyelvén kell terjeszteni, de elérhetővé kell tenni legalább egy

⁴³⁰ *Official Languages Act, 1988* 3. szakasz

⁴³¹ *Official Languages Act, 1988* 4. szakasz

⁴³² *Official Languages Act, 1988* 5-10. szakasz

példányban a másik hivatalos nyelven is, míg ha valamely szövetségi intézmény ad ki tájékoztató anyagot, annak mindkét hivatalos nyelven elérhetőnek kell lennie.⁴³³

A szövetségi bíróságok vonatkozásában bármelyik hivatalos nyelv használható az eljárásokban, bárki által, a felek kérésére, vagy ha az ügy jelentősége, illetve a közérdeklődés indokolja hivatalból a bíróságnak szimultán tolmácsolást kell biztosítania. Az úrlapok kétnyelvűek. A szövetségi bíróságoknak (kivéve a Legfelsőbb Bíróságot) kifejezett kötelességük továbbá annak biztosítása, hogy a bírók és az eljáró igazságügyi alkalmazottak tolmács nélkül megértsék a választott hivatalos nyelvet, ha pedig az eljárás nyelve egyszerre mindkettő hivatalos nyelv, akkor mindkettőt.⁴³⁴ Amennyiben polgári eljárásokban az uralkodó vagy valamely szövetségi intézmény peres fél, akkor a másik fél által választott nyelvet kell használniuk, kivéve, ha azt állapítja meg az uralkodó vagy az intézmény, hogy nem kaptak észszerű tájékoztatást a választott nyelvről, illetve ha a felek nem tudtak megállapodni az eljárás nyelvében, ilyenkor az uralkodó, vagy a szövetségi intézmény hoz döntést az eljárás nyelvről, az észszerűsége, illetve az eset körülményeire figyelemmel.⁴³⁵ A szövetségi bíróságok által kiadott végleges határozatokat, végzéseket, beleértve azok indokolását, egyszerre kell rendelkezésre bocsátani mindkét hivatalos nyelven, ha az adott döntés általános közérdekű ügyben jogkérdést dönt el, vagy az eljárást részben vagy egészben mindkét hivatalos nyelven folytatták. Minden más döntés esetében, illetve ha a bíróság úgy ítéli meg, hogy a mindkét nyelven való elérhetővé tétel indokolatlan kétsédelemmel járna és ezzel sérülne a közérdek, vagy valamely fél számára igazságtalan eredménnyel vagy nehézségekkel járna, akkor először csak az egyik nyelven teszik elérhetővé és a jogerőre emelkedésig kell a másik nyelvre is lefordítani a döntést. Ugyanakkor önmagában a nyelvhasználati szabályok megsértése nem vezet a döntés érvénytelenségéhez.⁴³⁶

A szövetségi intézményekkel való kapcsolattartásban, illetve az általuk nyújtott szolgáltatások során biztosítani kell a kétnyelvűséget a fővárosi régióban vagy mindenhol máshol, ahol jelentős igény van⁴³⁷ valamely nyelven való kapcsolattartásra vagy

⁴³³ *Official Languages Act, 1988* 11-12., 19. szakasz

⁴³⁴ Utóbbi rendelkezéseknél egyébként ötéves türelmi időt biztosított a törvény. *Official Languages Act, 1988* 5-10. szakasz 14-16. szakasz

⁴³⁵ *Official Languages Act, 1988* 18. szakasz

⁴³⁶ *Official Languages Act, 1988* 20. szakasz

⁴³⁷ A jelentős igény meghatározására 1991-ben rendeletet fogadott el a kormány, ez az *Official Languages (Communications with and Services to the Public) Regulations (SOR/92-48)*, amely 3-11. szakaszai határozzák meg részletesen, hogy például hogyan kell kiszámolni a vonatkozó populáció számát, a hivatal mely tevékenységeit kell figyelembe venni stb.

szolgáltatásnyújtásra.⁴³⁸ Egyebekben minden szövetségi intézménynek biztosítani kell, hogy bármelyik hivatalos nyelven tudjon tájékoztatást, illetve szolgáltatást nyújtani, a közegészséget, illetve közbiztonságot, a hivatal helyét, annak nemzeti vagy nemzetközi megbízatását érintő kérdésekben, továbbá rendeletben előírt feltételek fennállása esetén ott, ahol észszerű a kétnyelvűség biztosítása.⁴³⁹ A szövetségi intézményekben mindkét hivatalos nyelv munkanyelv és az alkalmazottak bármelyik hivatalos nyelv használatára jogosultak és ezt elő is kell mozdítani a megfelelő munkakörnyezet biztosításával.⁴⁴⁰ A szövetségi intézményekben való elhelyezkedést illetően továbbá a szövetségi kormány elkötelezett a francia és az angol anyanyelvű kanadaiak közötti esélyegyenlőség megvalósítása iránt, illetve azt is meg kívánják valósítani, hogy szövetségi intézmények munkaerő-összetétele tükrözze mindkét hivatalos nyelvi közösség jelenlétét, figyelembe véve az egyes intézmények jellemzőit, ideértve azok megbízatását, az általuk kiszolgált közösséget, illetve az elhelyezkedésüket. Mindez azonban nem hathat előnyösen vagy hátrányosan az érdem szerinti kiválasztás elvének érvényesülésére.⁴⁴¹

A törvény VII. része szól a francia és angol nyelvi közösségek szövetségi intézmények általi támogatásáról, különös tekintettel az örökségvédelmi miniszterre (*Minister of Canadian Heritage*), aki többek között előmozdítja a nyelvoktatást, támogatja a tartományi kormányokat a nyelvekkel kapcsolatos szolgáltatásnyújtásban, együttműködik a gazdasági szereplőkkel, illetve más szervezetekkel és intézményekkel a kétnyelvű szolgáltatásnyújtást illetően stb.⁴⁴² A IX. fejezet pedig a hivatalos nyelvek biztosának intézményét szabályozza.⁴⁴³ A törvény egyben lehetővé teszi a kártérítést is, itt a szövetségi bíróságok járnak el, eljárásuk előfeltétele a Biztos vizsgálata – de a jogsértésnek a Biztos általi megállapítása nem.⁴⁴⁴

A tartományok közül egyedül Új-Brunswick, Manitoba, Yukon, Nunavut és az Északnyugati Területek tekinthetők hivatalosan kétnyelvűnek, ugyanakkor a tartományok többsége fogadott el tartományi nyelvi törvényt, amelyek biztosítják – jellemzően a jogalkotásban, az igazságszolgáltatásban, illetve az oktatásban – a (francia) nyelvi kisebbség nyelvhasználatát. Nunavuton és az Északnyugati Területeken továbbá hivatalos nyelvnek

⁴³⁸ *Official Languages Act, 1988* 22. szakasz

⁴³⁹ *Official Languages Act, 1988* 24. szakasz

⁴⁴⁰ *Official Languages Act, 1988* 34-36. szakasz

⁴⁴¹ *Official Languages Act, 1988* 39. szakasz

⁴⁴² *Official Languages Act, 1988* 43. szakasz

⁴⁴³ *Official Languages Act, 1988* 49-75. szakasz

⁴⁴⁴ *Official Languages Act, 1988* 77. szakasz

minősülnek egyes őslakos nyelvek is. (Az oktatási nyelvekkel, illetve az őslakosok nyelvhasználatával külön részek foglalkoznak, így azokra itt nem térek ki.)

Québecben a nyelvi jogok kérdése, mint a francia identitás alapja és fennmaradásának záloga történelmileg folyamatosan a középpontban állt, a hivatalos kétnyelvűség bevezetését követően pedig változatos módokon jelentek meg az angol nyelvhasználatot ellehetetlenítő megoldások. A már említett Charter of the French language részletesen szabályozza a nyelvhasználati jogosultságot. Québec egyetlen hivatalos nyelve a francia, viszont a jogalkotásban és az ítélkezésben lehetővé teszi az angol nyelv használatát. Mindez azt jelenti, hogy a tartomány alkotmányosan és szövetségileg kétnyelvű, míg a tartományi szintű intézmények kizárólag francia nyelven működnek. A jogalkotástól és az igazságszolgáltatástól eltekintve minden más területen ugyanakkor a francia nyelv dominál, amit a Charter részletes szabályai is előmozdítanak.

Ide sorolhatjuk a kereskedelmi egységeket, illetve az egyes termékek feliratozását, illetve a reklámokat, plakátokat, ahol eredetileg csak a francia nyelvű felirat volt megengedett. Amikor a Legfelsőbb Bíróság a *Ford v. Québec (A. G.)*-ügyben⁴⁴⁵ alkotmányellenesnek nyilvánította a külső feliratok kizárólagos francianyelvűségét kötelezővé tevő szabályozást, Québec a később részletezendő *notwithstanding clause* lehetőségével is élt, 5 évvel eltolva az ítélet végrehajtását. 1993-tól végül lehetővé tették más nyelvek használatát is, de azzal, hogy a franciának kell a dominánsnak lenni (vagyis jóval nagyobb betűméretet használnak a francia feliratokra).⁴⁴⁶ A számítógépes szoftvereknek is francia nyelvűnek kell lenniük, kivéve ha ilyen változat nem elérhető, illetve tilos olyan játékok forgalmazása, amelyek nem francia nyelvű szókészletet használnak.⁴⁴⁷ A vállalatok neve csak francia lehet, amelyek ennek a feltételnek nem feleltek meg, azokat meg kellett változtatni.⁴⁴⁸

1961 óta külön szerv feladata a francia nyelv védelme, ez az *Office québécois de la langue française* (Québec Board of the French Language), amelynek talán leghíresebb akciója az volt, amikor 2013-ban felszólítottak egy olasz éttermet, hogy használják az ételek

⁴⁴⁵ *Ford v. Québec (AG)*, [1988] 2 S.C.R. 712

⁴⁴⁶ *Charter of the French language*, 1977 51., 58. szakasz. A tartományi kormány meghatározhatja ugyanakkor, hogy egyes helyeken, esetekben, illetve feltételek fennállása esetén a nyilvános feliratok, poszterek és reklámok csak francia nyelvűek lehetnek, vagy nem kell a francia nyelvnek dominánsnak lennie, vagy nem is kell azt használni. Ilyen kivétel Chinatown.

The OQLF's beef with Joe Beef's Anglo art.

<https://web.archive.org/web/20130227191738/http://www.cjad.com/Blog/DelmarAndDwivedi/blogentry.aspx?BlogEntryID=10507267>

⁴⁴⁷ *Charter of the French language*, 1977 52., 54. szakasz

⁴⁴⁸ *Charter of the French language*, 1977 63-65. szakasz

olasz neve (pl. pasta, antipasti stb.) helyett azok francia megfelelőjét. Ez az ügy lett a híres *pastagate*, amelyet követően számos újságcikk jelent meg hasonló túlkapásokról, egy angol étteremben például a fish and chips francia elnevezésének hiányát, a mosdófeliratokat („*gents*”), illetve az alkalmazottak mosdójában elhelyezett képeken lévő angol feliratokat kifogásolta a testület.⁴⁴⁹

A hivatalos kétnyelvűség valós helyzetét folyamatosan monitorozza a nyelvjogi biztos. A 2019 májusában, vagyis 50 évvel a hivatalos kétnyelvűség bevezetését követően kiadott éves jelentésében több problémát is nevesített, melyek rámutatnak, hogy az eredeti célkitűzések közül még most sem valósul meg zökkenőmentesen mindegyik:

- nem feltétlenül működik a gyakorlatban a kétnyelvű szolgáltatásnyújtás,
- a szövetségi alkalmazottak nem mindig dolgozhatnak az általuk választott hivatalos nyelv alkalmazásával,
- a kormányzat az új politikák, illetve programok elfogadása előtt nem mindig egyeztet a hivatalos nyelvi közösségekkel,
- nem feltétlenül kapják meg a polgárok a választott hivatalos nyelven a fontos biztonsági információkat, továbbá
- a választópolgárok nem mindig szavazhatnak a választott hivatalos nyelven.⁴⁵⁰

A multikulturalizmus mint hivatalos állami politika

Miközben a Kétnyelvűség és Kétkultúrájúság Királyi Bizottság dolgozott a jelentésén, Québecben tovább éleződött a politikai helyzet. 1965-ben a tartomány – a B.N.A. Act azon rendelkezésére hivatkozva, amely megkövetelte a tartományok hozzájárulását a nemzetközi egyezmények implementációjához – külpolitikai vonalon próbálta az önállóságát bizonyítani. Álláspontjuk szerint a rendelkezésből következik, hogy a tartományok önálló külpolitikával rendelkezhetnek, ezért kötöttek is Franciaországgal egy oktatási együttműködési megállapodást. A szövetségi kormány elutasította a törekvést arra hivatkozással, hogy a nemzeti szuverenitás oszthatatlan, ugyanakkor a kísérlet annyi eredményt ért, hogy a kormány innentől aktívan bevonta a tartományokat a hatásköreikhez kapcsolódó ügyekben a külpolitika kidolgozásába. Az ilyen jellegű stratégia – vagyis hogy a nemzeti szint alatti egység olyan hatalmat próbál gyakorolni, amivel nem rendelkezik,

⁴⁴⁹ The OQLF's beef with Joe Beef's Anglo art.

<https://web.archive.org/web/20130227191738/http://www.cjad.com/Blog/DelmarAndDwivedi/blogentry.aspx?BlogEntryID=10507267>

⁴⁵⁰ Annual Report 2018-2019 <https://www.clo-ocol.gc.ca/en/publications/annual-report/2018-2019>

kihasználva az alkotmányos bizonytalanságot – mögött az a megfontolás áll, hogy a hatalom használata, különösen ha a kormány nem tiltakozik ellene, végső soron a tartományi igények legitimitásának elismerését eredményezheti.⁴⁵¹

1967-ban Charles De Gaulle francia elnök látogatást tett Kanadában, ahol Québec székhelyén, Montréalban, a városháza erkélyéről éltette Québec függetlenségét („*vive le Québec libre!*”). A szeparatisták „*égalité ou indépendance*” jelszóval léptek fel és új alkotmányt követeltek. 1968-ban a föderáció-párti Pierre Elliott Trudeau lett Kanada miniszterelnöke. Trudeau, a három bölcs egyikeként elvetette a québeci nacionalizmushoz való alkalmazkodást, sokkal inkább legyőzni akarta azt. Elvetette a hatáskörök újratárgyalását, Québec számára bármifajta speciális státusz megadásának lehetőségét is, illetve álláspontja szerint a franciák jogait csak az egyének szintjén és ott is csak a nyelvi jogok vonatkozásában kell és lehet elismerni, egyebekben úgy kell kezelni őket, mint bármely más etnikai csoportot. A terrorista akciók miatt a helyzet odáig fajult, hogy 1970-ben rendkívüli állapotot kellett kihirdetni. Ugyanebben az évben indult először a választásokon az elszakadáspárti *Parti Québécois*, amely rögtön jelentős politikai erővé vált, majd 1976-ban kormányra is kerültek. A szeparatisták vádjai szerint Québec a konföderációban csupán egy belső gyarmat, mindent a brit kanadaiak irányítanak, a franciák pedig másodrendű polgárok, akiket gazdaságilag és kulturálisan is elnyomnak.⁴⁵² Pierre Trudeau a helyzet rendezése érdekében kidolgozott egy politikát, amelyben a bikulturalizmust felváltotta a multikulturalizmus elvével.

Trudeau már az 1960-as évektől foglalkozott a multikulturalizmus elvével, nacionalizmus- és szeparatizmusellenes írásaiban. Ragaszkodott egyrészt a föderális berendezkedéshez, melyben alkalmas eszközt látott az angol és francia nyelvű közösség közötti történelmi ellentétek áthidalására, másrészt elvetette az asszimilációt és azt, hogy egy domináns kultúrának legyen alávetve minden más kultúra.

Álláspontja szerint a nemzet alapja sokkal inkább az akarat, mint a nyelv, a kultúra, a történelem és földrajz, vagy a kényszer és az erő. Ellenezte a nacionalizmust, meglátása szerint ugyanis amennyiben egy kisebbség elkezd magát nemzetként definiálni, az előbb-utóbb elvezet az államiság követeléséhez. A föderalizmus – mondja – ebből a szempontból egyszerre jelenthet kompromisszumot és megállapodást. Kompromisszum, mivel azokban

⁴⁵¹ James A. Gardner: The Theory and Practice of Contestatory Federalism. William & Mary Law Review Vol. 60. (2018) 507-588., 545.

⁴⁵² Dr. Molnár István János: A Québec-kérdés főbb aspektusai Kanada alkotmányos szabályozásának a tükrében. i. m. 53., 54.

az esetekben, amikor nem lehet konszenzust elérni minden kérdésben, a kérdéseket, amiben konszenzusra kell jutni, redukálni lehet általa. Megállapodás pedig abban az értelemben, hogy a kompromisszum feltételei nem módosíthatók egyoldalúan. A föderalizmus így biztosíthatja, hogy a kisebbség az állam keretei között maradjon, mert nagyobb előnyöket biztosít számára, mint amit a kiválás jelentene. Lehet egyszersmind erősíteni a nemzettudatot is általa, amely így vonzóbb, mint a szeparatista oldal.⁴⁵³

Meglátása szerint a kanadai társadalmat nem lehet a bikulturalizmussal jellemezni, sokkal jobban rávilágít a valóságra a multikulturalizmus.⁴⁵⁴ Elképzelése szerint a kultúra egyéni választás kérdése, amit megkönnyít a multikulturalizmus politikája, miközben ugyanakkor az állam és a társadalom neutrális ebben a kérdésben. Az államot egy nemzet és egy nép alkotja (a kanadai), ezen belül pedig a kulturális diverzitást mint magánéleti kérdést támogatják, nem pedig identitásként védik. Amit védeni kell, méghozzá alkotmányos szinten is, az a kétnyelvűség.⁴⁵⁵

Trudeau felfogásában egy Kanada van, ami kétnyelvű és multikulturális és ahol biztosítottak az alapvető jogok, méghozzá egyéni jogként. Elvetette azt az elképzelést, miszerint a jogok gyakorlása attól függjön, hogy ki, hol és milyen etnikai vagy nyelvi közösséghez tartozik. Szintén tagadta azt, hogy a kanadai franciák csak Québecben érezhetik otthon magukat, ezzel egyszersmind elvetette az angol nyelvhasználat Québec-béli korlátozásának lehetőségeit is.⁴⁵⁶

Ahogy azt látni fogjuk, Trudeaunak az az elképzelése, hogy a kultúrát és a nyelvet két külön elemként kell kezelni, a multikulturalizmus hivatalos politikájának részévé is vált. Másrészt ugyanakkor a gyakorlati megvalósítás eredményeként a kultúra és a kulturális identitás nem maradt a magánszféra körében, számos kérdés közjogi jelentőségűvé vált és befolyásolta mind a társadalom, mind pedig az állam működését. Végezetül azt is érdemes észrevenni, hogy a kérdés túlmutatott az individuális jogvédelmen és joggyakorlási szabadságon, az egyes közösségek számára több kollektív jogot is biztosítottak, és a multikulturális politikák fókuszába is inkább a közösségek mint egészek, mint az egyes egyén kerültek.

⁴⁵³ Pierre Elliott Trudeau: Federalism, Nationalism, and Reason. In: Debra Thompson; François Rocher; Peter Russell: Essential Readings in Canadian Government and Politics, 2nd Edition. Emond Montgomery Toronto, 2015 34-44., 37., 38., 39.

⁴⁵⁴ Hugh Donald Forbes: Trudeau as the First Theorist of Canadian Multiculturalism. i. m. 27., 32-34.

⁴⁵⁵ Stephen Tierney: Introduction: Constitution Building in a Multicultural State. In: Stephen Tierney (ed): Multiculturalism and the Canadian Constitution. UBC Press Vancouver 2007, 3-23., 5.

⁴⁵⁶ Brian McLaughlin: Canada and the Canadian Question. The Advocate (Vancouver) Vol. 55. Part 3, May 1997 383-388., 386.

Forbes álláspontja szerint Trudeau számára a multikulturalizmus nemcsak egy néhány évig élő politikai kísérlet volt arra, hogy elcsendesítse a hivatalos kétnyelvűség kritikusait – hogy aztán mindenki meg is feledkezhesen róla. Hasonlóképpen nem úgy tekintett a multikulturalizmusra, mint egy olyan eszmére, ami ellentétes a liberalizmus alapelveivel, és ebből fakadóan az olyan alapvetően liberális emberek, mint ő sosem helyeselnének. Álláspontja szerint Trudeau teljes mértékben tisztában volt azzal, hogy mit is jelent a multikulturalizmus, és egyértelműen mint szükségessé írta le, ebből fakadóan pedig nem lehet rá úgy tekintetni, mintha csupán Trudeau politikájának egy véletlen hatása lenne, hanem sokkal inkább mint annak következményére.⁴⁵⁷

1971. október 8-án Pierre Trudeau történelmi kijelentést tett a parlamentben, amikor bejelentette, hogy a kormány hivatalos politikaként fogadja el a multikulturalizmust a kétnyelvűség keretei között (*policy of multiculturalism within a bilingual framework*). Beszédét azzal kezdte, hogy a kormány elfogadja a *B and B Commission* jelentésének IV. könyvében a kormányzatnak tett ajánlásokat. Hangsúlyozta, hogy mindezidáig túlon túl keveset foglalkoztak a fennálló kulturális és etnikai pluralizmussal, illetve az egyes kultúrák és nyelvek helyzetével. A bizottság konklúziója az volt, hogy nem lehet egy kulturális politika a brit és francia kanadaiakra, egy további az őslakosokra és egy harmadik mindenki másra. Ezzel a kormány egyetért. Az új rendszerben ugyan két hivatalos nyelv van, de nincs hivatalos kultúra, egyik etnikai csoport sem élvez elsőbbséget a másikkal szemben. Egyetlen állampolgár vagy állampolgárok csoportja sem más, mint kanadai, és mindenkit tisztességesen kell kezelni.⁴⁵⁸ A multikulturalizmus politikája a kétnyelvűség keretei között hozzájárul a diszkriminatív hozzáállás és a kulturális féltékenység lebontásához. A nemzeti egységnek a saját egyéni identitásába vetett bizalmon kell alapulnia; ebből növekedhet a mások iránti tisztelet és az ötletek, hozzáállások és feltételezések megosztására való hajlandóság. A multikulturális politika hozzájárul ennek a kezdeti bizalomnak a megteremtéséhez. Egy olyan társadalom alapját képezheti, amely mindenki számára tisztességes játékon alapul. Trudeau bejelentette egyben azt is, hogy a politika működéséhez négy területen nyújtanak támogatást. Elsőként forrásokat biztosítanak az egyes kulturális csoportok számára. Másodikként a kulturális korlátok lebontását tűzték ki célul, hogy a kulturális csoportok tagjai is teljes mértékben részt vehessenek a kanadai társadalomban.

⁴⁵⁷ Hugh Donald Forbes: Trudeau as the First Theorist of Canadian Multiculturalism. i. m. 32-33.

⁴⁵⁸ „For although there are two official languages, there is no official culture, nor does any ethnic group take precedence over any other. No citizen or group of citizens is other than Canadian, and all should be treated fairly.”

Harmadikként a kormány a nemzeti egység érdekében elősegíti az egyes kulturális csoportok közötti kapcsolatot. Negyedszer, a kormány továbbra is segíti a bevándorlókat a kanadai hivatalos nyelvek legalább egyikének elsajátításában annak érdekében, hogy kanadai társadalomban teljes jogú résztvevőjévé váljanak. Zárásként kiemelte még, hogy a multikulturalizmus politikája a kétnyelvűség keretei között gyakorlatilag az egyéni választási szabadság aktív támogatása.⁴⁵⁹

Trudeau ezzel egyrészt elismerte a kultúrák egyenlőségét, másrészt elválasztotta a nyelvet a kultúra fogalmától, ezzel megtartotta az angolt és a franciát a kizárólagos hivatalos nyelvnek és elvetette a bevándorló közösségek nyelvhasználati igényeit (ami a hivatalos nyelvi törvényben is látható volt). Azzal, hogy kijelentette, hogy nincs hivatalos kultúra, nagyrészt elvetette az asszimilációt, noha többször hangsúlyozza, hogy meg kell adni a lehetőséget a más kulturális csoport részévé válásnak, erre utalnak a javaslatok közül a hivatalos nyelv megtanulását és a kultúrák közötti kapcsolatokat célzó pontok is. Az egyes kultúrák egyenlőségével összefüggésben ugyanakkor a franciát csak az egyik kultúrának tekintette a sok közül, feloldva követeléseiket a többi kulturális csoport követeléseinek hangzavarában. Végezetül az is látható, hogy alapvetően individualista a felfogása, az egyén szemszögéből közelíti meg a közösséghez tartozást és nem kifejezetten az egyes közösségeknek akar újabb és újabb kollektív jogokat biztosítani, ami összhangban van azzal az elképzelésével, hogy a kultúra kérdése alapvetően a magánéletre szorítkozik.

Ugyanezen a napon, a szövetségi válaszban (*The Federal Response*) azt is hangsúlyozza, hogy a sok kultúra jelenléte a kanadai örökség része és Kanada szegényebb lenne, ha asszimilációs programokat fogadna el, ezért biztosítani akarják, hogy a diverzitás fennmaradjon. A kulturális identitás nem jelent egyet valamely országhoz való hűséggel, az etnikai lojalitás nem csökkenti a közösség és az ország iránti tágabb lojalitást. A kanadai identitást nem fogja aláásni a multikulturalizmus. „Hiszünk abban, hogy a kulturális pluralizmus a kanadai identitás lényege. Minden etnikai csoportnak joga van arra, hogy megőrizze és fejlessze saját kultúráját és értékeit a kanadai kontextuson belül. Az, hogy két hivatalos nyelvünk van, nem jelenti azt, hogy két hivatalos kultúránk lenne, és az adott kultúra ‘hivatalosabb’, mint a másik. A multikulturalizmus politikája minden kanadai politikája kell, hogy legyen”.⁴⁶⁰

⁴⁵⁹ Pierre Elliott Trudeau: Multiculturalism.

<http://www.canadahistory.com/sections/documents/Primeministers/trudeau/docs-onmulticulturalism.htm>

⁴⁶⁰ „We believe that cultural pluralism is the very essence of Canadian identity. Every ethnic group has the right to preserve and develop its own culture and values within the Canadian context. To say we have two

Összefoglalásképpen megállapíthatjuk, hogy a kanadai multikulturalizmus azzal a céllal jött létre, hogy segítse az integrációt, küzdve az előítéletek és a diszkrimináció, illetve rasszizmus ellen, lehetővé téve így a régi és új kanadaiak számára, hogy az egyenlőség elvén alapulva találkozzanak és keveredjenek. A multikulturalizmus alapvető eleme, hogy hirdesse az eltérő kulturális identitások jellegzetességeinek nyilvános elfogadását. Szélesebb értelemben véve a multikulturalizmus távlati célja a nemzetiségek és a kormányzati rendszer közötti kapcsolat létrehozása volt. Ebből a szempontból nézve az ideális polgár a politikai hatalommal mérsékeltebb viszonyban álló (attól nem teljesen elidegenedő, de azzal nem is teljesen azonosuló) racionális szavazó, és kötelességtudó adózó, nem pedig a lelkes hazafi, aki kész meghalni nemzetéért.⁴⁶¹ A multikulturalizmus Kanada sikeres állampolitikájává vált, sikerét többen többféle okra vezetik vissza. Will Kymlicka szerint kizárólag a szerencsén múlt, olyan helyen és időben született ugyanis meg, ahol és amikor minden feltétel adott volt arra, hogy egy ilyen, a kormányzattól érkező kezdeményezés találkozzon az alulról jövő akarattal.⁴⁶² Természetesen érték kritikák is a politikát és annak megvalósítását, alapvetően azon az alapon, hogy nem sikerült legyőznie a rasszizmust, nem jelentett megfelelő alternatívát a francia nacionalizmussal szemben, illetve nem képes kezelni az őslakosok helyzetét sem, ezekkel a kritikákkal a dolgozat utolsó fejezete foglalkozni.

Törvény Kanadáról, a kanadai alkotmány, illetve a Kanadai Jogok és Szabadságok Chartája (1982). Alkotmánymódosítási és újabb elszakadási kísérletek.

Az angol-francia ellentéteket a multikulturalizmus politikája nem volt képes lecsillapítani, sőt, azok az alkotmányozási folyamat során meglehetősen ki is éleződtek, a '90-es években pedig újra előkerült az elszakadás (nemzetközi jogból ismert szóhasználattal: szecesszió) gondolata.

Ahogy arról fentebb már volt szó, sem a B.N.A. Act, sem a westminsteri statútum nem tartalmazott a kanadai alkotmány módosítására vonatkozó szabályokat, így minden módosítását a Brit Parlament fogadta el, ami egyben azt is jelentette, hogy a kanadai

official languages is not to say we have two official cultures, and no particular culture is more 'official' than other. A policy of multiculturalism must be the policy for all Canadians."

Pierre Elliott Trudeau: Multiculturalism.

<http://www.canadahistory.com/sections/documents/Primeministers/trudeau/docs-onmulticulturalism.htm>

⁴⁶¹ Hugh Donald Forbes: Trudeau as the First Theorist of Canadian Multiculturalism. i. m. 40.

⁴⁶² Will Kymlicka: The Canadian Model of Diversity in a Comparative Perspective. i. m. 83-84.

alkotmány „székhelye” gyakorlatilag az Egyesült Királyságban volt, a Westminsteri, korlátlan hatalmú Parlamenttől függött.⁴⁶³ Ugyanakkor ez az aktus különösen 1931 után formálissá vált azáltal, hogy az anyaország pusztán jóváhagyta az előterjesztett módosítási javaslatokat, ez azonban nem jelentette azt, hogy nem volt adott minden lehetőség arra, hogy önhatalmúlag módosítsák az alkotmányt, ami egyszersmind szuverenitási szempontból is a függetlenség komoly korlátozását jelenti. A gyakorlatot végül a Kanadáról szóló törvény (*The Canada Act, 1982*) törölte el, amely megváltoztatta a B.N.A. Act és módosításai nevét alkotmányra, becikkelyezte a kanadai alkotmányt, meghatározta a Kanadai Jogok és Szabadságok Chartáját, illetve az alkotmánymódosítás szabályait, ezzel pedig az utolsó gyarmati kötelékét is elvágta.⁴⁶⁴

A Kanadáról szóló törvény – amely így a kanadai parlament kérésére, ugyanakkor Québec erőteljes tiltakozása ellenére született meg – eltörölte a birodalmi kontroll utolsó elemeit, megszüntetve a Brit Parlament autoritását, egyben biztosította, hogy az alkotmánnyal ellentétes jogszabályok nem érvényesek és hatályosak. Ezzel a brit uralmat ténylegesen is a kanadai uralom váltotta fel.⁴⁶⁵ Mivel az alkotmányos törvény részévé lett a Kanadai Jogok és Szabadságok Chartája, így először kaptak alkotmányos státuszt az alapvető jogok is, a Charta továbbá elismerte az őslakosok jogait is.⁴⁶⁶

A törvény és a kanadai alkotmány elfogadására a Trudeau-kormány által támogatott ún. „honosítási” (*patriation*) kezdeményezés eredményeként került sor, az 1980. május 20- is québeci szecessziós népszavazást követte. Azt a célt fogalmazta meg, hogy „kerüljön haza” brit „székhelyéről” az alkotmányozás lehetősége⁴⁶⁷, a Nagy-Britanniához való, a kolonizációban gyökerező kötelek elvágása, illetve egy alkotmányos Bill of Rights elfogadása⁴⁶⁸. Ez ugyanakkor jelentős vitát váltott ki, a tartományok csak akkor támogatták volna az alkotmányozást, ha újratárgyalják a tartományi hatásköröket egyes területeken (pl. partmenti halászat, telekommunikáció, a szövetségi Felsőház tagjainak kinevezése, a Legfelsőbb Bíróság tagjainak kinevezése), ez volt az ún. *Chateau consensus*, amit viszont

⁴⁶³ Peter C. Oliver: *The Constitution of Independence. The Development of Constitutional Theory in Australia, Canada, and New Zealand.* i. m. 157-158.

⁴⁶⁴ John Remington Graham: *Québec, Canada, and the Glorious Revolution.* i. m. 1024.

⁴⁶⁵ Peter C. Oliver: *The Constitution of Independence. The Development of Constitutional Theory in Australia, Canada, and New Zealand.* i. m. 256-257.

⁴⁶⁶ Kinvin L. Wroth: *Notes for a Comparative Study of the Origins of Federalism in the United States and Canada.* i. m. 121.

⁴⁶⁷ Jamie Cameron: *Federalism, Treaties and International Human Rights Under the Canadian Constitution.* *Wayne Law Review* Vol. 48., Spring, 2002 1-55., 11., 39-40.

⁴⁶⁸ Edward McWhinney: “Patriation” of the Canadian Constitution and the Charter of Rights and Freedoms. *Zeitschrift für ausländisches öffentliches Recht und Völkerrecht. Heidelberg Journal of International Law.* Volume 42 (1982) 223-260., 223.

a Trudeau-kormány elvetett.⁴⁶⁹ Elvetette egyszersmind az egyezményes teóriát (*compact theory*) is, mondván abból következően Kanada nem lenne több mint „közösségek közössége”, ahol az alapvető hatalom – beleértve az alkotmány honosítását – a tartományoktól ered.⁴⁷⁰

A legnagyobb nézetkülönbség az alkotmány módosításával kapcsolatban alakult ki: három tartomány (Québec, Új-Fundland és Manitoba) is kifogásolta, hogy a kanadai kormány új alkotmányt fogadtat el a Brit Parlamenttel, illetve az egyoldalú alkotmánymódosítás lehetőségét. Mindhárom tartomány bírósághoz fordult, előbb a tartományi fellebbviteli bírósághoz, majd a Kanadai Legfelsőbb Bírósághoz, amely 1981-ben meghozta az ún. *Patriation Reference* tanácsadó döntését (*Reference Re Resolution to amend the Constitution*). Az eljárásban mindegyik tartomány részt vett.

A Legfelsőbb Bíróság egyhangú igenlő döntést hozott abban a kérdésben, hogy az alkotmány érintheti-e a tartományok jogait és hatáskörét, többségi igenlő döntés született azzal a kérdéssel kapcsolatban, hogy alkotmányos megegyezés (*constitutional convention*) része, hogy a tartományok előzetes beleegyezése nélkül nem lehet alkotmányt módosítani, viszont az is többségi támogatást nyert, hogy a szövetségi kormánynak jogi lehetősége van egyoldalúan is kezdeményezni az alkotmány módosítását.⁴⁷¹ A döntés jelentőségét az adja, hogy egyrészt elutasította az egyezményes teóriát (*compact theory*), mint jogi kötelezettség alapját arra hivatkozással, hogy nem vezethető le a B.N.A. 92. cikkéből, amely a tartományi hatásköröket szabályozza, így történelmileg és jogilag is alaptalan. Másrészt kimondta, hogy az alkotmányos megegyezés nem kristályosodott joggá („*the requirement of provincial consent had not crystallized into law*”), ugyanakkor jelentős mértékű tartományi hozzájárulás szükséges az alkotmány módosításához, ez viszont politikai kérdés és nem a bíróságoknak kell róla dönteniük. Ezzel a Bíróság alapvetően egyszerre fogadta el, illetve vetette el a szembehelyezkedő álláspontokat: ugyan elvetette a tartományi hozzájárulás kötelezettségét, de politikai kompromisszumra kötelezte a feleket, így összességében egyik fél sem lehetett elégedett.⁴⁷²

⁴⁶⁹ Barry L. Strayer: *Canada's Constitutional Revolution*. The University of Alberta Press Edmonton, 2013 135-137.

⁴⁷⁰ Pierre Elliott Trudeau: *Convocation Speech at the Opening of the Bora Laskin Law Library*. University of Toronto Law Journal 41, No. 3. (1991 Summer) 295-306., 298.

⁴⁷¹ Vagyis azokra a kérdésekre, amelyek a tartományok előzetes beleegyezésének szükségességére vonatkoztak, a Bíróság azt a választ adta, hogy „*as a matter of constitutional convention, 'yes' (...) as a matter of law, 'no'*”.

⁴⁷² Jeffrey J. Cole: *Canadian Discord over the Charlottetown Accord*. i. m. 634-638.; Pierre Elliott Trudeau: *Convocation Speech at the Opening of the Bora Laskin Law Library*. i. m. 302.

Az egész „honosítás”, illetve az ahhoz kapcsolódó alkotmányozás mögött a kanadai történelem során újra és újra előtörő francia-brit konfliktus állt: a szeparációs törekvések a multikulturalizmus hatására nem akadtak meg, 1980-ban Québec népszavazást is tartott az elszakadásról, ahol a szavazatok 59,5%-ával ugyan a föderáció győzedelmeskedett, de a francia igények teljesítése és a radikális hangok elhallgattatása érdekében elkezdődött az alkotmányozási folyamat. Québec végül több okból sem támogatta az új alkotmány elfogadását: a nyelvi jogok szabályozása álláspontjuk szerint ellehetetleníti a francia nyelv népszerűsítését, különösen az oktatás területén, másrészt az *opt-out* lehetősége csak az oktatásra és a kultúrára terjedt ki, végezetül pedig mert az államszervezeti kérdésekre vonatkozó alkotmánymódosításra a beleszólásuk nélkül is sor kerülhetett, mivel csak a lakosság 25%-át tették ki, így képviselőik nem volt elégséges a minősített többség megakadályozására.⁴⁷³

Az előzmények tükrében nem meglepő, hogy az alkotmánymódosításra vonatkozó szabályok meglehetősen komplikáltak lettek: öt különböző módosítási eljárásra van lehetőség, különböző szavazási szintekkel, különböző többséggel, mindezt kiegészíti az *opt-out* lehetősége, illetve egyes jogok, elvek és intézmények védelme és a konzultatív jelleg, amely esetenként a kormányzó, illetve a Szenátus közreműködését követeli meg.⁴⁷⁴ Mindez összességében elképesztően megnehezíti az alkotmány módosításának lehetőségét⁴⁷⁵, ami többször is visszaütött, amikor a Québec megbékítése volt napirenden.

Azzal, hogy elfogadták a Chartát, a parlamenti szupremáciát alkotmányos szupremációra cserélték, mivel a bíróságok – akárcsak Amerikában – immár orvosolhatják az alkotmányos jogok sérelmét, illetve normakontrollt is végezhetnek. Ugyanakkor mivel fennmaradt némi szkepticizmus az erős bírói hatalommal szemben, ezért a Charta – ellentétben az amerikai alkotmánnyal – lehetővé teszi, hogy a szövetségi parlament, vagy a tartományi parlamentek törvénnyel elsőbbséget tulajdoníthassanak saját döntéseinek akkor is, ha azok a Chartába ütköznek (*notwithstanding clause*). A klauzula értelmében tehát van lehetőség alapjogokat sértő törvények meghozatalára és azzal egyben bírói gyakorlat

⁴⁷³ Azzal, hogy Québec nem fogadta el az új alkotmányt, csorbát szenvedett az alkotmányok alapvető jelentőségű jellemzője, az azt megalapozó közmegegyezés, amin az önkéntes jogkövetés is alapul és ami miatt az alkotmányos rendet nem pusztán az állami hatalom tartja össze. Varga Zs. András: Nemzet és jogalanyiség. Limes 2009/4. szám 15-24., 16. http://www.jamk.hu/ek/folyoirat/folyoirat/limes/2009_4.pdf

⁴⁷⁴ Richard Albert: The Theory and Doctrine of Unconstitutional Amendment in Canada. Comparative Perspectives on Canadian Constitutional Change. Queen's Law Journal, Vol. 41, Issue 1 (Fall 2015), 143-206., 158-159.

⁴⁷⁵ Richard Albert a kanadai alkotmányt ezen tulajdonságát rendszeresen a konstruktívan módosíthatatlan (constructively unamendable) jelzővel illeti. Richard Albert: Four Unconstitutional Constitutions and Their Democratic Foundations. Cornell International Law Journal, Vol. 50, Issue 2 (Spring 2017), 169-198., 183.

félretételére is. Két korlátot nevesít a Charta 33. cikke: egyrészt legfeljebb öt év erejéig lehet élni ezzel a lehetőséggel, másrészt nem minden alapjog vonatkozásában lehet élni vele, csak a 33. cikkben meghatározottak esetén (bár a lista elég hosszú).⁴⁷⁶

Az elfogadott alkotmány jogilag kötelezte ugyan Québecet is, azonban a tartomány nem volt hajlandó elismerni azt magára nézve kötelezőnek és minden lehetőséget megragadott a tiltakozásra. 1987 áprilisában ezért a québeci születésű Brian Mulroney miniszterelnök bemutatta az ún. *Meech Lake Accord*-ot, a kanadai kormány alkotmánymódosítási javaslatát. Ennek központi eleme Québec mint sajátos társadalom (*distinct society*) elismerése lett volna. Ehhez kapcsolódóan a B.N.A. Act-be bekerült volna egy kiegészítés, amely szerint Québec sajátos társadalmat képez, és az alkotmány értelmezésekor figyelemmel kell lenni arra, hogy a francia és az angol nyelvű kanadaiak létezése Kanada alapvető jellemvonása, melynek megőrzése a szövetségi és tartományi parlamentek feladata, Québec feladata pedig az, hogy megőrizze és védje eltérő identitását (*fundamental characteristic clause*). A *Meech Lake Accord* ezzel egyben el is vetette azt a francia felfogást, mely szerint Kanadát két alapító nemzet, az angol és a francia alkotja. A sajátos társadalom fogalmát nem dolgozták ki. A bevándorlásügyet illetően az alkotmánymódosítási javaslat lehetővé tette volna, hogy bármely tartomány kérésére megállapodás jöjjön létre a bevándorlók kiválasztására, befogadására nézve, a tartományok és a szövetség között. A Legfelsőbb Bíróságra vonatkozó szabályozást alkotmányos szintre emelték volna, az ugyanis nem a B.N.A. Act-ben szerepelt, hanem külön törvényben. A francia követelések itt eredetileg arra irányultak, hogy szűnjön meg a Legfelsőbb Bíróság illetékessége québeci ügyekben, illetve jöjjön létre egy alkotmánybíróság, egyenlő számú francia és angol nyelvű bíróval, de ezt végül elvetették. A szövetségi finanszírozású

⁴⁷⁶ Janet L. Hiebert: Parliamentary bills of rights. i. m. 127., 17. lábjegyzet, 123.

2., illetve 7-15. cikkelyek, vagyis: lelkiismereti és vallásszabadság, a gondolat, meggyőződés, vélemény, kifejezés szabadsága, sajtó- és médiaszabadság, gyülekezési szabadság, egyesülési szabadság (2. cikk); élethez, szabadsághoz és biztonsághoz való jog, védelem az indokolatlan házkutatással és letartóztatással szemben, az önkényes fogvatartás vagy bebörtönzés elleni védelem, letartóztatás és fogvatartás esetén gyakorolható jogok (tájékoztatás, jogi képviselő igénybevétele, habeas corpus), büntetőeljárás alá vont személy jogai (észszerű időn belül bíróság elé állítás, ártatlanság vélelme, óvadék, kétszeres büntetés tilalma stb.), kegyetlen és szokatlan bánásmód vagy büntetés tilalma, önvádra kötelezés tilalma, tolmáchoz való jog, törvény előtti egyenlőség, diszkrimináció tilalma, pozitív diszkrimináció (7-15. cikk).

Mivel a *notwithstanding clause* alkalmazása végső eszköz, a szövetségi kormány sosem élt vele, a tartományok viszont helyenként igen. Québecben például, ahogyan arról már volt szó, az angol nyelvű feliratok korlátozása érdekében használták fel, Saskatchewanban akkor éltek vele, amikor a fellebbviteli bíróság a Chartával ellentétesnek ítélt egy munkajogi szabályozást (*back-to-work legislation*, ezt az ítéletet utóbb a Supreme Court megsemmisítette), Albertában megerősítették vele, hogy a házasság férfi és nő kapcsolata stb. Legutóbb 2018-ban, Québecben merült fel – nyilatkozat formájában – az alkalmazása, a munkahelyi vallási szimbólumok viselésének tiltása érdekében, közalkalmazottak esetében. Eli Yarhi: Notwithstanding Clause.

<https://www.thecanadianencyclopedia.ca/en/article/notwithstanding-clause>

tartományi programokra vonatkozóan pedig azt a változást vezették volna be, hogy a tartományok kiléphessenek ezekből a programokból és ezzel a szövetségi befolyás alól. Az alkotmánymódosításokkal kapcsolatban Québec vétőjogot követelt magának, ezt azonban csak szűk körben kapta meg: kiterjesztették azokat a tárgyköröket, amelyek módosításához az összes tartomány hozzájárulása kellett volna, illetve kiterjesztették általános érvénnyel az opt-out alkalmazási körét is. A *Meech Lake Accord* az értelmezési klauzulákkal és a tartományi vétő kiszélesítésével alapvetően változtatta volna meg a kanadai alkotmányos rendszert és biztosított volna deklarált speciális státuszt Québecnek, noha a javaslatok egy része csupán a korábbi gyakorlatot, vagy egyszerű törvényi szabályozást emelt volna alkotmányos szintre. A *Meech Lake Accord*-al szemben megfogalmazódott kritikák közé tartozik, hogy túlzottan megerősíti a tartományokat a szövetség kárára, illetve kifejezetten a francia nyelv és kultúra védelmét szolgálja, illetve túl nagy a hangsúly a brit és francia népcsoporton, a multikulturális csoportok eltérősége háttérbe sikkad, hiába biztosítja azok védelmét a Charta 27. cikke. A kritikus körökben általános nézet volt, hogy az Accord mindezzel veszélyezteti Kanada többkultúrútságát. Az általános alkotmánymódosítási eljárás részét képező, az elfogadásra és kihirdetésre nyitvaálló hároméves határidő alatt a kritikus hangok egyre erősödtek, továbbá kiújultak a nyelvi jogokkal kapcsolatos viták is, végül pedig az őslakosok is kifogásolták, hogy nem vonták be őket a paktumba. Nőjogi szervezetek is tiltakoztak, attól tartottak, hogy a sajátos társadalom klauzula alkalmas lehet arra, hogy felülírja a férfiak és nők egyenlőségének követelményét. A viták komoly összeütközésekhez vezettek, végül nem sikerült határidőben ratifikálni a megállapodást.⁴⁷⁷

Azzal, hogy a *Meech Lake Accord* nem járt sikerrel, ismét megerősödtek a québeci követelések, még hozzá immár az Accordon túlmenően. 1991-ben a québeci parlament kezdeményezte újabb függetlenségi népszavazás kiírását a szövetségi kormánytól, 1992. október 26-ra. A szövetségi kormány kidolgozott egy előterjesztést, amely elismerte volna Québecet mint sajátos társadalmat, ezt azonban a québeci miniszterelnök elutasította, ugyanis az előterjesztés nem ismerte volna el Québec igényét saját társadalmi és kulturális fejlődésének előmozdítására. Ezzel párhuzamosan az angolnyelvű politikusok viszont amiatt kritizálták, mert álláspontjuk szerint túl sok francia követelést ismer el. Végül a kilenc, angolnyelvű provincia miniszterelnöke kidolgozta a *Charlottetown Accord*-ot, amely elismerte volna Québecet mint sajátos társadalmat. További elemei közé tartozott a Szenátus

⁴⁷⁷ Dr. Molnár István János: A Québec-kérdés főbb aspektusai Kanada alkotmányos szabályozásának a tükrében. i. m. 82-99.; W. H. McConnell: The Meech Lake Accord: Laws or Flaws. Saskatchewan Law Review Vol. 52(1), 1988 115-136. 119-121., 137-138.

átalakítása, melyben a tartományok egyenlően képviseltették volna magukat, illetve az őslakosok önkormányzáshoz való jogának elismerése. A megállapodást véleménynyilvánító népszavazásra bocsátották, ahol azonban a „nem” szavazat győzött.⁴⁷⁸ A népszavazásra bocsátás érdekessége, hogy az intézmény nem képezte részét a formális alkotmánymódosítási eljárások egyikének sem, azonban egy esetleges támogató döntés legitímálta volna az egész csomagot és előremozdíthatta volna annak elfogadását a tartományi parlamentekben.^{479 480}

Az újabb bukás ismételten megerősítette a nacionalista ellenérzéseket, ami egy újabb elszakadási népszavazáshoz vezetett, 1995-ben, az eddigi legszűkebb eredménnyel: a „nem”-ek győztek a szavazatok 50,7%-ával – alkotmányának elfogadási körülményei miatt Kanada eddigre immár két évtizede alkotmányos bizonytalanságban lebegett.⁴⁸¹

Elvileg a föderalizmus ideális berendezkedés a minél szélesebb körű autonómiáért küzdő nemzetiségek számára, ugyanis az egység és a diverzitás elveit kiegyenlítő alkotmányos eszközként írható le: a föderális berendezkedés jól működhet, ha a területi eltérések etnikai vagy kulturális különbségekkel párosulnak, ilyenkor ugyanis a föderalizmus révén lehetővé válik az alkotóegységek belső önmeghatározása.⁴⁸² A hatékony működéshez ugyanakkor szükséges a felek közötti alapvető bizalom és az azon alapuló konszenzus kialakítása, hogy a kisebbségi követeléseket a többség ne elszakadási, míg a többségi elvárásokat a kisebbség ne asszimilációs kísérletként ítélje meg.⁴⁸³ Ezzel együtt is előfordulhat ugyanakkor, hogy az ilyen egységek végső célja az elszakadás lesz.

⁴⁷⁸ Susan Lavergne: The Future of Canadian Federalism. i. m. 64-66.

⁴⁷⁹ Richard Albert: The Conventions of Constitutional Amendment in Canada. Osgoode Hall Law Journal, Vol. 53, Issue 2 (2016), pp. 399-441., 408., 411.

⁴⁸⁰ A két *Accord* egyben jó példa a kanadai berendezkedés jellegére, az ún. „végrehajtó föderalizmusra” (*executive federalism*) is, amely lényegében sokkal kevésbé formális eszközökkel képes változtatni a hatalom alkotmányos elosztásán. A végrehajtó föderalizmus olyan politikai döntéshozatali folyamat, amelyben a nemzeti politikáról szóló döntéseket nem a parlamentek hozzák meg, hanem kormányközi tárgyalások keretein belül a (szövetségi és tartományi) kormányzati vezetők. Látható, hogy a kanadai kormányközi tárgyalások nemcsak az alkotmányos kereteken belüli politikára terjedhetnek ki, hanem maguknak az alapvető alkotmányos keretnek a feltételeire is. James A. Gardner: The Theory and Practice of Contestatory Federalism. i. m. 554-555.

⁴⁸¹ Scott Stephenson: When Constitutional Conventions Fail. Dublin University Law Journal, Vol. 38, Issue 2 2015, 447-464., 464.

⁴⁸² Pierre Bosset, Anna Gamper and Theo Öhlinger: Multicultural societies and migration. In: Mark Tushnet, Thomas Fleiner (ed): Routledge Handbook of Constitutional Law. Routledge London and New York, 2013 443-454., 448.

⁴⁸³ Manzinger Krisztián: A területi alapú hatalommegosztás mint a multikulturális európai államok demokratikus stabilitásának lehetséges modellje. Doktori értekezés. Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola Budapest, 2018 78.

https://ajk.kre.hu/images/doc4/JDI/esemenyek/Maninger_Krisztian_PhD_ertekezes.pdf

Ennek jegyei jelentek meg Kanadában is, különösen a 20. század második felétől. A francia lakosság, illetve Québec jogállása, ahogy láthattuk, mindig is sajátos kérdést képezett a kanadai történelemben, azonban egészen a 19. század végéig az elszakadási törekvéseknek komoly ellensúlyát tudták képezni egyrészt a britek által biztosított jogosultságok köre, illetve még inkább az amerikai okkupációtól és az azzal együttjáró, biztosnak vélt asszimilációtól való félelem. A franciák ebből fakadóan a britekkel való együttélést és együttműködést a történelem során kényszerűségből elfogadták, lehetőségeik lehető legszélesebb kiaknázása mellett. A 20. század ebből a szempontból azonban komoly változást hozott: az államok igyekeztek elkerülni a háború lehetőségét és különösen a két világháború eredményeként a területszerző háborúk ideje lejárt, így megszűnt az amerikai fenyegetés. Másrészt a nemzetközi jogban előtérbe került a népek önrendelkezési joga, a kisebbségi jogok biztosítása és védelme, illetve a területi autonómia kérdésköre is, vagyis nem tűnt lehetetlennek a québeci követelések akár nemzetközi támogatottsága sem. Harmadrészt az 1982-es berendezkedéssel szembeni ellenérzések, majd pedig a két Accord bukása arra mutatott rá, hogy a helyzetük – radikális francia szemszögből nézve – tarthatatlan. Nem jelentett számukra megoldást a multikulturalizmus állami politikája sem. Bár mint elv kiterjedt rájuk is és a francia kultúrát is egyenlő értékű kultúrának tekintette, de megvalósítását tekintve összességében nem nyújtott számukra kedvező opciókat. Québec tartományként eleve jelentősebb autonómiával bírt, saját kormánya volt, saját hatáskörökkel, biztosított volt a nyelvhasználat, a francia identitás szempontjából szintén alapvető jelentőségű katolikus vallás védelme, a francia nyelvű oktatás, nagyrészt a tartomány által meghatározott tartalmú tananyaggal, annak fenntartásában, illetve a mindennapi életet átható magánjogi viszonyokat is a francia szokásokon alapuló polgári törvénykönyv szabályozta. Ehhez képest a multikulturalizmus sokkal inkább a bevándorlókra és a látható kisebbségekre fókuszált, számukra biztosított inkluzív közeget, őket célozta programjaival, illetve a társadalmat érzékenyítette antidiszkriminációs, antirasszista programokkal. Összességében tehát a franciák vonatkozásában nem volt képes elérni az egyik legfontosabb pozitív hatását, az államhoz és a társadalomhoz mint egészhez való lojalitás kialakítását, fenntartását, vagy éppen előmozdítását, így nem is tudta igazán megakasztani az elszakadási törekvéseket. A francia közösség láthatóan már nem a két alapító nemzet elvének és az angol és francia közösség egyenlő jelentőségének elismerésére, vagyis egyfajta kulturális megoldásra vágyott, hanem a másik nemzettől való szabadulásra, az életükbe való szövetségi beleszólás megszűnésére, a hangsúly tehát kulturális kérdések helyett szuverenitási irányba tolódott.

Az állammal való szembeszegeülésnek és az azzal való együttműködési készség hiányának legextrémebb módja a szecessziós megoldásokhoz köthető. A szecesszió taktika, amely rendelkezik azzal a képességgel, hogy akár az egész államot is elpusztítsa, vagy legalábbis rendkívül meggyengítse, a lakosság és az erőforrások kivonása, vagy végső soron katonai konfliktus útján. Az ilyen taktikák közé tartozik nemcsak maga a kiválás, hanem az arról való diskurzus, illetve következő lépcsőfokban az elszakadással való fenyegetőzés is, amelynek célja előnyök vagy engedmények kicsikarása, kizsarovlása az államtól. Ez utóbbi módszer leginkább Kanadában vezetett eddig eredményre, a két szecessziós népszavazás vonatkozásában.⁴⁸⁴ A szecessziós taktikák alkalmazása szembemegy az állam iránti lojalitás gondolatával, mely követelmény általában nem szerepel kifejezetten az egyes államok alkotmányában, de egy állam működésének, illetve az állam és polgárai kapcsolatának lényegi eleme. A föderáció alkotmánya, illetve alkotmányos hagyományai sem is utalnak kifejezetten erre a követelményre, azonban krízishelyzetben megjelenik, legalább mögöttes megfontolásként, például a Kanadai Legfelsőbb Bíróság szecessziós döntésében.⁴⁸⁵

A kanadai szecessziós kísérletek háttérében a történelmi sérelmek, illetve a kulturális eltéréseken túl, ahogy láthattuk, a föderalizmushoz való viszony kettős megítélése is áll(t). A *Meech Lake Accord* és a *Charlottetown Accord* bukása azt mutatta, hogy a föderalizmust képtelenek megreformálni olyan módon, hogy az kielégítse a québeci igényeket is, így ennek eredményeként megerősödtek a kritikus hangok Québecben. A *Meech Lake Accord* bukását követően és annak eredményeként megalakult nacionalista, szuverenitás-párti *Bloc Québécois*, illetve a *Parti Québécois* kifejezetten föderáció-ellenes volt, így együttműködésre léptek, melynek három, egymásra épülő eleme volt: az 1993-as szövetségi választásokkor erős *Bloc*-megjelenés, a québeci tartományi választásokon *Parti* győzelem, majd e kettő eredményeként népszavazás Québec függetlenségéről.⁴⁸⁶

Az 1995-ös szecessziós népszavazást megelőzően a függetlenségpártiak mellett érveltek, hogy ha a québeciek kellő többsége szavaz a kiválás mellett, az kellő demokratikus legitimitációt jelent a döntés számára, egyéb feltételeknek nem kell megfelelniük. 1998-ban, a népszavazást követően hozta meg a Legfelsőbb Bíróság a *Reference re Secession of Québec*-döntését. A döntés azt vizsgálta, hogy összeegyeztethető-e a kanadai joggal a

⁴⁸⁴ James A. Gardner: The Theory and Practice of Contestatory Federalism. i. m. 531-532.

⁴⁸⁵ Lidija R. Basta Fleiner and Jean-François Gaudreault-DesBiens: Federalism and autonomy. In: Mark Tushnet, Thomas Fleiner (ed): Routledge Handbook of Constitutional Law. Routledge London and New York, 2013 141-158., 151.

⁴⁸⁶ Alan C. Cairns: An Election to Be Remembered: Canada 1993. Canadian Public Policy / Analyse de Politiques, Vol. 20, No. 3 (Sep., 1994), 219-234. 224., 227.

függetlenség egyoldalú kinyilvánítása. A Legfelsőbb Bíróság megállapította, hogy ehhez alkotmányt kell módosítani, arról viszont nem nyilatkozott, hogy az alkotmánymódosítási eljárások közül melyiket kellene mindehhez alkalmazni. Ehelyett kimondta, hogy ha a québeci lakosok egyértelmű többsége a kiválás mellett szavaz, az a kormányokra nézve tárgyalási kötelezettséget keletkeztet. Noha ennek szövegszerű alapja nincs, a bíróság a föderalizmus, a demokrácia, az alkotmányosság és a joguralom elveiből vezette le a kötelezettséget. A tárgyalási kötelezettségből ugyanakkor nem következik, hogy biztosítani is kell a kiválást. A döntéssel a Legfelsőbb Bíróság elvetette azt a québeci érvelést, hogy önmagában a szavazás ténye megteremti a döntés demokratikus legitimitását, amikor kimondta, hogy a demokrácia csak az egyik figyelembe veendő elv a négy felsorolt közül és azoknak szimbiózisban kell működniük. Az elvek egymáshoz való viszonyát pedig a mindenkor tárgyalásoknak kell meghatározniuk. A tárgyalások szükségességének bevezetésével a bíróság elkerülte, hogy a szecesszióval érintett közösségek között jelentőségbeli különbséget tegyen. A döntést széleskörű egyetértés fogadta: a québeciek elégedettek voltak, mert a bíróság elismerte, hogy egy esetleges népszavazás eredményét komolyan kell venni, az őslakosok és a Québecen kívüli kanadaiak pedig megnyugodtak, hogy a döntés értelmében egyoldalú kiválásra nincs lehetőség.⁴⁸⁷ Fontos ugyanakkor megjegyezni azt is, hogy Québec nem vett részt a Supreme Court eljárásában és nem is tekintette magára nézve kötelezőnek, ami legalábbis kétséges, hogy a szecesszió egy esetleges későbbi felmerülésekor mennyire fogják azt követni.⁴⁸⁸ Mindezzel együtt ugyanakkor ébresztő is lett Kanada számára, amely így a korábbiakhoz képest ismét alkalmazkodóbb módon állt hozzá a franciákhoz.⁴⁸⁹

Összességében az angol-francia viszony és a multikulturalizmus összefüggéseiről azt mondhatjuk, hogy egyszerre szoros és laza is. Szoros, mert kiváltó ok volt a multikulturalizmus kidolgozásában a két nemzet közötti konfliktus és mert a folyamat során nagyobb elismerést és védelmet kaptak a francia nyelvi jogok. Másrészt laza is, mert már a multikulturalizmus politikájának kidolgozása és a multikulturális örökség alkotmányos elismerése előtt is széleskörű jogosultságokkal bírt a francia közösség: volt saját tartományuk, számos hatáskörrel, a francia közösség a szokásai szerint élte életét, ezt saját magánjogi kódex is biztosította, és összességében a céljaik már nem a kultúrájuk

⁴⁸⁷ Jeremy Webber: *Canada's Agonistic Constitution*. i. m. 20-23.

⁴⁸⁸ William Dodge: *Succeeding in Seceding: Internationalizing the Québec Secession Reference under NAFTA*. *Texas International Law Journal* Vol. 34. (1999), 287-326., 289.

⁴⁸⁹ Terrence E. Cook: *Separation, Assimilation, or Accommodation. Contrasting Ethnic Minority Policies*. i. m. 125.

egyenrangúként való elismerése, az asszimilációs törekvések eltörlése, a diszkriminatív tendenciák lebontása volt, hiszen ezek eleve adottak voltak, történelmi fejlődés eredményeként, hanem a saját államiság, annak megakadályozására viszont önmagában a multikulturalizmus, illetve a nyelvi jogok elismerése már nem volt elégséges. Emellett a multikulturalizmus nem képes kezelni azt, hogy a francia közösség maga is a fennmaradásért küzd, ez egyrészt a beléjük égett történelmi tapasztalat, másrészt távlati félelmük is, így szükségszerűen ellenérdekelték saját társadalmuk diverzifikálásában, annak szélesítésében és mélyítésében, vagyis a nagyobb fokú bevándorlás támogatásában. Mindezekből fakad egyben az is, hogy lényegét tekintve a kanadai multikulturalizmus mindig is a bevándorlókat célozta, az ő társadalmi beilleszkedésüket, illetve a kanadai társadalmi befogadást és alkalmazkodást segíti elő a vonatkozásokban.

Szemelvények a multikulturalizmus megvalósítása köréből

A multikulturalizmus politikájának végrehajtása érdekében intézményi oldalon megalakították a Multikulturalizmus Igazgatóságot (a Secretary of State minisztériumának részeként) azzal a feladattal, hogy a politikát alakítsa gyakorlattá, definiálja az alapvető céljait, illetve biztosítsa a végrehajtást. Az Igazgatóság olyan programokat támogatott anyagilag, melyek célja az egyes etnikai csoportok támogatása volt az emberi jogok, szabadságjogok, faji diszkrimináció, állampolgárság, bevándorlás, kulturális identitás területein. 1973-ban miniszteri feladattá vált a multikulturális feladatok egyes minisztériumok általi végrehajtásának figyelemmel kísérése, illetve a kormányzat és az etnikai szervezetek között hivatalos kapcsolatokat is létrehoztak, azzal a céllal, hogy elősegítsék az álláspontjaik becsatornázását a döntéshozatali folyamatba. Létrehozták a Kanadai Multikulturalizmus Konzultatív Tanácsot (Canadian Consultative Council on Multiculturalism) is, ami ellenőrizte a végrehajtást és évente jelentést tett a Parlamentnek. A látható kisebbségek egyre nagyobb számú érkezésével a multikulturalizmushoz kapcsolódó programok egyre inkább a rasszista alapú megkülönböztetés lebontását, illetve a fajok közötti kapcsolatokat (*race relations*) célozták.⁴⁹⁰ Multikulturális programokat dolgoztak ki szövetségi, tartományi és önkormányzati szinten is. Ezek közül nagy hangsúlyt kapott a kultúra támogatása, lehetővé tették a kisebbségi irodalmi alkotások megjelenését,

⁴⁹⁰ Michael Dewing: Canadian Multiculturalism. 3.
http://www.dev.multiculturalmentalhealth.ca/wp-content/uploads/2014/01/Dewing_Multiculturalism_2009-20-e.pdf

könyvek, verseskötetek lefordítását. Támogatták az *ethnic studies* körébe tartozó kutatásokat is.⁴⁹¹ 1978-ban létrehozták a Kanadai Emberi Jogi Bizottságot (Canadian Human Rights Commission), amely diszkriminációs ügyekben járt el, a magánszektor vonatkozásában is, és amely élen járt a diszkrimináció-ellenes oktatási kampányokban is.⁴⁹²

Az idő előrehaladtával a multikulturalizmus céljai és eszközei folyamatosan változtak: míg a kezdeti években, vagyis 1971-től elsődlegesen a kultúrára fókuszált és az etnikai sokszínűséget ünnepelte, a fő cél pedig az előítéletesség lebontása volt, a '80-as években az egyenlőség került előtérbe és a kultúrák közötti kapcsolatok, valamint a gazdasági részvétel, a fő cél pedig a diszkrimináció tilalma, illetve az alkalmazkodás lett, ezt követően, a '90-es években az összetartozás érzésére, a társadalmi részvételre fókuszáltak, míg problémaként a társadalmi kirekesztést azonosították, végezetül a 2000-es években pedig az etnikai és vallási konfliktusok kezelése magával hozta a vallási érzékenység, illetve a felelősség kérdését.⁴⁹³

A multikulturalizmus működésének alapja a diszkriminatív tendenciák lebontása. Az antidiszkriminációs törvények elfogadása a B.N.A. Act alapján tartományi hatáskörbe tartozott, a tartományok pedig már az '50-es évektől kezdődően fogadtak is el ilyen törvényeket, illetve a B and B Commission is tett ajánlást arra vonatkozóan, hogy alkossanak jogot, amely a munkáltatási, lakhatási, elszállásolási gyakorlatok terén tiltja a diszkriminációt. Szövetségi szinten pedig az 1977-es *Human Right Act*, illetve az 1986-os *Employment Equity Act* elfogadásával valósítottak meg antidiszkriminációs politikákat. Emellett az idegenrendészetben évtizedek óta jelen lévő diszkriminációs akadályok lebontása révén Kanada a '70-es években megnyitotta kapuit a harmadik világ országaiból érkező bevándorlók előtt is, az addig javarészt európai bevándorlásokon alapuló diverzitását alaposan kiszélesítve és elmélyítve.

Következő lépésként az 1982-ben elfogadott Kanadai Jogok és Szabadságok Chartája kollektív jogokat is biztosít.⁴⁹⁴ A 15. cikk biztosítja a jogegyenlőséget és a diszkrimináció tilalmát faj, nemzeti vagy etnikai származás, bőrszín, vallás, nem, életkor vagy mentális vagy testi fogyatékoság miatt, a 16-22. cikkek a nyelvi jogokat – pl. a

⁴⁹¹ János Kenyeres: *Aspects of Canadian Multiculturalism: History, Policy, Theory and Impact*. i. m. 37-38.

⁴⁹² Jay Makarenko: *Multiculturalism Policy in Canada*.

<https://www.mapleleafweb.com/features/multiculturalism-policy-canada.html>

⁴⁹³ Marty Barrett: *Interculturalism and multiculturalism: Concepts and controversies*. i. m. 19-20.

⁴⁹⁴ A közösségi jogok elismerése történelmileg ugyan hullámzó hatékonysággal, de jelen volt a kanadai jogban, így alapvető részét képezi a kanadai alkotmányjognak is. Ezek közül kiemelendők a nyelvi jogok, a vallásszabadsághoz kapcsolódó jogok (pl. a katolikus iskolák támogatása Ontarióban és protestánsoké Québecben), illetve az őslakos közösségek számára biztosított jogok.

hivatalos nyelv az angol és a francia, a hivatalos nyelvek használatát a jogalkotásban és a bíróságok előtt, illetve a kormányzattal való kommunikációban –, a 23. cikk a kisebbségi (angol vagy francia) nyelven való alap- és középfokú oktatást, a 25. cikk pedig az őslakosokat részesíti védelemben, amikor kimondja, hogy a Chartát nem lehet az őslakosok jogainak kárára értelmezni, ideértve a földre vonatkozó követeléseket és az 1763-as királyi proklamáció által elismert jogokat és szabadságokat. Utóbbihoz kapcsolódik a 35. cikk is, amely a meglévő őslakos jogokat ismeri el, meghatározza az őslakosok csoportjait (indiánok, inuit és métis népek), illetve külön is kiemeli, hogy az őslakos jogok közé tartoznak a földre vonatkozó követelések is.

A Charta 27. cikke ismerte el a multikulturalizmus értékét, kimondva, a Chartát úgy kell értelmezni, hogy az összhangban legyen Kanada multikulturális hagyományaival és azokat erősítse. A Charta a diszkrimináció tilalmán keresztül védelemben részesíti az őslakosokat is, illetve biztosítja a frankofón és anglofón kisebbségek számára az anyanyelvükön való oktatás jogát, illetve elismeri Québec nyelvi és kulturális sajátosságát, ezzel megadja az ország életében való részvétel teljességének érzését számukra.⁴⁹⁵

Sajátossága a Chartának, hogy az őslakosokat nemzetnek, nem pedig kisebbségi közösségnek tekinti, vagyis innentől a britek, franciák, és az őslakosok az államalkotó nemzetek. Az angol és francia hivatalos nyelv, de egyéb nyelvek megőrzése és fejlesztése is biztosított.

A folyamat 1988-ban csúcsozott ki, a Kanadai multikulturalizmus törvény (*Multiculturalism Act, 1988*) elfogadásával. A törvény előzményei közé tartozott az 1984-es *Equality now!* jelentés, amit a látható kisebbségek parlamenti bizottsága készített, illetve az 1985-ben felállított, multikulturalizmussal foglalkozó állandó bizottság 1987-es jelentése, amely javaslatot tett egy új multikulturális politika kidolgozására és egy, multikulturalizmussal foglalkozó minisztérium felállítására.⁴⁹⁶ Minderre az 1988-as törvénnyel került sor.

A törvény preambuluma többek között utal arra, hogy az alkotmány biztosítja az egyenlőséget és a diszkrimináció tilalmát, elismeri Kanada multikulturális örökségét, az őslakosok jogait, az angol és francia hivatalos nyelveket, illetve a kanadai kormány elismeri a faji, nemzeti, etnikai származáson, bőrszínen és valláson alapuló diverzitást mint a kanadai

⁴⁹⁵ Pierre E. Trudeau: La réforme des relations fédérales-provinciales. Les Cahiers de Droit 26, no. 1 (1985): 15-28., 17-18.

⁴⁹⁶ Laurence Brosseau, Michael Dewing: Canadian Multiculturalism. 4-5.
<https://lop.parl.ca/staticfiles/PublicWebsite/Home/ResearchPublications/BackgroundPapers/PDF/2009-20-e.pdf>

társadalom alapvető jellemzőjét és elhivatottságát fejezi ki a multikulturalizmus politikája mellett. A kanadai kormány elismeri a kanadai társadalom minden tagjának szabadságát arra vonatkozóan, hogy megvédje, erősítse és megossza a kulturális örökségét, biztosítja, hogy minden személy egyenlő elbánásban és egyenlő védelemben részesüljön, a diverzitásuk tiszteletben tartásával és támogatja a társadalmi, kulturális, gazdasági és politikai intézményeket, hogy tiszteletben tartsák Kanada multikulturális karakterét, támogatja az eltérő kultúrák elismerését, az angol és francia nyelveken kívüli egyéb nyelvek használatát.⁴⁹⁷ A kormány politikájának része, hogy minden szövetségi intézmény biztosítsa, hogy minden kanadai egyenlő lehetőségben részesüljön a munkaerőpiacon, illetve támogatja különböző politikák, programok, gyakorlatok elfogadását, amelyek elősegítik az egyének és közösségek részvételét Kanada fejlődésében, illetve a diverzitás megértését és tiszteletben tartását.⁴⁹⁸

A multikulturalizmusért felelős miniszter gondoskodik a multikulturális politika végrehajtásáról, ennek során egyéneket, szervezeteket és intézményeket támogathat, támogathat továbbá kutatásokat, az egyes közösségek közötti együttműködést. A miniszter ösztönözheti és támogathatja az üzleti közösséget, a munkaügyi szervezeteket, az önkéntes és más magánszervezeteket, valamint az állami intézményeket annak biztosításában, hogy a kanadai társadalomban teljes mértékben részt vegyenek – beleértve a társadalmi és gazdasági szempontokat is – az egyének, függetlenül származásuktól, illetve a közösségek, és hogy előmozdítsák Kanada multikulturális valóságának tiszteletét és elismerését. Ösztönözheti Kanada multikulturális örökségének megőrzését, fejlesztését, megkönnyíti minden olyan nyelv megszerzését, megtartását és használatát, amely hozzájárul Kanada multikulturális örökségéhez, segíti az etnokulturális kisebbségi közösségeket olyan tevékenységek elvégzésében, amelyek célja a megkülönböztető akadályok és különösen a faji, nemzeti vagy etnikai származáson alapuló hátrányos megkülönböztetés leküzdése, támogatást nyújt az egyéneknek, csoportoknak vagy szervezeteknek a multikulturális kultúra megőrzése, fokozása és előmozdítása céljából Kanadában és olyan egyéb projekteket vagy programokat hajt végre a multikulturális szempontok vonatkozásában, amelyeket törvény nem ír elő más szövetségi intézmény számára, és amelyek célja Kanada multikulturális politikájának előmozdítása.⁴⁹⁹ A multikulturalizmusért felelős miniszteren túl a többi miniszter is köteles feladatellátása során a multikulturalizmus politikájára

⁴⁹⁷ *Multiculturalism Act, 1988* 3. szakasz (1) bekezdés

⁴⁹⁸ *Multiculturalism Act, 1988* 3. szakasz (2) bekezdés

⁴⁹⁹ *Multiculturalism Act, 1988* 5. szakasz (1) bekezdés

figyelemmel eljárni.⁵⁰⁰ A multikulturalizmus politikájának végrehajtása során továbbá a miniszterek megállapodást köthetnek a tartományi kormányokkal is.⁵⁰¹ Mindezekon túl lehetővé tette a miniszter számára, hogy tanácsadó testületet állítson fel.⁵⁰²

A törvény tehát mindenki számára biztosítja a jogot, hogy az általa választott kulturális örökséggel azonosuljon, biztosítja továbbá az egyéneknek és a közösségeknek a kanadai társadalomban minden szempont szerint teljes és egyenlő részvételét. Minden kormányzati ügynökségnek, osztálynak és a Korona szervezeteinek feladata, hogy vezető szerepet vállaljanak Kanada multikulturális elegyében. Ebből fakadóan feladatukká vált, hogy részt vegyenek olyan tervek, programok, eljárások, döntéshozatali stratégiák tervezésében és végrehajtásában, amelyek növelik a kisebbségek teljes és egyenlő részvételét a társadalomban. Ettől kezdődően a jogalkotásban is egyre inkább figyelemmel kellett lenni Kanada multikulturális összetételére.

Az 1991-ben létrehozott multikulturalizmusügyi minisztérium több programot is bevezetett: a *Race Relations and Cross-Cultural Understanding* nevű program célja volt, hogy elősegítse a kanadaiak és a kanadai intézmények körében a faji egyenlőség és a multikulturális elvek tiszteletben tartását, elfogadását és végrehajtását, a *Heritage Cultures and Languages* program segítséget nyújtott a kanadai kultúrák, nyelvek és etnokulturális csoport identitások megőrzéséhez, fejlesztéséhez és megosztásához, míg a *Community Support and Participation* program célja a faji és etnokulturális kisebbségekhez tartozó egyének és közösségek kanadai életben való teljes és méltányos részvételének támogatása volt. Támogatták az etnikai sajtót, fesztiválokat, a kultúrák közötti megértést, a társadalmi és gazdasági integrációt és az egyenlő elbánást. Ugyanakkor nem sokáig létezett önálló minisztérium, 1996-ban beolvasztották az akkor létrehozott Canadian Heritage Department-be, ami a multikulturalizmus politikájának megvalósításán túl felelős volt a hivatalos nyelvekért, a művészetekért, a kultúráért, a műsorszórásért, a nemzeti parkokért, emberi jogokért stb.⁵⁰³

1996-ban új programot indítottak, ami három elemre fókuszált: tisztességes és méltányos társadalom felépítése, a polgári részvétel (annak biztosítása, hogy bármilyen származású kanadai részt vegyen a kanadai közösségek és az ország alakításában), és az identitás (olyan társadalom támogatása, amely felismeri, tiszteletben tartja és tükrözi a

⁵⁰⁰ *Multiculturalism Act, 1988* 6. szakasz (1) bekezdés

⁵⁰¹ *Multiculturalism Act, 1988* 5. szakasz (2) bekezdés, 6. szakasz (2) bekezdés

⁵⁰² *Multiculturalism Act, 1988* 7. szakasz (1) bekezdés

⁵⁰³ Marc Leman: *Canadian Multiculturalism*. Library of Parliament, 1999 7.

kultúrák sokszínűségét, hogy a változatos háttérrel rendelkező emberek is a kanadai társadalomhoz tartozónak érezzék magukat). Mindez a kanadai etnikai, faji, vallási és kulturális közösségek teljes és aktív részvételét elősegítő stratégiák kidolgozásában, az etnikai, faji, vallási és kulturális konfliktusok és gyűlölet-motivált tevékenységekkel kapcsolatos kollektív közösségi kezdeményezések támogatásában valósult meg. Felismerték továbbá, hogy javítani kell a közintézmények képességét a sokféleségre való reagálásban, ösztönözni és támogatni kell a befogadó politikák, programok és gyakorlatok kidolgozását a területi szinten és az ügynökségekben, valamint növelni kell a közvélemény tudatosságát, megértését és a nyilvános párbeszédet a multikulturális szemléletről.⁵⁰⁴

A szemléletváltás részeként Kanada 1988-ban bocsánatot kért a japán kanadaiaktól a második világháború során okozott sérelmekért és kompenzációt ajánlott. Ígéretet tettek továbbá egy alapítvány létrehozására (Canadian Race Relations Foundation) is, amire 1991-ben sor is került. Az alapítvány céljaként a közoktatáson keresztül a rasszizmus és a rasszista diszkrimináció megszüntetését tűzték ki. Ugyanebben az évben fogadtak el törvényt a Heritage Languages Institute létrehozásáról, amely szintén az oktatásra fókuszált volna, a kanadai etnikai kisebbségi nyelvi órák tanárképzési és tantervi tartalmának nemzeti szabványait kellett volna kidolgozniuk, de végül az intézményt nem állították fel.⁵⁰⁵

2002-ben bevezették a multikulturalizmus napját (június 27.), 2005-ben ötéves akciótervet vezettek be a rasszizmus ellen, illetve egy hároméves programot az oktatás területén. 2006-ban a kormány bocsánatot kért a kínai kanadaiaktól az előző századforduló idején alkalmazott diszkriminatív adózási szabályok, illetve a kínai bevándorlókat kizáró migrációs szabályozás miatt. 2008-ban az állampolgársági és bevándorlásügyi minisztériumhoz (*Department of Citizenship and Immigration*) került a multikulturalizmus megvalósításának feladata (majd 2013 és 2015 között újra önálló minisztérium felelt a multikulturalizmusért, 2015-től pedig ismételten az örökségvédelmi miniszter feladatává vált, egészen 2019-ig, amikor is saját minisztériumot kapott a feladat), a programok ekkortól a bevándorlók gazdasági, társadalmi és kulturális integrációját, illetve az interkulturális megértést és a kanadai értékek (demokrácia, szabadság, emberi jogok és a joguralom) megismerését célozták. 2010-től három új cél is megjelent: egy integrált, összetartó társadalom felépítése, az intézmények reagálási képességeinek javítása a sokszínű lakosság igényei kielégítésének érdekében, illetve aktív részvétel nemzetközi szinten a

⁵⁰⁴ Marc Leman: *Canadian Multiculturalism*. i. m. 8.

⁵⁰⁵ Michael Dewing: *Canadian Multiculturalism*. i. m. 5-6., 16.

multikulturalizmussal és a diverzitással kapcsolatos vitákban. 2013-ban felállítottak egy vallásszabadsággal foglalkozó hivatalt (Office of Religious Freedom) is, azzal a megbízással, hogy megvédje a vallási kisebbségeket, illetve hirdesse a vallásszabadságot és előmozdítsa a vallásszabadságot támogató programokat és politikákat. A hivatal tevékenysége alapvetően külföldre fókuszált, 2016-ban pedig meg is szüntették, helyébe az Office of Human Rights, Freedoms and Inclusion került. 2015-ben a *Zero Tolerance for Barbaric Cultural Practices Act* elfogadásával bevezették a 16 éves házasságkötési minimumkorhatárt, illetve letelepedés esetén elfogadhatatlansági okká nyilvánították, ha valaki poligámiát gyakorol. 2017-ben újabb állandó bizottságot hoztak létre, melynek célja a rasszizmus és a vallási megkülönböztetés vizsgálata volt, a 2018-ban kiadott jelentés (*Taking Action Against Systemic Racism and Religious Discrimination Including Islamophobia*) 30 ajánlást tett.⁵⁰⁶ A multikulturalizmus államot és társadalmat átható jellegének egyik utolsó elemeként a felsőbb bíróságokon 2016-ban a kormány olyan jelölési procedúrát vezetett be, ami kifejezetten a diverzitás növelését célozza. A változások eredményeként a tavalyi statisztikák szerint például a 79 kinevezett bíróból 11 valamely etnikai vagy kulturális csoporthoz, 7 látható kisebbséghez tartozónak, 3 pedig őslakos háttérűnek vallotta magát.⁵⁰⁷

Noha a multikulturalizmus alapvetően a fent vázlatosan felsorolt elemeken kívül elsődlegesen az antidiszkriminációs megoldásokban valósul meg, fontos szerepet tölthet be gyakorlatilag bármely alapjog gyakorlásával összefüggésben is. A társadalmi diverzitás megjelenik például a választójog gyakorlásával összefüggésben, a kulturális közösségek igényeinek figyelembevételével is. Egyrészt Kanada lakosságának kb. negyede bevándorló háttérű, ráadásul a 338 szövetségi választási körzetből 41 olyan van, ahol a látható kisebbségek számszerűleg többségben vannak – ráadásul az egyes kisebbségi csoportok motivációi és pártkötődési változatosak, a szikhek inkább a liberálisokra, míg pl. a kínaiak a konzervatívokra szavaznak jellemzően –, így a választások részét képezi a migráns háttérű választópolgárok támogatásának megszerzése is.⁵⁰⁸

⁵⁰⁶ Laurence Brosseau, Michael Dewing: Canadian Multiculturalism. i. m.

⁵⁰⁷ Statistics regarding Judicial Applicants and Appointees. October 28, 2017 – October 27, 2018
<https://www.fja.gc.ca/appointments-nominations/StatisticsCandidate-StatistiquesCandidat-eng.html#>

⁵⁰⁸ Canadian politicians will court the ethnic vote, but will it benefit any one party?
<https://www.cbc.ca/radio/checkup/canadian-politicians-will-court-the-ethnic-vote-but-will-it-benefit-any-one-party-1.4976273>

A multikulturalizmus alkotmányos elismerése. A multikulturális örökség mint értelmezési klauzula a Legfelsőbb Bíróság gyakorlatában.

Ahogy arról már röviden volt szó, a Kanadai Jogok és Szabadságok Chartájának 27. cikke rögzíti a multikulturalizmust mint alkotmányos értéket és kimondja, hogy a Charta rendelkezéseit a kanadaiak multikulturális örökségének megőrzésével és továbbfejlesztésével összhangban kell értelmezni. Kérdésként merült fel, hogy e rendelkezésből fakad-e valamilyen jog, vagy inkább csak retorikai fordulat.

A leggyengébb tartalommal ez utóbbi esetben bír, míg a többségi álláspont szerint a 27. cikk értelmezési szabály, a bíróságok az alapvető szabadságjogok és nyelvi jogok tartalmát alakítják vele. Van olyan álláspont ugyanakkor, amely szerint értelmezési szabályként is dinamikus jellegű, megköveteli ugyanis a multikulturalizmus továbbfejlesztését azoktól, akik alkalmazzák a Chartát.⁵⁰⁹ További álláspont szerint a 27. cikkben foglalt értelmezési klauzulából következően – bár annak címzettje elsődlegesen a bíróság – a jogalkotó lehetővé teheti, hogy egyes jogokat korlátozzanak, feltéve, hogy a kivételek észszerűek, arányosak, és a korlátozás célja Kanada etnikai mozaikjának népszerűsítése. Eszerint, ezzel a rendelkezés közvetve jogot biztosít ahhoz, hogy az etnikai, vallási és nyelvi közösségek megőrizzék kulturális identitásukat.⁵¹⁰ A bírósági gyakorlatból az értelmezési szabály álláspontja bontakozott ki, míg azt az álláspontot elvetették, mely szerint közvetlenül fakadnának belőle jogok.⁵¹¹ Noha a klauzulát általában ignorálják a bíróságok, de ha hivatkoznak rá, akkor értelmezési keretként élő tartalommal bír és többek között az egyéni és a kollektív jogok ütközésekor veszik figyelembe.⁵¹² A mérleg nyelveként szerepelhet az egyes tesztek, vagyis az arányossági, vagy az észszerűségi kritérium alkalmazásakor is.⁵¹³

⁵⁰⁹ Elena Drymiotou: *Human Rights, Constitutional Law and Belonging: The Right to Equal Belonging in a Democratic Society*. Routledge, 2018 117-118.

⁵¹⁰ Giancarlo Rolla: *The Two Souls of the Canadian Charter of Rights and Freedoms*. *International Journal of Canadian Studies/Revue internationale d'études canadiennes* Numéro 36, 2007 329-345., 336.

⁵¹¹ Az egyik legismertebb ügy, amiben a bíróság ezt kinyilvánította, a Szövetségi Fellebbviteli Bíróság 1994-es *Roach v. Canada (Minister of State for Multiculturalism and Culture)* ügye volt, melyben a felperes az állampolgárság megszerzéséhez szükséges eskütétel alkotmányellenességére hivatkozott, többek között azon az alapon, hogy Charta 27. cikkébe ütközik. A Szövetségi Fellebbviteli Bíróság azonban kimondta, hogy a 27. cikk nem tekinthető olyan anyagi jogi rendelkezésnek, amely megsérthető, nem véd egy meghatározott jogot vagy szabadságot, és mivel az csak az értelmezés elősegítése szempontjából releváns, ezért arra nem lehet hivatkozni.

⁵¹² Joan Small: *Multiculturalism, Equality, and Canadian Constitutionalism*. In: Stephen Tierney (ed): *Multiculturalism and the Canadian Constitution*. UBC Press Vancouver, Toronto 2007, 196-211., 198., 200.

⁵¹³ Dale Gibson: *Section 27 of the Charter: More than a „rhetorical flourish”*. *Alberta Law Review* Vol. XXVIII, No. 3., 1990, 589-603., 601.

A multikulturális örökségre utalás egyébként a szövetségi kormány eredeti elképzelése szerint az alkotmány preambulumba került volna, de amikor erről nem sikerült megállapodni az alkotmányozásban résztvevő feleknek, alternatívaként a Charta részévé tették. Az pedig, hogy egyáltalán megjelent az alkotmányban, jelentős részben a bevándorló háttérű közösségek lobbijának volt köszönhető, bár nem kizárólagosan. Ekkora ugyanis a kanadai politikai elit egyre inkább elfogadta Kanada multikulturális jellegét (szemben a québeci, két alapító nemzet – *deux nations* – elméletével), illetve a kormány egy olyan kanadai identitást akart kifejleszteni, amely minden kanadai számára jelentőséggel bír, ennek pedig alapvető eszköze volt, ha ezt valamilyen formában az alkotmány részévé teszik.⁵¹⁴

A multikulturalizmus alapvetően nem önmagában álló hivatkozási alapként jelenik meg, sokkal inkább kiegészítő követelmény más – jellemzően a vallásszabadsághoz, véleménynyilvánítási szabadsághoz, vagy éppen a nyelvi jogokhoz kapcsolódó – ügyekben.⁵¹⁵ A diszkrimináció tilalma körülöleli a multikulturális örökség védelmének klauzuláját: a Charta 15. cikk (1) bekezdése tiltja a faji, nemzeti, vagy etnikai származási alapon, továbbá a bőrszín, vallás, nem, életkor, illetve mentális vagy fizikai fogyatékoság alapján való különbségtételt⁵¹⁶, a két követelmény együttes alkalmazása szakirodalmi álláspont szerint pedig alkalmas lehet arra, hogy megakadályozza az esetleges homogenizációt és azon keresztül az asszimilációt.⁵¹⁷ Azokban az ügyekben ugyanis, amikor az eltérésekhez való alkalmazkodás szintjéről kell döntenie a Legfelsőbb Bíróságnak, ott az egyenlőségi szabályt erősítheti, védelemben részesítve a diszkriminációnak leginkább kitett csoportokat.⁵¹⁸ A dolgozat ezen része a 27. cikk értelmezéséhez kapcsolódó, kiemelkedő jelentőségű döntéseket ismerteti, ide sorolva a multikulturális társadalomra való hivatkozást is, mely álláspontom szerint azonos szerepet tölt be a vonatkozó ügyekben, mint a 27. cikk szó szerinti felhívása.

⁵¹⁴ Varun Uberoi: Multiculturalism and the Canadian Charter of Rights and Freedoms. *POLITICAL STUDIES*: 2009 VOL 57, 805–827., 810-811.

⁵¹⁵ Section 27 – Multicultural heritage. <https://www.justice.gc.ca/eng/cs-j-sjc/rfc-dlc/ccrf-ccdl/check/art27.html>

⁵¹⁶ *Charter of Rights and Freedoms*, 1982 15. (1) Every individual is equal before and under the law and has the right to the equal protection and equal benefit of the law without discrimination and, in particular, without discrimination based on race, national or ethnic origin, colour, religion, sex, age or mental or physical disability.

⁵¹⁷ Giancarlo Rolla: The Two Souls of the Canadian Charter of Rights and Freedoms. i. m. 340.

⁵¹⁸ Elena Drymiotou: Human Rights, Constitutional Law and Belonging: The Right to Equal Belonging in a Democratic Society. i. m. 118-119.

Az egyik alapvető előfordulása a klauzulának a vallásszabadsággal kapcsolatos ügyekben látható, amelyekhez kapcsolódóan egyébként jellemző a diszkrimináció tilalmának felhívása is. A multikulturális örökség értelmezési klauzuláját a Legfelsőbb Bíróság felhívta a vallási szokások, de az állami semlegesség és a vallások egyenlőségének védelmében is. A Legfelsőbb Bíróság kapcsolódó döntései közül is alapvető jelentőséggel bír az *R. v. Big M Drug Mart, (1985)*⁵¹⁹ és az *R. v. Edward Books and Art, (1986)*⁵²⁰ ügyek, melyekben elsőként fordult elő a 27. cikkre történő hivatkozás, illetve megalapozták a vallási ügyekben az ésszerű alkalmazkodás (*reasonable accommodation*) mércéjének⁵²¹ vizsgálatát.

Az *R. v. Big M Drug Mart, (1985)* ügyben a Legfelsőbb Bíróság a vasárnapi zárvatartás és a vallásszabadság összefüggéseivel foglalkozott. Az alperest megbüntették, mert a *Lord's Day Act* rendelkezéseivel ellentétesen vasárnap is árusította a termékeit, a Legfelsőbb Bíróság azonban a vallásszabadsággal ellentétesnek minősítette a törvényt és megsemmisítette azt. Indokolásában kiemelte, hogy egy valóban szabad társadalom befogadja a meggyőződések széles körét, ízlések és megközelítések, szokások és magatartások változatosságát, továbbá a szabad társadalom egyenlőségre törekszik, az alapvető szabadságok tiszteletben tartásával. Egy vallás kiemelése a többi közül pedig nem fér össze Kanada multikulturális örökségével.

Egy évvel később, az *R. v. Edward Books and Art, (1986)* ügyben szintén a vallásszabadság alapján vizsgálták meg annak a négy ontarioi kiskereskedőnek az ügyét, akiket vasárnapi árusítás miatt, a *Retail Business Holidays Act* rendelkezései alapján büntettek meg. Ebben az esetben ugyanakkor azt állapította meg a Legfelsőbb Bíróság, hogy a vasárnapi zárvatartás a vallásszabadság indokolható korlátozását jelenti.⁵²² A bíróság kimondta, hogy a vallási gyakorlat minden korlátozása, akár közvetlen, akár közvetett, szándékos vagy nem szándékos, előrelátható vagy előre nem látható, potenciálisan a

⁵¹⁹ *R. v. Big M Drug Mart Ltd.*, [1985] 1 S.C.R. 295

⁵²⁰ *R. v. Edwards Books and Art Ltd.*, [1986] 2 S.C.R. 713

⁵²¹ Vallási ügyekben meglehetősen komoly viták szoktak felmerülni az ésszerű alkalmazkodás ésszerűsége vonatkozásában: a kritikus hangok szerint valójában túlzott mértékű az alkalmazkodás és a bevándorlók, illetve etnikai kisebbségek szokásainak szigorúbb megítélésére lenne szükség. The current state of multiculturalism in Canada and research themes on canadian multiculturalism 2008-2010 16.

<http://www.cic.gc.ca/english/pdf/pub/multi-state.pdf>

⁵²² Noha mindkét jogszabály ellentétes volt a vallásszabadsággal és nem felelt meg Kanada multikulturális örökségével kapcsolatos követelménynek, a legnagyobb különbség köztük az volt, hogy a *Retail Business Holidays Act* célja a pihenés egységes, mindenkire kiterjedő biztosítása volt, vallási impulzusok nélkül, míg *Lord's Day Act* kifejezetten vallási megfontolásból rendelte el a vasárnapi pihenőnapot – „it binds all to a sectarian Christian ideal”, ahogy a Legfelsőbb Bíróság fogalmazott – ezért előbbinél arányosnak tekintette a korlátozást a Legfelsőbb Bíróság, míg utóbbinál nem.

vallásszabadság védelmi körét érinti. A szűkebb értelmezés ugyanis összeegyeztethetetlen lenne egyrészt az *R. v. Big M Drug Mart Ltd.* ügyben hozott döntéssel, másrészt pedig a Charta 27. cikkéből fakadó kötelezettséggel, amely a kanadaiak multikulturális örökségének megőrzésére és fejlesztésére irányul. Ez ugyanakkor nem azt jelenti, hogy a vallási gyakorlatok minden korlátozása sérti a vallásszabadság alkotmányos garanciáját. A vallási meggyőződés gyakorlásának vagy más módon történő megnyilvánulásának költségeit növelő jogalkotási vagy közigazgatási intézkedések nem tiltottak, amennyiben a terhek elhanyagolhatóak vagy jelentéktelenek. A bíróság az Oakes-tesztet⁵²³ alkalmazva kimondta, hogy az arányossági teszt természete nagyban függ a körülményektől, de a bíróságnak mindenképpen el kell kerülnie a rugalmatlan követelmények alkalmazását. Összességében azt állapították meg, hogy a multikulturalizmus elve nem jogosítja fel a zsidó üzlettulajdonost, hogy vasárnap is nyitva tartson, akkor sem, ha egyébként szombaton zárva volt az üzlete.

Az állam semlegességének követelménye merült fel az *S. L. v. Commission scolaire des Chênes*, (2012)⁵²⁴ és a *Mouvement laïque québécois v. Saguenay (City)*, (2015) ügyekben⁵²⁵ is.

Előbbi az oktatást érintette. 2008-ban Québec a korábbi, katolikus és protestáns vallási és morális tanítást az Etikai és Vallási Kultúra Programmal (*Ethics and Religious Culture Program*), amit két szülő kifogásolt, a vallásszabadság sérelmére hivatkozással. A Legfelsőbb Bíróság arra a következtetésre jutott az ügyben, hogy a felperesek nem tudták alátámasztani az alapjog sérelmét és elutasították a kérelmet. A bíróság megállapította, hogy az a felvetés, miszerint önmagában már az sérti a vallásszabadságot, hogy a gyermekek ki vannak téve különböző vallási tényeknek, a kanadai társadalom multikulturális valóságának a tagadása.

Utóbbi ügyben Saugenay település polgármestere minden önkormányzati tanácsi ülést imával kezdett, mely során keresztet vetett, feszület volt a falon és Szent Szív szobor

⁵²³ R v Oakes, [1986] 1 S.C.R. 103 A Kanadai Jogok és Szabadságok Chartájának 1. cikke kimondja, hogy az abban biztosított jogokat és szabadságokat csak olyan, észszerű korlátozásnak lehet alávetni, amely egy szabad és demokratikus társadalomban igazolható. A Legfelsőbb Bíróság ezen szakasz értelmezésére dolgozta ki a nevezett tesztet, melynek lényege, hogy egyrészt a korlátozásnak a szabad és demokratikus társadalomban sürgető és lényeges aggodalmakkal kapcsolatos célkitűzéssel kell bírnia, másrészt pedig be kell mutatni, hogy a választott eszközök észszerűek és igazolhatóak (arányossági teszt). A korlátozás akkor felel meg az arányossági tesztnek, ha észszerű, a lehető legkisebb korlátozást valósítja meg, illetve az eszköz hatásai és a kellő jelentőséggel bíró cél között arányosság áll fenn, vagyis az eszköz nem okoz nagyobb sérletem annál, mint amekkora haszonnal jár.

⁵²⁴ S.L. v. Commission scolaire des Chênes, [2012] 1 S.C.R. 235

⁵²⁵ Mouvement laïque québécois v. Saguenay (City), [2015] 2 S.C.R. 3

a teremben. Az ateista felperes, aki rendszeresen látogatta a tanács üléseit, kellemetlenül érezte magát és végül bírósághoz fordult. 2015-ös döntésében a Legfelsőbb Bíróság a multikulturalizmus elvét az állam semlegességének elvével kötötte össze kimondva, hogy a szabad és demokratikus társadalom ideáljának megvalósítása megköveteli az államtól, hogy mindenkit bátorítson a nyilvános életben való szabad részvételre, meggyőződésétől függetlenül. A közigazgatás szervek kényszerétől, nyomásától és megítélésétől a lelkiesség kérdésében mentes, semleges nyilvános tér célja mindenki szabadságának és méltóságának védelme, egyben elősegíti a kanadai társadalom multikulturális természetének megőrzését és előmozdítását. Megjelent egyben annak a gondolata is, hogy a 27. cikk megköveteli, hogy az állam semlegességét a sokszínűség népszerűsítése és előmozdítása érdekében is kell értelmezni.

Eljárásjogi kapcsolatok merültek fel *R. v. Gruenke (1991)*⁵²⁶, illetve az *R. v. N. S.*⁵²⁷ ügyekben. Az *R. v. Gruenke (1991)* ügyben a Legfelsőbb Bíróság a tanúvallomás megtagadásának lehetőségét vizsgálta – a Bíróság abból indult ki, hogy noha az angol és a kanadai bíróságok a gyakorlatban nem kényszerítették a papság tagjait a bizalmas vallási kommunikáció nyilvánosságra hozatalára, ez nem jelenti automatikusan azt, hogy kifejezetten létezik a common law-ban ilyen jogi tilalom. Ebből fakadóan esetről esetre kell döntenie, hogy mikor esik nagyobb súllyal a latba a vallásszabadság, amire kidolgozott egy tesztet a Bíróság, melynek alkalmazásánál a multikulturális örökségre tekintettel kell lenni. A konkrét ügyben ezt a tesztet alkalmazva elfogadták terhelő bizonyítékként a lelkész tanúvallomását. Az *R. v. N. S. (2012)* ügy során N.S. szexuális bűncselekmény áldozataként tett tanúvallomást. Hithű muszlimként nikábot kívánt viselni, ezt azonban megtiltották neki, arra hivatkozással, hogy hite nem elég erős⁵²⁸. Az ügy végül eljutott a Legfelsőbb Bírósáig, amely szintén nem tekintette abszolút jognak a nikáb viselését. A probléma abban állt, hogy a nikáb eltakarja az arcot, ami megnehezíti a bizonyítást a szavahihetőség kérdésében. A

⁵²⁶ *R. v. Gruenke* [1991] 3 S.C.R. 263

⁵²⁷ *R. v. N.S.*, [2012] 3 S.C.R.726

⁵²⁸ Ennek vizsgálata az *Amslem-teszt*ből (*Syndicat Northcrest v. Amselem*, (2004) 2 S.C.R. 551) következik, amely azt kívánja meg a vallásszabadság védelmének biztosításához, hogy az egyénnek őszinte legyen a hite (*sincerity of belief and conscience*). Az őszinteséggel kapcsolatos vizsgálatokat a lehető legszűkebbre kell korlátozni, a vizsgálatok célja az lehet csak, hogy az állítólagos, a jelenben fennálló vallási hit nem fiktív, sem valamely szeszélyből fakadó, és hogy nem trükk. Az őszinteség értékelése olyan ténykérdés, amely olyan kritériumokon alapulhat mint a kérelmező vallomásainak hitelessége, valamint annak elemzése, hogy az állítólagos hite összhangban áll-e a többi vallási gyakorlatával. („*Sincerity of belief simply implies an honesty of belief and the court’s role is to ensure that a presently asserted belief is in good faith, neither fictitious nor capricious, and that it is not an artifice. Assessment of sincerity is a question of fact that can be based on criteria including the credibility of a claimant’s testimony, as well as an analysis of whether the alleged belief is consistent with his or her other current religious practices.*”)

Legfelsőbb Bíróság döntésében egy négy kérdésből álló tesztet dolgozott ki: a tanúnak demonstrálnia kell az őszinte vallásos hitét (de nem annak erősségét), amely megköveteli a nikáb viselését, vizsgálni kell, hogy nem jelent-e az arc eltakarása komoly veszélyt a tárgyalás tisztességességére, van-e olyan megoldás, amellyel mindkét jog gyakorlása biztosítható, és ha nincs, akkor nagyobb fokú-e a nikáb eltávolításának jótékony hatása, mint annak káros következményei. A multikulturalizmust az egyik különvélemény érintette: LeBel szerint a 27. cikk rámutat, hogy az Alkotmány megköveteli a nyitottságot a Kanadában felmerülő új különbözőségek iránt, de egyben annak elfogadását is, hogy az a továbbiakban is kapcsolódik a mai demokratikus társadalom gyökereihez.

A vallásszabadság, a multikulturális örökség és az oktatási jogok is többször összeütközésbe kerültek. Az *Adler v. Ontario (1996)* ügyben⁵²⁹ például a vallásszabadság, a diszkrimináció tilalma, a multikulturális örökségből fakadó értelmezési követelmény, illetve a Charta 29. cikkének felekezeti oktatással kapcsolatos rendelkezése⁵³⁰ találkozott. A Legfelsőbb Bíróság elé kerülő ügy lényege az volt, hogy Ontario tartomány oktatási törvénye a szekuláris iskolákon kívül kizárólag a katolikus iskolák számára biztosította a tartományi finanszírozást, más (jelen ügyben zsidó és független keresztény) vallási oktatási intézmények számára viszont nem. A Legfelsőbb Bíróság a B.N.A. Act felekezeti oktatással kapcsolatos rendelkezéseiből kiindulva és felhívva a Charta 29. cikkét megállapította, hogy az a római katolikusok számára biztosított jogokat, amiket nem lehet más vallási közösségekre kiterjeszteni. A többségi álláspont ezzel összefüggésben fel sem hívta a multikulturális örökség klauzuláját, arra az egyik különvélemény hivatkozott csak, rámutatva, hogy abból fakadóan az egyes vallási közösségek megóvása és fennmaradása a Charta céljai szempontjából alapvető érdek, a szabályozás pedig ekként diszkriminatív.

A *Multani v. Commission scolaire Marguerite-Bourgeois (2006)* ügyben⁵³¹ a vallásszabadság és biztonsági kérdések ütköztek, iskolai környezetben. Az alapvető kérdés az volt, hogy az ortodox szikh fiú magánál tarthatja-e az iskolában a tradicionális szikh öltözék részét képező kirpant⁵³², amit egyébként rejtve, a ruhája alatt hordott, vagy pedig az túl nagy biztonsági kockázatot jelent⁵³³. A kettő közül egyedül az előbbi alapvető jog, a

⁵²⁹ *Adler v. Ontario*, [1996] 3 S.C.R. 609

⁵³⁰ *Charter of Rights and Freedoms*, 1982 29. Nothing in this Charter abrogates or derogates from any rights or privileges guaranteed by or under the Constitution in respect of denominational, separate or dissentient schools.

⁵³¹ *Multani v. Commission scolaire Marguerite-Bourgeois*, [2006] 1 S.C.R. 256

⁵³² A kirpan egy fémből készült, szertartási tör.

⁵³³ Az észszerű alkalmazkodás (*reasonable accommodation*) jegyében az iskolaszék feltételekkel (pl. hogy rejtse a ruhája alá a tört) engedélyezte a kirpan viselését, amit Gurbaj Singh Multani és az őt képviselő édesapja elfogadott, lévén eddig is megfeleltek e feltételeknek, azonban a fenntartói testület ezt elutasította és

fegyverekkel kapcsolatos szabályozás pedig közigazgatási jogi, de a Legfelsőbb Bíróság alapjogok ütközéseként kezelte az ügyet. A vallásszabadság védelmi körével kapcsolatban az Amselem-tesztet, az alapjogkorlátozásra pedig az Oakes-tesztet alkalmazták. A bíróság egyben kimondta, hogy a Chartában rögzített jogokat érintő, vitatott közigazgatási határozatot (vagyis a *commission scolaire*, az iskolaszék döntését) ugyanolyan feltételrendszer alapján kell megítélni, mintha törvény lenne ellentétes a Chartával, vagyis nem a közigazgatási cselekményekre kidolgozott észszerűségi tesztet kell alkalmazni.⁵³⁴ Hangsúlyozták, hogy a vallásszabadság nem abszolút jog, ha mások jogait sérti, vagy zavarja, akkor korlátozható. Ugyanakkor, mivel a konkrét esetben nagyon alacsony volt annak a valószínűsége, hogy a fiú ártana másoknak, illetve sosem kérte, hogy korlátozások nélkül viselhesse a tört, végezetül pedig mert egyébként is számos olyan eszköz lelhető fel egy iskolában, amivel másoknak sérülést lehet okozni, ezért a Legfelsőbb Bíróság arra a következtetésre jutott, hogy a kirpan viselésének tilalma aránytalan korlátozás. A multikulturális örökség klauzulája azon érv vonatkozásában jelent meg, mely szerint a kirpan már önmagában is az erőszak szimbóluma, amely azt az üzenetet hordozza, hogy az erő alkalmazása szükséges eszköz a konfliktusok kezelésére, illetve a jogok érvényesítésére és ezért kell megtiltani a viselését. a Legfelsőbb Bíróság szerint ezt egyrészt nem támasztják alá bizonyítékok, másrészt tiszteletlen a szikh hívőkkel szemben ez a felfogás, illetve nincs tekintettel arra, hogy a kanadai értékek a multikulturalizmuson nyugodnak. A vallási tolerancia a kanadai társadalomban nagyon fontos értéknek minősül, gyakorlatilag a kanadai demokrácia alapja. A teljes tiltás azt az üzenetet hordozná, hogy egyes vallási gyakorlatok nem bírnak ugyanakkora értékkel, mint mások.

Hasonló probléma merült fel az *Alberta v. Hutterian Brethren of Wilson Colony* (2009) ügyben⁵³⁵, ugyanakkor gyökeresen más végeredménnyel. Albertában 1974 óta a jogosítványokat a jogosított fényképével is el kell látni, ugyanakkor ez alól vallási okokból lehettek kivételek, ez volt az ún. Condition Code G jogosítvány, azonban 2003-ban ezeket a kivételeket eltörölték. Az új szabályozás 450 jogosítottat érintett, akiknek 56 százaléka hutterita volt, akiknek a vallása tiltotta, hogy fényképfelvétel készüljön róluk. A tartomány

megtiltották a kirpan viselését. Következő javaslatként felmerült, hogy az eredeti helyett szimbolikus formában hordja a kirpan, pl. medálként, vagy olyan anyagból legyen, ami nem veszélyes, ezt azonban a fiú és édesapja nem fogadták el, mivel a javaslat nem volt összhangban a vallásos hitükkel. Ezt követően került az ügy bíróság elé.

⁵³⁴ A gyakorlat azonban nem lett hosszú életű: a *Doré v. Barreau du Québec*, [2012] ügyben a Legfelsőbb Bíróság megállapította, hogy túl szigorú a Multani-ügy mércéje, mert ellehetetleníti a mérlegelést, helyette inkább azt kell vizsgálni az észszerűséggel összefüggésben, hogy a közigazgatási tisztviselő megfelelő indokolást (*adequate justification*) nyújtott-e a végeredményt tekintve.

⁵³⁵ *Alberta v. Hutterian Brethren of Wilson Colony* [2009], 2 S.C.R. 567

és a közösség először megpróbált megállapodni⁵³⁶, de nem jutottak közös nevezőre. A közösség a vallásszabadság sérelmére hivatkozott a bíróság előtt, míg a tartomány a jogosítványokhoz köthető, megnövekedett számú személyazonossággal való visszaélésekkel szembeni célra. A Multani-üggyel ellentétben ugyanakkor a Legfelsőbb Bíróság ebben az ügyben nem állapított meg alapjogsérelmet. Az Amselem-tesztet alkalmazva itt is megállapította a bíróság, hogy a hutteriták hite a fényképkészítés tilalmával kapcsolatban őszinte, az Oakes-teszt alapján ugyanakkor azt a következtetést vonták le, hogy a rendszer integritása és a személyazonossággal való visszaélés megakadályozása fontos cél, amelyhez észszerűen kötődik a bevezetett eszköz, amely a lehető legkisebb sérelmet okozza (*minimal impairment test*), a káros következmények nem haladják meg a jótékony hatást, a hutteritáknak pedig lehetőségük van más közlekedési eszközök igénybevételére. A többségi álláspont egyben hivatkozott arra is, hogy egy multikulturális és multietnikus társadalomban az állami szerveknek az általános érdekekre figyelemmel lévő jogalkotási kötelezettsége elkerülhetetlenül konfliktusokat okoz az egyéni hiedelmekkel. Ebből ugyanakkor nem következik, hogy önmagában, más érvek nélkül a vallási szokást védelemben részesülne általa.⁵³⁷

A multikulturális örökség klauzulájára hivatkozás tehát meglehetősen hektikus, ha felhívják, általában a vallásszabadság védelmét erősítő érvként, de ugyanúgy erősítheti a vallásszabadsággal szemben az állami semlegességet, sőt, a legutóbb ismertetett ügy arra is rámutatott, hogy a klauzula, még ha fel is hívják, akkor sem feltétlenül segít védelemben részesíteni a vallási szokásokat.

Sokkal egyértelműbb a multikulturalizmus és a véleménynyilvánítási szabadság találkozásának végeredménye. A kiemelt, gyűlöletbeszéddel kapcsolatos ügyekben a véleménynyilvánítási szabadság tartalmát illetően nem, ugyanakkor a korlátozás indokolhatóságának és arányosságának megítélésakor a Legfelsőbb Bíróság – mivel a gyűlöletbeszéd célpontjai faji, etnikai, vallási csoportok – nagyobb hangsúlyt fektetett a kanadai társadalom multikulturális jellegére, amely így nyomós érvként jelenik meg ezekben az ügyekben, még ha nem feltétlenül döntő faktor is.

⁵³⁶ A kormány azt ajánlotta, hogy a jogosítványon nem lesz rajta a fotó, de a nyilvántartásban igen, míg a közösség azt javasolta, hogy egyáltalán ne készüljön fényképfelvétel, cserébe tüntessék fel a jogosítványon, hogy személyazonosság igazolására nem alkalmas.

⁵³⁷ „*In judging the seriousness of the limit in a particular case, the perspective of the religious or conscientious claimant is important. However, this perspective must be considered in the context of a multicultural, multi-religious society where the duty of state authorities to legislate for the general good inevitably produces conflicts with individual beliefs. The bare assertion by a claimant that a particular limit curtails his or her religious practice does not, without more, establish the seriousness of the limit for purposes of the proportionality analysis.*”

Az *R. v. Keegstra (1990)* ügyben⁵³⁸ egy németországi születésű, Kanadába kivándorolt középiskolai tanár hangoztatott antiszemita nézeteket a diákjai előtt, ami miatt büntetőeljárás indult ellene a büntető törvénykönyv alapján valótlan hír terjesztése⁵³⁹ miatt. Eszerint, aki szándékosan közöl olyan nyilatkozatot, történetet vagy hírt, amelyről tudomása van, hogy valótlan, és amely sérelmet vagy kárt okoz vagy okozhat a közérdekben, az bűncselekményt követ el és szabadságvesztéssel sújtható⁵⁴⁰. A Legfelsőbb Bíróság nem találta a rendelkezést a véleménynyilvánítás szabadságába ütközőnek. Megállapították, hogy a véleménynyilvánítási szabadság védelmi körének értelmezésére nem használhatóak az egyenlőségi jogok és a multikulturális örökség klauzulája. Felhasználható ugyanakkor a korlátozás indokoltságának vizsgálatakor. Jelen ügyben a korlátozást indokoltnak minősítették, a gyűlöletpropaganda és az általa okozott, faji, etnikai, illetve vallási feszültség, vagy akár erőszak megakadályozása érdekében, ami az ítélet szerint nemcsak Kanada nemzetközi kötelezettségeiből fakad, hanem azt erősíti az egyenlőség és a multikulturalizmus értéke is.

Hasonlóképpen, az *R. v. Andrews (1990)* ügyben⁵⁴¹ is – ahol egy fehér felsőbbrendűséget hirdető politikai csoport kiadványa támadta a zsidókat és a feketéket – alkotmányosnak találta a Legfelsőbb Bíróság a véleménynyilvánítási szabadságnak a fent említett büntetőjogi rendelkezés alapján való korlátozását. Itt viszont az Ontariói Fellebbviteli Bíróság kifejezetten szükségesnek látta, hogy érdemben kitérjen a kanadai társadalom multikulturális jellegére. A többségi álláspontot megfogalmazó bíró hangsúlyozta, hogy a multikulturális háttérük teszi gazdaggá, mélylé és vibrálóvá a társadalmukat, amely háttérrel a Charta is elismeri és hangsúlyozza a fontosságát a 27. cikkben, egyben – az emberi méltóság és az egyenlőség mellett – a kulturális identitást olyan alapvető értéknek minősítette, amely útmutatásul szolgál a Charta értelmezésekor.

⁵³⁸ *R. v. Keegstra*, [1990] 3 S.C.R. 697

⁵³⁹ „*Spreading false news*

181 Every one who wilfully publishes a statement, tale or news that he knows is false and that causes or is likely to cause injury or mischief to a public interest is guilty of an indictable offence and liable to imprisonment for a term not exceeding two years.”

⁵⁴⁰ Az *R. v. Krymowski*, (2005) ügy is érintette a valótlan hír terjesztésére vonatkozó büntetőjogi szabályt. Az ügyben egy neonáci tüntetésen elhangzottakat vizsgálták, a tüntetést a Kanadába érkező roma menekültekkel szemben tartották. Itt azonban már nem támadták az említett büntetőjogi rendelkezés alkotmányellenességét, hanem az azonosítható csoport értelmezésével – nevesül, hogy a demonstráció, ahol elhangzott a gyűlöletbeszéd, a cigányok ellen szólt és nem bizonyítható, hogy a romák, melyek azonosítható csoportnak minősülnek, és a cigányok egy csoportot képeznek – sikerült a védelemnek első- és másodfokon is nyernie. A Legfelsőbb Bíróság nem osztotta az érvelést (a multikulturalizmussal kapcsolatos kérdésekre nem tért ki) és új eljárást rendelt el az ügyben. *R. v. Krymowski*, [2005] 1 S.C.R. 101

⁵⁴¹ *R. v. Andrews*, [1990] 3 S.C.R. 870

Végezetül a támadott büntetőjogi rendelkezés céljaként Kanada multikulturális örökségének megóvását is nevesítette.

Szintén gyűlöletbeszéddel kapcsolatos a *Canada (Human Rights Commission) v. Taylor (1990)* ügy⁵⁴², amelyben viszont a *Canadian Human Rights Act* azon rendelkezését vizsgálta a Legfelsőbb Bíróság, amely tiltja a gyűlöletüzenetek telefonon keresztül való kommunikációját és egy szűk, 4:3-as többséggel sikerült csak döntést hozni.⁵⁴³ A konkrét ügyben zsidókkal szemben történt gyűlöletüzenetek továbbítása, amivel azt követően sem hagytak fel, hogy bíróság is elítélte az elkövetőket⁵⁴⁴, ezért újabb eljárás indult, annak érdekében, hogy megakadályozzák a telefonos üzenetküldést. Ebben az eljárásban merült fel a véleménynyilvánítási szabadság alkotmányellenes korlátozása, ezt az érvet ugyanakkor mind az első, mind pedig a másodfokú bíróság elutasította. A Legfelsőbb Bíróság megállapította, hogy a gyűlöletüzenetek szólásnak minősülnek, a véleménynyilvánítási szabadság pedig tartalmára tekintet nélkül védi a szólást, mindaddig, amíg nem erőszakos formában közvetítik azt. Ugyanakkor a törvény korlátozó rendelkezése igazolható korlátozását képezi az alapjognak, ugyanis a gyűlöletpropaganda aláása a kisebbségi faji és vallási csoportok méltóságát és önértékelését, illetve erodálja a toleranciát és nyitottságot, amely nélkülözhetetlen egy multikulturális társadalomban. A támadott rendelkezés célja az egyenlőség elősegítése és a kár megakadályozása, amely a célba vett csoportot érheti a gyűlöletpropaganda által. Mindez kiemelt jelentőséggel bír, ugyanis a Charta egyenlőséggel és multikulturalizmussal kapcsolatos rendelkezése, továbbá Kanada nemzetközi jogi kötelezettségei is támogatják.⁵⁴⁵

Az *R. v. Zundel, (1992)* ügyben⁵⁴⁶ szintén antiszemita megnyilvánulások (Holokauszt-tagadás) miatt járt el a Legfelsőbb Bíróság. Ernst Zündelt a Keegstra-ügyből is ismert büntetőjogi rendelkezés megsértése miatt ítélték el és ismételten a véleménynyilvánítási szabadságba ütközés miatt vizsgálták az említett rendelkezést. Jelen ügyben azonban 4_3-as többséggel megállapították a sérelmet, arra hivatkozva, hogy a véleménynyilvánítási szabadság minden szólást véd, amely nem erőszakos, míg a

⁵⁴² Canada (Human Rights Commission) v. Taylor, [1990] 3 S.C.R. 892

⁵⁴³ A Keegstra-, Andrews- és Taylor-ügyek meghallgatása együtt történt.

⁵⁴⁴ John Ross Taylor egy év szabadságvesztést, a fehér felsőbbrendűséget hirdető Western Guard Party pedig 5000 dolláros pénzbüntetést kapott.

⁵⁴⁵ Az ügyben az egyik ellenérv, amit a beavatkozó Canadian Civil Liberties Association is képviselt, hogy a „gyűlölet” és a „megvetés” szavak túlzottan bizonytalan tartalommal bírnak, és emiatt kiterjedhet olyan kifejezésekre is, amikre nem kellene, illetve olyan személyek esetében is alkalmazni kell, akik a következményekkel nincsenek tisztában, vagy éppen a diszkriminációt akarták csökkenteni. Hasonló álláspontra helyezkedtek a különvéleményt megfogalmazó bírók is.

⁵⁴⁶ R. v. Zundel, [1992] 2 S.C.R. 731

szabadságvesztéssel fenyegetettség súlyos korlátozást jelent, illetve az a rendelkezés, miszerint sérelmet vagy kárt okoz vagy okozhat a közérdekben (*likely to cause injury or mischief to a public interest*), túl tág, ezért kimondták, hogy a konkrét ügyben a rendelkezés alkotmányellenességet okoz⁵⁴⁷. A különvélemények ezzel szemben hangsúlyozták, hogy a rasszizmus meglévő és veszélyes jelenség Kanadában, a büntető törvénykönyv vonatkozó rendelkezése pedig azzal, hogy a veszélyeztetett csoportokat védi, hasznos és sikeres szerepet tölt be azáltal, hogy a faji és társadalmi toleranciát támogatja, ami alapvető jelentőségű egy demokratikus és multikulturális társadalomban. A nemzeti, faji vagy vallási gyűlölet elleni nemzetközi dokumentumok, a Holokauszt tragédiája és Kanada elhivatottsága az egyenlőség és multikulturalizmus értékei iránt, ami megjelenik a Chartában is, mind alátámasztják a büntető törvénykönyv 181. szakaszának jelentőségét.

A döntést követően a rendelkezést ugyan nem helyezte hatályon kívül a Parlament, azonban az alkotmány 24. cikk és 52. cikk (1) bekezdései a bírói döntéseknek törvényerőt biztosítanak, így más tartalmat nem lehetett tulajdonítani a büntető törvénykönyv 181. szakaszának, mint amit arról a Legfelsőbb Bíróság megállapított. Lett volna lehetőség a notwithstanding klauzula alkalmazására, erre azonban nem került sor, vélhetőleg azért, mert a kormány inkább megvárta a következő, gyűlöletbeszéddel kapcsolatos döntést.⁵⁴⁸ Ez a *Ross v. New Brunswick School District No. 15, (1996)* ügy⁵⁴⁹ lett, amelyben a Legfelsőbb Bíróság a Zundel-ügytől eltérő álláspontra helyezkedett és indokoltnak minősítette a véleménynyilvánítási szabadság korlátozását.⁵⁵⁰

Más területeket is érintett a multikulturális örökség klauzulája. Az *R. v. Tran, (1994)* ügy⁵⁵¹ volt az első, ahol a tolmácsolással összefüggésben merült fel a klauzula, Tran ugyanis sem angolul, sem franciául nem tudott. A büntetőügyben a terhelt Tran kifogásolta, hogy a tolmács nem fordította le teljes egészében azt, amit bizonyítékul előterjesztett, hanem csak összefoglalta azt, másrészt a keresztkérdéseket nem fordították le számára. A

⁵⁴⁷ A rendelkezést 2019. június 21-i hatállyal helyezte hatályon kívül a C-25-ös törvény 62. szakasza (*An Act to amend the Criminal Code, the Youth Criminal Justice Act and other Acts and to make consequential amendments to other Acts, 2019*).

⁵⁴⁸ Emmanuelle Richez: *The Impact of Constitutional Multiculturalism after Three Decades of Existence.* <https://www.cpsa-acsp.ca/papers-2012/Richez.pdf>

⁵⁴⁹ *Ross v. New Brunswick School District No. 15*, [1996] 1 S.C.R. 825

⁵⁵⁰ A felperes antiszemita véleményt fogalmazott meg több alkalommal az iskolában, ahol tanított, tanítási időn kívül. Több kiadványt is publikált a témában, illetve nyilatkozott a helyi televíziónak is. Az egyik zsidó szülő ezt követően panaszt nyújtott be ellene az emberi jogi törvény alapján, az ügyben vizsgálat indult és a vizsgálóbizottság kötelezte az iskolát többek között arra, hogy helyezték át Rosst nem tanítói pozícióba, illetve szüntessék meg a jogviszonyát, ha nem hagy fel antiszemita nézeti hirdetésével. Ross bírósághoz fordult az ügyben.

⁵⁵¹ *R. v. Tran*, [1994] 2 S.C.R. 951

Legfelsőbb Bíróság hangsúlyozta, hogy a vádlott, aki nem érti vagy nem beszél az eljárás nyelvét, tolmács segítségét veszi igénybe, ami biztosítja, hogy a bűncselekménnyel vádolt személy megismerje az ügyet és lehetősége legyen teljes egészében választ adni rá. Ez a jog szorosan kapcsolódik az igazságosság alapfogalmához, beleértve a méltányosság megjelenését, és azt az állítást, hogy a társadalmuk multikulturális, amelyet részben a Charta 27. szakasza fejez ki.

Gyermekfelügyeleti joggal kapcsolatos volt a *Van de Perre v. Edwards*, (2001) ügy⁵⁵², ahol az volt a fő kérdés, hogy mekkora jelentősége van a fajnak és a kultúrának a gyermek életében és ezzel összefüggésben a felügyeleti jog vonatkozásában. A gyermek anyja ugyanis egy fehér kanadai, míg az apja egy afroamerikai volt, aki az említett faktorokat hangsúlyozta és akinek az érvelését a másodfokú bíróság el is fogadta. A Legfelsőbb Bíróság ugyanakkor arra a következtetésre jutott, hogy a faji identitás csak egyik eleme az egyén identitásának, és annak jelentősége a körülményektől függ, nem feltétlenül alapvető jelentőségű. Ebben az ügyben ez utóbbit nem támasztották alá bizonyítékok.

A 27. cikk megjelent a választójog értelmezésekor is, mint speciális preferencia. A *Reference Re Provincial Electoral Boundaries* ügyben⁵⁵³ a választójog tartalmát és a választójog egyenlőségét illetően a Legfelsőbb Bíróság a Charta 1. cikke szerinti szabad és demokratikus társadalom (*free and democratic society*) elve részének tekintette a kulturális és csoportidentitás tiszteletben tartását és kimondta, hogy a képviselői helyek elosztásánál a választójog egyenlőségének elvén túl figyelembe vehetők egyéb tényezők is, mint pl. a földrajz, a közösség története, a közösségi érdekek és a kisebbségi képviselet, annak érdekében, hogy a tartományi parlamentek hatékonyan reprezentálják a kanadai társadalmi mozaik diverzitását. Az abszolút választói paritástól való eltérést tehát a hatékony képviselet biztosítása indokolhatja, ez tölti ki tartalommal a választójogot, nem pusztán a választói paritás.⁵⁵⁴ A kisebbségi nyelvi oktatási jogokkal (Charta 23. cikk) összefüggésben ugyanakkor elutasították, a *Mahe v. Alberta*, (1990) ügyben⁵⁵⁵. A döntés szerint a kanadai hivatalos nyelvi csoportok közötti egyenlőség szerepel a 23. szakaszban, ezen túlmenően azonban a szakasz kivételt képez a 15. és 27. szakasz rendelkezései alól, mivel csak az angol

⁵⁵² *Van de Perre v. Edwards*, [2001] 2 S.C.R. 1014

⁵⁵³ *Reference Re Provincial Electoral Boundaries (Sask)*, [1991] 2 S.C.R. 158

⁵⁵⁴ Nicholas Aroney: *Democracy, Community, and Federalism in Electoral Apportionment Cases: The United States, Canada, and Australia in Comparative Perspective*. *The University of Toronto Law Journal*, Vol. 58, No. 4 (Fall, 2008), 421-480., 32-33., 49.

⁵⁵⁵ *Mahe v. Alberta*, [1990] 1 S.C.R. 342

és a francia nyelv számára biztosítja a különleges státuszt, a többi kanadai nyelvi csoport számára nem.

Ahogy az a dolgozat korábbi részeiből is látszik, a multikulturalizmus kialakításakor az őslakosok nem játszottak nagy szerepet, a franciák számára pedig nem hozott sok újdonságot, így alapvetően mindig is a bevándorlók álltak a fókuszában, és a Legfelsőbb Bírósági gyakorlatot áttekintve megállapítható, hogy abban mindez tükröződik is, mivel jellemzően a kisebbségi kultúrákhoz tartozó személyek, illetve közösségeik vonatkozásában hívják fel a 27. cikket, vagy a társadalom multikulturális jellegét. Bár a multikulturális örökség klauzulája, nevéből adódóan a multikulturalizmus kialakulására, vagyis a múltra és annak jelenbeli hatásaira fókuszál, mégiscsak értelmezés tárgya, legalábbis akkor, amikor alapjogok korlátozásának mércéjéül (illetve leginkább annak egyik hozzáadott értékeként) szolgál, nem pedig egy fennálló tény egyszerű rögzítése. Mivel egyre több kritika fogalmazódik meg a kanadai típusú multikulturalizmus vonatkozásában is, egyrészt a rasszizmussal, másrészt az integrációs problémákkal összefüggésben, elképzelhető, hogy a politikában beálló visszarendeződés előbb vagy utóbb leképeződik a bírói gyakorlatban is, mely részben új tartalmat is adhat a multikulturális örökség klauzulájának.

Az oktatás szerepe a multikulturalizmus megvalósításában

Torgyik Judit és Karlovitz János Tibor a multikulturális nevelés témaköréhez kapcsolódóan kiemelik, hogy minden kultúra alapvetően hat fő elemből áll: értékekből, normákból, hiedelmekből, szimbólumokból, technológiákból és nyelvből. Az *értékek* egy adott kultúra kollektív elképzelései arról, mi a jó, helyes, helytelen, kívánatos, illetve elutasítandó. Az értékek központi aspektusai a kultúrának, melyeket illetően sok hasonlóságot, de óriási különbségeket is lehet találni abban, hogy az emberek miként kívánják elérni céljaikat, megvalósítani értékeiket. Különböző értékrendek mutathatók ki még egyazon országon belül is, például bizonyos népcsoportoknál az individualisztikus értékrend, míg másoknál a kooperáció jelenti a követendő értéket. A *normák* követésre méltó mintákat adnak, irányt szabnak az emberi viselkedésnek, ugyanakkor nagyfokú változatosságot is mutatnak. A *hiedelmek* az emberiség történelme során összegyűlt olyan meggyőződések, hitek, elképzelések, amelyek mindennapjainkat befolyásolják. A vallási szokások erősen árnyalják az emberi viselkedésben, tájanként, etnikai népcsoportonként meglévő különbségeket. A *technika* körébe sorolhatóak a legkülönbözőbb tárgyak, eszközök, szerszámok, gépek,

elektronikus berendezések stb., a technikai fejlettség pedig tovább növeli az emberi kultúrák közötti sokszínűséget. Az emberi kultúra, a civilizáció elválaszthatatlanul összeforrott a *szimbolikus rendszerek* használatával. A *nyelv*, amely ugyancsak szimbólumok rendszere, az emberek közötti kommunikáció, az információátadás és a kultúra egyik legmeghatározóbb eleme, a kultúra tartópillére, mely közvetíti a kulturális tartalmakat. A nyelv a kultúra hordozója, s egyben fejlődésének záloga.⁵⁵⁶

Abban az esetben, ha az állam alkalmazkodni kíván a kulturálisan eltérő csoportok igényeihez, ezen elemeket figyelembe kell vennie és eszközrendszerének ezekre tekintettel kell ki-, illetve átalakítania. Ezen eszközrendszer fontos része az oktatás. A kultúra tanult tényező: az ember szocializációja során sajátítja el a kulturális mintákat, e szocializációnak pedig egyik kiemelkedő jelentőségű (bár nem kizárólagos) terepe az oktatás. Az oktatás, ha figyelembe veszi a társadalom kulturális eltéréseit, vagyis multikulturális nevelést kíván megvalósítani, akkor azt elsődlegesen abból a célból teszi, hogy elősegítse a kultúrák egymás mellett élését, hogy hidat képezzen az eltérő kultúrák között, a megértés eszközei által, mindezzel pedig előmozdítsa a társadalmi igazságosságot.

A multikulturális oktatás fogalma, kialakulása és tartalma

A multikulturális oktatás fontos eleme a rasszizmussal, a negatív előítéletekkel, illetve diszkriminációval szembeni küzdelem, az egyenlő oktatási feltételek megteremtése minden tanuló számára, függetlenül hovatartozásuktól, továbbá olyan tudás, attitűdök, készségek elsajátításában segítse, amelyekre szükségük van ahhoz, hogy hatékonyan működhessenek egy plurális, demokratikus társadalomban.⁵⁵⁷ Mindezt a csoportokat összekötő tényezők hangsúlyozásával teszi, egyszersmind arra törekszik, hogy csökkentse annak a veszélyét, hogy a különbségek átpolitizálódjanak. Ehhez szükség van arra is, hogy egyes kihívásokkal, például konfliktuskezelés, csapatmunka, alkalmazkodás is intenzíven foglalkozzon.⁵⁵⁸ A multikulturális oktatás hosszú távon az integrálódást, vagyis a munkahelyi, iskolai, illetve társadalmi beilleszkedést mozdítja elő, ezáltal fontos kohéziós erővé válik. Alapja a kölcsönös informálódás, a globális problémák iránti érzékenység, a kölcsönös felelősségtudat erősítése. Gyökereit az esélyegyenlőségben, az egyenlő oktatáshoz való

⁵⁵⁶ Torgyik Judit – Karlovitz János Tibor: Multikulturális nevelés. Bölcsész Konzorcium, Budapest, 2006. 11-13.

⁵⁵⁷ Páva Rita: Interkulturális, multikulturális oktatás alapjai. 6., 13.

http://pedagoguskepzes.elte.hu/images/anyagok/ii3/27_interkulturalis_mutikulturalis_oktatas_alapjai.pdf

⁵⁵⁸ Beryle Mae Jones: Multiculturalism and Citizenship: The Status of 'Visible Minorities' in Canada. Canadian Ethnic Studies. 2000, Vol. 32 Issue 1, 111-125.

jogban találhatjuk.⁵⁵⁹ Ebben a formájában „a multikulturális nevelés nem csupán az eltérő rasszok, kultúrák, társadalmi csoportok, a különböző kulturális értékek iránti érzékenységet jelenti, hanem egyfajta paradigmaváltás is, amely magával hozza a különböző gondolkodásmódok értéként való elfogadását, s amely egyszerűen természetesnek veszi a pluralizmust, az emberi gondolkodás, a kultúra sokféleségét. A multikulturális oktatás jellemzője az inkluzivitás (...), befogadó minden csoporttal szemben, amelyből senki sem rekedhet ki, és amely mindenki (...) számára is hasznos és értékkel bír.”⁵⁶⁰

A multikulturális oktatás a '60-as évek amerikai polgárjogi mozgalmaiból nőtte ki magát, melynek fontos követelése volt az iskolai diszkrimináció megszüntetése. A következő lépés annak követelése lett, hogy egyrészt az oktatási intézmények reformálják meg a tantárgyi programjaikat, hogy azok reflektáljanak az egyes etnikai csoportok történelmére, kultúrájára, tapasztalataira, másrészt pedig az iskolák foglalkoztassanak több etnikai tanítót, akik példaképként jelenhettek meg a gyermekek előtt. Előkerült az iskolák közösségi felügyeletének igénye is. Az első oktatási programok még megfelelő előkészítés és átfogó stratégia nélkül próbáltak megfelelni az új igényeknek, jellemzően szabadon választható tárgyak formájában és többségében ellenállásba ütköztek. A következő lépés a feminista mozgalmak oktatási követeléseinek – amelyek a férfiorientált tananyagokat kívánták átalakítani – megjelenése volt, amelyet a '70-es években más marginalizált csoportok – idősek, fogyatékosok, szexuális kisebbségek – igényei követtek.⁵⁶¹

A '80-as években került igazán előtérbe a multikulturális oktatás, a téma kutatóinak és aktivistáinak egyre intenzívebb fellépésével. Ekkor dolgozta ki Banks az oktatási egyenlőség koncepcióját, mely kiterjedt az iskola minden aspektusának vizsgálatára és átalakítására. Hamarosan csatlakozott hozzá Carl Grant, Christine Sleeter, Geneva Gay és Sonia Nieto, akik az oktatáshoz való egyenlő hozzáférés alapjain új programokat dolgoztak ki, és túlterjeszkedve a tantárgyi programok átalakításán az opresszív oktatási megközelítéseket, a finanszírozásbeli eltéréseket, az osztálytermi hangulatot, a diszkriminatív foglalkoztatási gyakorlatokat és a nehéz helyzetben lévő és elnyomó oktatási rendszer egyéb tüneteit azonosították, vitatták meg és kritizálták. Egyre többen ismerték fel, hogy az oktatási rendszer súlyosan egyenlőtlen és átalakításra szorul, így egyre több megoldás látott napvilágot, melynek eredményeként a multikulturális oktatásnak ma már

⁵⁵⁹ Torgyik Judit: Multikulturális társadalom, multikulturális nevelés. Új Pedagógiai Szemle 2004. április-május <https://epa.oszk.hu/00000/00035/00081/2004-04-ta-Torgyik-Multikulturalis.html>

⁵⁶⁰ Torgyik Judit – Karlovitz János Tibor: Multikulturális nevelés. i. m. 32.

⁵⁶¹ James A. Banks: Multicultural Education: Characteristics and Goals. In: James A. Banks, Cherry A. McGee Banks (ed): Multicultural Education. Issues and Perspectives. Ninth Edition Wiley, 2016 2-23., 3-5.

több tucat modellje és keretrendszere működik.⁵⁶² A multikulturális oktatás ezeken az alapokon jött létre, és terjedt el az etnikailag sokszínű országokban. A fogalom meglehetősen tág és az adott közösség igényeihez alkalmazkodik, így számos megoldás létezik.

A kezdeti időszak – ami még alapvetően csak a tananyag eshetőleges átalakítására fókuszált – tapasztalatai azt mutatták, hogy ha a tananyagba nem kellően integráltan illesztik be az egyes etnikai csoportok kultúráját bemutató órát (mert pl. csak kijelölnek rá egy hetet) és csak felületes információkkal látják el a gyermekeket, az sokkal több kárral jár mint amekkora haszonnal, mert azt az üzenetet hordozza, hogy az etnikai csoportok nem részei a társadalomnak, így tovább marginalizálódnak. Ezt felismerve történtek arra kísérletek, hogy az etnikai csoportok életmódja helyett azok életlehetőségeit mutassák be (pl. hogy viktimizáció, intézményes diszkrimináció áldozatai). Ezt követte a holisztikusabb megközelítésmód szorgalmazása, melynek lényege, hogy nemcsak az egyes csoportok tapasztalatait mutatják be pontosan és szenzitív módon, hanem azt is lehetővé teszik, hogy ezek a csoportok megismerhessék mind a mainstream, mind más kisebbségi csoportok tapasztalatait, a különböző etnikai, faji, illetve kulturális csoport szemszögéből, vagyis számtalan megközelítésmódot megismerését mozdítják elő. A tananyag mellett nagy hangsúlyt fektetnek a tanár szerepére is, aki a multikulturális oktatás rendszerében kulturális mediátor és a „változás ügynöke” is egyben. Ehhez a tanárnak társadalomtudományi tudásra, tisztázott kulturális felismerésekkel, pozitív csoportközi és faji attitűddel, illetve megfelelő pedagógiai képességekkel kell bírnia.⁵⁶³

A multikulturális oktatás jóval több területet fog át pusztán a tananyag átalakításánál. Banks 2004-ben kidolgozta a multikulturális oktatás széles körben hivatkozott öt dimenzióját, mely bemutatja, hogy mennyire átfogó e program. Banks az öt dimenzió megalkotásának szükségességét akkor ismerte fel, amikor rájött, hogy a legtöbb tanár úgy gondolja, hogy a multikulturális oktatás pusztán tartalom integrálása, miközben az csak a belépőszint. A multikulturális oktatás ugyanis nem csak azt jelenti, hogy bemutatnak más kultúrákat, hanem magában foglalja a gyermekek gondolkodásának átalakítását, kritikusabbá válását, azt, hogy a tanárok az eltérő csoportokba tartozó gyermekek igényeire tekintettel megváltoztatják a tanítási technikáikat és stratégiáikat,

⁵⁶² Paul C. Gorski: A Brief History of Multicultural Education.
<http://red.pucp.edu.pe/ridei/files/2012/11/121111.pdf>

⁵⁶³ James A. Banks: The Social Studies, Ethnic Diversity, and Social Change. In: James A. Banks: Race, Culture, and Education. The selected works of James A. Banks. Routledge, 2006 93-106., 93-97., 101-103.

illetve lebontják az előítéleteket, és az egész iskolai környezetet átalakítják.⁵⁶⁴ Az öt dimenzió közé az alábbiak tartoznak: tartalmi integráció; tudásépítési folyamat; előítéletek csökkentése; a méltányosság pedagógiája; ösztönző iskolai és társadalmi struktúra.⁵⁶⁵

- tartalmi integráció: a pedagógus, amikor tanít, a különböző kultúrákból vett példákkal, információkkal támasztja alá szaktárgyának tartalmát. A folyamatban szem előtt tartja, hogy az általa kiválasztott tudáselemek hogyan integrálódnak egy már meglévő tantervi anyaghoz, illetve milyen keretek között történjen meg ezeknek az ismereteknek az átadása, továbbá, hogy ki legyen a célcsoport: csak a kisebbségi diákok vagy a többségi tanulók is.

- tudáskonstrukciók dimenziója: az oktató elősegíti a különböző etnikai csoportba, kultúrkörbe tartozó diákok megértési, feldolgozási folyamatát.

- előítéletek csökkentése: a tanulóknak a rasszokhoz, különböző etnikai csoportokhoz való viszonyulásait, stratégiáit írja le. Az esélyegyenlőség pedagógiáját akkor követi az oktató, ha a különböző rasszok, etnikai, társadalmi csoportok tanulóinak az iskolai teljesítményét megkönnyíti. Megtalálja azt a módszert, amellyel a leginkább javítható azoknak a kisebbségi tanulóknak az eredményessége, akik alacsony státusú népességi csoportból származnak, és a tanulásban elmaradnak a többségi tanulóktól.

- az iskola kultúrája és szervezete: az iskola kultúrájának, a pedagógusok oktatási-nevelési stílusának (vizsgáztatás módszere, tankönyvek kiválasztása), az intézmény légkörének, felépítésének, fizikai környezetének a megalkotása.

Paul C. Gorski, a multikulturális oktatás másik alapvető jelentőségű kutatója a terület legfontosabb szerzőire (Nieto, Banks, Sleeter, Grant) alapozva az alábbiakban foglalta össze a multikulturális oktatás elveit:

(1) A multikulturális oktatás politikai mozgalom és eljárás, melynek célja, hogy biztosítsa a társadalmi igazságosságot a történelmileg és jelenleg is hátrányos helyzetben lévő diákok számára.

(2) A multikulturális oktatás felismeri, hogy bár egyes esetekben a tanórai tevékenység összhangban áll a multikulturális oktatási filozófiákkal, azonban a társadalmi igazságosság intézményi kérdés, és mint olyan, kizárólag átfogó iskolai reformok révén valósítható meg.

⁵⁶⁴ Banks, James A. and Michelle Tucker: Multiculturalism's Five Dimensions. NEA Today Online. <https://www.learner.org/workshops/socialstudies/pdf/session3/3.Multiculturalism.pdf>

⁵⁶⁵ James A. Banks: The Routledge International Companion to Multicultural Education. Routledge 2009, 9-32., 15.

- (3) A multikulturális oktatás ragaszkodik ahhoz, hogy az átfogó iskolai reformot kizárólag a hatalom és előjogok rendszereinek kritikus elemzésével lehet elérni.
- (4) A multikulturális oktatás alapvető célja az oktatási egyenlőtlenségek eltörlése.
- (5) A multikulturális oktatás minden diák számára jó oktatás.⁵⁶⁶

Ahhoz, hogy a multikulturális oktatás elérje céljait, alapvetően a kompetenciákat kell fejlesztenie, amely révén hatékonyan és megfelelően tud az egyén közreműködni a multikulturális helyzetben, specifikus megközelítés, tudás, képességek és gondolkodás alapján.⁵⁶⁷ Az ilyen típusú nevelés eredményeként valósul meg a multikulturális transzformáció, vagyis amikor az egyén képessé válik a kulturálisan sokszínű közegben, helyzetekben hatékonyan interakcióba lépni másokkal.⁵⁶⁸

Gorski irányelveket is kidolgozott, amelyek alkalmazása révén álláspontja szerint megvalósítható a multikulturális oktatás. Az első a fennálló programok megkérdőjelezése. Eszerint tartózkodni kell attól, hogy a tantervek vagy a programok egyszerű változásait multikulturális oktatásnak tekintsék, a multikulturális oktatás ugyanis egy holisztikus folyamat és az ilyen, a nagyobb átalakulási folyamattól elválasztott megoldások nem tekinthetők önmagukban multikulturális oktatásnak. A második irányelv a továbblépés, mely szerint a pedagógusnak folyamatosan azt a kérdést kell feltennie magának, hogy a munkája hogyan mozdítja előre az oktatást az egyenlőség felé. Ha ezt nem tudja megválaszolni, át kell gondolnia, hogy nem használja-e a multikulturális oktatás céljára elkülönített forrásokat olyan programok számára, amelyek nem kérdőjelezik meg a status quo-t, hanem újratereplik vagy támogatják a meglévő sztereotípiákat vagy hierarchiákat stb. A harmadik irányelv az egyenlőség és a társadalmi igazságosság modellezése, mely során biztosítani kell, hogy ne másolják az egyenlőtlen dinamikát olyan kurzusokban és szakmai továbbképzési workshopokon, amelyeken részt vesz közreműködőként a pedagógus. Meg kell vizsgálnia továbbá, hogy csak az elnyomott csoportok tapasztalatait vizsgálja meg a hallgatóival, vagy a kiváltságosok helyzetét is. A negyedik irányelv a „Ruby Payne” szindróma meggyógyítása, vagyis hogy kritikusan kell vizsgálni a multikulturális oktatáshoz

⁵⁶⁶ Paul C. Gorski: Complicity with conservatism: the de-politicizing of multicultural and intercultural education. *Intercultural Education*, Vol. 17, No. 2, May 2006, 163–177., 164–165.

⁵⁶⁷ Sipos Judit: A kulturális sokszínűség megélésének és kezelésének körülményei a hazai és külföldi tanítóképzésben. Doktori (PhD) értekezés. Pécs, 2016 10., 93. A szerző részletesen elemzi a kompetencia fogalmát, annak elemeit, az egyes megközelítésmódokat, melyek átfogják a kompetenciák viselkedésre gyakorolt hatásának, az érzelmi intelligenciának, vagy éppen a kommunikáció szerepének kérdését. i. m. 92–98.

⁵⁶⁸ Kikanza Nuri Robins, Randall B. Lindsey, Delores B. Lindsey, Raymond D. Terrell: *Culturally Proficient Instruction. A Guide for People Who Teach. Second Edition.* Corwin Press, A Sage Publications Company, Thousand Oak, California, 2005 11.

felhasznált anyagokat, azt, hogy kellő mélységűek-e, illetve elősegítik-e komplex és kritikus gondolkodásmód kialakulását az egyenlőségről és oktatásról. Az ötödik irányelv a multikulturális oktatásnak mint politikai témának fenntartása. A pedagógusnak meg kell tartania elhivatottságát a multikulturális oktatás politikai és transzformatív jellege iránt, nem relativizálhatja azt, mert azzal az opresszív elemeket erősíti. A hatodik a kritikus gondolkodásmódról szól. Eszerint a multikulturális oktatást aktív, gyakorlati eljárásként kell megvalósítani. Végezetül a hetedik irányelv a multikulturális oktatás kontextusba helyezése, melyhez meg kell könnyíteni azokat a tapasztalatokat, amelyek révén az oktatók megtanulják megvizsgálni az egyenlőséggel kapcsolatos aggályokat. Ha ezeket az aggodalmakat eltávolítják ebből a tágabb kontextusból, könnyebb elhinni, hogy azok kiküszöbölhetők.⁵⁶⁹

A multikulturális oktatás Kanadában

A föderalizmus létrejöttét megelőzően alapvetően egyházi iskolák működtek a kanadai tartományokban, Felső-Kanadában protestáns, Alsó-Kanadában pedig katolikus, jelentősen eltérő oktatással. A B.N.A. Act 93. cikke kizárólagos tartományi hatáskörbe utalta az oktatás szabályozását azzal a korlátozással, hogy a felekezeti iskolák jogait nem érintheti hátrányosan a szabályozás, vagyis védelemben részesítette az addig fennálló rendszert. Alapvetően ebből fakad, hogy Kanadában tartományonként eltérő oktatási rendszer van, mely felekezeti és világi oktatási intézményekre oszlik. Elkülönülnek továbbá az egyes iskolák a tannyelv alapján is. Mostanra a helyzet annyit változott, hogy egyes tartományokban nincs lehetőség felekezeti oktatási intézményt működtetni, illetve eltérő ezen intézmények finanszírozása is.

Noha eredetileg a vallás és az oktatás elválasztása elképzelhetetlen volt, különösen az anglikán és a katolikus egyház jelentős befolyása miatt, a 19. századra megjelent az igény olyan iskolák iránt, amelyek nyitva állnak minden tanuló számára, részben a felekezetek közötti viszálykodás miatt, részben pedig amerikai republikánus hatásra, illetve mert úgy vélték, hogy a világi iskolák hatékony eszközei lehetnek a nemzetépítésnek.⁵⁷⁰ A föderális Kanada egyik legnyomasztóbb problémájává a B.N.A. Act elfogadását követően az oktatás igazgatása vált, komoly viták bontakoztak ki az elkülönített iskolákkal (*separate schools*), azok finanszírozásával és az ott zajló oktatással kapcsolatban. A francia identitás

⁵⁶⁹ Paul C. Gorski: Complicity with conservatism: the de-politicizing of multicultural and intercultural education. *Intercultural Education* Vol. 17, No. 2, May 2006, 163-177., 174-175.

⁵⁷⁰ J. Donald Wilson: Separate School. <https://www.thecanadianencyclopedia.ca/article/separate-school>

szempontjából fontos három kérdés – nyelvhasználat, vallásgyakorlás, szokások megőrzése – közül gyakorlatilag mindegyiket érintette az, hogy hogyan szervezik meg az iskolák működését és ott milyen oktatási program mentén, mit tanítanak, így a kérdés folyamatosan előtérben volt. Mivel a B.N.A. Act nem rendelkezett a felekezeti iskolák állami támogatásáról, ezért eltérő megoldások érvényesültek az egyes tartományokban: Ontario, Québec, Saskatchewan, Alberta, és Új-Fundland mind a katolikus, mind pedig a protestáns intézményeket támogatta, míg Új-Brunswick, Új-Skócia, Manitoba és Brit-Kolumbia nem. Működtek világi iskolák is az egyes tartományokban, így kettős rendszer alakult ki. Ontario, elsőként a tartományok közül, 1871-ben bevezette az ingyenes és kötelező állami oktatást.⁵⁷¹

Az első összeütközések akkor robbantak ki, amikor 1875-től kezdődően Saskatchewan kormánya elkezdte centralizálni az iskolákat, amelyek egy testület (board of education) irányítása alá kerültek, amely együtt járt az oktatási programok egységesítésével is, vagyis kihatott a vallási (katolikus) nevelésre. Québec tiltakozott a szövetségi kormánynál, az ugyanakkor nem nyilvánult meg a kérdésben.⁵⁷² A következő krízis akkor tört ki, amikor Manitoba megszüntette a francia katolikus iskolák állami finanszírozását 1890-ben, ami a kisebbségi jogokkal kapcsolatos vitákká nőtte ki magát. A viták nem értek célra. 1912-ben Ontario a francianyelvű oktatást az általános iskola első két osztályára korlátozta. Nem változott a helyzet viszont Új-Fundlandon, ahol a katolikus egyház monopóliumába tartozott az oktatás, Québec-ben pedig katolikus és protestáns iskolaszékek is működtek 1870 óta.⁵⁷³

Jelenleg Új-Brunswick, Brit-Kolumbia, Manitoba, Új-Skócia, illetve a Prince Edward-sziget szabályozása zárja el a lehetőséget az állami felekezeti oktatás elől, ugyanakkor magánintézményekben, illetve magántanulói rendszerben lehetőség van felekezeti oktatásra.⁵⁷⁴ A katolikus magániskolákat a tartományok részben vagy egészben finanszírozzák is. Québecben 1999-ben törölték el a felekezeti oktatást, ekkortól a katolikus-protestáns iskolák helyett inkább tannyelv alapján elkülönülő iskolák működnek, ugyanakkor 2005-ig a vallási oktatás része volt a tananyagoknak. Ezt az oktatási törvényt módosításával, 2008-tól az etika és vallási tanulmányok tárgya váltotta fel, amely kötelezővé

⁵⁷¹ 1896 Manitoba Schools Question

<https://historyofrights.ca/encyclopaedia/main-events/1896-religious-freedom-manitoba-schools-question/>

⁵⁷² Gordon Barnhart: Peace, Progress and Prosperity: A Biography of Saskatchewan's First Premier, T. Walter Scott. University of Regina, 2000 36.

⁵⁷³ J. Donald Wilson: Separate School. i. m.

⁵⁷⁴ Számos vallási magániskola működik az egyes tartományokban pl. keresztény, zsidó, iszlám, baptista, anglikán, metodista, presbiteriánus, episzkopális, buddhista, szikh, hindu, unitárius, kvéker stb. Religious-affiliated Education in Canada. <https://www.ourkids.net/school/faith-based-schools.php#1>

tette a többi vallásról való, objektív tanítást.⁵⁷⁵ Mivel nincs egységes, nemzeti alaptanterv Kanadában, ezért tartományonként jelentős eltérés mutatkozhat a vallási és morális oktatás terén. Alberta, Saskatchewan és Ontario katolikus iskolái például teljes állami támogatásban részesülnek, és felekezeti szempontok szerint tanítanak vallási ismereteket. Más tartományokban csal elenyésző részben részei ezek a tanulmányok a tananyagoknak.⁵⁷⁶

Elsőként Québecet kiemelve érdemes megjegyezni, hogy a felekezeti oktatásról a szekuláris oktatásra való áttérés gyökereit a csendes forradalomban kell keresnünk, amelynek egyik fő célja volt a katolikus és protestáns egyház háttérbe szorítása révén az oktatás szekularizációja. Ekkor még azonban a B.N.A. Act miatt védelemben kellett részesíteni az egyházi intézményeket.⁵⁷⁷ 1964-től a tartomány központilag határozta meg a vallási ismeretek tantárgy tartalmát, amivel csökkentette a katolikus egyház befolyását. A gyökeres fordulat pedig 1997-ben következett be, amikor a B.N.A. Act módosításával Québecet immár nem terhelte kötelezettség a felekezeti oktatási intézmények fenntartására, így a következő évben a felekezeti iskolaszékeket lecserélték nyelvi iskolaszékekre és 2000-re szekularizálták a tartományi fenntartású iskolákat, megnyílt továbbá az út a vallási és etikai tananyag egységesítésének irányába, amelynek az eredménye lett végül az etika és vallási tanulmányok (Program on Ethics and Religious Culture, ERC Program) tantárgy.⁵⁷⁸ Ebből fakad egyszersmind az is, hogy a szekularizáció és a szekuláris oktatás történelmileg fontos része a québeci identitásnak.

Az ERC Programot illetően értelemszerűen felmerült a vallásszabadság sérelmének kérdése, amit a Legfelsőbb Bíróság a *Loyola High School v. Québec (Attorney General)*, (2015) ügyben⁵⁷⁹ vizsgálta. A Loyola 1840-es alapítása óta a jezsuita rend által működtetett magán középiskola Québecben, diákjai többsége katolikus. A jogszabályi változások miatt 2008-tól itt is bevezették az ERC Program tantárgyat, amelynek célja, hogy az egyes vallások tanításairól és hitvilágáról objektív és neutrális képet adjon a tanulóknak, ezzel pedig nyitottá tegye őket az emberi jogok, a diverzitás és mások tisztelete iránt. A

⁵⁷⁵ Hugh Donald Forbes: Multiculturalism in Canada. Constructing a Model Multiculture with Multicultural Values. Palgrave Macmillan 2019 229-230.

⁵⁷⁶ Richard Rymarz: Teaching Ethics and Religious Culture in Québec High Schools: An Overview, Contextualization and Some Analytical Comments. *Religious Education*, 2012, 107(3), 295-310., 296.

⁵⁷⁷ William Hoverd, Erin LeBrun and Leo Van Arragon: Religion and Education in the Provinces of Québec and Ontario. 1-2.

http://religionanddiversity.ca/media/uploads/religion_and_education_in_the_provinces_of_Québec_and_ontario_report.pdf

⁵⁷⁸ Howard Kislowicz: *Loyola High School v. Attorney General of Québec: On Non-triviality and the Charter Value of Religious Freedom*. *The Supreme Court Law Review: Osgoode's Annual Constitutional Cases Conference* (2015) 71 S.C.L.R. (2d) 331-351., 332-333.

⁵⁷⁹ *Loyola High School v. Québec (Attorney General)*, [2015] 1 S.C.R. 613

programnak három eleme van: világvallások és vallási kultúra, etika, és párbeszéd. A program orientációja szekuláris és kulturális jellegű, ehhez pedig megköveteli a tanároktól az objektivitást és pártatlanságot.

A kulturális elem célja a vallások szociokulturális kontextusának megismertetése, nagyrészt a katolikus és a protestáns vallásra fókuszál, de szóba kerül a judaizmus, az iszlám, a hinduizmus, a buddhizmus és az őslakosok hitvilága is. Az etikai komponens célja etikai kérdésekben, illetve a különböző vallási csoportok értékeit és szabályait illetően a kritikai gondolkodás fejlesztése. A párbeszéd komponens pedig segít abban, hogy a tanulók fejlesszék a különféle meggyőződésű emberekkel történő tiszteletteljes interakció készségeit, és megértsék viselkedésüknek a szélesebb közösségre gyakorolt hatását.

Lehetőség volt ugyanakkor az oktatásügyi miniszternél alternatív program engedélyeztetésére, amennyiben az ekvivalens az etikai és vallási tanulmányok programmal. A Loyola is ilyen kérelmet nyújtott be, arra hivatkozva, hogy az ERC Program inkompatibilis a katolikus elkötelezettségükkel, az alternatív programjuk ennek megfelelően nagyobb hangsúlyt kívánt fektetni a katolikus hitre és etikára, a párbeszéd komponens pedig nem tartalmazta a program. A miniszter elutasította a kérelmet, mivel az alternatív program katolikus szemszögből tanított volna a vallásokról. A Loyola újabb kérelmet nyújtott be, melyben részletesebben érveltek a programjuk hasznossága mellett, de a miniszter döntése szerint programjuk inkább hitalapú, mint kulturális. Az iskola ezt követően bírósághoz fordult.

Az ügy dilemmája, hogy miközben a multikulturalizmus a közösségek sokfélesége és az autonómia iránti tiszteletével abba az irányba mutat, hogy a felekezeti iskolák szabadon működhessenek, ugyanakkor a konzervatív felekezeti iskolák működésének megengedése ellentétes lehet a kultúraközi elkötelezettségen alapuló állampolgárság felfogásával, ami szintén fontos része a multikulturalizmusnak.⁵⁸⁰

A felsőbb bíróság megállapította, hogy a miniszter megsértette az iskola vallásszabadsághoz való jogát, míg a fellebbviteli bíróság azt állapította meg, hogy a miniszter döntése észszerű volt, ezért nem sértett alapjogot. A Loyola ezt követően fordult a Legfelsőbb Bírósághoz. Többek között azt kifogásolták, hogy pusztán feltételezésen alapul, miszerint a vallási iskola nem képes a programot küldetésének és identitásának hű módon

⁵⁸⁰ Bruce Maxwell, David I. Waddington, Kevin McDonough, Andrée-Anne Cormier, Marina Schwimmer: Interculturalism, Multiculturalism and the state funding and regulation of conservative religious schools. 4. https://www.academia.edu/29439543/Interculturalism_Multiculturalism_and_the_State_Funding_and_Regulation_of_Conservative_Religious_Schools

tanítani akként, hogy egyszersmind az elérje az objektív célokat is. Másrészt nem vették kellően figyelembe a vallásszabadságot: a Loyola nem tudna katolikus iskola maradni, ha el kellene hagynia a Katolikus Egyház tanításait. A Legfelsőbb Bíróság eljárása során egyben felajánlották, hogy a többi vallás doktrínáiról és gyakorlatairól neutrálisan, és csak az etikai kérdésekről tanítanak katolikus szemszögből. A Legfelsőbb Bíróság a Doré-tesztet alkalmazva a vallásszabadság sérelme miatt a korlátozás arányosságát vizsgálta. Döntésében kimondta, hogy egyensúlynak kell fennállnia a tolerancia és a különbözőségek tiszteletben tartásának előmozdítása (vagyis az ERC Program célkitűzéseinek figyelembevétele a felmentés megadásának feltételeként), valamint a Loyola közösség tagjai vallásszabadsága között, ők ugyanis úgy döntöttek, hogy katolikus oktatást kívánnak igénybe venni. Ebből fakadóan a szekuláris állam csak akkor avatkozhat be egy vallási közösség hitébe és gyakorlatába, ha az nyomós közérdekbe ütközik vagy azt sérti. Másrészt a szekuláris állam nem támogathat egy közösséget más közösségek ellenében. Az egyenlőség, emberi jogok és demokrácia értékei olyan értékek, amik védelmére és fejlesztésére az államnak mindenkoron jogos érdeke van, így a vallásszabadságot is a szekuláris, multikulturális és demokratikus társadalom adta keretek között kell értelmezni, a méltóság és a sokszínűség védelme, az egyenlőség előmozdítása és az emberi jogok iránti általános meggyőződés biztosításának érdekében. Az államnak egyben jogos érdeke az is, hogy biztosítsa, hogy minden iskola minden diákja felnőttként képes legyen nyitottsággal és tisztelettel viselkedni, amikor szembesül a kulturális és vallási különbségekkel. A bíróság egyben hangsúlyozta, hogy nem lenne értelme a felmentés intézményének, ha az alternatív programnak mindenben meg kellene egyeznie az ERC Programmal, így az észszerűségből fakadóan bizonyos teret lehet engedni az iskolák vallási karakterének érvényesülésére is. A katolikus hiedelmek kollektív megnyilvánulása és átadása egyházi felekezeti iskolán keresztül a vallásszabadság része, amire a miniszter döntése súlyos hatással volt, egyben megzavarta a szülők jogát arra, hogy átörökítsék katolikus hitüket a gyermekeikre. Másrészt, egy multikulturális társadalomban nem jár a vallásszabadság sérelmével, hogy más vallásokról tanuljanak neutrális és tiszteletteljes módon. Ha katolikus perspektíván keresztül tanítanak etikát, az magában hordozná annak a veszélyét, hogy más vallásokra nem mint eltérő módon legitim hitrendszerre tekintenek, hanem csak annyiban tekintenek azokat értékesnek, amennyiben igazodnak a katolicizmus elveihez. Összességében a miniszter döntése aránytalanul korlátozta a vallásszabadságot azáltal, hogy a katolicizmusról egy katolikus iskolának neutrális módon kell tanítania, ezért a Legfelsőbb Bíróság hatályon kívül helyezte, másrészt ugyanakkor a többi vallás vonatkozásában nem fogadta el az iskola érvelését.

Milyen üzenete van a Bíróság döntésének ebben az ügyben? A szekuláris államnak kötelessége semlegesnek lenni az egyes vallások vonatkozásában, de nem kell semlegesnek lennie minden érték-alapú ügyben, mint például az egyenlőség, az emberi jogok és a demokrácia. Továbbá, amikor a szülők gyermekeik vallásos nevelését választják, az állam nem mondhatja meg nekik, hogyan beszéljék meg otthon gyermekeikkel a hitüket, illetve azt sem mondhatja meg a felekezeti iskolának, hogyan oktasson a saját vallásáról. Másrészt ugyanakkor az állam megkövetelheti, hogy minden hallgató legyen kitéve a vallásról és az etikáról szóló semleges párbeszédnek, és az állami iskolák csak ilyen jellegű vitákat folytathatnak.⁵⁸¹ A Loyola-eset megerősítette, hogy az államnak támogatnia kell a pluralizmust és el kell fogadnia a felekezeti iskolákat, tiszteletben kell tartania a szülői jogokat, és bár az államnak lehetősége van egy adott cél vagy eredmény előmozdítására, lehetővé kell tennie a vallási szervezetek számára, hogy ezt a célt saját maguk teljesítsék.⁵⁸²

Ontarióban 2008-ban méltányos és inkluzív oktatási stratégiát dolgoztak ki, mely három prioritáson alapul: tanulói teljesítmény erősítése, a teljesítmények közötti különbségek csökkentése és a közbizalom növelése az oktatási rendszer iránt. Az inkluzív oktatás célja, hogy minden tanuló, szülő és az iskolai közösség minden tagja tiszteletben részesül, minden tanulót támogatnak, hogy sikerrel járjon tanulmányaiban, az iskolák megteremtik annak a feltételeit, hogy az iskolai közösség minden tagja biztonságban és kényelmesen érezze magát, és hogy érezzék az elfogadást. Szeretnék, hogy minden alkalmazott és diák értékelje a diverzitást, legyen tisztelettel mások iránt, és legyen elkötelezett egy igazságos és törődő társadalom iránt. Ennek érdekében minden iskolaszéknek programot és irányelveket kell kidolgoznia. Le kell bontani az olyan előítéleteket, illetve az akadályokat, amelyek a származáshoz, kultúrához, nemzetiséghez, nemhez, nyelvhez, fajhoz, szellemi és fizikai képességekhez, valláshoz stb. kapcsolódnak.⁵⁸³

Része a tananyagnak a vallásokról való oktatás is. Ennek az alábbi feltételeknek kell megfelelnie: a lelkiismereti és vallásszabadság tiszteletét kell elősegítenie, illetve úgy kell a különböző vallásokról és hitvilágról oktatni, hogy nem részesítik előnyben egyiket sem, és nem használják fel térítésre. Ennek megfelelően általános iskolában heti 60 percben zajlik ilyen oktatás, középiskolában szabadon választható tárgyként, mely a világvallások

⁵⁸¹ Howard Kislowicz: Loyola High School v. Attorney General of Québec: On Non-triviality and the Charter Value of Religious Freedom. i. m. 350.

⁵⁸² André Schutten: Loyola v. Québec and Alberta's Bill 10 – A Brief Legal Analysis. 4-6. <https://arpanada.ca/wp-content/uploads/2015/04/Loyola%20case%20and%20Bill%2010%20a%20brief%20legal%20analysis.pdf>

⁵⁸³ Ontario's Equity and Inclusive Education Strategy 2009, 10-12. <http://www.edu.gov.on.ca/eng/policyfunding/equity.pdf>

társadalomban betöltött helyével, szerepével, természetével és funkciójával foglalkozik, illetve kitér a kritikai kérdésekre is, vallási nevelésre pedig akkor kerülhet sor az iskolában, ha az nem oktatási napon, vagy tanítási időn kívül történik, a részvétel nem kötelező, és ha az iskolaszék ugyanolyan feltételekkel biztosít hozzá helyszínt, mint ahogyan azt más közösségi tevékenységeknek biztosítja.⁵⁸⁴

A másik fontos területe a multikulturális oktatásnak a tannyelvek, illetve a nyelvoktatás kérdése. A nyelv alapvető jelentőséggel bír az identitás meghatározásában. Azon gyermekek esetében, akik többnyelvű környezetben nőnek fel, kiemelkedő jelentőséggel bír a nyelv a hovatartozás tudatának kialakulásában, a saját nyelvi közösséghez tartozás azonosításában, illetve abban a módban, ahogyan megkülönböztetik magukat más nyelvi közösségektől. A bevándorlók esetében a második, de még inkább a harmadik generáció számára (elvileg) megnyílik az út a többségi társadalomba való teljes beolvadásra, azáltal, hogy hátrahagyva bevándorló identitását, elsajátítja a befogadó állam nyelvét, így új identitás keletkezik. Másrészt ma már a beolvadás nem alapvető elvárás, és különösen a multikulturális társadalmakban teljesen magától értetődő, hogy a bevándorlók és leszármazottaik megőrzik anyaországuk nyelvét és ezzel eredeti identitásukat is, még ha némileg módosult tartalommal is. Meg kell jegyezni azt is, hogy a globális migrációból eredő egyik keserű tapasztalat, hogy sok bevándorló csak korlátozott kompetenciákat sajátít el a befogadó állam anyanyelvével összefüggésben, ami akadályozza a beilleszkedést.⁵⁸⁵

A multikulturális oktatás gyökerei Kanadában elsődlegesen a francia közösséghez való viszonyulásban keresendők. Ennek első lépése a francia nyelv oktatása volt, ugyanakkor a B and B Commission is megfogalmazta a jelentésében, hogy önmagában a második nyelv tanulása nem hordozza magában azt is, hogy a másik kultúrát is megismerje a tanuló, nem biztosítja a figyelmet, a megértést, a másik kultúra tradíciói és törekvései iránti érzékenységet, ezért nemcsak a nyelvre, hanem a másik kultúrára is koncentrálni kell.⁵⁸⁶

Míg a Charta biztosítja minden frankofón számára, hogy francia tannyelvű oktatásban részesülhessen a gyermeke, ahogyan az anglofónok számára is az angolnyelvű oktatást, a bevándorlók vonatkozásában sem az alkotmány, sem az egyes nyelvi törvények nem tették lehetővé valamelyik nyelv hivatalos nyelvvé válását, a hivatalos nyelvekkel

⁵⁸⁴ Benjamin Kutsyuruba, David Burgess, Keith Walker, J. Kent Donlevy: A Guide to Ontario School Law. Turning Point Global, 2013 45-46.

⁵⁸⁵ Ingo Richter: Introduction. In: Dagmar Richter, Ingo Richter, Reetta Toivanen, Iryna Ulasiuk (eds): Language Right Revisited – The Challenge of Global Migration and Communication. Wolf Legal Publishers 2012 9-38., 13., 15.

⁵⁸⁶ Report of the Royal Commission on Bilingualism and Biculturalism. Book II. Education. 297.

azonos státuszba való kerülésüket. Ahogyan arról már röviden esett szó, a *Mahe v. Alberta*, (1990) ügy ezt a felfogást meg is erősítette. Ez nem akadályozta ugyanakkor annak, hogy kéttannyelvű magániskolák működjenek.

A kezdeti időkben az iskolák erőteljesen kötődtek az adott közösséghez, amelyben működtek, így még gyakori volt, hogy nem feltétlenül az angol vagy a francia volt az oktatás nyelve, hanem például a német – Manitoba kifejezetten engedélyezte is a német telepeseknek saját iskola működtetését, ahol németül zajlott az oktatás. 1897-ben lehetővé tették, hogy ha legalább tíz diák az angoltól eltérő nyelven beszél, akkor kéttannyelvű oktatást kell biztosítani, 1916-ra már 61 olyan körzet volt a tartományban, ahol németül zajlott az oktatás, további 11 körzetben pedig lengyelül vagy ukránul. Ez ugyanakkor az egyes közösségek közötti konfliktusokhoz is vezetett, sokszor ugyanis nem mindegyik kisebbség számára volt biztosítva az anyanyelvű oktatás, például a finneknek lengyel iskolába kellett járniuk, így ez a lehetőség 1916-tól megszűnt és az angol lett a tanítás nyelve. Saskatchewanban ukrán nyelven is képeztek tanárokat, Albertában pedig a bevándorlók támogatása érdekében 1912-ben olyan iskolát nyitottak meg, ahol lehetőség volt idősebb, angolul alig beszélő diákok tanítására. A kisebbségi nyelveken való oktatás az első világháború idején szűnt meg.⁵⁸⁷ E tekintetben a kanadai fejlődés nagyjából párhuzamos az amerikaiával: itt is megfigyelhető egy kezdeti, elég magas szintű tolerancia az európai nyelvek iránt, mely megjelent a közoktatásban is, a 20. század fordulójára azonban, a gazdasági, közigazgatási, politikai erőviszonyok alakulásával az angolon kívüli más nyelvek egyre inkább háttérbe szorultak.⁵⁸⁸

Jelenleg három fő formája működik a kéttannyelvű oktatásnak: a francia (*French immersion program*), az örökségi nyelvek programja (*heritage language programs*) a bevándorlók és az őslakos nyelvek programja (*indigenous language programs*) az őslakos tanulók számára. A francia programban óvodától általános iskola második osztályáig majdnem minden tárgyat franciául tanítanak, majd ezt követően kezd az angol és a francia nyelv használata megoszlan. A program célja, hogy funkcionális nyelvtudást biztosítson, amely mellett egyenlő jelentőséget tulajdonítanak a francia kultúra elismerésének, illetve a tanulók saját kulturális öröksége és identitása megőrzésének. Az örökségi nyelvek programjának bevezetése a multikulturalizmus törvényen alapul. Ilyen programot működtet például Ontario, Québec, illetve Alberta, utóbbi arab, német, héber, mandarin, lengyel,

⁵⁸⁷ Report of the Royal Commission on Bilingualism and Biculturalism. Book IV. The Cultural Contribution of the Other Ethnic Groups 104-105.

⁵⁸⁸ Gerencsér Balázs: A latínok az Amerikai Egyesült Államokban. Pázmány Press Budapest, 2019 66-67.

spanyol, és ukrán nyelven is. Az őslakos nyelvi program az Északnyugati Területeken, illetve Nunavuton működik, célja, hogy az őslakosok újra elsajátítsák anyanyelvüket, amit a kényszerasszimiláció során nagyrészt elvesztettek. Létezik kahnawake mohawk, inuktitut, cree, irokéz, ojibwe, mi'kmaq, és maliseet program is.⁵⁸⁹

Végezetül érdemes kiemelni, hogy a Préri-tartományokban biztosított a felekezeti oktatás, illetve speciális rendelkezéseket vezettek be az őslakos nyelvek vonatkozásában is, melyek hivatalos nyelvek. Nunavuton az inuit tradícióknak (*Inuit Qaujimaqatugangit*) megfelelő oktatási rendszer működik.⁵⁹⁰ A tananyag négy elemre épül, amelyek egymáshoz kapcsolódnak:

- *Aulajaaqtut*: az egészségre, a biztonságra és az ember társadalmi helyére összpontosít, a tartalmi területek közé tartozik a fizikai, társadalmi, érzelmi és kulturális egészség; a célok meghatározása; önkéntesség; biztonság; és a túlélés.
- *Iqqaqqaukkaringniq*: karrier és technológia tanulmányok, matematika, tudomány; arra fókuszál, miként írhatjuk le, illetve javíthatjuk a világunkat.
- *Nunavusiutit*: az örökségre, a kultúrára, a történelemre, a földrajzra, a környezettudományra, a polgárookra, a közgazdaságtanra, az aktuális eseményekre és a világnézetre összpontosít. A hallgatók megismerik a Nunavutot és annak kritikus kapcsolatait a nemzeti, környékbeli és globális kérdésekkel.
- *Uqausiliriniq*: művészetek, angol nyelv, francia mint kiegészítő nyelv, inuktitut nyelv; a kommunikáció és a nyelvfejlesztés közötti kapcsolatokra összpontosít; kreatív és művészi kifejezés; valamint reflektív és kritikus gondolkodásmód.⁵⁹¹

⁵⁸⁹ Joseph Dicks and Fred Genesee: Bilingual Education in Canada. In: Ofelia Garcia, Angel Lin, Stephen May: Bilingual and Multilingual Education. Springer Verlag, 2017 1-15., 3-6.

⁵⁹⁰ Inuit Qaujimaqatugangit elvek:

1. Inuuqatigiitsiarniq – Mások tisztelete, törődés mások iránt.
2. Tunnganarniq – A jó szellem előmozdítása nyitottság, barátságosság és inkluzivitás által.
3. Pijitsirniq – A család és/vagy a közösség szolgálata, támogatása.
4. Aajiqatigiinniq – Párbeszéd és konszenzus általi döntéshozatal.
5. Pilimmaksarnik – A képességek fejlesztése gyakorlás, erőfeszítés és cselekvés által.
6. Piliriatigiinniq vagy Ikajuqtigiinniq – Összedolgozás a közös cél érdekében.
7. Qanuqtuurniq – Találékonyság és újtás.
8. Avatittinnik Kamatsiarniq – A föld, az állatok és a környezet iránti tisztelet és törődés.

Zoe Debest: Inuit Qaujimaqatugangit (IQ) Principles.

<https://www.otusgroup.com/inuit-qaujimaqatugangit-iq-principles/>

⁵⁹¹ Nunavut Curriculum and Resources K-12. <https://www.gov.nu.ca/education/curriculum>

A bevándorlók igazgatása: állampolgárság, idegenrendészet, menekültügy

Bevezetés

A multikulturalizmus három alanyi köréből (nemzetiségek, bevándorlók, őslakosok) legnagyobb mértékben jellemzően a bevándorlók – értve ez alatt a szabad akaratlan alapuló, illetve a kényszer szülte vándorlást is⁵⁹² – változtatják meg egy társadalom kulturális szövetét. Ellentétben a két másik csoporttal, az ő vonatkozásukban kevésbé dominálnak az állammal való történelmi kapcsolatok, viszont szélesebb körű az állami szuverenitásból adódó diszkrecionalitás lehetősége, vagyis az állam sokkal inkább alakítója a folyamatoknak azáltal, hogy sok tekintetben kizárólag a saját döntésén múlik, hogy kiket enged be a saját területére, kiknek engedi a letelepedést, a társadalom részévé válást, míg ez nyilvánvalóan nem igaz az őslakosok, illetve a honos nemzetiségek vonatkozásában. Az állam dönthet úgy, hogy támogatólag áll a bevándorláshoz és ezzel hozzájárul a diverzitás növekedéséhez, illetve a bevándorlás kontrollálásával ellene is hathat annak.

Másrészt ugyanakkor vannak tipikus korlátai is az állami hatalomnak e téren, olyan elemek, amelyek behatárolják a cselekvési lehetőségeket, illetve amelyek bizonyos mértékű tehetetlenségi faktort jelentenek, ezáltal pedig – akár az állami akarat ellenében, vagy az állami szándékot meghaladóan is – mindenképpen elvezetnek a társadalom valamilyen szintű diverzitásához. Ide sorolhatjuk a jogszerűtlen határátlépés vagy tartózkodás hatását, a humanitárius kötelezettségek teljesítését, illetve az olyan kényszerítő körülményeket mint például a munkaerőhiány. Ezen tényezőknek a diverzitáshoz való hozzájárulása földrajzi területenként és időszakonként is eltérő, Kanada vonatkozásában például mindhárom kiemelkedő jelentőséggel bírt.

A jogszerűtlen határátlépés vagy jogszerűtlen tartózkodás (irreguláris migráció) ellen ugyan védekeznek az államok, de egyrészt teljesen megszüntetni a jelenséget nem tudják, másrészt a megoldásaik sokszor csak eseménykövetők, mert nem képesek minden visszaélési lehetőséget előre felismerni és kiküszöbölni. Az utólagos megoldás pedig akár

⁵⁹² Hautzinger Zoltán – Hegedüs Judit – Klenner Zoltán: A migráció elmélete. Nemzeti Közszolgálati Egyetem Rendészettudományi Kar Budapest, 2014 12-13.
http://real.mtak.hu/16634/1/w207.bat_session%3D1164013711%26infile%3D%26sobj%3D8961%26cgimime%3Dapplication%252Fpdf

státuszlegalizáláshoz is vezethet, vagyis végső soron a diverzitás e vonatkozásban az állami akarattól függetlenül alakul ki.

A humanitárius kötelezettségek esetében azáltal, hogy a menedék nyújtása kikerült az abszolút állami diszkrecionalitás közegéből és nemzetközi jogi kötelezettségként vállalták azt az államok (vagy legalábbis azok egy része), és amin keresztül a menedék nyújtása jogilag kötött döntéshozattalá vált, szintén egy olyan tényező lett, ami szükségszerűen hozzájárul a diverzitáshoz, különösen olyan országok esetében, amelyek földrajzilag közel esnek valamely menekültkibocsátó országhoz.

Harmadik elemként a bevándorlótársadalmak vonatkozásában megjelent fontos jellemző, a munkaerőhiány megoldásának sürgető kényszere emelhető ki, mint amely eredményeként az állam rászorult a bevándorlásra és amely ezáltal egyre jobban növelte a diverzitást. Ilyen kényszer merült fel akkor, amikor megváltozott a gazdasági struktúra (a mezőgazdaság helyett az ipar és az egyes technológiák kerültek előtérbe, amelyek igényelték a képzett munkaerőt), vagy éppen jelentősebb gazdasági fellendülés következett be (pl. a második világháborút követően), az állam pedig a nem létező munkaerő pótlására a bevándorláshoz mint rövidtávú megoldáshoz nyúlt. A diverzitást ez utóbbi elem vonatkozásában az egyenlő bánásmód követelményének előtérbe kerülése mélyítette el igazán.

Kanada is modellezhető ezen elemek mentén. A kanadai bevándorlás történelmét áttekintve egyrészt tetten érhető mind a bevándorlást támogató, mind pedig az azt széleskörű eszközrendszerrel megakadályozó állami akarat is. Támogatás esetében is a munkaerőhiány mint motiváló tényező a domináns, különbséget tehetünk ugyanakkor itt is a diverzitást elfogadó, azt „átölelő”, illetve az azt akadályozó politika között. Az is tetten érhető, hogy sok esetben az állami kontroll ellenében nőtt a diverzitás: ide sorolhatjuk például a szárazföldi határok ellenőrzésének hiánya miatt megnőtt bevándorlást, az idegenrendészeti szabályokkal visszaélő jogszerűtlen tartózkodást, vagy éppen az idegenrendészeti megoldások nem szándékolt hatását is, erre példaként hozható a hozzátartozók szponzorált bevándorlásának vártnál nagyobb mértéke. A humanitárius elem vonatkozásában, onnantól kezdődően, hogy annak fennállását elfogadta az állam, volt ad hoc, majd formalizált eljárás útján történő befogadás, továbbá korlátozott mértékű, illetve tudatosan nyitott befogadás (pl. menekültek európai menekülttáborokból való áttelepítése) is. Mindezt kiegészítette az egyes elemek összekapcsolódása és azok egymást generáló hatása is: a bevándorló csoportok nemcsak a családgyesítést, illetve a szabad akaraton alapuló bevándorlás megkönnyítését támogatták, hanem a menedékkérők minél szélesebb körű befogadását is.

Felismerhető továbbá a diverzitás terjedésének és mélyülésének mintája is, nevezhetjük ezt horizontális, illetve vertikális diverzitásnak (szigorúan a terjedést tekintve, mert egyébként a szociológiai szakirodalom e két dimenzió alatt jellemzően az egyenlőséget és a hierarchiát – illetve ehhez kapcsolódóan az opressziót is – érti⁵⁹³). Időbelileg a bevándorlás által először horizontálisan nő a diverzitás azzal, hogy egyre több és több kulturálisan eltérő csoport jelenik meg, vagyis egyre több lesz a „mozaik”. Amint a mozaikok erősödnek, mélyülnek, ahogy az adott csoport létszáma és azon képessége, hogy megőrizze saját kultúráját egyre erősödik, úgy beszélhetünk a diverzitás mélyüléséről. Kanadában eredetileg az egyes brit csoportok, illetve a francia közösség volt erőteljesen jelen, a bevándorlás időben először előbbit erősítette tovább és csak utóbb, különösen a származási alapú bevándorlási politika megszűnésével, illetve a szabályozott és támogató menekültpolitika megjelenésével vált sokeleművé és vertikálisan mélyvé a kanadai mozaik.

Mindezeket látható a Kanadába irányuló migráción is, aminek jelenleg három alapvető típusa van: humanitárius, gazdasági és családegyesítési célú. Az első kategóriába tartoznak a menekültek: Kanada nemcsak azon üldözötteknek nyújt menedékjogot, akik kérelmüket az állam területén nyújtották be, hanem lehetővé teszi a menekültek áttelepülését is, ez utóbbi vonatkozásában együttműködik az ENSZ Menekültügyi Főbiztosságával (UNHCR), illetve más intézményekkel is. A második csoport a gazdasági bevándorlóké, itt elsődlegesen a képzett és tapasztalattal rendelkező munkások bevándorlását támogatják. Sok más országhoz hasonlóan Kanada is pontrendszerrel vezetett be, illetve külön kategóriát képeznek a háziápolók, a befektetési céllal érkezők, illetve a legalább egy évet Kanadában eltöltött személyek (pl. diákok, ideiglenes munkavállalók). A harmadik kategória a családegyesítési céllal érkezőké. Erre 1978 óta van lehetőség, amikor bevezették, hogy amennyiben valaki szponzorálja, lehetőség van családegyesítésre. A szponzorációs rendszer révén a költségek nem az államot terhelik.⁵⁹⁴ Az állam alapvetően támogatóan áll a bevándorláshoz, illetve elfogadja és támogatja is a diverzitást. Történelmileg nem volt ez ugyanakkor mindig így, a bevándorlás támogatottsága a fentieknek megfelelően meglehetősen hullámzó volt.

⁵⁹³ Michele J. Gelfand, Karen M. Holcombe: Behavioral Patterns of Horizontal and Vertical Individualism and Collectivism. In: Theodore M. Singelis: Teaching About Culture, Ethnicity, and Diversity: Exercises and Planned Activities. SAGE Publications 1998 121-132., 121.; Jose H. Vargas and Markus Kemmelmeier: Ethnicity and Contemporary American Culture: A Meta Analytic Investigation of Horizontal–Vertical Individualism–Collectivism. Journal of Cross-Cultural Psychology 44(2) 195–222., 196.; Miguel Angel Martinez: Vertical and horizontal relations: What is ‘society’ about? <http://www.miguelangelmartinez.net/?2018-Vertical-and-horizontal>

⁵⁹⁴ Peter Bowal, Karen Lynn Perry: Categories for Immigration to Canada. <http://www.lawnow.org/categories-for-immigration-to-canada/>

Első szakasz: bevándorlás a B.N.A. Act-től a 20. század elejéig

A kanadai mozaik kialakulásának bevándorlókhoz kapcsolódó gyökerei a 19. századra nyúlnak vissza. A bevándorlás a század második felétől megerősödött, de ahogyan korábban volt már róla szó, elsődlegesen britek jöttek és csak a 20. század elején érkeztek nagyobb számban nem brit bevándorlók. A B.N.A. Act 95. cikkelye megosztott hatáskörbe tartozó ügyként szabályozta az idegenrendészetet, így a szövetségi szintű szabályozás mellett az egyes tartományok maguk is közreműködtek a bevándorlás alakításában. A szövetségi szintű idegenrendészeti szabályokat az 1869-es *Immigration Act* rögzítette, mely ugyan tartalmazott néhány korlátozó szabályt (11. szakasz bírság fizetését írta elő, ha bizonyos testi vagy szellemi fogyatékossgal rendelkezőket akartak Kanadába beléptetni), de összességében nyitott volt a bevándorlók felé.

Már 1868-ban döntés született arról, hogy a bevándorlást elősegítendő, bevándorlási irodákat nyitnak (*Dominion Agency of Immigration*), egyet Londonban, egyet pedig a kontinensen, illetve ha szükséges, akár továbbiakat is. Ezek működtetése a tartományok feladata volt. Az első két irodát követően nyíltak újabbak is, Glasgowban, Belfastban és Dublinban. Az 1874-ben megrendezett migrációs konferencia ugyanakkor rámutatott, hogy nem hatékony megoldás, hogy a tartományok külön-külön promotálják a bevándorlást, mely nemcsak a tartományok közötti, hanem a tartományok és a kormány közötti (érdek)konfliktusokhoz is vezetett, ezért döntés született arról, hogy a mezőgazdasági miniszter fogja irányítani a bevándorlási kampányokat, a független ügynökségeket pedig bezárják.⁵⁹⁵ A feladatnak a mezőgazdasági miniszterhez való irányítása nem meglepő, ha figyelembe vesszük, hogy a korszak migrációs célja alapvetően a mezőgazdasági munkaerőhiány csökkentése volt.

A bevándorlók viszonylag könnyen juthattak állampolgársághoz is – ami alapvetően az integrációt elősegítő eszköz –, ez ugyanakkor brit állampolgárság volt: 1763-tól 1947-ig minden, Kanadában született személy automatikusan brit állampolgár lett, önálló kanadai állampolgárság csak utóbbi évtől létezik. A brit gyökerekből kifolyólag az állampolgárság és így a nemzetfelfogás alapja is inkább a területhez-államhoz kötődés, mint a származáson-hagyományokon-nyelven alapuló etnikai nemzethez tartozás, mely megfelelő táptalajt jelent a kulturálisan sokszínű országokban a nemzet részévé válásnak.

⁵⁹⁵ Valerie Knowles: *Strangers at our Gates. Canadian Immigration and Immigration Policy, 1540-2006. Revised Edition.* Dundurn Press Toronto, 2007 70.

Mindemellett pedig az is nyomon követhető a kanadai példán, hogy jelenlegi formájában a kanadai nemzet inkább az állam teremtménye, mintsem fordítva.⁵⁹⁶

Egészen a második világháború végéig a kanadai brit állampolgárság megszerzését szövetségi szinten elfogadott jogszabályok szabályozták: *Local Act*, más néven *Law of Naturalization and Allegiance*, 1868-tól – 2 év folyamatos kanadai tartózkodást követelt meg; *Naturalization and Aliens Act of 1881* – 3 év folyamatos tartózkodás után vált lehetővé az állampolgárság megszerzése; *Naturalization Act of 1914* – 1919. jún. 7-től kezdődően 5 év folyamatos tartózkodás volt az alapvető feltétel.⁵⁹⁷ Ebben az időszakban önálló kanadai identitás nem létezett.

Az 1906-os *Immigration Act* elfogadásáig a szabályozás meglehetősen laza volt: csak a hajókon érkezőket szűrték és csak három személyi kör – a betegek, a bűnelkövetők, illetve akik előreláthatólag az állam terhére lennének – beutazása volt tiltott. Alapvetően olyan bevándorlók érkezését támogatták, akik mezőgazdasággal foglalkozhattak a Préri-tartományokban, amelyek akkortájt gyéren lakottak voltak, így a bevándorlók hozzájárultak ezen tartományok gazdasági fejlődéséhez. A bevándorlás mellett szólt az is, hogy jelentős mértékű volt a kivándorlás az országból, gyakorlatilag a bevándorlók létszámát meghaladó. 1904 azonban fordulópont volt a bevándorláshoz való hozzáállásban. Ugyan a kormányzat kezdetben különféle eszközökkel (pl. reklámkampány, gőzhajó ügynökökkel kötött megállapodások, képviselők alkalmazása) érte el, hogy a bevándorlók többsége mezőgazdasági munkás legyen, 1904-re azonban kiderült, hogy egyre többen élnek vissza a bevándorlókkal pl. félretájékoztatással az országba csábították őket, hogy aztán a beígért magas fizetés helyett többek között sztrájk törőként alkalmazzák őket.⁵⁹⁸ A sokasodó problémák és az egyre erőteljesebb kritikák végül elvezetettek a szabályozás szigorításához.

⁵⁹⁶ Az egyes nemzetfogalmakról, azok kialakulásáról és az azokon alapuló nacionalizmusról ld. pl. Arday Lajos: *Nemzetállamok és kisebbségek. Történelem és identitás Közép-Európában.* L'Harmattan Kiadó Budapest, 2016 241-246.

⁵⁹⁷ Citizenship and Naturalization Records.

<https://www.bac-lac.gc.ca/eng/discover/immigration/citizenship-naturalization-records/Pages/introduction.aspx>

⁵⁹⁸ Mabel F. Timlin: *Canada's Immigration Policy, 1896-1910.* The Canadian Journal of Economics and Political Science / Revue canadienne d'Economie et de Science politique, Vol. 26, No. 4 (Nov., 1960), 517-532., 517-518., 522-523.

Második szakasz: bevándorlás az 1906-os Immigration Act-től a második világháború végéig

Az 1906-os *Immigration Act* a korábbi, lazább szabályozást felváltva szigorításokat vezetett be, egyben paradigmaváltást is hozott: immár nem a bevándorlók gazdasági potenciálja volt az elsődleges szempont a szűrésnél, hanem sokkal inkább a kulturális és etnikai származásuk, bár a cél – a hiányzó munkaerő pótlása – megmaradt. A szigorításokat támogatta a társadalom, amelynek háttérében leginkább az állt, hogy az ebben az időszakban Kanadába érkező közép-, kelet- és dél-európai bevándorlókat asszimilációra képtelennek tartották és aggódtak, hogy veszélyt jelentenek az angolszász kultúra megőrzésére.⁵⁹⁹ Az aggodalom arra volt visszavezethető, az újonnan érkezettek számtalan tulajdonságukban – pl. nyelv, vallás, öltözködés, szokások – eltérőek voltak, ami nyugtalanította a lakosságot. Amerikai példát követve komoly szakmai (és társadalmi) vita alakult ki arról, hogy az „alacsonyabb rendű fajok” hogyan hatnak a társadalomra. Sokan vélték úgy, hogy ha nem ellenőrzik ezek beáramlását, az ártalmas lesz az ország szellemiségére és erkölcsiségére.⁶⁰⁰

A törvény meghatározta egyrészt az országba való belépés feltételrendszerét. Mivel a bevándorlók jellemzően hajón érkeztek, ezért a hajó méretének és raksúlyának megfelelően korlátozták a hajón tartózkodó személyek létszámát, mely alapvetően biztonsági szabály volt. Amennyiben e szabályokat nem tartották be, nem köthettek ki. Az utasok engedély nélkül nem léphettek partra, illetve a kapitányt bírsággal lehetett sújtani, ha az utasok listája hiányos volt. A feltételek megvizsgálása után az illetékes hivatalnok (*immigration agent*) engedélyezhette a hajó elhagyását, majd egészségügyi vizsgálatot követően az érintettek távozhattak.⁶⁰¹

Az ország területére való belépés szabályrendszere a szuverenitásból fakadó sui generis jogkör és az országok ekkor még gyakorlatilag diszkrecionális módon dönthették el, hogy milyen korlátozó rendelkezéseket vezetnek be.⁶⁰² Ennek megfelelően a törvényben meghatározott kizárási okok köre meglehetősen széleskörű volt: egészségügyi (pl. pszichiátriai betegek, testi fogyatékosok, fertőző betegek), gazdasági (csavargók, koldusok, nyomorgók), illetve morális okból (pl. prostitúció és annak támogatása) is lehetett

⁵⁹⁹ <https://pier21.ca/research/immigration-history/immigration-act-1906#footnote-1>

⁶⁰⁰ Ninette Kelley and Michael Trebilcock: *The Making of the Mosaic: A History of Canadian Immigration Policy*. University of Toronto Press, 1998 136.

⁶⁰¹ *Immigration Act, 1906* 11-13., 17., 21-23. szakasz

⁶⁰² Az államok szuverenitása e téren a nemzetközi jogi kötelezettségek (pl. menedékjog, non refoulement stb.) megjelenésével viszont azóta relativizálódott. Pap András László: *Mozgásszabadság. Alkotmányjogi és nemzetközi jogi alapok*. L'Harmattan Kiadó Budapest, 2009 14.

elfogadhatatlannak tekinteni kérelmeket⁶⁰³, illetve a 30. szakasz értelmében a *Governor-in-Council*⁶⁰⁴ bárki belépését megtilthatta („*whenever he considers it necessary or expedient*”).⁶⁰⁵ Lehetőség volt a bevándorlók kitoloncolására is. Ez utóbbi azokra terjedt ki, akik engedély nélkül tartózkodtak Kanadában, illetve akik a megérkezésüket követő 2 éven belül a fenti kategóriák valamelyikébe kerültek.⁶⁰⁶ Meghatározták azt is, hogy a belépéshez az egyes bevándorlóknak mekkora pénzösszeg birtokában kell lenniük, az összeg mértékét a kormány állapította meg.⁶⁰⁷

Mindezek ellenére a törvény nem érte el a célját, továbbra is érkeztek bevándorlók olyan, nem kívánt országokból, mint Olaszország, Lengyelország, Ukrajna, vagy éppen Oroszország. Az időszakot ráadásul két krízis is beárnyalta. 1907-ben a gazdasági világválság nagyméretű brit bevándorláshoz vezetett. Az ekkor érkezettek között többen voltak olyanok, akik foglalkoztatásra alkalmatlannak tűntek és érdekes módon a Kanadába való beutazásukat különböző brit jótékonyági szervezetek finanszírozták. Ezt észrevéve az az általános vélekedés alakult ki, hogy ezektől az emberektől a brit önkormányzatok ilyen módon próbálnak megszabadulni, ami felháborodáshoz vezetett. 1908-tól végül elkezdték alkalmazni a bevándorlási törvény hivatkozott 30. szakaszát ezekre az esetekre és visszaküldték őket a brit szigetekre. A másik krízis szintén 1907-ben következett be, Brit Columbiában, a növekvő távol-keleti bevándorlással összefüggésben, melynek háttérben az egyre nagyobb méreteket öltő amerikai kirekesztés állt, így innen, továbbá még Hongkongból és Yokohamából érkeztek nagy mennyiségben bevándorlók. További probléma volt, hogy a bevándorlók szinte mindegyike férfi volt és olyan nagy arányban érkeztek, hogy Brit Columbia 75000 fős fehér férfi népessége mellé hirtelen megjelent 25000 ázsiai, aminek okán kialakult az a félelem, hogy ha a bevándorlás ilyen mértékben folytatódik, néhány éven belül több ázsiai férfi lesz a tartományban, mint nem ázsiai. Mindezekon túl megnövekedett a munkanélküliség, lakhatási problémák is felmerültek, majd megerősödött az idegenellenesség, ami végül elvezetett a már korábban is említett 1907. szeptemberi vancouveri zavargásokhoz, illetve a következő évben a japán beutazás megakadályozására a japán császárral való megállapodás megkötéséhez. A kínaiakon és a

⁶⁰³ *Immigration Act, 1906* 26-29. szakasz

⁶⁰⁴ A Governor-in-Council a miniszterelnök és a kormány javaslatára cselekvő kormányzó, ami gyakorlatilag a kormány döntéshozatalát jelenti, amire a kormányzó megadja az uralkodói hozzájárulást.

⁶⁰⁵ A rendelkezést ugyanakkor nem alkalmazták korlátlanul: az Igazságügyi Minisztérium által kiadott értelmezés szerint csak a betegségekkel, a szegénységgel és az erkölcsileg romlott viselkedéssel összefüggő kizárásokra volt alkalmazható. Mabel F. Timlin: *Canada's Immigration Policy, 1896-1910*. i. m. 523.

⁶⁰⁶ *Immigration Act, 1906* 32-33. szakasz

⁶⁰⁷ *Immigration Act, 1906* 20. szakasz

japánokon kívül további nemkívánt csoport volt az indiaiaké, az ő bevándorlásukat azzal korlátozták, hogy a belépéshez szükséges pénzüsszeget minden ázsiai esetében (kivéve a kínaiakat és a japánokat, akikre külön szabályozás vonatkozott), 200 dollárban határozták meg, amit nekik szinte lehetetlen volt teljesíteni.⁶⁰⁸

Egyre többen tiltakoztak a bevándorlási politika ellen. A szakszervezeti szövetség (*Trades and Labour Congress*) többek között a sztrájk török miatt tiltakozott, rámutattak, hogy a bevándorlók megjelenése a bérek csökkenéséhez vezetett, de tiltakoztak a nyugati területekre költözőknek juttatott támogatások miatt is, álláspontjuk szerint inkább a munkanélküliség csökkentésére kellene költeni ezeket a pénzeket. Az egyházak, szociális intézmények, szembesülvén azzal, hogy a szociális rendszer nem bír el a városokba özönlő tömegekkel, szintén kritikai hangokat hallattak.⁶⁰⁹

Az első szakasz nyitottságát, az átgondolt, hosszútávú stratégia hiányát és a szigorú kontroll komoly hiányosságait követően a 20. század elején az állam szigorúbb felügyelet alá helyezte a bevándorlást, ugyanakkor a kezdeti években még erőteljesen ki volt téve a nem szándékolt hatásoknak, így a társadalom kulturális összetétele lassan ugyan, de egyre inkább a diverzitás irányába mutatott. Az évek előrehaladtával ugyanakkor a kontroll egyre erősebb lett, a '40-es évekre már gyakorlatilag egy személy döntött az idegenrendészeti egyedi ügyekben. Mindezzel együtt járt a bevándorlási eredetű diverzitás elutasítása is.

Az 1910-es *Immigration Act* további szigorításokat vezetett be, a meglévő, tilalmazott kategóriákba esők köre bővült, az előzmények miatt pedig új kategóriaként megjelent a jótékonyági bevándorló (*charity immigrant*) fogalma, mely alá azok tartoztak, akik azért kapnak pénzt valamely jótékonyági szervezettől, hogy megfeleljenek a beutazási feltételeknek.⁶¹⁰ A *Governor-in-Council* döntési jogkörébe tartozó eseteket is cizellálták: megtilthatták a belépést, ha a belépni szándékozó nem közvetlenül a származási országából érkezett (ezzel kizárták azon országokból érkezőket, ahonnan nem volt közvetlen hajójárat Kanadába pl. Japán, India), ha olyan társaság utaztatná be, amelyet a bevándorlási szabályok megsértése miatt már szankcionáltak, vagy éppen olyan néphez tartozik, amely nem alkalmas a Kanada jelentette kihívásoknak való megfelelésre (*immigrants belonging to any race deemed unsuited to the climate or requirements of Canada*), továbbá bármely osztályhoz, szakmához tartozó, vagy bármely jellegű bevándorló esetén.⁶¹¹

⁶⁰⁸ Mabel F. Timlin: *Canada's Immigration Policy, 1896-1910*. i. m. 523-524., 526., 529.

⁶⁰⁹ Ninette Kelley and Michael Trebilcock: *The Making of the Mosaic: A History of Canadian Immigration Policy*. i. m. 135-136.

⁶¹⁰ *Immigration Act, 1910* 3. szakasz

⁶¹¹ *Immigration Act, 1910* 38. szakasz

Ez utóbbi elem egészen 1978-ig a kanadai bevándorlási szabályozások részét képezte, bár 1967-re sikerült a diszkriminatív végrehajtási szabályok mindegyikét hatályon kívül helyezni.⁶¹² E szakasz felhatalmazása alapján született 1911-ben például egy rendelet⁶¹³, ami egy évre megtiltotta a feketék beutazását arra hivatkozással, hogy alkalmatlanok a kanadai klímára és körülményekre („*For a period of one year from and after the date hereof the landing in Canada shall be and the same is prohibited of any immigrants belonging to the Negro race, which is deemed unsuitable to the climate and requirements of Canada.*”).

Míg az előző törvény az érkezéstől számított 2 éven belüli időszak alatt elkövetett cselekmények miatt tette lehetővé a kitoloncolást, az új ezt az időtartamot 3 évre emelte, új, politikai kitoloncolási okokat is bevezetett (kormányzat megdöntésének, illetve hivatalnok elleni merénylet támogatása, zavargás keltése stb.), illetve részletes eljárási szabályokat is meghatározott⁶¹⁴. Szabályozták immár a szárazföldi érkezést is.⁶¹⁵

Az állampolgársági szabályozás szintén szigorodott megakadályozandó, hogy a nem kívánt csoportokhoz tartozók állampolgárságot szerezhessenek. Az 1914-es *Naturalization Act* az állampolgárság megszerzésének feltételeként a korábbi 3 évről 5 évre emelte a kanadai tartózkodás időtartamának követelményét, az előző törvény feltételei közül megtartotta, hogy a kérelmezőnek jó jellemmel kell bírnia („*he has of good character*”), bevezette viszont a kellő angol vagy francia nyelvtudás követelményét, ami akkor komoly szigorításnak számított. Újdonság volt, hogy míg korábban az állampolgárság megadásáról a bíróságok döntöttek, mostantól a *Secretary of State* (miniszter, a kormány tagja, az 1867-es B.N.A. Act vezette be az intézményt, feladatköre a Korona és Kanada közötti kapcsolatokra terjedt ki), ő is vonta vissza, a döntés teljesen diszkrecionális volt és értelemszerűen nem kellett ellátni indokolással sem, illetve nem volt ellene jogorvoslat sem.⁶¹⁶ Az eljárást a kijelölt tartományi bíróságok előtt kellett kezdeményezni, amelyek arról döntöttek, hogy a kérelmező megfelel-e a feltételeknek és ha igen, erről igazolást állítottak ki.⁶¹⁷ Az állampolgárság megadásának és visszavonásának diszkrecionális jellegéből fakadóan számos ázsiai bevándorlótól tagadták meg az állampolgárságot, illetve

⁶¹² Valerie Knowles: *Strangers at our Gates. Canadian Immigration and Immigration Policy, 1540-2006.* i. m. 111.

⁶¹³ *Order-in-Council PC 1911-1324*

⁶¹⁴ *Immigration Act, 1910* 40-43. szakasz

⁶¹⁵ *Immigration Act, 1910* 30-32. szakasz

⁶¹⁶ *Naturalization Act, 1914* 2., 24. szakasz

⁶¹⁷ *Naturalization Act, 1914* 20-23. szakasz

politikai és szakszervezeti aktivistákat fosztottak meg attól.⁶¹⁸ A korszakot, ahogyan arról már volt szó, a britten kívül alapvetően a kelet-európai és a skandináv országokból érkező bevándorlás jellemezte.

Az első világháború befejezését követően ismét szigorították a bevándorlási szabályozást (*Immigration Act Amendment, 1919*). A szigorítás indokai között említendő a gazdasági recesszió, illetve különösen az 1918-1919-es sztrájkok, melyek magukkal hozták egy nemzetközi bolsevik összeesküvés rémképét.⁶¹⁹ Bővültek a tilalmi okok, részben az egészségügyiek, részben pedig a politikaiak (pl. aki nem fogadja el a kormányzat intézményét), bekerültek továbbá a világháborús ellenségek polgárai (*enemy aliens*), a kémek, az összeesküvők, illetve minden 15 éven felüli, aki nem tud (angolul, franciául, vagy más nyelven) olvasni.⁶²⁰ A megtagadási okokat felsoroló 38. szakasz tovább bővült, bekerültek új okok: a belépés megtagadható volt gazdasági, ipari vagy bármely más okból, ami ideiglenesen érinti Kanadát, vagy a bevándorló minősült alkalmatlannak a klíma, az ipar, a társadalom, az oktatás, a munka vagy más támasztotta feltétel miatt, vagy pedig mert nemkívánt bevándorlónak minősült. Utóbbi kategóriába szokásaik, viselkedésük, életmódjuk, vagy a tulajdonuk használati módja miatt kerülhettek személyek, illetve ide tartoztak azok is, akikről feltételezték, hogy nem fognak tudni asszimilálódni.⁶²¹ A kitoloncolási okokat szabályozó 41. szakasz is bővült.

Míg tehát a 19. század második felét alapvetően a bevándorlás támogatása és előmozdítása, illetve laza szabályozási környezet jellemezte és ez a pozitív hozzáállás volt tetten érhető az állampolgárság könnyű megszerzésén is, a 20. század elejétől kezdődően a szabályok folyamatos szigorodása, a diszkrecionális döntéshozatal, a bevándorlók egyre komolyabb – sokszor származási országuk, fajuk alapján való – szűrése, illetve az állampolgárság megszerzésének megnehezítése vált tendenciává. A laza szabályozás időszakának jellemzője volt, hogy a bevándorlás viszonylag gyenge állami kontroll alatt állt: nem volt a hatóságoknak rálátásuk a szárazföldi beutazásra, így részben emiatt is nem voltak képesek hatékonyan befolyásolni, hogy kik és mekkora tömegekben érkeznek az országba, emellett az intézményrendszer sem volt arra felkészülve, hogy a bevándorlók a nyugati területek helyett inkább a nagyvárosokban telepednek le, így nem tudták az ellátásukat

⁶¹⁸ Ninette Kelley and Michael Trebilcock: *The Making of the Mosaic: A History of Canadian Immigration Policy*. i. m. 163.

⁶¹⁹ Valerie Knowles: *Strangers at our Gates. Canadian Immigration and Immigration Policy, 1540-2006*. i. m. 132.

⁶²⁰ *Immigration Act Amendment, 1919* 3. szakasz

⁶²¹ *Immigration Act Amendment, 1919* 13. szakasz

biztosítani. Mindehhez csatlakozott az akkoriban természetes intoleráns társadalmi attitűd is.

A szigorítás csúcspontját és ezzel együtt a maximális kontrollt az az 1931. március 21-én kiadott rendelet⁶²² jelentette, ami a gazdasági válság okozta munkanélküliségre hivatkozással gyakorlatilag lezárta Kanada határait az 1931. március 18-át követő időszakra. Csak azon amerikai és brit állampolgárokat engedték be, akik rendelkeztek megfelelő összegű forrással ahhoz, hogy fenntartsák magukat, amíg nem találnak állást, továbbá a mezőgazdasággal foglalkozókat, amennyiben szintén rendelkeztek a gazdálkodáshoz szükséges forrásokkal, illetve a Kanadában letelepedettek feleségeit és 18 éven aluli, nem házas gyermekeit, amennyiben el tudták őket tartani. További követelmény volt, hogy csak olyan tartományban telepedhettek le, amely nem tiltakozott ez ellen. Mindenki más beutazását kifejezetten tiltotta a rendelet.

Gyakorlatilag egy személy hozott döntés minden beutazásról (Frederick Charles Blair miniszter-helyettes, aki a bevándorlási részleget vezette), aki egyrészt szigorúan ragaszkodott a jogszabályok betű szerinti betartásához (ráadásul többségük tartalma is tőle eredt), másrészt ellenezte a menekültek befogadását is, az ugyanis számára egyet jelentett azzal, hogy Kanadát elárasztják a zsidók. Hozzáállása összhangban volt a kormány álláspontjával. A rendelet ezzel a legfontosabb akadályá lett a Holokauszt elől menekülők befogadásának.⁶²³ Meg kell jegyezni, hogy Kanadában ebben az időben nem létezett külön szabályozás a menedékkérők befogadására és a Nemzetek Szövetsége 1933-as menekültügyi egyezményéhez sem csatlakoztak, ami alapvetően nem volt kirívó ekkortájt: a menedékjog jelenlegi nemzetközi rendszere ugyanis csak a második világháború után alakult ki azzal, hogy a menedékjog bekerült az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatába, illetve a UNHCR 1950-es felállításával és az 1951-es Genfi Menekültegyezmény elfogadásával. Ebből fakadóan a humanitárius esetekre is a szigorú idegenrendészeti szabályozás és szempontrendszer, illetve a kormányzati diszkrecionalitás vonatkozott.

Harmadik szakasz: a második világháború befejeződésétől az 1980-as évekig

Noha az akadémiai szférában már a '30-as évektől kezdődően megjelentek az első pluralista nézetek, amelyek elvetették az angolszász felsőbbrendűség gondolatát és a bevándorlók

⁶²² *Order-in-Council PC 1931-695*

⁶²³ Irving Abella, Harold Troper: The line must be drawn somewhere: Canada and Jewish Refugees, 1933–9. *The Canadian Historical Review*, Volume 60, Number 2, June 1979, 178-209., 183-185.

iránti toleranciát helyezték előtérbe⁶²⁴, jelentős változás csak a második világháborút követően következett be, a háború évei alatt nemcsak a teljes bezárkózás volt a jellemző, hanem emellett a már az országban élő, de az ellenséges népekhez tartozó személyeket (japánokat, olaszokat, németeket, még a zsidó menekülteket is) internálták is.⁶²⁵ A második világháború után is először az az elképzelés dominált, amit Mackenzie King miniszterelnök fogalmazott meg 1947-ben egy migrációs témájú beszédében, miszerint a bevándorlás privilégium, nem pedig jog.⁶²⁶

A második világháborút követően az első nagy változást az új állampolgársági szabályozás elfogadása jelentette. Noha a kanadai állampolgár (*Canadian citizen*) fogalma az 1910-es bevándorlási törvény óta létezett és az állampolgársági szabályozás révén az 5 éve Kanadában élők állampolgárok is lehettek, de őket jellemzően a *British subjects of Canada* névvel jelölték, vagyis elsődlegesen brit alattvalók voltak, vagyis a brit közösség részét képezték, míg Kanadához területileg kapcsolódtak. Az igazi kanadai állampolgárságot, vagyis hogy a polgárok személyükben, területileg és az országhoz való hűség szempontjából is Kanadához tartoznak, az 1947-es *Canadian Citizenship Act* teremtette meg. Ekkortól kaptak először külön kanadai útlevelet is az állampolgárok. A szabályozás célja az volt, hogy a lehető legszélesebb körben biztosítsa az állampolgárságot, így a kormány is annak inkluzív, etnikai különbségeken átívelő jellegét hangsúlyozta, az első felavatási ceremónián is szimbolikusan egy ukrán származású férfi kapta (William Lyon Mackenzie King miniszterelnököt követően) a második útlevelet, majd őt követően dán, olasz, illetve zsidó származású állampolgárok.⁶²⁷ Ténylegesen ez a törvény tette a kanadaiakat brit alattvalókból kanadai állampolgárokká, vagyis az akkoriban kialakuló kanadai nemzeti identitás egyik fontos sarokkövének tekintendő.

A törvény az állampolgárság keletkezésénél a vérségi elvet követte (*a padre*), míg az állampolgárság megszerzésére 5 év kanadai tartózkodás után volt lehetőség, megmaradt a nyelvismeret és a jó jellem követelménye is, előbbi alól kivételt jelentett, ha valaki már 20 év Kanadában élt. További elemként jelent meg, hogy a kérelmezőnek az állampolgársággal együtt járó előnyökről és kötelezettségekről megfelelő tudással kellett rendelkeznie. Akik

⁶²⁴ Howard Palmer: Mosaic versus Melting Pot: Immigration and Ethnicity in Canada and the United States. i. m. 508-509.

⁶²⁵ Mary Halloran: Ethnicity, the State and War: Canada and Its Ethnic Minorities, 1939-45. *International Migration Review*, Vol. 21, No. 1 (Spring, 1987), 159-167., 161-162.

⁶²⁶ Ninette Kelley and Michael Trebilcock: *The Making of the Mosaic: A History of Canadian Immigration Policy*. i. m. 356.

⁶²⁷ Irene Bloemraad: *Becoming a Citizen: Incorporating Immigrants and Refugees in the United States and Canada*. University of California Press, 2006 25-26.

az első vagy második világháborúban szolgáltak, kedvezményes szabályként 1 év tartózkodás után is megkaphatták az állampolgárságot. A kérelmet a bíróságon kellett benyújtani, az állampolgárság megszerzéséről pedig a miniszter (*Secretary of State*) döntött. A valamilyen fogyatékossgal rendelkezők (a cselekvőképtelen kiskorúak, a „holdkórosok” és az „idióták”) viszont nem kaphattak állampolgárságot. Kiskorúakra külön döntés révén akkor terjedt ki a szülő állampolgársága, ha annak megszerzése előtt születtek és az apa felelős szülőnek minősült. A kérelmet a bíróságon kellett benyújtani, az állampolgárság megszerzéséről pedig a miniszter (*Secretary of State*) döntött.⁶²⁸

Előremutató elem, hogy a nők nem veszítették el az állampolgárságukat, ha valamely, nem kanadai állampolgárral házasodtak össze, vagy házastársuk elveszítette kanadai állampolgárságát.⁶²⁹ A többes állampolgárságot ugyanakkor a törvény nem engedte. A kormány dönthetett az állampolgárság visszavonásáról, ha annak megszerzése hamis adatokon alapult, az állampolgárról kiderült, hogy a háború alatt kapcsolatot tartott az ellenséggel, ha Kanada területén kívül nem mutatott lojalitást az uralkodóval, vagy Kanadában elítélték árulás vagy lázadás miatt. Főszabály szerint az állampolgárság elvesztéséhez vezetett, ha az állampolgár 6 egymást követő évben Kanadán kívül élt.⁶³⁰ Ez utóbbi elemből eredő sérelmeket utóbb az újabb állampolgársági szabályozások orvosolták.

Bár az állampolgársági szabályozás enyhült és ennek eredményeként számtalan korábbi bevándorló vált a kanadai nemzet részévé, a szigorú migrációs politika a második világháborút követően is kitartott, leginkább abból a félelemből, hogy bármikor bekövetkezhet egy újabb gazdasági válság és az azzal együtt járó gazdasági-társadalmi problémák. Ez a félelem ugyanakkor nemcsak alaptalannak bizonyult az évek előrehaladtával, hanem kifejezetten fel is virágzott a gazdaság. Már 1946-ban munkaerőhiány alakult ki, ezért a különböző gazdasági lobbicsoportok a bevándorlási politika enyhítését szorgalmazták. Hozzájuk csatlakoztak azok a csoportok is, amelyek eleve bevándorlás támogatására alakultak. Többek között erre is visszavezethetően, az ‘50-es évektől kezdődően a kanadai bevándorlási politika fókuszába alapvetően a gazdaság igényei kerültek. A második világháborút követően ugyan még jelen volt a kívánság, hogy ne

⁶²⁸ *Canadian Citizenship Act, 1947* 10-13. szakasz

⁶²⁹ A 20. században elterjedt gyakorlat volt, hogy a házas nők a férjük útlevelével utaztak, ugyanis általánosan elfogadott nézet szerint a férj és feleség mindig együtt van, tehát a nő nem hagyja el az országot férje nélkül. Ebbe a nézetbe illeszkedik az is, hogy a feleség osztozik férje állampolgárságában, ami sokszor a nők hontalanságához vezetett. Linda K. Kerber: *The Stateless as the Citizen’s Other: A View from the United States*. In: Seyla Benhabib and Judith Resnik (ed): *Migrations and Mobilities. Citizenship, Borders, and Gender*. New York University Press 2009, 76-123., 97.

⁶³⁰ *Canadian Citizenship Act, 1947* 16-21., 23. szakasz

változzon meg a kanadai társadalom etnikai összetétele, azonban egyre inkább teret nyert a faji és etnikai tolerancia, elsőként a kelet-, illetve dél-európaiakkal szemben, ami aztán lassan a korlátozó rendelkezések lebontásához vezetett. Mivel a bevándorlás kérdése szorosan összekapcsolódott a gazdasági igényekkel, annak igazgatása ettől az időszaktól kezdődően szinte mindig a munkaügyi, illetve gazdasági minisztériumok hatáskörébe került.⁶³¹ Ez tehát egy újabb paradigmaváltás volt a bevándorlási szabályozásban: míg korábban a származási ország, vagyis a kulturális, etnikai hovatartozás jelentős tényező volt, a változásokat követően a fókusz a képzettségre, vagyis a munkaerőpiaci kívánalmakra esett, ami egyben magával hozta a kanadai társadalom diverzitásának növekedését is, alapvetően tehát a munkaerőpiaci szükség hatására.

Itt érdemes egy rövid kitérőt tenni a menekültügyi szabályozásra is. 1951-ben ugyanis az ENSZ elfogadta a menekültek helyzetére vonatkozó genfi egyezményt, ahhoz azonban Kanada, bár részt vett a szöveg megalkotásában⁶³², nem csatlakozott, így a menedékkérők is a fennálló idegenrendészeti szabályoknak megfelelően, leginkább szponzorált hozzátartozóként, szerződéses munkavállalóként vagy egyházi programok keretein belül léphettek csak be Kanada területére. A csatlakozástól való távolmaradás hátterében az állt, hogy Kanada nem akart lemondani szuverén jogai teljességéről annak eldöntésekor, hogy kit enged belépni a területére, illetve nem találta elfogadhatónak, hogy az egyezmény alapján nem toloncolhatta volna ki a nemzetbiztonságra veszélyt jelentő menekülteket⁶³³, mindezekon túl pedig nem is tekintette magát az első menedék országának.⁶³⁴ Alapvetően a kommunista beszivárgástól tartottak, illetve úgy ítélték meg, hogy a meglévő idegenrendészeti szabályozás megfelelő a humanitárius vonatkozású esetekre is.⁶³⁵

⁶³¹ Harold Troper: Canada's Immigration Policy since 1945. *International Journal*, Vol. 48, No. 2, Migrants & Refugees (Spring, 1993), 255-281., 255-260.

⁶³² Olaszország és Nagy-Britannia képviselőihez hasonlóan a Kanada is a lehető legszélesebb körű menekült fogalom elfogadása mellett érvelt, azonban végül az üldöztetés öt okát nevesítette az egyezmény, illetve területi és időbeli korlátozást is alkalmazott. Talia Inlender: Status Quo or Sixth Ground? Adjudicating Gender Asylum Claims. In: Seyla Benhabib and Judith Resnik (ed): *Migrations and Mobilities. Citizenship, Borders, and Gender*. New York University Press 2009, 356-379., 358.

⁶³³ Ehhez érdemes megjegyezni, hogy a genfi menekült egyezmény 32. cikke lehetővé teszi közrendi vagy állambiztonsági okból a menekült kiutasítását, és a 33. cikkben megfogalmazott non-refoulement elv alól is kivételt jelent, ha alaposan feltehető, hogy a menekült veszélyezteteti annak az országnak biztonságát, amelynek területén van, vagyis Kanada aggodalma nem feltétlenül volt megalapozott. Másrészt viszont a kanadai idegenrendészeti szabályozás nagyfokú diszkrecionalitást tett lehetővé, illetve meglehetősen szűk körben biztosította csak a jogorvoslati lehetőségeket, a genfi egyezmény alapján pedig ezeken a tényezőkön mindenképpen változtatni kellett volna.

⁶³⁴ Shauna Labman: Private Sponsorship: Complementary or Conflicting Interests? *Refugee Volume* 32., Number 2., 67-80., 68.

⁶³⁵ Gerald E. Dirks: Canada's Refugee Policy: Indifference Or Opportunism? McGill-Queen's University Press, 1977 180.

Az egyezményhez való csatlakozásig tehát a humanitárius eseteket is főszabály szerint az idegenrendészeti szemlélet, illetve szabályrendszer alapján ítélték meg, emellett *ad hoc* jelleggel, tipikusan nemzetközi megfontolásból, pl. a Nemzetközi Menekültügyi Szervezettel együttműködve történt menekültek befogadása. Ugyan Kanada az 1956-os forradalmat követően befogadott mintegy 37 000 magyar menedékkérőt, de velük kapcsolatban is kezdetben a biztonsági aggályok domináltak, amely csak akkor változott meg, amikor már jelentős mértékű lett a közvélemény és a média nyomása: számos nem kormányzati szerv jelentkezett, hogy közreműködnének a menekültek elhelyezésében, illetve gyakorlatilag mindegyik politikai erő támadta a kormányt tétlensége miatt.⁶³⁶ Végül 1956. november végén döntött a kormány a magyarok befogadásáról, leginkább abból a megfontolásból, hogy ha a menekülteknek vissza kellene térniük Magyarországra, azzal hatalmas sikert aratna a Szovjetunió, amit nem lehet hagyni.⁶³⁷ A menedékkérők elől lebontották az adminisztratív akadályokat az idegenrendészeti törvény diszkrecionalitást lehetővé tévő rendelkezéseinek alkalmazásával, és külön ügyintézőket biztosítottak számukra Bécsben, az áttelepítés folyamatát felgyorsítandó.⁶³⁸ Mindössze egy hónappal később azonban le is állították a programot, leginkább Ontario tartomány kormánya, a szakszervezetek, illetve a francia kanadai média nyomására, nagyrészt a növekvő munkanélküliségre hivatkozva, másrészt viszont többen elleneztek, hogy egyre több bevándorló érkezik a kontinentális Európából.⁶³⁹ Vagyis ez a rövid kitérő is csak részlegesen volt humanitárius jellegű és összességében nem változtatott a menedékkérőkhöz való idegenrendészeti hozzáálláson. Másrészt ugyanakkor a megfelelő szabályozás, illetve az átgondolt stratégia hiánya és időnként a társadalmi nyomás miatti *ad hoc* jellegű befogadás is hozzájárult a diverzitás terjedéséhez. Kanada végül 1969-ben csatlakozott a genfi menekültegyezményhez, azonban a menekültügyi eljárás szabályait csak 1978-ban alkották meg.

Az idegenrendészet bekövetkező változás kezdetben nehézkes volt. Az 1952-es *Immigration Act* újra megnyitotta a bevándorlás lehetőségét, azonban az etnikai szűrést még nem törölte el. A törvény sok újdonságot a hatálybalépésekor nem hozott, külön kitért a nem bevándorlási céllal érkezők belépésének feltételeire (engedélyhez kötött, az engedély

⁶³⁶ Harold Troper: Canada's Immigration Policy since 1945. i. m. 265.

⁶³⁷ G. A. Rawlyk: Canada's Immigration Policy, 1945 – 1962. Dalhousie Review, Volume 42, Number 3, 1962 287-300., 295.

⁶³⁸ Valerie Knowles: Strangers at our Gates. Canadian Immigration and Immigration Policy, 1540-2006. i. m. 175.

⁶³⁹ G. A. Rawlyk: Canada's Immigration Policy, 1945 – 1962. i. m. 295.

időtartama 12 hónap), a homoszexuálisokkal, krónikus alkoholistákkal, kábítószerfüggőkkel és -kereskedőkkel bővült a tiltott csoportok (mentális és fizikai fogyatékossgal, különböző betegségekkel rendelkezők, koldusok stb.) köre⁶⁴⁰, illetve cizelláltabb eljárési szabályokat vezettek be, ugyanakkor a bevándorlásügyi miniszter jogköre továbbra is diszkrecionális volt és bővült *Governor in Council* (vagyis tulajdonképpen a kormány) jogalkotási felhatalmazottsága is. Ez utóbbi alapján a kormány meghatározhatta a belépés korlátozását, illetve tilalmát az alábbi okok miatt:

- nemzetiség, állampolgárság, etnikai csoport, foglalkozás, osztály vagy földrajzi terület,
- meghatározott szokások, viselkedés, életmód, vagy a tulajdon használati módja,
- ha az adott személy alkalmatlan a klíma, a gazdaság, az ipar, a társadalom, az oktatás, a munka, egészségügyi, vagy más feltétel miatt,
- akiről feltételezhető, hogy alkalmatlan az asszimilációra, vagy hogy vállalja a kanadai állampolgársággal együttjáró kötelezettséget és felelősséget.⁶⁴¹

A szabályozás tehát továbbra is a britek, franciák, illetve észak-európaiak bevándorlását célozta, mivel – ahogyan ez el is hangzott a parlamenti vitában – ők bizonyultak a leginkább integrálhatónak.⁶⁴² Ebből fakadóan ez az időszak még mindig az európai bevándorlásé volt.

A törvénnyel együtt kiadott bevándorlási rendelet⁶⁴³, illetve annak 1956-os módosítása⁶⁴⁴ részletezte a beutazási feltételeket. Utóbbi már arra is kiterjedt, hogy pontosan kik számára adott a belépés lehetősége, lényegében három csoportra osztva a bevándorlókat:

- brit alattvalók, írek, franciák és amerikaiak: alapvetően a kanadai megélhetés biztosítottóságát követelte meg,
- osztrákok, belgák, dánok, németek, finnek, görögök, izlandiak, olaszok, luxemburgiak, hollandok, norvégok, portugálok, spanyolok, svédek, svájciak, illetve az európai államokból érkező menekültek: az idegenrendészettel foglalkozó minisztérium engedélyére volt szükség,
- egyiptomi, izraeli, libanoni, török, illetve az egyéb európai, észak-, illetve dél-amerikai polgárok: ha az adott személy kanadai állampolgár vagy állandó tartózkodási engedéllyel

⁶⁴⁰ *Immigration Act, 1952* 5. szakasz

⁶⁴¹ *Immigration Act, 1952* 61. szakasz

⁶⁴² G. A. Rawlyk: *Canada's Immigration Policy, 1945 – 1962*. i. m. 292.

⁶⁴³ *Order-in-Council PC 1953-859*

⁶⁴⁴ *Order-in-Council PC 1956-785*

rendelkező személy hozzátartozója és biztosítja e személyek ellátását. Ez a szabály volt irányadó az egyéb országok állampolgáira is.⁶⁴⁵

A 21. szakasz mindezekén túl külön kategóriaként nevesítette az indiai, pakisztáni, illetve ceyloni bevándorlókat, akikre vonatkozóan a kanadai kormány kétoldalú megállapodásokat kötött az érintett kormányokkal, amelyekben éves bevándorlási kvótákat határoztak meg 300, 100 és 50 főben.

A személyi kört vizsgálva egyrészt pozitívként értékelhető, hogy viszonylag széles körben megnyitotta a bevándorlás lehetőségét, menekülteknek is, vagyis a megelőző 40 év szabályozásához képest meglehetősen nagy már a kontraszt, ugyanakkor észre kell venni azt is, hogy a továbbra is alapvetően fehérek bevándorlását támogatták, hiszen szó sem esik a rendeletekben pl. az afrikai országokról. Újdonság, hogy lehetővé tette a bevándorlók számára hozzátartozóik beutazásának szponzorálását, illetve megteremtette annak a lehetőségét is, hogy a bevándorló a beutazáshoz, illetve az észszerű megélhetési költségekhez hitelt vegyen fel a pénzügyminisztertől.⁶⁴⁶

Az 1956-os rendelet és a személy kör részletes meghatározásának egyik indoka a Legfelsőbb Bíróság azévi, *Attorney General of Canada v. Brent* ügye volt, melyben a bíróság egyrészt hatásköri kifogással élt, másrészt utalt arra, hogy egységes jogértelmezésre lenne szükség az addigi bizonytalan tartalmú helyett. Az amerikai állampolgárságú alperes Shirley Kathleen Brentet a bevándorlási törvény fent hivatkozott 61. szakasza alapján, az idegenrendészeti ügyintéző döntésének eredményeként [bevándorlási rendelet 20. szakasz (4) bekezdés] kitoloncolták. Az alperes bírósághoz fordult és a fogvatartás megszüntetését és a kitoloncolást elrendelő döntés megsemmisítését kezdeményezte (ún. *writ of habeas corpus with certiorari in aid* kiállítását kezdeményezte⁶⁴⁷). Az elsőfokú bíróság elrendelte a fogvatartás (őrizet) megszüntetését, a fellebbviteli bíróság pedig megsemmisítette a kitoloncolást elrendelő döntést. A Legfelsőbb Bíróság helybenhagyta a fellebbviteli bíróság döntését, ugyanakkor kimondta, hogy a bevándorlási rendelet 20. szakasz (4) bekezdése érvénytelen, mivel nem lehetett volna az idegenrendészeti ügyintézőre delegálni a kitoloncolásról való döntéshozatali hatáskört. A bíróság azt is megjegyezte, hogy a

⁶⁴⁵ *Order-in-Council PC 1956-785* 20. szakasz

⁶⁴⁶ *Order-in-Council PC 1956-785* 69. szakasz

⁶⁴⁷ Writ kiállítását kérte, melynek birtokában bírósági eljárást kezdeményezhető. A certiorari in aid révén a bíróságnak lehetősége van beszerezni a megelőző eljárás teljes iratanyagát a habeas corpus alkalmazásának megállapításához, míg enélkül csak a letartóztatási parancs vizsgálható. A jogintézmény tehát bővíti a döntés felülvizsgálati lehetőségét. Judith Farbey and R. J. Sharpe with Simon Atrill: *The Law of Habeas Corpus*. Third Edition. Oxford University Press 2011, 45-46.

széleskörű szabályok és azok ügyintézői szintű változatos értelmezése helyett a döntéshozatalnak a kormány kezében kell maradnia.

A szabályozás lassú nyitása mellett ugyanakkor probléma volt, hogy az időszakban azon túl, hogy egyre nagyobb igény volt a hiányzó munkaerő pótlására, nem határozták meg a nemzeti célokat, nem állt rendelkezésre semmilyen terv, illetve információ sem a gazdaságról, amire a bevándorlás kérdésével kapcsolatos döntést lehetett volna alapozni. A gazdasági élet szereplői, továbbá egyes, stratégiai pozícióban lévő személyek, humanitárius célból az egyházak, illetve társadalmi szervezetek támogatták a bevándorlást. Állami oldalról pedig a bevándorlási hivatal fiatal munkatársai léptek fel támogatólag, akik személyes tapasztalataik által meggyőzve, optimista hozzáállással a bevándorlásban potenciált láttak. Az '50-es években azonban az európai bevándorlás csökkenni kezdett (kivéve 1956-57-et, vagyis a magyar forradalom menekültkibocsátását), egyrészt a javuló európai gazdasági környezet miatt, másrészt pedig azért, mert stratégia hiányában Kanada meg sem próbálta az európai bevándorlást promotálni.⁶⁴⁸ Ezen felül nagyon kevés irodát működtettek külföldön – 1960-ban csak 27-et, ebből 24 Európában volt, egy Izraelben, kettő pedig Ázsiában – és kevés forrást is biztosítottak a bevándorlás ösztönzésére.⁶⁴⁹ A programalkotás, illetve ahhoz kapcsolódóan a megfelelő intézményrendszer hiányára volt visszavezethető, hogy ugyan a bevándorlási szabályozás legtöbb diszkriminatív elemét eltörölték 1962-ben, ez azonban először nem vezetett a bevándorlók számának jelentős emelkedéshez a korábban kizárt csoportok részéről.⁶⁵⁰

Jellemző volt ugyanakkor, hogy az újonnan érkezők túlnyomó többsége már a városokban telepedett le: 1961-re a külföldön született kanadaiak 81%-a városokban élt, míg a Préri-tartományokban letelepedők száma csökkent. A változás mögött jórészt az állt, hogy ekkor változott a korábbi mezőgazdasági alapú gazdaság előbb gyártás-, majd pedig szolgáltatásalapúvá, így a munkaerő-piaci kereslet is leginkább ezeken a területeken jelentkezett. Ezzel áll összefüggésben az is, hogy a világháború után érkezők jellemzően sokkal képzetebbek voltak mint elődeik.⁶⁵¹ A városokban való letelepedés egyszersmind erősebben érzékelhetővé is tette a kanadai mozaikot azáltal, hogy egyre inkább láthatóvá váltak a kulturálisan eltérő csoportok.

⁶⁴⁸ Freda Hawkins: *Canada and Immigration. Public Policy and Public Concern. Second Edition.* McGill-Queen's University Press Kingston and Montréal, 1988 72-77.

⁶⁴⁹ Harold Troper: *Canada's Immigration Policy since 1945.* i. m. 266.

⁶⁵⁰ Freda Hawkins: *Canada and Immigration.* i. m. 77.

⁶⁵¹ Monica Boyd and Michael Vickers: *100 years of immigration in Canada.* Canadian Social Trends Autumn, 2010 7.

A származásalapú vizsgálat helyett a képzettségre, skillekre fókuszáló és a már addigra adott diverzitást jelentősen mélyítő bevándorláspolitikai nyitánya az az 1962-es bevándorlási rendelet⁶⁵² volt, amely eltörölte a korábbi diszkriminatív szabályozást. Kanada 1960-ban elfogadta a *Bill of Rights*-ot, ami tiltotta a faji, származási, vallási alapú, illetve nemek közötti diszkriminációt, így mindekképpen összhangba kellett hozni ezzel a bevándorlási szabályozást, másrészt ez állt összhangban Kanada egyre növekvő nemzetközi szerepvállalásával is, harmadrészt pedig illeszkedett az időszak kibontakozó emberi jogi jogvédő környezetébe is.

A rendelet beutazás feltételeit szabályozó 31. szakasza már kifejezetten a képzettségre, képességekre alapozza a beutazás megengedhetőségét, az ilyen személyeken kívül pedig elsődlegesen a hozzátartozók szponzorálása révén lehetett vízumhoz jutni. Ez utóbbi személyi kör vonatkozásában ugyanakkor a korábbi rendeletből ismert országok köre nem bővült, így e területen maradtak még hiányosságok a diszkriminatív elemek lebontását tekintve.

Mivel azonban a képzett bevándorlók száma nem érte el a kívánt mértéket, illetve ehelyett megnőtt a képzetlen, családtagjaik által szponzorált bevándorlók köre, vagyis a szabályozás inkább nem szándékolt eredményeket hozott, a kormány új megoldást keresett, melynek első lépéseként elrendelte a bevándorlásra vonatkozó átfogó kutatás elkészítését, amely fontos lépés volt a tudatos bevándorláspolitikai kialakításában. Ez lett a Bevándorlási Fehér Könyv (*White Paper on Immigration, 1966*)⁶⁵³, amely számtalan javaslatot tett a reformokra, nemcsak a szűk értelemben vett migrációs szabályozás, hanem a gazdasági tényezők, a kulturális és társadalmi tényezők, vagy éppen a humanitárius, illetve biztonsági kérdések vonatkozásában, vagyis gyakorlatilag átfogta azokat a gazdasági-társadalmi kapcsolódási pontokat, amelyek nélkül megalapozott bevándorlási politika nehezen képzelhető el. A javaslatok nagy részét az 1967-es bevándorlási rendeletben be is vezették.⁶⁵⁴

A Fehér Könyv a bevándorlást a gazdasági növekedés és az ahhoz kapcsolódó kulturális fejlődés alapjaként fogta fel. Kiemeli ugyanakkor, hogy ahhoz, hogy valóban be is töltsse ebbéli szerepét, szükséges egy olyan migrációs politika, amely figyelemmel van

⁶⁵² *Order-in-Council PC 1962-86*

⁶⁵³ *White Paper on Immigration, 1966.*

<https://pier21.ca/research/immigration-history/white-paper-on-immigration-1966>

⁶⁵⁴ Roy Hanes: *None is Still Too Many: An Historical Exploration of Canadian Immigration Legislation As It Pertains to People with Disabilities.* *Developmental Disabilities Bulletin*, 2009, Vol. 37, No. 1 & 2, 91- 126., 110-111.

nemcsak a gazdaságra, hanem a társadalomra, illetve a nemzeti és nemzetközi jelenségekre is.

A gazdasági faktorok vonatkozásában hangsúlyozza, hogy mivel Kanada gyéren lakott, ezért a bevándorlás számtalan gazdasági előnnyel járhat (pl. nagyobb piac, az állam fenntartási költségeinek jobb eloszlása, szolgáltatások fejlődése), az igényeket illetően ugyanakkor már nem a mezőgazdaságban dolgozókra van szükség, hanem képzett munkaerőre, ami a foglalkoztatottak immár 40%-át teszi ki. Ekként noha rövidtávon a képzetlen munkavállalókra is nagy az igény, azonban a technológiai és gazdasági változások őket érintik a leginkább, így végső soron a munkanélküliséget növelnék. Ez nem jelenti azt, hogy ki kell zárni a bevándorlásukat, ehelyett inkább azt kell elkerülni, hogy kontrollálatlan számban érkezzenek, amihez a szponzorációs rendszer átalakítására van szükség. Ez utóbbi vonatkozásában alapvetően a támogatottak körének szűkítésére tett javaslatot, ha a szponzor nem kanadai állampolgár, míg kanadai állampolgárok bővebb személyi kört támogathatnának a javaslat szerint, azonban csak olyan személyeket, akik írástudók és rendelkeznek valamilyenfajta végzettséggel.

A bevándorlás jellemzőinél kritizálja a korábbi időszak eshetőleges megoldásait és egy átgondolt politika szükségességét hangsúlyozza, mely figyelemmel van a bevándorlás faktoraira: „a képzett emberek számára (...) a kivándorlás egy komplex és rendkívül személyes döntés, amely gazdasági indítékokból, politikai körülményekből, a társadalmi nyomásból és elégedetlenségekből, családi tradíciókból, ambíciókból, kalandvágyból tevődik össze”.

A kulturális és társadalmi faktorokról szóló részben kitér arra, hogy a bevándorlókkal szembeni félelmek nem igazolódtak: a bűnelkövetés feleakkora a bevándorlók körében mint a született kanadaiak körében és az általuk elkövetett bűncselekmények háttérében is társadalmi tényezők állnak. A bevándorlók többsége jól adaptálódott a környezetéhez. Jellemző, hogy egy helyen koncentrálódnak, ami a jelentés szerint nem jelent problémát, ha családi kötődés vagy a saját döntésük áll a háttérében és nem diszkriminációs faktorok. A koncentrálódás ugyanakkor lakhatási, oktatási és jóléti problémákat is felvet, amik egyelőre kontroll alatt tarthatók, mindaddig, amíg a bevándorlás rátája nem nő túl az egyensúlyi állapoton. Másrészt kontroll alatt kell tartani a városokba áramló bevándorlók rátáját is, elkerülendő a munkanélküliség növekedését és ezáltal a gettósodást a lakókörnyezetükben.

Külön rész foglalkozik a humanitárius okból befogadottakkal. Eszerint 1947 óta Kanada 300 000 menekültet fogadott be, alapvetően elfogadott rendszer nélkül, így ha a

jövőben az ország ki akarja venni a részét a nemzetközi humanitárius feladatokból, akkor ennek meg kell teremteni a megfelelő feltételrendszerét: szükség van egy különálló szabályozásra, szükséges lenne csatlakozni az 1951-es menekültegyezményhez is, fel kell állítani egy külön szervet a menedékjogi kérelmek elbírálására, illetve megfelelő támogatási rendszer kialakítását is felveti a dokumentum.

A dokumentum ezen kívül javaslatot tett arra, hogy kerüljenek ki a tiltott körből azok, akik nem jelentenek valós veszélyt, illetve a jogorvoslati rendszer bővítésére, a támogatási rendszer átalakítására (1951 óta működő rendszer, a javaslat szerint a diszkriminatív elemeket törölni kell), a munkalehetőségekkel kapcsolatos tanácsadás bevezetésére, illetve a társadalmi beilleszkedésben segédkező szervezetek koordinálására.

A Fehér Könyv fogadtatása vegyes volt, leginkább a családegyesítés lehetőségét szűkítő javaslatokat támadták, jellemzően az etnikai csoportok, a munkáltatói szervezetek és az egyházak, így az erre vonatkozó javaslatot a kormány elvetette.⁶⁵⁵

A bevándorlási szabályozást befolyásoló másik fontos dokumentum az ún. Sedgwick jelentés volt, amely szintén a kormány felkérésére készült és a kitoloncolásokat vizsgálta. A jelentés eredményeként létrehoztak 1967-ben egy független fellebbviteli testületet (*Immigration Appeal Board*), amely a kiutasításokat vizsgálta felül és amely döntésével szemben csak a Legfelsőbb Bírósághoz lehetett fordulni.⁶⁵⁶

Az 1967-es bevándorlási rendelet⁶⁵⁷ az 1962-es szabályozást módosítva bevezette a pontrendszert annak eldöntésére, hogy a bevándorlók sikeresen le tudnak-e telepedni Kanadában. A pontrendszerből fakadóan egyszersmind végleg megszűnt az a szempont, amely alapján származási országuk, illetve faji hovatartozásuk alapján szűrték a bevándorlókat, a fehéreket előnyben részesítve. Emellett fontos eleme, hogy jelentős mértékben csökkentette a korábbi diszkrecionalitást.

A bevándorlók három személyi körét határozta meg a rendelet: független (*independent*), ajánlott (*nominated*) és a szponzorált (*sponsored*). Lehetőség volt továbbá arra is, hogy a már Kanada területén tartózkodók nyújtsanak be kérelmet (*landed immigrant*⁶⁵⁸).

A független bevándorlókra (*independent immigrants*) vonatkozóan kilenc kategóriát alakítottak ki: képzettség, személyes tulajdonságok, foglalkoztatási igények azon

⁶⁵⁵ Harold Troper: Canada's Immigration Policy since 1945. i. m. 269.

⁶⁵⁶ Valerie Knowles: Strangers at our Gates. Canadian Immigration and Immigration Policy, 1540-2006. i. m. 191-192.

⁶⁵⁷ *Order-in Council PC 1967-1616*

⁶⁵⁸ *Order-in-Council PC 1962-86*, módosított 34. szakasz

a területen, amiben valószínűleg alkalmazni fogják, foglalkozási készségei szintje, kor, előre megszervezett foglalkoztatás, francia és angol nyelvtudás, rokon jelenléte Kanadában, és általános foglalkoztatási lehetőségek azon a helyen, ahol le kíván telepedni a bevándorló.⁶⁵⁹ Maximum 100 pontot lehetett elérni, aki ebből legalább 50 pontot elér, azt független bevándorlóként belépést nyert.⁶⁶⁰ A pontozás irányelveit a rendelet melléklete határozta meg, ugyanakkor az eljáró ügyintéző dönthetett arról, hogy mégsem engedélyezi a belépést annak, aki minden feltételnek megfelel, vagy éppen ellenkezőleg, megadja a belépés lehetőségét annak, aki nem felel meg a feltételeknek, ha úgy ítélte meg, hogy az értékelés nem tükrözi megfelelően a kérelmező letelepedési esélyeit és döntését írásban megindokolva benyújtotta a minisztériumnak, ahol azt jóváhagyták.⁶⁶¹

A szponzorált bevándorlók csoportjába a kanadai állampolgárok, illetve letelepedettek közvetlen hozzátartozói (az ún. *sponsored dependant*, vagyis férj, feleség, jegyes, 21. életévét be nem töltött gyermekek stb.) tartozhattak.⁶⁶²

Az ajánlott bevándorlók csoportjának kategóriája azokra terjedt ki, akik távolabbi hozzátartozók voltak, és megfeleltek a számukra kialakított vizsgálatnak. Ez utóbbi öt tényezőre terjedt ki: képzettség, személyes tulajdonságok, foglalkoztatási igény, foglalkozási készség, életkor.⁶⁶³ A független bevándorlókhoz képest a pontozás megítélése e személyi körnél szigorúbb, a belépéshez szükséges pontszámok az egyes hozzátartozói körök vonatkozásában eltérnek.⁶⁶⁴ Azon kanadai állampolgárnak, vagy letelepedettnek, aki a hozzátartozóját e szabályok alapján jelölte, legalább öt évig biztosítania kellett a hozzátartozója ellátását.⁶⁶⁵

Mindemellett Kanada újabb területi irodákat nyitott: míg korábban ezek többsége Nagy-Britanniában volt, a '70-es évekre az 55 irodából csak 6 volt ott, emellett volt iroda Franciaországban, Németországban, Ausztriában, Hollandiában, Belgiumban, Svájcban, Norvégiában, Svédországban, Dániában, Finnországban, összesen 12, míg a saját meghatározásuk szerint déli országokban (Olaszország, Görögország, Portugália, Spanyolország, Magyarország és Jugoszlávia) 8 iroda működött, 4 iroda a Közel-Keleten (Izrael, Libanon, Egyesült Arab Köztársaság), 7 Ázsiában (Hongkong, India, Pakisztán, Japán, Fülöp-szigetek) 4 Közép- és Dél-Amerikában (Jamaica, Trinidad és Argentína), 12

⁶⁵⁹ *Order-in-Council PC 1962-86*, módosított 32. szakasz (2) bekezdés

⁶⁶⁰ *Order-in-Council PC 1962-86*, *Schedule A* 3. szakasz

⁶⁶¹ *Order-in-Council PC 1962-86*, módosított 32. szakasz (4) bekezdés

⁶⁶² *Order-in-Council PC 1962-86*, módosított 31. szakasz (1) bekezdés

⁶⁶³ *Order-in-Council PC 1962-86*, módosított 33. szakasz (3) bekezdés

⁶⁶⁴ *Order-in-Council PC 1962-86*, *Schedule B* 2. szakasz

⁶⁶⁵ *Order-in-Council PC 1962-86*, 33. szakasz (4) bekezdés

pedig az Egyesült Államokban, illetve nyílt egy iroda Nairobiban is, 1973-ban. Ugyanakkor ezek közül ténylegesen csak a nagy-britanniai irodák számára volt engedélyezett, hogy aktívan toborozzanak bevándorlókat, erre külön embereket is foglalkoztattak, míg a fejlődő országok igényeire tekintettel ezen országokban nem hirdették aktívan a kanadai bevándorlás lehetőségét, vagyis aktívan nem járultak hozzá az agyelszívás jelenségéhez. Mindezekon túl továbbra is az volt az elsődleges cél, hogy olyan országokból érkezzenek bevándorlók, amelyek Kanadához hasonló gazdasággal, társadalommal és politikai háttérrel rendelkeznek.⁶⁶⁶

A bevándorlási szabályok egyfajta nemzeti értékrendet képviselnek: meghatározzák, hogy a nemzet kiket tekint potenciálisan jövőbeni részeinek.⁶⁶⁷ Ebből kiindulva megállapíthatjuk, hogy a kanadai nyitás mindenki számára lehetővé teszi legalább elvi szinten, hogy a kanadai nemzet részévé váljon, anélkül, hogy jelentőséget tulajdonítana a lakosság kulturális összetételének. Az új szabályozás eredményeként immár diszkriminatív akadályok és területi korlátozás nélkül érkezhettek bevándorlók Kanadába, akiknek a száma ennek megfelelően – elsőként délkelet-ázsiai bevándorlókkal és menedékkérőkkel – folyamatosan emelkedni is kezdett, gyakorlatilag a '70-es években érkező bevándorlók voltak azok, akik igazán kiszélesítették és elmélyítették a kanadai mozaikot, vagyis horizontális és vertikális irányban is növelték a diverzitást.

Ezzel párhuzamosan a társadalom alapvetően büszke volt a befogadásra, arra, hogy Toronto milyen pezsgő, kozmopolita várossá vált, az európai bevándorlók mennyire felvirágoztatták Winnipeg társadalmát és kultúráját, vagy éppen Vancouver művészi életét, vagyis összességében nagyon nyitottan álltak a jelenséghez. Másrészt ugyanakkor a multikulturalizmus megjelenésével és az egyes kultúrák elismerésével még nagyobb hangsúly helyeződött a származásra és az eltérésre, az első bevándorlók sokadik generációs leszármazottai panaszkodtak, hogy inkább bevándorlónak, nem pedig kanadainak tekintik őket.⁶⁶⁸ A bevándorló kultúra hangsúlyozása mellett tehát némiképpen háttérbe szorult, hogy ezek az emberek a kanadai nemzethez tartoznak és a közös kanadai identitás részesei.

⁶⁶⁶ Louis Parai: Canada's Immigration Policy, 1962-74. *The International Migration Review* Vol. 9, No. 4 (Winter, 1975), 449-477., 461-463.

Trudeau külpolitikai stratégiájának fontos eleme volt a harmadik világ országainak támogatása, amely alapjaként a társadalmi igazságosságot, illetve az erőforrások és lehetőségek egyenlő elosztását tekintette. Harald von Riekhoff: The impact of Prime Minister Trudeau on foreign policy. *International Journal*, Vol. 33, No. 2, Trudeau and Foreign Policy (Winter, 1978) 267-286., 280-281.

⁶⁶⁷ Catherine Dauvergne: Globalizing Fragmentation: New Pressures on Women Caught in the Immigration Law-Citizenship Law Dichotomy. In: Seyla Benhabib and Judith Resnik (ed): *Migrations and Mobilities. Citizenship, Borders, and Gender*. New York University Press 2009, 333-355., 336.

⁶⁶⁸ Patricia E. Roy: *Multiculturalism and the English Canadian Identity*. i. m. 203-204.

A korszak nyitott szabályozásának nem szándékolt eredménye lett, hogy a bevándorlók felismerték az új rendszer egyik gyenge pontját is a jogorvoslati rendszer formájában: bevett megoldás lett, hogy először beutaztak Kanadába, melynek feltételei enyhébbek voltak, és csak az ország területén nyújtották be a bevándorlási kérelmüket (*landed immigrant*), majd annak elutasítását követően a fellebbviteli testülethez fordultak és mivel a szabályozás nem tiltotta az újabb kérelmek benyújtását, másrészt az ügyintézés időtartama a rengeteg kérelem miatt jelentős mértékben megnőtt, így el tudták érni, hogy több évre Kanada területén maradhassanak. Mindez, illetve a gyengélkedő kanadai gazdaság (magas munkanélküliség, magas infláció, lassú növekedés) elvezetett ahhoz, hogy a kormány 1972-ben a bevándorlási szabályozás átalakítása mellett döntött. Elsőként visszavonták a 34. szakaszt, vagyis a *landed immigrant* státusz iránti kérelem kanadai benyújtásának lehetőségét, regisztrációs kötelezettséget vezettek be azon látogatók számára, akik három hónapnál hosszabb időt tartózkodnak Kanadában, illetve bevezették a munkavállalói vízumot. 1973-ban módosították az *Immigration Appeal Board Act*-et, az elképesztő mértékű ügyhátralék feldolgozása érdekében. A módosítás eltörölte az általános fellebbezés lehetőségét azon személyek részére, akik számára Kanada bevándorlási vagy látogatói vízumot biztosított, illetve lehetővé tette azon dokumentálatlan migránsok, vagyis az ország területén illegálisan tartózkodók státuszának rendezését, akik 1972. november 30.-át követően Kanadában éltek, amennyiben 60 napon belül jelentkeztek a megfelelő hivatalnoknál, ezzel elérve, hogy a hatóságok előtt ismeretlen bevándorlók felfedjék magukat. A program eredményeként mintegy 39 000 ember, 150 különböző országból kapott tartózkodási státuszt.⁶⁶⁹ A legnagyobb változást azonban az új *Immigration Act* elfogadása jelentette, 1976-ban.

A törvény elfogadását megelőzően a kormány elkészítettett egy tanulmányt a kanadai bevándorlásról (*Green Paper on Immigration Policy*), hogy társadalmi vitát indítson a kérdésben. A Zöld Könyv alapvetően elfogadta az etnikai diverzitást és támogatandónak tartotta a bevándorlást mint eszközt a kanadai munkaerő-piac szükségleteinek kielégítésére. Rámutatott a diverzitás elterjedtségére, amikor ismertette, hogy a *B and B Commission* jelentéséből ismert „egyéb etnikai csoportok”, vagy más néven a „*third force*” a kanadai lakosság immár 27%-át teszik ki, ami hamarosan eléri a 30%-ot, míg a britek aránya visszaesett 45%-ra. A bevándorlók jellemzően a leggazdagabb tartományokban és azon

⁶⁶⁹ Valerie Knowles: *Strangers at our Gates. Canadian Immigration and Immigration Policy, 1540-2006.* i. m. 200-203.

belül is Torontóban, Montréalban és Vancouverben telepedtek le és csak kevesen mentek a Préri-tartományokba. További észrevétele az iratnak, hogy Kanada egyre inkább képes maga kitermelni a képzett munkavállalóit és a munkaerőhiány csak bizonyos tartományokban jelentkezik erőteljesen. A *Green Paper* rámutatott arra is, hogy a bevándorlók jellemzően sikeresen elhelyezkedtek és saját megítélésük szerint a közösség is befogadta őket. Az irat konklúziója az volt, hogy a képzett bevándorlókra való kizárólagos fókuszálás helyett arra is kellene koncentrálni, hogy hogyan lehetne olyan bevándorlókat Kanadába csábítani, akik a kevésbé lakott, félreeső területeken szeretnének letelepedni.⁶⁷⁰

Az 1976-s *Immigration Act* a kanadai migrációs szabályozások közül elsőként határozta meg a bevándorlási szabályozás alapvető céljait: demográfiai célok, Kanada kulturális és társadalmi szövetének erősítése és gazdagítása, családegyesítés, a beilleszkedés támogatása, diszkrimináció tilalma, Kanada nemzetközi kötelezettségeinek teljesítése a menekültek vonatkozásában, illetve a humanitárius tradíciók fenntartása a lakóhelyüket elhagyni kényszerült személyek és az üldözöttek vonatkozásában, Kanada gazdasági, társadalmi és kulturális céljainak támogatása, illetve a belső rend és igazságosság előmozdítása azáltal, hogy megakadályozzák a kanadai terület használatát olyan személyeknek, akik vélhetőleg bűnöznek.⁶⁷¹ A törvény tehát elfogadott tényként kezeli a diverzitást és támogatandónak tartja azt. Fontos újdonsága a törvénynek, hogy önálló csoportként határozza meg a menekülteket, illetve megteremti a menekültek magánszponzorálásának lehetőségét. Újítás továbbá, hogy előírja a miniszter számára, hogy működjön együtt a tartományokkal pl. a bevándorlók számának meghatározásában⁶⁷², illetve a bevándorlók beilleszkedését megkönnyítő intézkedések kidolgozása előtt, ezzel kapcsolatban bármely tartománnyal megállapodást köthet⁶⁷³.

A kizárt csoportoknál, amiket a törvény már az ember jogi nyelvezetnek jobban megfelelő elfogadhatatlansági kategóriaként nevesített nagyrészt megmaradtak a korábban ismert kategóriák, de sokkal absztraktabb a meghatározás, illetve helyeként kiegészítő feltétellel szűkítették az alkalmazhatóságot. Ilyen volt a betegeknel, fogyatékosoknál az, hogy akkor tiltható meg a beutazás, ha a betegség, fogyatékoság stb. veszélyt jelenthet a közegészségre vagy közbiztonságra, vagy aránytalanul nagy terhet jelentene az

⁶⁷⁰ Freda Hawkins: Canada's Green Paper on Immigration Policy. The International Migration Review, Vol. 9, No. 2, Migration and Fertility (Summer, 1975), 237-249., 241-242.

Jay Makarenko: Immigration Policy in Canada: History, Administration and Debates. <https://www.mapleleafweb.com/features/immigration-policy-canada-history-administration-and-debates.html>

⁶⁷¹ *Immigration Act, 1976* 3. szakasz

⁶⁷² *Immigration Act, 1976*, 7. szakasz

⁶⁷³ *Immigration Act, 1976* 109. szakasz

egészségügyi vagy szociális szervek számára, míg a bűncselekményt elkövetők esetében új feltétel, hogy 10 évi vagy azt meghaladó maximális büntetéssel fenyegetett bűncselekmény elkövetése esetén áll fenn a kizárás.⁶⁷⁴

A törvény részletesen szabályozza a jogorvoslati rendszert. Újraalakította a Bevándorlási Fellebbviteli Tanácsot (*Immigration Appeal Board*)⁶⁷⁵, ahova menedékkérő, továbbá az olyan, huzamos tartózkodásra jogosult személy, akinek a kitoloncolását rendelték el, illetve a szponzorált családtag beutazásának megtiltása esetén a szponzor, továbbá bármely esetben a miniszter fordulhatott jogorvoslati kérelemmel.⁶⁷⁶ A Tanács tény- és jogkérdéseket is vizsgálhatott⁶⁷⁷, döntéseivel szemben pedig – kizárólag jogkérdésben – a Szövetségi Fellebbviteli Bírósághoz lehetett fordulni⁶⁷⁸.

A törvény a bevándorlók három csoportját különböztette meg: független bevándorlók (*independent immigrants*), akiket pontrendszer alapján választanak ki; család (*family class*), ide a közvetlen hozzátartozók, illetve a távolabbi, szponzorált hozzátartozók tartoztak és esetükben nem vezették be a pontozásos rendszert; menekültek, illetve a lakóhelyüket elhagyni kényszerült személyek (*displaced persons*) és más üldözöttek. A menekülteknél a konvenciók menekült-fogalmát használja a törvény, vagyis átvette az 1951-es egyezmény fogalmát.⁶⁷⁹ Ez a törvény is lehetővé tette a bevándorlók számára hitelnyújtását, amely a beutazást, illetve a megélhetési költségeiket fedezhette, bevezették továbbá Kanada elhagyásának támogatását pl. azok számára, akik nem lennének képesek annak költségeit előteremteni, illetve ha ez a család szétszakadását meg tudja akadályozni, vagy „más, hasonló jó cél érdekében”.⁶⁸⁰

Menekültek esetében a kérelmet a miniszterhez továbbították, aki döntött a státusz megadásáról, a menekültügyi tanácsadó testület (*Refugee Status Advisory Committee*) véleményének kikérését követően.⁶⁸¹ Magát a testületet is ez a törvény állította fel, tagjait a miniszter nevezte ki.⁶⁸² A miniszter elutasító döntése esetén a Bevándorlási Fellebbviteli Tanácshoz lehetett fordulni, amely szintén megadhatta a menekültstátuszt. A Tanács döntését csak akkor kellett megindokolnia, ha azt a kérelmező vagy a miniszter kérte.

⁶⁷⁴ *Immigration Act, 1976* 19. szakasz (1) bekezdés

⁶⁷⁵ *Immigration Act, 1976* 59. szakasz

⁶⁷⁶ *Immigration Act, 1976* 70., 72., 73., 79. szakasz

⁶⁷⁷ *Immigration Act, 1976* 59. szakasz

⁶⁷⁸ *Immigration Act, 1976* 84. szakasz

⁶⁷⁹ *Immigration Act, 1976* 2. szakasz (1)-(2) bekezdés

⁶⁸⁰ *Immigration Act, 1976* 121-122. szakasz

⁶⁸¹ *Immigration Act, 1976* 45. szakasz

⁶⁸² *Immigration Act, 1976* 48. szakasz

A törvényt az 1978-ban kiadott bevándorlási rendelet⁶⁸³ követte. A rendelet átalakította a pontrendszert, nagyobb hangsúlyt fektetve a gyakorlati tapasztalatra, mint a képzettségre és bevezette egy menekülteket anyagilag támogató programot (*Private Sponsorship of Refugees* program). Az új szabályozást követően jelentős mértékben megemelkedett az afrikai, ázsiai, karibi és latin-amerikai bevándorlók száma, akik jellemzően Vancouver, Toronto és Montréal környékén telepedtek le, míg egyes (jellemzően északi) tartományokat továbbra is érintetlenül hagyta a bevándorlás. Másrészt a független bevándorlók helyett inkább a családtagok érkeztek, voltak olyan évek, ahol az összes bevándorló 45%-át ők tették ki.⁶⁸⁴

Az új szabályozás elfogadását követően nemcsak a bevándorlók, hanem a menedékkérők száma is megnőtt: Kanada többek között tibetieket, ugandaiakat, délkelet-ázsiai menedékkérőket fogadott be jellemzően különböző áttelepítési programok keretében: 1976 és 1986 között mintegy 150 000 menedékkérőt telepített át különböző menekülttáborokból, egy főre vetítve többet, mint bármely más ország. Az áttelepítés – mivel Kanada jellemzően nem minősül az első menedék országának, vagyis olyan országnak, amely elsőként részesíti (valamilyen szintű) védelemben a menedékkérőt – bevett eleme lett a kanadai menekültügyi rendszernek. A menedék nyújtásában való nagyfokú részvétel miatt 1986-ban Kanada népe megkapta a UNHCR-től a Nansen-díjat.⁶⁸⁵

Negyedik szakasz: az 1980-as évektől napjainkig

Az időszakot a szigorodó menekültügyi, a hullámzó idegenrendészeti, illetve a befogadó állampolgársági szabályozás jellemzi. A szabályozás mögötti koncepciókat alapvetően a tömeges bevándorlás kontroll alatt tartása, a gazdasági igények kielégítése, az eljárások költséghatékonyságának és gyorsaságának (ami a '70-es évektől kezdve folyamatosan súlyos probléma) előmozdítása, illetve a terrorizmus elleni küzdelem motiválta.

A '80-as években világszerte jelentősen nőtt a menedékkérők száma, különösen a harmadik világból, különböző polgárháborúk, etnikai tisztogatások, üldöztetés, természeti katasztrófák hatására, ami hatalmas kihívás elé állította a második világháború után kidolgozott menekültügyi rendszert. Megnőtt továbbá azok száma is, akik nem feleltek meg a konvenciók menekült fogalmának, hanem a jobb élet reményében vágtak neki az útnak, de

⁶⁸³ *Order in Council P.C. 1978-486*

⁶⁸⁴ Valerie Knowles: *Strangers at our Gates. Canadian Immigration and Immigration Policy, 1540-2006.* i. m. 210-211.

⁶⁸⁵ Sharryn J. Aiken: *Of Gods and Monsters: National Security and Canadian Refugee Policy.* i. m. 18.

a menekültkénti elismerés iránti kérelem benyújtása révén kívánták elérni, hogy az országba bejuthassanak és ott is maradhassanak. 1987 januárjában és februárjában már heti ezer menekült érkezett Kanadába⁶⁸⁶, míg az 1986-ban benyújtott kérelmek kétharmada megalapozatlan volt. A közvélemény szemében a rengeteg megalapozatlan menedékkérő érkezése egyfajta invázió hatását keltette és úgy tűnt, a kormány nem tudja kontrollálni a helyzetet.⁶⁸⁷ A jelenség olyannyira elharapózott, hogy Kanada jelentős szigorítás bevezetése mellett döntött, éppen a Nansen-díj átadása előtt (bár annak megvalósítására már a díj átvételét követően került sor).

A '80-as években ennek megfelelően eleve egyre nagyobb vita folyt a kanadai bevándorláspolitikáról és azon belül is különösen a menekültügyi politikáról, ami uralta a migrációs vitákat. Abban nagyjából minden parlamenti párt egyetértett, hogy változtatni kell a szabályozáson, annak mikéntjével kapcsolatban már nem volt egyetértés, illetve jelentős mértékű volt az egyes NGO-k lobbitevékenysége is. Utóbbiak meggyőződése volt, hogy a szigorítással a kormány bezárja Kanada kapuit a tényleges menekültek, valamint az elismerésre nem jogosultak előtt egyaránt.⁶⁸⁸

A menekültügyi szabályozás másik fontos mozgatórugója a Legfelsőbb Bíróság 1985-es ún. Singh-döntése⁶⁸⁹ volt. A Legfelsőbb Bíróság hat, Indiából érkezett szikh és egy guyanai menedékkérő ügyét egyesítette, akik vallási, politikai, illetve faji üldözésre hivatkoztak kérelmükben. A miniszter a Refugee Status Advisory Committee javaslatára elutasította kérelmeket. Ezt követően az Immigration Appeal Board-hoz fordultak, amely érdemi vizsgálat nélküli elutasító döntést hozott arra hivatkozva, hogy nincs oka a kérelmek alapján azt hinni, hogy ha meghallgatná a kérelmezőket, a kérelmük megalapozottságát meg tudná állapítani.⁶⁹⁰ Ezt követően a Szövetségi Fellebbviteli Bírósághoz (*Federal Court of*

⁶⁸⁶ Senate Debates. An Act to Amend the Immigration Act, 1976, Bill C-84. 1849.

<http://www.albertasenator.ca/flashblocks/data/BT%20Due%20Process/Debates,%20Bill%20C-84.pdf>

⁶⁸⁷ Valerie Knowles: Strangers at our Gates. Canadian Immigration and Immigration Policy, 1540-2006. i. m. 221-222., 224.

⁶⁸⁸ Ninette Kelley and Michael Trebilcock: The Making of the Mosaic: A History of Canadian Immigration Policy. i. m. 388.

⁶⁸⁹ Singh v. Minister of Employment and Immigration, [1985] S.C.R. 177

⁶⁹⁰ Immigration Act, 1976 71. (1) „Where the Board receives an application referred to in subsection 70(2), it shall forthwith consider the application and if, on the basis on such consideration, it is of the opinion that there are reasonable grounds to believe that a claim could, upon the hearing of the application, be established, it shall allow the application to proceed, and in any other case it shall refuse to allow the application to proceed and shall thereupon determine that the person is not a Convention refugee.”

A Legfelsőbb Bíróság a rendelkezés értelmezésére a Lugano v. Minister of Manpower and Immigration, [1976] FC 438], illetve a Kwiatowsky [(Kwiatowsky v. Minister of Employment and Immigration [1982] S.C.R. 856] ügyekben kidolgozott egy tesztet. Eszerint a „lehet” és az „észszerű alappal” elemek a valószínűségek egyensúlyának (*balance of probabilities*) megjelenése, így a kérelem megítélésakor a „valószínűbb, mint nem” („*more likely than not*”) mércéjét kell alkalmazni (valószínűbb, hogy sikerrel jár, mint az, hogy nem). Ez egyszersmind azt is jelenti, hogy ha kiegyenlítették a kérelem sikeressége melletti és

Appeal) fordultak, de itt is elutasító döntés született. A kérelmezők szóbeli meghallgatására nem került sor az eljárásokban, csak írásban terjeszthették elő érveiket, ugyanis sem a Refugee Status Advisory Committee, sem pedig az Immigration Appeal Board nem volt köteles meghallgatást tartani. A Legfelsőbb Bíróság két kérdést vizsgált alapvetően: az 1982-es Kanadai Jogok és Szabadságok Chartájának 7. cikkének (élethez, szabadsághoz és biztonsághoz való jog⁶⁹¹) alkalmazhatóságát, illetve azt, hogy a menekültügyi eljárás megfelelt-e az abból fakadó követelményeknek.

Az első kérdés vonatkozásában a bíróság megállapította, hogy a menekültek számára biztosított jogoktól való elzárás és ezzel a származási országba – ahol a kérelmezők hivatkozásuk szerint üldözésnek lennének kitéve – való visszaküldés legalábbis gyengíti (*impair*) a 7. cikk szerinti biztonsághoz való jogot. Ennek vonatkozásában azt is megállapította a bíróság, hogy a 7. cikk „mindenki” kitétele nemcsak a Kanada területén tartózkodókra terjed ki, hanem azon menedékkérőkre is, akiknek a beléptetését kérelmük elutasítása miatt megtagadták (ellentétben pl. a felhívott amerikai gyakorlattal).

Az eljárást magát tekintve a bíróság egyrészt annak tulajdonította a legnagyobb jelentőséget, hogy úgy születik döntés a menedékkérő ügyében, hogy a döntéshozók nem találkoznak a kérelmezővel, holott egy olyan eljárásban, ahol a szavahihetőség kiemelt jelentőségű, a 7. cikk szerinti alapvető igazságosság megköveteli a szóbeli meghallgatást. A másik elem, amit az eljárással összefüggésben kifogásoltak, az az, hogy a kérelmezőnek nincs lehetősége a miniszter által közölt kezdetleges érveken túl megismerni a döntés alapjául szolgáló elveket és információkat⁶⁹², ez pedig megnehezíti annak bizonyítását az Immigration Appeal Board felé, hogy a miniszter rosszul mérlegelte a bizonyítékokat (a *balance of probabilities*, vagyis a valószínűségek egyensúlyának vizsgálatakor a miniszter rosszul döntött). Mivel pedig a Board nem bocsátkozik érdemi vizsgálatba, csak ha előzetesen úgy ítéli meg, hogy vélhetőleg sikeres lesz a jogorvoslat, ezért elképzelhető, hogy a kérelmezőnek esélye sincs ellenbizonyításra. Mindezek alapján mind a Legfelsőbb Bíróság mind fellebbviteli bíróság, mind a Board döntését megsemmisítette. A döntést követően be kellett vezetni a kötelező szóbeli meghallgatást a menekültügyi eljárásokban, ezért

elleni tényezők, akkor szintén el kell utasítani az érdemi vizsgálatot [*Villarroel v. Minister of Employment and Immigration* (1979) FCA No. A-573-78].

⁶⁹¹ „Everyone has the right to life, liberty and security of the person and the right not to be deprived thereof except in accordance with the principles of fundamental justice.”

Az alapvető igazságosság a tisztességes eljárás garanciáinak alkalmazását jelenti, vagyis hogy a bíróságnak tisztességesen, jóhiszeműen, elfogultság nélkül kell eljárnia és meg kell adnia annak a lehetőségét, hogy az, akinek a jogairól dönt, elmondhassa az érveit. [*Duke v. The Queen* (1972) S.C.R. 917]

⁶⁹² „(...) without any knowledge of the Minister's case beyond the rudimentary reasons which the Minister has decided to give him in rejecting his claim.”

módosítani kellett a bevándorlási törvényt, erre ugyanakkor csak 1987-ben került sor, a törvény szigorításával egyidejűleg.

A szigorítást két törvény vezette be. A C-55-ös (*Bill C-55 an Act to amend the Immigration Act, 1976*) létrehozott egy új testületet (*Immigration Refugee Board*), amelynek részeként külön szerv (*Convention Refugee Determination Division*) foglalkozott a menekültügyi kérelmek elbírálásával, másrészt a törvény korlátozta a rendszerhez való hozzáférést (e körben a legjelentősebb a biztonságos harmadik ország kategóriájának bevezetése, illetve a jogorvoslat jogkérdésekre szűkítése volt). A menekültügyi kérelmeket egy kétfős testület bírálta el, melynek egyik tagja bevándorlási bíró (*immigration adjudicator*), másik tagja pedig az új testület egyik tagja volt. A kérelem benyújtásakor először biztonsági ellenőrzésen esik át a menedékkérő, majd 72 órán belül sor kerül a meghallgatására. Ha a kétfős panel valamelyik tagja a meghallgatást követően arra a következtetésre jut, hogy a menedékkérőt el kell ismerni menekültként, akkor Kanada területén maradhat és sor kerül a részletesebb meghallgatására, viszont ha mindketten elutasítják a kérelmet, akkor el kell hagynia az ország területét. A szabályozás a kritikák szerint kizárta a humanitárius, illetve méltányossági szempontok figyelembe vételét, indokolatlanul rugalmatlanul viszonyult a menedékkérőkhöz, voltak, akik egyenesen deportálási törvénynek nevezték.⁶⁹³ Kifogásolták a biztonságos harmadik ország koncepcióját is arra hivatkozással, hogy több ilyen ország visszaküldi a menedékkérőket abba az országba, ahol üldözésnek vannak kitéve (pl. az USA a mexikói menedékkérőket), maga a bevándorlásügyi miniszter is arról nyilatkozott, hogy nem fog egy országot sem felvenni a biztonságos harmadik országok listájára.⁶⁹⁴ Ennek megfelelően a biztonságos harmadik országon keresztül való érkezés mint elutasítási ok a gyakorlatban végül nem érvényesült.

A C-84-es (*Bill C-84 an Act to amend the Immigration Act, 1976 and the Criminal Code in Consequence Thereof*) az eljárási szabályokon változtatott. A C-84-es törvény eredetileg tartalmazott volna szabályozást annak biztosítására, hogy Kanada visszafordítson olyan hajókat, amelyek vélhetőleg hamis menedékkérőket szállítanak, ezt azonban a Szenátus elvetette. Módosítottak viszont a biztonságos harmadik ország tesztjén, ahol a tervek szerint immár azt vizsgálták, hogy az adott ország tiszteletben tartja-e a visszaküldés tilalmát (*non-refoulement*). Ezzel kapcsolatban a Szenátus két javaslattal élt: egyrészt

⁶⁹³ Andrew S. Thompson: *In Defence of Principles: NGOs and Human Rights in Canada*. UBC Press 2010, 40.

⁶⁹⁴ Valerie Knowles: *Strangers at our Gates*. Canadian Immigration and Immigration Policy, 1540-2006. i. m. 227-228.

vizsgálni kell, hogy az adott országban van-e jogi vagy tényleges lehetőség arra, hogy érdemben elbírálják a visszaküldött menedékkérő kérelmét, illetve ne a kormány határozza meg a biztonságos harmadik országok körét, az ugyanis politikai döntés, hanem bízzák a hatóság (az *Immigration and Refugee Board*) vezetőjére. Az első javaslat végül bekerült a törvénybe is. Módosult továbbá a büntető törvénykönyv is, bűncselekménnyé nyilvánították a menedékkérők Kanadába jutásának elősegítését, ennek vonatkozásában a Szenátus arra tett javaslatot – hiába –, hogy csak olyanokra terjedjen ki, akik annak tudatában támogatnak embereket a Kanadába jövetelre és a menedékjog iránti kérelem előterjesztésére, hogy tudatában vannak annak, hogy az érintett valójában nem jogosult arra.⁶⁹⁵ A törvény emellett bevezette az idegenrendészeti őrizetet is azokra az esetekre, amikor biztonsági fenyegetést jelentett az idegen, illetve nem voltak azonosíthatók az érkezésének körülményei, nem voltak iratai (mindaddig, amíg nem sikerül azonosítani). A törvény a kormány zárt határok politikáját erősítette, ami ellen erőteljesen tiltakoztak az emberi jogi szervezetek, ügyvédek, az egyházak, illetve a közvélemény egy része is.⁶⁹⁶

A '80-as évek elején a bevándorláspolitikában is az erősebb kontroll dominált, köszönhetően az energiaválság következtében növekvő munkanélküliségnek, ami magával hozta a bevándorlók számának csökkentését is, ugyanakkor az évtized közepére a gazdaság fellendült, így ismét enyhülés volt tapasztalható az idegenrendészetben, a kormány különösen a befektetési célú bevándorlást, illetve a képzett munkavállalók bevándorlását kívánta ösztönözni. Ennek érdekében kidolgozták az ún. business class programot. A program a vállalkozókat, az egyéni vállalkozókat, illetve a befektetőket célozta, vagyis leginkább olyan embereket, akik munkáltatóként vagy nagyobb pénzüsszeget befektetőként előremozdíthatták a kanadai gazdaságot. Utóbbi körbe azok tartozhattak, akik legalább 500 000 dolláros nettó vagyoni értékkel bírtak, vállalták, hogy három éven keresztül befektetnek legalább 250 000 dollárt valamilyen tartományi projektbe, illetve igazolták, hogy sikeres vállalkozást vezetnek. A program eredményeként nem egészen 1900 befektető, illetve önálló vállalkozó érkezett Kanadába, 400 millió dolláros bevételt okozva. A szám 1990-re már 4000-re emelkedett. Ugyanakkor érték kritikák is a programot, amelyek egyrészt arra hivatkoztak, hogy enélkül is érkeztek volna befektetők, a kormány feleslegesen tette

⁶⁹⁵ James C. Hathaway: Postscript – Selective Concern: An Overview of Refugee Law in Canada. *McGILL LAW JOURNAL* Vol. 34. 1989, 354-357., 354-356.

⁶⁹⁶ Vanessa Chidi Wachuku: Promoting and Challenging Immigration Detention in Canada: Understanding the Role of Advocacy Coalition Groups in Canada's Immigration Detention Policy Subsystem. *RCIS Working Paper No. 2019/2* April 2019 10.

[https://www.ryerson.ca/content/dam/rcis/documents/V_C_Wachuku_\(2019\)_Promoting_and_Challenging_Immigration_Detention_in_Canada.pdf](https://www.ryerson.ca/content/dam/rcis/documents/V_C_Wachuku_(2019)_Promoting_and_Challenging_Immigration_Detention_in_Canada.pdf)

lehetővé a gazdag bevándorlóknak a megkülönböztetett bánásmódot, másrészt az is megfogalmazódott, hogy munkaerőre, nem pedig még több pénzre van szüksége az országnak.⁶⁹⁷

A migrációs szabályozás átalakulása mellett új állampolgársági törvényt is elfogadtak (*Citizenship Act, 1977*), amely ma is hatályos. A törvény nem követte a korábbi szabályozást, amely még külön kategóriaként kezelte a brit alattvalókat, illetve immár lehetővé tette a többes állampolgárságot is. Az új szabályozás célja az állampolgárság minél több személy számára való elérhetővé tétele, ehhez kapcsolódóan az állampolgárság megszerzését a törvény jogként (*right to citizenship*), nem pedig privilégiumként tételezi, vagyis megkönnyíti a politikai közösség részévé válást. A jogként való felfogáshoz kapcsolódik az is, hogy a honosítási eljárás az állampolgársági bíró (*citizenship judge*) előtt indul, aki arról dönt, hogy a kérelmező megfelel-e a feltételeknek, e döntéséről pedig értesíti a minisztert, aki dönt az állampolgárság megadásáról, vagy a kérelem elutasításáról.⁶⁹⁸ Az állampolgársági bíró döntése megfellebbezhető.⁶⁹⁹

A törvény a területi és a vérségi elvet is alkalmazza az állampolgárság keletkezésénél. Előbbinél felmerült a korlátozás már 1994-ben is, reagálva azokra a kritikákra, amelyek szerint sokan csak azért szülnék Kanadában, hogy így szerezzenek állampolgárságot a gyerekeknek, de végül ezt elvetették. Vérségi elvnel az egyik szülőnek kell kanadai állampolgárnak lennie, ha a gyermek nem Kanada területén született. A szerzés feltételeinél 3 év jogszerű tartózkodást, a hivatalos nyelvek valamelyikének megfelelő ismeretét, illetve Kanadáról és az állampolgári felelősségről, illetve előjogokról való megfelelő szintű tudást kell igazolni, kizáró szabály viszont, ha valaki kiutasítás hatálya alatt áll.⁷⁰⁰

A kérelmet a legalább 18. életévét betöltött személynek lehet benyújtania. A tartózkodás fogalmát nem határozta meg a törvény, így ezzel kapcsolatban jogértelmezési vita is kialakult, mely szerint fizikailag is végig Kanadában kell-e lenni, vagy elégséges-e egy jelentősebb fokú fizikai kötődés Kanadához. A Kanadáról és az állampolgárságról való megfelelő tudás felmérésénél a kanadai politikai rendszerről, földrajzról, történelemről tesznek fel kérdéseket olyan anyagok alapján, amit a kormány előzetesen ingyenesen

⁶⁹⁷ Valerie Knowles: Strangers at our Gates. Canadian Immigration and Immigration Policy, 1540-2006. i. m. 232-232.

⁶⁹⁸ *Citizenship Act, 1977* 14. szakasz (1)-(2) bekezdés

⁶⁹⁹ *Citizenship Act, 1977* 14. szakasz (5) bekezdés

⁷⁰⁰ *Citizenship Act, 1977* 5. szakasz (1) bekezdés

biztosít.⁷⁰¹ Fontos eleme még a szabályozásnak, hogy a miniszter, aki dönt az állampolgárság megadásáról, mentesítést adhat diszkrecionális jogkörben, könyörületességi okból („*waive on compassionate grounds*”) a nyelvtudás és Kanada ismeretének követelménye alól, szellemi fogyatékosok esetében az eskütételi kötelezettség alól, míg kiskorúak esetében az életkori korlát, a tartózkodás időtartamának előírása, illetve az eskütételi kötelezettség alól is.⁷⁰²

A szabályozás négy módosításon esett át napjainkig. 2007-ben az örökbefogadott gyermekekre is kiterjesztették a vérségi elvet [*Bill C-14: An Act to Amend the Citizenship Act (Adoption)*, December 23, 2007]. A következő módosításra 2009-ben került sor, ez az állampolgársági előjogokat csak az első generációs leszármazottaknak biztosította⁷⁰³, viszont megkönnyítette az állampolgárság visszaállításának lehetőségét [*Bill C-37: An Act to amend the Citizenship Act* (April 17, 2009). Utóbbit az ún. „elveszett kanadaiak” – olyan személyek, akik a szabályozás okán nem szereztek állampolgárságot, vagy elvesztették azt – jogállásának rendezésére alkották. 2014-ben nagyobb ívű változáson esett át a törvény [*Bill C-24: Strengthening the Canadian Citizenship Act* (June 19, 2014)], elsődlegesen a terrorizmus elleni küzdelem jegyében.

A *Strengthening the Canadian Citizenship Act* többek között meghatározta a kanadai tartózkodás fogalmát (fizikai jelenlét), módosítja a szükséges időtartamát (1460 nap a megelőző 6 évben), bővítette az elsőgenerációs korlátozó szabály alóli kivételek körét, bővíti azon esetek körét, amikor valamely bűncselekmény elkövetése miatt nem lehet állampolgárságot szerezni, illetve visszavonási és azzal együtt kiutasítási okká is vált számtalan bűncselekmény elkövetése (pl. terrorizmus, szervezett bűnözés, emberiség elleni, illetve háborús bűntettek elkövetése stb.), ezen ok fennállását szigorúbban is vizsgálják, illetve számtalan eljárási szabályt is bevezetett (pl. csökkentette az állampolgársági bírók jogköreit, felhatalmazást kapott a miniszter a részletszabályok kiadására, bővítette a bírói felülvizsgálat lehetőségét).

A legutóbbi módosítás pedig 2017-es [*Bill C-6: An Act to amend the Citizenship Act* (June 19, 2017)], amikor az előző módosítás egyes elemeit visszavonták, ilyen volt például az állampolgárság visszavonása nemzetbiztonsági okból, amelyhez kapcsolódóan az eljárási szabályok is változtak azzal, hogy visszavonási ügyekben a *Federal Court*⁷⁰⁴ jár el,

⁷⁰¹ Margaret Young: Canadian Citizenship Act and Current Issues. [http://publications.gc.ca/Collection-R/LoPBdP/BP/bp445-e.htm#\(22\)](http://publications.gc.ca/Collection-R/LoPBdP/BP/bp445-e.htm#(22))

⁷⁰² *Citizenship Act*, 1977 5. szakasz (3) bekezdés

⁷⁰³ *Bill C-37: An Act to amend the Citizenship Act*, 2009 3. szakasz (3) bekezdés

⁷⁰⁴ A Federal Court 1971 óta létezik, az *Exchequer Court* helyett hozták létre.

nem pedig a miniszter. Enyhítő szabály továbbá, hogy rövidebb kanadai tartózkodás is elégséges az állampolgárság megszerzéséhez. Ez utóbbi esetében a korábbi szabályozás szerint a kérelem benyújtását megelőző hat évből négyben fizikailag Kanadában kell lennie a kérelmet benyújtónak, legalább 183 napot minden évben, a módosítást követően ugyanakkor ez az időtartam öt, illetve három évre és összesen 1095 napra csökkent és már nem határozzák meg a tartózkodás minimális időtartamát éves szinten.⁷⁰⁵ A nyelvtudás követelményét is eltörölték 55 éves kortól, illetve, miután bizonytalan volt a gyakorlat azt illetően, hogy kiskorúakra is vonatkozik-e ez a követelmény⁷⁰⁶, egyértelművé tették, hogy csak 18 éves kortól vizsgálendő⁷⁰⁷.

Az állampolgársággal járó jogok⁷⁰⁸	
Alapvető jogok	Lelkiismereti és vallásszabadság
	Gondolat, meggyőződés, vélemény, kifejezés szabadsága
	Békés gyülekezéshez való jog
	Egyesülési szabadság
Törvényes jogok	<i>Habeas corpus</i> , ártatlanság védelme
Demokratikus jogok	Aktív és passzív választójog
Mozgással kapcsolatos jogok	Jog ahhoz, hogy Kanada területén belül bárhol éljen és dolgozzon, az ország területére való belépés és annak elhagyásának joga, útlevél kérelmezésének joga
Őslakos népek jogai	Az őslakos népek jogait és szabadságait nem érinthetik hátrányosan a Jogok és szabadságok Kanadai Chartájában garantált jogok
Hivatalos nyelvi jogok és kisebbségi nyelvi oktatás joga	A francia és az angol nyelv egyenlő státuszú a parlamentben és a kormányzatban, az állampolgárok oktatáshoz való joga valamelyik hivatalos nyelven
Multikulturalizmus	A kanadai társadalom minden tagjának joga van nyelvének és kulturális örökségének védelmére, kiterjesztésére és megosztására
Egyenlőség	Tisztességes bánásmódhoz való jog, nemétől, életkortól, kulturális háttértől, vallástól, fajtól, vagy mentális vagy testi fogyatékosságtól függetlenül

⁷⁰⁵ *Bill C-6: An Act to amend the Citizenship Act, 2017* 1. szakasz (2) bekezdés

⁷⁰⁶ Sandra Elgersma, Julie Béchar: Legislative Summary of Bill C-6: An Act to amend the Citizenship Act and to make consequential amendments to another Act.

<https://lop.parl.ca/staticfiles/PublicWebsite/Home/ResearchPublications/LegislativeSummaries/PDF/42-1/C6-e.pdf>

⁷⁰⁷ *Bill C-6: An Act to amend the Citizenship Act, 2017* 1. szakasz (6) bekezdés

⁷⁰⁸ A táblázatok forrása: Julius H. Grey, John Gill: Canadian Citizenship.

<https://www.thecanadianencyclopedia.ca/en/article/citizenship>

Az állampolgársággal járó kötelezettségek	
Mások tisztelete	Mások jogainak és szabadságának tisztelete A két hivatalos nyelv és a multikulturalizmus tisztelete
Jogi kötelezettségek	Minden egyén és csoport köteles tisztelni a törvényt Ha behívják, esküdtnnek kell lennie
Demokratikus kötelezettségek	Köteles szavazni a szövetségi, tartományi/területi, illetve helyi választásokkor
Személyes kötelezettségek	Az állampolgárok felelősek azért, hogy gondoskodjanak saját magukról, ideértve a kemény munkát és a családjuk gondozását is
Közösségi közreműködés	A közösségi önkéntes munka fontos része a kanadai állampolgárságnak
A környezet és az örökség védelme	Mindenki felelős a hulladék és a szennyezés elkerüléséért, valamint a jövő nemzedékek számára Kanada természeti, kulturális és építészeti örökségének védelméért

A kanadai állampolgárság alapvetően rugalmasan inkluzív jellegű: azon túl, hogy a feltételeknek megfelelő személy különösebb nehézségek nélkül meg is kapja az állampolgárságot, maga az állampolgárság is sokkal inkább kapcsolódik a társadalom multikulturális jellegéhez, mint a klasszikus állampolgárság, ahol a közösségbe való befogadás gyökere valamely közös tényező, pl. nyelv, vallás, nemzetiségi származás stb., Kanada esetében ugyanis ezen elemek is nagy változatosságot mutatnak. Alapvetően az állampolgársággal teljeseedik ki a kanadai identitás, amely magában foglalja ezen különbségek tényét és elfogadottságát, egyszersmind lehetővé teszi a kanadai melletti más identitás(ok) meglétét is.

Az idegenrendészetet vizsgálva pedig megállapítható, hogy alapvetően a '70-es évek volt az az időszak, amikor megszilárdultak a kanadai bevándorlási politika alapjai, azzal együtt pedig a kanadai mozaik, míg a '80-as években, illetve azt követően már egyfajta konszolidációs törekvés figyelhető meg, amelynek célja a bevándorlás szigorúbb kontroll alatt tartása, a nem szándékolt következmények minimálisra szorítása lett. Ennek egyik kiemelkedő pontja volt a két 1987-es törvény, amely a hirtelen jelentkező menekültproblémára adott drasztikus válasz volt. Levonható az a következtetés, hogy rögzültek a mozaik keretei és a mindenkori kormányok már nem mozdították kifejezetten előre a még szélesebb körű diverzitást, sokkal inkább az éppen felmerülő körülményeknek megfelelően finomították a rendszeren, ha arra volt szükség, akkor szigorítással, vagy éppen a szigor enyhítésével.

A '80-as évek szigorítása a '90-es évek elején is kitartott: 1992-ben ismét módosultak a bevándorlási és menekültügyi eljárás szabályai (C-86: *An Act to Amend the*

Immigration Act and other Acts in consequence thereof). A kormány elképzelései szerint a módosítás a kiválasztás, illetve az eljárás modernizálását célozta. Eszerint három kategóriára bontják az érkezőket, ezek közül kettőben plafont vezetnek be azok számára vonatkozóan. Az elsőbe tartoznak a közvetlen családtagok, illetve a konvenciók menekültek és a befektetők, ahol fel kívánják gyorsítani az eljárást. A másodikba a távolabbi családtagok, a külföldön benyújtott menedékjogi kérelmek, illetve az előre rögzített foglalkoztatás céljából érkezők tartoznak, a harmadikba pedig a magasan képzett munkavállalók. Egyes képzett munkavállalóknak fel kívánják ajánlani egy megállapodás megkötését: cserébe azért, hogy bevándorolhatnak, a kormány dönti el, hol telepednek le (meghatározott időre), ami tipikusan olyan régiókat jelent, ahol az adott szakképzett munkavállalóból hiány van. Megerősítik emellett a határok ellenőrzését, bevezetik az ujjnyomat- és arcképfelvételt a menekültek esetében. A menekültügyi eljárásban megszüntetik az elsődleges meghallgatást, viszont a szenior ügyintézők megkapják a jogot annak eldöntésére, hogy megalapozott-e a kérelem. Tervbe vették továbbá az USA-val, illetve egyes európai államokkal megállapodások megkötését a menedékkérők elosztására vonatkozóan, egyrészt a terheket kiegyenlítő, másrészt az *asylum shopping* elkerülésére.⁷⁰⁹ A koncepciót több szervezet is kritizálta. Rámutattak, hogy a menekültek elosztására irányuló terveknek ellentmond, hogy élővé akarják tenni a biztonságos harmadik ország kategóriáját, ezzel ténylegesen megnehezítik a védelemhez való hozzáférést, ráadásul a kormány manipulálja a közvéleményt azzal, hogy megnehezíti a törvénytervezethez való hozzáférést.⁷¹⁰ A biztonságos harmadik országon keresztül érkezés figyelembe vételének jelentőségét egyrészt az adja, hogy a kérelmezők 40%-a az USA-n keresztül érkezett, másrészt pedig több közép- és dél-amerikai, illetve ázsiai és afrikai országból sem volt közvetlen légi járat Kanadába.⁷¹¹ A tiltakozások ellenére a tervezetet elfogadták: a szabályozás bevezette, hogy a biztonságos harmadik országból érkezőket a határon meghallgatás nélkül visszafordítják, ezzel korlátozva a meghallgatáshoz való jogot, egyben ellehetetlenítve az ellenbizonyítás lehetőségét⁷¹², amely követelményekre a Singh döntés olyan nagy hangsúlyt fektetett. A szenior ügyintézők számára biztosította, hogy a hazájukban bűncselekményt elkövetőket kizárják az eljárásból, illetve a feltételezhetően valamely terrorista csoporthoz tartozókat is

⁷⁰⁹ Minister of Immigration on Bill C-86. Extracts from an Address by the Honourable Bernard Valcourt, Minister of Employment and Immigration in the House of Commons during the Second Reading of Bill C-86 on June 19, 1992. *Refuge*, Vol. 12, No. 2 (July 1992) 4.

⁷¹⁰ Howard Adelman: Processing Bill C-86. *Refuge*, Vol. 12, No. 2 (July 1992) 1-3., 2-3.

⁷¹¹ Valerie Knowles: Strangers at our Gates. *Canadian Immigration and Immigration Policy*, 1540-2006. i. m. 241.

⁷¹² C-86: *An Act to Amend the Immigration Act and other Acts in consequence thereof*, 1992 46. szakasz

kizárták az eljárásból⁷¹³. A szabályozás ezen elemei egyes kritikák szerint felvetették a Kanadai Jogok és Szabadságok Chartájába, illetve a genfi egyezmény visszaküldés tilalmát kimondó rendelkezésébe ütközést.⁷¹⁴ Előremutató elem volt ugyanakkor, hogy a következő évben, vagyis 1993-ban az Immigration and Refugee Board vezetője iránymutatást adott ki a női menedékkérők nemi alapú üldözéséről, gyakorlatilag elsőként a világon.⁷¹⁵ Ekkortól menekültkénti elismerési oknak számít különösen a családon belüli erőszak, illetve a becsületgyilkosság veszélye mint üldözési ok.

1999-re aztán ismét felmerült az igény a bevándorlók számának növelésére, a bevándorlásügyi miniszter a 175 000 fős éves limitet 300 000 före kívánta emelni, amire válaszul a nagyvárosok, amelyek a legtöbb bevándorlót fogadták (Toronto abban az évben a bevándorlók 42%-át), tiltakoztak, ugyanazokkal az érvekkel, amik mindig is sarkalatosak voltak az integrációban: hogyan oldják meg a lakhatást, a szociális és egészségügyi ellátásukat, vagy éppen az oktatást. Más kritikusok szerint indokolatlan, hogy egy főre vetítve Kanada jóval több bevándorlót fogadjon mint bármely másik ország, erre a társadalom előregedése, vagy a gazdasági kényszer nem elég indok. Felismerték azt is, hogy a '90-es években érkezők sokkal kevésbé tudtak integrálódni, mint elődeik, megjelentek a külvárosi gettók, ahol jellemzően az újonnan érkezettek telepedtek le és ahonnan nehéz volt kitörni. Másrészt a kutatások arra is rámutattak, hogy míg a nagyvárosok kulturálisan és nyelvre rendkívül sokszínűek lettek, addig a vidék megmaradt homogénnek, öregedő és hanyatló populációval. Nem volt problémamentes a munkaerőpiaci beilleszkedés sem: problémák voltak a külföldi diplomák és oklevelek elismerésével, illetve a külföldi tapasztalat értékelésével is.⁷¹⁶ A problémákat felismerve a kormány végül kinevezett egy háromfős tanácsadó testületet, amely 1996-ban jelentést készített, *Not Just Numbers: A Canadian Framework for Future Immigration* címmel.

A jelentésben a bevándorlás pozitívumai (gazdasági haszon, a társadalom színesebbé tétele) mellett fontos szerepet kap az integráció magas költsége is: több ajánlás is foglalkozik a kérdéssel, megoldásként azt kínálva, hogy az állam helyett a költségeket a családtagoknak és szponzoroknak kellene állniuk. A jelentés 173 ajánlást fogalmazott meg, ezek közül a legvitatottabb a nyelvtudás követelményének erősítése (pl. 6 éves kortól

⁷¹³ C-86: *An Act to Amend the Immigration Act and other Acts in consequence thereof*, 1992 19. szakasz

⁷¹⁴ Anthony Drumbl: *Canada's New Immigration Act: An Affront to the Charter and Canada's Collective Conscience?* *Revue de droit de l'Université de Sherbrooke* (1994) Volume 24, numéro 2., 385-432., 389-391.

⁷¹⁵ Canadian Council for Refugees: *Brief history of Canada's responses to refugees.*

<https://ccrweb.ca/sites/ccrweb.ca/files/static-files/canadarefugeeshistory6.htm>

⁷¹⁶ Valerie Knowles: *Strangers at our Gates. Canadian Immigration and Immigration Policy, 1540-2006.* i. m. 249-256.

kötelező angol vagy francia nyelvtanulás, amelyért tandíj bevezetését is javasolták), illetve az állampolgárság jogorvoslat nélküli elvesztésének lehetősége (pl. az állampolgárság megszerzése előtt elkövetett háborús bűnök, emberiség elleni bűncselekmények miatt) volt, míg pozitívként értékelték a letelepedés és az integráció megfelelő szintű pénzügyi támogatására, a közösségi közreműködés, illetve a tartományi programok fenntartására, a családi csoport (*family class*) bővítésére vonatkozó ajánlásokat.⁷¹⁷ Az idegenrendészeti és menekültügyi szabályozás 2001-es átalakításához vezető lépések közé tartozott a kanadai főszámvevő 1997-es jelentése is, amely a menekültügyi eljárást lassúnak és visszaélésre nyitottnak minősítette, 2000-ben pedig az idegenrendészeti kiválasztási szabályok átalakítására tett javaslatot azzal a céllal, hogy az jobban hozzájáruljon a gazdasági igényekhez. Az ENSZ menekültügyi főbiztosa 1998-ban saját jelentésében kritizálta a *Not Just Numbers* jelentést, a kanadai kormány pedig 1998-ban tett közzé egy kiadványt, *Building on Strong Foundation for the 21st Century. New Directions for Immigration and Refugee Policy and Legislation.* címmel.⁷¹⁸ Ebben rögzítették a bevándorlási és menekültügyi politika és jog modernizációjának tervezett irányait: a családegyesítés támogatása, az ország humanitárius tradíciójának fenntartása, a jogok és kötelezettségek egyensúlyba hozása, a társadalom szövetének erősítése, a közbiztonság előmozdítása, tisztességesség a döntéshozatalban, átláthatóság és elszámoltathatóság.⁷¹⁹

Az idegenrendészeti szabályozás utolsó éveinek két jelentős bírósági döntése 1998-ban és 1999-ben született, mindkettő a vizsgálat terjedelmével (*standard of review*) foglalkozott. A *Velupillai Pushpanathan v. The Minister of Citizenship and Immigration* ügyben⁷²⁰ az alapügy menekültügyi volt: egy sri lanka-i állampolgár 1985-ben menedékjog iránti kérelmet nyújtott be, azt azonban nem bírálták el, mivel tartózkodási jogot kapott, utóbb azonban elítélték kábítószercsempészet miatt Kanadában, melyet követően 1991-ben újra benyújtotta kérelmét, azt viszont elutasították és elrendelték a kitoloncolását. Az elutasítás a genfi menekültügyezmény 1. cikk F. pont c) alpontján alapult, vagyis a hatóság megítélése szerint a kábítószercsempészet az ENSZ céljaiba és elveibe ütköző bűncselekménynek minősül. A Legfelsőbb Bíróság először azt vizsgálta, hogy az

⁷¹⁷ Yasmineen Abu-Laban, Christina Gabriel: *Selling Diversity. Immigration, Multiculturalism, Employment Equity, and Globalization.* Broadview Press 2002 69-73.; Andrij Kudla Wynnycky: *Canada's Immigration Act under legislative review, „Not Just Numbers” report examined at hearings.* <http://www.ukrweekly.com/old/archive/1998/149802.shtml>

⁷¹⁸ Harald Bauder: *Immigration Dialectic: Imagining Community, Economy, and Nation.* University of Toronto Press, 2011 52

⁷¹⁹ *Building on Strong Foundation for the 21st Century. New Directions for Immigration and Refugee Policy and Legislation.* 59. <http://publications.gc.ca/collections/Collection/Ci51-86-1998E.pdf>

⁷²⁰ *Velupillai Pushpanathan v. The Minister of Citizenship and Immigration,* (1998) 1 S.C.R. 982

észszerűségi vizsgálat (*standard of reasonableness*), vagy pedig a helyességi (*standard of correctness*) alkalmazandó⁷²¹, utóbbit elfogadva. A megfelelő vizsgálat azonosításához kidolgozott egy négy elemből álló tesztet, amit közigazgatási ügyekben alkalmazniuk kell a bíróságoknak: van-e valamely jogszabályi kizáró elem, amely megakadályozza a bírói felülvizsgálatot (ez az ún. *privative clause*), a bíróságok és a közigazgatási hatóságok relatív szakértelme⁷²², a törvény egészének, illetve különösen a vitatott rendelkezésnek a célja, továbbá hogy a probléma jogkérdés, vagy pedig ténykérdés⁷²³. Mindezek alapján a helyesség követelményei (*standard of correctness*) szerint kellett eldönteni az ügyet, amelyet alkalmazva a bíróság megállapította, hogy a kábítószercsempészet nem ütközik az ENSZ céljaiba és elveibe, e körbe ugyanis a súlyos emberi jogi jogsértések tartoznak, ezért megsemmisítette a döntést.

Az idegenrendészeti másik nagy jelentőségű döntése volt a *Mavis Baker v. Minister of Citizenship and Immigration* ügy⁷²⁴. Mavis Baker illegálisan tartózkodott Kanadában, mely időszak alatt négy gyermeke is született, ennek ellenére ki akarták toloncolni. Kérelmet nyújtott be tartózkodási engedély iránt, humanitárius és könyörületességi okra is hivatkozva, ezt azonban indokolás nélkül elutasították. A Legfelsőbb Bíróság az észszerűségi tesztet alkalmazva megállapította, hogy a tisztességes eljárás követelményéből fakadóan a döntés meghozatalakor figyelembe kell venni Baker gyermekeinek emberi jogait is és annak tükrében kell észszerű döntést hozni. Az eljárás tisztességességének vizsgálatára kidolgoztak egy tesztet, melynek alkalmazása során az alábbiakat kell figyelembe venni: a döntés jellegét és az azt követő eljárást⁷²⁵, a törvényben előírt rendszer jellege és a szabály időtartama, amely alapján a testület működik⁷²⁶, a döntés fontossága az egyén szempontjából, akire vonatkozik, a döntést támadó egyén jogos várakozásai, az eljárás ügynökség általi megválasztása⁷²⁷. A lista nem kimerítő, azt az eset körülményei

⁷²¹ Az észszerűségi vizsgálatot akkor alkalmazzák, ha jogkérdés, jog- és ténykérdés vegyesen, vagy pedig diszkrecionális döntés a vizsgálat tárgya és nagyobb fokú tisztelettel közelít a döntéshez, míg a helyességi teszt akkor alkalmazandó, ha az alkalmazott jog helyessége a kérdés és a döntést kisebb tisztelettel vizsgálja.

⁷²² Nagyobb fokú tisztelettel vizsgálják a döntést, ha a döntést hozó az alkalmazandó törvény céljának elérése érdekében eleve speciális szakértelemmel bír, akár a döntéshozók speciális tudása, akár a speciális eljárás, vagy a törvény végrehajtásának nem bírósági eszközei miatt. Ehhez meg kell vizsgálni a döntést hozó széri szakértelmét, a döntést felülvizsgáló szerv szakértelmét és azonosítani kell a vizsgálandó kérdés jellegét.

⁷²³ Tisztán jogkérdés esetében alacsonyabb fokú a szakmai döntés iránti tisztelet, vagy pedig nincs is.

⁷²⁴ *Baker v. Minister of Citizenship and Immigration*, (1999) 2 S.C.R. 817

⁷²⁵ A döntéshozó funkciója, jellege, illetve az alkalmazandó eljárás vizsgálandó, minél inkább bírói jellegű a közigazgatási döntés, annál szigorúbb eljárási szabályok érvényesülnek, ellenben ha inkább jogalkotás-jellegű, akkor kevesebb eljárási kötöttség érvényesül.

⁷²⁶ Ha nem biztosított a közigazgatási fellebbezés, akkor alaposabb eljárásra van szükség.

⁷²⁷ Ezt akkor kell vizsgálni, ha a törvény rábízta a közigazgatási szervekre a saját eljárási szabályinak megalkotását.

befolyásolják. A döntés érdekessége, hogy ugyan megállapította, hogy nem lehet közvetlenül figyelembe venni az ENSZ Gyermekjogi Egyezményét, mivel azt Kanada nem implementálta, de mint a nemzetközi jog értékei, hivatkozhatók a gyermek jogai és legjobb érdeke (*best interest of a child*). Közigazgatási szempontból pedig hatalmas jelentőségű, hogy levezette a tisztességes eljárás követelményéből az indokolási kötelezettséget.

A Baker-ügyet követően a bevándorlási hatóságok és a felülvizsgálatot végző bíróságok új perspektívából közelítettek a családok kitoloncolási ügyeihez. Ugyanakkor a későbbi években folyamatosan gyengült a Baker-ügyből fakadó követelményrendszer: a bíróságok kisebb hangsúlyt fektettek a gyermekek érdekeire, született olyan döntés is amely elégségesnek tartotta hogy az ügyintéző figyelemmel volt arra, hogy a gyermeket is érinti a kitoloncolás, ugyanakkor azt nem vette figyelembe hogy a hatás kedvező-e a gyermekre nézve. A *Legault v. Minister of Citizenship and Immigration* ügyben⁷²⁸ A bíróság arra a következtetésre jutott, hogy a nem állampolgár szülő bűnügyi előélete túlsúlyban van a humanitárius és könyörületességi elemekhez képest, mivel a gyermek érzelmi vesztesége, amely az apjának kitoloncolásából fakad, nem okoz aránytalan nehézséget számára. A gyermek legjobb érdeke csak egyike volt a figyelembe vett elemeknek, a szülő folytatólagos bűnelkövetése és a kormánynak azon joga, hogy a határait ellenőrzés alatt tartsa és kikényszerítése a bevándorlási szabályok betartását, szintén fontos tényezők. A bíróság azt is kijelentette, hogy ha a Baker-elveket betartanák, akkor csak nagyon kevés olyan eset lenne, amikor a bevándorlási ügyintéző arra a következtetésre juthatna, hogy a gyermek legjobb érdeke nem képez kivételt a szülő kiutasítása alól. Ugyanakkor az új bevándorlási törvény kifejezetten előírja a gyermek legjobb érdekének figyelembe vételét a döntéshozatal során. A gyakorlat ezért kettős képet mutat: a gyermek érdekének és nézőpontjának figyelembevétele előremutató elem, amit azonban árnyal, hogy nem tekintik aránytalan nehézségnek a szülőtől való elszakítást.⁷²⁹

A menekültügy és idegenrendészet jelenleg hatályos szabályozását 2001-ben fogadták el (*Immigration and Refugee Protection Act, 2001*). A törvény meghatározta a Kanadába irányuló migrációval kapcsolatos célkitűzéseket, külön a bevándorlók és külön a menekültek vonatkozásában. A célkitűzések között visszaköszön a bevándorlással kapcsolatos, immár több évtizedes kanadai felfogás: a bevándorlás egy olyan pozitív

⁷²⁸ *Legault v. Minister of Citizenship and Immigration*, (2002) FCA 125

⁷²⁹ Jacqueline Bhabha: The „Mere Fortuity of Birth”? Children, Mothers, Borders, and the Meaning of Citizenship. In: Seyla Benhabib and Judith Resnik (ed): *Migrations and Mobilities. Citizenship, Borders, and Gender*. New York University Press 2009, 187-227., 216.

jelenség, amely megerősíti a gazdaságot és ezzel a jólét alapjává válik, illetve a társadalom multikulturalitását is előmozdítja. Ugyanakkor megfogalmazódnak az alapvető elvárások is, az integráció és az abban való aktív együttműködés formájában, illetve a biztonság követelményével, ami egyben rámutat a bevándorláspolitikai alapvető nehézségeire, illetve megváltozott környezetére is. Mindez egyben azt is jelenti, hogy a gazdasági kontextus mellett immár a biztonsági is előtérbe került. Ugyanez a kettősség látható a humanitárius elhivatottság és a biztonsági kockázatok vonatkozásában. Az, hogy a szabályozás nagy hangsúlyt fektet a biztonságra, alapvetően a nemzetközi terrorizmus erősödésének hatása, mely magával hozta annak a felismerését, hogy az ország területén tartózkodó idegenek biztonsági kockázatot is képezhetnek. A biztonsággal kapcsolatos aggodalmak növelték az előítéleteket is, amely magával hozta az arabokkal és muszlimokkal szembeni bizalmatlanságot és megkülönböztetést az idegenrendészeti eljárásban.⁷³⁰

A bevándorlókkal kapcsolatban a törvény rögzíti, hogy a törvény célja a bevándorlás társadalmi, kulturális és gazdasági előnyeinek maximális kiaknázása, a kanadai társadalom szövetének erősítése Kanada föderális, kétnyelvű és multikulturális karakterének tiszteletben tartásával, a hivatalos kisebbségi nyelvi közösségek fejlődésének támogatása, az erős és prosperáló kanadai gazdaság támogatása, a családjegyesítés, a sikeres integráció előmozdítása, mellyel kapcsolatban a bevándorlóknak is vannak kötelezettségeik, a tartományokkal közösen kialakított bevándorlási célok elérése, a kanadai bevándorlási rendszer integritásának fenntartása tisztességes és hatékony eljárás útján, a közegészség és közbiztonság védelme, a nemzetközi jogérvényesülés és biztonság előmozdítása az emberi jogok tiszteletben tartásának növelésével és a bűncselekményt vagy biztonsági kockázatot jelentő személyek kanadai területére való belépésének megtiltása révén illetve a tartományokkal együttműködve dolgozzon az állandó lakosok külföldi bizonyítványainak jobb elismerése és a társadalomba való gyorsabb beilleszkedésük érdekében.⁷³¹

A menekültekkel kapcsolatban a törvény célja annak rögzítése, hogy a menekültügyi program elsődleges célja az életmentés, illetve védelem nyújtása az üldözötteknek. A törvény célja továbbá, hogy Kanada eleget tegyen nemzetközi kötelezettségeinek és megerősítse Kanada elhivatottságát a menekültek áttelepítésében, illetve támogassa a menekültek önellátását, társadalmi és gazdasági jólétét a családtagjaikkal való újraegyesítés megkönnyítésével. Itt is történik utalás továbbá a tisztességes és hatékony

⁷³⁰ Matt Jantzi: 'Stranger Danger': A Critical Discourse Analysis of the Immigration and Refugee Protection Act. *Sociology Major Research Papers*. 6., 7. http://scholars.wlu.ca/soci_mrp/6

⁷³¹ *Immigration and Refugee Protection Act, 2001* 3. szakasz (1) bekezdés

eljárásra, a közegészség és biztonság védelmére, illetve a nemzetközi jogérvényesülés és biztonság előmozdítására.⁷³²

A törvény a célok részletes rögzítésén túl változást hozott az Immigration és Refugee Board szervezeti felépítésében (négy szervezeti egységet hoztak létre: *Refugee Protection Division, Refugee Appeal Division, Immigration Division, Immigration Appeal Division*) és eljárásában, új családfogalmat alkotott, megváltoztatta a pontrendszert, szűkebbre vette a diszkrecionalitást és az átruházott hatáskörgyakorlást, illetve megváltoztatta a jogorvoslatokat. Szigorúbb intézkedéseket vezetett be továbbá az embercsempészet, emberkereskedelem, illetve a bűnügyi elfogadhatatlansági okok vonatkozásában.⁷³³

A pontrendszert illetően a korábbi *independent class* helyett új fogalmat vezettek be a képzett munkavállalókra (*Federal Skilled Workers*)⁷³⁴, illetve hat kritérium vizsgálatát írták elő: képzettség, angol vagy francia nyelvtudás, tapasztalat, életkor, előre megszervezett munka, alkalmazkodási képesség és minimum 75 pontot kellett elérni (ezt később 67-re csökkentették). A cél az volt, hogy olyan munkavállalók bevándorlását biztosítsák, akik a gyorsan változó, tudásalapú gazdaság igényeihez szükséges rugalmas készségekkel rendelkeznek.⁷³⁵ A törvény biztosítja a családtagok szponzorálásának jogát az állampolgárok és a tartózkodási engedéllyel rendelkezők számára, illetve állampolgárok és az állandó tartózkodási engedéllyel rendelkezők csoportja, társaságok és egyesületek számára menekültek szponzorálását, a részletszabályokat a törvény végrehajtási rendelete tartalmazza.⁷³⁶ E törvény is tartalmaz humanitárius, illetve könyörületességi okból (*humanitarian and compassionate considerations*) való eltérési lehetőséget a miniszter számára.⁷³⁷ Az elfogadhatatlansági okoknál, vagyis azon esetekben, amikor valaki nem léphet Kanada területére, rendkívül részletes a szabályozás, számos közbiztonsági, illetve büntetőjogi elemet tartalmaz a törvény (*Human or international rights violations, Serious*

⁷³² *Immigration and Refugee Protection Act, 2001* 3. szakasz (2) bekezdés

⁷³³ Catherine Dauvergne: Evaluating Canada's New Immigration and Refugee Protection Act in its Global Context. *Alberta Law Review* 42:3, 2003 725-744., 726-727.

⁷³⁴ A törvény végrehajtási rendeletének (*Immigration and Refugee Protection Regulations*) 75. szakasza alapvetően a National Occupational Classification nevű statisztikai besorolásra és az ott meghatározott kategóriákra utal, illetve meghatározott munkatapasztalatot és nyelvtudást követel meg.

⁷³⁵ Egyes vélemények szerint a pontrendszer rejtett diszkriminációt hordoz magában: a képességekkel kapcsolatos követelmények például sokszor kizárják a nőket. Jay Makarenko: *Immigration Policy in Canada: History, Administration and Debates*. i. m.

⁷³⁶ *Immigration and Refugee Protection Act, 2001* 13. szakasz (1) bekezdés

⁷³⁷ *Immigration and Refugee Protection Act, 2001* 25. szakasz (1) bekezdés

criminality, Criminality, Organized criminality, Health grounds, Financial reasons alcímek alatt).⁷³⁸

A jogorvoslatokat illetően az Immigration and Refugee Board Immigration Appeal Division nevű szervezeti egysége jár el⁷³⁹, fellebbezés biztosított, ha a családtag számára megtagadták a vízum kiállítását, kitoloncolás elrendelése esetén, illetve az állandó tartózkodási joggal rendelkezők számára előírt tartózkodási kötelezettség⁷⁴⁰ vizsgálata esetén, nincs viszont fellebbezésre lehetőség, ha az elfogadhatatlanság biztonsági okon, az emberi és nemzetközi jogok megsértésén, súlyos, vagy szervezett bűnözésen, illetve megtevesztésen (kivéve házastárs, élettárs, gyermek) alapult.⁷⁴¹ Az Immigration Appeal Division megvizsgálja, hogy a megtámadott döntés jogi vagy ténybeli okból jogszabálysértő-e, tekintettel voltak-e a természetes igazságosság elvére, illetve a gyermek legjobb érdekére (*best interest of a child*), és a humanitárius, illetve könyörületességi körülményekre és ha nem, megsemmisíti a döntést.⁷⁴² Biztosított a bírói felülvizsgálat lehetősége is, melyhez először ki kell meríteni a fellebbezés lehetőségét, majd a meghozott döntéssel szemben a közléstől számított 15 napon (ha Kanadán kívül nyújtják be a kérelmet, akkor 60 napon) belül lehet a bírósághoz fordulni. Az ügyben a Szövetségi Bíróság (*Federal Court*) jár el, kötelező a meghallgatás.⁷⁴³

A törvény második része foglalkozik a menekültekkel. Menedékjogot a konvenciók menekültek és más, védelemre szorulóknak kaphatnak.⁷⁴⁴ Utóbbi kategóriába azok tartoznak, akiket nem lehet hazaküldeni, mert származási országukban veszélyben lenne az életük, illetve kínzásnak, embertelen vagy megalázó bánásmódnak, büntetésnek lennének kitéve, vagyis gyakorlatilag a kiegészítő védelemre jogosultak köre. Nem biztosít Kanada menedékjogot a genfi menekültegyezmény 1. szakasz E. és F. pontja⁷⁴⁵ hatálya alá tartozók

⁷³⁸ *Immigration and Refugee Protection Act, 2001* 33-34. szakasz

⁷³⁹ *Immigration and Refugee Protection Act, 2001* 62. szakasz

⁷⁴⁰ Az *Immigration and Refugee Protection Act, 2001* 28-29. szakasza szerint ötévente meg kell felelniük a tartózkodási kötelezettségnek pl. legalább 730 napot Kanada területén kell tölteniük

⁷⁴¹ *Immigration and Refugee Protection Act, 2001* 63-64. szakasz

⁷⁴² *Immigration and Refugee Protection Act, 2001* 67. szakasz

⁷⁴³ *Immigration and Refugee Protection Act, 2001* 72., 74. szakasz

⁷⁴⁴ *Immigration and Refugee Protection Act, 2001* 95-97. szakasz

⁷⁴⁵ E. Az Egyezmény nem alkalmazható olyan személyre, akinek a tartózkodási helye szerinti ország illetékes hatóságai olyan jogokat és kötelezettségeket biztosítanak, amelyek az adott ország állampolgárságának birtoklásához fűződnek.

F. Az Egyezmény rendelkezései nem alkalmazhatók az olyan személyre, akiről alapos okkal feltételezhető, hogy

- a) Béke elleni, háborús, vagy emberiség elleni, az ilyen bűncselekményekről rendelkező nemzetközi okmányokban meghatározott bűncselekményt követett el;
- b) A menedéket nyújtó országon kívül, az országba menekülteként történő befogadását megelőzően súlyos, nem politikai bűncselekményt követett el;
- c) Az Egyesült Nemzetek céljaiba és elveibe ütköző cselekményekben bűnös.

számára.⁷⁴⁶ Nem ismerhető el menekültként többek között az, aki külön rendeletben meghatározott országból érkezett, ez gyakorlatilag a biztonságos harmadik országok listájának megalkotására vonatkozó felhatalmazás.⁷⁴⁷ A törvény a rendeleti szabályok megalkotására vonatkozó további felhatalmazásban kifejezetten utal a menedékjogi kérelmek vizsgálata felelősségének külföldi kormányokkal való megosztására, illetve a biztonságos harmadik országok – mely elnevezés következetesen kerül – listájának megalkotásához feltételrendszerrel: figyelembe kell venni, hogy az adott ország tagja-e a genfi menekültegyezménynek és a kínzás elleni egyezménynek, politikái és gyakorlatai tiszteletben tartják-e a menekültegyezmény szerinti igényeket és a kínzás elleni egyezmény követelményeit, figyelembe kell venni az emberi jogi eredményeit, illetve hogy az adott kormány kötött-e megállapodást a kanadai kormánnyal a menedékjogi kérelmekre vonatkozó felelősség megosztására.⁷⁴⁸ Ilyen listát ugyanakkor azóta sem tartalmaz sem a törvény, sem a végrehajtási rendelete, egyedül az Egyesült Államok vonatkozásában van rá kifejezett rendelkezés.⁷⁴⁹

Az elismerési eljárás az elfogadhatatlansági kritériumok vizsgálatával kezdődik, ezt követően kerül a kérelem a Refugee Protection Division nevű szervezeti egységhez. Meghallgatást eredetileg a törvény csak a megengedhetőség vizsgálatakor írt elő, utóbb a Refugee Protection Division eljárásánál is kötelezővé tették. Az eljárás átlagosan 18 hónapot vesz igénybe.⁷⁵⁰ A Refugee Protection Division döntésével szemben fellebbezéssel lehet fordulni a Refugee Appeal Division-höz, jog- és ténykérdésben is, meghallgatást nem tartanak. A jogorvoslati eljárás eredményeként helybenhagyó, megváltoztató, illetve megsemmisítő döntést hozhat a szerv, utóbbiban előírhatja meghallgatás megtartását is.⁷⁵¹

Az *Immigration and Refugee Protection Regulations* tartalmaz szabályokat ezen kívül a kibocsátó ország (*source country*) kategóriára is, ahonnan áttelepítésre van szükség, mert a kérelmezőt polgárháború vagy fegyveres konfliktus súlyosan és személyesen érinti,

⁷⁴⁶ *Immigration and Refugee Protection Act, 2001* 98. szakasz

⁷⁴⁷ *Immigration and Refugee Protection Act, 2001* 101. szakasz (1) bekezdés e) pont

⁷⁴⁸ *Immigration and Refugee Protection Act, 2001* 102. szakasz (2) bekezdés

⁷⁴⁹ Kanada és az Egyesült megállapodást kötött arról, hogy egymást biztonságos országnak tekintik. A megállapodást kanadai oldalról több kritika is érte. Az Emberi Jogok Amerikai Bizottsága a John Doe et al ügyben [*John Doe et al v. Canada*, Report N° 78/11 – Case 12.586, Inter-American Commission on Human Rights (21 July 2011)] kimondta, hogy Kanada megsértette a menedékhez való jogot, illetve a tisztességes eljárás követelményét azzal, hogy három kérelmezőt ügyük egyedi vizsgálata nélkül visszafordított az Egyesült Államokba indirekt refoulement-nek kitéve őket. Maria-Teresa Gil-Bazo: The safe third country concept in international agreements on refugee protection assessing state practice. *Netherlands Quarterly of Human Rights*, Vol. 33/1, 2015 42–77., 71.

⁷⁵⁰ Refugee protection <https://www.immigration.ca/refugee-protection>

⁷⁵¹ *Immigration and Refugee Protection Act, 2001* 110-111. szakasz

vádemelés nélkül tartják fogva olyan cselekmény miatt, amely Kanadában valamely szabadságjog gyakorlásának részét képezné, illetve faji, vallási okok, nemzeti hovatartozása, illetve meghatározott társadalmi csoporthoz való tartozása, avagy politikai meggyőződése miatti üldözéstől való megalapozott félelme nem tudja, vagy nem akarja származási országa védelmét igénybe venni. A kibocsátó országok listáját a rendelet melléklete tartalmazza, a kategória lényege, hogy Kanada humanitárius okból beavatkozik és az adott országban vízumot ad a veszélyben lévők számára.⁷⁵² Ilyen listát jelenleg nem tartalmaz a rendelet, de 2011 októberéig Kolumbia, El Salvador, Guatemala, a Kongói Demokratikus Köztársaság, Sierra Leone és Szudán volt rajta.

A törvény alkotmányosságát a Legfelsőbb Bíróság a *Charkaoui v. Minister of Citizenship and Immigration* ügyben⁷⁵³ vizsgálta. A törvény lehetővé tette, hogy a bevándorlásügyi és közbiztonságért felelős miniszter biztonsági tanúsítványt állítson ki, ha a külföldi állampolgár veszélyt jelent a nemzetbiztonságra. A biztonsági tanúsítvány kiállítása elfogadhatatlansági okot jelent és a külföldi állampolgárt automatikusan letartóztatják.

Az ügynek három felperese volt, Adil Charkaoui, Hassan Almrei és Mohamed Harkat, mindhármuk esetében vélhetőleg Al Kaida-kapcsolatok miatt állították ki a hatósági bizonyítványt és tartóztatták le őket. Adil Charkaoui mintegy két évet töltött letartóztatásban, mire óvadék ellenében elengedték (és végül utóbb tisztázódott), a biztonsági tanúsítvány kiállítását az ő esetében nem vizsgálta bíróság, a két másik felperes esetében a jogorvoslati kérelmeket az eljáró bíróságok elutasították. A Legfelsőbb Bíróság megállapította, hogy a tanúsítvány kiállítására vonatkozó eljárás nem felelt meg a legkisebb jogsértés követelményének (*minimal impairment test*). Sérti a tisztességes eljárás követelményét, hogy az érintett nem férhet hozzá a bizonyítékokhoz, az eljáró bíró nem tud dönteni a biztonsági bizonyítvány észszerűségéről. A 7. cikk szerinti szabadsághoz való jogot sérti, hogy külföldiek esetében az elzárás automatikus és minimum 120 napig tart, de eltarthat akár évekig is, a kitoloncolás pedig veszélyeztetheti az érintett biztonságát. Az elzárás feltétele a tisztességes bírósági eljárás, amely során biztosítani kell a döntés ténybeli és jogi felülvizsgálhatóságát, a meghallgatást egy független és elfogulatlan szerv előtt, és azt, hogy az érintett megismerhesse az ügyet⁷⁵⁴ és érdemben reagálhasson, ezen elemeknek

⁷⁵² *Immigration and Refugee Protection Regulations*, 2002 148. szakasz

⁷⁵³ *Charkaoui v. Minister of Citizenship and Immigration*, (2007) SCC 9

⁷⁵⁴ Ezt nemzetbiztonsági okból lehet korlátozni, illetve más eszközökkel helyettesíteni pl. bírósági felülvizsgálat, keresztkérdések feltevésének lehetősége a tanúk kihallgatásakor stb.

pedig a szabályozás – a független fórum általi felülvizsgálatot leszámítva – nem felelt meg. Mindezek alapján a bíróság megállapította, hogy a törvény 33., illetve 77-85. szakaszai ellentétesek a Kanadai jogok és Szabadságok Chartájának 7., 9. és 10. szakaszával és megsemmisítette azokat.

Az *Immigration and Refugee Protection Act* első jelentősebb módosításra 2008-ban került sor. Addigra az ügghátralék 925 ezres lett, vagyis ennyien várták, hogy bevándorlási kérelmükről döntsön a hatóság, a prognózisok szerint a szám 2012-re elérhette volna a 1,5 milliót is. A törvénymódosítást követően megszűnt annak a lehetősége, hogy a miniszter humanitárius és könyörületességi szempontok alapján döntsön abban az esetben, ha a kérelmező Kanadán kívül tartózkodik, az eljárásban előnyben részesítették a képzett munkavállalók kérelmeit, a miniszter felhatalmazást kapott, hogy prioritásokat jelöljön ki, bevezették a Canadian Experience Class-t azok számára, akik Kanadában folytattak tanulmányokat, vagy határozott idejű munkát végeztek, vagyis kanadai tapasztalattal bírtak, a szabályozást pedig visszamenőlegesen léptették hatályba.⁷⁵⁵ A kormány azzal érvelt, hogy modernizálni kell az eljárást, ezért anyagi támogatást is nyújtott (109 millió dollárt 5 évre bontva az eljárásra, és 1,4 milliárd dollárt a letelepedési és integrációs programokra).

A rendszert emellett több botrány is megrázta. Miután fény derült 2003-ban arra, hogy a bűnügyi szervek egyes alkalmazottai, illetve az Immigration and Refugee Board két bevándorlási bírója kenőpénzt fogadott el a támogató döntés meghozatala érdekében, majd 278 esetben vádat is emeltek az érintettek ellen, átalakították a bírák kiválasztásának rendszerét: felállítottak egy független tanácsadó testületet, amelynek tagjai közé menekültügyi ügyvédek, tudósok, humán erőforrás szakértők (vagyis összességében menekültügyi aktivisták) kerültek, a feladatuk a jelöltek megvizsgálása volt, egy másik botrány eredményeként a bevándorlásügyi miniszternek is le kellett mondania.⁷⁵⁶

A biztonsági és az eljárás hosszát illető kihívásokon túl napjainkban központi kérdés a kanadai bevándorláspolitikában a bevándorlók területi elosztása, a második világháborút követő évtizedekben érkező bevándorlók 66%-a ugyanis Torontóban, Vancouverben és Montréalban telepedett le, míg a tartományok jelentősebb nem részesült a

⁷⁵⁵ George Jordan Ashkar: Oh Canada! We Stand on Guard for Thee: Bill C-50 and the Negative Impact it May Have on Immigrant Hopes, Immigration Objectivity, and the Immigration and Refugee Protection Act of 2002. *Southwestern Journal of International Law*, 17(1), 143-174., 154-157.

⁷⁵⁶ A 2004-es ún. „Strippergate” során a bevándorlásügyi miniszter és hivatala „egzotikus táncos programot” működtetve lehetővé tette külföldi sztriptíz táncosoknak a beutazást minden különösebb vizsgálat nélkül. A miniszter lemondásához végül nem ez, hanem egy másik eset vezetett, amikor megvádolta egy pizzériatulajdonos, hogy menekültstátuszt ajánlott neki ingyen pizzáért és a kampányában való önkénteskedésért cserébe – noha utóbb kiderült, hogy a vádak alaptalanok. Valerie Knowles: *Strangers at our Gates*. *Canadian Immigration and Immigration Policy*, 1540-2006. i. m. 248-249.

bevándorlás gazdasági hatásaiból. Ezért az elmúlt években Québec kivételével mindegyik tartomány indított bevándorlási programot a bevándorlásügyi minisztériummal együttműködésben, ez az ún. *Provincial Nominee Program*, melynek lényege, hogy a tartományi kormányok jelölnék ki kérelmezőket és biztosítják számukra a letelepedést. 2017-ben a kb. 300 000 kérelmezőből 51 000 vett részt ilyen programban.⁷⁵⁷ Mindegyik tartománynak megvan a maga célközönsége, Új-Skócia például külön programot működtet orvosok számára (*Physician Stream*)⁷⁵⁸, Új-Foundland és Labrador a Kanadában diplomázottak számára (*International Graduate*)⁷⁵⁹, Yukonban pedig az ún. *Critical Impact Worker Program* az ipari henteseket, pincéereket, kamionsofőröket, takarítókat, gyümölcszedőket, illetve az olajmezőkön dolgozókat (*National Occupation Classification* C és D kategóriába tartozók) célozza⁷⁶⁰. Québec saját programot működtet, van programjuk pl. a képzett munkavállalók, vagy a diplomások számára is (utóbbit éppen júliusban függesztették fel november 1-jéig, hogy előnyben részesítsék azokat a pályázókat, akik már rendelkeznek munkahellyel Québecben).⁷⁶¹ Többek között e programoknak hála a Préri-tartományokba érkező bevándorlók száma 2016-ra megduplázódott, a Prince Edward-sziget, Új Brunswick, Manitoba, Saskatchewan és Yukon tartományokba érkező bevándorlók több mint fele ilyen programon keresztül érkezett.⁷⁶²

Canadian Immigrant Integration Project (CIIP)

A kanadai kormány számtalan munkaerőpiaci, oktatási, szolgáltatási, szociális, egészségügyi stb. programot működtet⁷⁶³, ezek közül több is érinti a bevándorlókat. Az országban nincs egységes megközelítés a bevándorlók számára biztosítandó szolgáltatásokat és programokat illetően, a legtöbb szociális szolgáltatást, mint pl. az egészségügyi ellátás, oktatás, szociális támogatások a tartományok biztosítanak, míg a letelepítést és integrációt illetően szövetségi, tartományi és helyi programok is működnek,

⁷⁵⁷ Gerald E. Dirks: Immigration Policy in Canada.

<https://www.thecanadianencyclopedia.ca/en/article/immigration-policy>

⁷⁵⁸ <https://novascotiaimmigration.com/move-here/physician/>

⁷⁵⁹ <https://www.gov.nl.ca/immigration/immigrating-to-newfoundland-and-labrador/provincial-nominee-program/applicants/international-graduate/>

⁷⁶⁰ <https://yukon.ca/en/apply-skilled-worker-critical-impact-worker>

⁷⁶¹ <http://www.immigration-Quebec.gouv.qc.ca/en/>

⁷⁶² Immigration and ethnocultural diversity: Key results from the 2016 Census.

<https://www150.statcan.gc.ca/n1/en/daily-quotidien/171025/dq171025b-eng.pdf?st=iMSW893S>

⁷⁶³ Programs and policy development. <https://www.canada.ca/en/employment-social-development/programs.html>; Program evaluations — Immigration, Refugees and Citizenship Canada. <https://www.canada.ca/en/immigration-refugees-citizenship/corporate/reports-statistics/evaluations.html>

illetve a nemkormányzati szervek is aktív közreműködők. Szövetségi szinten a miniszteri vezetés alatt álló Citizenship and Immigration Canada felel a letelepedéssel kapcsolatos legtöbb szolgáltatásért a tartományok többségében, míg megállapodás alapján Brit-Kolumbia, Manitoba és Québec saját programokkal bír, melyeket maga menedzsel.⁷⁶⁴

A bevándorlóakra kiterjedő programok alapvetően a bevándorlási, illetve a munkaügyi minisztériumok irányításával működnek. Munkaügyi oldalról ilyen program a Foreign Credential Recognition program és a Temporary Foreign Worker program.⁷⁶⁵ Előbbi a képzett munkavállalók külföldön megszerzett végzettségének elismerésében való segítségnyújtáson túl a munkaerő-piaci elhelyezkedésben is közreműködik. Utóbbi lehetővé teszi a kanadai munkáltatók számára, hogy megfelelően képzett kanadai munkavállaló hiányában külföldi munkavállalót vegyenek fel átmeneti foglalkoztatás céljából. A program az idegenrendészeti és menekültügyi támogatásról szóló törvényen alapul. Az idegenrendészeti minisztérium különböző együttműködési megállapodások útján megérkezés előtti (*pre-arrival*) és azt követő szolgáltatásokat is nyújt, számtalan (pl. nyelvtanulás, egészségügyi ellátások, mobilitás, tanulmányi stb.) területre kiterjedően. Csak egy bepillantás ezek volumenébe: 2019 augusztusi hír, hogy az idegenrendészeti minisztérium 824 új, a bevándorlók sikeres letelepedését segítő projektet támogat.⁷⁶⁶

Jelen alfejezet ezek közül emel ki egyet, mint jó gyakorlatot. A választás azért esett a Kanadai Bevándorló Integrációs Programra (CIIP), mert egyrészt rávilágított azokra a problémákra, amik megakadályozták a bevándorlók munkaerő-piaci elhelyezkedését és emiatt a sikeres integráció legnagyobb akadályai közé tartoznak, illetve ezen túl hatékony megoldást is kidolgozott ezek lebontására, másrészt pedig jó példa a kormányzati szervek és a magánintézmények hatékony együttműködésére. Ebből a megfontolásból az alfejezet a program kialakításának időszakára koncentrált, ezek a kérdések ugyanis akkor voltak fókuszpontban.

A CIIP eredetileg egy 8,32 millió kanadai dollár összköltségvetésű, 5 éves (2005-2010) pilot⁷⁶⁷ projekt volt, amelyet Human Resources and Skills Development Canada

⁷⁶⁴ Jay Makarenko: Immigration Policy in Canada: History, Administration and Debates. i. m.

⁷⁶⁵ Temporary Foreign Worker.

<https://www.canada.ca/en/employment-social-development/programs/temporary-foreign-worker.html>
Foreign Credential Recognition program. <https://www.canada.ca/en/employment-social-development/programs/foreign-credential-recognition-program.html>

⁷⁶⁶ New programs to boost newcomer settlement and integration. <https://www.canada.ca/en/immigration-refugees-citizenship/news/2019/08/new-programs-to-boost-newcomer-settlement-and-integration.html>

⁷⁶⁷ A pilot innovációs eszköz, ami magában foglalt egy fejlesztést és ennek valós idejű, de akár térben, akár személyi körében korlátozott kiterjedésű kipróbálását. Management megoldás, ami egyrészt időleges, arányosan kicsinyített és korlátozott költségvetéssel bír. Tervezési, kivitelezési és ellenőrzési fázisból áll. A

(HRSDC)] elnevezésű kormányzati szerv⁷⁶⁸ külföldi bizonyítványok elismerését célzó programja (Foreign Credential Recognition Program of Human Resources and Skills Development Canada) finanszírozott, és a Kanadai Főiskolák Társasága [*Association of Canadian Community Colleges (ACCC)*] bonyolította le, különféle munkaerő-piaci szereplőkkel való együttműködésben. Tipikusan „alulról jövő” kezdeményezés volt, volumenét, illetve hatását tekintve ugyanakkor elmondhatjuk róla, hogy jelentős kormányzati-közigazgatási feladatot valósított meg.

A projekt egy *pre-arrival program*, melynek célja egy olyan modell kipróbálása volt, amely révén a kanadai bevándorlási programok által leginkább megcélzott személyi kör, vagyis a képzett munkavállalók körét még külföldön, vagyis a kanadai beutazásuk előtt felkészítik a kanadai munkaerő-piacra való gyorsabb és hatékonyabb beilleszkedésre. Ehhez egyrészt azonosították az integrációt akadályozó tényezőket, másrészt pedig interdiszciplináris módszerekkel kidolgoztak egy olyan programot, amely hatékonyan tehetette a munkaerőpiaci elhelyezkedést és ezáltal a társadalmi integrációt.

A program lebonyolításának helyszínei Kína, India és a Fülöp-szigetek volt, melyekre azért esett a választás, mert fontos kibocsátó országok voltak. A CIIP személyzete ezen országokban olyan jövődöbeli munkavállalókkal találkozott, akiknek az idegenrendészeti eljárása már folyamatban volt. Mivel a pilot sikeresnek bizonyult⁷⁶⁹, ezért 2010-től teljesértékű programként működik.⁷⁷⁰

Kanada bevándorlóország, folyamatosan fejlődő gazdasággal, amelynek szakképzett munkaerő iránti igényét önmagában a belső munkaerőpiac nyújtotta kínálat nem képes kielégíteni, ezért folyamatosan rászorul a szakképzett bevándorlók tömegére. A CIIP kidolgozásához gyakorlatilag az vezetett, hogy hiába voltak adottak a feltételek a szakképzett bevándorlók számára, de a felmérések azt mutatták, hogy integrációjuk

valóság egyfajta leképezése, ami a teljes valósággal nem azonos, de ahhoz hasonlóan viselkedik, sikeres működése esetén pedig kiterjeszhető. Gerencsér Balázs Szabolcs: Modellkísérletek: fogalmak, célok, módszertan. In: Gerencsér Balázs Szabolcs (szerk.): Modellkísérletek a közigazgatás fejlesztésében. Az ún. „pilot projektek” határai elméletben és gyakorlatban. Pázmány Press Budapest, 2013 11-33., 11., 13., 17-18.; Varga Zs. András: A közigazgatási modellkísérletek korlátai. In: Gerencsér Balázs Szabolcs (szerk.): Modellkísérletek a közigazgatás fejlesztésében. Az ún. „pilot projektek” határai elméletben és gyakorlatban. Pázmány Press Budapest, 2013 245-265., 246.

⁷⁶⁸ Government department, amit miniszterek vezetnek. Jelenleg Employment and Social Development Canada elnevezéssel működik és négy miniszter vezeti. <https://www.canada.ca/en/employment-social-development/corporate/organizational-structure.html>

⁷⁶⁹ Canadian Immigration Integration Pilot Project. Final Report. <http://www.newcomersuccess.ca/images/stories/2010-11-ciip%20pilot-final%20project-report.pdf>

⁷⁷⁰ Jelenleg Canadian Immigrant Integration Program néven működik. <https://www.canada.ca/en/immigration-refugees-citizenship/corporate/partners-service-providers/immigrant-serving-organizations/best-practices/canadian-immigrant-integration-program.html>

sikertelen volt és az újonnan érkezők 46%-a még négy évvel a megérkezés után is a megfelelő munka megtalálását jelölte meg a letelepedés legnagyobb kihívásának (gazdasági migránsok esetében ez az arány 54%), ami semmiképpen sem tekinthető egy hatékonyan működő bevándorlási politika fő attribútumának. A projekt egyik fontos eleme ezért az akadályozó tényezők azonosítása volt. Az elvégzett kutatások eredményeként megállapították, hogy az integrációt leginkább az alábbi tényezők hátráltatták: a kellő, angol vagy francia nyelvtudás hiánya; megfelelő szakmai nyelvi készségek hiánya; a kanadai stílusú munkakeresés szokatlansága; az engedélyezési követelmények ismeretének hiánya; az oklevelek elismerésével kapcsolatos felkészületlenség; küzdelem a kanadai kultúrába való beilleszkedéssel; a realitásoknak nem megfelelő elvárások miatti frusztráció.

A keresleti oldalon szintén voltak akadályok, mint például: a tartományok közötti eltérő szabályozási rendszerek; hosszú és költséges engedélyezési eljárások; elvárás volt a kanadai gyakorlat és képzettség; munkahelyi kulturális különbségek; munkáltatói elfogultság az újonnan érkezőkkel szemben. Sok újonnan érkező bizonytalan volt azzal kapcsolatban is, hogy milyen információkra van szüksége a sikeres integrációhoz és azokat hogyan találja meg, illetve hogy jogosult-e valamilyen támogatásra és azt milyen módon veheti igénybe. Ezek az okok pedig nemcsak a munkaerőpiacra, hanem az ország szociális rendszerére is jelentős negatív hatásokat gyakoroltak, amit tovább súlyosbított az a tény, hogy az „agyelszívás” terén olyan országokkal kellett versenyezni, mint az Egyesült Államok, vagy éppen Ausztrália. A pilot kidolgozásának oka tehát a bevándorlók integrációja fejlesztésének gazdasági kényszere volt.

Az ACCC, amelyet 1972-ben alapítottak, nemzetközi és nemzeti szószólója Kanada 150 különböző típusú főiskolájának és főiskolai mandátummal rendelkező egyetemének. A tagok tanácsadó bizottságok, fejlesztések, stratégiai megállapodások, helyi gazdaságfejlesztő kezdeményezések révén kapcsolatot ápolnak munkáltatók ezreivel, illetve a Kanadába újonnan érkezőkkel, körülbelül a felük ugyanis részt vesz különböző főiskolai programokban, annak érdekében, hogy elősegítse integrációs céljait. Az ACCC tagjai annak érdekében, hogy megfeleljenek az újonnan érkezők igényeinek, számos szolgáltatást nyújtanak, így pl. nyelvtanfolyamokat, készségfejlesztést, munkahelyi coachingot stb. Mindezek következtében tagjai nagyon is tisztában voltak azokkal a kihívásokkal, amelyekkel a betelepülők találkoztak, ezért az ACCC-nél lobbiztak azért, hogy kiterjedt kutatásokat és konzultációkat végezzen annak érdekében, hogy kiderítsék, hogyan lehetne az újonnan érkezőket gyorsabban és hatékonyabban integrálni a kanadai munkaerő-piacra. 2002-től emellett az ACCC elsődleges feladatává vált a bevándorlók integrációjában való

közreműködés, így innentől kezdve a szervezet vezető szerepet töltött be az ezzel kapcsolatos kutatás, tanácsadás, szakpolitika fejlesztés és programok végrehajtása terén.

Az ACCC és tagjai rájöttek, hogy a kormányzati honlapokon és portálokon található tájékoztatás önmagában nem elegendő arra, hogy jelentős javulást hozzon az integrációs eredmények terén. Az egymásnak ellentmondó információk és az információforrások jelentős száma elbizonytalanította a bevándorlókat, akik nem tudták, hol keressenek, milyen forrásokban bízzanak, illetve hogyan alkalmazzák az információt a saját helyzetükre. Arra következtetésre jutottak, hogy a legtöbb akadály, amivel a bevándorlók találkoznak, megoldható külföldön is, mely következtetést megerősítették a kutatók, gyakorlati szakemberek, szakpolitikai tanácsadók, és maguk a bevándorlók is, akik mind egyetértettek, hogy a hatékony integrációra való felkészülésnek külföldön kell kezdődnie.

Az előkészítő fázis következő elemeként áttekintették azokat a programokat és szolgáltatásokat, amelyeket a bevándorlókért folytatott versenyben Kanada legnagyobb riválisai (USA, Egyesült Királyság, Ausztrália, Új-Zéland) nyújtottak, és kiderült, hogy egyik érintett ország sem biztosít érkezés előtti programokat.

2005 decemberében a HRSDC hároméves megállapodást kötött (3,98 millió dollár értékben) az ACCC-vel azért, hogy a szervezet kidolgozza és kipróbálja a programok és szolgáltatások biztosításának kereteit a származási országokban. A személyi kör azok a szakképzettséggel rendelkező bevándorlók és házastársaik lettek, akik elérték már az idegenrendészeti eljárás utolsó előtti szakaszát, amikor az egészségügyi és biztonsági vizsgálatokat folytatják. E személyeket levélben keresték meg, benne egy CIIP-brosúrával és egy regisztrációs lappal, arra biztatva őket, hogy vegyék igénybe a CIIP kétnapos ingyenes szolgáltatásait.

A CIIP első éve a projekt elindításáról szólt, meg kellett teremteni a szervezeti-személyzeti működés feltételeit, illetve a bevándorlók és a fogadó oldal felé is biztosítani kellett a projekt ismertségét. A három érintett államban területi at állítottak fel: sor került a megfelelő helyiségek kiválasztására, renoválására és felszerelésére, továbbá a helyi hatóságoknál való regisztrációjukra is. Felvettek egy projekt igazgatót, három területi menedzsert, és négyfős projekt teameket hoztak létre Ottawában, Guangzhouban, Delhiben és Manilában, akik később kihelyezett üléseket is szerveztek Pekingben és Shanghaiban, illetve Gujaratban és Punjab tartományban. A személyzetet kiterjedt képzésben részesítették az adott országon belül és Kanadában is.

Sor került a kommunikációs eszközök (pl. brosrák, projekt honlap) előkészítésére, a követő rendszer (személyi akták és adatbázis) létrehozására és az információforrások

azonosítására is. Kanadán belül együttműködési megállapodásokat kötöttek tartományi szinten kulcsfontosságú közvetítő ügynökségekkel, bemutatták a projektet Kanada-szerte, konferenciákon, workshopokon, az etnikai médiában, cikkek jelentek meg a nemzeti és a tartományi kiadványokban. Az ügyfélszolgálatok hivatalosan 2007 januárjában nyitottak meg.

Szervezési oldalon tehát két alapvető eleme volt a projekt működésének: egyrészt a kapcsolatrendszer kialakítása, amely segítséget jelenthet az országba érkező bevándorló elhelyezkedésében, másrészt az információnyújtás minden érintett fél felé. E két elem együttesen eleve olyan kapcsolatot hozott létre a bevándorló és a munkáltatók között, amely potenciálisan megkönnyítette az elhelyezkedést.

A projekt működését illetően a cél egyrészt az volt, hogy a képzett migránsok részt vegyenek a munkaerő-piaci integrációval kapcsolatos csoportfoglalkozásokon, egyéni tanácsadás révén akcióterveket dolgozzanak ki, illetve kanadai ügynökségekhez és szervezetekhez szóló iránymutatásokat kapjanak. Cél volt másrészt, hogy a program révén a képzett bevándorlók sokkal valóságosabb képet alkossanak a kanadai lehetőségeikről és a kihívásokról, jól tájékozott döntéseket hozzanak az integrációs eljárásról, illetve jobban legyenek készülve a kanadai munkaerő-állományba való belépésre azáltal, hogy megelőző lépéseket tesznek az értékelés, külföldi oklevelek elismerése, a nyelvtudás, a munkáltatási tréningek stb. terén. Elvárás volt az is, hogy a CIIP a megfelelő munka gyorsabb megszerzéséhez vezessen.

A program első napján munkaerő-piaci információs ülést tartottak, amelyek 6-7 órás előadásokat jelentettek, legfeljebb 20 ügyfél részvételével. Az ülések célja az volt, hogy az ügyfeleket elmozdítsák a bizonytalanságból a cselekvésbe a munkaerő-piaci integrációra való tekintettel. Az üléseken szó esett magáról a programról, a kanadai gazdaságról, a gazdasági trendekről, a tartományokra és a szektorokra is tekintettel, illetve az integrációs kihívásokról és a kockázatok mérséklésére vonatkozó opciókról (nyelvtudás, képzettség fejlesztése, szabályozott és nem szabályozott szakmák, foglalkozási engedélyezés, oklevél elismerése, munkakeresési technikák és eszközök, interjúra való felkészülésnek). A második napon az ügyfelek egy 60-90 perces tanácsadó ülésen dolgozták ki az integrációs eljárásban segítséget jelentő egyéni akciótervet [*My Action Plan (MAP)*]. Az ügyfelek emellett az általuk megcélzott kanadai tartományban működő „Fókuszpont Partnereknek” [*Focal Point Partnes (FPP)*], minden tartományban jelenlévő, bevándorlókat segítő ügynökségek] szóló ajánlókcal is ellátták. A fókuszpontok szerepe az volt, hogy az ügyfeleket még megérkezésük előtt ellássák információkkal a lakhatásról, az elérhető szociális

szolgáltatásokról, a nyelvtanulási lehetőségekről, az állásbörzéről és a munkalehetőségekről. Ez utóbbi elem becsatornázása révén a projekt gyakorlatilag egy átfogó integrációs bázissá is vált.

A projekt partnerei bevándorlókat támogató ügynökségek, főiskolák, külföldi oklevelek elismerésére jogosult szervezetek, ágazati tanácsok, szabályozó testületek, tartományi kormányzatok és munkáltatók voltak. A végzettséget igazoló okiratok elismerésének fontossága miatt az ACCC Kanada-szerte partneri kapcsolatokat épített ki a külföldi oklevelek elismerésére jogosult szervezetekkel. A *World Education Services-Canada* és az *International Credential Evaluation Service* is előzetes online felmérést biztosított az országoként eltérő szakmai szintekkel és szükséges végzettségekkel kapcsolatban a projekt ügyfelei számára.

Az ACCC közeli kapcsolatot alakított ki továbbá egyes ágazati tanácsokkal, különös tekintettel az Informatikai Tanácsra (*Information and Communications Technology Council*), valamint a Kanadai Turisztikai Humánerőforrás Tanácsra (*Canadian Tourism Human Resource Council*). Az ACCC az albertai, a brit-kolumbiai, a manitobai, az ontarioi és a saskatchewan tartományi kormányokkal tartott kapcsolatot. A tartományi kormányzatok mindegyike szolgáltatott adatokat a munkaerő-piaci információkról szóló beszámolóhoz és naprakész információkkal szolgált a vonatkozó tartomány munkaerő-piaci folyamatairól.

Az ACCC munkaadókkal való szövetsége különösen fontos eleme volt a pilot sikerének. Az öt kanadai bankkal és az energiaipar, a mérnöki tudományok, az egészségügy és az IT-szektor területén jelen lévő munkáltatókkal való kapcsolat révén a pilot képes volt ügyfelei számára álláslehetőségek széles skáláját kínálni. A munkáltatói partnerek kötelezték magukat arra, hogy a CIIP tengerentúli ügyfeleinek önéletrajzát külön eljárással kezelik. Néhány esetben még azelőtt állásinterjúra hívták, és álláslehetőséget kínáltak az ügyfeleknek, mielőtt azok Kanadába érkeztek volna.

A pilot időszaka alatt több mint 9000 fő vett részt a CIIP programjában. A felmérések szerint a programot elvégzett személyek sokkal reálisabban látták a kanadai lehetőségeket és kihívásokat, tájékozottabb döntéseket hoztak a saját integrációs folyamatokról, illetve jobban fel voltak készülve arra, hogy megtalálják a számukra megfelelő munkát, azáltal hogy előzetes lépéseket tettek az értékelés, a külföldi diploma elismerése, a nyelvtudás, a foglalkoztathatósági képzés, és a koncentrált álláskeresés tekintetében. Ennek megfelelően a végzettek jelentős része a Kanadába érkezést követő 3-6 hónapon belül el is tudott helyezkedni. A CIIP-t a pilot lezárását követően állandó

integrációs programmá alakították, mely azóta is működik. A program első éveinek sikeressége meglehetősen pozitív fogadtatást eredményezett szakmai körökben is, felmerült javaslatként, hogy teljeskörű kiterjesztésre és virtuális elérhetőségre lenne szükség.⁷⁷¹

Private Sponsorship of Refugees Program

Miközben a menekültek befogadása és támogatása szabályozatlan és meglehetősen ad hoc jellegű volt, az egyes egyházak már az első világháborút követően aktívan részt vettek a bevándorlás támogatásában: a Mennonite Central Committee, illetve a Jewish Immigrant Aid Services eleve ebből a célból alakult, a második világháború alatt és azt követően pedig további egyházi programok jöttek létre (Canadian Christian Council for the Resettlement of Refugees, Approved Church Program, National Inter-Faith Immigration Committee). Amikor aztán Kanada végül ratifikálta a genfi menekültegyezményt, az egyes egyházak és vallási csoportok intenzíven lobbizni kezdtek a menekültek magánfinanszírozásának bevezetésére.⁷⁷²

A menekültek letelepedését támogató programot (*Private Sponsorship of Refugees Program*) végül az 1978-as Immigration Act és az *Immigration Regulations* vezette be 1979-től és elsőként többek között az indokínai, latin-amerikai, kelet-európai és salvadori menekültekre alkalmazták.⁷⁷³ A kezdeti években nagy népszerűségnek örvendett: az indokínai menekültválság idején, a magánszektor 18 hónap leforgása alatt mintegy 32 000 menekült szponzorálásában vett részt. A program az egyik leginnovatívabb megoldása volt az új idegenrendészeti szabályozásnak és azóta is a menekültügyi rendszer integráns részét képezi. Bevezetése mögött az az elképzelés állt, hogy érdemes lehet magánszemélyeket, illetve vállalatokat, szervezeteket is bevonni a menekültek letelepítésébe, ez ugyanis hozzásegíti a menekülteket a kanadai kultúrához való adaptálódáshoz, másrészt pedig anyagilag (és a felelősséget tekintve is) részben tehermentesíti az államot. Ennek

⁷⁷¹ Mark Melchers & Bryan Schwartz: Facilitating Credentials Recognition at Frontline Agencies. In: Bryan Schwartz (ed): Admitted but Excluded. Enhancing Access to Regulated Occupations for Newcomers to Canada. Asper Review of International Business and Trade Law. Special Edition, Volume XI, 2011 215-233., 219-220.

⁷⁷² Shauna Labman: Private Sponsorship: Complementary or Conflicting Interests? i. m. 68.

⁷⁷³ Sharryn J. Aiken: Of Gods and Monsters: National Security and Canadian Refugee Policy. Revue québécoise de droit international Année 2001 14-1., 7-36., 15.

megfelelően a szponzorok az anyagi segítségnyújtáson kívül személyes segítséget is nyújtanak a társadalmi integrációban.⁷⁷⁴

A program sikeressége – bár hullámzó az abban résztvevők száma – nagyrészt arra vezethető vissza, hogy Kanada lakosságának meghatározó része bevándorló gyökerekkel bír, illetve felmenőik menekülteként érkeztek, így nyitottnak bizonyultak a programban való részvételre. A program egyik gyenge pontja volt a kezdeti években, hogy nem határozták meg részletesen a szponzorok feladatait, illetve nem adtak ki alapvető iránymutatásokat sem. Problémaként jelentkezett a felek közötti bizalomhiány is. Az átfogó felülvizsgálatra 1992-ben került sor, melynek első lépéseként felállítottak egy bizottságot (*Steering Committee on Private Sponsorship*), amely ajánlásokat fogalmazott meg. Ezek egy része a hatékonyabb eljárást célozta (pl. a szponzoroknak egy évre előre kellett jelezniük, hogy kb. hány menekültet kívánnak támogatni, menekültügyi ügyintézők számának emelése stb.), javaslatot tettek továbbá a támogatás időtartamának csökkentésére, a kiválasztás kritériumainak meghatározására, a megérkezés előtti orientációs program fejlesztésére (különös tekintettel a nyelvi tréningekre) is.⁷⁷⁵ A 2000-es évek elején, felismerve, hogy a program leginkább a hozzátartozók Kanadába telepítésének egyik eszközévé vált, tovább alakították a programot pl. azzal, hogy a távolabbi hozzátartozókra nem terjedhet ki, illetve a gyakorlatban egyre több esetben utasították vissza a szponzorok által megnevezett személyeknek a programba való bevonását.⁷⁷⁶

A program a magánszektor és a kormányzat együttműködésén alapul. Alapvető eleme, hogy a menekülteket segítő szponzorok vagy részei, vagy legalábbis kapcsolatban állnak azzal a közösséggel, ahol a menekült letelepszik, így meg tudják teremteni a kapcsolatot a közösség és a menekült között, ami segíti az integrációt. A részletszabályokat a bevándorlási és menekültvédelmi rendelet (*Immigration and Refugee Protection Regulations*) tartalmazza.

Két személyi kört lehet szponzorálni: a külföldön lévő konvenciók menekülteket, amennyiben Kanadában kívánnak letelepedni és más megoldás nem áll rendelkezésükre, mert pl. nem tudtak integrálódni az első menedék országában, illetve a menedékjog országának csoportjába tartozókat (*country of asylum class*). Ez utóbbi csoportba azok a

⁷⁷⁴ Barbara Treviranus, Michael Casasola: Canada's private sponsorship of refugees program: A practitioners perspective of its past and future. *Journal of International Migration and Integration / Revue de l'integration et de la migration internationale* December 2003, Volume 4, Issue 2, 177–202., 178.

⁷⁷⁵ Discussion Paper: Private Sponsorship of Refugees Program. *Employment and Immigration Canada. Refugee*, Vol. 12, No. 3 (September 1992) 2-10.

⁷⁷⁶ Shauna Labman: *Private Sponsorship: Complementary or Conflicting Interests?* i. m. 69.

személyek tartoznak, akiket polgárháború, fegyveres konfliktus, az emberi jogok tömeges megsértése sújtja a származási országukban, illetve abban az országban is, ahol tartózkodnak, és nem áll rendelkezésükre egyéb megoldás. A programban való részvételről a tengerentúli bevándorlási, menekültügyi és állampolgársági irodák tisztviselői döntenek, egészségügyi és biztonsági vizsgálatot követően. Megvizsgálják azt is, hogy a menekültnél van-e esélye megtelepedni Kanadában, itt a nyelvtudást, a lehetséges munkavállalást, illetve a kanadai rokonok vagy szponzor meglétét veszik figyelembe. A menekülteket a szponzorok, az ottawai Resettlement Operations Centre, vagy mások ajánlására szponzorálják. Szponzorok lehetnek a támogatási megállapodással rendelkezők (*Sponsorship Agreement Holders*), az alkotócsoportok (*Constituent Groups*), magánszemélyek 5 fős csoportja (*Groups of Five*), illetve a közösségi szponzorok (*Community Sponsors*). A Sponsorship Agreement Holders csoportjába olyan szervezetek tartoznak, amelyek megállapodást kötöttek a bevándorlásügyi minisztériummal, tipikusan a vallási szervezetek, etnokulturális csoportok, illetve humanitárius szervezetek tartoznak e körbe. A Constituent Groups csoportjába valamely, a Sponsorship Agreement Holder által feljogosított csoportok tartoznak, akik részt vesznek előbbieik feladatai ellátásában és tipikusan a menekült várható letelepedési helye szerinti közösséghez tartoznak. Ez utóbbi kritérium az ötfős csoportokra is irányadó. A közösségi szponzorok közé olyan szervezetek, egyesületek és gazdasági társaságok tartoznak, amelyek szintén a letelepedés helye szerinti közösség részei. A szponzoráló csoportok feladatai közé tartozik a menekültről való gondoskodás, az elszállásolása, a letelepedésben való segítségnyújtás a megállapodás időtartama alatt, ami jellemzően a megérkezéstől számított 12 hónap, illetve amíg a menekült önellátóvá nem válik. Kivételesen a bevándorlási tisztviselő kérésére a megállapodás időtartama bővíthető, legfeljebb 36 hónapra. A segítségnyújtás része a menekült étellel, ruházattal való ellátása, egészségügyi ellátás megoldása, a gyermeke iskolába, felnőttek nyelvtanfolyamra való beiratása, a mindennapi tevékenységek pl. tömegközlekedés, pénzügyek intézésének bemutatása, vagy éppen a munkakeresésben való segítségnyújtás. A feladatok egy része anyagi segítségnyújtásban realizálódik, mértékének megbecsülésére a Resettlement Assistance Program (a bevándorlók letelepedését segítő

program, amely szűkebb körű támogatást nyújt, mint a Private Sponsorship of Refugees Program)⁷⁷⁷ standardjai irányadóak.⁷⁷⁸

A programban éves szinten kb. 3-6000 menekült vesz részt, ami elmarad a kormány által támogatott menekültek (*government assisted refugees*) évi 7-8000 fős számától, ugyanakkor ezen keresztül biztosították pl. az iraki, illetve szíriai menekültek Kanadában való letelepedését.⁷⁷⁹ A két támogatási program a Kanadába települő menekültek kb. felét foglalta magába. E két programon túl egyéb, speciális programok (Joint Assistance Sponsorship Program, Blended Visa Office-Referred Program, Other Visa Office-Referred Program, Urgent Protection Program, korábban a Women at Risk Program) is biztosítják az áttelepülést.⁷⁸⁰ Ezek mindegyike magántámogatású program, amelybe a UNHCR javasol – tipikusan a leginkább veszélyeztetett csoportokba tartozó – menekülteket, akárcsak egyébként a kormányzati programba is.⁷⁸¹ A magánfinanszírozás bevonásának példáját utóbb több állam is átvette, több-kevesebb sikerrel, az eltérés legfontosabb oka leginkább az, hogy a kanadai megoldás a kanadai értékrenden alapul, melynek fontos része a menekültek támogatása, ami hasonló intenzitással kevésbé jelentkezik más országokban.⁷⁸²

⁷⁷⁷ Resettlement Assistance Program (RAP) <https://www.canada.ca/en/immigration-refugees-citizenship/corporate/publications-manuals/operational-bulletins-manuals/service-delivery/resettlement-assistance-program.html>

⁷⁷⁸ Guide to the Private Sponsorship of Refugees Program. <https://www.canada.ca/en/immigration-refugees-citizenship/corporate/publications-manuals/guide-private-sponsorship-refugees-program.html>

⁷⁷⁹ Shauna Labman: Private Sponsorship: Complementary or Conflicting Interests? i. m. 71.

⁷⁸⁰ Handbook for Sponsoring Groups. Refugee Sponsorship Training Program c/o Catholic Crosscultural Services, 2012 3-5. <https://www.rstp.ca/wp-content/uploads/2014/03/handbooknov2012.pdf>

⁷⁸¹ Sandra Elgersma: Resettling Refugees: Canada's Humanitarian Commitments. 2., 4. <https://lop.parl.ca/staticfiles/PublicWebsite/Home/ResearchPublications/InBriefs/PDF/2015-11-e.pdf>

⁷⁸² Michael J. Molloy, Peter Duschinsky, Kurt F. Jensen, Robert J. Shalka: Running on Empty: Canada and the Indochinese Refugees, 1975-1980. McGill-Queen's University Press 2017, 81.

Akik kimaradtak a multikulturalizmusból: őslakos követelések

Noha Kanada a bevándorlók nemzete, természetesen az európai letelepedés előtt is lakott volt, különböző őslakos – indiánok, vagyis az ún. Első Nemzetek (First Nations) és az inuit – csoportok által, melyek saját nyelvvel, történelemmel és identitástudattal, illetve változatos berendezkedéssel (különböző felépítésű hierarchikus társadalommal, helyenként közvetlen demokráciával, föderációval, vagy a szövetség valamely más formájával) bírtak.⁷⁸³ A dolgozat történeti része részben már érintette az őslakosok helyzetét: a terület meghódításához kapcsolódóan mind az angol, mind pedig a francia kolonizálók megtalálták azokat az elméleti, illetve jogi alapokat (pl. első felfedezés elmélete, *terra nullius*, tényleges birtoklás, elsőbbségi jogok), amelyekre hivatkozással magukénak nyilvánították az addig az őslakosok által birtokolt területeket. A kérdést az 1763-as királyi proklamáció rendezte először, mely az első felfedezésből fakadó elővásárlási jogon, illetve az indián tulajdon elvén, továbbá az indiánok jogai korlátozottságának felfogásán alapult.

Az európai hatalmak a terület kolonizálásával annak őslakos lakosságát is uralmuk alatt tartották, egyenlő nemzetként való elismerésük pedig egészen a 20. század második feléig, gyakorlatilag az 1982-es alkotmányig váratott magára Kanadában. Az őslakos követelések, illetve az ehhez kapcsolódó konfrontációk is erre az időszakra nyúlnak vissza: az egyik legfontosabb követelés ugyanis a földterületek visszaszerzése, illetve a korábban ígért jogok biztosítása, míg a másik az önkormányzatiság.⁷⁸⁴ Rezervátumba telepítésük, erőszakos asszimilációjuk ugyanis szétszórta az őslakos népeket, azonban kötődésük eredeti otthonukhoz nem múlt el – az őslakosok ugyanúgy diaszpórában élnek, mint más népek, akik otthonukat elhagyni kényszerülnek.⁷⁸⁵ Sok őslakos közösség számára ezen gyakorlatok miatt az ősökkel fennálló kötelékek felszakadása, a földdel és a természeti erőforrásokkal való kapcsolataik széttöredezettsége, valamint kulturális gyakorlataik kényszerű elhagyása

⁷⁸³ Frances Abele: Is evaluation a tool for social justice? Reconciliation? Control? – Reflections on the Canadian experience in Indigenous affairs. In: Better Indigenous Policies: The Role of Evaluation. Canberra, 22–23 October 2012, Roundtable Proceedings. Australian Government Productivity Commission 2013 183–204., 183. <https://www.pc.gov.au/research/supporting/better-indigenous-policies/13-better-indigenous-policies-chapter11.pdf>

⁷⁸⁴ Pierre Martin: Association after Sovereignty? Canadian Views on Economic Association with a Sovereign Quebec. Canadian Public Policy / Analyse de Politiques, Vol. 21, No. 1 (Mar., 1995), 53–71., 59.

⁷⁸⁵ Carina Fiedeldej-Van Dijk: Feeding the Roots of Cultural Identity: Indigenous Wellness in Canada. In: Liat Klain-Gabbay: Indigenous, Aboriginal, Fugitive and Ethnic Groups Around the Globe. <https://www.intechopen.com/books/indigenous-aboriginal-fugitive-and-ethnic-groups-around-the-globe/feeding-the-roots-of-cultural-identity-indigenous-wellness-in-canada>

súlyos szenvedést okoz, amely befolyásolta jogait a pszichiátriai és erkölcsi integritás szempontjából is.⁷⁸⁶

Az őslakosokat történelmileg ért sérelmeket az államok csak a közelmúltban kezdték el orvosolni. A nemzetközi javaslatok a belső autonómia, illetve a diszkrimináció tilalma irányába mutatnak, az őslakos jogokról szóló 2007-es ENSZ nyilatkozat például elismeri a korlátlan önrendelkezéshez való jogot, a tulajdonhoz való elidegeníthetetlen kollektív jogot, a földek, területek és természeti erőforrások feletti uralmat és azok használatát, illetve az őslakosokat ért sérelemért való tisztességes és megfelelő szintű kárpótlást. A nyilatkozat mögött az az elképzelés áll, miszerint az őslakos népek jellegzetes kultúrájának továbbélése szorosan kötődik a földhöz és az erőforrásokhoz, ezért joguk van azt visszavenni és felügyelni.⁷⁸⁷

Az őslakosok jellegzetes identitással, változatos kultúrával és nyelvekkel (11 nyelvcsaládba tartozó 53 nyelvvél), eltérő tradíciókkal rendelkeznek, mely révén nemcsak a többségi társadalomtól, hanem egymástól is eltérnek. Ezt az eltérést ugyanakkor figyelmen kívül hagyták a multikulturalizmus kidolgozásakor és az azt követő évtizedek programjai sem fókuszáltak kifejezetten e csoportok kultúrái fennmaradásának elősegítésére, sőt, az őslakos közösségeket sokszor még mindig sújtja a kirekesztés és a diszkrimináció.⁷⁸⁸ Másrészt a multikulturalizmus megoldásaitól idegen az őslakosok szerződéses jogainak visszaállítása, illetve a földigényeik rendezése, így ebben nincs is segítségükre.⁷⁸⁹

Az őslakosok és az alapító nemzetek viszonya, az őslakosokat ért történelmi sérelmek gyökerei

A kolonizáció során a betelepülő európai hatalmak több módszert is alkalmaztak az őslakos közösségekkel összefüggésben: ide sorolhatók az áttelepítések, az őslakosok legyilkolása, illetve az őslakosok közösségeivel való megállapodás és békés egymás mellett élés is. E közösségek jogi státuszát elsőként az 1763-es királyi proklamáció rendezte, amelyet az őslakos Magna Charta-nak is neveznek, ugyanis elismert bizonyos őslakos jogokat, egyrészt

⁷⁸⁶ Oswaldo Ruiz Chiriboga: The right to cultural identity of indigenous peoples and national minorities: a look from the Inter-American System. SUR – INTERNATIONAL JOURNAL ON HUMAN RIGHTS 2006, Number 5 43-70., 52.

⁷⁸⁷ Maivân Clech Lãm: We the [Indigenous] Peoples of the United Nations. In: Sienho Yee and Jacques-Yvan Morin (ed.): Multiculturalism and International Law. Essays in Honour of Edward McWhinney, Martinus Nijhoff Publishers. 589-616., 600.

⁷⁸⁸ Cora J. Voyageur and Brian Calliou: Various Shades of Red: Diversity within Canada's Indigenous Community. London Journal of Canadian Studies 16:2000/2001., 109-121., 111., 120.

⁷⁸⁹ Shibao Guo and Yan Guo: Rethinking Multiculturalism in Canada: Tensions between Immigration, Ethnicity and Minority Rights. i. m. 124.

azért, mert a hétéves háború során több indián törzs is az angolok oldalán harcolt, másrészt pedig azért, mert a Nagy-Tavak térségében éppen háború kezdett kialakulni egy új indián szövetséggel (ez volt az ún. Pontiac-féle felkelés), harmadrészt pedig mert nem szerették volna, hogy az egyre kevésbé kezelhető tizenhárom gyarmat uralma alá kerüljenek.⁷⁹⁰

A proklamáció autonóm és önkormányzatisággal rendelkező csoportként ismerte el e közösségeket, amelyek a Korona védelme alatt élnek. Megtiltotta a beavatkozást és az őslakosok zaklatását azokon a területeken, amelyet a britek nem tartottak fenn a magukénak, mivel ez „igazságos és ésszerű, és alapvető fontosságú a mi érdekeink és kolóniáink biztonsága szempontjából”⁷⁹¹, illetve ezen területeket indián területnek ismerte el és megtiltotta azok megszerzését uralkodói engedély nélkül (vagyis az uralomról e területek felett nem mondott le), az ott lakó alattvalókat pedig felszólította e területek elhagyására. Biztosította ugyanakkor, hogy az indiánok eladják a területeiket az uralkodónak, de ehhez speciális megállapodásra volt szükség. A területi rendelkezéseken túl az indiánokkal való kereskedelemre is kiterjedt a proklamáció, amit kormányzói engedély birtokában mindenki számára lehetővé tett, az engedélyért díj vagy egyéb pénzügyi hozzájárulás nem volt felszámolható. A harmadik rendelkezési kör pedig lehetővé tette az indián területeken az oda menekült, bűncselekményt vagy szabálysértést elkövetők elfogását, vagyis e célból beavatkozást az indián autonómiába.

A proklamációt követően szükségessé vált megállapodást kötni az indián nemzetekkel, azok ugyanis nem tartották magukat a Korona uralma alá tartozóknak, így teljes egészében elutasították azt.⁷⁹² A megállapodásra 1764-ben került sor, ez volt az ún. Niagarai szerződés (*Treaty of Niagara*), amit 24 indián nemzettel kötött az uralkodó. Ténylegesen tehát ezen megállapodás révén vált alkalmazhatóvá a proklamáció indiánokra vonatkozó része. Ekkor kerültek brit felfogás szerint a nyugati területek indián tulajdonba, illetve megállapítható az is, hogy a britek nemzetként ismerték el az indiánokat. A viszony fő alapelve a be nem avatkozás lett, az indiánok pedig maguk kormányozhatták a

⁷⁹⁰ Anthony J. Hall: Royal Proclamation of 1763.

<https://www.thecanadianencyclopedia.ca/en/article/royal-proclamation-of-1763>

⁷⁹¹ „And whereas it is just and reasonable, and essential to our Interest, and the Security of our Colonies, that the several Nations or Tribes of Indians with whom We are connected, and who live under our Protection, should not be molested or disturbed in the Possession of such Parts of Our Dominions and Territories as, not having been ceded to or purchased by Us, are reserved to them, or any of them, as their Hunting Grounds (...).”

⁷⁹² Nathan Tidridge: The Queen at the Council Fire: The Treaty of Niagara, Reconciliation, and the Dignified Crown in Canada. Dundurn 2015, 53.

területeiket.⁷⁹³ Ebben az időszakban tehát nagyrészt még egyenrangú nemzeteknek tekintették az őslakos közösségeket a telepések.

A proklamáció az őslakosok és a Korona közötti viszony alapjává vált, amit elismer az 1982-es alkotmány 25. és 35. cikke is. Előbbi a Charta része és azt biztosítja, hogy ne lehessen azt az őslakosok azon jogainak és szabadságainak lerontására használni, amit – többek között – már a királyi proklamáció is biztosított számukra.⁷⁹⁴ Utóbbi pedig szintén elismeri az őslakosok jogait, ezzel alkotmányos szintre emelve a Kanadához való viszonyukat.⁷⁹⁵

A proklamáció után azonban hamarosan elkezdődött az indiánok jogainak korlátozása és földjeik méretének csökkentése, a 18. század közepére pedig rezervátumokba telepítésük is. A korábbi egyenrangú viszony felborult, az indián közösségek kiszolgáltatottá váltak a felettük hatalmat gyakorló európai népeknek.

Már az 1768-as Fort Stanwix szerződés, amely a szőrmekereskedőket kártalanította a hétéves háború és Pontiac háborúja miatt őket ért kár miatt, jelentős földterületeket juttatott az indiánok kárára az amerikai kolóniáknak. Az amerikai függetlenségi háborút lezáró párizsi békeszerződés (1783) is figyelmen kívül hagyta mind az indián nemzetekkel korábban kötött megállapodást, mind pedig azt a tényt, hogy az angolok oldalán harcoltak a háborúban és újabb területeket juttatott az amerikaiaknak. A kialakult felháborodást enyhítendő, Québec kormányzója, Frederick Haldimand 1784-ben az Ontario tótól északra területeket juttatott annak a hat indián nemzetnek, amelyek nem akartak amerikai uralom

⁷⁹³ Lynn Gehl: Indigenous knowledge, symbolic literacy and the 1764 Treaty at Niagara. In: Malinda S. Smith (ed): *Transforming the Academy: Essays on Indigenous Education, Knowledges and Relations*. 23-26., 24. <https://www.ualberta.ca/-/media/D2916F31E07E43B5BFF8AF3FE2923920>

⁷⁹⁴ *Constitution Act, 1982* 25. The guarantee in this Charter of certain rights and freedoms shall not be construed so as to abrogate or derogate from any aboriginal, treaty or other rights or freedoms that pertain to the aboriginal peoples of Canada including

(a) any rights or freedoms that have been recognized by the Royal Proclamation of October 7, 1763; and
(b) any rights or freedoms that now exist by way of land claims agreements or may be so acquired.

⁷⁹⁵ *Constitution Act, 1982* 35. (1) The existing aboriginal and treaty rights of the aboriginal peoples of Canada are hereby recognized and affirmed.

(2) In this Act, “aboriginal peoples of Canada” includes the Indian, Inuit and Métis peoples of Canada.

(3) For greater certainty, in subsection (1) “treaty rights” includes rights that now exist by way of land claims agreements or may be so acquired.

(4) Notwithstanding any other provision of this Act, the aboriginal and treaty rights referred to in subsection (1) are guaranteed equally to male and female persons.

35.1 The government of Canada and the provincial governments are committed to the principle that, before any amendment is made to Class 24 of section 91 of the “Constitution Act, 1867”, to section 25 of this Act or to this Part,

(a) a constitutional conference that includes in its agenda an item relating to the proposed amendment, composed of the Prime Minister of Canada and the first ministers of the provinces, will be convened by the Prime Minister of Canada; and

(b) the Prime Minister of Canada will invite representatives of the aboriginal peoples of Canada to participate in the discussions on that item.

alatt élni és ezért át kellett települniük (Haldimand proklamáció). Másrészt a párizsi békeszerződés a britekben is nagy felháborodást keltett, sokaknak volt ugyanis indián házasársa, tőle gyermeke, vagy indián felmenői. A brit vezetés, reagálva az igényeikre, arra az álláspontra helyezkedett, hogy nem adja át az Ohio-folyótól északra, illetve a Nagy-tavaktól délre eső területet, hanem csak az 1763-as proklamációnak megfelelően a jogot arra, hogy az indiánokkal kötött megállapodás révén lehet a föld felett tulajdont szerezni. Az Egyesült Államok 1790-ben fegyveres erővel reagált, azt azonban kétszer is legyőzte az akkor létrejött indián konföderáció, aminek hatására a britek úgy döntöttek, hogy szuverénként ismerik el a szövetséget és támogatják az államiságukat, amely révén így egy pufferállam jöhetett volna létre a két állam között. Az indián konföderáció azonban 1794-ben vereséget szenvedett, így a britek átadták a Nagy-tavaktól délre eső területeket az amerikaiaknak, bár az indiánoknak biztosították a jogot, hogy bármikor szabadon átléphessék a határt. Amikor 1812-ben újabb háború tört ki a britek és az amerikaiak között, az indiánok ismét a britek oldalára álltak, a területeiket bekebelezni szándékozó amerikaiakkal szemben, kezdetben gyors győzelmekhez segítve a briteket, később azonban nagy veszteségeket szenvedve. 1817-ben a mai Manitoba területén évi 100 font dohányért Selkirk grófja az 1763-as proklamációnak megfelelően megvett több indián területet az ojibwa és a cree indiánoktól. 1781 és 1862 között továbbá mintegy 30 szerződés kötött, amelyek többek között az Amerikából áttelepülő kiráypártiaknak juttattak indián földet, készpénzért és más javakért cserébe. 1836-ban terv született a felső-kanadai indiánoknak a Saugeen-félszigetre történő áttelepítésére is. 1850-ben újabb nagyobb földterületet szerzett meg a Korona, ahonnan az indiánokat az akkor létrehozott, 24 rezervátumba telepítették, ahol szabadon vadászhattak és halászhattak, illetve egyszeri 4000 fontot és 1100 fontos éves járadékot fizettek nekik (Robinson-szerződések). 1850 és 1850 között további szerződéseket kötöttek, a Vancouver-szigeten élő 14 indián nemzettel, akik a földterületért ruházatot, pénzt és egyéb javakat kaptak.⁷⁹⁶ Az indián földterületek tehát folyamatosan csökkentek, a kolóniák gyakorlatilag az ő kárukra növekedtek, míg az indiánokat rezervátumokba telepítették át, kiszakítva őket természetes környezetükből.

A B.N.A. Act szövetségi hatáskörbe utalta az indiánokkal és földjeikkel kapcsolatos kérdéseket⁷⁹⁷, melynek hatálya alá tartozónak tartották az inuit közösséget is, a

⁷⁹⁶ Anthony J. Hall: *Treaties with Indigenous Peoples in Canada*.
<https://www.thecanadianencyclopedia.ca/en/article/aboriginal-treaties>

⁷⁹⁷ B.N.A. Act 91. szakasz

météseket ugyanakkor nem.⁷⁹⁸ Az időszak, a földterületekkel és az indián közösségek helyzetével összefüggésben sok változást nem hozott, a földterületek bekebelezése viszont elérte az inuit közösségek környezetét is.

1871 és 1921 között az indiánok és a Korona 11, ún. számozott szerződést kötött, melyben az őslakosok további földeket adtak át, míg a kormány különböző juttatásokat ígért cserébe. A szerződések célja alapvetően a földterületek megszerzésén és kiaknázásán túlmenően az őslakosok asszimilációja volt, így tartalmaztak rendelkezéseket az őslakosok oktatására vonatkozóan is, illetve bátorították a letelepedést. Ugyanakkor a kormány és az őslakosok eltérő módon értelmezték a szerződéseket, eleve eltérő volt a terület és a tulajdon fogalma az európaiak és az őslakosok között, utóbbiakban fel sem merült, hogy a szerződésekkel véglegesen lemondanak a földjeikről, sokkal inkább annak megosztására gondoltak. Másrészt az őslakosok szerint a kormány tett bizonyos ígéreteket a szerződéseken kívül is (pl. a mezőgazdasági fejlesztések támogatása), amit utóbb nem tartott be, így ez is viták forrása lett.⁷⁹⁹

Az említett asszimilációs törekvések 1867-től erősödtek meg, amikor a szövetségi kormány egyik célkitűzésévé vált a törzsi rendszer megszüntetése. Sok kísérlet történt az őslakos kultúra, nyelv, lelkiség, szokások és gyakorlatok megszüntetésére, rezervátumba zárták őket, és olyan szabályokat vezettek be, amelyek megnehezítették számukra az európaiak által lakott területekre való belépést. Az 1840-es évek óta léteztek bentlakásos iskolák (*residential schools*), melyek az erőszakos asszimiláció legfontosabb eszközei közé tartoztak: az őslakos gyermekeket erőszakkal kiszakították otthonukból, családi környezetükből és ezekbe az iskolákba zárták őket, hogy elősegítsék az asszimilációjukat az európai szokások elsajátítására, az angol és francia nyelvek, illetve a keresztény vallások átvételére kényszerítés révén. Az évek során mintegy 150 000 gyermeket érintett ez a módszer. A kanadai történelem egyik legsötétebb foltja a bentlakásos iskolák története, ahol a gyermekek szexuális, pszichés és fizikai erőszaknak és elhanyagolásnak voltak kitéve. Az

⁷⁹⁸ Cora J. Voyageur and Brian Calliou: Various Shades of Red: Diversity within Canada's Indigenous Community. i. m. 112-113.

⁷⁹⁹ Michelle Filice: Numbered Treaties. <https://www.thecanadianencyclopedia.ca/en/article/numbered-treaties>

utolsó ilyen bentlakásos iskola⁸⁰⁰ 1998-ban zárta be kapuit.⁸⁰¹ Az asszimiláció további eszközévé vált a bentlakásos iskolák bezárását követően a gyermekvédelem intézményrendszere, különösen a '60-as években, amikor számos őslakos gyermeket szakítottak el előzetes figyelmeztetés nélkül a családjától és helyezték el nem őslakos nevelőszülőknél abból a meggyőződésből, hogy a társadalmi-gazdasági hátrányukat így leküzdhetik. Valójában ugyanakkor csak tovább növekedett a szakadék az őslakos és nem őslakos közösségek között. Az intézkedések hatására az őslakosok ma is úgy tekintenek a gyermekvédelemre, mint az asszimiláció egyik eszközére.⁸⁰²

Az indiánok egyre kiterjedtebb igazgatásának egyik elemeként már 1850-ben tettek kísérletet az indián státusz meghatározására, eszerint indián az, aki születés vagy vér alapján őslakosnak tekinthető; bármely személy, aki valamely őslakos közösségbe tartozik; és bármely olyan személy, aki házasságot kötött egy őslakossal vagy őslakosok fogadták örökbe. A fogalommeghatározás teljesen egyoldalú volt, ahhoz nem kérdezték meg az őslakosokat, nem merült fel az önmeghatározás biztosításának lehetősége. Az 1857-es fokozatos civilizációról szóló törvény (*Gradual Civilization Act*)⁸⁰³ célja az indiánok „felszabadítása” (*enfranchisement*) volt, amely – logikája szerint – szabaddá tette őket, hiszen elvesztették indián státuszukat és így brit alattvalókká válhattak, ráadásul egy kisebb földet is kaptak. Abban az esetben tehát, ha egy indián állampolgársághoz és az azzal együttjáró jogosultságokhoz akart jutni (vagyis gyakorlatilag egyenrangú polgár akart lenni), le kellett mondania az indián státuszáról. 1860-ban elfogadták az indiánok földjéről szóló törvényt (*Indian Lands Act*) is, amely létrehozta az indián ügyek főfelügyelője (Chief Superintendent of Indian Affairs) intézményét, centralizálva az indiánok igazgatását. 1869-ben újabb törvény rendelkezett a „felszabadításról”, a részvétel immár kötelező volt, ugyanakkor bevezette az önkormányzás fogalmát, így az indiánoknak lehetőségük volt saját

⁸⁰⁰ A Gordon Residential School Saskatchewanban 1996-ban, míg a St. Michael's Indian Residential School Brit-Kolumbiában 1998-ban zárt be. Cindy Blackstock, Ivan Brown, and Marlyn Bennett: Reconciliation: Rebuilding the Canadian Child Welfare System to Better Serve Aboriginal Children and Youth. In: I. Brown, F. Chaze, D. Fuchs, J. Lafrance, S. McKay, & S. Thomas Prokop (ed): Putting a human face on child welfare: Voices from the Prairies. Prairie Child Welfare Consortium. 59-87., 61-62., www.uregina.ca/spr/prairechild/index.html / Centre of Excellence for Child Welfare www.cecw-cepb.ca

⁸⁰¹ Adrienne N. Girling: How multicultural is Canada really? An investigation of the inclusion and exclusion of culturally diverse groups in English Canadians' representations of Canadian nationhood and identity. A thesis. 22.

https://pdfs.semanticscholar.org/11dc/d0d3e049f8dce506c1658ec554f3bc96376f.pdf?_ga=2.109019073.2134964886.1576468343-1724354913.1571352046

⁸⁰² Cindy Blackstock, Ivan Brown, and Marlyn Bennett: Reconciliation: Rebuilding the Canadian Child Welfare System to Better Serve Aboriginal Children and Youth. i. m. 61-63.

⁸⁰³ *An Act to Encourage the Gradual Civilization of Indian Tribes in this Province, and to Amend the Laws Relating to Indians, 1857*

vezetőik megválasztására, amellyel egyszersmind a kormány demokratikus intézményeket hozott létre az indiánok körében, függetlenül attól, hogy erre volt-e igényük vagy sem. Ez a törvény tiltotta meg az alkoholárúsítást is. 1876-ban megszületett az első indián törvény (*Indian Act*), amely szintén az asszimilációt támogatta, a „felszabadító” rendelkezéseken⁸⁰⁴ keresztül. Az indiánokra gondoskodásra szoruló gyermekként tekintettek, akiket civilizálni kell, ez a hozzáállás 1985-ig fenn is maradt. Az új indián-fogalom kizárta a métis származásúakat e körből, elkezdődött továbbá az individualizmus hirdetése az indiánok körében, ami gyökeresen ellentmondott a kultúrájuknak. Biztosította ugyanakkor, hogy a rezervátumok területén csak olyan személy élhessen, akinek a főfelügyelő engedélyezte azt, nem volt lehetőség ingatlan-, vagy vagyonadót kivetni és nem lehetett tulajdont elvonni adósság fedezetére. A törvény 1985-ig volt hatályban, mely során fokozatosan erősödött az asszimilációs nyomás, betiltottak például egyes ceremóniákat, engedélyhez kötötték a kultúrájuk nyilvános bemutatását stb.. Az 1951-es módosítás még mindig tartalmazott „felszabadító” rendelkezéseket, viszont több tilalmat is feloldott. 1960-ban az indiánok megkapták a szövetségi választójogot, 1961-ben eltörölték a kötelező „felszabadítást”, 1969-ben azonban a már korábban említett Fehér könyv úgy tette volna a kanadai társadalom részévé az indiánokat, hogy mellette elvetette a földekkkel kapcsolatos igényeiket, így általános elutasítás fogadta. 1985-ben aztán, a Charta és az Alkotmány hatására eltörölték a diszkriminatív rendelkezéseket, amik az indián nőket érintették (pl. házasság okán elveszíthették korábban a státuszukat), lehetővé vált az indián státusz visszaállítása, illetve immár az indiánok határozhatták meg, hogy kiket fogadnak maguk közé. Az azóta eltelt időben erősödtek a közösség önkormányzati jogai.⁸⁰⁵ Az utóbbi évtizedekben továbbá több megállapodás is született a földigényekkel kapcsolatban.⁸⁰⁶

⁸⁰⁴ Az *Indian Act* által alkalmazott „felszabadítás” tekinthető jutalomnak, de átoknak is. Jutalom az állampolgársággal megszerzett jogosultságok miatt, illetve azért is, mert úgymond ajándékként kapta az indián, ha például egyetemi diplomát szerzett, vagy csatlakozott a hadsereghez. De egyben átok is volt, hiszen kiszakította az indiánt a természetes közösségéből és kultúrájából, annak minden társadalmi és pszichológiai következményével. Büntetésként is alkalmazták, ha például alkohol birtoklásán kapták az indiánt, ami tilos volt számukra, illetve a rezervátumot vezető ügynök bármikor, különösebb indoklás nélkül megfoszthatott bárkit – tipikusan azokat a nőket, akik nem indiánnal házasodtak, illetve gyermekeiket – az indián státuszától. Cora J. Voyageur and Brian Calliou: *Various Shades of Red: Diversity within Canada's Indigenous Community*. i. m. 117.

⁸⁰⁵ Jay Makarenko: *The Indian Act: Historical Overview*.

<https://www.mapleleafweb.com/features/the-indian-act-historical-overview#early>

⁸⁰⁶ James Bay and Northern Québec Agreement (1975), Nunavut Land Claims Agreement (1993), Nisga'a Final Agreement Act (2000), Labrador Inuit Land Claims Agreement (2005) stb. 2014-ben a Legfelsőbb Bíróság a *Tsilhqot'in Nation v. British Columbia*, (2014) ügyben Brit-Kolumbiát illetően helyt adott egy őslakos csoport követeléseinek egy 1,750 km² méretű terület vonatkozásában. Anthony J. Hall: *Treaties with Indigenous Peoples in Canada*. i. m.

Érdeemes lehet párhuzamba állítani az őslakos közösségekhez, illetve a bevándorlókhoz való állami hozzáállást. Az angolszász kultúra felsőbbrendűségébe vetett hit értelemszerűen a bevándorlókat sem kerülte el, az integrálhatónak, kulturálisan leginkább hasonlóknak vélt népek betelepülését gazdasági szükségességből támogatták, helyi közösségeikben és az azokhoz kapcsolódó oktatási intézményeikben használhatták az anyanyelvüket. Ezzel szemben a kulturálisan idegennek tekintett népeket súlyos megkülönböztetés, kirekesztés sújtotta. Mindezzel párhuzamosan az indiánokat természetes környezetük elhagyására, nyelvükről, szokásaikról, vallásukról való lemondásra kényszerítették a 19. században. Ellentétben viszont a bevándorlókat érintő, második világháborút követő fokozatos nyitással, a toleranciának, a diszkrimináció tilalmának rájuk vonatkoztatásával, az őslakos közösségek helyzete csak apránként javult. Miközben a Third Force kiharcolta a B and B Commission figyelmét, amely végül elismerte a Kanada formálásban betöltött szerepüket és értéküként tekintett a jelenlétükre, az őslakosokat nem tekintették alapító nemzetnek, nem akarták bevonni őket Kanada újradefiniálásába, épphogy csak megkapták a szavazati jogot és továbbra is a követeléseik semlegesítésére törekedtek.

A métis és az inuit nemzetekkel ráadásul a fenti szabályozások nem foglalkoztak, hasonlóképpen bizonytalan volt a helyzete a státusz nélküli indiánoknak⁸⁰⁷ is. Előbbivel kapcsolatban sem az alkotmány, sem a korábbi törvények nem határoznak meg egyértelmű definíciót. A métis elnevezés a métissage, keveredés szóból származik és olyan emberekre utal, akik felmenői között egyaránt van indián és európai telepes, angol és francia is, ugyanis mind a Hudson's Bay Company kereskedői, mind pedig a francia kereskedők, utóbb pedig a telepések is keveredtek az indiánokkal.⁸⁰⁸ A 19. századra jelentősebb számban fordultak elő a Nagy-tavak környékén, illetve az 1812-ben létrejött a Red River kolónia területén, utóbbiak elkülönülő kulturális identitással bírtak⁸⁰⁹, bár egyszerre tartották magukat indiánnak és brit alattvalónak is⁸¹⁰. A konföderáció létrejöttékor a métis közösség

⁸⁰⁷ Történetileg különbség tehető a treaty és a non-treaty indiánok között tekintetben, hogy az adott indián közösség kötött-e valamilyen szerződést a Koronával. A szerződés hiánya problémát okozott az indián státusz meghatározásakor, ami így egyes közösségekre nem terjedt ki, akik így státusz nélküli indiánok lettek, elvesze az azzal járó jogosultságoktól, hasonlóan azokhoz, akik valamely okból, pl. az erőszakos „felszabadítás” hatására lemondtak státuszukról, vagy megfosztották tőle. Az *Indian Act* 1985-ös módosítása visszaállította az elveszített státuszokat. Cora J. Voyageur and Brian Calliou: *Various Shades of Red: Diversity within Canada's Indigenous Community*. i. m. 116., 117.

⁸⁰⁸ Yvonne Vizina: *Métis Culture*. http://digital.scaa.sk.ca/ourlegacy/exhibit_meticulture

⁸⁰⁹ Gloria Jane Bell: *Oscillating Identities. Re-presentations of Métis in the Great Lakes Area in the Nineteenth Century*. In: Christopher Adams, Gregg Dahl, Ian Peach (ed): *Métis in Canada: History, Identity, Law and Politics*. The University of Alberta Press, 2013 3-58., 6.

⁸¹⁰ Gerhard J. Ens: *The Battle of Seven Oaks and the Articulation of Métis National Tradition, 1811-1849*. In: Brenda MacDougall, Nichole St-Onge, Carolyn Podruchn (ed): *Contours of a People: Metis Family, Mobility, and History*. University of Oklahoma Press, Vancouver 2010 93-119., 113.

megkísérelt a jogairól megállapodást kötni a szövetségi kormánnyal, melynek eredményeként létrejött Manitoba, a métiseknek földeket ígértek, de végül a spekulánsok, illetve a rossz végrehajtás miatt ez a kísérlet elbukott és fegyveres konfliktust szült (1885, Batoche). A csatát követően a métiseket árulónak kiáltották ki, a szövetségi kormányzat pedig elzárkózott azelől, hogy az indián törvény alapján elismerje őket közösségként.⁸¹¹ A 20. században az indiánokhoz hasonlóan ők is földigényekkel léptek fel.

Az inuit nép az északi-sarkkörhöz tartozó területeken él, alapvetően nomád körülmények között, történetük hasonló az indiánokéhoz: kereskedtek a telepésekkel, majd az uralmuk alá kerültek és a társadalom peremére szorultak. Hasonlóan a métis néphez, az inuit népek sem tartoztak az indián törvény hatálya alá, és alapvetően nem is törődött velük a szövetségi kormányzat, egészen a 20. századig, amikor megkezdődött az ő kényszerasszimilációjuk is. Őket sem kerülték el a kényszeráttelepítések, kultúrájuk el nem ismerése, a gyermekek kiszakítása a családi kötelékből és bentlakásos iskolákba zárása. Az 1960-as évektől kezdve azonban az inuit népek is felléptek jogaik védelme érdekében, 1971-ben szervezetet is alapítottak, ami képviseli mind az 53 inuit közösséget. A szövetségi kormányzat 1975 és 2005 között az inuitokkal megállapodást kötött a földigényeikkel összefüggésben, ami rögzítette a földekkel kapcsolatos jogaikat, amelynek végeredménye Nunavut tartomány létrejötte lett.⁸¹²

Az őslakos népek jelenlegi helyzete

Az őslakosok helyzete jelenleg sem túl jó: iskolázottságuk, gazdasági helyzetük alacsonyabb az átlagnál és viszonylag magas a depresszióval küzdők száma.⁸¹³ A bentlakásos iskolák, illetve a gyermekvédelmi intézkedések hatása kimutatható, különösen azokban az esetekben, amikor ezek az intézkedések több generációt is érintettek a családon belül, a trauma ugyanis így az egész családot mélyen áthatja. Hatását tekintve megnőtt a szorongásos betegek, pánikbetegséggel, alkoholizmussal, drogfüggőséggel, szuicid hajlamokkal küzdők száma, jellemző továbbá az alacsony önbecsülés is, összevetve a lakosság többi

⁸¹¹ Yvonne Vizina: Métis Culture. i. m.

⁸¹² Mary Simon: Canadian Inuit. Where we have been and where we are going. International Journal: Canada's Journal of Global Policy Analysis, Volume: 66 issue: 4, 879-891., 879-882.

Minnie Aodla Freeman: Inuit. <https://www.thecanadianencyclopedia.ca/en/article/inuit>

⁸¹³ Zheng Wu, Samuel Noh, Violet Kaspar and Christoph M. Schimmele: Race, Ethnicity, and Depression in Canadian Society. Journal of Health and Social Behavior, Vol. 44, No. 3, Special Issue: Race, Ethnicity, and Mental Health (Sep., 2003), 426-441., 436-437.

csoportjával.⁸¹⁴ Az átlaghoz képest alacsony fizikai és mentális egészségügyi állapotukban emellett szerepet játszik a kolonizációs tapasztalat, a rasszizmusnak és diszkriminációnak való kitettségük, illetve a kultúrájukból való erőszakos kiszakítás, mely események közös tapasztalata az őslakos közösségeknek. A korábbi kormányzati gyakorlatok azzal, hogy meggyengítették a közösséghez tartozás érzését, mint az identitás alapját, egy fontos, depresszió ellen ható tényezőt is kiiktattak.⁸¹⁵ A társadalom többi csoportjához képest sokkal magasabb a hajléktalanok aránya is – egy Vancouverre érintő 2018-as kutatás szerint az arány folyamatosan növekszik is⁸¹⁶ –, ami magyarázható részben a szegénységgel, alacsony iskolázottsággal, munkanélküliséggel, diszkriminációval – például a lakhatás terén –, azzal, hogy rezervátumokban élnek, a bizonytalan családi környezettel, illetve a függőségekkel is. A hajléktalan őslakosok jelentős része továbbá bentlakásos iskolába járt, vagy legalábbis a szüleik ilyenbe jártak, rossz tapasztalatai vannak továbbá a gyermekvédelmet illetően, illetve volt fogvatartott.⁸¹⁷

2014-ben az ENSZ Emberi Jogi Bizottsága jelentésében foglalkozott az őslakosok kanadai helyzetével. A jelentés kiemelte többek között az őslakosok rendkívül rossz társadalmi-gazdasági helyzetét (pl. a jóléti index utolsó 100 közösségéből 96 őslakos, míg az első 100 között csak egy ilyen közösség található), azt, hogy noha csak a lakosság 4%-át teszik ki, a börtönpopulációban mégis 25%-os az arányuk, a hatékony önkormányzatiság biztosításának hiányát, a nők elleni erőszakot és az eltűnéseket, a földigényekkel kapcsolatos kérdések rendezetlenségét is. A jelentés több ajánlást is megfogalmazott, többek között az őslakos nyelvek védelmére, a diszkriminatív tendenciák lebontására, a nők eltűnésének kivizsgálására, az alapszolgáltatásokhoz való hozzáférés erősítése és megerősítése, illetve hogy a rezervátumokban finanszírozzák a gyermek-, illetve családi ellátásokat.⁸¹⁸ A szövetségi kormányzat ígéretet tett az ajánlások végrehajtására.⁸¹⁹

⁸¹⁴ Peter Menzies: Understanding Aboriginal intergeneration trauma from social work perspective. *The Canadian Journal of Native Studies* XXVII, 2(2007):367-392., 371.

⁸¹⁵ Amy Bombay, Kimberly Matheson, and Hymie Anisman: Decomposing Identity: Differential Relationships Between Several Aspects of Ethnic Identity and the Negative Effects of Perceived Discrimination Among First Nations Adults in Canada. *Cultural Diversity and Ethnic Minority Psychology* 2010, Vol. 16, No. 4, 507–516., 507., 513.; Nicholas D. Spence, Samantha Wells, Kathryn Graham and Julie George: Racial Discrimination, Cultural Resilience, and Stress. *Discrimination raciale, résilience culturelle et stress. The Canadian Journal of Psychiatry / La Revue Canadienne de Psychiatrie* 2016, Vol. 61(5) 298-307., 301-302.

⁸¹⁶ Aboriginal Homelessness Count in Metro Vancouver 2018. 2-3. <http://infocusconsulting.ca/wp-content/uploads/ABORIGINAL-HOMELESSNESS-Aug-2018-Final.pdf>

⁸¹⁷ Andrew Leach: The Roots of Aboriginal Homelessness in Canada. *Parity* Vol 23., Issue 9. November 2010 12-13., 12. https://www.homelesshub.ca/sites/default/files/Parity_Vol23-09.pdf

⁸¹⁸ Report of the Special Rapporteur on the rights of indigenous peoples, James Anaya. The situation of indigenous peoples in Canada. https://www.ohchr.org/Documents/Issues/Ipeoples/SR/A.HRC.27.52.Add.2-MissionCanada_AUV.pdf

⁸¹⁹ UN human rights report shows that Canada is failing Indigenous peoples.

Több kormányzati jelentés is készült, mely az őslakos népek helyzetével és jogaival foglalkozott.⁸²⁰ 1991-ben bizottságot állítottak fel (Royal Commission on Aboriginal People) azzal a céllal, hogy vizsgálja meg a kapcsolatot az őslakosok, a kormányzat és a társadalom mint egész viszonylatában.

A jelentés⁸²¹ 1996-ra készült el. A történelemre visszatekintve kiemeli az indiánok sajátos történelemszemléletét, mely nem lineáris, történelmi hagyományuk szóbeli, legendákkal, történetekkel és beszámolókkal jár, kevésbé összpontosít az objektív igazság megállapítására, és feltételezi, hogy a történet elbeszélője is a leírt esemény része. A szóbeli beszámolóból levonható jelentés ekként attól függ, hogy ki mondja el, milyen körülmények között mondják el a beszámolót, és a hallgató milyen értelmezést ad a meghallgatottnak, melyből fakadóan sok történelem létezik. Perspektívájuk ciklikus, ellentétben a lineáris nyugatival.⁸²²

A történelmi sérelmek – a rezervátumokba telepítés, a rasszista gyakorlatok, a perifériára szorítás, az erőszakos térítés, az anyanyelvük használatának elnyomása, a jogaiktól megfosztás, a zárt intézmények működtetése stb. – háttérben a jelentés egyrészt azt emeli ki, hogy a 18. századi betelepülések miatt a nyugati közösségek dominánssá váltak populációjukat, illetve erőviszonyaikat tekintve is a kanadai területeken, melynek révén képessé váltak immár az akaratuk kikényszerítésére az indiánok felett. A motivációjuk részben gazdasági volt, szükségük volt ugyanis a földekre a mezőgazdaság, később pedig az ipar igényeinek kielégítésére. A másik motiváció a fejlődésbe vetett hit volt. A nyugati államok mélyen hittek faji és kulturális felsőbbrendűségükben⁸²³, melynek eredményeként rasszista felfogások alakultak ki, miközben az indián közösségek a betelepülő nemzetekkel való egyenlőségen alapuló viszonyból indultak ki és ragaszkodtak volna a különbözőségükhöz és autonómiájukhoz. Az indián közösségek amennyire lehetett, ellenálltak passzív ellenállás, a betiltott gyakorlataik fenntartása, vagy éppen szervezett megmozdulások és hangos tiltakozások formájában. Ugyanakkor a „felszabadítás” súlyos társadalmi és kulturális sérelmet okozott számukra.⁸²⁴ A Bizottság arra a következtetésre

<https://www.ubcic.bc.ca/canadafailingindigenouspeoples>

⁸²⁰ Ezek részletes felsorolását ld. <http://caid.ca/DCanGov.html>

⁸²¹ Report of the Royal Commission on Aboriginal People (1996)

<http://caid.ca/DRepRoyCommAborigPple.html>

⁸²² Volume 1 - Looking Forward Looking Back. PART ONE: The Relationship in Historical Perspective. 37-40. <http://caid.ca/RRCAP1.3.pdf>

⁸²³ A 20. századot megelőzően, ahogyan erre a dolgozat korábban utalt is, civilizált, illetve nem civilizált, vagyis primitív kultúrákról beszéltek a tudósok.

⁸²⁴ Volume 1 - Looking Forward Looking Back. PART ONE: The Relationship in Historical Perspective. 174-176. <http://caid.ca/RRCAP1.3.pdf>

jutott, hogy az őslakos örökséget megismerhetővé, elérhetővé kell tenni a kanadaiak számára, ami alapja lehet a kultúrák közti párbeszédnek és megértésnek, az igazságosság és a tisztesség táptalaján.

A jelentés mintegy 440 ajánlást tartalmaz. Ezek kiindulópontja, hogy a kapcsolatokat a kölcsönös elismerés, tisztelet és közös felelősség alapjaira kell helyezni. El kell ismerni az őslakosoknak a kanadai történelemben betöltött szerepét, mely során tekintettel kell viseltetni az önrendelkezésük⁸²⁵, a kultúrájuk, a diverzitásuk, valamint a nyelvük jelentősége iránt. Ki kell vizsgálni a bentlakásos iskolákban történeteket, azt megismerhetővé tenni mindenki számára, bocsánatot kérni és megfelelő kártérítést kell nyújtani a sérelmek ellensúlyozására. Az oktatásban is meg kell jeleníteni az őslakos népeket. Hasonló ajánlásokat tettek a kényszeráttelepítésekre vonatkozóan is. Javaslatot tettek továbbá arra is, hogy az Emberi Jogi Bizottságot hatalmazzák fel alternatív vitarendezési mechanizmusok széles körének biztosítására, ideértve a közvetítést, az elősegítést és a konszenzusos választottbírósi eljárást. Célként fogalmazták meg továbbá az őslakosok önkormányzatainak elismerését, illetve szociális, egészségügyi és oktatási helyzetük javítását is.⁸²⁶

A jelentés megjelenését követően a kormány vitarendezési tervet dolgozott ki, alapítványt alapított, illetve egy bírósági eljárást követően megállapodást is kötött a bentlakásos iskolákkal összefüggő sérelmek rendezésére, 2006-ban. Ez utóbbi létrehozott egy újabb bizottságot (Truth and Reconciliation Commission), amely 2015-re készült el jelentésével⁸²⁷, amelynek ajánlásai többek között kiterjednek a gyermekjóléti ellátásokra, az oktatásra, nyelvre, kultúrára, egészségügyre, arra, hogy implementálják az Őslakosok Jogairól szóló ENSZ Nyilatkozatot, biztosítsák az őslakosok számára a méltányosságot a jogrendszerben, kérjen bocsánatot a katolikus egyház, amely a bentlakásos iskolákat

⁸²⁵ Az önrendelkezés az állami alkalmazkodás formája, mellyel biztosíthatja az őslakosok számára kultúrájuk megőrzésének kereteit, visszaállítja a történelmi szuverenitásukat autonómia formájában, cserébe azért, hogy az őslakos közösségek – ellentétben egyes nemzetiségekkel – nem kívánnak saját államot létrehozni, illetve alacsony lélekszámuk, és földrajzi elszigeteltségük miatt erre nincs is valós esélyük. Will Kymlicka: *Theorizing indigenous rights*. i. m. 285-286., 288. Számos kanadai ellenérzésekkel viseltetik az őslakos önkormányzatiság iránt. Ennek hátterében részben az áll, hogy nem ismerik annak lényegét, másrészt eleve negatív a hozzáállásuk az őslakosokhoz, továbbá saját kulturális identitásukban és gazdasági helyzetüket tekintve is bizonytalanok, így kevésbé elfogadók a különbözőségeket illetően. Marlene Wells and J.W. Berry: *Attitudes towards Aboriginal self-government: the influences of knowledge, and cultural and economic security*. 76-77.

<http://www3.brandonu.ca/cjns/12.1/wells.pdf>

⁸²⁶ Appendix E, Summary of Recommendations in Volume 1. <http://caid.ca/RRCAP1.E.pdf>

⁸²⁷ Report of the Truth and Reconciliation Commission of Canada (2015) <http://caid.ca/DTRC.html>

működtette és tevékenyen részt vett az ott elkövetett visszaélésekben, vizsgálják ki az eltűnt gyermekek ügyét stb.⁸²⁸

2016-ban a kormány felállított egy újabb bizottságot (National Inquiry into Missing and Murdered Indigenous Women and Girls), az eltűnésekkel és nőkkel szembeni erőszakkal összefüggésben is. A bizottság jelentése⁸²⁹ 2019-re készült el és több mint 2380 családtag, az erőszak túlélőinek, illetve a szakértőknek meghallgatásán alapul. A jelentés kiemeli, hogy az őslakos nők ellen elkövetett emberölések aránya ötszöröse a nem őslakos nőkkel szemben elkövetettnek, ráadásul nagy valószínűség szerint csak egy részükben indult nyomozás, így a valós számok jóval magasabbak lehetnek. Rámutat arra, hogy a kanadai őslakos nők, lányok és szexuális kisebbségek elleni erőszak mögött meghúzódó ok az állandó és szándékos emberi jogi jogsértés, amely generációk óta jelen van a szegénység, a bizonytalan lakhatás vagy a hajléktalanság formájában, valamint az oktatás, a foglalkoztatás, az egészségügy és a kulturális támogatás akadályainak formájában. Szándékos, faji, identitási és nemi alapú népiirtásnak minősíti a történeteket és felszólítja az országot, hogy ismerje el annak elkövetésében játszott szerepét.

A jelentéseken és felemás kormányzati intézkedéseken túl legfelsőbb bírósági döntések is előmozdították az őslakosok jogainak elismerését, alapvetően a földigényekkel – mint a kormányzat és az őslakos közösségek közötti viszony legvitatottabb területével – összefüggésben. Utóbbi eljárásokra eleve azért került sor, mert az őslakos közösségeknek nem sikerült megállapodniuk a kormányzattal, amikor őslakos jogaik biztosítását, földigényeik rendezését kérték volna. A Legfelsőbb Bíróság döntéseiben kitért az őslakos jogok fogalmára, tartalmára, az őslakosok helyzetének sajátosságaira, arra, hogy mindez hogyan hat ki a jogérvényesítésükre, illetve tartalommal töltötte ki a Charta 35. cikkét.

Az *R. v. Sparrow*, (1990) ügyben⁸³⁰ a Legfelsőbb Bíróság a Charta 35. cikkének értelmezésére dolgozott ki egy tesztet. Eszerint a 35. cikk (1) bekezdése nem hatalmazza fel kifejezetten a bíróságokat arra, hogy értékeljék minden olyan kormányzati jogszabály legitimitását, amely korlátozza az őslakosok jogait. Az „elismerés és megerősítés” szavak azonban tartalmazzák a kormány azon felelősségét, hogy bizalmi minőségben járjon el az őslakos népekkel szemben, és így bizonyos fokú visszafogottságot gyakoroljon, amikor

⁸²⁸ Truth and Reconciliation Commission of Canada: Calls to Action. <http://caid.ca/TRCFinCal2015.pdf>

⁸²⁹ Reclaiming Power and Place: The Final Report of the National Inquiry into Missing and Murdered Indigenous Women and Girls. <https://www.mmiwg-ffada.ca/final-report/>

⁸³⁰ *R. v. Sparrow*, [1990] 1 S.C.R. 1075

korlátozza az önrendelkezési joguk gyakorlását, a szövetségi jogszabályokat pedig a Charta 35. cikk (1) bekezdésével összhangban kell értelmezni.

A teszt első eleme, hogy a jogszabály befolyásolja-e a meglévő őslakos jogokat, ehhez vizsgálni kell az őslakos jogok (pl. halászati jog) természetét, amely során kerülni kell a common law fogalmak alkalmazását, mivel azok tartalmukban nem feltétlenül felelnek meg az őslakos jogoknak. Vizsgálni kell továbbá, hogy *prima facie* jogsértés történt-e, vagyis hogy a korlátozás észszerűtlen-e, indokolatlan nehézségeket okoz-e, illetve elzárja-e a jogosultakat annak a lehetőségétől, hogy saját belátásuk szerint gyakorolják a jogukat? A *prima facie* jogsértés bizonyításának kötelezettsége a jogszabályokat megtámadó egyénre vagy csoportra hárul. A harmadik elem pedig az igazolhatóság kérdése: itt vizsgálni kell a jogalkotási célt, hogy a lehető legkisebb legyen a korlátozás, hogy konzultáltak-e az őslakos közösséggel (vagy legalább tájékoztatták-e őket) a jogalkotás során, illetve kapnak-e kártalanítást.

Az *R. v. Van der Peet*, (1996) ügyben⁸³¹ a bíróság meghatározta az őslakos jogok fogalmát is: egy gyakorlat, szokás vagy hagyomány eleme, amely szerves részét képezi a jogra hivatkozó őslakos csoport sajátos kultúrájának. Kidolgoztak egy újabb tesztet, amely révén meg lehet határozni, hogy mi a sajátos kultúra nélkülözhetetlen része (*Integral to a Distinctive Culture Test*):

- a bíróságoknak figyelembe kell venniük az őslakos népek perspektíváját,
- pontosan meg kell határozniuk a benyújtott kereset természetét és az alapján vizsgálni, hogy a keresetet benyújtó személy bizonyította-e az őslakos jog fennállását,
- a szokásoknak vagy hagyományoknak központi jelentőséggel kell bírniuk az érintett őslakosok társadalma számára,
- az őslakosok jogait alkotó gyakorlatok, szokások és hagyományok folytonosak azokkal a gyakorlatokkal, szokásokkal és hagyományokkal, amelyek a kapcsolatfelvétel előtt léteztek,
- a bizonyítás során figyelembe kell venni az őslakos jogok természetét és az azokhoz kapcsolódó nyilvánvaló bizonyítási nehézségeket,
- a konkrét őslakos közösségre kell vonatkoztatni az őslakos jogokat, nem pedig általánosságban vizsgálni azokat,
- ahhoz, hogy egy gyakorlat, szokás vagy hagyomány őslakos jogot képezzen, független jelentőséggel kell bírnia abban az őslakos kultúrában, amelyben létezik,

⁸³¹ *R. v. Van der Peet*, [1996] 2 S.C.R. 507

- a gyakorlat, a szokás vagy a hagyomány jellegzetes kell, hogy legyen az őslakos kultúrában, de nem követelhető meg, hogy ez a gyakorlat, szokás vagy hagyomány csak az őslakos kultúra sajátossága legyen,
- az európai kultúra befolyása csak akkor lesz releváns a vizsgálat során, ha bebizonyosodik, hogy a gyakorlat, a szokás vagy a hagyomány csak e befolyás miatt lényeges része a kultúrának,
- a bíróságoknak figyelembe kell venniük mind az őslakos népek földhöz fűződő kapcsolatát, mind az őslakos népek sajátos társadalmait és kultúráit.

A földigényekkel kapcsolatban az *R v. Côté*, (1996) ügyben⁸³² azt vizsgálták, hogy a halászati jog (*right to fish for food*) gyakorlása összhangban van-e az ősi gyakorlatokkal. Vizsgálták, hogy bizonyítania kell-e a fellebbezőnek, hogy az adott területen fennállnak-e őslakos jogok, és arra a következtetésre jutottak, hogy nem.

Az őslakos tulajdont illetően alapvető döntés a *Delgamuukw v. British Columbia*, (1997) ügyben⁸³³ született. A Legfelsőbb Bíróság kimondta, hogy a tartományi kormány nem vonhatja el az őslakosok jogát az ősi területeikhez. Meghatározta az őslakos tulajdon fogalmát, mint kizárólagos jogot a földhöz, ami a Charta 35. cikkének védelme alá tartozik. Meghatározta e jog korlátait is: a földet nem lehet úgy használni, hogy az összeegyeztethetetlen a kérelmezőknek a földhöz való ragaszkodásának természetével, ha pedig olyan módon szeretnék használni a földeket, amelyet az őslakos jog nem tesz lehetővé, akkor a földeket át kell adni.

A Legfelsőbb Bíróság az őslakos tulajdon fennállásának vizsgálatára is kidolgozott egy tesztet: bizonyítani kell, hogy az őslakos nemzet birtokolta az adott területet, mielőtt a Korona szuverenitása alá került volna, ha a jelenlegi birtoklásra hivatkoznak, akkor fenn kell állnia a folytonosságnak a szuverenitás előtti birtoklással, továbbá a birtoklásnak kizárólagosnak kellett lennie a szuverenitás létrejöttékor. Az őslakos tulajdonjog korlátozható, ha a jogalkotás célja a gazdasági és regionális méltányosság elérése, valamint a nem-őslakosok halászati jogának elismerése, a mezőgazdaság, az erdőgazdálkodás, a bányászat és a vízerőművek fejlesztése, az általános gazdasági fejlődés, a környezet vagy a veszélyeztetett fajok védelme, az infrastruktúra kiépítése stb. Ezen kívül vizsgálni kell a minimális jogsértés, a konzultáció, illetve a kártérítés fennálltát is.

⁸³² *R. v. Côté*, [1996] 3 S.C.R. 139

⁸³³ *Delgamuukw v. British Columbia*, [1997] 3 S.C.R. 1010

Mindezekből is látható, hogy alapvetően nem merült fel a gyakorlatban a multikulturalizmus és az őslakosok jogainak összekapcsolása, bár kultúrájuk megőrzését immár támogatja az állam, illetve igyekszik fellépni az őket érő diszkrimináció és kirekesztés ellen, így valamilyen szintű átfedés elképzelhető lenne. Ugyanakkor a legfontosabb őslakos követelések, amelyek alapvetően a földdel kapcsolatosak, illetve az őslakos jogok gyakorolhatóságához kapcsolódnak, idegenek a tipikus multikulturális megoldásoktól. A multikulturalizmus és az őslakosok igényeinek egy tető alá hozását ezen túlmenően a kulturális eltérések nagysága is okozza. A tradicionális őslakos kultúrák a premodern időkben, az akkor kialakult szokásokban gyökereznek, melyek egy része ma már elfogadhatatlan (pl. a nők helyzete), másrészt a modernizáció bekövetkezése miatt esetenként megvalósíthatatlan is.

Kymlicka szerint ezzel szemben az őslakosok erősebb követeléssel rendelkeznek az önrendelkezés iránt, mint a többi nemzeti kisebbség, mert történelmileg szuverenitással bírtak, amelyet igaztalanul elvettek tőlük, egyben szükségük is van rá, mert ezáltal tudják megőrizni a premodern életmódjukat. E közösségek emellett különleges igényekkel és speciális jogorvoslati lehetőségekkel is rendelkeznek, mivel jogaikat szisztematikusabban sértették, mint más nemzeti kisebbségeket, és továbbra is érzékenyebbek ezekre a sérelmekre. Mivel az őslakos népek általában kicsik és földrajzilag elszigeteltek, sokkal kevésbé fenyegetik az államot, mint azok a nagyobb kisebbségek, amelyek potenciálisan képesek az elszakadásra. Ugyanakkor a többség és az őslakos népek közötti kulturális különbségek sokkal nagyobbak, mint a nemzetiségeknél fennálló különbségek: az őslakos népek a kultúra teljesen különálló formáit, különálló civilizációkat alkotnak, amelyeket védeni kell a modernizációtól, a szekularizációtól, vagy éppen az urbanizációtól.⁸³⁴

Az mindenképpen bizonyos, hogy a multikulturalizmus nem támogat olyan szokásokat, amelyek az egyenlőség, vagy éppen az integritás és a szabadság ellenében hatnak. A közös nevező megtalálása érdekében ezért elkerülhetetlen a szembenézés azzal, hogy bizonyos őslakos szokások nem kompatibilisek a nyugati társadalmak alapértékeivel. Emellett ugyanakkor az őslakosok önrendelkezésének erősítése révén lehetőség lenne a kultúráik, nyelveik megvédésére, a közösségek megszűnésének legalább lelassítására, noha nehezen megakadályozható, hogy valaki a modernitás kényelméért elhagyja a nehézségekkel teli környezetét.

⁸³⁴ Will Kymlicka: *Theorizing indigenous rights*. i. m. 285-286.

A kanadai multikulturalizmus kritikája

A fejezet ezen része nem általánosságban a multikulturalizmus kritikájával foglalkozik, arra ugyanis a dolgozat dogmatikai része kitért már, ehelyett bepillantást kíván adni a kanadai típusú multikulturalizmus leggyakoribb kritikai elemeibe. Ebből fakadóan a fejezet három területet érint: a francia kifogásokat, illetve a multikulturalizmus inkluzivitása ellen ható két tényezőt, a rasszizmust, illetve az integrációs problémákat, mely fogalom tartalmaként az alkalmazkodás határán túlmutató problémákat nevesíthetjük.

A szemléletmód alapvetően társadalmi és kevésbé tudományos: a cél a hétköznapiak során felmerülő problémák felvetése, ezek azok ugyanis, amelyek erodálhatják az egységet, aláásva ezzel a multikulturalizmus fontos alapkövét, miszerint a különbözőségek elismerésével teremti meg a lojalitást az állam és a társadalom egésze iránt. Ez utóbbihoz rögtön kapcsolódik is egy kritika, amely kétségbe vonja ezen alaptétel létét: eszerint a stabil társadalom közös identitást, és csoportközi kötődési pontokat igényel. Az állampolgároknak egyszerűen kanadainak kell tekinteniük magukat, és ennek során közös kötelekeket kell találniuk egymás között. A multikulturalizmus azonban megosztottságot hoz létre, az állampolgárok nem kanadaiaknak, hanem franciának, angolnak, ukránnak, kínainak stb. tekintik magukat.⁸³⁵ Ez utóbbiból egyben az is következik, hogy a kulturális különbségek hangsúlyozása azt is ellehetetleníti, hogy valaki kizárólag kanadaiként tekintsen magára, illetve mások sem tekintenek rá kizárólag kanadaiként, hanem valamely etnikai csoport tagjaként azonosítják.⁸³⁶

Egy másik, gyakori kritika szerint a multikulturalizmus nem valósít meg valós egyenlőséget, ugyanis valójában a fehér brit ember elmélete, annak sajátos szemléletével. A szövetségi kormányzat törekvései az egyes kultúrák támogatására sok esetben csak látszólagosak: ezt támasztja alá például a hutteriták földszerzésének korlátozása, az őslakosok földigényeinek rendezésével szembeni tartózkodó hozzáállás, illetve a frankofón igényekkel szembeni ellenállás. Ha így tekintünk rá, a multikulturalizmus valójában csak a

⁸³⁵ Ethnic and Cultural Minorities: Canadian Policy. From discrimination to equity and multiculturalism. LawNow, Volume 35, Issue 3 6-9., 9 <https://www.lawnow.org/wp-content/uploads/2012/08/LawNow353.pdf>

⁸³⁶ Miriam Chiasson: A Clarification of Terms: Canadian Multiculturalism and Québec Interculturalism. 9. <https://canadianicon.org/wp-content/uploads/2014/03/TMODPart1-Clarification.pdf><https://canadianicon.org/wp-content/uploads/2014/03/TMODPart1-Clarification.pdf>

szimbolikus etnicitást támogatja, vagyis a fesztiválokat, kulturális programokat, konferenciákat, az etnikai sajtót.⁸³⁷

A legfőbb kritika viszont az, hogy nem határozza meg a diverzitás határait, vagyis azt, hogy mely különbözőségekhez kell alkalmazkodni és melyek azok, amelyekhez viszont már nem kell és nem is szabad. Túllontúl a kisebbségi kultúrákra koncentrál és nincs tekintettel a többség igényeire, a kisebbségi kultúrákra fókuszálás pedig elvezet(het) az olyan, illiberális szokások elismeréséhez is, amelyek a személy autonómiáját sértik, illetve akár az extremizmushoz is vezethet, a többségi igények félretétele pedig gyengíti a nyugati kulturális tradíciót.⁸³⁸ A folyamat egy lefelé tartó spirál: ha a többség azt látja, vagy úgy véli, hogy az alkalmazkodás jegyében olyan, számára alapvető értékek, mint például a nemek egyenlősége, a szekularizáció, vagy éppen a véleménynyilvánítási szabadság került veszélybe, azzal szükségszerűen együtt járhat az identitásféltes kialakulása, majd arra épülően valamilyen típusú ellenreakció.

Általános az aggodalom amiatt, hogy egyre több az etnikai enklávé (gettó) Kanadában, növekszik az iszlám radikalizmus (pl. 2006-ban például több robbantásos merényletet akart elkövetni egy csoport), egyes, elfogadhatatlan gyakorlatok (pl. becsületgyilkosság) nem szűnnek meg, a második generációs bevándorlók kevésbé érzik magukat Kanada részének, mint akárcsak a szüleik, illetve a québeci, észszerű alkalmazkodással kapcsolatos vita is rámutat a polarizálódásra.⁸³⁹

Francia reakció a multikulturalizmusra: az interkulturalizmus elmélete.

A francia kifogások vonatkozásában a dolgozat korábbi részeiben is tettenérhető volt az egyik fő probléma a kanadai multikulturalizmussal összefüggésben, nevesül, hogy nem tesz különbséget a nemzetiségek, illetve a bevándorló közösségek igényei között: míg a (francia) nemzet célja az önrendelkezés, addig a bevándorló közösségeké a befogadás.⁸⁴⁰ A kanadai típusú multikulturalizmus nem ad megfelelő választ Québec helyzetére, hiszen a kisebbségi léthez kapcsolódó félelmeket nem ismeri Kanada angol része, ezért nem is érti, hogyan lehetne annak elejét venni, továbbá – legalábbis demográfiaailag – nincs többé többségi

⁸³⁷ Lance W. Roberts and Rodney A. Clifton: Exploring the Ideology of Canadian Multiculturalism. Canadian Public Policy/Analyse de Politiques, Vol. 8., No. 1., (Winter, 1982) 88-94., 91.

⁸³⁸ Miriam Chiasson: A Clarification of Terms: Canadian Multiculturalism and Québec Interculturalism. i. m. 7.

⁸³⁹ Keith Banting, Will Kymlicka: Canadian Multiculturalism: Global Anxieties and Local Debates. British Journal of Canadian Studies, May 2010 43-72., 47-48.

⁸⁴⁰ Alain G. Gagnon: Canada: Unity and Diversity. Parliamentary Affairs, Volume 53, Issue 1, January 2000, Pages 12–26., 20.

etnikai csoport Kanadában, ebből fakadóan pedig az angol közösség nem az alapító nemzetek régi felfogásában, hanem sokkal inkább az egység hangsúlyozásában érdekelt.⁸⁴¹

A második világháborút megelőzően Québec nagyrészt homogén volt – frankofón, katolikus és vidéki jellegű. Bevándorlók leginkább csak Montréalba érkeztek és ott is az angol közösségbe integrálódtak, míg a franciák elutasították a bevándorlást. A csendes forradalom eredményeként bekövetkező gyors gazdasági fellendülés ugyanakkor megteremtette a gazdasági igényt a bevándorlásra, amely leginkább az 1980-as évektől erősödött meg. A francia közösség elvetette a multikulturalizmus politikáját, arra ugyanis akként tekintettek, hogy fő célja Québec és a nacionalista mozgalmak meggyengítése, ráadásul álláspontjuk szerint nem biztosította kellőképpen a francia nyelv védelmét az új rendszer, vagyis összességében az identitásuk alapját is veszélyeztethette volna. Viszont a bevándorlás szükséges volt a gazdasági fejlődéshez, ezért Québec kidolgozta a saját, bevándorlókkal, eltérő kultúrákkal kapcsolatos politikáját, amelynek központi eleme ugyan az integráció biztosítása volt, de a francia kultúra megőrzése, vagyis tulajdonképpen dominanciája mellett. Ez lett az interkulturalizmus québeci politikája.⁸⁴²

Az interkulturalizmus fogalmát nemzetközileg is használják, ebben az értelmében az interkulturalizmus értéknek tekint a kulturális diverzitásra, az integrációra és a társadalmi befogadásra helyezi a hangsúlyt, a társadalmi hátrányok, szegénység, marginalizálódás, diszkrimináció lebontása mellett érvel, központi eleme az interkulturális párbeszéd. Az interkulturalizmus a közös értékek hangsúlyozásával kívánja megteremteni az összetartó társadalmat, ehhez a polgárok interkulturális kompetenciáját kívánja fejleszteni, leginkább az oktatás révén, a kisebbségi közösségek számára pedig azt javasolja, hogy sajátítsák el a többség anyanyelvét, miközben biztosítani kívánja a többnyelvűség elsajátítását. Mindehhez programok és tervek kidolgozására van szükség, amelyek kiterjednek az észszerű alkalmazkodásra, a munkáltatásra, a pozitív diszkriminációs eszközök lehetséges igénybevételére, az oktatásra, az állampolgárságra, a diszkrimináció, gyűlölet és intolerancia elleni küzdelemre. Másrészt biztosítja mindennek az intézményi szinten való megjelenését is, leginkább olyan szervek, illetve civil társadalmi intézmények támogatásával, amelyek a kultúrák közötti párbeszédet segítik elő.⁸⁴³

⁸⁴¹ Gérard Bouchard, Charles Taylor: BUILDING THE FUTURE. A Time for Reconciliation. REPORT 121-122. <https://www.mce.gouv.qc.ca/publications/CCPARDC/rapport-final-integral-en.pdf>

⁸⁴² Miriam Chiasson: A Clarification of Terms: Canadian Multiculturalism and Québec Interculturalism. 2-3., <https://canadianicon.org/wp-content/uploads/2014/03/TMODPart1-Clarification.pdf>

⁸⁴³ Marty Barrett: Interculturalism and multiculturalism: Concepts and controversies. i. m. 28-30.

Miközben a kanadai multikulturalizmus hivatalosan azt vallja, hogy nincs többségi, domináns kultúra, a québeci interkulturalizmus viszont dualista, többség és kisebbség között különböztet. Az interkulturalizmus ebben a vonatkozásban a többségi, francia kultúra problémáira és szükségleteire érzékeny és fő célja a francia közösségbe való integráció.⁸⁴⁴ Egyik legfontosabb elhatároló tényezője tehát az eltérő fókusz, különös tekintettel a francia nyelv védelmére. A cél a francia nemzet védelme és fennmaradása, így az egyes közösségek közötti interakciókat ezen keretek között lehet csak értelmezni.⁸⁴⁵ Ebben a formájában a québeci interkulturalizmus felfogható a multikulturalizmus azon hiányosságának ellenpontjaként is, melynek lényege, hogy nem tesz különbséget nemzetek (nemzetiségek) és bevándorlók között, holott a két csoport igényei jelentős részben eltérőek.⁸⁴⁶

A québeci interkulturalizmus elgondolásának alapja az volt, hogy a bevándorlás egyaránt érinti a befogadó társadalmat, illetve annak szándékát a befogadásra, valamint a bevándorlókat és azok szándékát a Québec társadalmi és gazdasági szövetébe való integrálódásban és a közösségi értékek tiszteletben tartásában. A befogadó társadalom elvárhatja az alapvető értékeinek tiszteletben tartását, a sikeres integráció – a québeci közösséghez tartozás érzete és a québeci társadalom megértésének képessége – pedig a befogadó társadalom és a bevándorlók kölcsönös együttműködésén alapul. Az említett alapvető értékeket a kormány meg is fogalmazta: az egyenlőség és olyan jogok, mint például a szólás- és vallásszabadság gyakorlása alapvető fontosságú Québec társadalmában, mindenki köteles alávetni magát a törvényeknek, meggyőződésétől függetlenül, továbbá alapvető jelentőségű még a francia nyelv használata. A kormány mindezeket túl támogatja a diverzitást, intézményi szinten is, az ugyanis álláspontjuk szerint is gazdagabbá teszi a társadalmat, szorgalmazza a bevándorlók politikai és társadalmi életben való részvételét, míg a társadalmi oldalról törekedni kell a társadalmi-gazdasági integráció elősegítésére, például a munkaerőpiaci lehetőségek révén.⁸⁴⁷

2007. február 8-án Québec miniszterelnöke, Jean Charest bejelentette egy bizottság felállítását, amelynek feladata a kulturális különbözőségek és az azokhoz való alkalmazkodás gyakorlatának vizsgálata (Consultation Commission on Accommodation

⁸⁴⁴ Gérard Bouchard: Interculturalism: what makes it distinctive? In: Martyn Barrett (ed): Interculturalism and Multiculturalism: Similarities and Differences. Strasbourg: Council of Europe Publishing. 2013 93-110., 104.

⁸⁴⁵ Geoffrey Brahm Levey: Interculturalism vs. Multiculturalism: A Distinction without a Difference? Journal of Intercultural Studies Vol. 33, No. 2, April 2012, 217-224., 219-220.

⁸⁴⁶ Tariq Modood & Nasar Meer: Rejoinder: Assessing the Divergences on our Readings of Interculturalism and Multiculturalism. Journal of Intercultural Studies Vol. 33, No. 2, April 2012, 233-244., 235.

⁸⁴⁷ Miriam Chiasson: A Clarification of Terms: Canadian Multiculturalism and Québec Interculturalism. i. m. 4-5.

Practices Related to Cultural Differences), válaszul az észszerű alkalmazkodás elvét övező, egyre nagyobb feszültségre. A Bizottság vizsgálata eredményeként megszületett Bouchard-Taylor jelentés az interkulturalizmus vonatkozásában kiemeli annak talán legfőbb erényét, nevesül hogy egyensúlyra törekszik a különböző kultúrák elismerése és az egységre törekvés között. További érték szerintük, hogy rugalmas, mert hajlik a tárgyalásra, az alkalmazkodásra és az innovációra, ezáltal pedig nemcsak a francia közösség, hanem más kulturális közösségek számára is biztonságérzetet teremt. A jelentés az interkulturalizmus sajátosságait az alábbi tényezőkben látja: működési keretét Québec, mint elismert nemzet jelenti, erősen ösztönzik az interakció számos formáját (pl. kapcsolatok, csereprogramok, viták, kezdeményezések vagy közös projektek), a többségi kultúra tagjai elfogadják, hogy kultúrájuk előbb vagy utóbb átalakul ezen interakciók révén, a kulturális és különösen a vallási különbségeket nem korlátozzák a magánéletre, sőt, szabadon ki kell őket mutatni a közéletben, ha ugyanis elnyomják a különbségeket, az fragmentációhoz vezet, támogatja a többes identitást és a többnyelvűséget, illetve fontos a jogi keretek betartása.⁸⁴⁸

Rasszizmus és diszkrimináció

Kritikaként fogalmazták meg azt is, hogy a multikulturalizmus ténylegesen nem tudta, nem tudja elejét venni a rasszizmusnak.⁸⁴⁹ Hiába az emberi jogi törvény, amely tiltja a gyűlöletbeszéd terjesztését, a Charta egyenlőségre, multikulturalizmusra, vagy őslakos jogokra vonatkozó rendelkezései, az antirasszista, multikulturális oktatás, a legtöbb látható kisebbség nem vesz részt teljes egészében a kanadai társadalomban, korlátozottak a lehetőségeik, mivel úgy tekintenek rájuk, hogy az eltérő kultúrájuk miatt nem tudnának beilleszkedni az intézményi struktúrákba, legyen az valamely állami szerv vagy a magánszektor (rendőrség, tűzoltóság, egyetemek, média stb.).⁸⁵⁰

A faji kérdéseket Észak-Amerikában a 18. század végétől kezdődően kezdték el vizsgálni, a 19. századtól egyre hangsúlyosabban, és ideológiaként hamarosan összekapcsolódott a brit kapitalizmus domináns szerepének igazolásával. Kanadában intézményi formát is öltött (a világ más részeihez hasonlóan), a legismertebb formái a dolgozatban is említett bevándorlási szabályozások, a kínaiakra kivetett adók, a feketéket,

⁸⁴⁸ Gérard Bouchard, Charles Taylor: BUILDING THE FUTURE. i. m. 119-121.

⁸⁴⁹ Patricia E. Roy: Multiculturalism and the English Canadian Identity. *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, Vol. 538, Being and Becoming Canada (March, 1995) 199-209., 200.

⁸⁵⁰ Beryle Mae Jones: Multiculturalism and Citizenship: The Status of 'Visible Minorities' in Canada. *Canadian Ethnic Studies*. 2000, Vol. 32 Issue 1, 111-125.

<http://search.ebscohost.com/login.aspx?direct=true&db=a9h&AN=3975286&lang=hu&site=ehost-live>

zsidókat vagy éppen a japánokat érintő sérelmek. További, a rasszizmusnak súlyosan kitett csoport az őslakosok köre: 1960-ig nem volt szavazati joguk, csak ha lemondtak indián státuszukról, ide sorolható különösen az asszimilációt célzó oktatási intézményi rendszer, ahol számtalan esetben megaláztatásoknak voltak kitéve az őslakos gyermekek, illetve, egyes nézetek szerint a rasszizmusnak tudható be az is, hogy az őslakos nőket érintő, magas gyilkossági ügyeket nem vizsgálják ki kellőképpen, illetve nem törekszik az állam ezek megakadályozására.⁸⁵¹

A rasszizmus hosszútávú probléma. A '80-as évek közepén egyre inkább erősödni kezdett – javarészt Montréalban, Edmontonban és Vancouverben – a félelem, hogy Kanada angolszász és európai kultúráját felemészti a harmadik világból érkező és egyre növekvő bevándorlás.⁸⁵² A kirekesztés tetten érhető volt a foglalkoztatásban, ahol a látható kisebbségeket érzékelhetően elzárták a lehetőségek elől, a probléma a 2000-es években ugyanúgy fennállt, és az állami szférát egyaránt érintette. Különösen alacsony az őslakosok foglalkoztatottsága.⁸⁵³ Több rasszista összeütközés is volt az iskolai környezetben, amik arra mutattak rá, hogy a második generációs bevándorló fiatalokban a rasszizmus miatt nem tudott kialakulni a kanadai társadalomhoz való kötődés.⁸⁵⁴ A problémát felismerve, az 1990-es évek közepe óta a legtöbb tartomány bevezetett valamely, a multikulturalizmus és antirasszizmus témakörébe tartozó tantárgyat.⁸⁵⁵

Integrációs problémák

Ahogy a bevezetőben is szerepel, az alkalmazkodás határán túlmutató problémákat nevesíthetjük integrációs problémaként. Ezek egy részében, ahogy láthattuk a korábbi fejezetekben, bíróság döntött és állapította meg, hogy védelemben részesíthető-e egy-egy ilyen gyakorlat. Más esetek nem feltétlenül kerültek bíróság elé, azonban a közvélemény felkapta őket. Mindez nem jelenti azt, hogy az a néhány eset, amelyet bemutat a dolgozat, feltétlenül olyan súlyosságú probléma lenne, amelyhez már nem lehet, illetve nem szabad

⁸⁵¹ J.S. Frideres: Racism. <https://www.thecanadianencyclopedia.ca/en/article/racism>

⁸⁵² Patricia E. Roy: Multiculturalism and the English Canadian Identity. i. m. 206-207.

⁸⁵³ Colleen Sheppard: Challenging Systematic Racism in Canada. In: Elaine Kennedy-Dubourdieu (ed): Race and Inequality: World Perspectives on Affirmative Action (Kindle Edition). Routledge 2016

⁸⁵⁴ Anna Kirova: Critical and Emerging Discourses in Multicultural Education Literature. In: Shibao Guo and Lloyd Wong (ed): Revisiting Multiculturalism in Canada. Theories, Policies and Debates. Sense Publishers, 2015 239-254., 239.

⁸⁵⁵ Adrienne S. Chan: Race-Based Policies in Canada: Education and Social Context. In: Reva Joshee and Lauri Johnson (ed): Multicultural Education Policies in Canada and the United States. UBC Press, 2007, 131-145., 142.

alkalmazkodni, mert az már a társadalmi kereteket szétfeszítő feszültséggel járna. Sokkal inkább olyan események, szituációk kerültek be nagyrészt, amelyeket akkor és ott, az adott kontextusban észrevehető feszültséggel jártak. Az eltérő kultúrák egymás mellett élését kezelő multikulturalizmus lényege pont az kellene legyen, hogy bizonyos szokatlan, bosszantó, helyenként zavaró magatartásokat elfogad a tágabb környezet is, sőt, lehetővé teszi ezek gyakorlását. Azt is érdemes figyelembe venni, hogy eltérő a hozzáállás, vagyis az alkalmazkodás képessége a leginkább multikulturális nagyvárosokban és a jelentős részben homogén területeken, illetve Québecben az interkulturalizmus révén eleve eltérő az alkalmazkodás mércéje. Közbeszéd szintjén alapvetően a vallási szokásokkal kapcsolatban merül fel az integráció hiányának kérdése, illetve ezek azok a szokások, amelyek adott esetben nagyobb fokú alkalmazkodást követeln(én)ek meg a többségi, befogadó társadalomtól, így javarészt e körbe tartozó eseteket ismerteti a dolgozat.

Elsőként az extremitásokat tekintve érdemes kiemelni, hogy az alkalmazkodás határain mindenképpen túlmutató, a nyugati világban abszolút elfogadhatatlan szokásokat büntetőjogilag is üldözi Kanada, márcsak azért is, mert ezek mindegyike elő is fordult már náluk. Ide sorolható a becsületgyilkosság, a kényszerházasság, a poligámia, illetve a női nemi szervek csonkítása is. Utóbbit a súlyos testi sértés körében eleve tiltotta a büntető törvénykönyv, de egy 1997-es módosítás, hosszú polémia eredményeként (misperint elégséges a meglévő rendelkezés és inkább preventív oktatással kellene fellépni ellene) értelmező rendelkezéssel egészítette ki a normaszöveget, ami kifejezetten erre a cselekményre vonatkozott.⁸⁵⁶ Kanadában először 1983-ban került a figyelem középpontjába ez a szokás, amikor egy újságcikk még kulturális jelentőséggel bíró szokásnak nevezte, azonban amikor az 1990-es évek első felében nagyobb számban érkező afrikai, elsősorban

⁸⁵⁶ *Bill C-27: An Act to Amend the Criminal Code of Canada (1997)*

„5. Section 268 of the Act is amended by adding the following after subsection (2):

(3) For greater certainty, in this section, „wounds” or „maims” includes to excise, infibulate or mutilate, in whole or in part, the labia majora, labia minora or clitoris of a person, except where

(a) a surgical procedure is performed, by a person duly qualified by provincial law to practise medicine, for the benefit of the physical health of the person or for the purpose of that person having normal reproductive functions or normal sexual appearance or function; or

(b) the person is at least eighteen years of age and there is no resulting bodily harm.

Consent

(4) For the purposes of this section and section 265, no consent to the excision, infibulation or mutilation, in whole or in part, of the labia majora, labia minora or clitoris of a person is valid, except in the cases described in paragraphs (3)(a) and (b).”

szomáliai bevándorlók és menedékkérők miatt újra előtérbe került, már barbár cselekményként írták le és erőteljesen lobbiztak a kifejezett büntethetőség mellett.⁸⁵⁷

További lépésként 2015-ben Kanada törvényileg tiltott bizonyos, barbár kulturális gyakorlatnak minősített magatartásokat:⁸⁵⁸

- bevándorlási és menekültügyi törvény: elfogadhatatlansági ok a poligámia
- polgári házasságról szóló törvény: legalább 16 éves korhatár betöltése kell a házasságkötéshez, vizsgálják, hogy szabad és tájékozott hozzájáruláson alapul-e a házasságkötés, ezek hiánya miatt a házasság utólag is felbontható vagy semmissé nyilvánítható,
- büntető törvénykönyv: büntetendő az olyan házassági rítus vagy szertartás ünneplése, segítése vagy az abban való részvétel, ahol valamelyik házasuló fél még nem töltötte be a 16. életévét, illetve akarata ellenére házasodik, büntetendő továbbá, ha azért viszik ki az országból a gyermeket, hogy ezeket a szabályokat megkerüljék, továbbá lehetőség van bírósághoz fordulni védelemért, ilyen jellegű házasságkötések, illetve a gyermek országból való kivitele megakadályozása érdekében, ekkor a bíró kötelezi óvadék ellenében az elkövetőt bizonyos magatartási szabályok betartására.

2010-ben előzetes jelentés készült a becsületgyilkosságokat illetően. A jelentés 11 ismert ügyet nevesít, ebből a legkorábbi 1991-es, illetve további 8 ügyet emel ki a menekültügyi eljárás köréből, ahol a családon belüli erőszaktól, illetve a becsületgyilkosságtól való megalapozott félelem 1993 óta menekültekénti elismerési ok.⁸⁵⁹

További, a közvéleményt erősen foglalkoztató kérdés a sharia alkalmazhatósága. Ezen belül is elsőként a muzulmán családjog alkalmazásának kérdése merült fel, Ontarióban. A házasságok felbontása során ugyanis egyre elterjedtebb lettek az alternatív vitarendezési megoldások (*alternative dispute resolutions*, ADR), melyek tág teret engednek a felek megegyezésének és ebbe belefértek bizonyos vallási megfontolások is – eredetileg (a választottbírói törvény 1991-es elfogadása óta) kifejezetten elő is lehetett írni a mediátor számára, hogy a vallási jogot is magában foglaló választott jogi szabályozást

⁸⁵⁷ Lawrence C. Buhagiar: Criminalising Female Genital Mutilation in Canada: The Excision of Multiculturalism? Current Issues in Criminal Justice Volume 9 Number 2, November 1997, 184-186., 184. <http://www.austlii.edu.au/au/journals/CICrimJust/1997/25.pdf>

⁸⁵⁸ *Bill C-29: Zero Tolerance for Barbaric Cultural Practices Act (2015)*

⁸⁵⁹ A jelentés konklúziójában kiemeli, hogy a becsületgyilkosságok nem feltétlenül köthetőek meghatározott vallásokhoz, vagy vallási gyakorlatokhoz, világszerte fordultak elő esetek a muszlimon kívül szikh, hindu, zsidó, illetve keresztény közösségekben is, a gyilkosságok gyakran nem vallásilag motiváltak, hanem az ego, a személyes ambíciók, illetve gondolkodásmód áll a háttérben. Dr. Amin A. Muhammad: Preliminary Examination of so-called „Honour Killings” in Canada. June, 2010 7-16., 31. https://www.justice.gc.ca/eng/rp-pr/cj-jp/fv-vf/hk-ch/hk_eng.pdf

alkalmazza. A megvalósításhoz hozzájárult az a feltételezés is, hogy a gyermektartást leszámítva a végrehajthatóságot jóváhagyó bíróság valószínűleg sosem vizsgálná ezen megállapodások, választottbírósági döntések tartalmát. Ennek megfelelően 2003 végén az Islam Institute for Civil Justice nevű szervezet bejelentette, hogy családjogi és örökösödési ügyekben elkezd a muzulmán jog alapján döntőbíráskodni és a választottbírósági törvény alapján kikényszeríthetők lesznek ezek a döntései. A kialakult felháborodás hatására Ontario tartomány kormánya felkérte a volt legfőbb ügyészt, hogy folytasson vizsgálatot a választottbíráskodás családjogi és öröklés ügyekben való alkalmazhatóságát illetően. A vizsgálat eredménye az úgynevezett Boyd jelentés lett, ami egyrészt támogatta a választottbíráskodást ezeken a területeken, másrészt elvetette annak a gondolatát, hogy a társadalmi, vallási, vagyoni vagy bevándorlási jellegű, explicit vagy implicit kockázat érvénytelenítheti a választottbírósági kikötést. Úgy vélte, hogy a választottbíráskodás elfogadásához szükséges tájékozott hozzájárulást megkönnyíti az olyan közösségi szervezetek támogatása, akik elmagyarázzák Ontario tartomány joga és a kanadai jogrend alapján fennálló jogokat az eltérő kultúrából érkező személyek számára. Biztosítékként ugyanakkor azt javasolta, hogy amikor választottbírósági döntést megtámadják a bíróság előtt, a bíró semmisíthesse meg az ilyen döntést arra hivatkozással is, hogy a tartalma szélsőségesen tisztességtelen. A közvélemény nem támogatta a jelentést, a viták pedig egyre intenzívebbé váltak. 2005 szeptemberében Ontario tartomány kormánya bejelentette, hogy nem fogadja el a Boyd jelentés javaslatait, hanem módosítja a választottbírósági törvényt és kizárja a vallási alapú családjogi bíráskodást annak köréből. Mindez nem jelenti azt, hogy a felek ne fordulhatnak ilyen jellegű testületekhez, ugyanakkor jogilag nem köt az ott meghozott döntés. Ugyan elvi szinten felmerült, hogy a módosítás ellentétes lehet a vallásszabadsággal, de úgy tűnt, hogy nem lenne olyan kanadai bíróság, amely kikényszerítené a vallási szervek döntéseit.⁸⁶⁰ Szintén 2005-ben Ontariohoz hasonlóan Québec is elutasította a muzulmán jog alkalmazhatóságát és a sharia bíróságok felállítását családjogi ügyekben.⁸⁶¹

2019-ben ugyanakkor ismét előtérbe került a kérdés, amikor megszületett a büntetőítélet annak a két férfinak az ügyében (csalás, lopás, pénzmosás, valamint a csőd- és fizetésektelenségi törvény szerinti jogsértések miatt), akik sharia-kompatibilis

⁸⁶⁰ Audrey Macklin: Particularized Citizenship: Encultured Women and the Public Sphere. In: Seyla Benhabib and Judith Resnik (ed): *Migrations and Mobilities. Citizenship, Borders, and Gender*. New York University Press 2009 276-303., 282-283.

⁸⁶¹ Québec rejects sharia system.

<https://www.theglobeandmail.com/news/national/Quebec-rejects-sharia-system/article1119423/>

jelzálogkölsönt nyújtottak muszlim lakástulajdonosoknak. A terheltek 2004 óta nyújtottak ilyen kölcsönt, amit az egyik hitelintézetten keresztül finanszíroztak. A kölcsön lényege, hogy extra díjat fizetnek a muszlimok a vállalatnak, amin keresztül el tudják kerülni a kamatfizetést, amit tilt a vallásuk. A probléma akkor állt elő, amikor a hitelintézet megszakította az együttműködést, ami ellehetetlenítette, hogy a vállalat visszafizesse azokat a kölcsönöket, amiket a jelzálogkölsön ügyletek finanszírozására vett fel. A vállalat birtokában volt nagyobb mennyiségű arany és ezüst érme, a Korona arra hivatkozott, hogy ezt a hitelintézetnek kellett volna adni az adósság rendezésére, a terhelt viszont olyan muszlim tudósoknak adta, akik felügyelték az ügyletet, ezzel pedig fedezetet vont el. A bíróság bizonyítottság hiányában felmentette a két terheltet, akik az iszlám jog győzelmének tekintették a döntést.⁸⁶² Az ítélet kitért arra is, hogy a terhelt alappal hihette azt, hogy amit csinál, az legális, bár nem volt az, vagyis elfogadta az ún. „*colour of right*” védelmet, melynek lényege, hogy őszintén hinnie kell a terheltnek valamely tény fennállásában (a körülményekben van valamilyen „szín”, amely ezt a hitét megalapozza), ehhez azt kell bizonyítania a terheltnek, hogy fennállt a valóság látszata (*air of reality*), viszont az őszinte hitének nem kell észszerűnek is lennie.⁸⁶³

Felmerült problémaként, hogy a bevándorlók otthoni konfliktusaikat továbbviszik Kanadába: Torontóban egy jellemzően szingalézek által látogatott buddhista templomra dobtak gyújtóbombát szingalézek (2009), az Air India Torontóból Delhibe tartó járatának felrobbantása, melyet Kanadába bevándorolt, szikh militánsok követettek el indiai származású kanadaiak ellen (1985), vagy felhozható példának Mohamed Elmasry, a Canadian Islamic Congress volt vezetője is, aki szerint minden izraelit, aki elmúlt 18 éves, célpontnak lehet tekinteni.⁸⁶⁴

A Bouchard-Taylor jelentés a québeci észszerű alkalmazkodásról szóló vita vonatkozásában lefolytatott vizsgálatában több olyan esetet is említ az 1980-as évektől kezdődően, amely feszültséget generált a québeci francia közösségben és ezzel megalapozta az észszerű alkalmazkodással és az integrációval kapcsolatos vitákat.

A kezdeti problémák a vallási pihenőnapokat, illetve a vallási jelképek viselését (pl. turbán a lovasrendőrségnél, közoktatási intézményben lehet-e arcot eltakaró kendőt

⁸⁶² 2 men acquitted of all fraud, theft charges in Shariah-compliant mortgage case
<https://www.cbc.ca/news/canada/toronto/2-men-acquitted-of-all-fraud-theft-charges-in-shariah-compliant-mortgage-case-1.5167220>

⁸⁶³ R. v. Kalair and Panchbhaya, 2019 ONSC 3471

⁸⁶⁴ Jason Kenney multikulturalizmus-ügyi minisztert (2008-2013) idézi Elke Winter: Rethinking Multiculturalism After its „Retreat”: Lessons From Canada. *American Behavioral Scientist* 2015, Vol. 59(6) 637–657., 648.

hordani, vagy éppen kötelezővé lehet-e azt tenni muszlim oktatási intézményekben stb.) érintették leginkább, majd a 2000-es évekre tehető az alkalmazkodással kapcsolatos vita intenzívvé válása. Ide sorolható Multani kirpan-ügye, majd a sharia alkalmazhatóságának felmerülése Ontarióban, de nagy hatást gyakoroltak a 2001. szeptember 11-i terrortámadások, amely miatt megnőtt a gyanakvás és a bizonytalanság. Továbbra is probléma volt a fejkendő viselése, 2003-ban egy diák jogviszonyát megszüntették, mert nem volt hajlandó levenni a hidzsábját, 2005-ben az emberi jogi bizottság (Commission des droits de la personne et des droits de la jeunesse) ezen esetekre válaszul kiadott egy állásfoglalást, mely szerint a felekezeti magánintézmények kötelesek más vallások hallgatóihoz alkalmazkodni, például a fejkendő viselésének megengedésével, kivéve, ha be tudják bizonyítani, hogy e létesítményeknek vallási státusa bizonyos kivételeket vagy preferenciákat igényel. Felmerült kérdésként, hogy lehet-e hidzsáiban futballozni, vagy taekwondo mérkőzés során viselni, vagy éppen viselheti-e azt börtönőr. A Québec-i parlament 2005-ben egyhangúlag elutasította az iszlám bíróságok felállításának lehetőségét. Vita folyt amiatt, mert muszlim lányok nem akartak egy medencében vizsgázni úszásból a fiú osztálytársaikkal, illetve az úszni tanuló muszlim nők kérésére a velük egy medencében tartózkodó, a gyermekeik úszásoktatásán résztvevő apákat a medence elhagyására kérték. Montréalban egy kórház kénytelen volt a szülészorvosi ellátást igénybe vevőkkel aláírni egy nyilatkozatot, miszerint tudomásul veszik, hogy nem tudják garantálni számukra, hogy női orvos lássa el őket. Problémát okozott, hogy nincs halal menü a gyermekgondozóban, illetve kóser hűtőszekrény az egyik kórházban. Shabbath alatt az egyik kórház biztosította, hogy a nővérek házhoz menjenek, mely során öltözködési előírásoknak is meg kellett felelniük. Ultraortodox zsidó rabbi kifogásolta a reptéren a karácsonyfát, amelynek eredményeként el is kellett azt távolítani. Felmerült kérésként egy szikh motoros részéről, hogy bukósívak helyett turbánt viselhessen. A jelentés összesen 73 esetet ismertet, ebből 40 2006-2007-ben fordult elő, ekkor került ugyanis a kérdés közérdeklődés középpontjába. Az általános konklúziója a jelentésnek ugyanakkor az, hogy sokszor téves információkon és félreértéseken alapultak a viták és összességében az esetek túlnyomó többsége nem volt súlyos.⁸⁶⁵

⁸⁶⁵ Gérard Bouchard, Charles Taylor: BUILDING THE FUTURE. i. m. 43-60.

Következtetések

A kanadai multikulturalizmus mint sajátos társadalomszervezési politika és módszer létrejöttét, működését, alanyi körét, illetve hiányosságait vizsgálta a dolgozat, mely elsődlegesen a magyarországi perspektívához kíván sarokpontokat nyújtani, nem pedig a kanadai viszonyok között helyezi el magát. A dolgozat jelen záró része négy részre osztható: tartalmaz egyrészt I.) általános megállapításokat, másrészt II.) a dolgozat téziseire adott választ, továbbá III.) az egyes fejezetekben Kanadával összefüggésben tett megállapításokat, végezetül pedig IV.) a multikulturalizmus politikájának Kanadán kívüli hasznosíthatóságának kérdésére tér ki.

I.) *Általános megállapítások.* A dolgozat kiindulópontja szerint a kultúra a társadalom egyik attribútuma, a kultúra és a társadalom összekapcsolódik, az adott társadalmon belüli kultúra vagy kultúrák határozzák meg a társadalmat – a kultúra egy adott társadalmon belül összeköt egymással vagy elválaszt egymástól egyes közösségeket, ebbéli minőségében pedig állami beavatkozás, igazgatás tárgyát képezheti. A kultúrák közötti különbségeket változatos eszközökkel kezelik az egyes államok, ha úgy döntenek, hogy társadalomszervezésük lényege a diverzitás elfogadása és a kisebbségi kultúrákhoz való alkalmazkodás, akkor élhetnek a multikulturális megoldások széles körével is.

A dolgozat mindezek alapján a multikulturalizmus két lényegi jellemzőjéből indult ki, mely szerint a kultúrák békés együttélését teszi lehetővé, ezáltal pedig megteremti az államhoz és a társadalomhoz fűződő lojalitást, illetve a közösségek közötti szolidaritást, ami így társadalmi békéhez – mint az állam legfontosabb céljához – vezet. Ellentétben ugyanakkor azzal a felfogással, amely a multikulturalizmus megvalósulása esetén a kultúrák egyenlőségéből fakadóan elveti azt, hogy lenne egy domináns kultúra, azt vallja, hogy mindez ellentmond a társadalmi-politikai realitásoknak, a kultúrák egyenlősége leginkább az egyenlő értéküket jelenti, de abból nem következik, hogy a politikai hatalmuk, érdekérvényesítő képességük is egyenlő lenne, vagy kellene, hogy legyen. A domináns kultúra az ugyanis, amely meghatározó erőként összekapcsolódik a társadalommal és a társadalmi intézményekkel, ami a kisebbségi kultúrák vonatkozásában legfeljebb akkor adott, ha területi autonómiával bírnak (vagyis egy meghatározott területen élnek az adott kultúrához tartozó egyének, saját intézményrendszerrel és jogosultságokkal), de akkor sem egyenlő hatalmi potenciállal. A többségi kultúra kezében van emellett a politikai irányítás,

még akkor is, ha úgy dönt, hogy alkalmazkodik és hatalma egy részéről lemond a kisebbségi csoportok javára. A történelmileg domináns kultúra, még ha csökkenti is erőfölényes helyzetét, annyira nem fogja, hogy a politikai döntések meghozatalában, vagyis a kormányzásban ne legyen hangsúlyos a jelenléte. Ezért végső soron a domináns kultúra döntésén múlik, hogy milyen szinten alkalmazkodik a kisebbségi kultúrák igényeihez. Ebből fakad egyszersmind az, hogy az alkalmazkodási folyamatban sem nem várható el, hogy a társadalom feladja a domináns kultúrája legfontosabb kulturális jegyeinek irányadó jellegét.

II.) *A dolgozat téziseire adott válasz.* A dolgozat egyik tézise a történelmi háttér determináló erejéhez kapcsolódott. Mivel Kanada olyan kolónia volt, amely a kezdetektől fogva bírt bizonyos fokú diverzitással, az őslakosok jelenléte, az elfoglalt francia területek, illetve a brit telepesek változatossága miatt is, a diverzitásra természetes jelenségként, az élet megszokott velejárójaként is tekinthetünk. Ebben az értelmében történelmi tény, hogy Kanada mindig is multikulturális állam volt, nem pedig homogén, vagy nagyjából homogén nemzetállamként vágott neki a multikulturalizmus politikájának. A tézis annyiban mindenképpen beigazolódott, hogy a multikulturalizmus állami politikájának kidolgozásakor e történelmi háttér – vagyis az eltérő kultúrák jelenléte, a társadalomban betöltött, azt előremozdító szerepük – hangsúlyosan jelen volt. Hasonlóképpen hangsúlyos a történelmileg folyamatosan adott brit-francia konfliktus is, amely időközönként alkalmazkodási megoldások (pl. nyelvhasználat a bíróságok előtt, vagy a törvényhozásban, a szokásjog védelme, a katolikus vallás gyakorolhatóságának biztosítása, az, hogy katolikusok is betölthettek tisztségeket, katolikus oktatási intézmények működtetése, saját parlament és kormányzat) bevezetéséhez vezetett és ennek egyik eredményeként került sor a multikulturalizmus kidolgozására is. Másrészt viszont az őslakos közösségek jelenléte, a velük való történelmi kapcsolatok – melyek kezdetben az egyes nemzetek egyenlő pozícióján alapultak – nem játszottak szerepet a politika elfogadásakor. A tézis ellen hatnak továbbá a bevándorlókkal, eltérő kultúrákkal szembeni, a 20. század első felét jellemző elzárkózás, kirekesztés, diszkriminatív, illetve rasszista gyakorlatok is. Ebből a szempontból a multikulturalizmus nem organikus folyamat eredménye, hanem sokkal inkább jelentős paradigmaváltás, mely jelentős részben az 1960-as évek társadalmi mozgalmainak, az emberi jogok univerzalizmusa felfogása elterjedésének is köszönhető. Álláspontom szerint tehát részben az adott kulturális sokszínűség, a francia közösséghez való alkalmazkodás történelmi jelenléte, illetve az 1960-as évek társadalmi mozgalmainak hatása, kiegészülve a brit birodalmi identitás megszűnésével és egy új, kanadai identitás létrehozásának igényével

mint együttes körülmények járultak hozzá a kanadai multikulturalizmus sikeres létrejöttéhez és társadalmi elfogadottságához.

A dolgozat a multikulturalizmusnak a társadalmi, történelmi és politikai folyamatokkal való összekapcsolódásából kiindulva arra az álláspontra helyezkedett, hogy azt egy hullámzó skálaként lehet felfogni. A skála a multikulturalizmus alanyi körét jeleníti meg, mely a dogmatikai álláspont szerint a nemzetiségeket, a bevándorlók közösségeit, illetve az őslakos nemzeteket is magában foglalja, hullámzó jellege pedig az alkalmazandó megoldásokhoz, azok változásaihoz kötődik.

A dolgozat ezért kitért mindhárom alanyi kör helyzetére, illetve megvizsgálta az alkalmazott megoldásokat is, tekintettel arra a megfogalmazott tézisre is, miszerint mivel minden kultúrában vannak azonos elemek, a multikulturalizmus alkalmazhatósága attól függ, mekkora ez a közös rész. Ha kevés az eltérés, ami jellemző lehet a honos nemzetiségek és a többségi kultúra vonatkozásában, nagy valószínűség szerint nem lesz szükség a multikulturalizmus nemzetiségekre való kiterjesztésére. A skála másik végéhez tartoznak azok a kultúrák, ahol a többségi, domináns kultúrával a kisebbségben lévő kultúrák kisebb átfedést mutatnak, ahol olyan nagyfokú alkalmazkodásra lehet szükség, amely a többségi kultúra alapértékeivel, mint alapvető korláttal nem fér össze.

A dolgozat e két tézis vonatkozásában nagyrészt megerősítő következtetésekre jutott. Az alanyi kört vizsgálva a francia közösség vonatkozásában ugyanis kiviláglott a multikulturalizmus egyik hiányossága: nem tesz különbséget a nemzetiségek, illetve a bevándorló közösségek igényei között.

Bár a multikulturalizmus mint elv kiterjedt a francia közösségre is, a francia kultúrát is egyenlő értékű kultúrának tekintette, de megvalósítását tekintve összességében nem nyújtott számukra kedvező opciókat. Québec tartományként eleve jelentősebb autonómiával bírt, saját országgyűlése, kormánya volt, saját hatáskörökkel, biztosított volt a nyelvhasználat, a francia identitás szempontjából szintén alapvető jelentőségű katolikus vallás védelme, a francia nyelvű oktatás, a tartomány által meghatározott tartalmú tananyaggal, annak fenntartásában, illetve a mindennapi életet átható magánjogi viszonyokat is a francia szokásokon alapuló polgári törvénykönyv szabályozta. Vagyis mire bevezették a multikulturalizmust mint állami politikát, addigra eleve biztosítottak voltak a francia identitáshoz kapcsolódó azon elemek, jogosultságok, melyekkel összefüggésben konfliktusos helyzetek álltak fenn korábban a brit és a francia közösség között, míg értelemszerűen a nem konfliktusos kérdések vonatkozásában nem bírt relevanciával. Ezzel szemben a multikulturális politika nem ismerte fel a kisebbségi léthez kapcsolódó

félelmeket, vagyis a kulturális beolvadást, a kulturális mozaikban való feloldódás, az anyanyelv elvesztésének veszélyét. A multikulturalizmus helyett a bevándorlók igényeihez való alkalmazkodás rendszerét teremtette meg. Mivel a bevándorló közösségek célja a befogadás – ellentétben a nemzetiségekkel, amelyeké az autonómia –, a multikulturalizmus a társadalmat érzékenyítette antidiszkriminációs, antirasszista programokkal, az ő közösségeik számára biztosította a társadalom egyenlő értékű részévé válás lehetőségét, az ő vonatkozásukban kívánta megteremteni az inkluzív társadalmat. Összességében tehát a franciák vonatkozásában nem volt képes elérni az egyik legfontosabb pozitív hatását, az államhoz és a társadalomhoz mint egészhez való lojalitás kialakítását, fenntartását, vagy éppen előmozdítását, és így nem is tudta igazán megakasztani az szecessziós elszakadási törekvéseket és ekként a szuverenitás-igény és az autonómia-igény összeütközését sem.

Az őslakosok vonatkozásában egyértelmű következtetés levonása – azon túlmenően, hogy későn kerültek az állami figyelem középpontjába és érdekérvényesítő képességük is kisebb – nehéz. Egyrészt alapvető szükség lenne az őslakosokat is változatos csoportként felfogni, vagyis nem önmagában az őslakosokhoz való alkalmazkodásról beszélhetünk, hanem az egyes őslakos csoportokhoz, melyek nyelvükben és szokásaikban is jelentős eltérést mutatnak. Másrészt igényeik is változatosak: az eredeti környezetük, vagyis földjeik visszaadása például meglehetősen távol helyezkedik el a tipikus multikulturális megoldásoktól, melyek a kultúrák megismerését, a közös elemek hangsúlyozását, az eltérések elfogadását helyezik a középpontba, Másrészt eltérő a társadalom hozzáállása is: míg Kanada lakosságának kb. 30%-a bevándorló gyökerekkel bír és a kanadai identitás része a multikulturalizmus abban az értelemben, hogy a bevándorlókhoz való alkalmazkodást biztosítja, addig az őslakosokat továbbra is sújtja a történelmi gyökerekből táplálkozó diszkrimináció. Jelentősek továbbá a kulturális eltérések is. A dogmatikai multikulturalizmus már egy ideje foglalkozik azzal a kérdéssel, hogy minden kulturális különbséget értéként kell-e felfogni, vagy meg kell-e húzni a határokat. Azok, akik ez utóbbi mellett érvelnek, rendszeresen felhosszúsítják példának az őslakos közösségek patriarchális berendezkedését, a nőket érő sérelmeket, mint elfogadhatatlan kulturális szokásokat, de megemlíthetjük a premodern életmódot, a gondolkodási struktúra eltérését (melyre jó példa a történelemszemléletük), vagy éppen a közösségi alapú társadalmukat, szemben az individualista nyugati kultúrákkal. Az őslakos közösségek vonatkozásában jelenleg a nyelveik megóvása, a munkavállalási, oktatási, egészségügyi, lakhatási helyzetük javítása az elsődleges cél, ami rendkívül erőforrásigényes és komplikált feladat, melyet csak kiegészíthetnek a klasszikus multikulturális megoldások, például azzal,

hogy ráirányítják a figyelmet a szokásaik értékeire, illetve lépésenként lebontják a diszkriminatív attitűdöket velük szemben.

Kanadában a skála középső részén ezért, ahogy a tézis is állította, a bevándorlók kultúrája helyezkedik el, vagyis ahol kölcsönös együttműködésben, az alkalmazkodás révén megteremthető a közösségek közti szolidaritás és az állam, illetve társadalom iránti lojalitás, mint a multikulturalizmus működésének lényege. Ezt támasztják alá a bevezetett multikulturális és integrációs programok, az oktatás (pl. a québeci ERC Program), a bírói gyakorlat is. A Charta 27. cikke, vagyis a multikulturális örökség klauzulája, a multikulturalizmus kialakulására, vagyis a múltra és annak jelenbéli hatásaira fókuszál, alapjogok korlátozásának mércéjéül (illetve leginkább annak egyik hozzáadott értékeként) szolgál és alapvetően a bevándorló kultúrákhoz tartozó személyek, illetve közösségek vonatkozásában merül fel. Megemlíthető továbbá az is, hogy a közvélemény is alapvetően a bevándorlókkal hozza összefüggésbe a multikulturalizmus.

A dolgozat tézisei közé tartozik az is, hogy a multikulturalizmus hullámzik az említett skálán. A kulturális eltérések kezelésének egyes módzatai is rámutattak, hogy az alkalmazkodás mértéke állami döntés függvénye, amely szorosan kapcsolódik a társadalom működéséhez. Az állam alapvetően szabadon dönti el, hogy demokratikus keretek között milyen eszközöket vesz igénybe a diverzitás kezelésére, ehhez a multikulturális megoldások csak egy, de nem kizárólagos utat képeznek. Ami determinálja az eszközök kiválasztását, az egyrészt a többségi kultúra pozíciója, hatása és alkalmazkodási hajlandósága, másrészt az állami hatalommal együttjáró mindenkori kötöttségek pl. alkotmányos korlátok, nemzetközi kapcsolatok, politikai tendenciák. Az, hogy az alkalmazkodás mértéke alapvetően a társadalmi környezettől függ, modellezhető Kanada vonatkozásában is: az idegenrendészeti, menekültügyi szabályozással összefüggésben láthattuk, hogyan adjusztálja Kanada alkalmazkodásának mértékét a körülmények változása, vagy éppen a szabályozás és gyakorlat nem szándékolt hatásainak tükrében.

III.) *Kanadával összefüggésben tett megállapítások.* A dolgozatban tett megállapítások egy része már a tézisekre adott válaszban is megtalálható, ebben a pontban ezért elsődlegesen a bevándorlás kérdéskörére fókuszálok.

A dolgozat kiemelten foglalkozik a bevándorlással, mint a kanadai társadalom diverzitása kialakulásának mozgatórugójával. A dolgozat ebben a részben áttekinti, hogy a kanadai állam hogyan viszonyult a bevándorlókhoz, menekültekhez, e viszonyulást milyen tényezők befolyásolták, illetve milyen eszközökkel élt az állam a kanadai társadalom bevándorlásán keresztül való sokszínűvé válása vonatkozásában, egyáltalán mekkora a

szerepe a sokszínűvé válásban. A multikulturalizmus három alanyi köréből ugyanis legnagyobb mértékben jellemzően a bevándorlók – változtatják meg egy társadalom kulturális szövetét, az említett skálán a domináns kultúrához közelebb, illetve attól távolabb is elhelyezkedhetnek, ugyanakkor az állami szuverenitásból adódóan az állam sokkal inkább alakítója a folyamatoknak azáltal, hogy sok tekintetben kizárólag a saját döntésén múlik, hogy kiket enged be a saját területére, kiknek engedi a letelepedést, a társadalom részévé válást.

A dolgozat ezzel összefüggésben rámutat arra, hogy ugyan nagyobb az állam mozgásteret a bevándorlással összefüggésben, mégis vannak bizonyos tehetetlenségi tényezők, melyek kényszerítő körülményeket képezhetnek és amelyek ekként behatárolják az állami cselekvést is, elhozva a társadalom diverzitását, akár az állami akarat ellenében, vagy az állami szándékot meghaladóan is. Ide sorolhatjuk a jogszerűtlen határátlépés vagy tartózkodás, a humanitárius kötelezettségek teljesítésének, illetve az olyan kényszerítő körülményeknek mint például a munkaerőhiánynak a hatását. A jogszerűtlen belépés és tartózkodás jelenségét teljesen megszüntetni nem lehet és helyenként státuszlegalizálásban csúcsonyul ki, a menedék nyújtása kikerült az abszolút állami diszkrecionalitás közegéből és nemzetközi jogi kötelezettségként vállalták azt egyes államok, így az jogilag kötött döntéshozatallá vált, a gazdasági struktúra megváltozása, vagy éppen a jelentősebb gazdasági fellendülés pedig szintén elvezethetett ahhoz, hogy az állam a nem létező munkaerőt bevándorlók letelepítésével pótolja. Ezen tényezőknek a diverzitáshoz való hozzájárulása földrajzi területenként és időszakonként is eltérő, Kanada vonatkozásában például mindhárom kiemelkedő jelentőséggel bír.

A kanadai bevándorlás történelmét áttekintve a dolgozat bemutatta mind a bevándorlást támogató, mind pedig az azt széleskörű eszközrendszerrel megakadályozó állami akarat megnyilvánulásait és annak indokait is. Arra is rámutatott, hogy sok esetben az állami kontroll ellenében nőtt a diverzitás: ide sorolható például a szárazföldi határok ellenőrzésének hiánya miatt megnőtt bevándorlás, az idegenrendészeti szabályokkal visszaélő jogszerűtlen tartózkodás, vagy éppen az idegenrendészeti megoldások nem szándékolt hatása is, erre példaként hozható a hozzátartozók szponzorált bevándorlásának vártnál nagyobb mértéke. A humanitárius elem vonatkozásában, onnantól kezdődően, hogy annak fennállását elfogadta az állam, volt ad hoc, majd formalizált eljárás útján történő befogadás, továbbá korlátozott mértékű, illetve tudatosan nyitott befogadás (pl. menekültek európai menekülttáborokból való áttelepítése) is. Mindezt kiegészítette az egyes elemek összekapcsolódása és azok egymást generáló hatása is: a bevándorló csoportok nemcsak a

családegyesítést, illetve a szabad akaraton alapuló bevándorlás megkönnyítését támogatták, hanem a menedékkérők minél szélesebb körű befogadását is. A diverzitást tovább erősítette az egyenlőség elvének elfogadása is.

Felismerhető továbbá a diverzitás terjedésének és mélyülésének mintája is, melyhez segédfogalomként bevezette a horizontális és vertikális diverzitás fogalmát. A dolgozat egyik megállapítása, hogy időbelileg a bevándorlás által először horizontálisan nőtt a diverzitás azzal, hogy egyre több és több kulturálisan eltérő csoport jelent meg Kanadában, vagyis egyre több „mozaik” lett, amely mozaikok aztán erősödtek, mélyültek, ahogy az adott csoport létszáma és azon képessége, hogy megőrizze saját kultúráját egyre erősödött. Kanadában eredetileg az egyes brit csoportok, illetve a francia közösség volt erőteljesen jelen, a bevándorlás időben először előbbit erősítette tovább és csak utóbb, különösen a származási alapú bevándorlási politika megszűnésével, illetve a szabályozott és támogató menekültpolitika megjelenésével vált sokeleművé és vertikálisan is mélyé a kanadai mozaik. Ezzel párhuzamosan változott a társadalmi attitűd is: Kanadába eredetileg jellemzően Európából, illetve Amerikából érkeztek bevándorlók, őket követték a világ többi részéről, legutoljára az afrikai államokból érkezők, egyre nagyobb kihívás elé állítva az alkalmazkodási képességet. A felmerülő problémák elsődlegesen szociális, nem pedig integrációs jellegűek voltak, nehéz volt megoldani ugyanis a lakhatást, az újonnan érkezők szociális és egészségügyi ellátását, vagy éppen az oktatást, a bevándorlók viszont általánosan úgy ítélték meg, be tudtak illeszkedni, nem alakultak ki továbbá gettó jellegű környezetek. Utóbbiak a '90-es évektől kezdtek el elterjedni, ekkor nehezedett meg az integráció is, ahogyan a mozaik már annyira változatos lett, hogy előtérbe kerültek a többség által elfogadhatatlannak minősített gyakorlatok is. Utóbbi kérdésekre a dolgozat záró, a multikulturalizmus kritikájával foglalkozó része tér ki példálózva, arra fókuszálva, hogy a többség mely gyakorlatok ellen tiltakozott, kétségbe vonva az alkalmazkodás szükségességét, mivel úgy ítélték meg, hogy e szokások a társadalom ellenében hatnak.

Érdekes kettősségre mutat rá mindez a kanadai multikulturalizmus sikerességét illetően, hogy egyrészt a kanadai identitás szerves része, a társadalom és az élet egészét áthatja a más kultúrákhoz való pozitív hozzáállás, illetve a kanadai állam – többek között az állampolgársági politikában is megnyilvánuló – inkluzivitása, mely mindenképpen sikerként értékelhető, másrészt ugyanakkor jelen van a rasszizmus és a kirekesztés is, mely részben az őslakosokat, részben a bevándorlókat érinti, legutóbbi példa erre az új koronavírus megjelenésével együtt előtörő kínaiellenesség. Nyilvánvalóan egyetlen társadalmi politika sem tud teljes mértékben sikeres lenni a társadalom egészét illetően, nem feltétlenül jelent

ugyanis választ minden társadalmi csoport minden problémájára, a felmerülő összes kihívásra. Ugyanakkor ha azzal vetjük össze a tág értelemben vett – vagyis a nyelvi jogokat is magában foglaló – kanadai multikulturalizmus sikerességét, ami a dolgozat kiindulópontja is, nevesül a társadalmi béke elérésének célja, akkor megállapítható, hogy az angol-francia viszony súlyos, polgárháborúszerű feszültségét jórészt tudta kezelni az állam azzal, hogy a kanadai identitást új alapokra helyezve a francia nyelvet hivatalos nyelvvé téve a francia közösség jelentőségét elismerte, még úgy is, hogy számukra további jogosultságokat a multikulturalizmus maga nem hozott. Ezzel együtt pedig a többi kulturális közösség – mely képes volt fellépni érdekeinek érvényesítése érdekében, ekként egy lehetséges konfliktusforrást képezett – elismerés iránti igényét is teljesítette, megteremtve a társadalomhoz és az államhoz való lojalitás fontos bázisát. Nem feltétlenül nyilvánítható a multikulturalizmus sikertelenségének az őslakosok helyzetének viszonylagos rendezetlensége, az igényeik, különösen a földdel kapcsolatos igényeik jelentős fokú eltérése miatt, mely utóbbi egy jelentősebb fokú, erőforráselosztási, illetve –hasznosítási kérdés, illetve probléma. Másrészt az őslakos kultúrák, illetve nyelvek megőrzése fontos kapcsolódási pont és a multikulturalizmus sikertelenségének tekinthető, hogy az őslakosok vonatkozásában kevésbé volt képes elérni a velük szembeni attitűdök változását, továbbra is probléma ugyanis az őket sújtó hátrányos megkülönböztetés széles köre.

IV. *A multikulturalizmus politikájának Kanadán kívüli hasznosíthatósága.* Meglátásom szerint a kanadai módszereket és tapasztalatokat csak korlátozottan lehet átültetni más országok gyakorlatába. A történelmi háttér, a lakosság összetétele, a szokások, az alkalmazkodásra való hajlandóság, az identitás rögzültsége, vagy éppen a lojalitás és a közösségek közti szolidaritás kérdése alapvető eltérést mutat Kanada és a legtöbb európai állam vonatkozásában, az identitás rögzültsége vonatkozásában ki kell emelni, hogy a kanadai nemzeti identitás csak a 20. században alakult ki, míg az európai államok vonatkozásában jóval szilárdabb alapokkal bír, így más lehet a megítélése az alkalmazkodás kérdésének is. Ettől függetlenül vannak olyan elemei a multikulturalizmusnak is, amelyek más keretek között, másfajta alkalmazkodási megoldások részeként is jól működhetnek, ilyen lehet a multikulturális oktatás, amelynek részét képezheti az őshonos kisebbségek kultúrái bemutatása, illetve az antirasszista tananyag is.

Ki kell emelni, ahogy a dolgozat is utal rá, hogy többféle alkalmazkodási megoldás lehetséges, az államok maguk választanak eszközrendszert. Ez egyszersmind azt is jelenti, hogy átvehetnek bizonyos elemeket a multikulturális politikákból anélkül, hogy maga az állam multikulturális politikát alkalmazónak nyilvánítaná magát, vagy de facto ilyen

államnak minősülne. Érdeemes azt is szem előtt tartani, hogy e politika alapvetően olyan helyzetekben merülhet fel, amikor az eltérő kultúrájú közösségek képesek fellépni az elismerés iránti igénnyel, mondhatni politikai tényezőkké válnak, amikor a „mi” és az „ők” megkülönböztetése kiéleződik. E két megállapítás felveti annak a kérdését, hogy alkalmazható megoldást jelent-e a multikulturalizmus azon országokban, ahol a nemzeti kisebbségek az asszimilációs folyamat előrehaladott állapotában vannak és nem lépnek fel, vagy nem képesek hangsúlyosan fellépni elismerés iránti igénnyel. Általános válasz az, hogy amennyiben az adott állam a saját nemzeti kisebbségeinek fennmaradását kívánja előmozdítani, annak mindenképpen részét kell, hogy képezze nemcsak a kultúrájuk, önazonosságuk elismerése, hanem az asszimilációs folyamat visszafordítására való törekvés is. Ez adott esetben a speciális jogosultságok biztosításán, illetve az elismerés pusztán kinyilatkoztatásán túlmutató, a multikulturalizmushoz hasonló, átfogó társadalomszervezési megoldást is igényelhet. Példa lehet akár Magyarország is ebből a szempontból, hiszen a nemzetiségek jelenléte miatt deskriptív értelemben véve multikulturális ország, ahol kiemelt jelentőséggel is bír a helyzetük, a jelenlegi szabályozási környezetet tekintve is kiemelendő, hogy az Alaptörvény nemcsak azt mondja ki, hogy a nemzetiségek államalkotó tényezők, hanem a nemzetiségek nyelvének és kultúrájának ápolását és megőrzését is, a nemzetiségi törvény preambuluma pedig kifejezetten a kulturális sokszínűsége, a nyelvi különbözőségre a gazdagodás forrásaként tekint. A dolgozat elején ismertetett, Kymlicka és szerzőtársai által kidolgozott szempontrendszerben említett megoldások közül is több megvalósul, mindebből ugyanakkor nem következik, hogy maga az ország kifejezetten multikulturális politikát folytató országnak minősülne, vagy az asszimilációs folyamat visszafordítása csak ekként lehetséges. Amennyiben pedig nem a nemzetiségek helyzetét, hanem a bevándorlással kapcsolatos kérdéskört vizsgáljuk, a kanadai multikulturalizmus történelmét áttekintve tanulságos az állam szerepe a kanadai mozaik kiszélesedésével és elmélyülésével összefüggésben is, akár elrettentő tényezőként is.

A megoldási módozatokat tekintve ugyanakkor észre kell venni az egyik bevett gyakorlatukat: ha valamely, a társadalomra erőteljesen kiható kérdés merül fel, hajlamosak bizottságot alakítani, melynek tagjai, de legalább a közreműködők között a kapcsolódó tudományterületről is érkeznek tudósok, a bizottság tudományos kutatást is végez, de jellemző a közmeghallgatások rendkívül magas száma is, mely során az érintett közösség véleményét nagy hangsúllyal figyelembe is veszik. A diverzitásból fakadó problémák megoldása ugyanis módszertani oldalról nézve részben antropológiai (illetve szociológiai, társadalompszichológiai, gazdasági, politikai stb.) kutatást, másrészt pedig a jog, az állami

intézmények és az egyes közösségek hatékony közreműködését igényli, nem elégséges a politikai célok meghatározása és azok közigazgatás általi végrehajtása. Másrészt üdvös út lehet az érintett közösségek vezetői, szószólói bevonása is a döntéshozatalt előkészítő mechanizmusokba, hiszen így az adott közösség nem passzív résztvevője a folyamatoknak, hanem alakítója is. Minél hatékonyabb kíván lenni az állam, annál sokrétűbb folyamatokra, információkra alapozva kell, hogy megszülessen a döntése arról, hogy a kulturális-identitási (etnikai, vallási) eltéréseket hogyan kezelje. A társadalom és a kultúra hatalmas komplexitással rendelkező entitások, és ha e két entitás kapcsolatába akar belenyúlni az állam, azt csak nagyfokú gondosság mellett lehet végrehajtani.

Felhasznált irodalom

Jennifer Aaker, Bernd Schmitt: CULTURE-DEPENDENT ASSIMILATION AND DIFFERENTIATION OF THE SELF. Preferences for Consumption Symbols in the United States and China. JOURNAL OF CROSS-CULTURAL PSYCHOLOGY, Vol. 32. No. 5., September 2001 561-576.

Frances Abele: Is evaluation a tool for social justice? Reconciliation? Control? – Reflections on the Canadian experience in Indigenous affairs. In: Better Indigenous Policies: The Role of Evaluation. Canberra, 22–23 October 2012, Roundtable Proceedings. Australian Government Productivity Commission 2013 183-204.
<https://www.pc.gov.au/research/supporting/better-indigenous-policies/13-better-indigenous-policies-chapter11.pdf>

Irving Abella, Harold Troper: The line must be drawn somewhere: Canada and Jewish Refugees, 1933–9. The Canadian Historical Review, Volume 60, Number 2, June 1979, 178-209.

Yasmeen Abu-Laban, Christina Gabriel: Selling Diversity. Immigration, Multiculturalism, Employment Equity, and Globalization. Broadview Press 2002

Bruce A. Ackerman, Robert E. Charney: Canada at the Constitutional Crossroads. University of Toronto Law Journal Vol. 34., 1984 117-135

Address to the Electors of Terrebonne. Text of 1840 speech by Louis-Hippolyte LaFontaine promoting responsible government. In: Debra Thompson; François Rocher; Peter Russell: Essential Readings in Canadian Government and Politics, 2nd Edition. Emond Montgomery Toronto, 2015 4-7.

<https://canadiancourse readings.ca/product/essential-readings-in-canadian-government-and-politics-2nd-edition/>

Howard Adelman: Processing Bill C-86. Refuge, Vol. 12, No. 2 (July 1992) 1-3.

John Adler: General Principles of Constitutional and Administrative Law. Fourth Edition. Palgrave Macmillan 2002

A. Gergely András: A kulturális antropológia főbb részterületei. Szociálantropológia. In: Boglár Lajos – Papp Richárd (szerk.): A tükör két oldala. Bevezetés a kulturális antropológiába. Nyitott könyvműhely Budapest, 2007 87-97.

- A. Gergely András: A kulturális antropológia főbb részterületei. Politikai antropológia. In: Boglár Lajos – Papp Richárd (szerk.): A tükör két oldala. Bevezetés a kulturális antropológiába. Nyitott könyvműhely Budapest, 2007 98-108.
- Sharryn J. Aiken: Of Gods and Monsters: National Security and Canadian Refugee Policy. *Revue québécoise de droit international* Année 2001 14-1., 7-36.
- Richard Albert: Constitutional Amendment and Dismemberment. *Yale Journal of International Law*, Vol. 43, Issue 1 (Winter 2018), 1-84.
- Richard Albert: Four Unconstitutional Constitutions and Their Democratic Foundations. *Cornell International Law Journal*, Vol. 50, Issue 2 (Spring 2017), 169-198.
- Richard Albert: The Conventions of Constitutional Amendment in Canada. *Osgoode Hall Law Journal*, Vol. 53, Issue 2 (2016), pp. 399-441.
- Richard Albert: The Theory and Doctrine of Unconstitutional Amendment in Canada. *Comparative Perspectives on Canadian Constitutional Change*. *Queen's Law Journal*, Vol. 41, Issue 1 (Fall 2015), 143-206.
- Gerald Taiaiake Alfred: Colonialism and State Dependency. *Journal de la santé autochtone*, novembre 2009 42-60.
- Gordon W. Allport: *The Nature of Prejudice*. Text Edition. Addison-Wesley Publishing Company, Inc., Cambridge, Massachusetts 1954
- Fred Anderson: *Crucible of War. The Seven Year's War and the Fate of Empire in British North America, 1754-1766*. Vintage Books 2001
- Arday Lajos: *Nemzetállamok és kisebbségek. Történelem és identitás Közép-Európában*. L'Harmattan Kiadó Budapest, 2016
- Barbara Arneil: *John Locke and America. The Defense of English Colonialism*. Clarendon Press Oxford, 1996
- Nicholas Aroney: Democracy, Community, and Federalism in Electoral Apportionment Cases: The United States, Canada, and Australia in Comparative Perspective. *The University of Toronto Law Journal*, Vol. 58, No. 4 (Fall, 2008), 421-480.
- Michael Asch: From Terra Nullius to Affirmation: Reconciling Aboriginal Rights with the Canadian Constitution. *Canadian Journal of Law and Society / Revue Canadienne Droit et Société*, 2002, Volume 17, no. 2, 23-39.
- George Jordan Ashkar: Oh Canada! We Stand on Guard for Thee: Bill C-50 and the Negative Impact it May Have on Immigrant Hopes, Immigration Objectivity, and the Immigration and Refugee Protection Act of 2002. *Southwestern Journal of International Law*, 17(1), 143-174.

A valódi dzsihad – Európa nem veszi észre, merre halad. SZOMBAT. ZSIDÓ POLITIKAI ÉS KULTURÁLIS FOLYÓIRAT. 2010. november 10.

<https://www.szombat.org/archivum/a-valodi-dzsihad-%E2%80%93-europa-nem-veszi-eszre-merre-halad-1373029109>

Roosbeh (Rudy) B. Baker: Racial Formation in Quebec: A Legal Retrospect. *Journal of Law in Society*, Vol. 10., Number 1., Fall, 2008 1-30.

Bakk Miklós: Politikai közösség és identitás. Komp-Press Kiadó Kolozsvár, 2008

Balázs Géza-Takács Szilvia: Bevezetés az antropológiai nyelvészetbe. Pazu-Westermann – Inter – PREAE.HU, Budapest, 2009

Elaine Baldwin, Brian Longhurst, Greg Smith, Scott McCracken, Miles Ogborn: *Introducing Cultural Studies*. Peking University Press, 2006

Bali János – Boglár Lajos: A kulturális antropológia története dióhéjban. In: Boglár Lajos – Papp Richárd (szerk.): *A tükör két oldala. Bevezetés a kulturális antropológiába*. Nyitott könyvműhely Budapest, 2007 19-32.

James A. Banks: Multicultural Education: Characteristics and Goals. In: James A. Banks, Cherry A. McGee Banks (ed): *Multicultural Education. Issues and Perspectives*. Ninth Edition Wiley, 2016 2-23.

Banks, James A. and Michelle Tucker: Multiculturalism's Five Dimensions. NEA Today Online

<https://www.learner.org/workshops/socialstudies/pdf/session3/3.Multiculturalism.pdf>

James A. Banks: *The Routledge International Companion to Multicultural Education*. Routledge 2009, 9-32.

James A. Banks: The Social Studies, Ethnic Diversity, and Social Change. In: James A. Banks: *Race, Culture, and Education. The selected works of James A. Banks*. Routledge, 2006 93-106.

Keith Banting, Richard Johnston, Will Kymlicka, and Stuart Storoka: Do multiculturalism policies erode the welfare state? An empirical analysis. In: Keith Banting and Will Kymlicka (ed): *Multiculturalism and The Welfare State: Recognition and redistribution in contemporary democracies*. Oxford University Press New York, 2006 49-91.

Keith Banting, Will Kymlicka: Canadian Multiculturalism: Global Anxieties and Local Debates. *British Journal of Canadian Studies*, May 2010 43-72.

Michael Barkway: Canada Rediscovered Its History. *Foreign Affairs* Vol. 36., 1958 409-417.

Gordon Barnhart: *Peace, Progress and Prosperity: A Biography of Saskatchewan's First Premier*, T. Walter Scott. University of Regina, 2000

- Marty Barrett: Interculturalism and multiculturalism: Concepts and controversies. In: Martyn Barrett (ed): Interculturalism and Multiculturalism: Similarities and Differences. Strasbourg: Council of Europe Publishing. 2013 15-41.
- Bartusz-Dobosi László: Az indiánok lelkéről. Egyháztörténeti Szemle IV. évf. 1. szám, 2003 <http://www.uni-miskolc.hu/~egyhtort/cikkek/bartuszdobosi.htm>
- Lidija R. Basta Fleiner and Jean-François Gaudreault-DesBiens: Federalism and autonomy. In: Mark Tushnet, Thomas Fleiner (ed): Routledge Handbook of Constitutional Law. Routledge London and New York, 2013 141-158.
- Harald Bauder: Immigration Dialectic: Imagining Community, Economy, and Nation. University of Toronto Press, 2011
- Zygmunt Bauman: Modernség és ambivalencia In: Feischmidt Margit: Multikulturalizmus. Budapest: Osiris Láthatatlan Kollégium 1997, 47-59.
- Arthur Beauchesne: Events Which Led to Confederation. The Canadian Bar Review Feb., 1932, 101-110.
- Claude Bélanger: Tremblay Report And Provincial Autonomy In The Duplessis Era (1956). <http://faculty.marianopolis.edu/c.belanger/quebechistory/readings/tremblay.htm>
- Gloria Jane Bell: Oscillating Identities. Re-presentations of Métis in the Great Lakes Area in the Nineteenth Century. In: Christopher Adams, Gregg Dahl, Ian Peach (ed): Métis in Canada: History, Identity, Law and Politics. The University of Alberta Press, 2013 3-58.
- Ruth Benedict: Patterns of Culture. Eighteenth Printing. Houghton Mifflin Company, 1960
- Ruth Benedict: Krizantém és Kard. A japán kultúra mintái. In: Ruth Benedict – Mori Szadahiko: Krizantém és Kard. A japán kultúra újrafelfedezése. Nyitott Könyvműhely Budapest, 2009, 23-233.
- Ruth Fulton Benedict: A kultúra integrációja. In: Paul Bohannan és Mark Glazer (szerk.): Mérföldkövek a kulturális antropológiában. Második, javított kiadás. Panem Kiadó Budapest, 2006 254-263.
- Thomas Benjamin: Preface. In: Thomas Benjamin (ed): Encyclopedia of Western Colonialism since 1450. Thomson Gale 2007 XIII-XVIII.
- Jacqueline Bhabha: The “Mere Fortuity of Birth”? Children, Mothers, Borders, and the Meaning of Citizenship. In: Seyla Benhabib and Judith Resnik (ed): Migrations and Mobilities. Citizenship, Borders, and Gender. New York University Press 2009, 187-227.
- Biczó Gábor: Asszimilációkutatás – elmélet és gyakorlat. MTA Politikai Tudományok Intézete Etnoregionális Kutatóközpont Budapest, 2004

John Biles: A Hopeful Tale of Disempowerment and Despair. *History of Intellectual Culture* 2001 Vol. 1. <https://www.ucalgary.ca/hic/issues/vol1/11>

Brian Bird: The Unbroken Supremacy of the Canadian Constitution. *Alberta Law Review*, Vol. 55, Issue 3 (2018), 755-776.

Bíró Gáspár: Az identitásválasztás szabadsága. In: Molnár Gusztáv – Bíró Gáspár [szerk.]: *Autonómia és integráció. Magyar Szemle könyvek, Magyar Szemle Alapítvány: Magyarországért Alapítvány*, Budapest, 1993 18-63.

Cindy Blackstock, Ivan Brown, and Marlyn Bennett: Reconciliation: Rebuilding the Canadian Child Welfare System to Better Serve Aboriginal Children and Youth. In: I. Brown, F. Chaze, D. Fuchs, J. Lafrance, S. McKay, & S. Thomas Prokop (ed): *Putting a human face on child welfare: Voices from the Prairies*. Prairie Child Welfare Consortium. 59-87., 61-62., www.uregina.ca/spr/prairechild/index.html / Centre of Excellence for Child Welfare www.cecw-cepb.ca

Irene Bloemraad: *Becoming a Citizen: Incorporating Immigrants and Refugees in the United States and Canada*. University of California Press, 2006

Franz Boas: The Methods of Ethnology. *American Anthropologist* Vol. 22. No. 4. October-December, 1920 311-321.

Franz Boas: Az etnológia módszerei. In: Paul Bohannon és Mark Glazer (szerk.): *Mérföldkövek a kulturális antropológiában*. Második, javított kiadás. Panem Kiadó Budapest, 2006 148-157.

Franz Boas: The Limitations of the Comparative Method of Anthropology. *Science*, Vol. 4, Issue 103, 18 December 1896, 901-908.

Franz Boas: Az összehasonlító módszer korlátai az antropológiában. In: Paul Bohannon és Mark Glazer (szerk.): *Mérföldkövek a kulturális antropológiában*. Második, javított kiadás. Panem Kiadó Budapest, 2006 137-148.

Boglár Lajos: A tolerancia tudománya. Sztereotípiák és tipikus jelenségek. In: Boglár Lajos – Papp Richárd (szerk.): *A tükör két oldala. Bevezetés a kulturális antropológiába*. Nyitott könyvműhely Budapest, 2007 130-149.

Boglár Lajos: Az adaptáció művészete. In: A. Gergely András (szerk.): *Kulturális antropológia*. <http://mek.niif.hu/01600/01668/01668.htm>

Boglár Lajos: Előszó. In: Boglár Lajos – Papp Richárd (szerk.): *A tükör két oldala. Bevezetés a kulturális antropológiába*. Nyitott könyvműhely Budapest, 2007 9-11.

Boglár Lajos: Mit jelent a kulturális antropológia? In: Boglár Lajos – Papp Richárd (szerk.): A tükör két oldala. Bevezetés a kulturális antropológiába. Nyitott könyvműhely Budapest, 2007 15-18.

Paul Bohannon és Mark Glazer: Bevezetés. In: Paul Bohannon és Mark Glazer (szerk.): Mérföldkövek a kulturális antropológiában. Második, javított kiadás. Panem Kiadó Budapest, 2006 15-29.

Amy Bombay, Kimberly Matheson, and Hymie Anisman: Decomposing Identity: Differential Relationships Between Several Aspects of Ethnic Identity and the Negative Effects of Perceived Discrimination Among First Nations Adults in Canada. *Cultural Diversity and Ethnic Minority Psychology* 2010, Vol. 16, No. 4, 507–516.

Gérard Bouchard: Interculturalism: what makes it distinctive? In: Martyn Barrett (ed): *Interculturalism and Multiculturalism: Similarities and Differences*. Strasbourg: Council of Europe Publishing. 2013 93-110.

Pierre Bosset, Anna Gamper and Theo Öhlinger: Multicultural societies and migration. In: Mark Tushnet, Thomas Fleiner (ed): *Routledge Handbook of Constitutional Law*. Routledge London and New York, 2013 443-454.

Peter Bowal, Karen Lynn Perry: *Categories for Immigration to Canada*.

<http://www.lawnow.org/categories-for-immigration-to-canada/>

Monica Boyd and Michael Vickers: 100 years of immigration in Canada. *Canadian Social Trends* Autumn, 2010

<https://www150.statcan.gc.ca/n1/en/pub/11-008-x/2000002/article/5164-eng.pdf?st=qF-4gjjj>

John George Bourinot: *Canada*. G. P. Putnam's Sons New York, 1905

John George Bourinot: *Canada under British Rule 1760-1900*. Toronto: Copp Clark, 1901

John George Bourinot: *Manual of the Constitutional History of Canada. From the Earliest Period to the Year 1888. Including the British North American Act, 1867, and a Digest of Judicial Decisions on Question of Legislative Jurisdiction*. Montreal: Dawson Brothers 1888

József Böröcz and Mahua Sarkar: "Colonialism." *Encyclopedia of Global Studies*. Ed. Helmut K. Anheier, Mark Juergensmeyer, and Victor Faessel. Thousand Oaks, CA: SAGE, 2012. 229-34. SAGE Reference Online. Web. 22 Mar. 2012.

Geoffrey Brahm Levey: Interculturalism vs. Multiculturalism: A Distinction without a Difference? *Journal of Intercultural Studies* Vol. 33, No. 2, April 2012, 217-224.

Bernardino Bravo Lira: Vom Recht zu den Staaten: Universalismus und Pluralismus in der Weltordnung. *RECHTSTHEORIE* 25 (1994), 311 – 334.

Laurence Brosseau, Michael Dewing: Canadian Multiculturalism.

<https://lop.parl.ca/staticfiles/PublicWebsite/Home/ResearchPublications/BackgroundPapers/PDF/2009-20-e.pdf>

David M. Brown: Freedom from or Freedom for: Religion as a Case Study in Defining the Content of Charter Rights. *University of British Columbia Law Review*, Vol. 33, Issue 3 2000, 551-616.

Rogers Brubaker: A nemzet mint intézményesült forma, gyakorlati kategória, esetleges esemény. In: Kántor Zoltán (szerk.): *Nacionalizmuselméletek (szöveggyűjtemény)*. Rejtjel Kiadó Budapest, 2004 387-395.

George Bryce: Canada from 1763-1867. In: Justin Winsor: *Narrative and Critical History of America Vol. VIII.*, The Riverside Press, Cambridge, 1889, 131-190.

Lawrence C. Buhagiar: Criminalising Female Genital Mutilation in Canada: The Excision of Multiculturalism? *Current Issues in Criminal Justice Volume 9 Number 2*, November 1997, 184-186. <http://www.austlii.edu.au/au/journals/CICrimJust/1997/25.pdf>

J. M. Bumsted: *The Peoples of Canada. A Post-Confederation History*. Oxford University Press Toronto, 1992

Reginald Byron: Identity. In: Dr. Alan Barnard, Jonathan Spencer (ed): *Encyclopedia of Social and Cultural Anthropology*. Routledge 2002 441-442.

Canadian Council for Refugees: Brief history of Canada's responses to refugees.

<https://ccrweb.ca/sites/ccrweb.ca/files/static-files/canadarefugeeshistory6.htm>

Naomi Carmon: Immigration and Integration in Post-Industrial Societies: Quantitative and Qualitative Analyses. In: Naomi Carmon (ed): *Immigration and Integration in Post-Industrial Societies Theoretical Analysis and Policy-Related Research*. Macmillan Press Ltd 1996 13-29.

Adrienne S. Chan: Race-Based Policies in Canada: Education and Social Context. In: Reva Joshee and Lauri Johnson (ed): *Multicultural Education Policies in Canada and the United States*. UBC Press, 2007, 131-145.

Cher Weixia Chen: Indigenous Rights in International Law. *Oxford Research Encyclopedia, International Studies*

<https://oxfordre.com/internationalstudies/view/10.1093/acrefore/9780190846626.001.0001/acrefore-9780190846626-e-77>

Miriam Chiasson: A Clarification of Terms: Canadian Multiculturalism and Quebec Interculturalism. <https://canadianicon.org/wp-content/uploads/2014/03/TMODPart1-Clarification.pdf>

Citizenship and Naturalization Records.

<https://www.bac-lac.gc.ca/eng/discover/immigration/citizenship-naturalization-records/Pages/introduction.aspx>

Clark R. Cahow: Comparative Insights into Constitutional History: Canada, the Critical years. *Law & Contemporary Problems*. Vol. 45: No. 4 1982, 33-52.

Alan C. Cairns: An Election to Be Remembered: Canada 1993. *Canadian Public Policy / Analyse de Politiques*, Vol. 20, No. 3 (Sep., 1994), 219-234.

Jamie Cameron: Federalism, Treaties and International Human Rights Under the Canadian Constitution. *Wayne Law Review* Vol. 48., Spring, 2002 1-55.

Enid Campbell: Oaths and Affirmations of Public Office under English Law: An Historical Retrospect. *Journal of Legal History*, Vol. 21, Issue 3 (December 2000), 1-32.

Grant H. Carlton: When Reality Sets In: Why Quebec Could Not Exist as an Independent Nation. *Journal of International Law and Practice* Vol. 7, Issue 3 1998 465-490.

Georg Cavallar: Vitoria, Grotius, Pufendorf, Wolff and Vattel. Accomplices of European Colonialism and Exploitation or True Cosmopolitans. *Journal of the History of International Law* 10 (2008) 181-209.

George Cawston, A. H. Keane: *Early Chartered Companies (A. D. 1296-1858)*. Edward Arnold, Publisher to the India Office, 1896

http://www.gutenberg.org/cache/epub/17258/pg17258.epub?session_id=cef6d0ba1af2851f7deaa7e5dab4a7036427068a

Daina C. Chiu: The Cultural Defense: Beyond Exclusion, Assimilation, and Guilty Liberalism. *California Law Review* Volume 82., Issue 4. 1053-1125.

Dominique Clément: *Canada's Rights Revolution. Social Movements and Social Change, 1937-82*. UBC Press Vancouver, Toronto 2008

Anthony P. Cohen: Culture as Identity: An Anthropologist's View. *New Literary History* Vol. 24, No. 1, Culture and Everyday Life (Winter, 1993), 195-209.

Jeffrey J. Cole: Canadian Discord over the Charlottetown Accord: The Constitutional War to Win Quebec. *The North American Free Trade Agreement (NAFTA) Symposium: Comment*. *Dickinson Journal of International Law*, Vol. 11, Issue 3 (Spring 1993) 627-652.
<https://onlinelibrary.wiley.com/doi/epdf/10.1111/1468-2281.12243>

The Confederation Debates in the Province of Canada. Excerpts of parliamentary debates by John A. Macdonald and George-Étienne Cartier from 1865 regarding the proposed

federal union. In: Debra Thompson; François Rocher; Peter Russell: Essential Readings in Canadian Government and Politics, 2nd Edition Emond Montgomery Toronto, 2015, 10-17. <https://canadiancourse readings.ca/product/essential-readings-in-canadian-government-and-politics-2nd-edition/>

William C. Conklin: Constitutional Ideology, Language Rights and Political Disunity in Canada, 28 U.N.B. Law Journal Vol. 39. 1979, 39-65.

Constitutional Law in Canada. https://www.constitutional-law.net/index.php?option=com_content&view=article&id=5&Itemid=8

Shannon Conway: From Britishness to Multiculturalism: Official Canadian Identity in the 1960s. (De la britannicité au multiculturalisme: l'identité officielle du Canada dans les années 1960.) Études canadiennes / Canadian Studies. Revue interdisciplinaire des études canadiennes en France. 84 | 2018, Le Canada et ses définitions de 1867 à 2017: valeurs, pratiques et représentations (volume 2) 9-30.

Ramsay Cook: The Canadian Dilemma. International Journal Vol. 20. Issue 1, 1965 1-19.

Terrence E. Cook: Separation, Assimilation, or Accommodation. Contrasting Ethnic Minority Policies. Praeger Publishers 2003

Lorenzo Cotula: Land, Property and Sovereignty in International Law. Cardozo Journal of International & Comparative Law Vol. 25 2017, 219-286.

Heather Dalton: Merchants and Explorers. Roger Barlow, Sebastian Cabot, and Networks of Atlantic Exchange 1500–1560. Oxford University Press 2016

Catherine Dauvergne: Globalizing Fragmentation: New Pressures on Women Caught in the Immigration Law-Citizenship Law Dichotomy. In: Seyla Benhabib and Judith Resnik (ed): Migrations and Mobilities. Citizenship, Borders, and Gender. New York University Press 2009, 333-355.

Catherine Dauvergne: Evaluating Canada's New Immigration and Refugee Protection Act in its Global Context. Alberta Law Review 42:3, 2003 725-744.

Richard J. F. Day: Multiculturalism and the history of Canadian diversity. University of Toronto Press Incorporated 2000

Zoe Debest: Inuit Qaujimaqatuqangit (IQ) Principles.

<https://www.otusgroup.com/inuit-qaujimaqatuqangit-iq-principles/>

Definitions of Culture. In: John R. Baldwin, Sandra L. Faulkner, Michael L. Hecht, Sheryl L. Lindsley (ed): Redefining Culture Perspectives Across the Disciplines. Lawrence Erlbaum Associates, Inc. London, 2006 139-226.

Michael Dewing: Canadian Multiculturalism.

http://www.dev.multiculturalmentalhealth.ca/wp-content/uploads/2014/01/Dewing_Multiculturalism_2009-20-e.pdf

John A. Dickinson: New France: Law, Courts, and the Coutume de Paris, 1608-1760. Manitoba Law Journal, Vol. 23. 1995, 32-54.

Joseph Dicks and Fred Genesee: Bilingual Education in Canada. In: Ofelia Garcia, Angel Lin, Stephen May: Bilingual and Multilingual Education. Springer Verlag, 2017 1-15.

Gerald E. Dirks: Canada's Refugee Policy: Indifference Or Opportunism? McGill-Queen's University Press, 1977

Gerald E. Dirks: Immigration Policy in Canada.

<https://www.thecanadianencyclopedia.ca/en/article/immigration-policy>

Documents describing the voyage of John Cabot in 1497. In: Albert Bushnell Hart and Edward Channing (ed): American History Leaflets. Colonial and Constitutional. 1893 1-14.

http://eco.canadiana.ca/view/oocihm.9_03424/200?r=0&s=1

Documents Relating to the Constitutional History of Canada 1759-1791. Selected and Edited with Notes by Adam Shortt and Arthur G. Doughty. Ottawa, 1918 181-205.

William Dodge: Succeeding in Seceding: Internationalizing the Quebec Secession Reference under NAFTA. Texas International Law Journal Vol. 34. (1999), 287-326.

Dranik Réka: Változó előítéletek, alakuló identitások Korunk, 2009. május

<http://epa.oszk.hu/00400/00458/00149/index87bc.html>

Anthony Drumbl: Canada's New Immigration Act: An Affront to the Charter and Canada's Collective Conscience? Revue de droit de l'Université de Sherbrooke (1994) Volume 24, numéro 2., 385-432.

Elena Drymiotou: Human Rights, Constitutional Law and Belonging: The Right to Equal Belonging in a Democratic Society. Routledge, 2018

Michel Ducharme: Closing the Last Chapter of the Atlantic Revolution: The 1837-1838 Rebellions in Upper and Lower Canada. Proceedings of the American Antiquarian Society. American Antiquarian Society 2006, 413-430.

Jonathan R. Dull: The French Navy and the Seven Years' War. University of Nebraska Press 2005

William Archibald Dunning: History of Political Theories from Luther to Montesquieu. Macmillan 1905

René Durocher, Dominique Millette: Quiet Revolution. Canadian History. <https://www.britannica.com/topic/Quiet-Revolution>

Egedy Gergely: (Multi)kultúra–konzervatív olvasatban.

http://www.magyarszemle.hu/szamok/2001/2/multi_kultura

Sandra Elgersma: Resettling Refugees: Canada's Humanitarian Commitments. 2., 4.

<https://lop.parl.ca/staticfiles/PublicWebsite/Home/ResearchPublications/InBriefs/PDF/2015-11-e.pdf>

Sandra Elgersma, Julie Béchar: Legislative Summary of Bill C-6: An Act to amend the Citizenship Act and to make consequential amendments to another Act.

<https://lop.parl.ca/staticfiles/PublicWebsite/Home/ResearchPublications/LegislativeSummaries/PDF/42-1/C6-e.pdf>

Norbert Elias: The civilizing process. Sociogenetic and Psychogenetic Investigations. Revised edition. Blackwell Publishing, 2000

George E. Ellis: The Hudson Bay Company. In: Justin Winsor: Narrative and Critical History of America Vol. VIII., The Riverside Press, Cambridge, 1889, 1-80.

Gerhard J. Ens: The Battle of Seven Oaks and the Articulation of Métis National Tradition, 1811-1849. In: Brenda MacDougall, Nichole St-Onge, Carolyn Podruchn (ed): Contours of a People: Metis Family, Mobility, and History. University of Oklahoma Press, Vancouver 2010 93-119.

Thomas Hylland Eriksen: Ethnicity and Nationalism. Anthropological Perspectives. Pluto Press 2010

Victoria M. Esses, Lynne M. Jackson, John F. Dovidio, and Gordon Hodson: Instrumental Relations Among Groups: Group Competition, Conflict, and Prejudice. 227-243.

Ethnic and Cultural Minorities: Canadian Policy. From discrimination to equity and multiculturalism. LawNow, Volume 35, Issue 3 6-9.

<https://www.lawnow.org/wp-content/uploads/2012/08/LawNow353.pdf>

Richard Falk: An Emergent Matrix of Citizenship: Complex, Uneven and Fluid. In: Nigel Dower & John Williams (ed): Global Citizenship. A Critical Introduction. Routledge New York, 2002 15-29., 17., 23.

Judith Farbey and R. J. Sharpe with Simon Atrill: The Law of Habeas Corpus. Third Edition. Oxford University Press 2011

Feischmidt Margit: Multikulturalizmus: Kultúra, identitás és politikai új diskurzusa. In: Feischmidt Margit: Multikulturalizmus. Budapest: Osiris Láthatatlan Kollégium 1997, 7-28.

Carina Fiedeldej-Van Dijk: Feeding the Roots of Cultural Identity: Indigenous Wellness in Canada. In: Liat Klain-Gabbay: Indigenous, Aboriginal, Fugitive and Ethnic Groups Around the Globe.

<https://www.intechopen.com/books/indigenous-aboriginal-fugitive-and-ethnic-groups-around-the-globe/feeding-the-roots-of-cultural-identity-indigenous-wellness-in-canada>

Wolfgang Fikentscher: Law and Anthropology. Verlag der Bayerischen Akademie der Wissenschaften in Kommission beim Verlag C. H. Beck München, 2009

Michelle Filice: Numbered Treaties.

<https://www.thecanadianencyclopedia.ca/en/article/numbered-treaties>

John E. Findling and Frank W. Thackeray: What happened? An Encyclopedia of Events That Changed America Forever. Volume I: Through the Seventeenth Century. ABC-CLIO Santa Barbara, 2011

Augie Fleras – Jean Leonard Elliott: A multikulturalizmus Kanadában: A sokféleség felmagasztalása. In: Feischmidt Margit: Multikulturalizmus. Budapest: Osiris Láthatatlan Kollégium 1997, 29-38.

<https://kisebbssegkutato.tk.mta.hu/uploads/files/olvasoszoba/multikulturalizmus/Feischmidt%20Margit%20-%20Multikulturalizmus.pdf>

Hugh Donald Forbes: Trudeau as the First Theorist of Canadian Multiculturalism. In: Stephen Tierney (ed): Multiculturalism and the Canadian Constitution. UBC Press 2007, 27-42.

Irina Frasin: Identity and Cultural Diversity Arising From Globalization. European Journal of Science and Theology, September 2012, Vol. 8, No. 3, 37-45.

Minnie Aodla Freeman: Inuit. <https://www.thecanadianencyclopedia.ca/en/article/inuit>

The French Language and the Future of Our Race. Text of 1912 speech by Henri Bourassa promoting the preservation of the French language in Canada. Debra Thompson; François Rocher; Peter Russell: Essential Readings in Canadian Government and Politics, 2nd Edition Emond Montgomery Toronto, 2015, 18-22.

<https://canadiancourse readings.ca/product/essential-readings-in-canadian-government-and-politics-2nd-edition/>

J.S. Frideres: Racism. <https://www.thecanadianencyclopedia.ca/en/article/racism>

Alain G. Gagnon: Canada: Unity and Diversity. Parliamentary Affairs, Volume 53, Issue 1, January 2000, Pages 12–26.

James A. Gardner: The Theory and Practice of Contestatory Federalism. William & Mary Law Review Vol. 60. (2018) 507-588.

Gárdonyi Máté: Bevezetés a Katolikus Egyház történetébe. Jel Kiadó Budapest, 2012

Tim Alan Garrison: The Legal Ideology of Removal. The Southern Judiciary and the Sovereignty of Native American Nations. The University of Georgia Press 2009

Clifford Geertz: *The Interpretation of Cultures. Selected Essays.* Basic Books, Inc., Publishers New York, 1973

Lynn Gehl: Indigenous knowledge, symbolic literacy and the 1764 Treaty at Niagara. In: Malinda S. Smith (ed): *Transforming the Academy: Essays on Indigenous Education, Knowledges and Relations.* 23-26.

<https://www.ualberta.ca/-/media/D2916F31E07E43B5BFF8AF3FE2923920>

Michele J. Gelfand, Karen M. Holcombe: Behavioral Patterns of Horizontal and Vertical Individualism and Collectivism. In: Theodore M. Singelis: *Teaching About Culture, Ethnicity, and Diversity: Exercises and Planned Activities.* Sage Publications 1998 121-132.

Xavier Gélinas: *The Official Languages Act: The Early Years (1969-1977).*

<https://www.historymuseum.ca/blog/the-official-languages-act-the-early-years-1969-1977/>

Gereben Ferenc Nemzeti és vallási identitás kisebbségi és többségi helyzetben. http://terd.unideb.hu/doc/konyv/4/v_gereben.pdf

Gerencsér Balázs Szabolcs: Modellkísérletek: fogalmak, célok, módszertan. In: Gerencsér Balázs Szabolcs (szerk.): *Modellkísérletek a közigazgatás fejlesztésében. Az ún. „pilot projektek” határai elméletben és gyakorlatban.* Pázmány Press Budapest, 2013 11-33.

Nicolae Gheorghe–Thomas Acton: A multikulturalitás problémái: kisebbségi, etnikai, nemzetiségi és emberi jogok. *Replika* 1996, 23-24. szám, 207-218.

Dale Gibson: Section 27 of the Charter: More than a “rhetorical flourish”. *Alberta Law Review* Vol. XXVIII, No. 3., 1990, 589-603.

Anthony Giddens: *Consequences of Modernity.* Cambridge: Polity Press 1990

Anthony Giddens: *Turbulent and Mighty Continent. What Future for Europe?* Polity Press Cambridge, 2014

María-Teresa Gil-Bazo: The safe third country concept in international agreements on refugee protection assessing state practice. *Netherlands Quarterly of Human Rights*, Vol. 33/1, 2015 42–77.

Adrienne N. Girling: *How multicultural is Canada really? An investigation of the inclusion and exclusion of culturally diverse groups in English Canadians’ representations of Canadian nationhood and identity.* A thesis.

https://pdfs.semanticscholar.org/11dc/d0d3e049f8dce506c1658ec554f3bc96376f.pdf?_ga=2.109019073.2134964886.1576468343-1724354913.1571352046

Jeffrey Goldsworthy: Constitutional Interpretation. In: Michel Rosenfeld and András Sajó (ed): The Oxford Handbook of Comparative Constitutional Law. Oxford University Press 2012, 611-639.

Milton M. Gordon: Assimilation in American Life. The Role of Race, Religion, and National Origins. Oxford University Press New York, 1964

Paul C. Gorski: A Brief History of Multicultural Education.

<http://red.pucp.edu.pe/ridei/files/2012/11/121111.pdf>

Paul C. Gorski: Complicity with conservatism: the de-politicizing of multicultural and intercultural education. Intercultural Education, Vol. 17, No. 2, May 2006, 163–177.

Gödri Irén: Bevándorlás és etnicitás – összefüggések nyomában. In: Hárs, Ágnes; Tóth, Judit (szerk.) Változó migráció, változó környezet. Budapest, Magyarország: MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, 2010 87-124.

Julius H. Grey, John Gill: Canadian Citizenship.

<https://www.thecanadianencyclopedia.ca/en/article/citizenship>

Gulyás Éva: Etnikai konfliktusok és válsághelyzetek a nemzetállamban. Állam, xenofóbia, genocídium. Doktori értekezés. Budapest, 2018

https://www.uni-nke.hu/document/uni-nke-hu/Gulyas-Eva_Doktori-ertekezes_2018.pdf

John Remington Graham: Quebec, Canada, and the Glorious Revolution. Cahiers de Droit, Vol. 37, Issue 4 (Decembre 1996), 1015-1036.

Jack P. Greene: Pursuits of Happiness. The Social Development of Early Modern British Colonies and the Formation of American Culture. The University North Carolina Press 1988

Allan Greer: Company of New France. In: Thomas Benjamin (ed): Encyclopedia of Western Colonialism since 1450. Thomson Gale 2007 273-274.

W. L. Griffith: Dominion of Canada. McClellan and Goodchild limited publishers, Toronto, 1911

Alejandro Grimson: Culture and identity: two different notions. Social Identities, 16:1, 2010 61-77.

Shibao Guo and Yan Guo: Rethinking Multiculturalism in Canada: Tensions between Immigration, Ethnicity and Minority Rights. In: Shibao Guo and Lloyd Wong (ed): Revisiting Multiculturalism in Canada. Theories, Policies and Debates. Sense Publishers, 2015 123-140.

Jürgen Habermas: Harcok az elismerésért a demokratikus jogállamban. In: Feischmidt Margit: Multikulturalizmus. Budapest: Osiris Láthatatlan Kollégium 1997, 153-172.

David Hackett Fischer: Champlain's Dream. Simon and Schuster 2008

Anthony J. Hall: Royal Proclamation of 1763.

<https://www.thecanadianencyclopedia.ca/en/article/royal-proclamation-of-1763>

Stuart Hall: A kulturális identitásról. In: Feischmidt Margit: Multikulturalizmus. Budapest: Osiris Látthatatlan Kollégium 1997 60-85.

Stuart Hall: The Question of Cultural Identity. In: Stuart Hall, David Held and Tony McGrew (ed): Modernity and its Futures. Polity Press in Association with the Open University, Cambridge, 1992 273-325.

Mary Halloran: Ethnicity, the State and War: Canada and Its Ethnic Minorities, 1939-45. International Migration Review, Vol. 21, No. 1 (Spring, 1987), 159-167.

Roy Hanes: None is Still Too Many: An Historical Exploration of Canadian Immigration Legislation As It Pertains to People with Disabilities. Developmental Disabilities Bulletin, 2009, Vol. 37, No. 1 & 2, 91- 126.

James Hannay: History of Acadia, from Its First Discovery to Its Surrender to England by the Treaty of Paris. St. John, N. B. : Printed by J. & A. McMillan, 1879

Randall Hansen: Migration to Europe since 1945: Its History and its Lessons. In: Sarah Spencer (ed.): The Politics of Migration: Managing Opportunity, Conflict and Change. Blackwell Publishing 2003 25-38.

W. G. Hardy: From Sea unto Sea: Canada – 1850 to 1910: The Road to Nationhood. Doubleday & Company New York, 1960

Douglas Hartmann – Joseph Gerteis: Dealing with Diversity: Mapping Multiculturalism in Sociological Terms. Sociological Theory, Vol. 23, No. 2 (Jun., 2005), 218-240.

James C. Hathaway: Postscript – Selective Concern: An Overview of Refugee Law in Canada. MCGILL LAW JOURNAL Vol. 34. 1989, 354-357.

Hautzinger Zoltán – Hegedüs Judit – Klenner Zoltán: A migráció elmélete. Nemzeti Közszolgálati Egyetem Rendészettudományi Kar Budapest, 2014

http://real.mtak.hu/16634/1/w207.bat_session%3D1164013711%26infile%3D%26subj%3D8961%26cgimime%3Dapplication%252Fpdf

Freda Hawkins: Canada and Immigration. Public Policy and Public Concern. Second Edition. McGill-Queen's University Press Kingston and Montreal, 1988

Freda Hawkins: Canada's Green Paper on Immigration Policy. The International Migration Review, Vol. 9, No. 2, Migration and Fertility (Summer, 1975), 237-249.

Janet L. Hiebert: Parliamentary bills of rights: have they altered the norms for legislative decision-making? In: Gary Jacobsohn, Miguel Schor (ed): Comparative Constitutional Theory. Edward Elgar Publishing Cheltenham, UK, Northampton, MA, USA 2018 123-145.

E. J. Hobsbawm: Nations and nationalism since 1780. Programme, myth, reality. Second edition. Cambridge University Press, 1992

George Hodges: The Battle of Quebec and What it Meant. In: Stepping-stones in American History. W. A. Wilde Company 1904, 173-190.

Hódi Sándor: A nemzeti identitás zavarai. Forum Könyvkiadó Újvidék, 1992

William Hoverd, Erin LeBrun and Leo Van Arragon: Religion and Education in the Provinces of Quebec and Ontario.

[http://religionanddiversity.ca/media/uploads/religion and education in the provinces of quebec and ontario report.pdf](http://religionanddiversity.ca/media/uploads/religion_and_education_in_the_provinces_of_quebec_and_ontario_report.pdf)

N. W. Hoyles: The Civil Code of the Province of Quebec. Canadian Law Times, Vol. 23, Issue 3 (March 1903), 73-91.

Samuel P. Huntington: A civilizációk összecsapása és a világtrend átalakulása. Európa Kiadó, 1998

Luc Huppé: L'établissement de la Souveraineté Européenne au Canada. Les Cahiers de Droit, vol. 50, no 1, mars 2009, 153-206.

Nasser Hussain: The Jurisprudence of Emergency. Colonialism and the Rule of Law. The University of Michigan Press 2003

Talia Inlender: Status Quo or Sixth Ground? Adjudicating Gender Asylum Claims. In: Seyla Benhabib and Judith Resnik (ed): Migrations and Mobilities. Citizenship, Borders, and Gender. New York University Press 2009, 356-379.

Cornelius J. Jaenen: The Role of the Church in New France. Canadian Historical Association, Historical Booklet No. 40, Ottawa, 1985

Jakab András: Az európai alkotmányjog nyelve. 129., 64. lj.

http://real-d.mtak.hu/836/7/dc_781_13_doktori_mu.pdf

Matt Jantzi: 'Stranger Danger': A Critical Discourse Analysis of the Immigration and Refugee Protection Act. Sociology Major Research Papers. 6.

http://scholars.wlu.ca/soci_mrp/6

Jane Jenson: Fated to Live in Interesting Times: Canada's Changing Citizenship Regimes. Canadian Journal of Political Science / Revue canadienne de science politique, Vol. 30, No. 4 (Dec., 1997), 627-644.

Beryle Mae Jones: Multiculturalism and Citizenship: The Status of 'Visible Minorities' in Canada. Canadian Ethnic Studies. 2000, Vol. 32 Issue 1, 111-125.

<http://search.ebscohost.com/login.aspx?direct=true&db=a9h&AN=3975286&lang=hu&site=e=ehost-live>

- Preston Jones: Civil War, Culture War: French Quebec and the American War Between the States. *The Catholic Historical Review*, Volume 87, Number 1, January 2001, 55-70.
- Torben Beck Jørgensen, Barry Bozeman: Public Values. An Inventory. *Administration & Society*, May 2007, 39(3):354-381.
- Rosalie Jukier: Canada's Legal Traditions: Sources of Unification, Diversification, Or Inspiration, 11 *Journal of Civil Law Studies* Vol. 11. (2018) 75-104.
- Kántor Zoltán: Nemzet és intézményesülés. In: Fedinec Csilla (szerk.): *Nemzet a társadalomban*. Teleki László Alapítvány Budapest, 2004 275-290.
- Edward Keene: *Beyond the Anarchical Society. Grotius, Colonialism and Order in World Politics*. Cambridge University Press 2004
- Ninette Kelley and Michael Trebilcock: *The Making of the Mosaic: A History of Canadian Immigration Policy*. University of Toronto Press, 1998
- William Paul McClure Kennedy: *Constitution of Canada; an Introduction to Its Development and Law*. London; Toronto: Oxford University Press 1922
- János Kenyeres: Aspects of Canadian Multiculturalism: History, Policy, Theory and Impact. *The Central European Journal of Canadian Studies*, Volume 9 (2014) 27-44.
- Linda K. Kerber: The Stateless as the Citizen's Other: A View from the United States. In: Seyla Benhabib and Judith Resnik (ed): *Migrations and Mobilities. Citizenship, Borders, and Gender*. New York University Press 2009, 76-123.
- Anna Kirova: Critical and Emerging Discourses in Multicultural Education Literature. In: Shibao Guo and Lloyd Wong (ed): *Revisiting Multiculturalism in Canada. Theories, Policies and Debates*. Sense Publishers, 2015 239-254.
- Kisdi Barbara: *A kulturális antropológia története, elméletei és módszerei*. Egyetemi jegyzet. Pázmány Péter Katolikus Egyetem Budapest, 2012
- Howard Kislowicz: *Loyola High School v. Attorney General of Quebec: On Non-triviality and the Charter Value of Religious Freedom*. *The Supreme Court Law Review: Osgoode's Annual Constitutional Cases Conference* (2015) 71 S.C.L.R. (2d) 331-351.
- Kiss Gabriella: Multikulturalizmus – korunk alapszava? In: KISS GABRIELLA (szerk.): *Multikulturalizmus. Konferencia-sorozat I*. Debrecen, 1997 19-39.
- Valerie Knowles: *Strangers at our Gates. Canadian Immigration and Immigration Policy, 1540-2006*. Revised Edition. Dundurn Press Toronto, 2007
- Jürgen Kocka: *Capitalism. A Short History*. Princeton University Press 2016
- Margaret Kohn and Kavita Reddy: "Colonialism". *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Fall 2017 Edition), Edward N. Zalta (ed.),

<https://plato.stanford.edu/archives/fall2017/entries/colonialism/>

Koller Boglárka: Nemzet identitás, politika Európában. L'Harmattan Kiadó – Zsigmond Király Főiskola Budapest, 2006

Anat Kolumbus, Ayelet Shavit and Aaron M. Ellison: Two Roads Diverge in a Wood: Indifference to the Difference Between 'Diversity' and 'Heterogeneity' Should Be Resisted on Epistemic and Moral Grounds. <http://philsci-archive.pitt.edu/12432/>

Alfred Louis Kroeber: A kultúra fogalma a tudományban. In: Paul Bohannon és Mark Glazer (szerk.): Mérföldkövek a kulturális antropológiában. Második, javított kiadás. Panem Kiadó Budapest, 2006 160-188.

Alfred L. Kroeber and Clyde Kluckhohn: Culture: A Critical Review of Concepts and Definitions. Papers of the Peabody Museum of American Archeology and Ethnology, Harvard University, Cambridge, Vol. XLVII., No. 1. 1952

<http://www.pseudology.org/Psychology/CultureCriticalReview1952a.pdf>

Andrij Kudla Wynnyckyj: Canada's Immigration Act under legislative review, "Not Just Numbers" report examined at hearings.

<http://www.ukrweekly.com/old/archive/1998/149802.shtml>

Benjamin Kutsyuruba, David Burgess, Keith Walker, J. Kent Donlevy: A Guide to Ontario School Law. Turning Point Global, 2013

Michael Kuzmin, Arik Motskin and Zack Gallinger: Arabic Beyond the Arctic Circle? Canada's Far-Flung Language Enclaves Will Surprise You.

<http://the10and3.com/arabic-beyond-the-arctic-circle-canadas-far-flung-language-enclaves-will-surprise-you/>

Michael Kuzmin, Arik Motskin and Zack Gallinger: Mapping Canada's Mosaic of Immigrant Communities.

<http://www.the10and3.com/mapping-canadas-mosaic-of-immigrant-communities/>

David Kwavnick: Tremblay Report. McLelland and Stewart Toronto, 1973 VIII-X.

Will Kymlicka: Immigration, Citizenship? Multiculturalism: Exploring the Links In: Sarah Spencer (ed): The Politics of Migration: Managing Opportunity, Conflict and Change. Blackwell Publishing, 2003 195-208.

Will Kymlicka – Christine Straehle: Kozmopolitanizmus, nemzetállamok, kisebbségi nacionalizmus. In: Kántor Zoltán – Majtényi Balázs (szerk.): Szöveggyűjtemény a nemzeti kisebbségekről 17-42.

Will Kymlicka: Multicultural Citizenship. A Liberal Theory of Minority Rights. Clarendon Press Oxford, 1995

Will Kymlicka: The Canadian Model of Diversity in a Comparative Perspective. In: Stephen Tierney (ed): Multiculturalism and the Canadian Constitution. UBC Press 2007 61-90.

Will Kymlicka: Theorizing indigenous rights. The University of Toronto Law Journal Vol. 49, No. 2 (Spring, 1999), 281-293.

Shauna Labman: Private Sponsorship: Complementary or Conflicting Interests? Refuge Volume 32., Number 2., 67-80.

Maivân Clech Lâm: We the [Indigenous] Peoples of the United Nations. In: Sienho Yee and Jacques-Yvan Morin (ed.): Multiculturalism and International Law. Essays in Honour of Edward McWhinney, Martinus Nijhoff Publishers. 589-616.

Wallace E. Lambert, Fathali M. Moghaddam, Jean Sorin, Simone Sorin: Assimilation vs. Multiculturalism: Views from a Community in France. Sociological Forum, Vol. 5, No. 3 (Sep., 1990), 387-411.

G. Laing, Celine Cooper: Royal Commission on Bilingualism and Biculturalism.

<https://www.thecanadianencyclopedia.ca/en/article/royal-commission-on-bilingualism-and-biculturalism>

J. A. Laponce: The Protection of Minorities. Berkeley: University of California Press, 1960

Edmond Lareau: Histoire du Droit Canadien: Depuis les Origines de la Colonie Jusqu'à nos Jours. Montréal Librairie Générale de Droit et de Jurisprudence 1888

Paul Laurendeau, Celine Cooper: Official Languages Act (1969).

<https://www.thecanadianencyclopedia.ca/en/article/official-languages-act-1969>

Susan Lavergne: The Future of Canadian Federalism. Georgia Journal of International and Comparative Law Vol. 23., Spring, 1993 63-88.

Andrew Leach: The Roots of Aboriginal Homelessness in Canada. Parity Vol 23., Issue 9. November 2010 12-13., https://www.homelesshub.ca/sites/default/files/Parity_Vol23-09.pdf

Marc Leman: Canadian Multiculturalism. Library of Parliament, 1999

Letenyei László: A jelentésháló pókja. Adalék a kulturális antropológia érvényességi határának kérdéséhez. Elhangzott a Bertalan László Emlékkonferencián, Budapesten, 2002. március 25-26.,

https://www.uni-corvinus.hu/index.php?id=41618&type=p&file_id=774

Letenyei László: Kulturális antropológia. Elmélettörténet. Typotex Kiadó, 2012

Tracey Lindberg: The Doctrine of Discovery in Canada. In: Robert J. Miller, Jacinta Ruru, Larissa Behrend, Tracey Lindberg: Discovering Indigenous Lands. The Doctrine of Discovery in the English Colonies. Oxford University Press 2010 89-125.

Ralph Linton: Culture and Normality. In: George Devereux (ed): Culture and Mental Disorders. Charles C. Thomas Springfield, 1956 1-63.

Ralph Linton: Kultúra és normalitás. In: Paul Bohannon és Mark Glazer (szerk.): Mérföldkövek a kulturális antropológiában. Második, javított kiadás. Panem Kiadó Budapest, 2006 285-293.

Ania Loomba: Colonialism/Postcolonialism. Routledge, London and New York, 2000

Ronald S. Love: Maritime Exploration in the Age of Discovery, 1415–1800. Greenwood Press London, 2006

Arthur R. M. Lower: Colony to Nation. A History of Canada. Longmans, Green & Company Toronto, 1946

Robert H. Lowie: Culture & Ethnology. Douglas C. McMurtrie New York, 1917

Robert H. Lowie: A kultúra meghatározói. In: Paul Bohannon és Mark Glazer (szerk.): Mérföldkövek a kulturális antropológiában. Második, javított kiadás. Panem Kiadó Budapest, 2006 191-207.

Jürgen Luh: Frederick the Great and the First ‘World’ War. In: Mark H. Danley, Patrick J. Speelman (ed): The Seven Years’ War. Global Views. Brill Leiden, Boston 2012, 1-21.

Lurca Zsuzsanna: Kulturális identitás és de(kon)strukció. Egyetemi Műhely Kiadó, Bolyai Társaság – Kolozsvár 2014

Audrey Macklin: Particularized Citizenship: Encultured Women and the Public Sphere. In: Seyla Benhabib and Judith Resnik (ed): Migrations and Mobilities. Citizenship, Borders, and Gender. New York University Press 2009 276-303.

Maiden Speech – Canada: A Multicultural Nation March 3, 1964. In: Senator Paul Yuzyk (1913-1986). Father of Multiculturalism. 5-15.

http://www.yuzyk.com/Paul%20Yuzyk%20Book_Final.pdf

Majtényi Balázs: A nemzetállam új ruhája. A többkultúrájú politikai közösség magyarországi intézményesülése.

<https://kisebbskutato.tk.mta.hu/uploads/files/olvasoszoba/multikulturalizmus/Majt%C3%A9nyi%20nemzet%C3%A1llam.pdf>

Jay Makarenko: Immigration Policy in Canada: History, Administration and Debates. <https://www.mapleleafweb.com/features/immigration-policy-canada-history-administration-and-debates.html>

Jay Makarenko: Multiculturalism Policy in Canada.

<https://www.mapleleafweb.com/features/multiculturalism-policy-canada.html>

Jay Makarenko: The Indian Act: Historical Overview.

<https://www.mapleleafweb.com/features/the-indian-act-historical-overview#early>

Patrick Malcolmson and Richard Myers: *The Canadian Regime. An Introduction to Parliamentary Government in Canada*. Fifth Edition. University of Toronto Press Incorporated 2012

Manzinger Krisztián: *A területi alapú hatalommegosztás mint a multikulturális európai államok demokratikus stabilitásának lehetséges modellje*. Doktori értekezés. Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola Budapest, 2018

[https://ajk.kre.hu/images/doc4/JDI/esemenyek/Maninger Krisztian PhD ertekezes.pdf](https://ajk.kre.hu/images/doc4/JDI/esemenyek/Maninger_Krisztian_PhD_ertekezes.pdf)

Gregory Marchildon and Edward Maxwell: *Quebec's Right of Secession Under Canadian and International Law*. *Virginia Journal of International Law* Vol. 32., Spring, 1992 583-623.

Avishai Margalit and Joseph Raz: *National Self-Determination*. *The Journal of Philosophy*, Vol. 87, No. 9 (Sep., 1990), 439-461., 444.

James H. Marsh: *Samuel de Champlain and the Founding of Quebec*.

<https://www.thecanadianencyclopedia.ca/en/article/champlain-and-the-founding-of-quebec-feature>

Daniel Marston: *Essential Histories. The Seven Years' War*. Osprey Publishing 2001

Ged Martin: *The Canadian rebellion losses bill of 1849 in British politics*. *The Journal of Imperial and Commonwealth History* Volume 6, Issue 1 1977, 3-22.

Pierre Martin: *Association after Sovereignty? Canadian Views on Economic Association with a Sovereign Quebec*. *Canadian Public Policy / Analyse de Politiques*, Vol. 21, No. 1 (Mar., 1995), 53-71.

Miguel Angel Martinez: *Vertical and horizontal relations: What is 'society' about?*

<http://www.miguelangelmartinez.net/?2018-Vertical-and-horizontal>

Calvin R. Massey: *The Locus of Sovereignty: Judicial Review, Legislative Supremacy, and Federalism in the Constitutional Traditions of Canada and the United States*. *Duke Law Journal* Vol. 1990 1229-1310.

Brian M. Mazer: *Sovereignty and Canada: An Examination of Canadian Sovereignty from a Legal Perspective*. *Saskatchewan Law Review* Vol 42. 1977, 1-15.

Bruce Maxwell, David I. Waddington, Kevin McDonough, Andrée-Anne Cormier, Marina Schwimmer: *Interculturalism, Multiculturalism and the state funding and regulation of conservative religious schools*.

[https://www.academia.edu/29439543/Interculturalism Multiculturalism and the State Funding and Regulation of Conservative Religious Schools](https://www.academia.edu/29439543/Interculturalism_Multiculturalism_and_the_State_Funding_and_Regulation_of_Conservative_Religious_Schools)

W. H. McConnell: The Meech Lake Accord: Laws or Flaws. *Saskatchewan Law Review* Vol. 52(1), 1988 115-136.

Beverley McLachlin: Canadian Constitutionalism and the Ethic of Inclusion and Accommodation. *Western Journal of Legal Studies*, Vol. 6, Issue 3 (2015), 1-12.

Brian McLaughlin: Canada and the Canadian Question. *The Advocate (Vancouver)* Vol. 55. Part 3, May 1997 383-388., 386.

Janet McLean: The unwritten constitution. In: Gary Jacobsohn, Miguel Schor (ed): *Comparative Constitutional Theory*. Edward Elgar Publishing Cheltenham, UK, Northampton, MA, USA 2018 395-414.

Edward McWhinney: "Patriation" of the Canadian Constitution and the Charter of Rights and Freedoms. *Zeitschrift für ausländisches öffentliches Recht und Völkerrecht. Heidelberg Journal of International Law*. Volume 42 (1982) 223-260.

John Meisel: Human Rights and the Transformation of the Multicultural State: The Canadian Case in a Global Context. In: Kulcsár Kálmán, Denis Szabo: *Dual Images. Multiculturalism in Two Sides of the Atlantic*. The Royal Society of Canada, Magyar Tudományos Akadémia Budapest, 1996 19-40.

Mark Melchers & Bryan Schwartz: Facilitating Credentials Recognition at Frontline Agencies. In: Bryan Schwartz (ed): *Admitted but Excluded. Enhancing Access to Regulated Occupations for Newcomers to Canada*. *Asper Review of International Business and Trade Law*. Special Edition, Volume XI, 2011 215-233.

Peter Menzies: Understanding Aboriginal intergeneration trauma from social work perspective. *The Canadian Journal of Native Studies* XXVII, 2(2007):367-392.

Mészáros Margit: Nemzeti sokszínűség – multietnicitás – multikulturalitás. Egy biztonságosabb Európa felé. *Kutatási füzetek 6*. Budapest, Magyarország: Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem, (2005)

Robert J. Miller: *Native America, Discovered and Conquered*. Thomas Jefferson, Lewis & Clark, and Manifest Destiny. Praeger Publishers 2006

Robert J. Miller: The Doctrine of Discovery. In: Robert J. Miller, Jacinta Ruru, Larissa Behrend, Tracey Lindberg: *Discovering Indigenous Lands. The Doctrine of Discovery in the English Colonies*. Oxford University Press 2010, 1-25.

Robert J. Miller: The International Law of Colonialism: A Comparative Analysis. *Lewis & Clark Law Review* Vol 15:4 (2011), 847-922.

Sidney T. Miller: Development of the Canadian Legal System. *University of Pennsylvania Law Review And American Law Register* Vol 61 OCTOBER, 1913, 625-646.

David Mills, Richard Foot: Durham Report 2017

<https://www.thecanadianencyclopedia.ca/en/article/durham-report>

Minister of Immigration on Bill C-86. Extracts from an Address by the Honourable Bernard Valcourt, Minister of Employment and Immigration in the House of Commons during the Second Reading of Bill C-86 on June 19, 1992. *Refuge*, Vol. 12, No. 2 (July 1992)

Tariq Modood: Muslims and the Politics of Difference. In: Sarah Spencer: *The Politics of Migration: Managing Opportunity, Conflict and Change*. Blackwell Publishing, 2003, 100-115.

Tariq Modood & Nasar Meer: Rejoinder: Assessing the Divergences on our Readings of Interculturalism and Multiculturalism. *Journal of Intercultural Studies* Vol. 33, No. 2, April 2012, 233-244.

Michael J. Molloy, Peter Duschinsky, Kurt F. Jensen, Robert J. Shalka: *Running on Empty: Canada and the Indochinese Refugees, 1975-1980*. McGill-Queen's University Press 2017

Molnár István János: 1848 Kanadában. A felelős kormányzat megteremtése. *Világtörténet* 8. (40.) évfolyam 2018. 1. 5-22.

Dr. Molnár István János: A Québec-kérdés főbb aspektusai Kanada alkotmányos szabályozásának a tükrében. PhD értekezés Miskolc, 2002

<http://midra.uni-miskolc.hu/document/5744/1160.pdf>

Molnár István János: *Kanada története. A kezdetektől a konföderációig*. Patrocinium Kiadó Budapest, 2017

Dr. Molnár István János: Québec és a francia-kanadai jog. *Magyar Jog* 39. évfolyam 5. szám 1992. május, 308-312.

Monostori Tibor: A Las Casas és Sepúlveda közötti vita előzményei (1493-1551). *Kút* 2007/3. 1-42.

Michel Morin: The Discovery and Assimilation of British Constitutional Law Principles in Quebec, 1764-1774, *Dalhousie Law Journal* Vol. 36. (2013) 581-616.

Samuel Eliot Morison: *The Great Explorers. The European Discovery of America*. Oxford University Press 1978

Adam Mossoff: Locke's Labor Lost. *University of Chicago Law School Roundtable* Vol. 9, Issue 1, 2002 155-164.

<https://chicagounbound.uchicago.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1475&context=roundtable>

Dr. Amin A. Muhammad: Preliminary Examination of so-called "Honour Killings" in Canada. June, 2010 https://www.justice.gc.ca/eng/rp-pr/cj-jp/fv-vf/hk-ch/hk_eng.pdf

James Muldoon: Popes, Lawyers, and Infidels. The Church and the Non-Christian World, 1250-1550. University of Pennsylvania Press 2015

G. V. V. Nicholls: The Civil Law of Quebec: Some Disjointed Notes for a Lecture. Dalhousie Law Journal, Vol. 1, Issue 2 (December, 1973), 336-348.

Niedermüller Péter: Európai tévhitek. <http://beszelo.c3.hu/cikkek/europai-tevhite>

“Not Derived from the People”: Letter from the Fathers of Confederation to the British Colonial Secretary. In: Debra Thompson; François Rocher; Peter Russell: Essential Readings in Canadian Government and Politics, 2nd Edition Emond Montgomery Toronto, 2015 8-9.

<https://canadiancourse readings.ca/product/essential-readings-in-canadian-government-and-politics-2nd-edition/>

Peter C. Oliver: The Constitution of Independence. The Development of Constitutional Theory in Australia, Canada, and New Zealand. Oxford University Press 2005

D. A. O'Sullivan: Government in Canada: The Principles and Institutions of Our Federal and Provincial Constitution. The B.N.A. Act, 1867, Compared with the United States Constitution, With a Sketch of the Constitutional History of Canada. Enlarged and Improved. Originally published: Toronto: Carswell & Co., 1887.

Howard Palmer: Mosaic versus Melting Pot: Immigration and Ethnicity in Canada and the United States. International Journal Vol. 31, Issue 3 (Summer 1976), 488-528.

Pap András László: Az egyenlő bánásmód követelménye. In: Lamm Vanda (szerk.): Emberi jogi enciklopédia. HVG-ORAC Budapest, 2018 95-101.

Pap András László: Mozgásszabadság. Alkotmányjogi és nemzetközi jogi alapok. L'Harmattan Kiadó Budapest, 2009

Pap András László: Zsidónak (nem) lenni: az identitás megválasztásához fűződő jog. http://real.mtak.hu/18625/1/pap_gyp_fin.pdf

Papp Richárd: A kulturális antropológia főbb részterületei. Identitás és etnicitás. In: Boglár Lajos – Papp Richárd (szerk.): A tükör két oldala. Bevezetés a kulturális antropológiába. Nyitott könyvműhely Budapest, 2007 109-112.

Louis Parai: Canada's Immigration Policy, 1962-74. The International Migration Review Vol. 9, No. 4 (Winter, 1975), 449-477.

Pataki Ferenc: Kollektív emlékezet és emlékezetpolitika. Magyar Tudomány 2010/7., 778-799.

Patyi András: A közigazgatási működés jogi alapjai. Dialóg Campus Kiadó, 2017

Páva Rita: Interkulturális, multikulturális oktatás alapjai.

http://pedagoguskepzes.elte.hu/images/anyagok/ii3/27_interkulturalis_mutikulturalis_oktatas_alapjai.pdf

Ken Pennington: Henricus de Segusio (Cardinal Hostiensis). 14-16.

https://www.academia.edu/37630075/Henricus_de_Segusio_Cardinal_Hostiensis

J. G. A. Pocock: Political Thought and History. Essays on Theory and Method. Cambridge University Press 2009

Polyák Levente: A szerelem sugárútja és a gyűlölet lakótelepei. In: Lettre 60. szám, 2006. tavasz <http://epa.oszk.hu/00000/00012/00044/polyak.html>

Roy Porter: English Society in the Eighteenth Century. Penguin Books London, 1991

John Price: Canada, White Supremacy, and the Twinning of Empires. International Journal 68(4) 2013, 628-638.

Jesse Prinz: "Culture and Cognitive Science". The Stanford Encyclopedia of Philosophy (Fall 2016 Edition), Edward N. Zalta (ed.)

<https://plato.stanford.edu/archives/fall2016/entries/culture-cogsci/>

Prónai Csaba: A kulturális antropológia módszertana. In: Boglár Lajos – Papp Richárd (szerk.): A tükör két oldala. Bevezetés a kulturális antropológiába. Nyitott Könyvműhely Budapest, 2007 33-75.

Prónai Csaba: Távol és mégis közel. Ruth Benedict és Japán. In: Ruth Benedict – Mori Szadahiko: Krizantém és Kard. A japán kultúra újrafelfedezése. Nyitott Könyvműhely Budapest, 2009, 9-19.

A. R. Radcliffe-Brown: Structure and Function in Primitive Society. Essays and Addresses. With a Foreword by E. E. Evans-Pritchard and Fred Eggan. The Free Press Glencoe, Illinois, 1952

A. R. Radcliffe-Brown: A társadalmi struktúráról. In: Paul Bohannan és Mark Glazer (szerk.): Mérföldkövek a kulturális antropológiában. Második, javított kiadás. Panem Kiadó Budapest, 2006 419-434.

Frank-Olaf Radtke: Az idegenség konstrukciója a multikulturalizmus diskurzusában. In: Feischmidt Margit: Multikulturalizmus. Budapest: Osiris Láthatatlan Kollégium 1997 39-46.

Hon. Robert K. Rae: Courts and Group Right in Canada. St. Louis University Law Journal Vol. 42 1997-1998, 539-544.

G. A. Rawlyk: Canada's Immigration Policy, 1945 – 1962. Dalhousie Review, Volume 42, Number 3, 1962 287-300.

Joseph Raz: Multikulturalizmus – liberális szempontból In: Feischmidt Margit: Multikulturalizmus. Budapest: Osiris Láthatatlan Kollégium 1997, 173-189.

Emmanuelle Richez: The Impact of Constitutional Multiculturalism after Three Decades of Existence. <https://www.cpsa-acsp.ca/papers-2012/Richez.pdf>

Rupert Righton: The Origins of the Quebec Legal System. University of Toronto, School of Law Review Vol. 8:2 1950 11.

Steven C. Roach: Cultural Autonomy, Minority Rights and Globalization. Ashgate 2005

Lance W. Roberts and Rodney A. Clifton: Exploring the Ideology of Canadian Multiculturalism. Canadian Public Policy/Analyse de Politiques, Vol. 8., No. 1., (Winter, 1982) 88-94.

Kikanza Nuri Robins, Randall B. Lindsey, Delores B. Lindsey, Raymond D. Terrell: Culturally Proficient Instruction. A Guide for People Who Teach. Second Edition. Corwin Press, A Sage Publications Company, Thousand Oak, California, 2005

Giancarlo Rolla: The Two Souls of the Canadian Charter of Rights and Freedoms. International Journal of Canadian Studies/Revue internationale d'études canadiennes Numéro 36, 2007 329-345.

Renato I. Rosaldo: Foreword: Defining Culture. In: John R. Baldwin, Sandra L. Faulkner, Michael L. Hecht, Sheryl L. Lindsley (ed): Redefining Culture Perspectives Across the Disciplines. Lawrence Erlbaum Associates, Inc. London, 2006 IX-XIII.

Rostoványi Zsolt: A civilizáció(k) globalizálódása, avagy a globalizáció (de)civilizálódása? Magyar Tudomány 2002/6. <https://epa.oszk.hu/00700/00775/00043/785-799.html>

Patricia E. Roy: Multiculturalism and the English Canadian Identity. Annals of the American Academy of Political and Social Science, Vol. 538, Being and Becoming Canada (March, 1995) 199-209.

Oswaldo Ruiz Chiriboga: The right to cultural identity of indigenous peoples and national minorities: a look from the Inter-American System. SUR – INTERNATIONAL JOURNAL ON HUMAN RIGHTS 2006, Number 5 43-70.

Stanley B. Ryerson: The Founding of Canada. Beginnings to 1815. Progress Books, 1960

Richard Rymarz: Teaching Ethics and Religious Culture in Quebec High Schools: An Overview, Contextualization and Some Analytical Comments. Religious Education, 2012, 107(3), 295-310., 296.

John Ralston Saul: The Roots of Canadian Law in Canada. McGill Law Journal Annual Lecture Series Vol. 54. 2009, 671-694.

Daniel A. Scalberg: Challenge to Missionaries: The Religious Worlds of New France. *Vincentian Heritage Journal*. Vol. 14., Issue 1. 1993, 127-139.

André Schutten: Loyola v. Québec and Alberta's Bill 10 – A Brief Legal Analysis.

<https://arpacanada.ca/wp-content/uploads/2015/04/Loyola%20case%20and%20Bill%2010%20a%20brief%20legal%20analysis.pdf>

Colleen Sheppard: Challenging Systematic Racism in Canada. In: Elaine Kennedy-Dubourdieu (ed): *Race and Inequality: World Perspectives on Affirmative Action* (Kindle Edition). Routledge 2016

Schanda Balázs: Az Alkotmány megújításának kihívása. Közösségek és értékek az alkotmány mögött. In: Schanda Balázs – Varga Zs. András: *Látletek közjogunk elmúlt évtizedéből*. PPKE JÁK Budapest, 2010 53-60.

Schanda Balázs: Globalizáció és nemzeti identitás. In: Csink Lóránt – Schanda Balázs: *Összehasonlító módszer az alkotmányjogban*. Pázmány Press Budapest, 2017 31-44

Bernhard Schlink: Szekularizáció és multikulturalizmus között. *Fundamentum* 1997/2. sz. 30-34.

John Scott, Gordon Marshall: *A Dictionary of Sociology*. Oxford University Press 2009

Schöpflin György: Ráció, identitás és hatalom. In: *Regio. Kisebbség, politika, társadalom*. 1998/2. 3-32.

Mary Simon: Canadian Inuit. Where we have been and where we are going. *International Journal: Canada's Journal of Global Policy Analysis*, Volume: 66 issue: 4, 879-891.

Sipos Judit: A kulturális sokszínűség megélésének és kezelésének körülményei a hazai és külföldi tanítóképzésben. Doktori (PhD) értekezés. Pécs, 2016

John D. Skretny: *The Minority Rights Revolution*. The Belknap Press of Harvard University Press, 2002

Joan Small: Multiculturalism, Equality, and Canadian Constitutionalism. In: Stephen Tierney (ed): *Multiculturalism and the Canadian Constitution*. UBC Press Vancouver, Toronto 2007, 196-211.

Jennifer Smith: Canadian Confederation and the Influence of American Federalism. *Canadian Journal of Political Science/Revue canadienne de science politique*, XXI:3. (September/septembre 1988) 443-463

Sergey Sokolovskii and Valery Tishkov: Ethnicity. In: Dr. Alan Barnard, Jonathan Spencer (ed): *Encyclopedia of Social and Cultural Anthropology*. Routledge 2002, 290-295.

Sarah Song: "Multiculturalism". The Stanford Encyclopedia of Philosophy (Spring 2017 Edition), Edward N. Zalta (ed.)

<https://plato.stanford.edu/archives/spr2017/entries/multiculturalism/>

Patrick J. Speelman: Conclusion: Father of the Modern Age. In: Mark H. Danley, Patrick J. Speelman (ed): The Seven Years' War Global Views Brill Leiden, Boston 2012 519-536.

Nicholas D. Spence, Samantha Wells, Kathryn Graham and Julie George: Racial Discrimination, Cultural Resilience, and Stress. Discrimination raciale, résilience culturelle et stress. The Canadian Journal of Psychiatry / La Revue Canadienne de Psychiatrie 2016, Vol. 61(5) 298-307.

Scott Stephenson: When Constitutional Conventions Fail. Dublin University Law Journal, Vol. 38, Issue 2 2015, 447-464.

Barry L. Strayer: Canada's Constitutional Revolution. The University of Alberta Press Edmonton, 2013

Benjamin Sulte: Histoire des Canadiens-Français 1608-1880: Origine, Histoire, Religion, Guerres, Découvertes, Colonisation, Coutumes, vie Domestique, Sociale et Politique, Développement, Avenir. Wilson & Cie Éditeurs, Montréal 1882

Szabó Máté: Fél évszázad múlt el azóta...1968 jelentősége a civil társadalom és a mozgalmak számára. Civil Szemle XV. évfolyam I. szám, 2018. 5-34.

Szántó Konrád: A Katolikus Egyház története. II. kötet. Ecclesia Szövetkezet Budapest, 1984

Szántó Konrád: Egyháztörténelem. Jel Kiadó Budapest, 2014

Tamás András: A közigazgatási jog elmélete. Szent István Társulat Budapest, 2005

Tamás András: Magyar közigazgatási szervezeti jog. Szent István Társulat Budapest, 2005

Alan Taylor: American Colonies: The Settling of North America. The Penguin History of the United States, Volume 1., Penguin Books New York, 2002

Anne-Christine Taylor: A történelem megértési modelljei. In: Philippe Descola – Gérard Lenclud – Carlo Severi – Anne-Christine Taylor: A kulturális antropológia eszméi. Osiris-Századvég Budapest, 1994. 185-236.

Charles Taylor: Az elismerés politikája. In: Feischmidt Margit: Multikulturalizmus. Budapest: Osiris Láthatatlan Kollégium 1997 124-152.

Michael Temelini: Multicultural Rights, Multicultural virtues: A History of Multiculturalism in Canada. In: Stephen Tierney (ed): Multiculturalism and the Canadian Constitution. UBC Press 2007, 43-60.

Andrew S. Thompson: *In Defence of Principles: NGOs and Human Rights in Canada*. UBC Press 2010

Nathan Tidridge: *The Queen at the Council Fire: The Treaty of Niagara, Reconciliation, and the Dignified Crown in Canada*. Dundurn, 2015

Stephen Tierney: *Federalism and constitutional theory*. In: Gary Jacobsohn, Miguel Schor (ed): *Comparative Constitutional Theory*. Edward Elgar Publishing Cheltenham, UK, Northampton, MA, USA 2018 45-65.

Stephen Tierney: *Introduction: Constitution Building in a Multicultural State*. In: Stephen Tierney (ed): *Multiculturalism and the Canadian Constitution*. UBC Press Vancouver 2007, 3-23.

Mabel F. Timlin: *Canada's Immigration Policy, 1896-1910*. *The Canadian Journal of Economics and Political Science/Revue canadienne d'Economie et de Science politique*, Vol. 26, No. 4 (Nov., 1960), 517-532.

Torgyik Judit: *Multikulturális társadalom, multikulturális nevelés*. Új Pedagógiai Szemle 2004. április-május

<https://epa.oszk.hu/00000/00035/00081/2004-04-ta-Torgyik-Multikulturalis.html>

Torgyik Judit – Karlovitz János Tibor: *Multikulturális nevelés*. Bölcsész Konzorcium, Budapest, 2006.

Barbara Treviranus, Michael Casasola: *Canada's private sponsorship of refugees program: A practitioners perspective of its past and future*. *Journal of International Migration and Integration / Revue de l'integration et de la migration internationale* December 2003, Volume 4, Issue 2, 177–202.

Harold Troper: *Canada's Immigration Policy since 1945*. *International Journal*, Vol. 48, No. 2, *Migrants & Refugees* (Spring, 1993), 255-281.

Pierre E. Trudeau: *La réforme des relations fédérales-provinciales*. *Les Cahiers de Droit* 26, no. 1 (1985): 15-28.

Pierre Elliott Trudeau: *Convocation Speech at the Opening of the Bora Laskin Law Library*. *University of Toronto Law Journal* 41, No. 3. (1991 Summer) 295-306.

Pierre Elliott Trudeau: *Federalism, Nationalism, and Reason*. In: Debra Thompson; François Rocher; Peter Russell: *Essential Readings in Canadian Government and Politics*, 2nd Edition. Emond Montgomery Toronto, 2015 34-44.

Pierre Elliott Trudeau: *Multiculturalism*.

<http://www.canadahistory.com/sections/documents/Primeministers/trudeau/docs-onmulticulturalism.htm>

Charles R. Tuttle: *Short History of the Dominion of Canada from 1500 to 1878; with the Contemporaneous History of England and the United States, Together with a Brief Account of the Turko-Russian War of 1877, and the Previous and Subsequent Complications between England and Russia.* Boston: Lee and Shepard; 1878.

Anne Twomey: *Royal Succession, Abdication, and Regency in the Realms. Special Issue: The Crown in the 21st Century.* *Review of Constitutional Studies*, Vol. 22, Issue 1 (April 2017), 33-54.

Edward B. Tylor: *Primitive Culture: Researches into the Development of Mythology, Philosophy, Religion, Language, Art, and Custom.* London: John Murray Albemarle Street, 1871 Vol. 1.

Edward Burnett Tylor: *A primitív kultúra.* In: Paul Bohannon és Mark Glazer (szerk.): *Mérföldkövek a kulturális antropológiában.* Második, javított kiadás. Panem Kiadó Budapest, 2006 111-130.

Varun Uberoi: *Multiculturalism and the Canadian Charter of Rights and Freedoms.* *POLITICAL STUDIES*: 2009 VOL 57, 805–827.

William Uzgalis: "John Locke". *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Spring 2019 Edition), Edward N. Zalta (ed.) <https://plato.stanford.edu/archives/spr2019/entries/locke/>

Catherine Valcke: *Quebec Civil Law and Canadian Federalism.* *Yale Journal of International Law*, Vol. 21, Issue 1 (Winter 1996), 67-122.

Jacques Vanderlinden: *Acadie: A La Rencontre De L'histoire Du Droit Avant Le Dérangement.* *Manitoba Law Journal*, Vol. 23 (1995) 79-102.

Jacques Vanderlinden: *La Réception des Systèmes Juridiques Européens au Canada.* *Revue de la common law en français*, Vol. 1:1 1996 1-43.

Vernon Van Dyke: *The Individual, the State and Ethnic Communities in Political Theory.* *World Politics*, Vol. 29., Issue 3., April, 1977 343-369.

Varga Csaba: *A jogi gondolkodás paradigmái.* Szent István Társulat Budapest, 2006

Varga Csaba: *Jogfilozófia az ezredfordulón. Minták, kényszerek – múltban, jelenben.* Szent István Társulat Budapest, 2004

Varga Zs. András: *A közigazgatás és a közigazgatási jog alkotmányos alapjai.* Dialóg Campus Kiadó Budapest, 2017

Varga Zs. András: *A közigazgatási modellkísérletek korlátai.* In: Gerencsér Balázs Szabolcs (szerk.): *Modellkísérletek a közigazgatás fejlesztésében. Az ún. „pilot projektek” határai elméletben és gyakorlatban.* Pázmány Press Budapest, 2013 245-265.

Varga Zs. András: *Nemzet és jogalanyiség.* *Limes* 2009/4. szám 15-24.

http://www.jamk.hu/ek/folyoirat/folyoirat/limes/2009_4.pdf

Varga Zs. András: Vallásszabadság a demokratikus társadalmakban. In: Resperger István – Ujházi Lóránd (szerk.): A vallási elemek jelentősége napjaink fegyveres konfliktusaiban és biztonsági kihívásaiban. Dialóg Campus Kiadó Budapest, 2019 17-24.

Jose H. Vargas and Markus Kemmelmeier: Ethnicity and Contemporary American Culture: A MetaAnalytic Investigation of Horizontal–Vertical Individualism–Collectivism. *Journal of Cross-Cultural Psychology* 44(2) 195–222.

Vitányi Iván: Globalizáció és civilizációk. *Magyar Tudomány* 2002/6.
<http://www.matud.iif.hu/02jun/vitanyi.html>

Yvonne Vizina: Métis Culture. http://digital.scaa.sk.ca/ourlegacy/exhibit_metisculture

Mark Van Hoecke: Methodology of Comparative Legal Research. *Law and Method* December, 2015 <https://www.bjutijdschriften.nl/tijdschrift/lawandmethod/2015/12/RENM-D-14-00001>

Harald von Riekhoff: The impact of Prime Minister Trudeau on foreign policy. *International Journal*, Vol. 33, No. 2, Trudeau and Foreign Policy (Winter, 1978) 267-286.

Cora J. Voyageur and Brian Calliou: Various Shades of Red: Diversity within Canada's Indigenous Community. *London Journal of Canadian Studies* 16:2000/2001., 109-121.

Vanessa Chidi Wachuku: Promoting and Challenging Immigration Detention in Canada: Understanding the Role of Advocacy Coalition Groups in Canada's Immigration Detention Policy Subsystem. RCIS Working Paper No. 2019/2 April 2019

[https://www.ryerson.ca/content/dam/rcis/documents/V_C_Wachuku_\(2019\)_Promoting_a_and_Challenging_Immigration_Detention_in_Canada.pdf](https://www.ryerson.ca/content/dam/rcis/documents/V_C_Wachuku_(2019)_Promoting_a_and_Challenging_Immigration_Detention_in_Canada.pdf)

Richard Waswo: The Formation of Natural Law to Justify Colonialism, 1539-1689. *New Literary History* Vol. 27, No. 4, Literature, Media, and the Law (Autumn, 1996), 743-759.

Jeremy Webber: Canada's Agonistic Constitution. *ELTE Law Journal* 2017/2. 13-30.

Marlene Wells and J.W. Berry: Attitudes towards Aboriginal self-government: the influences of knowledge, and cultural and economic security.
<http://www3.brandonu.ca/cjns/12.1/wells.pdf>

J. Donald Wilson: Separate School.

<https://www.thecanadianencyclopedia.ca/article/separate-school>

V. Seymour Wilson: The Tapestry Vision of Canadian Multiculturalism. *Canadian Journal of Political Science / Revue canadienne de science politique*, Vol. 26, No. 4 (Dec., 1993) 645-669.

Elke Winter: Rethinking Multiculturalism After its “Retreat”: Lessons From Canada. *American Behavioral Scientist* 2015, Vol. 59(6) 637–657

Kinvin L. Wroth: Notes for a Comparative Study of the Origins of Federalism in the United States and Canada. *Arizona Journal of International and Comparative Law*, Vol. 15, Issue 1 (Winter 1998), 93-124.

Zheng Wu, Samuel Noh, Violet Kaspar and Christoph M. Schimmele: Race, Ethnicity, and Depression in Canadian Society. *Journal of Health and Social Behavior*, Vol. 44, No. 3, Special Issue: Race, Ethnicity, and Mental Health (Sep., 2003), 426-441.

Eli Yarhi: Notwithstanding Clause.

<https://www.thecanadianencyclopedia.ca/en/article/notwithstanding-clause>

Margaret Young: Canadian Citizenship Act and Current Issues.

[http://publications.gc.ca/Collection-R/LoPBdP/BP/bp445-e.htm#\(22\)](http://publications.gc.ca/Collection-R/LoPBdP/BP/bp445-e.htm#(22))

Zlinszky János: A jogegység és kodifikáció szerepe a középkori jogfejlődésben. In: Gönczi-Horváth-Révész-Stipta-Zlinszky: *Egyetemes jogtörténet I.* Nemzeti Tankönyvkiadó Budapest, 1997 147-161.

Zsolt Péter: *Szociálszichológia. Proszociális és antiszociális alapviselkedések.* EU-Synergion Kft. Vác, 2005

2 men acquitted of all fraud, theft charges in Shariah-compliant mortgage case

<https://www.cbc.ca/news/canada/toronto/2-men-acquitted-of-all-fraud-theft-charges-in-shariah-compliant-mortgage-case-1.5167220>

1896 Manitoba Schools Question

<https://historyofrights.ca/encyclopaedia/main-events/1896-religious-freedom-manitoba-schools-question/>

150 years of immigration in Canada.

<https://www150.statcan.gc.ca/n1/pub/11-630-x/11-630-x2016006-eng.htm#def2>

Canadian politicians will court the ethnic vote, but will it benefit any one party?

<https://www.cbc.ca/radio/checkup/canadian-politicians-will-court-the-ethnic-vote-but-will-it-benefit-any-one-party-1.4976273>

Foreign Credential Recognition program

<https://www.canada.ca/en/employment-social-development/programs/foreign-credential-recognition-program.html>

Historical Maps of Canada. https://www.edmaps.com/html/canada_1840.html

Immigration and ethnocultural diversity: Key results from the 2016 Census.

<https://www150.statcan.gc.ca/n1/en/daily-quotidien/171025/dq171025b-eng.pdf?st=iMSW893S>

John Cabot's Voyage of 1498

<https://www.heritage.nf.ca/articles/exploration/cabot-1498.php>

Maps: 1667-1999

<http://www.bac-lac.gc.ca/eng/discover/politics-government/canadian-confederation/Pages/maps-1667-1999.aspx>

New programs to boost newcomer settlement and integration

<https://www.canada.ca/en/immigration-refugees-citizenship/news/2019/08/new-programs-to-boost-newcomer-settlement-and-integration.html>

Nunavut Curriculum and Resources K-12. <https://www.gov.nu.ca/education/curriculum>

Ontario's Equity and Inclusive Education Strategy 2009

<http://www.edu.gov.on.ca/eng/policyfunding/equity.pdf>

Origins of Migratory Fishery.

<https://www.heritage.nf.ca/articles/exploration/origins-migratory-fishery.php>

Programs and policy development

<https://www.canada.ca/en/employment-social-development/programs.html>

Program evaluations — Immigration, Refugees and Citizenship Canada

<https://www.canada.ca/en/immigration-refugees-citizenship/corporate/reports-statistics/evaluations.html>

Quebec rejects sharia system.

<https://www.theglobeandmail.com/news/national/quebec-rejects-sharia-system/article1119423/>

Refugee protection <https://www.immigration.ca/refugee-protection>

Religious-affiliated Education in Canada.

<https://www.ourkids.net/school/faith-based-schools.php#1>

Resettlement Assistance Program (RAP)

<https://www.canada.ca/en/immigration-refugees-citizenship/corporate/publications-manuals/operational-bulletins-manuals/service-delivery/resettlement-assistance-program.html>

Sebastian Cabot. <https://www.heritage.nf.ca/articles/exploration/sebastian-cabot.php>

Section 27 – Multicultural heritage.

<https://www.justice.gc.ca/eng/csj-sjc/rfc-dlc/ccrf-ccd1/check/art27.html>

Statistics regarding Judicial Applicants and Appointees. October 28, 2017 – October 27, 2018

<https://www.fja.gc.ca/appointments-nominations/StatisticsCandidate-StatistiquesCandidat-eng.html#>

Temporary Foreign Worker

<https://www.canada.ca/en/employment-social-development/programs/temporary-foreign-worker.html>

The Massey Report and Cultural Production.

<http://canlitguides.ca/canlit-guides-editorial-team/an-introduction-to-producing-and-evaluating-canadian-texts/the-massey-report-and-cultural-production/>

<http://www.immigration-quebec.gouv.qc.ca/en/>

UN human rights report shows that Canada is failing Indigenous peoples.

<https://www.ubcic.bc.ca/canadafailingindigenouspeoples>

<https://historyofrights.ca/encyclopaedia/main-events/dresden-racial-discrimination/>

<https://www.gov.nl.ca/immigration/immigrating-to-newfoundland-and-labrador/provincial-nominee-program/applicants/international-graduate/>

<https://novascotiainmigration.com/move-here/physician/>

<https://yukon.ca/en/apply-skilled-worker-critical-impact-worker>

Felhasznált, de nem hivatkozott irodalom

Manuela Albertone and Antonino De Francesco (ed): Rethinking the Atlantic World Europe and America in the Age of Democratic Revolutions. Palgrave Macmillan 2009

Beverley Baines: An alternative vision of the Meech Lake Accord. Queen's Law Journal Vol. 13., 1988 1-28.

Bakos Áron: A kultúra fogalma Franz Boas munkásságában. Erdélyi Múzeum – 2015. 77. kötet, 2. füzet 128-138.

https://eda.eme.ro/bitstream/handle/10598/29554/EME_EM_2015-

[2_009_BakosAron_KulturaFogalmaFranzBoasMunkassagaban.pdf?sequence=1&isAllowed=y](https://eda.eme.ro/bitstream/handle/10598/29554/EME_EM_2015-2_009_BakosAron_KulturaFogalmaFranzBoasMunkassagaban.pdf?sequence=1&isAllowed=y)

Bangó Jenő: Útkeresés a posztmodernben. Összegyűjtött szociológiai esszék és tanulmányok 2000-2008. Mundus Magyar Egyetemi Kiadó Aachen/Budapest 2008

Don C. Bennett: Segregation and Racial Interaction. *Annals of the Association of American Geographers*, Vol. 63, No. 1 (March, 1973), 48 -57.

Thomas Boudreau: The Law of Nations and John Locke's Second Treatise: The Emergence of the Fiduciary Legal Order during World War II. *The Journal of Jurisprudence* 2012, 285-352.

Pierre H. Boulle: Patterns of French Colonial Trade and the Seven Years' War. *Histoire Sociale – Social History* Vol. 7. No. 13. (1974) 48-86.

Honorable Leonard W. Brockington, K. C: Reminiscences of Stirring Events and Scenes in World War II. *American Bar Association Journal* Vol. 31., March 1945 116-163.

Aimé Césaire: *Discourse on Colonialism*. Monthly Review Press New York, 2000

George Dexter: Cortereal, Verrazano, Gomez, Thevet. In: Justin Winsor (ed.) *Narrative and Critical History of America: The English and French in North America, 1884-1889*. Boston, New York: Houghton, Mifflin and Company 1-46.

Konrad E. Heindenreich, K. Janet Ritch (ed): *Samuel de Champlain Before 1604: Des Sauvages and Other Documents Related to the Period*. McGill-Queen's University Press, 2010

Kent McNeil: The Doctrine of Discovery Reconsidered: Reflecting on Discovering Indigenous Lands: The Doctrine of Discovery in the English Colonies, by Robert J Miller, Jacinta Ruru, Larissa Behrendt, and Tracey Lindberg,' and Reconciling Sovereignities: Aboriginal Nations and Canada, by Felix Hoehn. Book Review. *OSGOODE HALL LAW JOURNAL* Vol. 53 2015, 699-728.

Michel Morin: Manger avec la même micoine dans la même gamelle: a propos des traités conclus avec les Amérindiens au Québec, 1665-1760. *Revue générale de droit* Vol. 33, 2003 93-124.

Ruth D. Peterson and Lauren J. Krivo: Racial Segregation, the Concentration of Disadvantage, and Black and White Homicide Victimization. *Sociological Forum*, Vol. 14, No. 3 (Sep., 1999), 465-493.

John Pinkerton: *A General Collection of the Best and Most Interesting Voyages and Travels*, Volume 12.

<https://www.wdl.org/en/item/18551/view/1/166/#q=%22john%20cabot%22>

John Pinkerton: *A General Collection of the Best and Most Interesting Voyages and Travels*, Volume 13.

<https://www.wdl.org/en/item/18552/view/1/14/#q=%22john%20cabot%22>

Janet Polasky: *Revolutions without Borders. The Call to Liberty in the Atlantic World*. Yale University Press New Haven, London 2015

Jen Preston: Neoliberal settler colonialism, Canada and the tar sands. *Race & Class* Vol. 55(2): 42–59.

Edward J. Renehan Jr.: *The Treaty of Paris. The Precursor to a New Nation*. Chelsea House Publishers, 2007

James C. Riley: *The Seven Years' War and the Old Regime in France. The Economic and Financial Toll*. Princeton University Press 1986

Edward L. Rubin: Phenomenology, Colonialism, and the Administrative State. *Washington University Law Review* (2018) 1097-1133.

Helmut Schmidt: *A globalizáció. Politikai, gazdasági és kulturális kihívások*. Európa Könyvkiadó Budapest, 1999

Izhak Schnell and Benjamini Yoav: The Sociospatial Isolation of Agents in Everyday Life Spaces as an Aspect of Segregation. *Annals of the Association of American Geographers*, Vol. 91, No. 4 (Dec., 2001), 622-636.

Pierre Serna, Antonino De Francesco and Judith A. Miller: *Republics at War, 1776–1840 Revolutions, Conflicts, and Geopolitics in Europe and the Atlantic World*. Palgrave Macmillan 2013

Gerry Simpson: Mabo, International Law, Terra Nullius and the Stories of Settlement: An Unresolved Jurisprudence. *Melbourne University Law Review* [Vol. 19, June '93] 195-210.

Oswald Spengler: *Kultur als Organismen*. In: Volker Spierling: *Die Philosophie des 20. Jahrhunderts: ein Lesebuch*. 5. Auflage. Piper Verlag München, 1997 27-32.

Franz A. Szabo: *The Seven Years War in Europe, 1756–1763*. Routledge 2013

D'Arcy Vermette: Colonialism and the Suppression of Aboriginal Voice. *Ottawa Law Review* 40:2 225-264.

Jelentések, egyéb kormányzati iratok

Report on the Affairs of British North America, from the Earl of Dunham, Her Majesty's High Commissioner, 1839 3-107. <https://urlzs.com/GLqq5>

Report. Royal Commission on National Development in the Arts, Letters and Sciences. 1949-1951. <https://www.collectionscanada.gc.ca/massey/h5-403-e.html>

White Paper on Immigration, 1966

<https://pier21.ca/research/immigration-history/white-paper-on-immigration-1966>

Report of the Royal Commission on Bilingualism and Biculturalism, 1967

<http://epe.lac-bac.gc.ca/100/200/301/pco-bcp/commissions-ef/dunton1967-1970-ef/dunton1967-70-eng.htm>

Statement of the Government of Canada on Indian policy, 1969

<https://www.aadnc-aandc.gc.ca/eng/1100100010189/1100100010191>

Discussion Paper: Private Sponsorship of Refugees Program. Employment and Immigration Canada. Refuge, Vol. 12, No. 3 (September 1992) 2-10.

Senate Debates. An Act to Amend the Immigration Act, 1976, Bill C-84.

<http://www.albertasenator.ca/flashblocks/data/BT%20Due%20Process/Debates,%20Bill%20C-84.pdf>

Report of the Royal Commission on Aboriginal People (1996)

<http://caid.ca/DRepRoyCommAborigPple.html>

Building on Strong Foundation for the 21st Century. New Directions for Immigration and Refugee Policy and Legislation.

<http://publications.gc.ca/collections/Collection/Ci51-86-1998E.pdf>

Gérard Bouchard, Charles Taylor: BUILDING THE FUTURE. A Time for Reconciliation. REPORT (2008)

<https://www.mce.gouv.qc.ca/publications/CCPARDC/rapport-final-integral-en.pdf>

The current state of multiculturalism in Canada and research themes on canadian multiculturalism 2008-2010 <http://www.cic.gc.ca/english/pdf/pub/multi-state.pdf>

Handbook for Sponsoring Groups. Handbook for Sponsoring Groups. Refugee Sponsorship Training Program c/o Catholic Crosscultural Services, 2012 <https://www.rstp.ca/wp-content/uploads/2014/03/handbooknov2012.pdf>

Report of the Special Rapporteur on the rights of indigenous peoples, James Anaya. The situation of indigenous peoples in Canada.

https://www.ohchr.org/Documents/Issues/Ipeoples/SR/A.HRC.27.52.Add.2-MissionCanada_AUV.pdf

Report of the Truth and Reconciliation Commission of Canada (2015)

<http://caid.ca/DTRC.html>

Aboriginal Homelessness Count in Metro Vancouver 2018. <http://infocusconsulting.ca/wp-content/uploads/ABORIGINAL-HOMELESSNESS-Aug-2018-Final.pdf>

Guide to the Private Sponsorship of Refugees Program.

<https://www.canada.ca/en/immigration-refugees-citizenship/corporate/publications-manuals/guide-private-sponsorship-refugees-program.html>

Annual Report 2018-2019

<https://www.clo-ocol.gc.ca/en/publications/annual-report/2018-2019>

Reclaiming Power and Place: The Final Report of the National Inquiry into Missing and Murdered Indigenous Women and Girls (2019) <https://www.mmiwg-ffada.ca/final-report/>

Jogszabályok és egyéb, kötőerővel bíró jogi dokumentumok

Tordesillasi szerződés

<http://www.unesco.hu/kommunikacio-informacio/vilagemlekezet-program/tordesillasi-szerzodes>

Patent Granted by King Henry VII to John Cabot and his Sons, March 1496

<https://www.heritage.nf.ca/articles/exploration/1496-cabot-patent.php>

Second Letters Patent to John Cabot 3 February, 1498

<https://www.heritage.nf.ca/articles/exploration/cabot-patent-1498.php>

The Royal Proclamation – October 7, 1763

http://avalon.law.yale.edu/18th_century/proc1763.asp

The Quebec Act, 1774

The Constitutional Act, 1791

The Act of Union, 1840

Rebellion Losses Bill, 1849

An Act to Encourage the Gradual Civilization of Indian Tribes in this Province, and to Amend the Laws Relating to Indians, 1857

Indian Lands Act, 1860

Colonial Laws Validity Act, 1865

The British North America Act, 1867

Local Act, 1868

Rupert's Land Act, 1868

Immigration Act, 1869

Manitoba Act, 1870

Indian Act, 1876

Naturalization and Aliens Act, 1881

Alberta Act, 1905

Saskatchewan Act, 1905

Immigration Act, 1906

Immigration Act, 1910
Naturalization Act, 1914
Immigration Act Amendment, 1919
Balfour Declaration of 1926
The Statute of Westminster, 1931
Canadian Citizenship Act, 1947
Immigration Act, 1952
Bill of Rights, 1960
Official Languages Act, 1969
Immigration Act, 1976
Citizenship Act, 1977
Charter of the French language, 1977
The Canada Act, 1982
The Constitution Act, 1982
The Canadian Charter of Rights and Freedoms, 1982
Indian Act, 1985
Bill C-55: An Act to amend the Immigration Act, 1976 (1987)
Bill C-84: An Act to Amend the Immigration Act, 1976 and the Criminal Code in Consequence Thereof (1987)
Multiculturalism Act, 1988
Official Languages Act, 1988
C-86: An Act to Amend the Immigration Act and other Acts in Consequence Thereof (1992)
Bill C-27: An Act to Amend the Criminal Code of Canada (1997)
Bill C-27: Immigration and Refugee Protection Act (2001)
Bill C-14: An Act to amend the Citizenship Act (2007)
Bill C-37: An Act to amend the Citizenship Act (2009)
Bill C-24: Strengthening the Canadian Citizenship Act (2014)
Bill C-29: Zero Tolerance for Barbaric Cultural Practices Act (2015)
Bill C-60: An Act to amend the Criminal Records Act, the Corrections and Conditional Release Act, the Immigration and Refugee Protection Act and the International Transfer of Offenders Act (2015)
Bill C-6: An Act to amend the Citizenship Act (2017)
Order-in-Council PC 1911-1324
Order-in-Council PC 1931-695

Order-in-Council PC 1953-859

Order-in-Council PC 1956-785

Order-in-Council PC 1962-86

Order-in Council PC 1967-1616

Official Languages (Communications with and Services to the Public) Regulations SOR/92-48

Immigration and Refugee Protection Regulations SOR/2002-227

Bírói döntések

Attorney General of Canada v. Brent [1956] S.C.R. 318

Duke v. The Queen [1972] S.C.R. 917

Jones v. New Brunswick (AG) [1975] 2 S.C.R. 182

Lugano v. Minister of Manpower and Immigration [1976] FC 438

Villarroel v. Minister of Employment and Immigration [1979] FCA No. A-573-78

Quebec (AG) v. Blaikie (No 1), [1979] 2 S.C.R. 1016

Attorney General of Manitoba v. Forest, [1979] 2 S.C.R. 1032

Reference Re Resolution to amend the Constitution [1981] S.C.R. 753

Kwiatkowsky v. Minister of Employment and Immigration [1982] S.C.R. 856

Singh v. Minister of Employment and Immigration, [1985] S.C.R. 177

R. v. Big M Drug Mart Ltd., [1985] 1 S.C.R. 295

Re Manitoba Language Rights, [1985] 1 S.C.R. 721

R v. Oakes, [1986] 1 S.C.R. 103

R. v. Edwards Books and Art Ltd., [1986] 2 S.C.R. 713

Ford v. Quebec (AG), [1988] 2 S.C.R. 712

Mahe v. Alberta, [1990] 1 S.C.R. 342

R. v. Keegstra, [1990] 3 S.C.R. 697

R. v. Andrews, [1990] 3 S.C.R. 870

Canada (Human Rights Commission) v. Taylor, [1990] 3 S.C.R. 892

R. v. Sparrow, [1990] 1 S.C.R. 1075

Reference Re Provincial Electoral Boundaries (Sask), [1991] 2 S.C.R. 158

R. v. Gruenke [1991] 3 S.C.R. 263

R. v. Zundel, [1992] 2 S.C.R. 731

Roach v. Canada (Minister of State for Multiculturalism and Culture), [1994] 2 FC 406

R. v. Tran, [1994] 2 S.C.R. 951
R. v. Côté, [1996] 3 S.C.R. 139
R. v. Van der Peet, [1996] 2 S.C.R. 507
Adler v. Ontario, [1996] 3 S.C.R. 609
Ross v. New Brunswick School District No. 15, [1996] 1 S.C.R. 825
Delgamuukw v. British Columbia, [1997] 3 S.C.R. 1010
Reference re Secession of Quebec [1998] S.C.R. 217
Velupillai Pushpanathan v. The Minister of Citizenship and Immigration, [1998] 1 S.C.R. 982
Baker v. Minister of Citizenship and Immigration, [1999] 2 S.C.R. 817
Van de Perre v. Edwards, [2001] 2 S.C.R. 1014
Legault v. Minister of Citizenship and Immigration, [2002] FCA 125
Syndicat Northcrest v. Amselem, [2004] 2 S.C.R. 551
R. v. Krymowski, [2005] 1 S.C.R. 101
Multani v. Commission Scolaire Marguerite-Bourgeoys, [2006] 1 S.C.R. 256
Charkaoui v. Minister of Citizenship and Immigration, [2007] SCC 9
Alberta v. Hutterian Brethren of Wilson Colony [2009], 2 S.C.R. 567
John Doe et al v. Canada, Report N° 78/11 – Case 12.586, Inter-American Commission on Human Rights (21 July 2011)
S.L. v. Commission scolaire des Chênes, [2012] 1 S.C.R. 235
Doré v. Barreau du Québec, [2012] 1 S.C.R. 395
Tsilhqot'in Nation v. British Columbia, [2014] 2 S.C.R. 256
Mouvement laïque québécois v. Saguenay (City), [2015] 2 S.C.R. 3
Loyola High School v. Quebec (Attorney General), [2015] 1 S.C.R. 613
R. v. Kalair and Panchbhaya, 2019 ONSC 3471

A szerző által a témában közölt publikációk listája

Egyenlőség. In: Jakab, András; Könczöl, Miklós; Menyhárd, Attila; Sulyok, Gábor (szerk.): Internetes Jogtudományi Enciklopédia. Budapest, Magyarország: PPKE JÁK (2019), 1-18.

Canada (I) – The Supreme Court’s decision on secularity and religious education. In: Pablo, Meix Cereceda; Jan, De Groof (szerk.) Religious and ideological rights in education: Judicial perspectives from 32 legal systems. Oisterwijk, Hollandia: Wolf Legal Publishers, 2017 343-353.

Multani v. Commission Scolaire Marguerite-Bourgeoys, Supreme Court Of Canada, 2006. PÁZMÁNY LAW REVIEW 4, 2016 73-78.

A kanadai bevándorlási integrációs projekt: Canadian Immigration Integration Project. In: Gerencsér, Balázs Szabolcs (szerk.) Modellkísérletek a közigazgatás fejlesztésében: Az ún. „pilot projektek” határai elméletben és gyakorlatban. Budapest, Magyarország: Pázmány Press, 2013 49-78.

A multikulturalizmus fogalmáról. In: Gerencsér, Balázs; Takács, Péter (szerk.) Ratio legis, ratio iuris: liber amicorum: studia A. Tamás septuagenario dedicata: ünnepi tanulmányok Tamás András tiszteletére 70. születésnapja alkalmából. Budapest, Magyarország: Szent István Társulat, 2011 22-29.

Asszimiláció – Integráció – Multikulturalizmus. GLOSSA IURIDICA JOGI SZAKMAI FOLYÓIRAT 2011, 1-5.

The Development and Meaning of the Concept of Multiculturalism. DÉL-KELET EURÓPA: ÚJ NEMZETKÖZI KAPCSOLATOK/SOUTH-EAST EUROPE: INTERNATIONAL RELATIONS QUARTERLY 2010, 1-6.

Die Entstehung des Begriffs des Multikulturalismus und seine Definition. DÉL-KELET EURÓPA: ÚJ NEMZETKÖZI KAPCSOLATOK/SOUTH-EAST EUROPE: INTERNATIONAL RELATIONS QUARTERLY 2010, 1-7.

A multikulturalizmus fogalmának kialakulása és jelentése. DÉL-KELET EURÓPA: ÚJ NEMZETKÖZI KAPCSOLATOK/SOUTH-EAST EUROPE: INTERNATIONAL RELATIONS QUARTERLY 2010, 1-7.

Fogalmi differenciáltság és a multikulturalizmus kritikája. In: Smuk, Péter (szerk.): Az állam és a jog alapvető értékei: Széchenyi István Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar Doktori Iskola konferenciája. Győr, Magyarország: Széchenyi István Egyetem, 2010 32-40.

WITH ONE FOOT IN PARADISE: Refugee policy and its connections with the international and European law. *IUSTUM AEQUUM SALUTARE* 2008, 195-196.

Fél lábbal a Paradicsomban. Menekültügyi igazgatás nemzetközi jogi és európai jogi kitekintéssel. *IUSTUM AEQUUM SALUTARE* 2008, 77-95.